

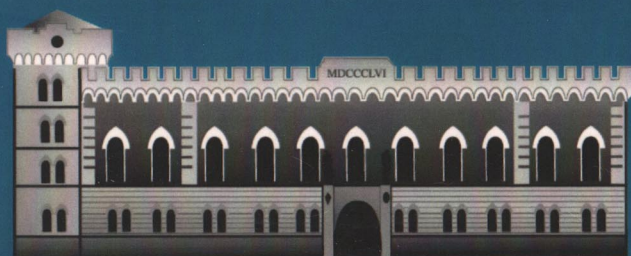
ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE - ISTORIE

XIV/2

2006

MUZEUL BANATULUI TIMIȘOARA

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ISTORIE MEDIE, MODERNĂ
ȘI CONTEMPORANĂ

XIV

2

2006

MUZEUL BANATULUI
TIMIȘOARA

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ISTORIE MEDIE, MODERNĂ
ȘI CONTEMPORANĂ

XIV

2

2006

Editura MIRTON Timișoara
2006

Colegiul de redacție:

Dr. Florin Drașovean, *redactor șef, responsabil de număr*

Dr. Vasile Rămneanțu, Petru Rogozea, *secretari de redacție*

Valentin Cedică, Dan Leopold Ciobotaru, Nicoleta Demian Toma,

Dr. Vasile Dudaș, Dr. Mircea Mare, Alexandru Szentmiklosi, Călin Timoc, *membri*

Vigneta copertei: Wiliam Vastag

Analele Banatului, serie nouă, continuă publicațiile anterioare ale Muzeului Banatului din Timișoara:

Történelmi és Régészeti Értesítő, 1872-1918

Gemina, 1923

Analele Banatului, 1928-1931

Tibiscus, 1971-1979

Orice corespondență se va adresa Muzeului Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO - 300002 Timișoara

Please send any mail to Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO - 300002 Timișoara

Tout correspondance sera envoyée à l'adresse: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO - 300002 Timișoara

Richten Sie bitte jedwelche Korrespondenz an die Adresse: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO - 300002 Timișoara

*Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine
în exclusivitate autorilor.*

CUPRINS

SOMMAIRE

INHALT

CONTENTS

ISTORIE MEDIE, MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

ALEXANDRU RĂDULESCU, „Castelul Huniade” – Timișoara - sondajul arheologic din anul 1980 <i>An Archeological Prospect of the Huniade Castle of Timișoara – 1980</i>	11
LIGIA BOLDEA; Asupra avatarurilor unei cetăți medievale: Jdioara anilor 1548-1658. <i>Sur les avatars d’ une cité médiévale: Jdioara des années 1548-1658</i>	43
SORIN FORȚIU, Despre prima atestare a denumirii <i>Banatus Timisvariensis</i> (1685) <i>About the first certifying of the name Banatus Timisvariensis (1685)</i>	67
ADRIAN MAGINA, Religie prescrisă – religie trăită. Biserică, tradiție, superstiție în comunitățile sârbești din Banat în secolul al XVII-lea <i>Religion prescrite- Religion vécue. L’ Eglise, la tradition et les superstitions dans les communautés serbes du Banat au XVII-e siècle</i>	115
DIANA MIHOC, ANDRÁSY, Argintărie și sisteme de mărci. Catalogul mărcilor din secolul al XVIII-lea în colecțiile Banatului <i>Silverwork and hallmarks systems. Catalogue of 18th century hallmarks in Banat collections</i>	125
LUMINIȚA WALLNER BĂRBULESCU, Considerații privind formarea intelectuală a preoțimii Greco-catolice din dieceza Lugojului în perioada episcopului Victor Mihályi de Apșa <i>Betrachtungen über die geistige Heranbildung des griechisch-katholischen Priestertums in der Lugoscher Diözese zur Zeit des Bischofs Victor Mihályi De Apșa</i>	143
FELICIA ANETA OARCEA, Evoluția istorică a stațiunii balneo-climaterice Moneasa (Jud. Arad) până în 1918..... <i>L’évolution historique de la Station balnéaire Moneasa (département Arad) jusqu’ au 1918.</i>	171
AUGUSTIN MUREȘAN, Două sigilii ale breslei croitorilor de sumare din Timișoara <i>Twa seals of the thick long coat tailors guild from Timișoara</i>	183
MARIA LĂDĂU, Realități culturale reflectate în Foaia Diecezană din Caransebeș. 1900-1914. <i>Des realitees culturelles refiletees dans Foaia Diecezană de Caransebeș. 1900-1914</i>	189

VASILE DUDAȘ, Spațiul bănățean în debaterile Conferinței de Pace de la Paris. Instituirea administrației românești în județele Caraș-Severin și Timiș-Torontal
L'espace du Banat dans les débats de la Conférence de Paix de Paris. L'introduction de l'administration roumaine dans les départements de Caraș-Saverin et Timiș-Torontal 211

RADU ARDELEANU, Legende urbane consemnate în publicistica timișoreană
Légendes urbaines de Timișoara publiées l'entre deux querre 237

OVIDIU ROȘU, Organele silvice ale Comunității de Avere a fostului regiment grăniceresc nr. 13 din Caransebeș
Les structures sylvicoles de la communauté d'argent de l'ancien régiment militaire no. 13 roumain Banatique de Caransebeș 255

DUMITRU TOMONI, Speranțe și deziluzii în Banatul interbelic. Regionalism cultural
Espoirs et désillusions dans le Banat de l'entre deux guerres. Le régionalisme culturel 273

RĂZVAN PINCA, Poziții antimasonice în presa interbelică lugojeană
Anti-Mason Views in the press from Lugoj in the Inter-World wars Period 297

EUSEBIU NARAI, Aspecte privind comerțul în județul Severin în perioada interbelică și în anii celui de-al doilea război mondial
Aspects regarding the local trade (Commerce) in the Severin district during the interwar period and the Second World War 307

VALERIU GIURAN, Considerații privind participarea batalionului I din regimentul 5 vânători instrucție în cel de-al doilea război mondial, campania de Vest, la luptele din ziua de 16 septembrie 1944, în sectorul de apărare de la sud de Timișoara
Considérations sur la participation du bataillon I er du regiment 5 chasseur d'instruction pendant la deuxième guerre mondial, campagne de l'ouest, de la lutte de 16 septembre 1944 dans la position de défense de Timișoara 321

VASILE RĂMNEANȚU, Reacția opiniei publice din județul Timiș-Torontal față de viața politică și economică din anul 1947
Public reactions to the 1947 politic and economic life in the Timiș – Torontal County ... 331

GABRIEL SALA, Revolta de la ITA din 1947
The events from 25 aprilie 1947 from the textile industry of Arad 357

ISTORIA CULTURII, MUZEOLOGIE, ISTORIOGRAFIE, CATALOAGE, VARIA

LILIANA ROȘIU, Teatrul național din Timișoara - Arta oficială și influențele sale <i>Le Théâtre National de Timișoara – L' architecture officielle et ses influences</i>	371
---	-----

HEDY KISS, Conservarea activă a trei lucrări de pictură chineză pe mătase naturală <i>The Activ Preservation Of Three Chinese Paintings On Silk</i>	381
--	-----

PREZENTĂRI DE CARTE, RECENZII

EDUARD NEMETH, <i>Armata în sud-vestul Daciei Romane. Die armee im sudwesten des Römischen Dakien</i> , Ed. Mirton, Timișoara, 2005, 225p., 9 fig. (Florin Fodorean)	399
---	-----

LORENZO QUILICI, STEFANIA QUILICI GIGLI, <i>Introduzione alla topografia antica</i> , il Mulino, Bologna, 2004, 210 p. (Florin Fodorean)	405
--	-----

DIN CRONICA MUZEULUI BANATULUI

Colectivul Secției de Arheologie a Muzeului Banatului în anul 2006.....	413
Colectivul Secției de Istorie a Muzeului Banatului în anul 2006	413
Activitatea de cercetare arheologică a Muzeului Banatului în anul 2006	415
Lista publicațiilor intrate în patrimoniul bibliotecii Muzeului Banatului în anul 2006	417

ABREVIERI	429
-----------------	-----

ISTORIE MEDIE, MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

“CASTELUL HUNIADE” - TIMIȘOARA SONDAJUL ARHEOLOGIC DIN ANUL 1980

Alexandru Rădulescu

Cuvinte cheie: *Timișoara, Castelul Huniade, sondaj arheologic, 1980*

Keywords: *Timișoara, Huniade Castle, 1980 archeological prospect*

Încă din anii '70 -'80 ai secolului trecut s-a observat că clădirea Muzeului Banatului de astăzi prezintă anumite probleme de statică, care se manifestau în apariția unor fisuri în pereți și în bolțile clădirii. Din această cauză, s-a luat decizia săpării unei secțiuni de investigare a fundațiilor actualei clădiri, secțiune care trebuia să aibă și rostul de a fi și o secțiune arheologică, cu scopul de a surprinde succesiunea unor nivele și straturi de pământ legate de istoria clădirii, care în trecut fusese cazarma unui regiment de artilerie, iar mai devreme fusese reședința unor demnitari ai timpurilor trecute: comiți, vicecomiți de Timiș, pașalele eialetului de Timișoara, sau în secolul al XIV-lea fusese pentru un timp chiar reședința casei regale de Anjou.

Sondajul arheologic a fost făcut în primăvara și vara anului 1980, rezultatele lui au fost prezentate la sesiunile arheologice din epocă, dar nu au fost publicate până la ora actuală cu excepția unei scurte prezentări în revista *Orizont*, 34, nr. 30, 1983, p. 14. Încercăm să împlinim acum această veche datorie cu atât mai mult cu cât aceleași vechi probleme de statică a clădirii determină o reluare a investigațiilor fundațiilor clădirii actuale, deci implicit a fazelor de construcție și a nivelelor arheologice care țin de istoria vechiului castel al Timișoarei. Cercetarea propriu-zisă a anului 1980 a fost întreprinsă de autorul acestor rânduri, iar în perioada de concentrare militară a mea la unitatea militară din Lipova - în luna mai a anului 1980 - lucrarea arheologică a fost condusă de directorul de atunci al Muzeului Banatului, regretatul coleg Florin Medeș. Ea a rămas nepublicată din diferite motive asupra cărora nu mai intru în amănunte; încercăm să împlinim acum această veche restanță.

Sondajul arheologic întreprins în urma acordului încheiat cu IPROTIM-Timișoara în incinta castelului Huniade, actualul Muzeu al Banatului, a constatat în adâncirea secțiunii S1 în sala 1 de la parterul clădirii - actuala sală de marmură- unde se afla în vremea respectivă expoziția de arheologie a comunei primitive. Secțiunea, lată de 2,5 m, a traversat dinspre nord spre sud spațiul încăperii în dreptul șirului vestic de piloni de sprijin ai bolților din încăperea și a fost adâncită până la cota maximă de -5 m de la pavimentul actual. Secțiunea a fost prelungită și în afara clădirii, în curtea interioară a Muzeului Banatului, aici ea având lungimea de aproximativ 11 m și lățimea de 2,80 m. La capătul de sud al secțiunii, în curtea interioară, "am întors" secțiunea spre vest și anume, am legat printr-un "decroș" lat de 2 m, secțiunea noastră de peretele de vest al curții interioare (Fig. 1, 3). În interior, săpătura a dezvelit fundațiile pilonilor de sprijin ai bolților actuale, fundații de cărămidă care se adâncesc în sol mai bine de 4 m. În același timp, am constatat la nivelul fundațiilor, prezența unor arce de descărcare de cărămidă care făceau legătura între piloni, între piloni și ziduri și pe care se ridicaseră niște ziduri despărțitoare, care configurau camere în epoca în care aici a funcționat cazarma de artilerie - în secolele XVIII-XIX (Fig. 2, 5).

Zidurile longitudinale de nord și de sud ale corpului de clădire investigate, ca și ambii piloni de cărămidă asupra cărora se poartă investigația noastră, au fost întăriți la un moment dat prin niște centuri succesive de beton, ordonate în jurul bazei pilonilor de cărămidă. Lucrul este sigur pentru pilonul sudic și este plauzibil pentru cel nordic, incertitudinile noastre în cazul celui nordic izvorând din existența unei centuri de beton foarte masive aflate la o adâncime mai mică - la cotele -0, 65-1,45 m (Fig. 2) - și dispuse foarte larg în jurul stâlpului nordic în așa fel încât a împiedicat dislocarea prin săparea cu rosturi arheologice a umpluturilor de pământ aflate dedesubtul ei. Din datele documentare rezultă că aceste consolidări cu beton au fost făcute pe la începutul secolului al XX-lea, prin anii 1902-1903¹, pentru a contracara efectele fisurilor apărute în zidărie încă din epoca respectivă; este posibil ca tot cu acest prilej, al turnării centurilor de beton, să fi fost desființați și anumiți pereți interiori de cărămidă - în traveile centrală și de nord - fundați pe arcele de descărcare menționate mai sus.

Zidurile clădirii actuale a muzeului și fundațiile pilonilor actuali de sprijin ai bolților sunt din cărămidă, pe fațada sudică a pilonului sudic, la

nivelul fundației fiind vizibile urme ale unor intervenții (reparații?) în masa de zidărie (vezi Fig. 2, profilul 3-3').

Prin amenajarea centurilor de beton din jurul pilonilor cu fundații de cărămidă care susțin bolțile parterului s-a dislocat în bună parte ordinea stratigrafică veche a castelului, o bună parte din umpluturile care suprapun aceste centuri de beton fiind posterioare turnării acestora, fiind de datat la începutul secolului al XX-lea (vezi profilele din interiorul clădirii muzeului, Fig. 2). Cu toată această amenajare de întărire cu centurile de beton, au mai rămas în structura depunerilor din spațiul cercetat o serie de nivele care mai păstrează încă succesiunea vechii stratigrafii nederanjate de intervențiile de la începuturile secolului al XX-lea.

Am descoperit de asemenea, o serie de complexe de locuire care țin de castelul medieval - ziduri, șanțuri de apărare (?), piloți de lemn bătuți în solul vechi subiacent al castelului. Să le prezentăm în funcție de locul de apariție în săpătură, în cele trei travee ale săpăturii, din sala de la parter nr. 1 a Muzeului Banatului - așa numita sală de marmură - traveea de sud, între zidul sudic al sălii și pilonul de sud al sălii de marmură, traveea centrală, între stâlpul de sud și stâlpul de nord de susținere a bolților din sala de marmură și traveea de nord, între stâlpul de nord și zidul de nord al sălii de marmură, care este și zidul nordic actual al clădirii muzeului (vezi planul și profilele săpăturii din interior, Fig. 2).

În traveea de sud, a fost descoperit la cota de adâncime -2 m, un zid vechi de cărămidă, gros de 1,15 m, orientat aproximativ vest-est, zid cu o fundație puțin adâncă, de 0,5 m și flancat în partea de nord de o rețea de piloți de lemn bătuți în vederea compactării solului verzui-mâlos, sediment de baltă, pe care este fundat zidul, dar nu direct ci pe un strat intermediar galben-cafeniu, mai compact, în care se găseau fragmente de cărămidă și mortar (Fig. 2). Stratigrafic, zidul se încadrează în etapa veche de funcționare a castelului din secolul al XIV-lea; în săpătură a fost interceptat un prag, o intrare în zid, care marchează clar nivelul de călcare al vremii². Sub acest zid, nu găsim rețeaua de grinzi și stâlpi sub fundație, după cum ne-am aștepta, judecând după alte situații din vechime în care se funda în sol moale³, ci doar solul galben compactat cu fragmente de cărămidă și mortar de care am pomenit mai sus, piloții de lemn apărând *lângă zid*, fiind adânciți în solul verde de baltă (vezi Fig. 2, profilele 1-1' și 2-2'). Toată structura de umplutură care urmează pe verticală în sus este posterioară amenajării centurii de beton din jurul fundației de cărămidă a pilonului sudic⁴.

În traveea centrală a secțiunii - adică în spațiul central dintre cei doi piloni de sprijin ai bolților din mijlocul sălii de marmură - elementele de mare vechime neafectate de operațiile de betonare de la începutul secolului al XX-lea sunt reprezentate de un strat de nisip gros de 1,5 m, sub care apare o dărâmatură masivă de cărămidă, nisip și mortar în care se găsesc pe alocuri și pietre de construcție brute sau fasonate; o astfel de piatră fasonată provine dintr-un montant de ușă vădind trăsăturile stilului gotic (Fig. 2, profilul 1-1', Fig. 10)⁵. Întrucât adâncimea la care se găsesc aceste vestigii este foarte mare, -4 -5 m, depășind cu aproape 2 m pe verticală în jos nivelul zidului medieval din traveea sudică, menționat ceva mai sus, se impune încheierea logică, că aici avem de-a face cu o zonă adâncită chiar și față de nivelul de călcare medieval, reprezentat de zidul medieval menționat mai sus, poate cu un șanț de apărare în fața fostului zid; în acest șanț au fost aruncate zidăria de cărămidă și fragmentele arhitectonice profilate provenind din dezafectarea, demolarea la un moment dat, a unei faze constructive vechi a castelului. Poziția stratigrafică a stratului de nisip și materialul arheologic găsit în el plasează această demolare încă în perioada medievală (secolul al XV-lea ?). De notat, existența la suprafața acestui strat de nisip, a unui nivel cu mortar și cărămizi - de refacere constructivă - după care urmează pe verticală alt strat de nisip, iar mai departe deja molozurile intervențiilor de betonare de după anul 1900. Să reținem de asemenea, că pilonul de sprijin nordic a fost înconjurat de un trunchi de piramidă de beton având pe axa nord - sud dimensiunea de 4 m și pe axa vest - est dimensiunea de 2,5 m (vezi planul și profilele din sala de marmură, Fig. 2).

În traveea nordică, delimitată la sud de pilonul nordic de sprijin al bolților și la nord de zidul de nord al sălii de la parterul muzeului, am surprins în linii generale aceleași elemente ca în celelalte travei ale secțiunii S1: la nord se adâncește fundația actuală de cărămidă a zidului de nord al muzeului, fundație care este placată cu beton la o cotă destul de adâncă, -3 m. În spațiul rămas liber între cele două plăci de beton - cea de la pilonul nordic al sălii de marmură și cea de la zidul de nord al muzeului - am găsit la cota de -3, 50 -4,50 m, un strat de nisip în care se afundau niște piloți de lemn în zona de la mijlocul secțiunii. Nu cunoaștem rolul exact al acestor piloți; bănuim că ei țin de amenajarea șanțului de apărare pe care îl presupunem ca existând în această zonă foarte adâncă, ca nivel, a castelului⁶. De la acest strat de nisip în sus găsim molozurile care sunt posterioare amenajării stratului de beton de la începutul secolului al XX-lea.

În exteriorul clădirii, în curtea interioară a muzeului, săpătura a dezvelit nivelele de călcare din perioada veche de existență a castelului (secolul al XIV-lea), stratul de construcție al castelului - mortar și cărămidă fragmentară în principal, care pe alocuri este pigmentat de fragmente de lemn ars și de granule de cărbune (resturi de la un incendiu?).

Și aici am surprins în zona nordică o rețea de piloți bătuți în solul verzui, bârne de lemn orizontale care marchează nivele de călcare și în marginea de sud a secțiunii - un pavaj format din două asize de cărămidă legată cu mortar, pavaj legat de faza cea mai veche de existență a castelului, întrucât pavajul suprapune direct solul viu⁷. Este de observat că sub acest pavaj se află solul de baltă verzui - solul viu, în care au fost bătuți vertical mai mulți piloți de lemn⁸. În scopul înălțării terenului, a ameliorării regimului de umiditate a solului, încă din perioada medievală s-a ridicat cota nivelului de călcare prin depunerea succesivă a unor straturi de umplutură în care solul verzui de baltă dă masa stratului; fenomenul se manifestă stratigrafic prin succesiunea pe verticală a unor nivele de călcare succesive, marcate clar în profilul secțiunii (Fig. 3, plan și profile).

În imediata apropiere a zidului nordic al curții interioare a muzeului, am surprins un zid sau mai exact un fragment de zid, care nu depășea în grosime 0,60 - 0,70 m; zidul fusese inițial mult mai gros, dar a fost distrus cu prilejul săpării fundației clădirii actuale a muzeului (Fig. 3, Fig. 9). Un prag marcat la cota de -1,40 m, indica nivelul de călcare la o fostă intrare prin zid. Acest prag se afla la un nivel mai puțin adânc decât cel al zidului vechi din traveea sudică, din interiorul clădirii actuale, a sălii de marmură, zid de care a fost vorba mai sus; zidul surprins în curtea interioară este mai nou, aparține altei faze constructive, mai noi decât aceea surprinsă în traveea sudică din interior. Pragul - nivelul de călcare prin acest zid mai nou - corespunde pe orizontală (Waagriss) cu pavajul de cărămidă din traveea sudică, posterior dezafectării și părăsirii complete a fazei constructive a castelului, reprezentate de zidul vechi din traveea de sud a secțiunii, în interior (vezi Fig. 2, profilul 1-1').

În curtea interioară, în capătul de sud al secțiunii, în decroșul acesteia spre vest, a apărut un zid de cărămidă de o grosime neobișnuită (3 m) păstrat foarte bine până la cota de -0,5 m de la nivelul de călcare actual (Fig. 3, Fig. 8). Similitudinea cărămizii, dispunerea în plan, unghiul de 90° pe care îl formează acest zid cu zidul fragmentar din partea nordică a secțiunii (vezi Fig. 1, Fig. 3), fundarea lor, a amândurora, de la partea superioară a

ultimului strat de sol verzui care delimitează nivelele de călcare medievale, toate acestea ne determină să credem că zidurile menționate aparțin aceleiași faze constructive, sunt contemporane. În privința precizării cronologiei absolute a acestei faze constructive, reprezentate de zidurile pe care le discutăm, nu dispunem de elemente de datare mai precise în afară de ceramica, cărămizile, pietrele, olanele găsite pe nivelul de călcare corespondent care permit doar o datare aproximativă a acestui nivel în secolele XV-XVI; s-ar putea să fie vorba de momentul constructiv din vremea lui Iancu de Hunedoara, de după cutremurul din 5 iunie 1443⁹.

Pe acest nivel de călcare al fazei constructive de care am pomenit mai sus, s-a circulat - se pare - în toată epoca medievală târzie. Pe el cad vestigiile rezultate în urma dezafectării acestei faze constructive: este vorba de un strat de moloz gros de aproape 1,5 m care suprapune nivelele succesive de călcare medievale (Fig. 3, vezi profilele; Fig. 8, 9). În acest strat se află și fragmente de zidărie dislocate, foarte probabil, prin bombardament; sub un astfel de fragment de zidărie, la baza stratului de moloz, am găsit aproximativ 200 de ghiulele de artilerie, cele mai multe dintre ele mici și grele - diametrul de 5 până la 8 cm, acestea având în compoziția lor, foarte probabil, metal greu, fier (Fig. 21)¹⁰. Avem de-a face, după toate probabilitățile, cu urme, efecte, ale asediului cetății Timișoara de către Eugeniu de Savoia în anul 1716. Fragmentele de zidărie dislocate în masa de moloz, provin foarte probabil din zidurile fazei constructive reprezentate de zidul gros de la capătul de sud al secțiunii și de zidul fragmentar cu prag din porțiunea de nord a secțiunii din curtea interioară (vezi Fig. 3, 8, 9). Cu molozul rezultat în urma distrugerilor asediului din 1716, moloz dispus peste nivelele medievale în curtea interioară a castelului, nivelul de călcare al curții se ridică cu aproape 1,5 m, ajungând aproape de nivelul de călcare actual. Acest moment se situează cronologic la începutul secolului al XVIII-lea, după asediul din 1716 și cucerirea austriacă, când se și construiește castelul actual, care va avea în continuare rosturi militare pronunțate - cazarmă, depozit de muniții¹¹. Această ridicare a nivelului de călcare în curtea interioară a castelului ține de sistematizarea pe verticală a spațiului locuit, sistematizare care va avea loc și în orașul propriu-zis al secolului al XVIII-lea. După distrugerile datorate asediului din 1849, aripa nord-vestică a castelului se reconstruiește cu elemente neogotice importante, rezultând o fază constructivă mai nouă, care în linii generale se păstrează până astăzi¹².

Materialul arheologic găsit în săpătură cuprinde ceramică de uz comun, nesmălțuită și smălțuită, oase de animale, zgură de fier, piese de fier de uz comun - scoabe, cuie, mânere - un vârf de săgeată, pietre brute și profilate, cărămizi, câteva fragmente de cahle, olane de acoperiș, ghiulele de la asediul din 1716. Deși materialul arheologic provine în majoritate din epoca medievală - secolele XIV-XVI - stratigrafia din sala de marmură este în asemenea măsură bulversată de intervențiile de la începutul secolului al XX-lea - vezi nota 1 - încât doar în puține locuri în secțiunea din sala de marmură, am găsit porțiuni de stratigrafie medievală păstrată intact, nederanjată de betonările amintite și care ilustrează materialul arheologic medieval ce poate contribui la datarea nivelelor și zidurilor descoperite - vezi profilele din interior. Aceste porțiuni cu stratigrafia medievală nederanjată din sala de marmură se găsesc în nivelele mai adânci de la sud de zidul medieval de cărămidă, găsit în traveea sudică a sălii de marmură și în nivelele mai adânci din traveile centrale și de nord ale aceleiași săli de marmură (Fig. 2). Judecând după cota de adâncime foarte mare la care se găsesc aceste nivele cu material nederanjat de intervențiile de la începutul secolului al XX-lea, se pare că avem de-a face cu un vechi șanț de apărare dispus la nord de zidul medieval de cărămidă, dispus vest-est, în traveea sudică a sălii de marmură (Fig. 1, 2). Material arheologic medieval se găsește și în nivelele aferente betonărilor de la începutul secolului al XX-lea, în spațiul sălii de marmură, dar aici el este antrenat în poziție secundară nemaiaivând valoare stratigrafică (vezi profilele din interior).

În curtea interioară a muzeului, materialele medievale se găsesc în nivelele vechi, anterioare în timp asediului din anul 1716, care a dus la distrugerea în bună parte a zidurilor castelului și a antrenat după el sistematizarea pe verticală a spațiului curții interioare a castelului prin ridicarea pe verticală, cu 1, 5 m, a nivelului de călcare din curte. Vom prezenta în linii generale, în continuare, materialele arheologice descoperite, care ne ajută în oarecare măsură la stabilirea unor repere de cronologie absolută a fazelor constructive prin care a trecut castelul medieval al Timișoarei.

Ceramica reprezintă categoria de materiale arheologice cea mai numeroasă, așa cum se întâmplă și în alte obiective medievale cercetate arheologic. În cazul castelului medieval de la Timișoara, ea ne oferă repere arheologice de datare, dar în limite destul de generale, generate de împrejurarea că majoritatea ceramicii este găsită în nivele de umplură

moderne, în special în molozurile din secolele XVIII-XX, unde ceramica este antrenată în poziții stratigrafice secundare. Se mai adaugă împrejurarea că ceramica este în bună parte fragmentară¹³, permițând doar restaurări parțiale. Ceramica este lucrată la roata rapidă, este arsă fie cărămiziu, fie cenușiu - negru, există și vase ceramice smălțuite în culorile verde, gălbui, brun; procentual acestea sunt în minoritate. Formele prezente sunt: oala - borcan, castronul, strachina, ulciorul, paharul; toarta este de asemenea prezentă (Fig. 11-17). Ceramica, în ansamblul ei, permite o datare a nivelelor medievale în secolele XIV-XVI, iar situația stratigrafiei și a complexelor descoperite nu ne permite să facem încadrări cronologice mai precise¹⁴.

Oasele de animale par a proveni în marea lor majoritate de la mamifere. Ele au apărut în cantitate surprinzător de mare în săpătură și provin foarte probabil de la animalele consumate de garnizoana castelului în decursul timpului¹⁵.

Cărămizile și pietrele de construcție reprezintă altă categorie de materiale cu frecvența de apariție mare în săpătura de la castel. Este un lucru firesc, dacă avem în vedere că săpătura urmărește identificarea zidurilor, a construcțiilor medievale care au constituit odinioară castelul medieval al Timișoarei. Am identificat ziduri de cărămidă care se încadrează în două faze diferite de construcție a castelului - vezi mai sus - și am recoltat în săpătură o cantitate destul de mare de cărămizi răspândite în diverse straturi și nivele. Predomină cărămida de dimensiune mare - 28/14/6 cm, respectiv 28/14/8 cm (Fig. 18) - multe cărămizi de acest tip fiind găsite în dărâmătura de cărămidă identificată în interiorul clădirii muzeului în traveea din mijloc, într-un nivel mai adânc al șanțului de apărare - vezi mai sus (Fig. 2). Ziduri de piatră nu am găsit în porțiunea cercetată de noi, a castelului, am extras din nivelele mai adânci ale șanțului de apărare o piatră profilată - din roca sedimentară - lucrată în forma unui montant de ușa monumentală care a fost folosită foarte probabil în castelul angevin din secolul al XIV-lea (Fig. 2, Fig. 10 - vezi și nota 5).

Ziduri din blocuri paralelepipedice de piatră s-au găsit în timpul lucrărilor de consolidare întreprinse la începutul secolului al XX-lea, și anume în partea de nord-est a actualei clădiri a Muzeului Banatului - cazarma de artilerie pe vremea aceea - zidurile fiind dispuse în altă orientare geografică în raport cu fundațiile clădirii actuale¹⁶.

Între elementele de construcție găsite în săpătură semnalăm și mai multe fragmente de olane de acoperiș arse cărămiziu, ușor convexe în plan și cu

protuberanțe de prindere (Fig. 19); să fie vorba de introducerea de către Angevini a unui sistem de acoperire a clădirilor, din sudul Italiei, din regatul angevin, țara de origine a lui Carol Robert de Anjou? Tot între elementele de construcție identificate semnalăm și câteva - foarte puține - fragmente de cahla de sobă care par să provină de la cahla - oala nesmălțuită¹⁷. Ar fi de adăugat, de asemenea, prezența unui bolovan mare de origine vulcanică, neprelucrat, găsit tot în traveea a doua din interior, la mare adâncime, în vecinătatea pietrei profilate - montant de ușă din șanțul de apărare (?) al castelului.

Obiecte din fier. S-au găsit, de asemenea, mai multe fragmente de zgură de fier, ajunse probabil întâmplător în această zonă a castelului. Tot din fier au fost confecționate mai multe obiecte de uz comun - cuie, scoabe, piroane, mânere, plăcuțe de fier - puternic ruginite și care nu permit precizarea rostului lor mai exact; am identificat un vârf de săgeată - de arbaletă? - fragmente de cuțite, o potcoavă de încălțăminte, etc. (Fig. 20).

Nu am găsit pe parcursul săpăturii nici o monedă sau alt obiect care să permită elaborarea unor scheme cronologice mai exacte.

În concluzie, sondajul arheologic din anul 1980 a dus la identificarea unor ziduri de cărămidă ale castelului medieval din Timișoara care aparțin la - cel puțin - două faze de funcționare a castelului: unul în secolul al XIV-lea - zidul din traveea de sud a sălii de marmură a clădirii actuale a muzeului - și al doilea - cel din curtea interioară a muzeului - aparținând foarte probabil fazei de refacere a castelului din vremea lui Iancu de Hunedoara. Ca element important constructiv al castelului ne apare șanțul de apărare (?) din traveile centrală și de nord a sălii de marmură a muzeului în care am identificat dărâmătură de cărămidă și două pietre profilate - vezi nota 5 - provenind de la o fază constructivă a castelului. În absența unor elemente arheologice care să permită elaborarea unei scheme de datare mai precise strict pe baze arheologice - am elaborat o ipoteză de datare care se sprijină și pe elemente de datare de ordin istoric - ridicarea castelului de către regele Carol Robert de Anjou și refacerea acestuia de către Iancu de Hunedoara după cutremurul din 5 iunie 1443, cu urmări - se pare - catastrofale pentru castelul angevin¹⁸. Cercetarea viitoare de la castel va trebui să stabilească legătura dintre această zonă nord-vestică a castelului în care au apărut numai ziduri de cărămidă cu zona de nord-est a castelului în care pe la 1900 s-au identificat fundații, ziduri de piatră ale castelului - vezi nota 16. Cercetarea viitoare va stabili corelațiile necesare și va confirma sau va infirma ipoteza succesiunii fazelor constructive propuse în prezenta lucrare, ipoteză care se bazează, poate, mai mult pe

elemente de datare istorică, decât strict arheologică¹⁹. Ar mai fi de precizat în final că în spațiul investigat arheologic nu am identificat nivele sau complexe de locuire anterioare secolului al XIV-lea, din secolele X-XIII, să zicem, ceea ce sugerează că pe insula pe care a fost ridicat castelul Timișoarei la începutul secolului al XIV-lea nu a existat locuire istorică în timpurile anterioare²⁰.

Alexandru Rădulescu

Facultatea de Litere, Teologie și Istorie
Universitatea de Vest Timișoara
Bld. Vasile Pârvan, nr. 4.

NOTE

1. *A temesvári u.n.-Hunyádi-várkastély ügye* în TRÉT XIX, fasc. 3-4, 1903, p. 118-121; vezi și volumul *Temesvármegye*, coordonat de dr. Samu Borovszky, cu studiul lui Szentkláray Jenő, *Temesvár története*, p. 6 și urm.; Al Rădulescu, *Cercetări de arheologie medievală din Banatul de câmpie; scurt istoric*, în *SIB XXIII-XXIV-XXV*, 1999-2001, p. 52.
2. Din păcate nu am păstrat în documentația foto o imagine clară a acestui zid.
3. Vezi, de pildă, fundarea zidului pe pari și grinzi de stejar la cetatea bizantină din secolele X-XI de la Păcuiul lui Soare - Petre Diaconu, Dumitru Vâlceanu, *Cetatea bizantină*, vol. I, București 1972, p. 56, fig. 20.
4. Prin intervențiile de betonare de la începutul secolului al XX-lea, stratigrafia originală a fost modificată, chiar dacă materialele arheologice din straturile aferente betonării sunt tot cele medievale ajunse în altă dispunere stratigrafică tocmai din cauza acestei betonări. Între materialele moderne ajunse în aceste straturi la începutul secolului al XX-lea, menționăm și un fund de sticlă „Karlsbad - Karlovy Vary”, lucru firesc în ambianța culturală central-europeană a epocii (Fig. 22).
5. Piatra a fost văzută la timpul ei de regretatul profesor Vasile Drăguț, care a încadrat-o între pietrele profilate ale secolelor XIV-XV din Transilvania și Banat; vezi Vasile Drăguț, *Arta gotică în România*, București 1979, în special capitolul *Arhitectura goticului matur și târziu în Transilvania (sec. XIV-XV)*, p. 36-137. În săpătură a apărut la mare adâncime, tot în traveea centrală a sălii de marmură, încă o piatră profilată în dreptul peretelui de vest al secțiunii, care nu a putut fi dislocată de la locul ei din cauza presiunii mari a umpluturilor care o suprapuneau, făcând-o practic de neclintit. Avem de-a face cu o zonă a șanțului de apărare în care s-au aruncat ziduri, fragmente arhitectonice dezafectate din vechiul castel angevin după cutremurul din 1443; săparea *in extenso* a acestui șanț de apărare ar duce probabil la descoperirea și a altor pietre profilate care au aparținut vechiului castel angevin.
6. Și la cetatea medievală a Făgetului, întâlnim șiruri de piloți băuți pe escarpa și pe fundul șanțului de apărare al cetății, intrând într-o combinație ingenioasă și eficace de apărare a zonei șanțului de apărare al cetății în special; palisade de lemn cu rol de apărare s-au observat și la Lugo, la Denta, etc. - vezi Gh. Sebestyen, *O pagină din istoria arhitecturii României - Renaștere*, București 1987, cap. *Lugo*, p. 1 21-126, Fig. 202-204; Binder Pál, *Utazások a török birodalomban*, București 1983, călătoria lui Sándor Pál la Constantinopol, p. 122.
7. Deși este vorba de două asize de zidărie de cărămidă legată cu mortar, nu este vorba de un zid pentru că lipsește fundația.
8. Bănuim că și acești piloți au fost băuți tot în scopul compactării solului subiacent care avea să suporte pavaje, ziduri, etc.
9. Masa mare de cărămidă care s-a găsit în traveea a doua centrală - din sala de marmură, ca și pietrele profilate aflate tot acolo ne-au condus la ideea că ne aflăm în fața resturilor de zidărie rezultate dintr-o demolare; să fie vorba de o demolare consecutivă unor distrugerii apărute în substanța construită a castelului la marele cutremur din 5 iunie 1443? Desigur, nu avem dovada arheologică a acestui scenariu, care rămâne însă plauzibil; în orice caz, profilul tipologic al ceramicii, cărămizile, pietrele profilate găsite în nivelul de mare adâncime din traveea a doua a sălii de marmură nu se opun ideii că am putea avea de-a face cu o operație de dezafectare și aruncare în

- șanțul de apărare a unor ziduri compromise de cutremurul din 1443; despre acesta din urmă, vezi considerațiile din *Temesvár története* ale lui Jenő Szentkláray privind pagubele făcute de cutremur, în volumul coordonat de Samu Borovszky, *Temes vármegye*, și anume la pagina 20 din istoria Timișoarei: se subliniază aici că reconstrucția trebuia să țină seama de noi principii de fortificare rezultate în urma importanței tot mai mari a artileriei în asediul fortificațiilor vremii; vezi și Johann N. Preyer, *Monographie der königlichen Freistadt Temeswar*, ediție republicată de Eleonora Pascu și Ioan Hațegan, Timișoara 1995, p. 33; vezi și N. Ilieșiu, *Timișoara. Monografie istorică*, Timișoara 1943, p. 15; p. 333; vezi și Mihai Opris, *Timișoara*, București 1987, p. 10-17, p. 227; mai nou, despre castelul Timisoara, Adrian Andrei Rusu, *Castelarea Carpatica*, Cluj-Napoca 2005, p. 148, 538-539; Adrian Andrei Rusu, *Arad és Temes megye középkori erődítményei*, în *A Középkori Dél-Alföld és Szer*, Szeged 2000, sub redacția Kollár Tibor, p. 579-581, despre cetatea Timișoara.
10. Ghiulelele au fost trase foarte probabil de bateriile de artilerie ale lui Eugeniu de Savoia, provocând distrugerile, dislocările în zidărie menționate. În absența unor studii speciale, nu știm în detaliu cum funcționau aceste tunuri care aruncau aceste ghiulele mici - mai multe într-o salvă și probabil cu mare viteză de aruncare; în viitor va trebui deslușit și acest aspect al tehnicii de asediu din secolele XVII – XVIII.
  11. Vezi diferite informații cu privire la soarta castelului în secolele XVIII - XIX la Johann N. Preyer, *op.cit.*, passim, sau Mihai Opris, *op.cit.*, passim, și o prezentare sintetică la p. 227, cuvântul **castelul**; pot fi consultate și alte cărți care tratează despre trecutul orașului Timișoara.
  12. Vezi Mihai Opris, *op.cit.*, passim; Nicolae Ilieșiu, *op.cit.*, p. 333; Gh. Bleyer, *Timișoara. Monografie urbanistică și arhitecturală*, manuscris dactilografiat la Muzeul Banatului, passim. Cum se încadra castelul în ansamblul urban al orașului Timișoara, aflăm din stampele medievale care redau orașul Timișoara în secolele XVI-XVIII: vezi Rodica Vântaci, *Timișoara în stampe, secolele al XVI-lea-al XVIII-lea*, București 1993; vezi de pildă stampa nr. 22 a lui M. Seutter, în care vedem cum arăta castelul Timișoarei în anul 1718 (Fig. 4).
  13. Nu am reușit decât restaurarea parțială a unor fragmente de vase, cum ar fi o gură de oală - borcan de secol XIV-XV, cenușie – neagră, restaurată de Ion Davițoiu și rătăcită undeva în depozitele muzeului...
  14. Pentru analogii, vezi Dumitru Teicu, *Banatul montan în Evul Mediu*, Timișoara 1998, p. 105-112; vezi și volumul coordonat de Florin Drașovean, Doina Benea, *Săpăturile arheologice preventive de la Dumbrăvița*, Timișoara 2004, planșele 34 - 84 și paginile corespondente - *Descoperiri medievale și moderne*, p. 38- 56, redactate de Daniela Tănase.
  15. Grijă pentru curățenia spațiului în care trăiau să fi fost mai puțin prezentă în viața cotidiană a garnizoanei castelului? Altfel este greu de explicat cantitatea impresionantă a oaselor de animale găsite în săpătură. Am predat aceste oase colegei noastre, doamna arheozoolog Florentina Chiu, care va redacta un studiu despre aceste oase de animale; studiul va răspunde la întrebarea esențială despre această categorie de materiale: ce animale a consumat garnizoana castelului în epoca medievală.
  16. Vezi *A temesvári u.n. Hunyadi várkastély ügye* în *TRÉT* XIX, fasc. 3-4, 1903, p. 118-121; vezi și Al. Rădulescu, *Cercetări de arheologie medievală din Banatul de câmpie. Scurt istoric*, în *SIB* XXIII-XXIV-XXV, Timișoara, 1999 -2001, p. 52.
  17. Punctele de reper cele mai complete le oferă Paraschiva Victoria Batariuc în cartea *Cahle din Moldova medievală – sec. XIV-XVII*, vezi în special tabelul sinoptic de la fig.1, p.197.
  18. Vezi mai sus nota 9; Ioan Hațegan presupune la castel niște intervenții constructive în vremea lui Filippo Scolari - Pippo Spano - la începutul secolului al XV-lea - vezi Ioan Hațegan, *Das mittelalterliche Schloss von Temeswar und die von Filippo Scolari im Banat gebauten oder renovierten Schlösser*, în *Castrum Bene* 2/1990, *Várak a későközépkorban - Die Burgen im Spätmittelalter*, Budapest 1992, p. 268-269.
  19. Desigur este de dorit să lucrăm cu repere strict arheologice care să permită elaborarea unei succesiuni cronologice autonome, care s-ar bucura astfel de o credibilitate mult sporită; când acest lucru nu este posibil, se recurge la ipoteze de datare istorică în care este totuși implicată o fundamentare arheologică care să le facă plauzibile; ele nu depășesc însă, în ultimă instanță, valoarea unei ipoteze de lucru.
  20. Investigația va trebui lărgită în viitor pentru tot teritoriul castelului; doar așa putem fi siguri că nu avem, eventual, într-o anumită arie a castelului, vestigii care să coboare vechimea locuirii medievale de aici, anterior anului 1300. Din acest punct de vedere, merită atenție zona garnizoanei militare și a complexului Modex, de la nord de vechiul curs de apă al Begăi de lângă castel, unde se pretinde existența unei cetăți de lemn și pământ din secolele X-XIII, ipoteză reluată în ultima vreme de istoricul timișorean Károly Vicze în niște studii despre vechile cetăți ale Timișoarei apărute în presa locală timișoreană; într-un studiu el a abordat chiar tema care ne-a preocupat pe noi în prezentul articol: reconstruirea cetății angevine de către lancu de Hunedoara - vezi articolul lui Karoly Vicze, *Temesvár várának története; Hunyadi János átépítette a várat* – în *Heti Új Szó*, nr. 10 (527) din 11 martie 2005, p. 16.

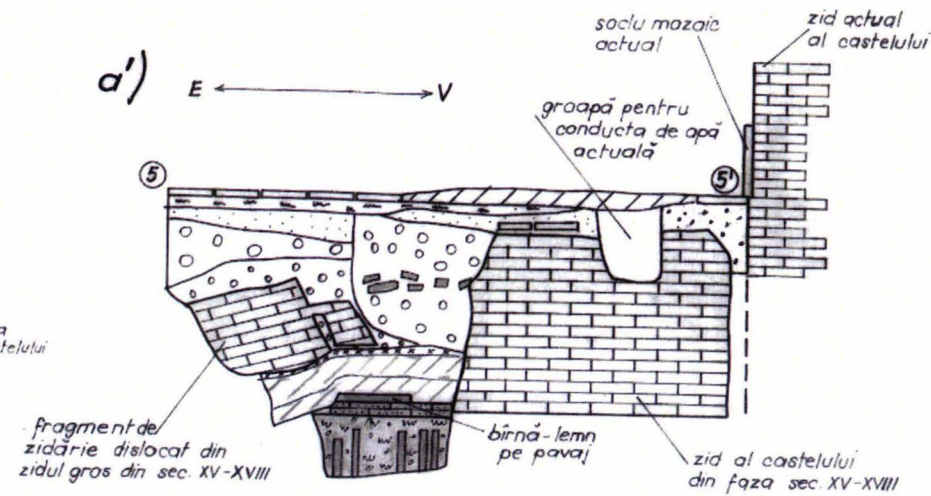
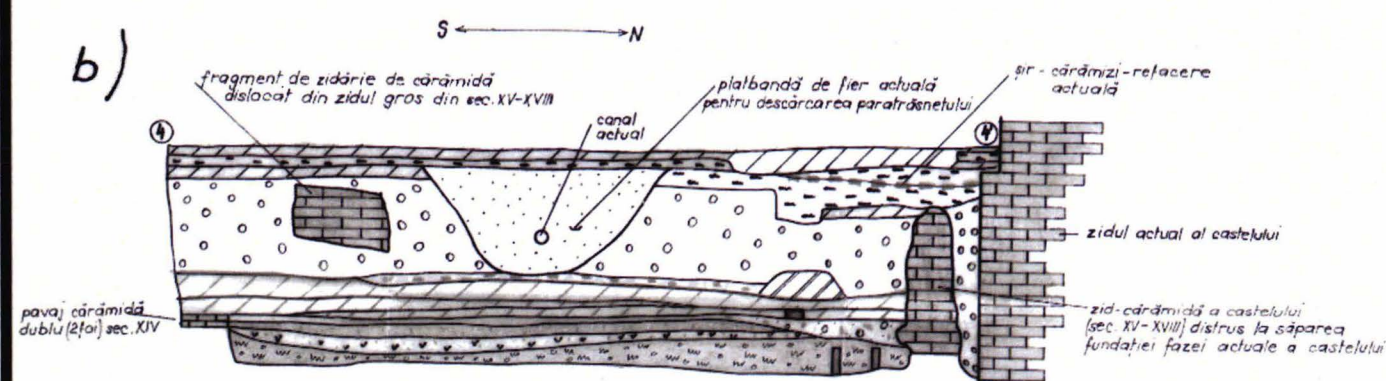
AN ARCHEOLOGICAL PROSPECT OF THE HUNIAD CASTLE OF TIMIȘOARA – 1980

Summary

In 1980 an archeological prospect in the North - West part of the Banat Museum (old castle of Timișoara, and artillery barracks in the modern age) was undertaken in order to verify the condition of the building foundation which has showed static deficiencies. The diggings also aimed at pointing out the archeological traces of the medieval castle of Timișoara built in the 14th century.

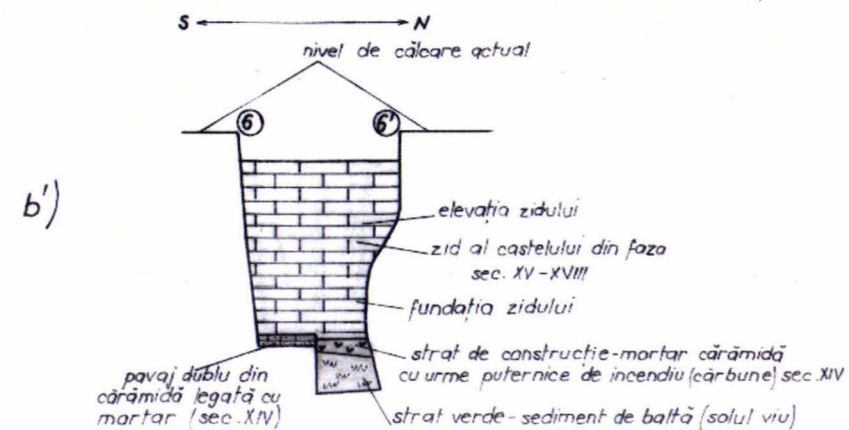
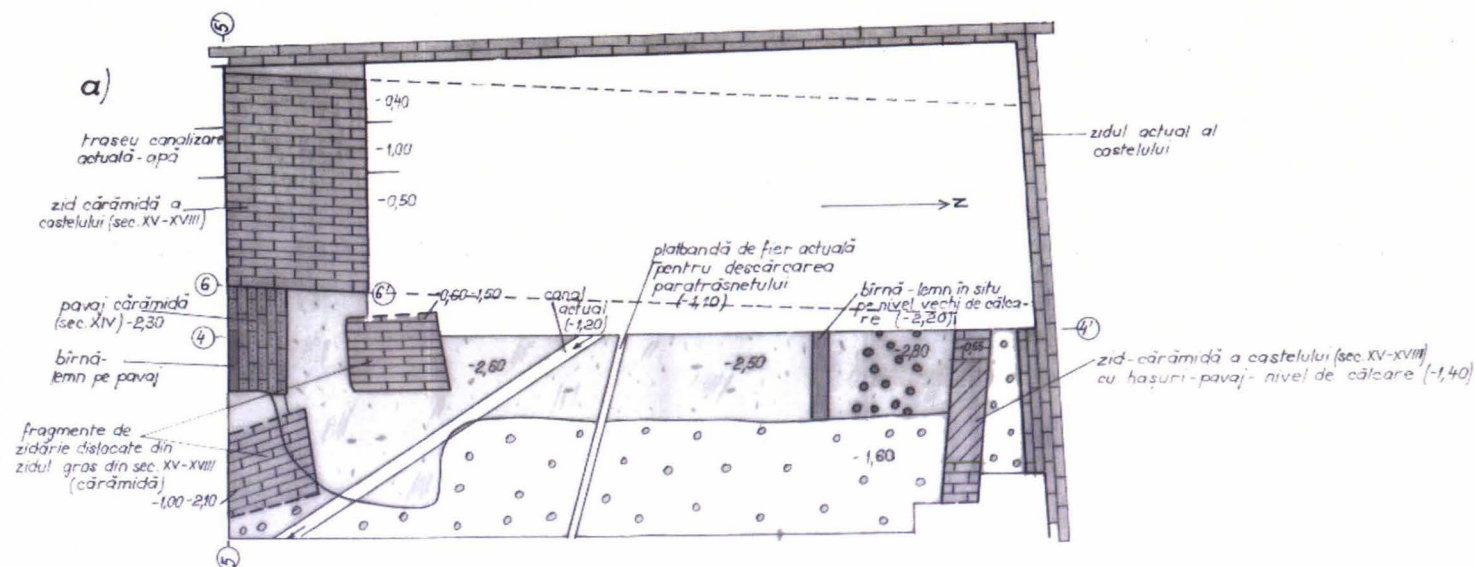
A 2.50 - 2.80 m -wide-ditch was made in the so-called marble hall of the museum, and another one in the North - West part of its inner yard. Two older brick walls of the castle were identified - one in the South part of the marble hall, and the second one, in the researched part of the inner yard. The two walls were not built at the same time - the inside wall being built in the 14th century by Charles Robert of Anjou, and the outside one, later, by Iancu of Hunyad, who rebuilt the castle after the big, 1443 earthquake. A deeper area from the marble hall seems to be the place of a defense ditch, where wreckage bricks and an upright carved stone - part of a door were found, dating from the 14th century. We also found wooden pillars rammed into the ground in many places, in order to fortify the castle. In the marble hall we identified concrete bracings, made in order to strengthen the building in 1902 - 1903; they considerably modified the old medieval stratigraphy of the area. In the inner yard the debris, the fragments of dislocated walls raised the treading level by 1.50 m; the cannon balls and the fragments of dislocated walls prove that a siege of the Timișoara castle happened. We suppose that the siege was made by Eugene of Savoy in 1716. The archeological material that was found contains pieces of ceramics, animal bones, carved stones, bricks, tiles for roofs and for stoves, iron objects, cannon balls.

The research should be enlarged in future in order to make the connection with the North - East area of the old castle, where foundations of medieval walls made of carved stone were found. Another reason for continuing the research would be that of verifying the chronological scheme that we suggested, having not so rich information from the prospect made in 1980.

LEGENDA:

- Strat verde-sediment de baltă (solul viu)
- Strat de construcție medieval al castelului (sec. XIV)
- Strat de construcție impregnat cu urme de arsură (incendiu)
- Pavaj de cărămidă fragmentară - sec. XIV
- Strat de mortar (construcție) în continuarea pavajului de cărămidă fragmentară din sec. XIV
- Piere, cărămizi, pământ - strat de umplutură a nivelului pavajului de cărămidă fragmentară din sec. XIV
- Strat verde-umplutură de înaltare peste vechile nivele de călcare
- Moloz - cărămidă cu mortar
- Lentilă - sol brun galben
- Moloz modern (sec. XVIII)
- Umplutură humusoidală
- Strat nisip
- Strat vegetal (humus)
- Rețea de piloți-lemn bătuți în solul verde
- Rețea de piloți-lemn bătuți în solul verde (în profil) sub pavajul din sec. XIV
- Sol-umplutură modernă cu fragmente - cărămidă și mortar
- Strat nisipos cu mortar
- Moloz mărunț sub fragmentul de zidărie dislocat din zidul gros de sec. XV-XVIII, moloz în care s-au găsit multe (~200) ghiulele mici și grele de artilerie
- Moloz - cărămidă mai mărunț
- Dale de beton actuale
- Pavaj dublu din cărămidă legată cu mortar - sec. XIV
- Nivele succesive de călcare marcate de cărămidă fragmentară, moloz
- Nivele de călcare sec. XIV-XV marcate de mortar, fragmente - cărămidă

CASTELUL HUNIADE TIMISOARA

S1 - curte interioară - primele două travee (dinspre nord)

a) planul secțiunii

b) profilul peretelui de V al secțiunii 4-4'

S1 - curte interioară - traveea a2-a (dinspre nord)

a') profil al peretelui de sud al secțiunii 1-5-5'

b') profil al paramentului est al zidului gros al castelului din faza sec. XV-XVIII 6-6'

Sc. 1:50 0 1 2m
iulie 1980

Fig. 3

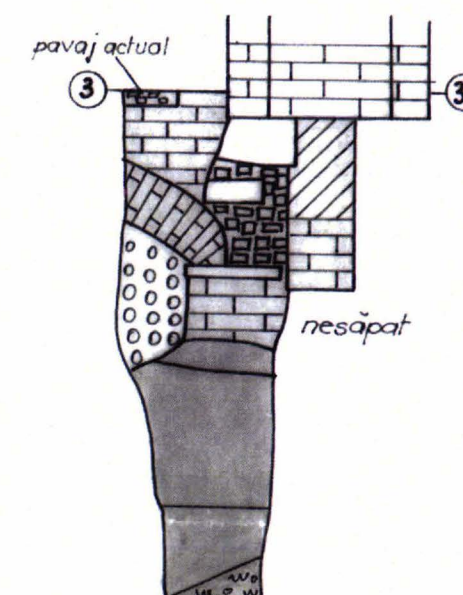
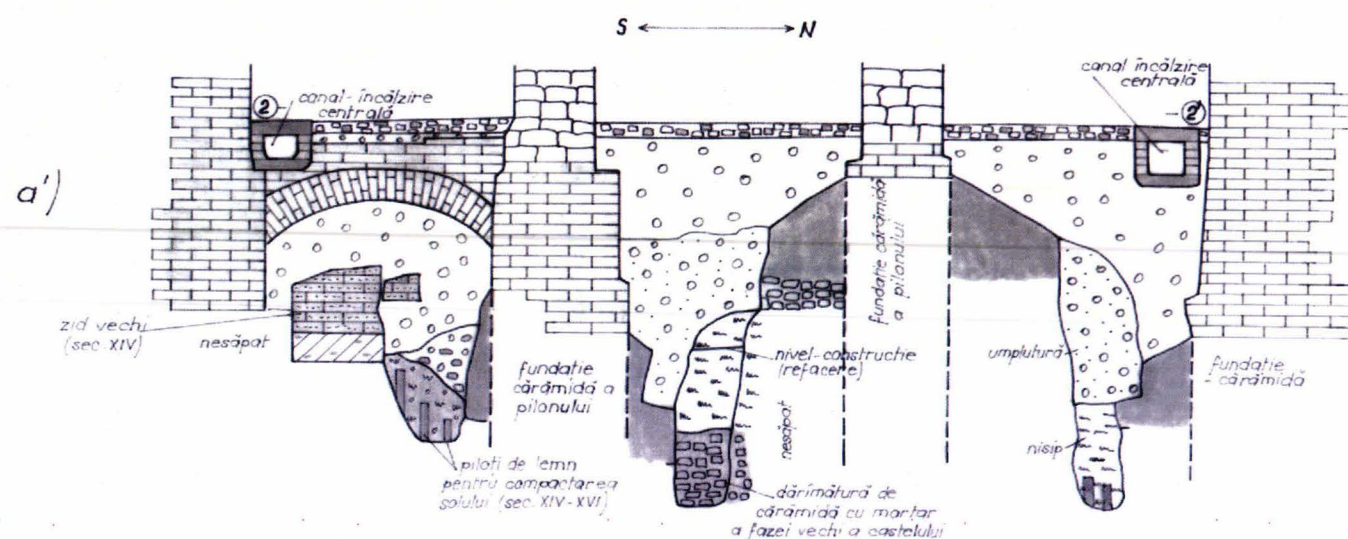
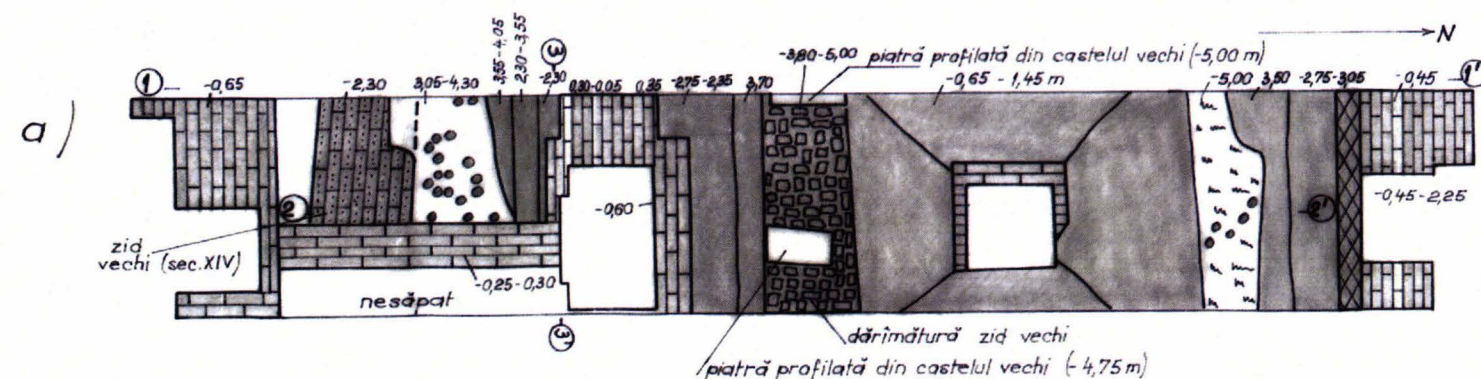
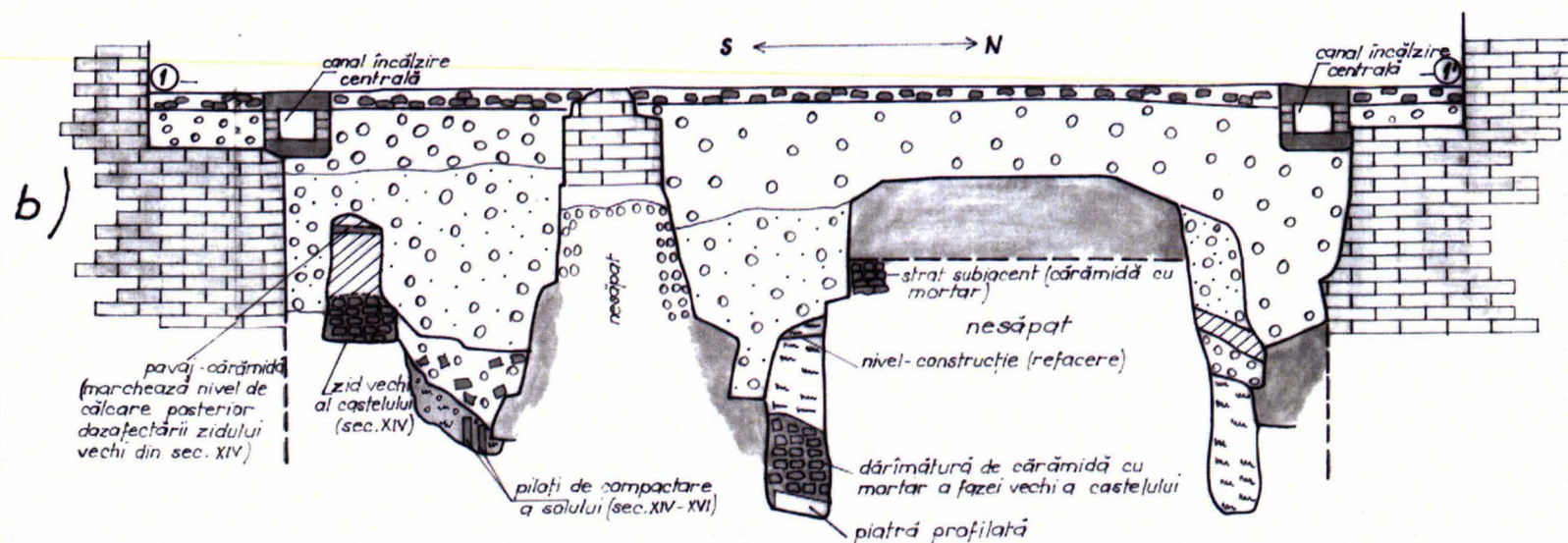
INTOCMIT:

arheolog Al Rădulescu

LEGENDA:

- Strat verde sediment de baltă (solul viu)
- Zid vechi al castelului (sec. XIV)
- Dărîmătură de cărămidă cu mortar în care se găsesc și pietre profilate - rezultată în urma demolării fazei vechi a castelului (aruncată în șanțul vechi de apărare al castelului?)
- Ziduri (fundații) aparținând fazei actuale a castelului
- Adosare de beton la fundațiile fazei actuale a castelului
- Strat de nisip vechi (sec. XIV-XV)
- Piloți de lemn pentru compactarea solului, în profil
- Elevație - piloni de susținere a bolților la faza actuală a castelului
- Moloz - începutul secolului XX
- Moloz cu pământ (începutul secolului XX)
- Elevație - faza actuală a castelului
- Sol galben (umplutură)
- Strat galben-cafeniu cu rare cărămizi și mortar - strat suport pentru zidul din sec. XIV
- Pavaj actual (cărămizi cu mortar și plăcuțe de ciment)
- Pietre profilate
- Cărămizi
- Piloți de lemn pentru compactarea solului, în plan

CASTEL HUNIADE TIMISOARA

S₁ - sala 1 parter (preistoric)

a) plan al secțiunii

b) profil al peretelui de vest al secțiunii 1-1'

a') profil prin axul central longitudinal al secțiunii 1-2-2'

b') profil al fațadei sudice a pilonului sudic din sala 1 3-3'

Sc. 1:50 0 1 2m

Fig. 2

INTOCMIT:
arheolog Al. Rădulescu

iunie 1980

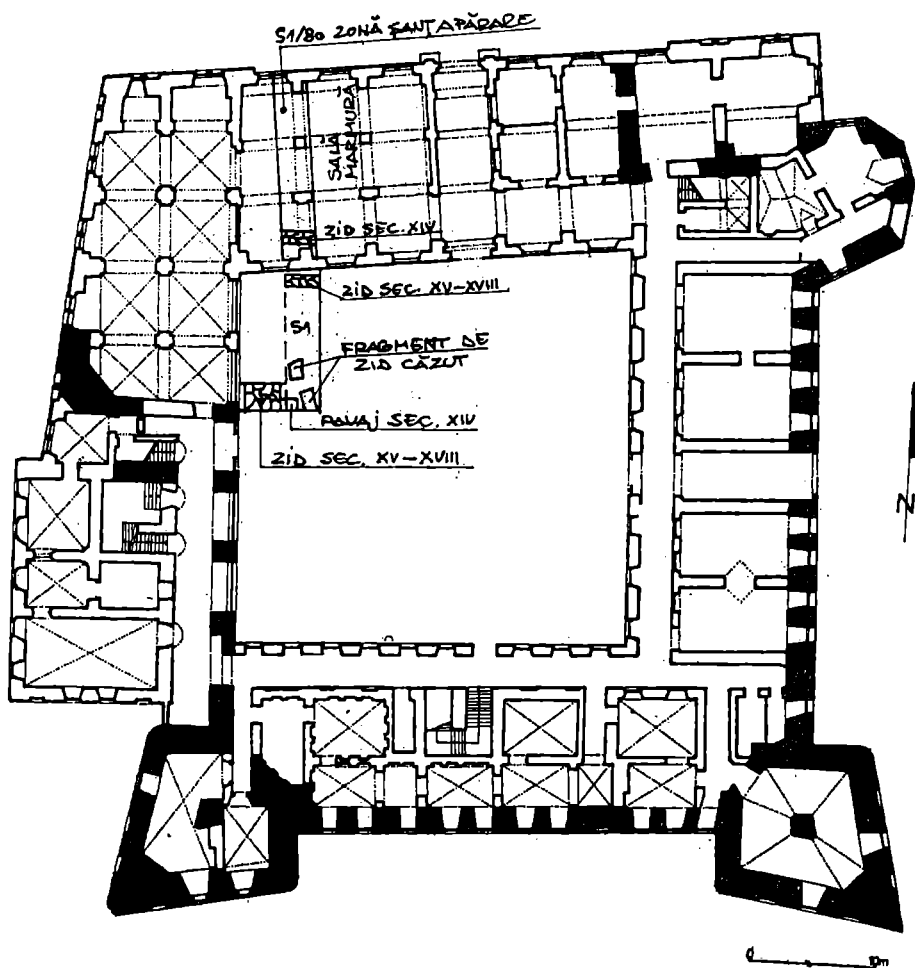

Fig. 1 - Planul castelului cu secțiunea, zidurile, complexele descoperite, după Mihai Opreș, *Timișoara. Mică monografie urbanistică*, București 1987, p. 15

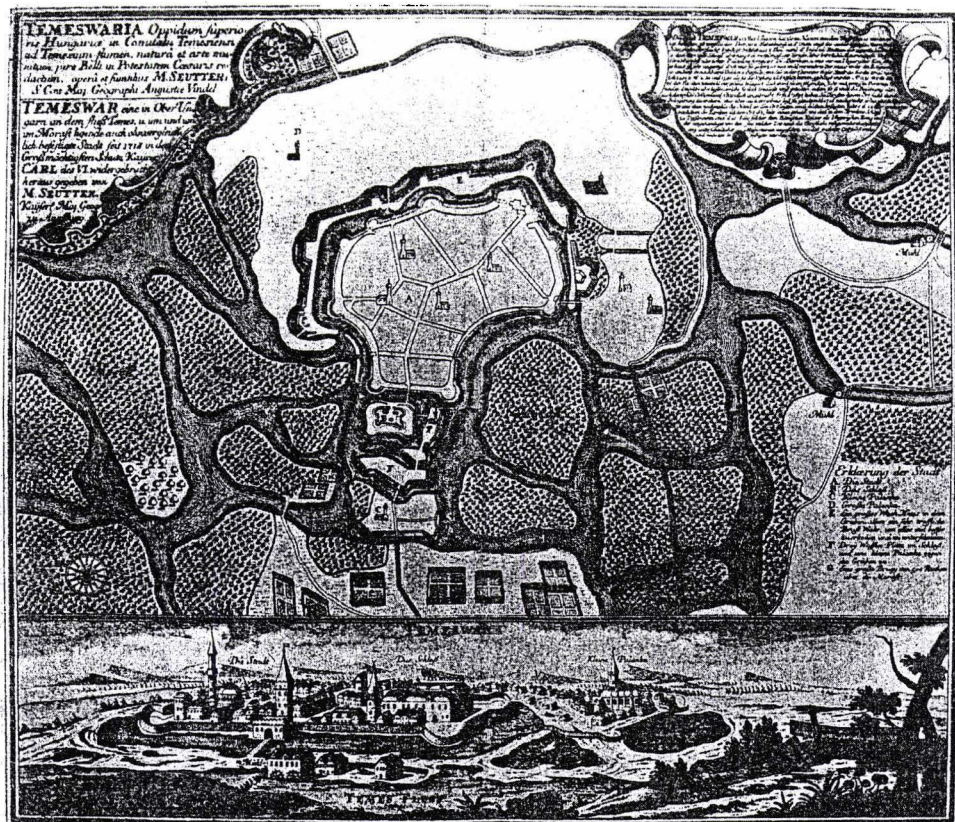
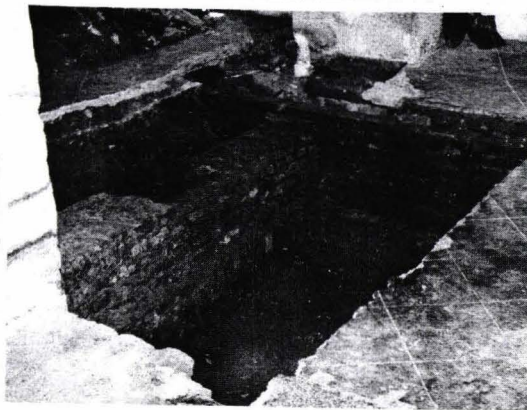

Fig. 4 - Stampă- Timișoara în anul 1718, de M. Seutter, după Rodica Vărtaciu, Timișoara în stampe medievale, secolele al XVI-lea- al XVIII-lea, Timișoara 1993

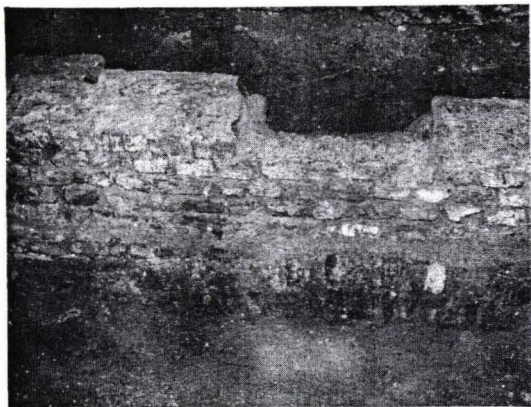
1

3

2

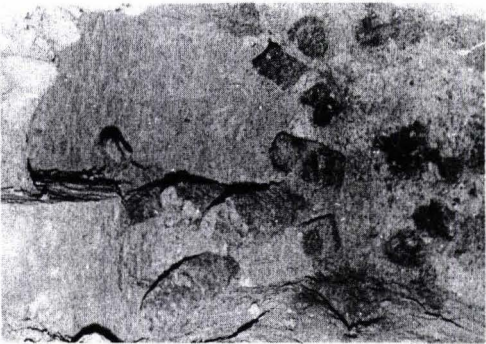

4

Fig. 5.1-4 - Arce de descărcare la castel – sala de marmură

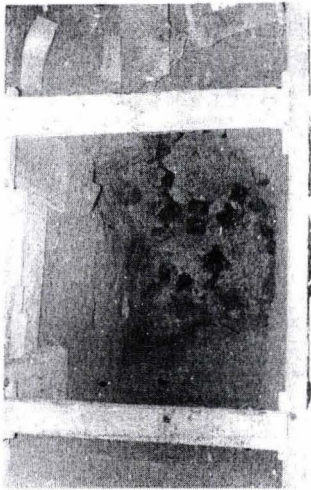
3

4

1

2

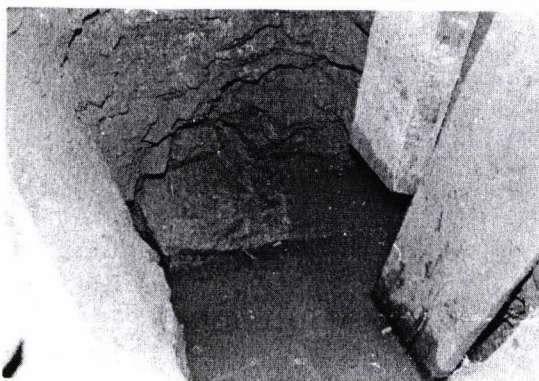
Fig. 6. 1-4 - Piloți bătuți pentru compactarea solului la palatul angevin - sala de marmură

1

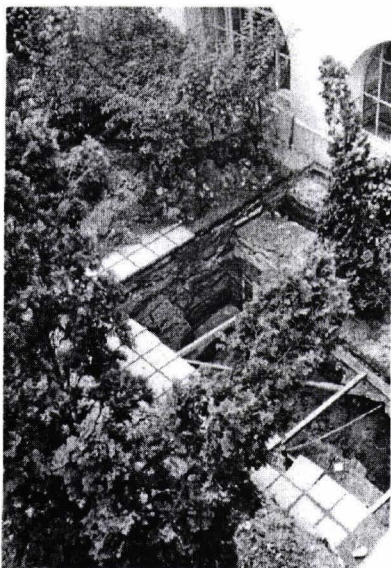
2

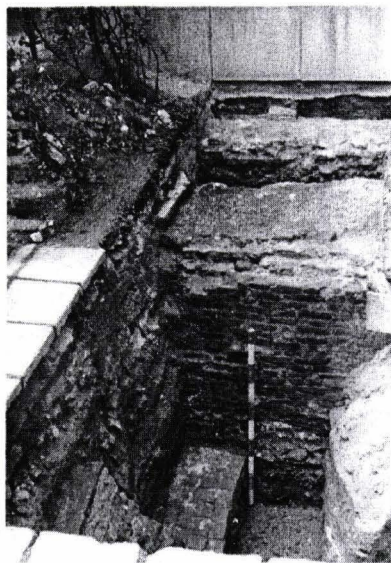
3

Fig. 7. 1-3 - Sala de marmură - traveea centrală, dărâmtură de cărămidă și pietre profilate în șanțul de apărare (?).

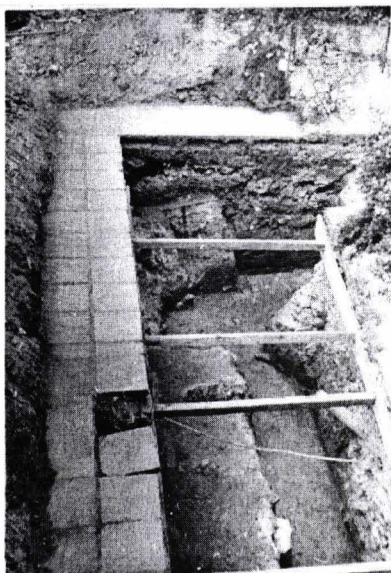

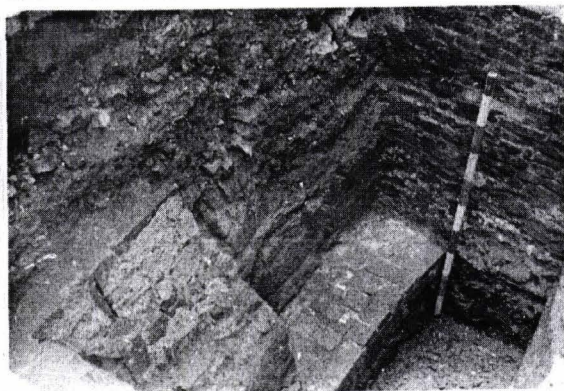
1

2

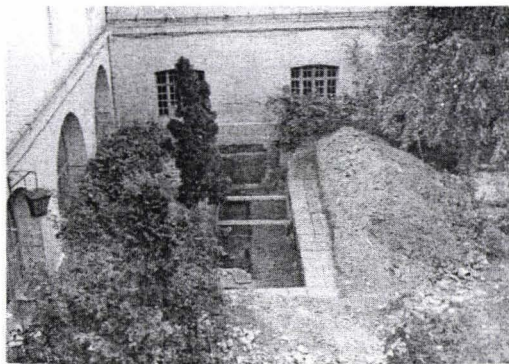
3

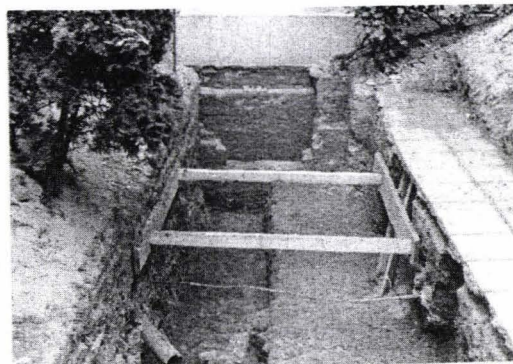
4

Fig. 8. 1-4 - Curtea interioară a muzeului - zid gros sec. XV-XVIII, pavaj de cărămidă angevin

1

2

3

4

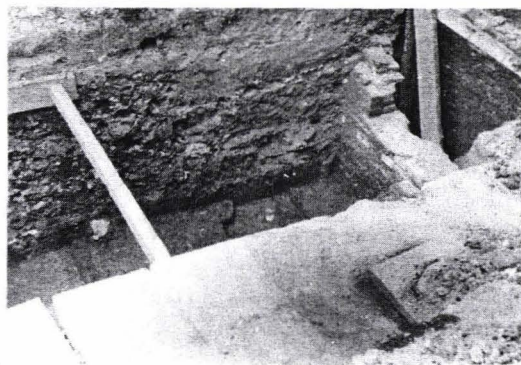
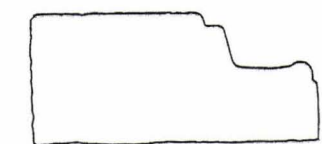
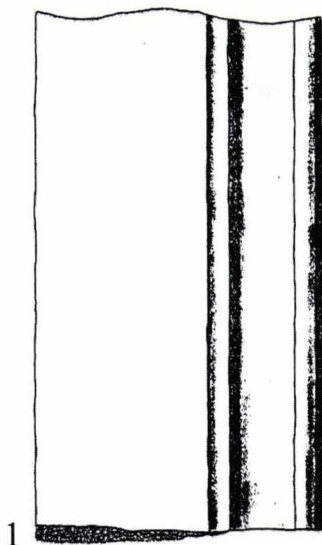

Fig. 9. 1-4 - Nivele de călcare medievale, zid fragmentar sec. XV-XVIII

0 — 5 cm

1

2

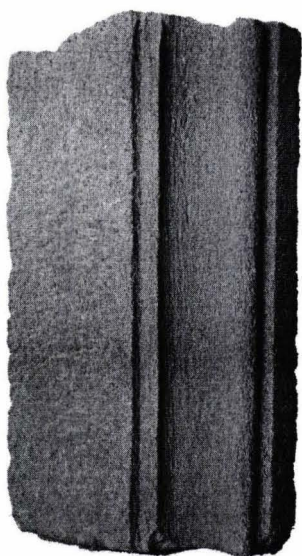

Fig. 10 - Piatră profilată - montant de ușă din palatul angevin - foto și desen

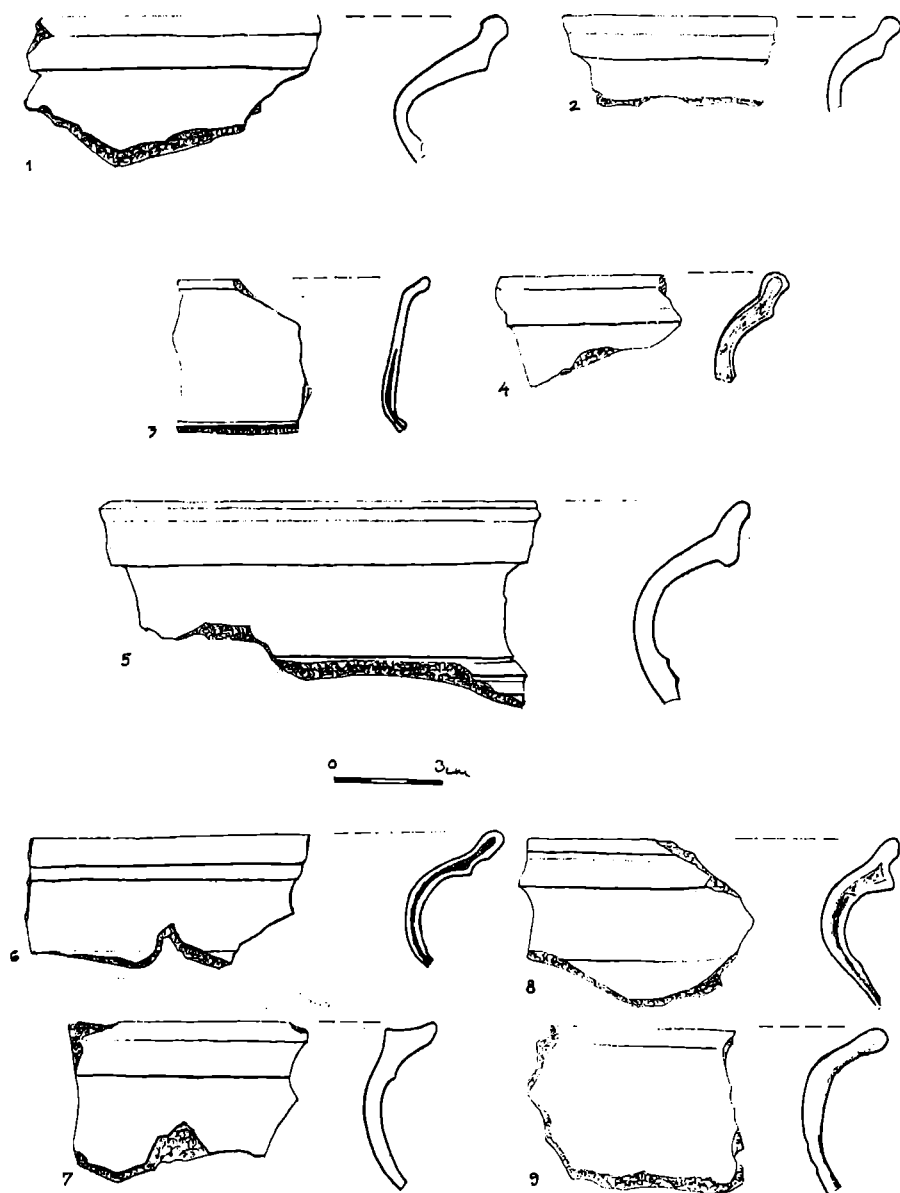

Fig. 11 – Sala de marmură - ceramică din șanțul
de apărare - nivelele mai adânci, - 2, 70 – 4,50 m

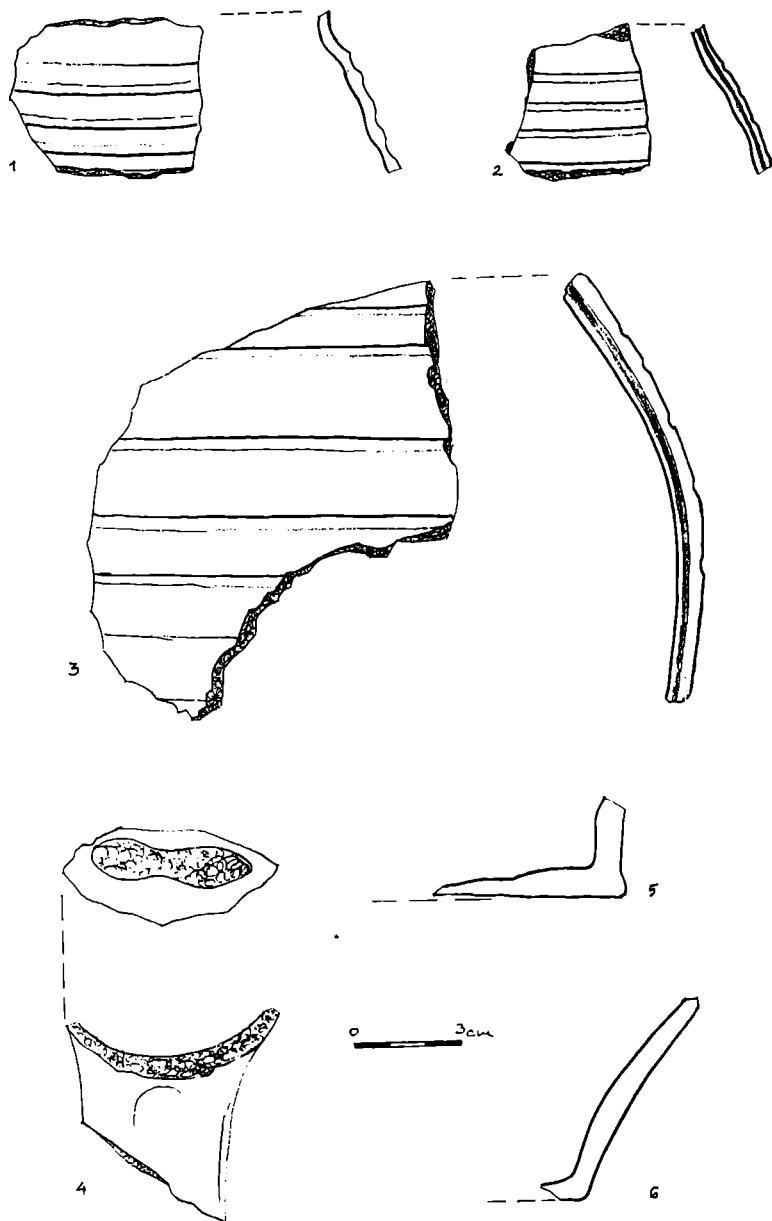

Fig. 12 – Sala de marmură - ceramică din șanțul
de apărare - nivelele mai adânci, - 2,70 – 4,50 m

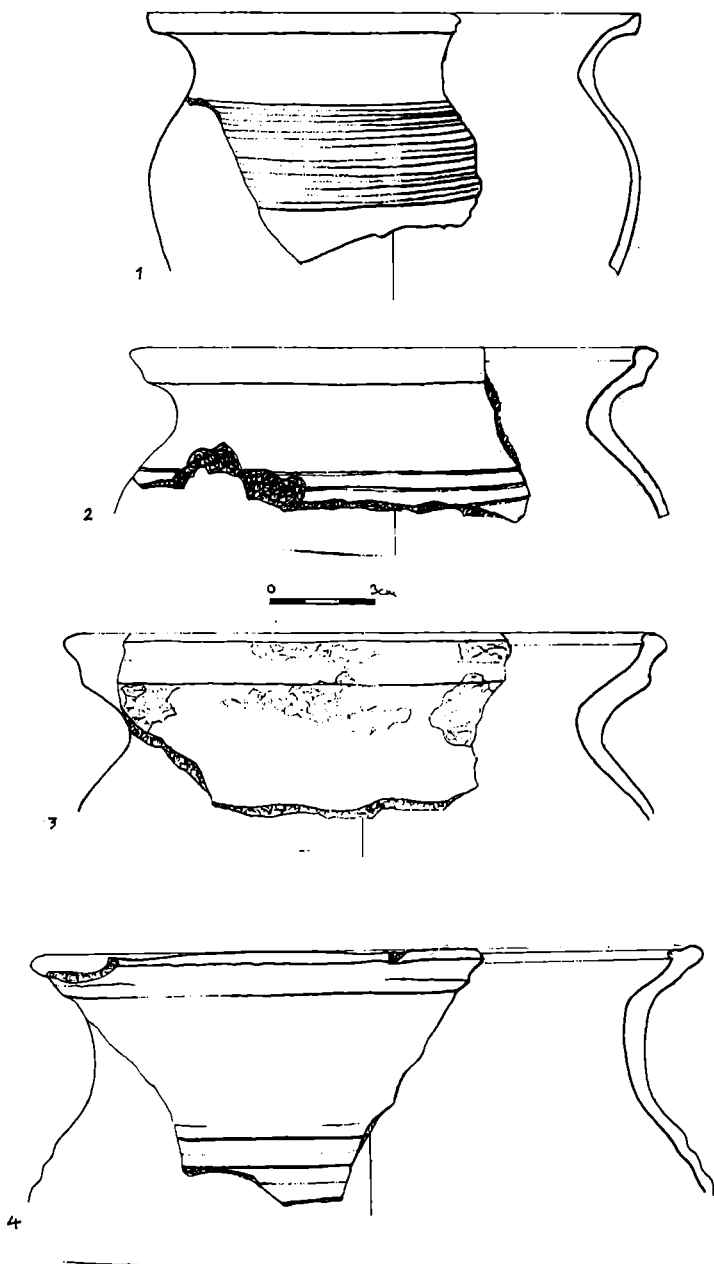

Fig. 13 – Curtea interioară a muzeului, ceramică - nivele medievale

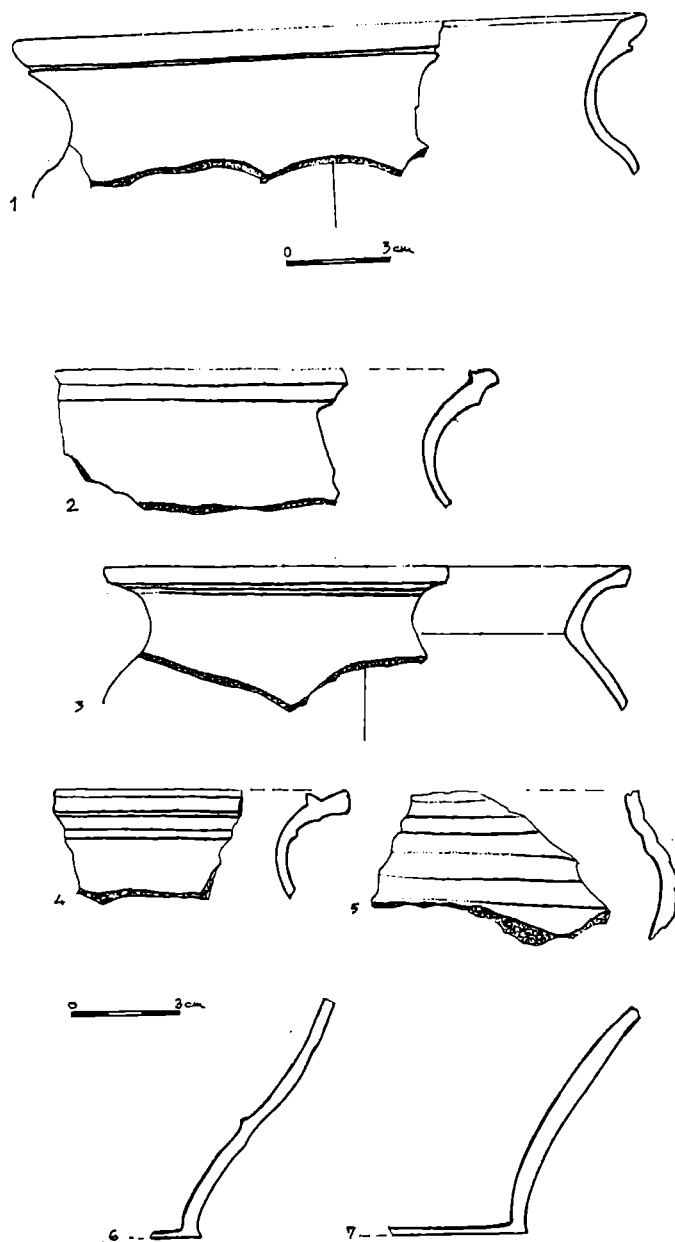

Fig. 14 – Curtea interioară a muzeului, ceramică - nivele medievale

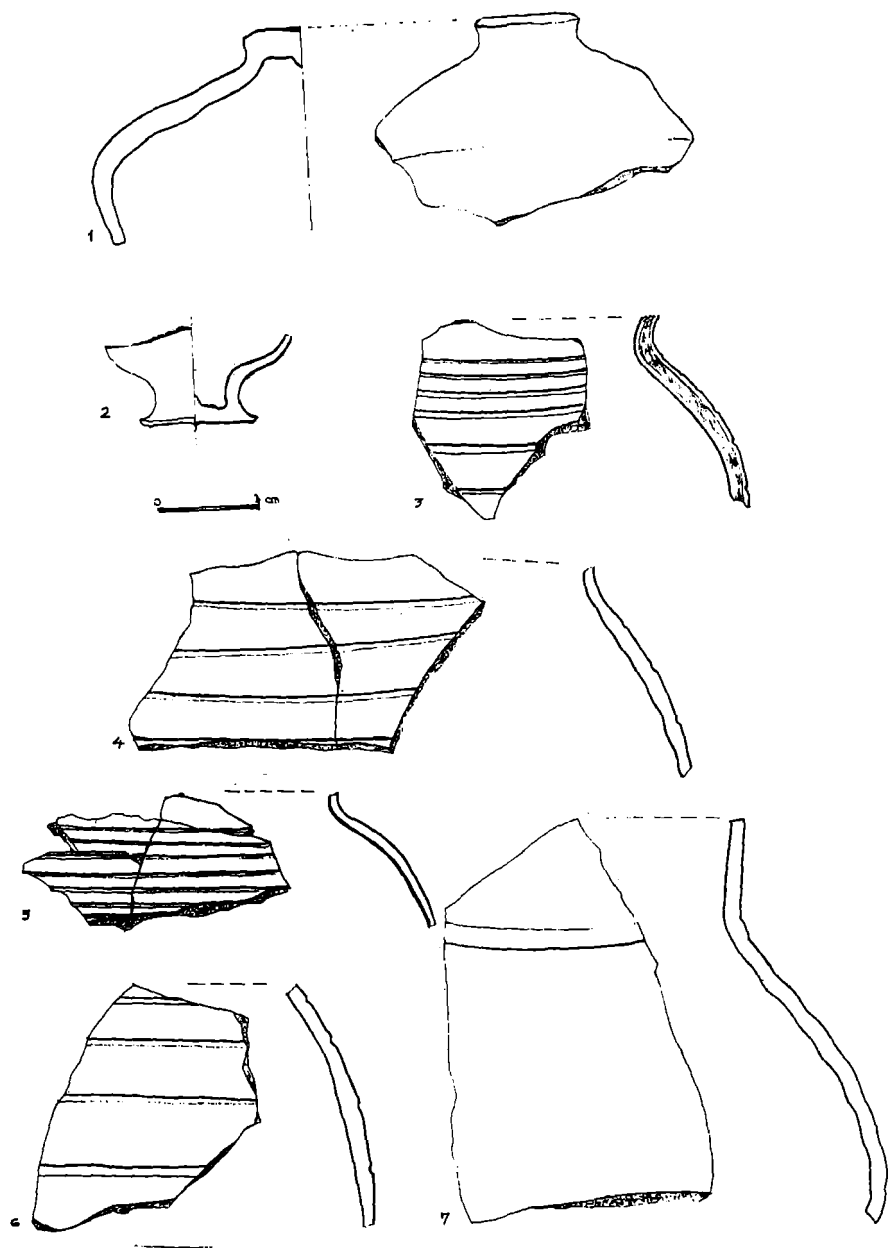

Fig. 15 – Curtea interioară a muzeului, ceramică - nivele medievale

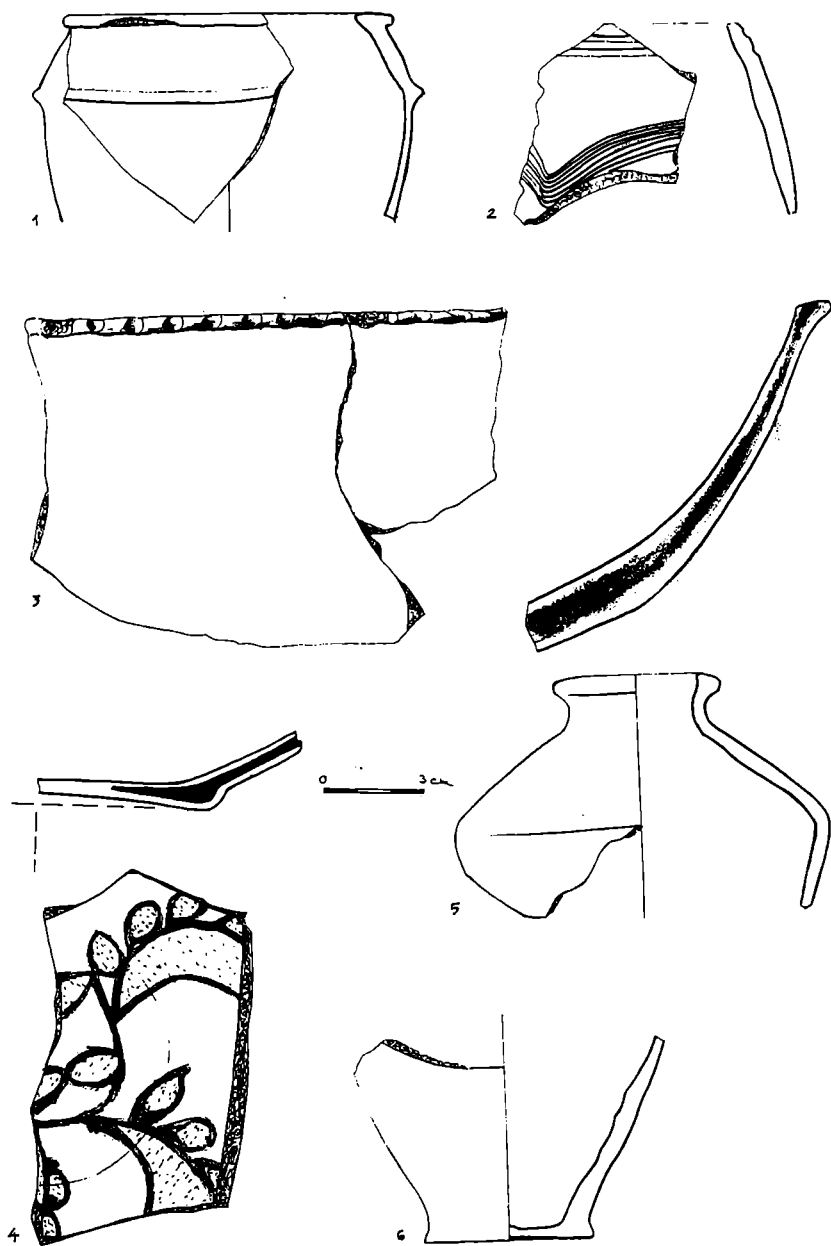

Fig. 16 – Sala de marmură + curtea interioară - material ceramic medieval antrenat în molozuri mai târzii

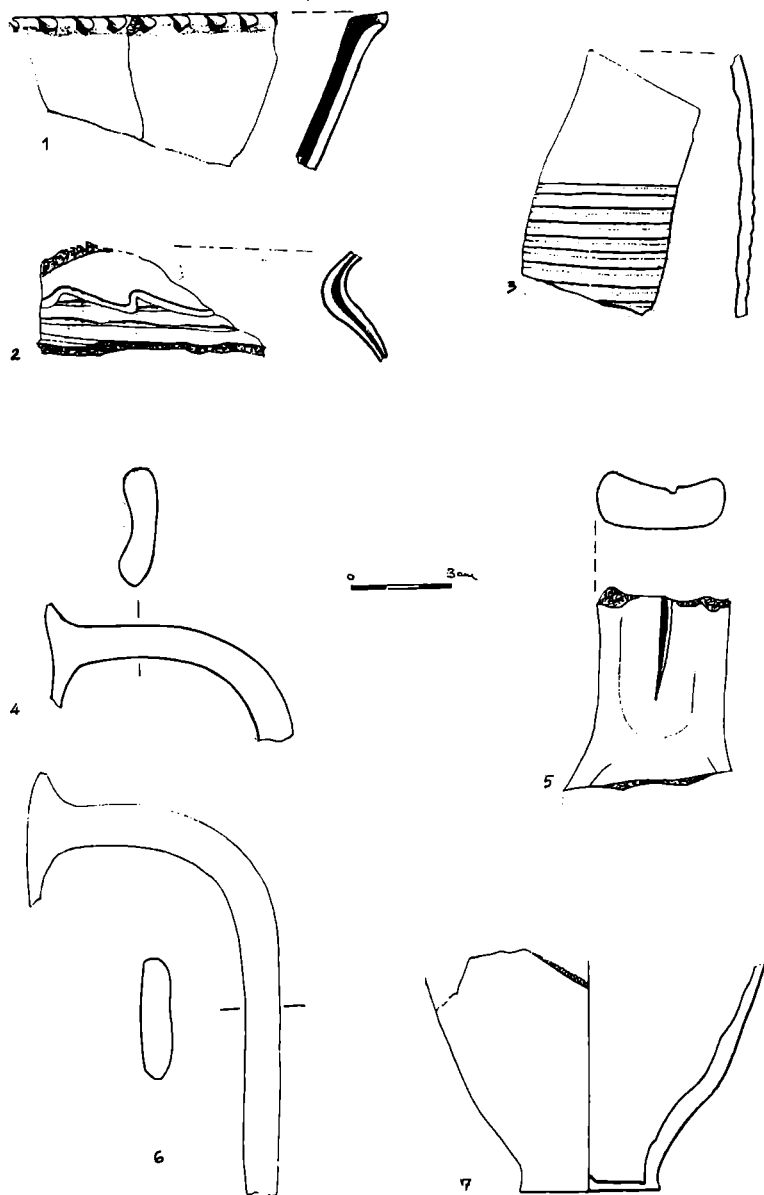

Fig. 17 – Sala de marmură + curtea interioară - material ceramic medieval antrenat în molozuri mai târzii

Fig. 18 – Căramizi de la castelul medieval

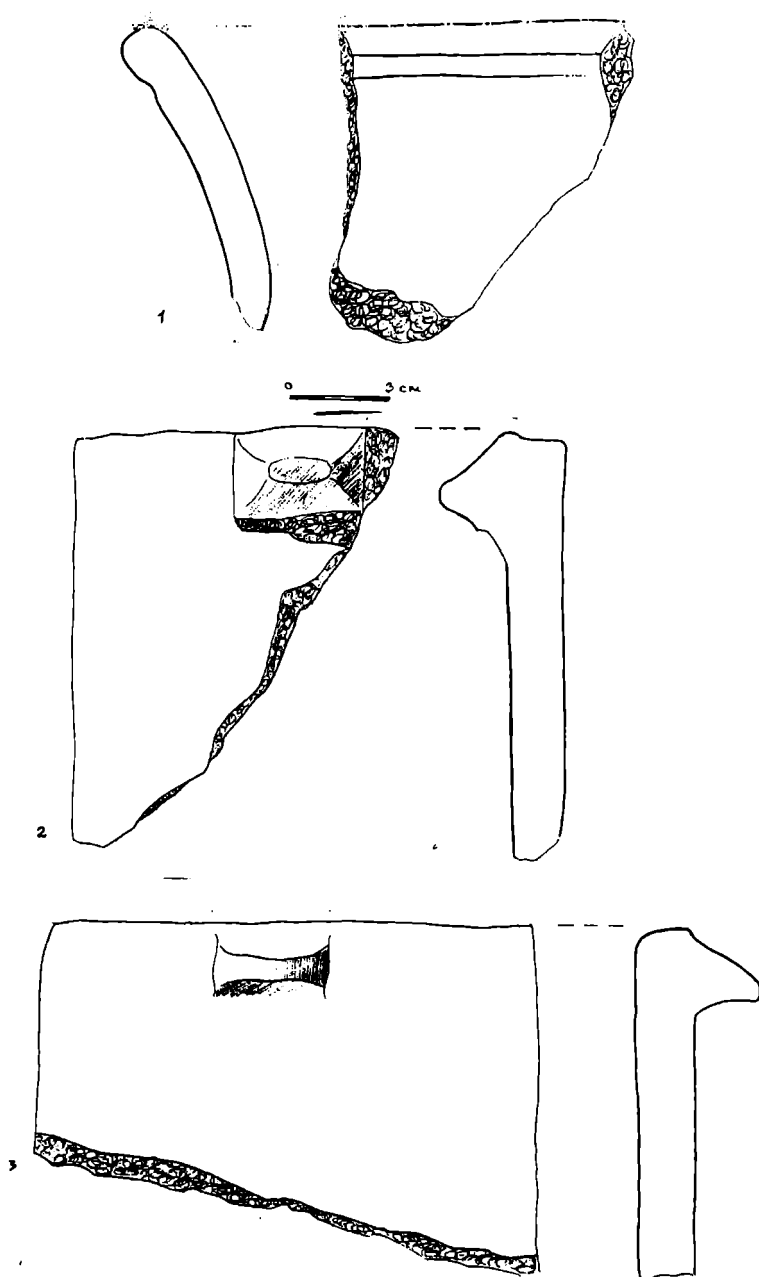

Fig. 19 – Olane de la castelul medieval

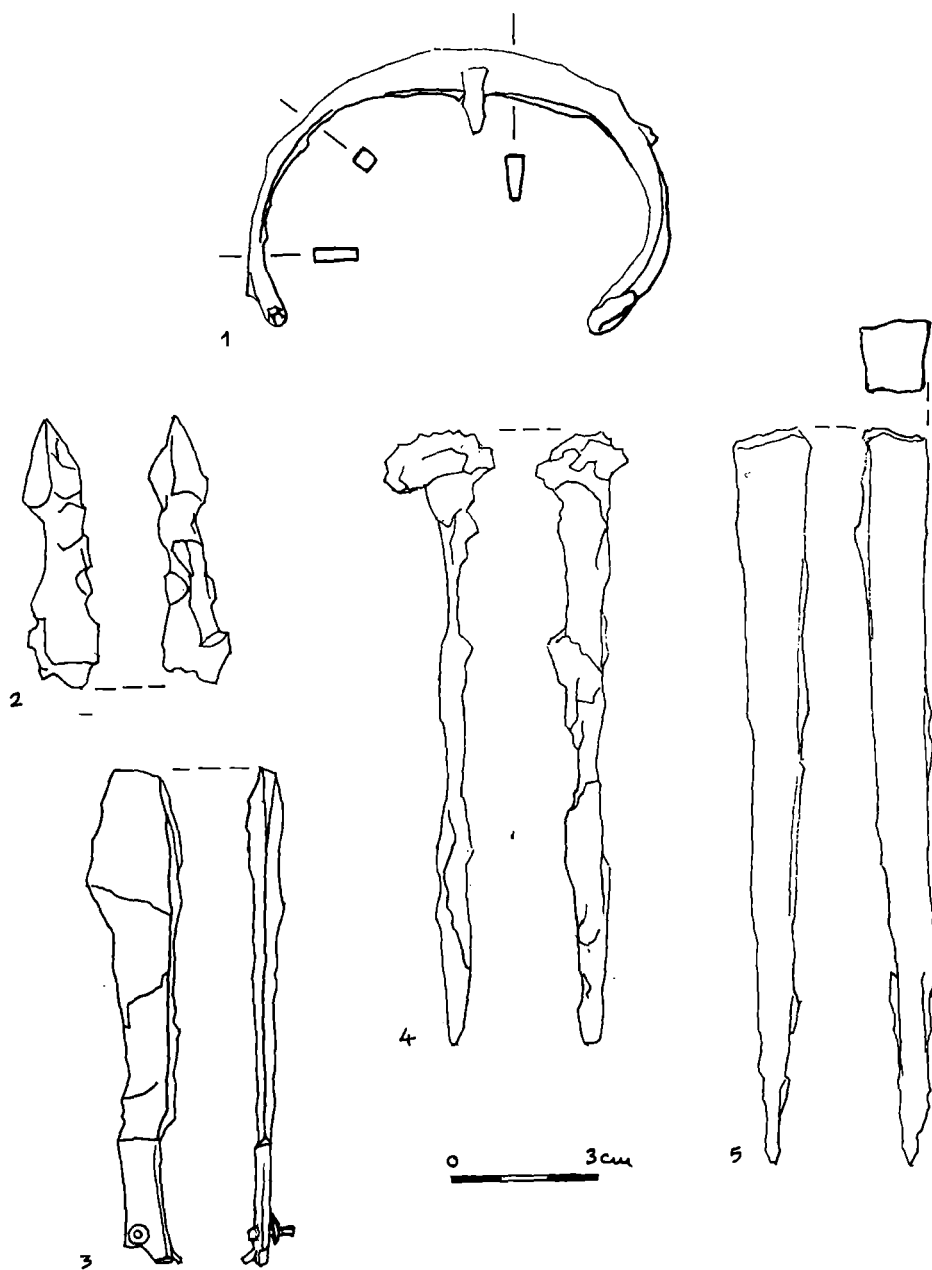

Fig. 20. 1-5 – Obiecte de fier din castelul angevin

Fig. 21 – Ghiulele de la asediul din 1716 (?) - găsite în curtea interioară a muzeului

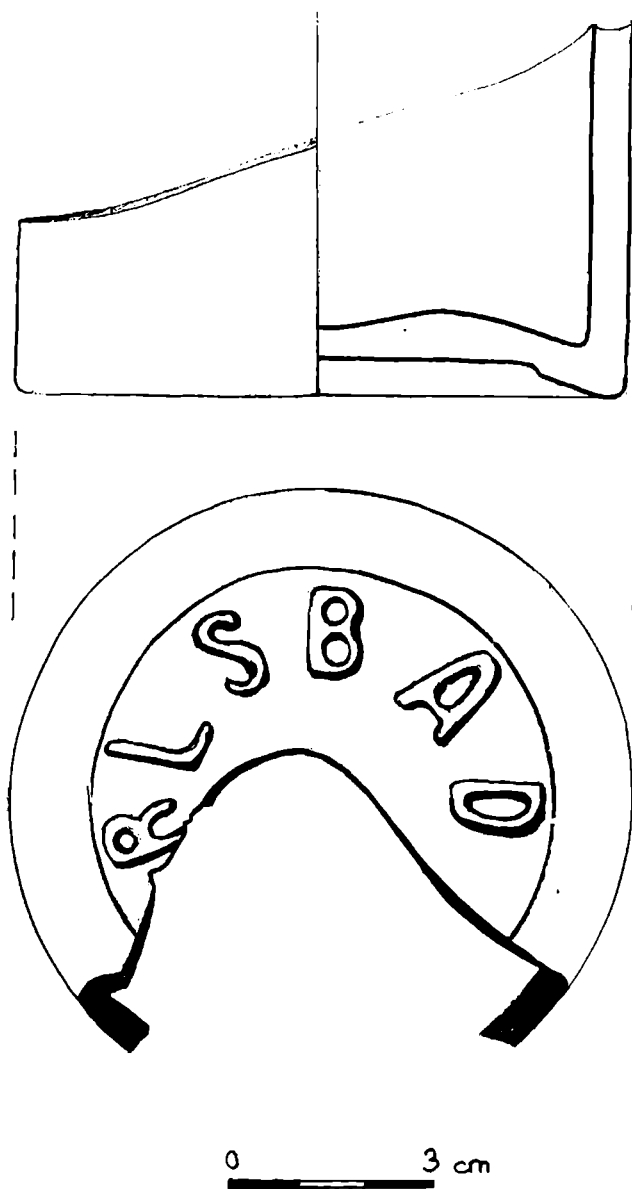

Fig. 22 – Fund de sticlă fragmentar cu inscripția "Karlsbad"

ASUPRA AVATARURILOR UNEI CETĂȚI MEDIEVALE: JDIOARA ANILOR 1548-1658.

Ligia Boldea

Cuvinte cheie: *Banat, cetate, Jdioara, danie, zălogire*

Keywords: *Banat, fortress, Jdioara, bequest, mortgage*

Istoria Banatului medieval a fost marcată de vicisitudinile unui ținut de graniță, aflat în permanență la confluența unor interese și conflicte de natură politico-militară, ce i-au solicitat în repetate rânduri resursele umane, materiale și militare. Bază de atac sau culoar de pătrundere a asalturilor externe, Banatul a funcționat ca o placă turnantă a granițelor sudice ale regatului maghiar, ulterior ale principatului Transilvaniei, fapt pentru care factorii de putere au întreprins toate acele măsuri menite valorificării potențialului strategico-militar al acestei zone cuprinse între Dunăre, Mureș și Tisa.

Crearea comitatelor, forme teritorial-administrative inspirate din modelul occidental, a fost doar un prim pas, nu însă suficient, în trasarea unei identități medievale ce a presupus cumulara în aceste formule a atribuțiilor administrative, fiscale, judecătorești ori militare delegate de puterea centrală unor demnitari înzestrați cu întreg apanajul corespunzător funcției. Rând pe rând, Timișul (1177), Cenadul (1197) și Carașul (1200) au trasat areale bine definite la începuturile existenței lor, pentru ca mai târziu (secolele XIV-XV) o serie de incertitudini în ceea ce privește limitele teritoriale și atribuțiile subsumate demnităților să creeze o imagine oarecum confuză în ceea ce privește spațiul bănățean, incertitudini deseori remarcate în documentele vremii. Semnificativă, fără îndoială, pentru istoria ținutului a fost și crearea Banatului de Severin, problemă încă disputată în istoriografia românească. Constituirea lui s-a produs într-o perioadă de mari tensiuni politice în întreaga zonă, cauzate atât de raporturile încordate dintre Ungaria catolică și țaratul Asăneștilor, polarizator al unei solidarități general ortodoxe constituită și din români

nord-dunăreni, cât și marea invazie venită din stepele asiatice, care a lovit în 1241 și aria de locuire a românilor. Nevoia închegării, într-o zonă atât de instabilă, a unei structuri administrative și militare bine consolidate s-a impus de la sine pe parcursul veacului al XIII-lea. *Diploma Cavalerilor Ioaniți* vorbește despre existența, în 1230, a Țării Severinului, în timp ce din anul 1233 datează prima atestare a unui ban de Severin în persoana lui Luca sau Iula. Cu toate acestea, se apreciază că de-abia din 1260 se poate vorbi cu adevărat de această instituție administrativ-militară, de vreme ce în deceniile anterioare regalitatea a fost nevoită să recurgă la ajutorul Cavalerilor Ioaniți (în 1247) sau al baronilor regatului (în 1260) pentru apărarea granițelor sudice ale regatului, fapt ce sugerează inexistența în regiune a unei asemenea forme de organizare și apărare. Ineficiența celor două variante defensive a determinat în final constituirea Banatului de Severin ca instituție regală plasată în subordinea unui înalt demnitar care, odată cu evoluția regatului maghiar și sporirea amenințărilor ce planau asupra liniei dunărene, și-a extins autoritatea și asupra regiunilor centrale ale Banatului.

Crearea comitatelor și a Banatului de Severin nu ar fi fost însă suficientă pentru menținerea sistemului de apărare în întreaga zonă; indispensabile se vor dovedi cetățile ce au împânzit Banatul într-o adevărată rețea de fortificații. Piloni principali ai sistemului medieval militar, cetățile au fost înzestrate cu garnizoane sub comanda unor castelani sau căpitani subordonați direct regelui sau unor comandanți numiți de către acesta, constituind în același timp elemente de echilibru politico-militar dar și social în regiune. Atestate începând cu secolul al XIII-lea, numărul lor va spori pe parcursul secolelor XIV-XV, un aport substanțial la ridicarea, întreținerea sau deservirea lor militară avându-l oamenii locului, în frunte cu elitele sociale românești, într-o succesiune de generații ce au dezvoltat același model existențial adaptat timpului și locului. S-au impus, în primul rând, puternicele cetăți de la Severin și Timișoara, doi poli însemnați ai sistemului defensiv al Banatului medieval, cărora li se vor adăuga în zona de deal și de munte cetățile de pe linia Dunării (Orșova, Cuvin, Horom, Pojejena, Sf.Ladislau, Peci, Dranko, Svinița, Ogradena, Gureni), de pe cursul inferior și mijlociu al Timișului (Caransebeș, Lugoj, Jdioara, Turnu Ruieni) sau din zona centrală a Banatului (Mehadia, Carașova, Ilidia, Bârzava, Cuiești, Bocșa).

Desprinsă din armătura sistemului de apărare a Banatului medieval, existența cetății Jdioara s-a subsumat realităților și necesităților ce au decurs din însăși natura rolului ce i-a fost atribuit în epocă. Regăsim astăzi ruinele cetății poziționate la aproximativ 1 km NE de satul Jdioara (comuna Criciova, jud. Timiș), în locul numit „Dealul Viilor” sau „Dealul Cetății”³, ea fiind situată pe rama sud-vestică a Munților Poiana Ruscăi, la confluența cu valea Timișului⁴. Ridicarea fortificației de la Jdioara de către regalitatea maghiară s-a legat, cu siguranță, de nevoia de impunere a autorității regale în mediul feudal românesc din zona înaltă a Banatului medieval. Radu Popa propunea includerea cetății regale de la Jdioara în hotarele districtului Caran, bazându-se pe faptul că, în documente, castelanii de aici au avut rolul de reprezentanți ai puterii centrale în district⁵. În opinia lui Engel Pál⁶ însă și a lui Adrian Andrei Rusu⁷ cetatea a fost centrul fortificat al districtului Lugoj, atestat documentar începând cu anul 1385, în timp ce cetatea își are începuturile în a doua jumătate a secolului al XIII-lea sau în prima jumătate a secolului al XIV-lea. Probabil că întrepătrunderea districtului Caran cu districtul Sebeș, petrecută probabil în cursul secolului al XV-lea, a determinat această mutație, partea de NV a districtului Caran fiind inclusă în districtul învecinat al Lugoșului, în timp ce restul a ajuns să facă parte integrantă din districtul Sebeș, ulterior Caransebeș.

Ca structură arhitectonică și de apărare, cetatea Jdioarei a fost zidită pe un platou cu trei pante abrupte și acces doar dinspre vest, pe valea Timișului. Incinta cetății este una poligonală, cu una din laturi extrem de scurtă, un pentagon cu colțurile rotunjite⁸. Prin dimensiunile sale reduse, de 40 x 22 m (în total 800 m²), Jdioara s-a numărat printre fortificațiile de mai mici dimensiuni ale zonei, având doar două turnuri interioare, unul mai vechi, dreptunghiular, pe latura de SE și un donjon ridicat ceva mai târziu (în secolul XV) pe latura vestică, de formă pătrată⁹. A. A. Rusu consideră că, la fel ca și în cazul altor cetăți, și la Jdioara ar fi existat un pod ridicător peste șanț, nu neapărat atașat unui sistem de poartă. Ca sursă de aprovizionare cu apă se pare că cetatea ar fi avut o cisternă proprie¹⁰.

Documentar, cetatea Jdioarei apare atestată odată cu anul 1320¹¹, însă este foarte probabilă zidirea ei în perioada anterioară, nefiind excluse chiar deceniile ce au urmat marii invazii din anul 1241. Încercând o analiză a modalităților de denumire a cetăților medievale A. A. Rusu a derivat numele cetății inițial din *zsidó*= păgân, ulterior însemnând și evreu în limba maghiară¹². În terminologia documentelor, modalitățile de referire la

această fortificație au variat, uneori atribuindu-i-se chiar și apelative oarecum improprii, ca cele de *arx*, *arcis* (cu sensul de fortificație, cetățuie), chiar și în a doua jumătate a secolului al XVI-lea¹³, sau de *castellum*¹⁴. Aceste cazuri sunt însă foarte puține căci, în majoritatea covârșitoare a documentelor, Jdioara apare ca și *castrum*, formulă care acoperă cu mult mai multă acuratețe poiful real al fortificației în cauză.

Destinul Jdioarei a fost, de la bun început, cel al unei cetăți regale, aflată sub jurisdicția banului de Severin, ulterior a banului de Caransebeș și Lugoj. Formula de *castrum nostrum*, posesivă în litera și spiritul vremurilor, exprimă o realitate ce a acoperit mai bine de trei secole, de la primele atestări documentare și până la mijlocul secolului al XVII-lea, căci regi ai Ungariei sau principii ai Transilvaniei, uzitând de dreptul de proprietate deplină au donat sau zălogit cetatea și pertinențele sale având, fără excepție, conștiința unui bun al puterii. Chiar și Mihai Viteazul, înstăpânit pentru scurtă vreme în fruntea principatului transilvănean, avea să facă apel la aceeași formulă de adresare atunci când, în 18 februarie 1600, înnobilând pentru merite militare familia Ciocănești, se referă la Gheorghe Ciocănești ca la *castellani arcis nostri Sidouar*¹⁵.

Cu siguranță că domeniul cetății s-a constituit în timp, discutabilă fiind încă în istoriografia românească succesiunea evenimentelor, căci fie că cetatea s-a născut în domeniu, fără a-l genera (opinie susținută de Engel Pál), fie că ea a premers domeniului¹⁶, în fapt ambele ipostaze fiind întâlnite în epocă. În cazul Jdioarei un răspuns concludent în conținutul său nu se poate da, căci sursele documentare nu reflectă decât următoarea realitate: în 1320 este atestat întâia oară castelanul cetății, în 1378 este pomenit prima dată castrul Jdioara, pentru ca din 1444 să dateze primele informații legate de pertinențele cetății în număr de 47. Fără îndoială însă că o cetate fără un domeniu aferent nu ar fi reprezentat o soluție viabilă în epocă, deoarece ea nu s-ar fi putut întreține în mod normal, recurgând la soluții de forță pentru a se aproviziona, ceea ce ar fi putut determina o serie de tulburări în zonă. Or, unul din rolurile esențiale ale cetăților era tocmai acela de a genera stabilitatea politică internă, ele fiind atât module de putere cât și baze militare. Subscriem opiniei potrivit căreia deținerea unei cetăți însemna, simultan, posibilitatea de manevrare a veniturilor umane și materiale, reprezentând atât o rezidență excepțională, cât și un semn de mare prestigiu ce a decurs direct din favoarea regală¹⁷. Știm efectiv că Jdioara cu domeniul său au reprezentat o recompensă la care puterea

centrală a recurs în varii rânduri pentru a răsplăti credincioase servicii ale unor înalți demnitari ai regatului sau principatului, cazuri concludente, în viziunea noastră, fiind cele ale lui Iancu de Hunedoara și Ioan Pongrácz, ambii donați de regalitate în perioada cât au fost voievozi ai Transilvaniei, sau cele ale beneficiarilor donațiilor princiare: Ștefan Tompa și Paul de Keresztesy, bani de Caransebeș și Lugoj, Sigismund de Sarmasaghi, comite de Turda sau Ștefan Iojica, postelnic și apoi cancelar princiar.

De importanță majoră a fost și apariția târgului (*oppidum*) Jdioara, a cărui primă mențiune documentară datează din anul 1478, organizat probabil în baza mai vechii legislații instituite de Vladislav I potrivit căreia, o dată pe an, lângă castelele regale se iniția un târg care avea ca obiect transformarea în bani a animalelor colectate cu titlul de dări, tranzacționarea de variate produse sau chiar desfășurarea unor adunări districtuale. Tot în același an a fost semnalat și satul subcastrens al Jdioarei¹⁸, considerat a A. A. Rusu ca înscriindu-se în așa-numita categorie a „satelor de serviciu” care aveau prestații specifice constând în mici reparații, aprovizionarea cu lemne, alimente, lucruri pentru care nu se cerea implicarea satelor aflate la periferia domeniilor¹⁹. Cât despre pertinențele cetății (posesiuni și predii), inconsecvența documentelor ne oferă o imagine parțială a ceea ce domeniul Jdioarei a cuprins în realitate. Cea mai completă informație ne parvine dintr-unul din documentele anului 1444²⁰, an în care cetatea și domeniul său au fost donate lui Iancu de Hunedoara, prilej cu care au fost enumerate 47 de nume de sate aparținătoare: *Alsogauosdia, Felsewgausdya, Wizzag, Ohaba, Barthfalwa, Gedefalwa, Bozyas, Felsewborzows, Ohaba circum fluvium Ozasthye, Cheba, Legetes, Felsewlegetes al nom Chyura, Zeepmezew, Krychowa, Zederyes, Pathak, Ewthalom, Fykow, alter Pathak, Perleve, Felsewbenyes, Alsobenyes, uterque Hegyeres, Dobraucza, Ohaba, Janusfalwa, Korbul, Zelistye, Dragmirfalwa, Olosag, Zekes, Zoldabag, Porhoba, Fwthfalw, inferior Borzaws, Ohabadedyer, Ohabychapenes fluvium Zederyes, Zeliste, Stuka, Budfalwa, Zlatina, Kriuina, Lupulfalwa, Lewrynychye, Welkfalwa, uterque Hamardia și Chynka*. Este, de altfel, unicul exemplu de acest fel cunoscut nouă căci, deși în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în prima jumătate a celui următor cetatea și domeniul său au făcut obiectul unor dării și zălogiri succesive (problemă care constituie centrul de greutate al studiului nostru), în nici unul din documentele aferente nu s-a mai detaliat ansamblul stăpânirilor sale, arareori ele fiind punctate, în contextul unor contestații iscate de probleme

de stăpânire. Se mai poate adăuga, totuși, încă o informație cu caracter general însă, potrivit căreia familia nobilă română Lojica, originară din ținutul Jdioarei, a deținut la sfârșitul secolului al XVI-lea și în veacul următor circa 60 de sate în regiune²¹. Dat fiind gradul destul de mare de stabilitate al formelor de stăpânire funciară în spațiul Banatului montan medieval²², specific nucleelor familiale nobiliare sau proprietăților regale sau princiare, putem presupune că în această cifră au fost incluse pertinențele semnalate în 1444, cărora li s-au adăugat în timp alte câteva posesiuni (de exemplu, Nădrag și *Sidimirfulva*).

Politic și militar, istoria Jdioarei desigur că s-a circumscris îndatoririlor presupuse de statutul său de cetate regală, angrenată împreună cu resursele sale umane și militare în susținerea eforturilor de apărare a ținutului. Memoria documentelor reține însă puține referiri directe asupra rolului individual al cetății în arealul bănățean²³, fapt care nu poate să surprindă de vreme ce întreg sistemul de apărare al Banatului a funcționat cel mai adesea ca un angrenaj în cadrul căruia fiecare din părțile sale componente și-a aflat locul și rostul. Doar numele câtorva dintre castelanii cetății au străbătut timpul, cu toată desfășurarea de mai bine de trei secole de la prima atestare documentară a unui castelan de Jdioara, în persoana lui Dionisie Széchy²⁴ (între anii 1320 și 1325, el deținând și castelania de Mehadia) și până la cedarea Banatului de Caransebeș și Lugoj către otomani în 1658. Astfel, documentele îi mai pomenesc pe Sigismund de Losonczy (în același timp și ban al Severinului) în anii 1419²⁵, 1421²⁶ și 1424²⁷, pe aleșii Francisc *Paruo* și Ioan *Literato* în 1440²⁸, Iacob Pongrácz de *Sancto nicolao* în 1454²⁹, Iacob de Măcicaș între 1470 și 1478³⁰, alături de Ioan More și Vasa de Gamza (acesta din urmă figurând doar în 1470), Dan de Săcele în 1510³¹, Ioan Endredi în 1566³² sau proaspătul înnobilit Gheorghe Ciocănăști în 1600³³, castelanii din 1470, 1510 și 1600 fiind, fără îndoială, români.

Interesantă și mult mai bine aspectată documentar este modalitatea de atribuire a cetății și domeniului său, de regulă unor potentăți ai vremii. Secolul al XIV-lea este irelevant în acest sens, nu același lucru putându-se afirma despre următorii 250 de ani. Cu deosebirea, sensibilă în opinia noastră, în ceea ce privește motivațiile cât și semnificațiile ce au stat la baza donației regale sau princiare. Din câte par a revela documentele integrate realităților politico-militare ce au marcat traiectul Banatului montan medieval de la statutul de parte componentă a regatului maghiar la cel de

ținut adiacent al principatului Transilvaniei, atribuirea cetății și a pertinențelor sale în secolul al XV-lea trădează fără nici un dubiu interesul puterii centrale de a valorifica plenar capacitățile sale militare și umane necesare susținerii efortului de război antiotoman, căci în ce mod ar putea fi interpretate gesturile repetate ale regalității (Vladislav I, Matia Corvin) de a atribui domeniul Jdioarei voievozilor Transilvaniei? Primul a fost Iancu de Hunedoara care, în 1444, își completează cu această nouă danie impresionantele stăpâniri pe care le deținea în comitatele Hunedoara, Timiș și Caraș. După doar doi ani însă domeniul va fi atribuit fraților Ioan și Mihail Orszag de Guth și lui Hagymassy de Beregsău³⁴, pentru ca în 1454 Ladislav V să îl dăruiască lui Iacob Pongrácz de Szentmiklósi³⁵. În 1464 Matia Corvin donează, la rândul său, cetatea Jdioara și *oppidum*-ul Lugoj (împreună cu satele aparținătoare) voievodului Ioan Pongrácz de Dendeleg și fratelui său, Andrei³⁶. Efectele donației se fac simțite și după moartea lui Ioan Pongrácz, de vreme ce văduva sa, Elisabeta, s-a simțit îndreptățită în 1478 să ceară juzilor, juraților și comunității din zona mărginașă (*suburby*) a cetății Jdioara (pe care o definește ca fiind *castri nostri*) să reconfirme dreptul de stăpânire al nobilului Iacob de Măcicaș (castelan de Jdioara în acei ani) asupra posesiunii *Perlew* aparținând districtului Lugoj, din aceeași zonă suburbană a Jdioarei³⁷. Pentru secolul al XV-lea se mai știe doar că în 1490 Jdioara a ajuns în stăpânirea lui Ioan Corvin³⁸, fiul defunctului rege Matia, însă moartea prematură a noului titular de donație desigur să a trecut stăpânirea Jdioarei în alte mâini, cele ale marcgrafului Georg de Brandenburg.

Incertitudinile politice din prima jumătate a secolului al XVI-lea, urmate de traumele militare suferite de regatul ungar au alterat capacitatea puterii centrale de a mai controla modalitățile de atribuire a posesiunilor regale în Banat. Este motivul pentru care, în opinia noastră, în prima jumătate a secolului, spre deosebire de cel anterior, donarea cetății și a domeniului său nu mai este, în primul rând, un gest de răsplătire a unor servicii credincioase ci, mai degrabă o încercare de captare a bunăvoinței unor personaje influente, care trebuiau atrase în jocul de putere ce s-a desfășurat după 1526 între tabăra susținătorilor lui Ioan Zápolya și cea a lui Ferdinand de Habsburg. Un păgubitor conflict intern, în care Banatul și elitele sale au fost atrase în mod inevitabil, fapt ce a dus la partizanat politic și militar, totul degenerând în drama anului 1541, urmată, pentru bănățeni, de cea a anului 1552. Două documente de la mijlocul secolului al XVI-lea, ce

implică și cetatea Jdioara, exprimă cel mai bine această stare de fapt: în ziua de 5 iulie 1548³⁹ regina Isabela se adresează Capitlului din Arad solicitând ca Petru Petrovici, comite de Timișoara și căpitan general al părților de jos ale regatului, să fie pus în stăpânirea a două părți din castrul Jdioara și a posesiunilor Nădrag și Zydımyr din comitatul Severin, precum și în stăpânirea totală a castrului Ceala (*Chalya*) cu pertinențele sale *Chalya, Peel, Zarchahaza, Kowazy, Panad, Cherfalwa, Gyarak, Kewy, Kerezthwar* și *Dezk* din comitatul Arad și a posesiunii *Thergowysthya* din comitatul Timiș, pentru credința cu care l-a slujit pe fostul rege, Ioan Zápolya. Stăpânirile menționate se pare că fuseseră atribuite anterior alesului Francisc Harazthy și lui Francisc Chorba de *Borsa*, însă ele au revenit sub control regal ca urmare a infidelității lui Francisc Harazthy (care ar fi încercat să bată monedă falsă) și a stingerii neamului prin *defectum seminis* în familia lui Francisc Chorba. Patru ani mai târziu, în 28 martie 1552⁴⁰, Ferdinand de Habsburg uzează la rândul său, pentru scurtă vreme, de dreptul de *dominium eminens*, ordonând comitelui de Timișoara să redea cetățile (*arces*) Ceala, Lugoj, Jdioara și Recaș măritului Ioan Lewa, familiar al curții, și aleșilor Ioan Forgach și Ioan Pazthoy, care s-au prezentat în fața sa pentru a susține că aceste cetăți au aparținut *ab antiquo* părinților și fraților lor, care și-au demonstrat în trecut fidelitatea față de Ferdinand. Cum aceste cetăți au căzut în mâna otomanilor, după care au fost recuperate, cei de mai sus au solicitat cu umilință ca ele să le fie redade, ceea ce Ferdinand a și solicitat, în semn de recunoștință pentru serviciile credincioase prestate de înaintașii lor.

Cele două documente, deși posterioare fazei consemnării conflictului de care aminteam, par să conțină ecouri ale acestuia, ilustrând încă insistențele cu care fiecare din cele două tabere a căutat să-și manifeste pretențiile de putere prin exercitarea dreptului de proprietate în zona Banatului montan, în anii în care răsturnările succesive de stăpânire au creat probabil o serie de anomalii în cadrul sistemului funciar bănățean. Nu poate trece neobservată hotărârea donatarilor de a răsplăti fidelitatea, un atribut necesar, dar schimbător în acele vremuri⁴¹.

De acum înainte, următoarea sută de ani a făcut din Jdioara și domeniul său obiectul predilect a numeroase danii și zălogiri succesive din partea principilor transilvăneni, scopul acestor transferuri de stăpânire fiind în absolut toate cazurile de natură pecuniară. Devine clar faptul că cetatea a încetat să mai reprezinte, în primul rând, un bastion al sistemului

de apărare bănăţean, căzut în desuetudine odată ce linia de demarcaţie a conflictului creştino-otoman s-a mutat spre vest şi nord-vest. În schimb, cetatea şi domeniul său au constituit un bun funciar folosit de principii transilvani atât pentru recompensarea credinţei unor apropiaţi, cât şi în vederea obţinerii unor sume de bani necesare, valoarea domeniului stabilindu-se în jurul sumei de 2000 de florini, în timp ce se ştie că censul datorat anual de locuitorii săi s-a ridicat, în 1566 de pildă, la suma de 80 de florini⁴². Însă toată această sarabandă de donaţii şi retrageri de stăpânire, zălogiri şi subzălogiri a produs în repetate rânduri o serie de perturbări în sistemul stăpânirii funciare din zonă, fapt devoalat de multe din documentele vremii. Am considerat, în consecinţă, interesant de reflectat modul în care, în doar 50 de ani, Jdioara şi domeniul său au schimbat nu mai puţin de şapte deţinători, nume şi funcţii semnificative în zonă, bani de Caransebeş şi Lugoj, tricesimatori, postelnici şi cancelari princieri, în mare parte nobili români bănăţeni. Dacă în secolele anterioare inconsecvenţa documentelor nu a permis reconstituirea întregului şir de stăpâni ai Jdioarei, pentru sfârşitul de secol XVI şi prima jumătate a secolului al XVII-lea succesiunea acestora poate fi refăcută cu uşurinţă, obţinându-se astfel o imagine interesantă asupra variatelor problematici iscate de conflictele de stăpânire.

Astfel, un document din 3 august 1584⁴³ aduce în discuţie o zălogire mai veche, efectuată de către fostul principe Cristofor Báthory către răposatul Ştefan Tompa pe vremea când acesta din urmă a fost ban de Caransebeş şi Lugoj (1575-1577), ocazie cu care îşi manifestă credinţa faţă de familia Báthory, sprijinindu-l cu trupe de elită pe Ştefan Báthory în 1575 şi împrumutându-l cu 1800 de florini pe Cristofor Báthory, sumă în schimbul căreia el va primi ca zălog cetatea Jdioara şi pertinenţele sale, împreună cu două moşii în comitatul Cluj, *Korod* şi *Papfalva*. Abuziv şi brutal în comportament, Ştefan Tompa a fost destituit din funcţie în iunie 1577, în urma plângerilor mai multor sute de țărani din părţile Caransebeşului, formulate în Dieta de la Turda din 21-25 aprilie 1577⁴⁴. Deşi părăseşte funcţia, Ştefan Tompa se pare că păstrează stăpânirile luate ca zălog, căci documentul din 1584 indică faptul că de-abia după moartea sa şi a unicului său fiu, Nicolae Tompa, problema succesiuni în aceste stăpâniri va fi ridicată în faţa scaunului de judecată al principelui Sigismund Báthory, care hotărăşte să atribuie cele două posesiuni din comitatul Cluj lui Blasiu Havasely, în timp ce Jdioara şi domeniul său au

fost din nou zălogite lui Ștefan Appafy de *Apanagyfalva*, consilier princiar, în schimbul sumei de 2000 de florini. Punerea în stăpânire a noului zălogitor s-a făcut în cursul anului următor, în ziua de 27 ianuarie 1585⁴⁵, fiind de față aleșii Ivașcu Vaida de *Bozy* și Petru Lippy de Cluj, în calitate de oameni de mărturie ai principelui, precum și vecini, comitanei și iobagi ai aleșilor nobili din comitatul Severin, districtul Caransebeș. Probleme au apărut în ziua următoare când, în numele alesului Bonifaciu Vaida de Caransebeș, servitorul său, nobilul Wolfgang Lyppay protestează în ceea ce privește o moară și un fânaș aflate pe cursul Timișului, în perimetrul cetății Jdioara, care ar fi aparținut de drept nobilului Vaida. Protestul se întemeia pe un act anterior, datat în 9 mai 1578, prin care Cristofor Báthory donează aleșilor bărbați Bona și Nicolae Vaida de Caransebeș, pentru fidelitate și servicii credincioase, o moară cu două roți pe râul Timiș, în perimetrul Jdioarei, moară care ar fi aparținut anterior lui Ioan Endredi, ce a murit fără urmași (era vorba de același personaj amintit în 1566 ca *prefecto castris Sydowar*). Protestul fiind luat în considerare, s-a hotărât ca în termen de 15 zile să fie aduse dovezile necesare soluționării problemei. Trei zile mai târziu, în 30 ianuarie 1585⁴⁶, punerea în stăpânire a lui Ștefan Appafy întâlnește noi opreliști, căci în fața Capitlului din Alba se înfățișează alesul Baltazar Tivadar de Jdioara, în numele alesului nobil Bonifaciu Vaida de Caransebeș, alături de Ioan Deș de Lugoș și Nicolae Dogan de Dragomirești pentru a protesta în ceea ce privește faptul că noul deținător, neștiind că anumite posesiuni din cadrul domeniului Jdioarei au aparținut reclamanților, a început să îi supere și tulbure în încercarea de a le uzurpa, spre prejudiciul și daunele lor manifeste. Au fost specificate: pământul *Felseo* și *Also Stwkath* din cadrul posesiunii Dumbrăvița (*Dombrowiczia*), stăpânite în indiviziune (împreună cu pădurile sale) de Bonifaciu Vaida și Ioan Deș, posesiunea Dragomirești aparținând lui Nicolae Dogan și Bonifaciu Vaida, precum și așezarea parțial populată *Zederyes*. Nu se cunoaște modalitatea prin care protestul a fost soluționat, dar devine evident faptul că asistăm la o suprapunere de stăpâniri mai vechi și mai noi, care au în centru cetatea Jdioarei și pertinențele sale, fapt ce a generat obișnuitele conflicte de proprietate, reflectate mai mult sau mai puțin în plan documentar.

Din această perspectivă, ținem să subliniem în mod deosebit că viitoare schimbare de stăpânire asupra Jdioarei, ce va avea loc în anul 1590, prezintă unul din puținele cazuri în care s-a păstrat întregul set de

documente care conțin derularea procesului de înstăpânire, cu contestațiile de rigoare și cu rezolvările lor. Este un exemplu interesant prin prisma modelului (clasic, de-altfel) pe care îl reflectă și care, în cazul altor situații similare, poate fi doar bănuț. Schimbarea s-a datorat, probabil, morții lui Ștefan Appafy, survenită înainte de 1590. Un act din 26 ianuarie 1590⁴⁷ ridică o problemă procedurală, apărută în urma refuzului văduvei lui Appafy, Ana Pernezi din *Apanagyfalwa*, de a reda cetatea și domeniul către administrația princiară, deși aceasta a returnat familiei suma de 2000 de florini, împrumutată anterior de defunct lui Ștefan Báthory. Deși nu s-a păstrat hotărârea finală în acest caz, cu siguranță că dreptul de stăpânire asupra Jdioarei a revenit la autoritatea centrală, căci în 30 martie 1590⁴⁸ Sigismund Báthory donează întreg castrul Jdioara (împreună cu instrumentele de război și armamentul aferent), târgul Jdioara (cu casa și curtea nobiliară) și posesiunile *Sidimirfalva*, *Zederyes* și Nădrag din comitatul Severin, districtul Caransebeș alesului Ștefan Ioșica, cubicular al principelui, și fraților săi Nicolae, Francisc, George, Ladislau și Wolfgang, pentru fidelitatea sa și serviciile aduse. Va fi doar începutul unei serii de donații succesive către Ștefan Ioșica, cuprinzând alte târguri, posesiuni și predii din comitatele Severin și Hunedoara.

Donația din martie 1590 și, mai ales, punerea în stăpânire propriu-zisă, a ridicat instantaneu o serie de contestații, consemnate cu rigurozitate în document. Astfel, încă din momentul punerii în stăpânire, nobilul Francisc Diacul (*Literatus*), servitorul alesului Bonifaciu Vaida de Caransebeș, în numele acestuia din urmă, s-a opus în ceea ce privește o casă din târgul Jdioara, o moară ruınată de pe cursul Timișului, reclădită între timp, și un fânăț de lângă moară. Tot în aceeași zi, nobilul Adam Ilie de *Berzews*, în numele nobililor Nicolae și Ioan, fiii răposatului Baltazar Tivadar de Jdioara, protestează pentru o casă din același târg. În a treia zi se va înregistra protestul înaintat de nobilul Ioan Duma de Tincova, în numele său și al lui Ștefan Duma și Wolfgang Măciș de Tincova în ceea ce privea posesiunea *Sidimirfalva*, despre care se știe că în secolul al XV-lea a aparținut familiei nobililor Măciș de Tincova⁵⁰. În a șaptea zi, același Francisc Diacul va protesta din nou în numele lui Bonifaciu Vaida de Caransebeș, de data aceasta pentru stăpânirea asupra văii *Stwkaveolgye* din perimetrul posesiunii Dumbrăvița din comitatul Severin. În sfârșit, în a 15-a zi aleșii Nicolae și Gașpar Toth de Caransebeș protestează și ei în ceea ce privea partea lor din posesiunea *Sidimirfalva*. În urma acestor opreliști

Ștefan Iojica a fost pus în stăpânirea imediată a castrului și târgului Jdioara (mai puțin cele două case, moara și fânașul) și a posesiunilor Nădrag și Zederyes, pentru care nu s-au formulat contestații, urmând ca protestele semnalate să fie soluționate prin noi acte în lunile următoare.

Menționam în rândurile anterioare faptul că păstrarea tuturor documentelor legate de această donație face posibilă reconstituirea până în cele mai mici amănunte a mecanismului complex de tratare și soluționare a permanentelor probleme de stăpânire – aspect major al societății medievale. Prima reglementare s-a produs în ziua de 3 mai 1590⁵¹, când este consemnată înțelegerea la care s-a ajuns între Ștefan Iojica și nobilii Ioan și Ștefan Duma de Tincova și Wolfgang de Măciș în privința posesiunii *Sidimirfalva*, la care nobilii Duma și Măciș renunță, ea fiind atribuită pe viață lui Ștefan Iojica. În schimb, Ioan Duma și urmașii săi obțin dreptul de a-și paște porcii în ghindăriile de pe teritoriul castrului Jdioara, aflate în apropiere de satul Tincova, localitatea de baștină a familiei nobililor de Măciș.

În 8 mai 1590⁵², același Ștefan Iojica ajunge la o nouă înțelegere, de data aceasta cu nobilul Bonifaciu Vaida de Caransebeș, în ceea ce privea casa din târg, moara, fânașul și valea *Stwkaveolgie*. Potrivit acestei înțelegeri, casa a fost cedată lui Iojica și fraților săi. Moara și fânașul au fost trecute, de asemenea, în aceeași stăpânire, cu condiția ca acesta să-i dea nobilului Vaida un loc asemănător sau o sumă de bani corespunzătoare. Cât despre valea *Stwkaveolgie*, se pare că ea a rămas în continuare în stăpânirea lui Bonifaciu Vaida.

În ziua imediat următoare, în 9 mai 1590⁵³, a fost rândul fraților Nicolae și Gașpar Toth de Caransebeș să renunțe la contestația făcută anterior, astfel încât partea lor din stăpânirea *Sidimirfalva* i-a revenit tot lui Ștefan Iojica.

În sfârșit, prin actul din 22 octombrie 1590⁵⁴, nobilul Adam Ilie de *Berzews*, în numele lui Nicolae și Ioan Tivadar, renunță la casa lor din târgul Jdioara în favoarea familiei Iojica.

În urma parcurgerii întregului șir de documente se poate observa că donația acordată de principe apropiatului său postelnic s-a definitivat sub toate aspectele, în pofida opreliștilor ce au fost formulate la un moment dat. Ceea ce nu putem ști este natura argumentelor persuasive ce i-a determinat pe reclamanți să renunțe la pretențiile lor, doar în cazul nobilului Bonifaciu Vaida cel donat oferind compensații. Este posibil ca acesta să fi fost

singurul contestatar capabil să aducă acte doveditoare, cel puțin în privința morii și a fânațului existând și astăzi actul donativ din 1578 în favoarea nobilului Vaida.

Afirmam anterior că donarea cetății și domeniului Jdioara a premers alte danii efectuate de Sigismund Báthory în favoarea familiei Iojica, pe măsură ce Ștefan Iojica își va consolida situația la curtea princiară, devenind cancelar și consilier al principelui. În această calitate, el va dobândi în anul 1596 două seturi de stăpâniri în comitatele Hunedoara și Severin. Primul set îi este donat la o dată incertă⁵⁵, cuprinzând târgul Bujor cu pertinențele sale⁵⁶, Fârdea și pertinențele⁵⁷, precum și posesiuni din castelul (*castellum*) Margina⁵⁸, toate situate acum în comitatul Hunedoara, dar reprezentând înainte de anul 1552 districte aparținătoare de comitatul Timiș, dispărut odată cu cucerirea otomană. În 25 august 1596⁵⁹ același *Magnifici domini* Ștefan Iojica obține târgul *Karani* din districtul Caransebeș și toată posesiunea *Olahsagh*⁶⁰ din districtul Lugoj, comitatul Severin. În cazul ambelor seturi de danii documentele specifică în mod special că aceste donații urmau să fie făcute în același mod și în aceleași condiții în care a fost acordată cetatea și domeniul Jdioara, cu plata censului, decimei, nonei, quinquagesimei, a taxelor și contribuțiilor ordinare și extraordinare. Donația va fi reconfirmată în 1597⁶¹, căci se pare că între aceste date stăpânirile ar fi fost ocupate de turci și apoi reluate de trupele principatului, motiv pentru care probabil că donația a fost reîntărită.

Implicat în complexele tratative cu Poarta și Curia papală din anii 1597-1598, care aveau ca scop împiedicarea alunecării Transilvaniei în sfera de influență habsburgică, Ștefan Iojica își vede periclitată poziția odată ce relațiile sale cu Sigismund Báthory încep să se deterioreze. Contemporanii săi i-au adus chiar acuzația de a fi intenționat să obțină tronul princiar pentru sine, profitând de inconsecvența și lipsa de hotărâre, atât de cunoscute, ale lui Sigismund Báthory. Prins în jocurile de putere, el sfârșește prin a fi acuzat de trădare în plină Dietă a Transilvaniei de către comisarii imperiali. Dezavuat de principele al cărui cancelar și consilier fusese, Ștefan Iojica va fi condamnat și executat în 1 septembrie 1598⁶². Din perspectiva studiului de față, moartea sa a determinat noi mutații interesante în ceea ce privește stăpânirea asupra Jdioarei. Rămasă fără deținătorul de drept, cetatea pare să își schimbe destinatarul, căci în 1 septembrie 1599⁶³ noul principe Andrei Báthory donează toate stăpânirile din comitatele Severin și Hunedoara, ce aparținuseră lui Ștefan Iojica, lui

Sigismund Sarvasaghi de Sarvasagh, atestat mai târziu, în 1607, ca și comite de Turda, fără îndoială unul din fideli potentalului transilvănian. Îndrăznm să afirmăm că a fost doar o schimbare aparentă, căci Sigismund Sarvasaghi s-a căsătorit cu văduva lui Ștefan Ioica, Barbara Füzy, devenind astfel tatăl vitreg al fiilor acestuia și reprezentant al intereselor lor, după cum va reieși din documente ulterioare. În ceea ce privește buna credință cu care el și-a îndeplinit aceste atribuții, nu am putea face decât speculații, lipsite însă de temei.

Stăpânirea vremelnică a lui Mihai Viteazul asupra principatului Transilvaniei s-a resimțit și asupra spațiului bănățean, știut fiind faptul că o serie de frunțași ai Banatului de Caransebeș și Lugoj au sprijinit militar ascensiunea domnului muntean; însăși Ștefan Ioica a tratat direct cu Mihai în 1597, găzduindu-l de Crăciunul aceluiași an în casa sa. Câteva din actele emise de domnul muntean reflectă asumarea de către acesta a atribuțiilor princiare în integralitatea lor, inclusiv aceea de a emite acte de danie din stăpânirile ce aparțineau de drept patrimoniului princiar. Astfel, în 1 ianuarie 1600⁶⁴, Mihai se adresează Capitlului din Alba, anunțându-i hotărârea sa de a dona alesului Gheorghe Borțun, zis și Pitar (*Pithar*) de Caransebeș, „pentru serviciile și credința sa, întreaga posesiune *Zarazany* din cadrul târgului Jdioara, ce aparține „castrului nostru Jdioara” (*ad Castrum nostrum Sidouar possessam*). O lună mai târziu, în 18 februarie 1600⁶⁵, cu ocazia înnobilării familiei Ciocănești și a acordării blazonului nobiliar, Mihai îl pomenește pe Gheorghe Ciocănești ca fiind „castelan al cetății noastre Jdioara” (*castellani arcis nostre Sidouar*), aceeași formulă posesivă vizavi de o fostă cetate regală, acum apanaj al principilor Transilvaniei. Intrigă această atribuire de posesiuni care, potrivit actelor prezentate anterior, ar fi trebuit să se afle sub controlul lui Sigismund Sarvasaghi. Se poate presupune că s-a ajuns chiar la un conflict de interese în ceea ce privește stăpânirea asupra Jdioarei și a pertinențelor sale, fiind posibil ca Mihai să nu mai recunoască donațiile făcute de Andrei Báthory cu câteva luni în urmă, afirmându-și propria autoritate asupra „cetății sale” (formulă ce exprimă foarte plastic conștiința proprietarului de drept) prin efectuare de danii în favoarea fidelilor săi. Răspunsul poate fi furnizat de un document din 7 septembrie 1605⁶⁶ prin care Sigismund Sarvasaghi de *Keowesd* își clamează dreptul de stăpânire asupra Jdioarei, „castrul său”, permițându-și ca în această calitate să doneze, la rândul său, întreaga posesiune *Haudsest* din comitatul Severin alesului Nicolae Harmadiai de Harmadia, *servitoris sui et prouisoris castri sui Sidouar*, motivația daniei fiind semnificativă pentru argumentația

noastră: cel donat și-a dovedit credința față de donatar în vremurile tulburi din urmă cu câțiva ani, pe când a apărut timp de 27 de zile cetatea Jdioara de armata voievodului Mihai al Țării Românești, inamic al Transilvaniei. Devine evident astfel faptul că și în Banatul de Caransebeș și Lugoj, prin aceste caz particularizat al Jdioarei, autoritatea impusă de domnul muntean a produs perturbări la nivelul sistemului de stăpânire funciară, unul din motivele pentru care Mihai a pierdut sprijinul elitelor politice transilvănene și apoi controlul asupra principatului.

În ceea ce privește Jdioara și domeniul său, noi mutații intervin în anii ce urmează. Afirmam anterior că donația realizată în septembrie 1599 ni s-a părut doar o schimbare aparentă de deținător, noul donat, Sigismund Sarmasaghi, fiind tatăl vitreg al fiilor lui Ștefan Iojica prin căsătoria sa cu văduva cancelarului, Barbara Füzy. Preluând responsabilitatea asupra acestora, probabil că el doar a tutelat moștenirea familiei Iojica, pentru a o transmite la majorat descendenților familiei. Un document din 15 noiembrie 1607⁶⁷ pare a justifica o asemenea presupunere – acesta conține înțelegerea la care au ajuns Sigismund Sarmasaghi de Sarmasagh, comite de Turda, și Paul Keresztesy⁶⁸ de *Nagymegier* în ceea ce privește toate acele stăpâniri din comitatele Severin și Hunedoara (de revăzut donațiile din anii 1590 și 1596) ce au aparținut familiei Iojica și au fost preluate de comitele de Turda în 1599. Practic, Sigismund Sarmasaghi, susținând că reprezintă interesele consoartei sale, Barbara Füzy, și a fiilor săi vitregi, Sigismund și Gabriel Iojica, zălogește cetatea Jdioara cu posesiunile Jdioara, Nădrag, Sidimir și *Zederyes*, precum și posesiunile din comitatul Hunedoara (Bujor, Fârdea) lui Paul Keresztesy și urmașilor săi pentru suma de 1000 de florini⁶⁹, pe o perioadă de 12 ani. Se precizau două condiții: dacă Sigismund Sarmasaghi dorea stăpânirile înapoi, el ar fi trebuit să achite suma împrumutată lui Keresztesy. Dacă însă acesta din urmă nu ar mai fi dorit să păstreze zalogirea, dar nici nu ar fi primit banii înapoi, el ar fi urmat să beneficieze de alte două posesiuni ale lui Sigismund Sarmasaghi din Transilvania – *Sarmasagh* și *Keowesd*. Cum înțelegerea a rămas în picioare, Paul Keresztesy va fi pus în stăpânire în 7 iunie 1607⁷⁰, respectându-se procedurile aferente în integralitatea lor. Ceea ce nu putem ști este scopul pentru care Sigismund Sarmasaghi a zălogit ansamblul stăpânirilor familiei Iojica, nefiind deloc clar dacă suma obținută a fost utilizată în folosul copiilor Iojica sau în propriul său interes.

Cert este că peste ani, în 1627, unul din copiii lui Ștefan Iojica, Sigismund Iojica de *Braniczka* (Brănișca), declanșează în numele său și al rudelor sale procedurile necesare recăpătării patrimoniului funciar părintesc. În 14 aprilie 1627⁷¹, Sigismund Iojica s-a prezentat în fața scaunului de judecată al principelui Gabriel Bethlen pentru a arăta că în urmă cu mai mulți ani tatăl său vitreg, Sigismund Sarmasaghi, a zălogit pentru 1000 de florini castrul părintesc (*castrum suum paternum*) Jdioara cu pertinențele sale și alte posesiuni din comitatele Severin și Hunedoara lui Paul Keresztesy pe o perioadă de 12 ani. După scurgerea acestui timp, Sigismund Sarmasaghi, în numele răposatei sale soții și al urmașilor ei, dorind să recapete stăpânirile, Keresztesy solicită înapoi suma împrumutată. În mod surprinzător, Sigismund Sarmasaghi a refuzat să facă acest lucru, astfel încât Sigismund Iojica s-a văzut obligat să plătească el suma pentru a reîntra în stăpânirea bunurilor părintești. Câteva zile mai târziu, în 20 aprilie 1627⁷², notarii jurați ai Cancelariei princiare îi transmit ordinul lui Paul Keresztesy ca după ce va ridica suma de 1000 de florini să redea complexul de stăpâniri lui Sigismund Iojica de Brănișca.

Scopul pentru care acesta a insistat să reîntre în drepturile sale se clarifică printr-un nou document, datat în 16 august 1627⁷³: din evidente rațiuni financiare, el zălogește la rândul său cetatea Jdioara și posesiunile Jdioara și *Zederyes* din comitatul Severin, împreună cu iobagii lor (29 la Jdioara și 16 la *Zederyes*), lui Iacob Restys de Raguză (*Ragusio*) pentru suma de 1400 de florini (de remarcat că anterior el achitase suma de 1000 de florini pentru toate stăpânirile recuperate) pe o perioadă de 6 ani. Tranzacția pare cu atât mai avantajoasă cu cât noul deținător își propunea să realizeze anumite construcții (probabil consolidări) în valoare de 200 de florini prin aducerea unor coloniști, care urmau să se și stabilească în zonă și pentru care Iacob Reszys trebuia să îi plătească lui Sigismund Iojica câte 16 florini de persoană.

La scurgerea celor 6 ani, în 1633, Jdioara se pare că își schimbă din noul stăpânul, ajungând, în împrejurări necunoscute nouă, în stăpânirea lui Sigismund Fiat⁷⁴. Noua zălogire a ridicat de la început probleme, căci Sigismund Fiat se pare că încercat să plătească mult mai puțin pentru castrul Jdioara, fapt care l-a determinat pe Gheorghe Rákóczy I să îi solicite plata imediată a sumei de 1400 de florini⁷⁵. Este neclar de ce zălogirea a fost efectuată de principe și nu de familia Iojica, în stăpânirea căreia Jdioara se afla din nou de drept din anul 1627. În orice caz, situația se limpezește în

1634, atunci când Sigismund Fiat, plătind doar parțial suma, a fost decăzut din drepturi, Jdioara revenind familiei Iojica, reprezentată de Gabriel și Farkas Iojica, cei care achită suma de 1400 de florini lui Sigismund Fiat⁷⁶. Cu toate acestea, vexat probabil în interesele sale, nobilul Fiat a continuat să șicaneze familia lui Gabriel Iojica, refuzând inițial să ridice suma și să cedeze cetatea, după care, părăsind-o la porunca expresă a principelui, el ia cu sine o serie de bunuri aparținătoare de cetate (arme, veșminte), fapt ce a necesitat o nouă somație princiară de a se conforma ordinelor⁷⁷. Că nu s-a mai ajuns la nici o înțelegere între Gabriel Iojica și Sigismund Fiat o dovedește și faptul că, atunci când primul îl solicită, în 29 iunie 1636⁷⁸, pe Sigismund Fiat să se ocupe o vreme de cetate, pe care Iojica nu dorea să o lase fără supraveghere, cel solicitat refuză încă o dată să se supună cererii.

Ceea ce s-a întâmplat ulterior cu cetatea și domeniul săi ține de evenimentele generale în care Banatul de Caransebeș și Lugoj a fost angrenat la mijlocul secolului al XVII-lea. Cedat în 1658 otomanilor, el și-a pierdut stăpânii de pământuri tradiționali și și-a văzut înlocuit întreg sistemul de stăpânire funciară cu unul nou, de tip oriental, apanaj al sultanului și al elitei sociale otomane.

Concluzionând, derularea documentației referitoare la traseul istoric al cetății regale Jdioara, urmărit din perspectiva ansamblului său funciar și al șirului de deținători, relevă un parcurs zbuciumat, marcat de numeroase schimbări și alternanțe. Donată sau zălogită de regi și principii, ea s-a dovedit mereu, pe parcursul a mai bine de 250 de ani, o modalitate de recompensare atrăgătoare pentru înalți demnitari ai țării sau ai zonei, de la voievozi ai Transilvaniei, la cancelari princieri sau bani de Caransebeș și Lugoj. Dacă, într-o primă fază, în secolul al XV-lea și în prima jumătate a secolului următor, rolul atribuirii cetății a fost cel predominant militar, deținătorii ei urmând să îi valorifice potențialul material și uman ca parte integrantă a sistemului de apărare a Banatului medieval, într-o fază următoare, specifică sfârșitului de secol XVI și primei jumătăți a secolului al XVII-lea, interesul pecuniar pare a fi mobilul cel mai frecvent al deselor donații și zălogiri care au ca obiect cetatea și pertinențele sale. Toate aceste acțiuni, în special cele din intervalul 1584-1636, dau măsura complexelor probleme generate de incidența mai multor interese de stăpânire funciară. Am considerat utilă și interesantă prezentarea detaliată a pașilor urmați în aplicarea procedurilor de donare și zălogire, cu atât mai mult cu cât, în cazul donației din anul 1590, păstrarea tuturor documentelor aferente a

permis reflectare integrală a funcționării mecanismelor juridice ale vremii, situație destul de rar întâlnită în cazul Banatului montan medieval, unde distrugerile provocate atât de des de incursiunile militare ce s-au derulat pe parcursul atâtor secole au determinat pierderi masive ale documentației vremii.

Ligia Boldea
Muzeul Banatului Montan Reșița
B-dul Republicii, nr.10

NOTE

1. Maria Holban, *Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981, p. 88.
2. Ioan Hațegan, *Pavel Chinezu*, Timișoara, 1994, p. 125; Avram Andea, *Banatul cnezial până la înstăpânire habsburgică (1718)*, Ed Banatica, Reșița, 1996, p.122-125.
3. Adrian Bejan, *Cetatea feudală Jdioara*, în *Materiale și cercetări arheologice*, XIV, Tulcea, 1980, p. 514-523.
4. Dumitru Țicu, *Banatul montan în evul mediu*, BHAB, XIX, Ed. Banatica, Timișoara, 1998, p. 209.
5. *Ibidem*, p. 440.
6. Engel Pál, *Magyarország világi archontológia 1301-1457*, I, Budapesta, 1996, p. 467.
7. Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică*, Ed. MEGA, Cluj-Napoca, 2005, p. 292.
8. A. Bejan, *op.cit.*, p. 522.
9. A. A. Rusu, *op.cit.*, p. 522. Ca și material de construcție autorul emite ipoteza existenței unei surse utile de granodiorite în apropiere de Jdioara, care ar fi furnizat materialul necesar ridicării cetății.
10. *Ibidem*, p. 179-180 și 229.
11. Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, II, Budapesta, 1884, p.306 (în continuare Pesty Fr. *Krassó*). În 16 decembrie 1320 este pomenit Dionisie Széchy, primul castelan cunoscut al cetății Jdioara, cel care va fi răsplătit de regele Carol Robert pentru serviciile credincioase în 1322, an în care el avea în subordine și cetatea Mehadia. Vezi și M.Holban, *op.cit.*, p. 93 și 97.
12. A. A. Rusu, *op.cit.*, p. 43. Aceeași părere a fost avansată la sfârșitul secolului al XIX-lea de Pesty Fr. în *Krassó*, II, p. 306.
13. Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440-1653)*, Timișoara, 1981, p. 115; Pesty Fr., *op.cit.*, IV, p. 61 și 107;
14. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 225-228.
15. C. Feneșan, *op.cit.*, p.115.
16. *apud* A. A. Rusu, *op.cit.*, p. 318.
17. *Ibidem*, p. 281.
18. Pesty Fr., *Krassó*, III, p.444.

19. A. A. Rusu, *op.cit.*, p. 328.
20. Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiák korában*, II, Budapest, 1898 (comitatul Timiș).
21. Adrian Magina, *Opțiuni confesionale în rândul nobilimii din Banat (secolele XV-XVII)*, în *Anuarul școlii doctorale „Istorie. Civilizație. Cultură”*, I, Cluj-Napoca, 2005, p. 119-120.
22. Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI (origine, statut, studiu genealogic)*, Ed. Banatica, Reșița, 2002, p. 165.
23. Bunăoară, în timpul gravei crize care a marcat tronul Ungariei în urma decesului lui Ludovic I în 1382, pe fundalul luptelor pentru putere dintre partida lui Sigismund de Luxemburg și susținătorii lui Ladislau de Anjou - Durazzo, răsculații au reușit să ocupe în 1386 cetățile bănățene Timișoara, Becej, Vârșeț, Orșova, Jdioara, Caransebeș și Mehadia, cetăți care vor fi mai apoi recuperate, în 1387, de Ladislau Losonczy pentru Sigismund de Luxemburg. Vezi, Pesty Fr. *op.cit.*, II, p. 306.
24. vezi nota 11.
25. Pesty Fr., *op.cit.*, III, p. 306. El apare cumulând castelania cetăților Jdioara, Mehadia, Sebeș și Orșova.
26. *Ibidem*, p. 298.
27. Idem, *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, III, Budapest, 1878, p. 21.
28. Idem, *Krassó*, III, p. 381. Frapează oarecum conținutul acestui document, în care se prezintă ordinul regelui Vladislav I adresat celor doi castelani de a reda castrul Jdioara fidelilor bărbați Gabriel și Ștefan, fiii lui Posa. Documentul pare a reitera un ordin anterior regal, pe care castelanii se pare că l-au ignorat. Semne de întrebare ridică această solicitare de transfer de funcție, fiind posibil ca nou-însăunatul rege Vladislav să fi încercat schimbarea garniturii de conducere a cetății cu oamenii săi de credință. Faptul că cei doi erau frați confirmă un obicei al epocii, întâlnit și în cazul băniei de Severin, de a se numi frați în funcție, o interesantă și, desigur, fructuoasă „colegialitate”.
29. *Ibidem*, p. 400.
30. L. Boldea, *op.cit.*, p. 267. Iacob de Măciș a obținut această funcție datorită fidelității sale manifestate față de regele Matia Corvin, materializată prin participarea sa directă la campaniile din anii 1463-1464.
31. Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania (1440-1514)*, Ed. Enciclopedică, București, 2000, p. 431; A.A. Rusu, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Ed. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997, p. 288.
32. Pesty Fr., *op.cit.*, IV, p. 86.
33. C. Feneșan, *op.cit.*, 115.
34. Lendvai Miklós, *Temes vármegye nemes családjai*, I, Budapest, 1896, p.143.
35. Pesty Fr., *op.cit.*, III, p. 367. În această calitate el îi însărcinează cu administrarea pădurilor din cadrul pertinențelor cetăților Jdioara și Lugoj pe nobilii Mihail și Ștefan, fiii lui Gheorghe Sugar.
36. Iuliu Vuia, *Districtus Walachorum. Cercurile românești bănățene*, Timișoara, 1929, p. 30.
37. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 444.
38. Lendvai M., *op.cit.*
39. Pesty Fr., *op.cit.*, IV, p. 44.
40. *Ibidem*, p. 61.

41. Se știe, bunăoară, că în 1534 comunitatea nobililor din Caransebeș și Lugoj a fost, în marea ei majoritate, partizană a regelui Ioan Zapolya (vezi Patriciu Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, II, Caransebeș, 1900-1902, p. 7-9). În același timp, membri ai familiei nobililor Racoviță de Caransebeș și-au manifestat deschis partizanatul față de Ferdinand de Habsburg (vezi, L. Boldea, *op.cit.*, p. 327), după cum un reprezentant al familiei nobile Bucosița de Caransebeș va servi în calitate de sol aceleiași cauze în 1552 (cf. C.Feneșan, *Banatul de Caransebeș și Lugoj între Habsburgi și Poartă în anul 1552*, în *Studii și materiale de istorie medie*, XII, 1994, p. 164).
42. În 6 iulie 1566 Ioan Sigismund îi cere alesului Ioan Endredi *prefecto castris Sydowar* să aplice scutirea de 60 de florini pe care a acordat-o posesiunii Idioara și locuitorilor săi în semn de clemență. Vezi Pesty Fr., *op.cit.*, p. 86.
43. Pesty Fr., *op.cit.*, p.107.
44. C. Feneșan, *Despre privilegiile Caransebeșului și Căvâranului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, XX, 1977, p. 305-309.
45. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 111.
46. *Ibidem*, p. 113.
47. *Ibidem*, p. 130.
48. *Ibidem*, p. 142.
49. Despre care se crede că a fost înrudit cu Sigismund Báthory prin soția sa, Barbara Füzy, pe care principele o numea *consanguinea nostram*. Apud Theodor Trâpcea, *Un bănățean, cancelar ardelean, în luptă cu Habsburgii, pentru autonomia Transilvaniei*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, XII, 1969, p. 225.
50. L. Boldea, *op.cit.*, p. 264-265.
51. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 153.
52. *Ibidem*, p. 154.
53. *Ibidem*, p. 157.
54. *Ibidem*, p. 167.
55. *Ibidem*, p. 181. Sigur este doar anul – 1596.
56. A fost vorba de stăpânirile Zochen, Kitest, Ungurești, Beya, Zederyes, Kaperlo, Dayest, Zighet, Supan, Zudok, Pogănești, Serpest, Făgețel, Suponiest, Klachowa, Zuzany, Stoicești și prediile Kerle, Hercest, Balozina, Bukulencz și Spini.
57. Posesiunile Ferde, Brazowa, olah Drewdia, Cherimidia, Puri, Drăgșinești, Drinowa, Prodănești, Bochesti, Giurești, Berna, Kelchest, Matnik, Ciocănești, Bănia, Ighaz, Ruginos, Gladna, Zolt, Zerb, Kosoniesth, Zarazany, Butinest, Hawagest, Brechest, Valelupa și Românești.
58. Poieni, Lunca și alpiumque Bassahawassa.
59. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 184.
60. În secolul al XV-lea, în 1439, moșia va fi împărțită între familia Oloșag și nobilii de Mâtnic. Vezi, Pesty Fr., *op.cit.*, III, p. 367-369.
61. *Ibidem*, IV, p. 211.
62. Th. Trâpcea, *op.cit.*, p. 228-229.
63. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 225.
64. *Ibidem*, p. 229.
65. C. Feneșan, *Documente...*, p. 115.
66. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 240.

67. *Ibidem*, p. 241.
68. Anul în care se realiza zălogirea reprezintă momentul dintre cele două perioade în care el a deținut funcția de ban de Caransebeș și Lugoj (1605-1606 și 1610-1613). Vezi, Sorin Bulboacă, *Structuri politice și confesionale în Banatul Lugojului și Caransebeșului (1552-1658)*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2004, p. 53.
69. Surprinde suma, căci doar castrul Jdioara și pertinențele sale au fost zălogite în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea pentru 1800-2000 de florini.
70. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 259.
71. *Ibidem*, p. 284.
72. *Ibidem*, p. 286.
73. *Ibidem*, p. 287.
74. Personaj influent al Banatului de Caransebeș și Lugoj, el deținând pe rând demnitățile de comite de Severin (1617-1618), primar de Caransebeș (1619-1620), viceban de Severin (1619-1627) și tricesimator al Caransebeșului, Lugojului și Zăicaniului (1627-1640). Vezi, Dragoș-Lucian Țigău, *Familia Fiat de Armeniș în secolele XV-XVII*, în *Banatica*, 14, 1996, p. 49-50.
75. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 293.
76. *Ibidem*, p. 295.
77. *Ibidem*, p. 304.
78. *Ibidem*, p. 307.

SUR LES AVATARES D'UNE CITÉ MÉDIÉVALE: JDIOARA DES ANNÉES 1548-1658

Résumé

L'histoire du Banat médiéval a été marquée par les vicissitudes d'une contrée de frontière, trouvée en permanence à la confluence des intérêts et des conflits de nature politique et militaire, qui ont sollicité plusieurs fois ses ressources humaines matérielles et militaires. En qualité de base d'attaque ou de couloir de pénétration pour des assauts externes, Le Banat a fonctionné comme une plaque tournante des frontières sudique du royaume hongrois et ultérieurement du principat de la Transylvanie fait qui a déterminé les facteurs du pouvoir de prendre les mesures adéquates pour la mise en valeur du potentiel stratégique et militaire de cette zone d'entre le Danube, Mureș et Tisa.

La création des comitats, formes territoires et administratives inspirées selon le modèle occidental, a constitué une première initiative en ce sens, mais pas suffisant, dans le dressement d'une identité médiévale qui a supposé le cumul dans ces formules des attributions administratives, fiscales, judiciaires ou militaires délégués par le pouvoir central vers des dignitaires doués avec toutes les prérogatives correspondantes à cette fonction. Tour à tour, pour Timiș (1177), Cenad (1197) et Caraș (1200) se sont établis des aréels bien définis aux débuts de leur existence, plus tard (pendant les XIV-XV-e siècles) toute une série d'incertitudes en ce qui concerne les limites territoriales et les attributions spécifiques aux dignités avaient créé une image en quelque mesure confuse pour l'espace banatien, incertitudes souvent remarquées dans les documents de l'époque. C'est significative, sans doute, pour l'histoire du de la contrée la création du Banat de Severin, un problème encore disputé dans l'historiographie roumaine. Sa constitution s'est produite dans une période de grandes troubles politiques existantes dans toute la zone, ayant pour cause tant par les rapports tensions d'entre l'Hongrie catholique et la contrée des Asanești, le dernier étant un polarisateur de la solidarité générale orthodoxe constitué aussi des roumains sud-danubiens, que la grave invasion venue des steppes asiatiques, qui a frappé en 1241 même l'aire de logement des roumains. Le besoin de la constitution, dans une zone si instable, d'une structure administrative et militaire bien consolidée s'est imposée en soi tout le long du XII-e siècle. *La Diplôme des Chevaliers Ioanites* parle sur l'existence en 1230 de la Terre de Severin, de l'année 1233 datant la première attestation d'un ban de Severin, dans la personne de Luca ou Iula. En dépit de ce fait, on apprécie que seulement de 1260 on peut parler vraiment de cette institution administrative et militaire, dans les décennies suivantes la royauté étant obligée à faire appel aux services des Chevaliers Ioanites (en 1247) ou aux barons du royaume (en 1260) pour la défense des frontières sudique de celui-ci, fait qui suggère l'inexistence dans la région de tels formes d'organisation et défense. La manque d'efficacité de ces deux formes a déterminé finalement la création du Banat de Severin comme institution royale, placée dans la subordination d'un haut dignitaire qui, simultanément avec l'évolution du royaume hongrois et l'agrandissement des menaces qui planaient sur la ligne danubienne, ont étendu leur autorité même sur les régions centrales du Banat.

La création des comitats et du Banat de Severin n'aurait pas été suffisant pour maintenir le système de défense de toute la zone; pour cela s'avèreront indispensables les fortifications qui se sont répandues dans tout le Banat, constituant un vrai réseau. Facteurs de première importance pour le système militaire médiéval, les cités ont été dotées avec des corps sous le commandement des châtelains et capitaines, subordonnés directement au roi ou à des commandants nommés par celui-ci, constituant en même temps des éléments d'équilibre politique, militaire et social dans la région. Attestes en commençant avec le XIII-e siècle, leur nombre agrandira au cours des XIV-XV-e siècles. Un apport spécial au dressement, l'entretien et le servage de ceux-ci venant de la part des habitants de la contrée, dirigés par les élites sociales roumaines, dans une succession des générations qui ont développé un modèle existentiel adapté à l'époque. Se sont imposées, pour la première fois, les puissantes cités de Severin et de Timișoara, en pôles déterminants du système défensif du Banat médiéval, y ajoutant les fortifications qui ont renforcé la ligne danubienne (Orșova, Cuvin, Horom, Pojejena, Saint Ladislau, Peci, Dranko, Svinița, Ogradena, Gureni), celles situées dans le cours moyen et inférieur de la rivière de Timiș (Caransebeș, Lugoj, Jdioara, Turni Ruieni) ou dans la zone centrale du Banat (Mehadia, Carașova, Ilidia, Bârzava, Cuiеști, Bocșa).

DESPRE PRIMA ATESTARE A DENUMIRII *BANATVS TIMISVARIENSIS* (1685)

Sorin Forțiu

Cuvinte cheie: *Banat*, nume, hartă, *Trans-Tisiensis*, Casa de Baden-Baden, Marele Război contra Otomanilor 1683-1699

Keywords: *Banat*, name, map, *Trans-Tisiensis*, House of Baden-Baden, the War of the Holy League 1683-1699

În istoriografia bănățeană s-a încetățenit opinia că denumirea de *Banat de Timișoara*, din care, prin contracție, a rezultat ulterior numele de *Banat* pentru teritoriul mărginit la nord de râul Mureș, la vest de râul Tisza, la sud de fluviul Dunărea și la est de munții Carpați, a apărut doar în 1698 -'99 fiind legată direct de actele tratatului de la Karlowitz¹ iar Luigi Ferdinando, conte MARSIGLI² ar fi nașul. Această opinie poate fi urmărită ca un fir roșu, încă din zorii istoriografiei bănățene și până azi: PESTY Frigyes (1868) - SZENTKLÁRAY Jenő (1879) - Patriciu DRĂGĂLINA (1900) - I. D. SUCIU (1981) - Ioan HAȚEGAN (1997, 2003).

Fără a intra în amănunte³, să notăm că o sursă importantă de informație oferită de cartografia sfârșitului de secol XVII - iar cartografierea militară a fost deschizătorul de drumuri - nu a fost valorificată până acum pentru a clarifica contextul în care a fost folosită pentru prima dată denumirea de *Banat (de Timișoara)*. Chiar o sumară trecere în revistă a acestei noi resurse ne arată că MARSIGLI a folosit deja încă din 1693 denumirea de *BANATVS TIMISVAR* pe două hărți⁴ ale sale dar și denumirea de *Dacia Ripense* pe una din hărțile din 1689⁵, pe cea de *Vlasca* pe alte hărți ale sale din 1689⁶ și 1690⁸ ori *Dominio di Temisuar* în 1699⁹. Denumirile de *Banatos*¹⁰ și *Banatus Temisvariensis*¹¹ apar și pe alte hărți¹² datate 1697 și 1698.

Dar prima atestare a denumirii *Banatus*¹³ *Timisvariensis* / *Banatul de Timișoara* se află pe o hartă¹⁴ datată, până în acest moment, *circa 1687*¹⁵. De aceea am considerat important să vedem dacă se poate confirma

folosirea denumiri **Banat** cu aproape 15 ani mai devreme decât s-a știut până acum și într-un cu totul alt context istoric decât s-a crezut până acum.

Denumirea

În 1933, Dr. GLASER Lajos¹⁶ menționează că această hartă este *Sine Titulus* (fără titlu - l.l.) și o denumește¹⁷ "*Tiszántúl* (s.m.) térképe majdnem Temesvárig és Debrecenig. — Karte *Transtibisciens* (s.m.)." / harta (regiunii de) dincolo de Tisza, aproape până la Timișoara și Debrecen și¹⁸ "*Nagyvárad környékének térképe. — Karte der Umgebung von Nagyvárad.*" / harta împrejurimilor orașului Oradea.

Alfons SCHÄFER (1971) și KISARI BALLA György (2000) preiau necritic apoi aceste denumiri în lucrările lor¹⁹.

Dar este inexplicabil de ce harta a fost denumită *Transtibisciens*²⁰ / *dincolo de Timiș* când cel mai sudic râu de pe hartă este Mureșul / *maros f.*²¹. Denumirile râului Tisza (maghiară) sunt Tisa (română) / Тиса, Tisa (sârbă) / Тиса, Tysa (ucraineană) / Tisa (slovacă) / Theiß (germană). În antichitate forma cea mai uzuală a fost *Tisia* dar există și variantele *Tibisis*, *Pathissus*, *Parthiscus*²², *Tissus*, etc. Pentru cercetătorii români *Tibiscus* este denumirea în limba latină a râului *Timiș* / *Temes* (maghiară). Dar pentru o parte din cercetătorii maghiari²³ *Tibiscus*, de unde provine și (*Trans*)*tibisciens*, este denumirea în limba latină a râului *Tisza*. De aceea, chiar dacă încă din 1933 s-a folosit constant²⁴ denumirea de *Transtibisciens* pentru această hartă, cred că ea este neadecvată fiind generatoare de mari confuzii. Mult mai potrivită este denumirea de *Carta Trans-Tisiensis*²⁵ / *harta (regiunii) dincolo de Tisza*. Aceasta este în concordanță și cu denumirea hărții în limba maghiară (*Tiszántúl*).

Trebuie menționat totuși că și denumirea *Trans-Tisiensis* are dezavantajul că nu acoperă întreaga realitate geografică deoarece pe această hartă nu apar regiunile corespunzătoare porțiunilor de la izvoarele râului Tisza și până la localitatea Tiszafüred, HU precum și cea de la Szeged, HU până la vărsarea râului Tisza în Dunăre, în dreptul localității Slankamen, RS.

Nu putem să denumim harta simplu *Partium*²⁶, chiar dacă denumirea *DOMINIVM PARTIVM REGNI VNGARIAE* domină centrul hărții, pentru că harta nu acoperă întreaga regiune cunoscută sub acest nume la sfârșitul secolului XVII.

Istoric

Azi, *Carta Trans-Tisiensis* se află depozitată la *Generallandesarchiv* din Karlsruhe, DE, unde există un fond arhivistic impresionant²⁷ reprezentat de hărți și planuri desenate manual referitoare la istoria războaielor europene din secolele XVI-XIX. "În unele cazuri este vorba despre cea mai veche și exactă cartografiere a acelor localități și regiuni"²⁸ făcută de către experții imperiali în timpul Marelui Război contra Otomanilor²⁹ purtat între 1683 și 1699. Această colecție a fost constituită pe scheletul moștenirii lăsate de conții Baden-Baden și Baden-Durlach.

Este cunoscut faptul că doi membrii ai Casei de Baden-Baden, conții Hermann și Ludwig Wilhelm I, au deținut ranguri militare la vârf în timpul acestui război. Între 1682-'89, contele Hermann³⁰ a fost *Generalfeldmarschall* și președinte al Consiliului de Război, fiind coordonatorul direct al războiului împotriva otomanilor. Nepotul său, faimosul Markgraf Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden³¹ a deținut, între 1689-'92, comanda supremă pe teatrul de război cu otomanii.

Colecția de la *Generallandesarchiv* deține hărți și planuri care au aparținut direct ambilor conți ai liniei Baden-Baden. Din perioada 1681-'89 există hărți cu caracter oficial realizate, printre alții, de Leopold HENDL și Johann Philipp von HANNENSTEIN. Două dintre aceste hărți chiar poartă câte o dedicație pentru contele Hermann von Baden-Baden. Pe un plan al Buda(pestei) din anul 1684, realizat de italianul Leandro ANGUISSOLA, se găsește de asemenea o dedicație către contele Hermann. Planul cetății Gran / azi, Esztergom, HU din 1683 este împodobit în titlu chiar cu blazonul Casei de Baden-Baden iar cel al localității Esseg / azi, Osijek, HR din 1688, știm că a fost realizat la ordinul Consiliului de Război.

Toate hărțile contelui Hermann au fost moștenite - alături de alte trofee din războiul contra otomanilor - de nepotul său, Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden, pentru că el a murit fără să fi fost căsătorit vreodată și fără a avea moștenitori direcți.

"Markgarfului Ludwig Wilhelm i se datorează, în principal, hărțile și planurile din perioada 1689-'92"³² referitoare la bătăliile sale din Serbia și Transilvania. În general, acestea au drept autori pe colonelul Tobias von HAßLINGEN, inginerul italian Giovanni Morando VISCONTI precum și pe inginerul și căpitanului imperial F. C. von BEAULAINCOURT, baron de Golnee.

Dar și o altă linie a Casei de Baden, cea de Baden-Durlach³³, a contribuit la realizarea colecției de hărți de la *Generallandesarchiv* pentru că doi reprezentanți ai liniei Durlach - conții Friedrich VII "Magnus" și Karl Gustav³⁴ - au fost implicați direct în Marele Război contra Otomanilor. Știm sigur că pentru ei au cartografiat baronul Wolf Ludwig von GRÜNTAL și Samson SCHMALKALDER. De la acesta din urmă au supraviețuit șase planuri originale semnate referitoare la teatrul de război maghiar din anul 1688. În noiembrie 1688, după izbucnirea Războiului de Succesiune al Palatinatului în Pfalz³⁵, Karl Gustav și-a repatriat trupele de pe frontul otoman.

Hărțile militare ale conților Baden-Durlach au ajuns, în 1773, la *Hofbibliothek* din Karlsruhe când contele Karl Friedrich von Baden-Durlach³⁶ a depus aici numeroase planuri.

Materialul corespunzător al liniei Baden-Baden³³, linie stinsă în 1771, a avut o existență agitată după moartea lui Ludwig Wilhelm I în 1707. Jurnalul său de front din Războiul pentru Succesiunea Spaniolă (1701-'14), conținând 67 de planuri, a fost depus personal de soția sa *ad archivum* în 1733. Dar se pare că cea mai mare parte a arhivei Baden-Baden din castelul de la Rastatt - 13 din cele 15 volume din perioada secolelor XVII-XVIII, până în jurul anului 1706 - a ajuns în *Großherzogliche Generallandesarchiv* din Karlsruhe doar în 1824. Apoi, nu se știe când, acestea au ajuns la *Hofbibliothek* din Karlsruhe. Probabil Philipp Röder von DIERSBURG³⁷, care a utilizat aceste materiale între 1838 -'50 pentru realizarea lucrării sale despre Ludwig Wilhelm, a combinat în *Hofbibliothek* cele 13 volume cu colecția Durlach. În noiembrie 1886, directorul *Generallandesarchiv* Friedrich von WEECH³⁸ a solicitat *Hofbibliothek* predarea manuscriselor, a hărților și planurilor iar acest lucru s-a întâmplat în aprilie 1887³⁹. În anul 1893 s-a descoperit întâmplător o mare colecție de hărți și planuri aparținând liniei Baden-Durlach și care acoperă secolele XVII-XIX. *Generallandesarchiv* a primit, în 1893, toate hărțile și planurile în manuscris din această colecție.

Aceasta ar fi pe scurt⁴⁰ odiseea fondului arhivistic care se află azi la *General-landesarchiv* din Karlsruhe. Acesta reprezintă un material cartografic deosebit de valoros, dar, din păcate, este încă necunoscut de istoriografia română chiar dacă peste 400 de hărți se referă direct la spațiul central și SE european din care face parte și România.

Descrierea

Harta *Trans-Tisiensis* a fost descrisă⁴¹ pentru prima dată de Dr. GLASER Lajos în 1933:

Colectia de Hărți din Fideicomisul⁴² Marelui Duce.

Colecție structurată pe volume.

volumul VI.

Hărți ale Ungariei și Transilvaniei.

25.⁴³ 10.⁴⁴ Fără titlu și autor

a) Harta *Transtibisciens* / harta (regiunii - n.m.) de *dincolo de Tisza*, aproape până la Timișoara și Debrecen.

Dimensiunea interioară: 235 X 215 (mm -n.m.); Scara: 15 ore = 75 mm, cu Roza Vânturilor.

b) harta *împrejurimilor Oradiei Mari*.

Dimensiunea interioară: 205 X 140 (mm -n.m.); Scara: 5 ore = 94 mm, formă asemănătoare cu un steag.

Data: după inventar / repertoar, circa 1687; pictură colorată -*lin.* pe hârtie;

Orientată: (spre, la) Sud, fără rețea de coordonate, (executată - n.m.) după experiență; *orogr.* 1, pădure 4, vie 1, mlaștinile cu verde; scrierea (e) cursivă cu litere mixte.

În 1971, Alfons SCHÄFER descrie⁴⁵ astfel aceeași hartă:

fără titlu [harta *Transtibisciens*]

nedatăată [circa 1687] / fără autor [J. Ph. v. Hannenstein (sic!)]⁴⁶ / în latină și italiană / 15 ore = 7,5 cm [1 : 1000000] / 21,5 X 23,5 cm / Roza Vânturilor / orientată: Sud
Marginea hărții: munții Apuseni [România] — Tisza.

Harta auxiliară: împrejurimile Oradiei cu Biharia.

5 ore = 9,4 cm [1 : 260000] / 14 X 20,5 cm / orientată: Sud

În rest, la fel ca și harta principală.

Hârtie — desen în peniță colorat / sunt indicate râurile și principalele localități / munții în relief (în maniera mușuroaielor de cârțiță).

Proveniență: Baden-Baden.

Hfk.⁷ Bd. VI Nr. 10. 1175

Ultimul care a descris⁴⁷ harta *Trans-Tisiensis* a fost KISARI BALLA György în 2000:

26. *Tiszántúl* (harta regiunii - n.m.) dincolo de Tisza / *Transtibiscien*¹⁹ (sic!)

În fideicomisul⁷ Marelui Duce, volumul VI, numărul 10.

În catalogul lui Glaser: (numărul - n.m.) 25

În inventarul de la Karlsruhe: (numărul - n.m.) 1175

Fără titlu [harta (regiunii - n.m.) dincolo de Tisza] / harta *Transtibisciens* / *Transtibischen*¹⁹ (sic!)

Nedatată [circa 1687]

Desen (Autor): Johann Philipp von Hannenstein / fără autor [J. Ph. V. Hannenstein]⁴⁸

(Notații) în limba latină și italiană

(Scara) 15 ore de mers pe jos = 7,5 cm [1 : 1000000]

(Dimensiuni) 23,5 X 21,5 cm

Roza Vânturilor. Busola: Sud

Harta tăiată (definită de - n.m.): Munții Bihorului — râul Tisza

Desen color cu pana

Râuri, principalele locuri (sunt) menționate

Munții (sunt) reprezentați figurativ (în manieră tip mușuroi de cârțiță)

(Conține) râurile Mureș, Crișul Alb, Crișul Negru, Crișul Repede, Barcău

Părțile Banatului de Timișoara

Partium (părțile regatului maghiar)

Ungaria Superioară

Părțile Transilvaniei

Hartă geografică anexă:

[împrejurimile (cetății) Oradea]

(Scara) 5 ore de mers pe jos = 9,4 cm [1 : 260000]

(Dimensiuni) 20,5 X 14 cm

Roza Vânturilor. Busola: Sud

Desen color cu pana

Râuri, principalele localități (sunt menționate)

Munții reprezentați figurativ (în manieră tip mușuroi de cârțiță)

(Conține) râurile Crișul Repede, Crișul Mic, Barcău

Proveniență: Baden-Baden.

KISARI BALLA György este singurul care și reproduce⁴⁹, din păcate doar în alb-negru, harta *Trans-Tisiensis* în cartea sa.

Conținut

Harta *Trans-Tisiensis* este formată din două părți / hărți distincte:

1. partea superioară (prima hartă), la *Scala Di hore 15* (i.e. scara 1 : 1000000), este axată pe *DOMINIVM PARTIVM REGNI VNGARIÆ* și definește regiunea²⁶ dintre *VNGARIÆ SVPERIORIS PARS*, *TRANSILVANIÆ PARS* și *BANATVS TIMISVARIENSIS PARS*.

2. partea inferioară (a doua hartă), mult mai detaliată fiind executată la *Scala Di hore 5* (i.e. scara 1 : 260000), este centrată pe *Citta Di Waradino* / Oradea cu identificarea clară a componentelor sale: *Citta* / orașul, *Cittadella* / citadela, *Borgo* / burgul, târgul. Cetatea este înconjurată de apele râului

sebeskeres / Crișul Repede și ale râului *kiskeres* / Crișul Mic cu care *sebeskeres* / Crișul Repede se unește chiar înainte de-a intra în oraș.

Cele două hărți sunt executate diferit față de hărțile moderne - unde, prin convenție, în partea stângă este vestul iar în partea de sus se află nordul - fiind cu "susul în jos" (nordul este în josul hărților) și orientate de la "stânga la dreapta" (astfel încât estul este la stânga). De mare ajutor pentru orientare este *roza vânturilor* de pe prima hartă care are punctele cardinale definite prin abrevieri în limba italiană:

M → Mezzodi = Sud

T → Tramuntana = Nord

P → Ponente = Vest

O → Oriente = Est

În dreapta rozei vânturilor se găsește scris cu roșu VI, 10. Aceste două cifre nu fac parte din originalul hărții și au fost adăugate ulterior⁵⁰. Ele reprezintă numerotarea corespunzătoare fideicomisului⁷ Marelui Duce: volumul VI, (harta) nr. 10.

Pe cele două hărți de război sunt trecute în principal cetățile și locurile fortificate care se află de-a lungul râurilor.

Pe prima hartă, regiunile la nord de *Bereth f.*²¹ / râul Barcău, cea dintre *faerkeres f.* / râul Crișul Alb și *maros f.* / râul Mureș precum și cea dintre *Bereth f.* / râul Barcău și *Tisza folyó* / râul Tisza sunt complet ignorate, nici o localitate nefiind menționată.

În partea stângă a primei hărții se găsește *TRANSILVANIÆ PARS* precum și munții - neinscripționați pe hartă - Plopișului, Pădurea Craiului, Codru Moma și Zarandului.

În partea de sus a primei hărții se găsește *maros f.* / Maros folyó / râul Mureș. Acest râu desparte *DOMINIVM PARTIVM REGNI VNGARIÆ* de *BANATVS TIMISVARIENSIS PARS* iar localitățile⁵¹ aflate pe malurile sale sunt destul de clar inscripționate⁵²: *Lippa* / Lippa / Lipova, RO; *arath* / Arad / Arad, RO; *Chanad* / Csanad / Cenad, RO; *Segedin* / Szeged, HU.

În partea de jos a celor două hărți se află *Bereth f.* / Berettyó folyó / râul Barcău.

În partea dreaptă a hărții de sus se găsește *Tisza folyó* / râul Tisa. Numele nu este inscripționat pe hartă dar râul este definit clar de localitățile⁵³ aflate pe malul său: *Segedin* / Szeged; *Songrad* / Csongrád, HU; *Zolnok* / Szolnok, HU precum și de faptul că Tisza desparte *VNGARIÆ SVPERIORIS PARS* de *DOMINIVM PARTIVM REGNI VNGARIÆ*.

În partea de mijloc a primei hărți se află⁵³: *faerkeres f.* / Fehér-Körös folyó / râul Crișul Alb; *fequettekerek f.* / Fekete-Körös folyó / râul Crișul Negru; *olota f.* / (?) pâraul Rătășel (acest pârau este probabil confundat cu Crișul Negru pentru că localitatea *Belignes* / Belfényér / Belfir este localizată, în realitate, lângă râul Rătășel și nu pe râul Crișul Negru cum apare pe hartă⁵⁴); *sebeskeres f.* / Sebes-Körös folyó / râul Crișul Repede; *kiskeres f.* / Kis-Körös folyó / râul Crișul Mic.

Localitățile trecute pe malurile râului *faerkeres* / Crișul Alb sunt⁵²: *genua* (?⁵⁵) / neidentificată⁵⁶, RO; *Giula* / Gyula, HU.

Localitățile de pe râul *fequettekerek* / Crișul Negru sunt⁵²: *Belignes* / Belfényér / Belfir, RO; *fequettebator* / Feketebátor / Batăr, RO. În realitate, localitatea *Belignes* / Belfényér / Belfir este localizată lângă pâraul Rătășel. La confluența dintre râurile *faerkeres* / Crișul Alb și *fequettekerek* / Crișul Negru se află *Bikis* / Bichiș / Békés, HU. În realitate, azi, Békés se află la circa 13 km în aval de punctul unde cele două râuri se unesc și nu în amonte cum apare pe hartă.

Pe râul *sebeskeres* / Crișul Repede se consemnează⁵² *Telek* / (Mező)Telegd / Tileagd, RO și *Waradin* / Várad / Oradea, RO. *Telek* nu poate fi identificat⁵⁷ cu Teleac, sat din comuna Budureasa - jud. Bihor, RO, deoarece acesta din urmă nu se află pe râul Crișul Repede. La nord de *Waradin* / Oradea se află *Bihar* / Bihar / Biharia, RO.

Pe râul *kiskeres* / Crișul Mic se găsește *naikereki* / Nagykereki, HU.

Pe *Bereth f.* / râul Barcău sunt⁵² localitățile: *Somlio* / Szilágyosmlyó / Șimleul Silvaniei⁵⁸, RO; *margita* / Margitta / Marghita, RO; *St Job* / Szentjobb / Sâniob, RO; *felittasa*⁵⁹ / (Bihar) Félegyháza / Roșiori, RO; *Bochai* / (?) Bochaÿ földvár⁶⁰, la vest de Kismarja, HU sau Pocsaly / azi, Pocsaj, HU / Pocei; *Ouyfalu* / Újfalu / Berettyóújfalu, HU.

În Ungaria, lângă *Saruas* / Szarvas, HU se găsește *Thur* / Mezötúr, HU iar pe râul Sebes-Körös se află *Keres La Dagn* / Körösladany, HU. Localitatea *Bania*, poziționată foarte aproape de *Keres La Dagn* / Körösladany, se numește azi Ványa / Déva Ványa / Dévaványa, HU. Pe râul Körös, după ce Barcău s-a unit cu Kis-Körös iar mai apoi cu Sebes-Körös⁶¹, se găsește *Saruas* / Szarvas, HU.

Pe râul *sebeskeres* / Crișul Repede de pe a doua hartă se găsesc localitățile: *Dellek* / (Mező)Telegd / Tileagd, RO; *Koceno* / Kisjenő / Ineu, RO; *totfalu*⁶² / Husasăul de Criș, RO; *Wascherbel*⁶³ / (Fugyi)Vásárhely /

Oșorhei(u), RO; *St Andre* / (Bihar)Szentandrás / Sântandrei, RO; *Johannis* / (Bihar) Szentjános / Sântion, RO.

Localitatea *Bisbek*, de pe râul *kiskeres* / Crișul Mic nu a putut fi identificată; bănuim că trebuie să fie localizată undeva lângă Nagyszántó / Santăul Mare, RO. Chiar dacă ar fi vorba de o localitate *Kisbek* tot nu putem face o identificare sigură.

Între orașul *Waradino* / Oradea și *St Andre* / Sântandrei, RO se află *Sölös*⁶⁴ / Szölös, Pecsészölös, Váradszölös / Podgoria, Seleuș, loc înglobat azi orașului Oradea. *Badh* nu poate veni decât din germanul *Bad* / baie iar conform poziționării pe hartă, precum și distanței față de *Waradino* / Oradea, cred că este vorba de Băile "1 Mai" ori Băile Felix.

La nord de *Waradin* / Oradea se află cetatea *Bihar* / Bihar / Biharia, RO.

Pe râul *Bereth* / Barcău se găsesc: cetatea *St Job* / Szentjobb / Sâniob, RO; *Imbra* / Hegyközzsentimre / Sântimreu, RO; *Weida* / (Bihar) Vajda / Vaida, RO; *felittasa*, *felinasa* sau *fetinasa*⁵⁹ / (Bihar) Félegyháza / Roșiori, RO; *tomasi*⁶⁵ / Paptamási / Tămășeu, RO; *Kismaria* / Kismarja, HU; *Botschei* / (?) Pocsaly, Pocsaj, HU / Pocei sau Bochaÿ földvár⁶⁰, la vest de Kismarja, HU. Nu este foarte clar dacă localitatea *Bochai* de pe prima hartă este identică cu *Botschei* de pe a doua hartă și cum ar trebui să identificăm aceste două localități; drept *Pocsaly*⁶¹, la nord-nord-vest de satul Kismarja sau drept *Bochaÿ földvár*⁶⁰, la vest de Kismarja, HU.

Pe a doua hartă, în dreapta-sus, se găsește o *ștampilă* care are în interior ceea ce pare a fi blazonul casei de Baden-Baden.

Alfons SCHÄFER afirmă⁶⁶ că această harta provine din moștenirea liniei Baden-Baden. Deci, a fost în posesia lui Hermann von Baden-Baden ori a nepotului său, Ludwig Wilhelm I. Dar, în final, nu vom putea să clarificăm problema ridicată de datarea corectă a hărții *Trans-Tisiensis* fără să știm cu exactitate ce s-a întâmplat în zona cetății Oradea între 1683 și 1693, dată la care Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden părăsește și el frontul otoman.

Cronologie

Marele Război contra Otomanilor din 1683-'99 a avut anumite caracteristici distincte. Campania anuală începea târziu, la sfârșitul lui iunie - început de iulie, și se termina la sfârșitul lui octombrie - început de noiembrie. În timpul iernii trupele imperiale erau încartiruite dispersat într-un teritoriu vast iar activitățile militare erau reduse la minim datorită

drumurilor impracticabile. Campaniile anuale erau caracterizate de complicate și continue manevre militare pe diferite fronturi. Luptele decisive, în care erau implicate importante forțe militare, au fost foarte puține în cei 16 ani de război și nu au fost valorificate convingător de învingători deoarece erau urmate de o "*epuizare aproape totală și de acțiuni anemice, incapabile să prelungească efectele unei victorii*"⁶⁷. Cetățile erau întâi izolate și încercuite și doar ulterior asediate și cucerite. De multe ori singura soluție viabilă a fost înfometarea apărătorilor până la capitulare. Doar în 1687 a apărut un prim corp imperial de experți în fortificații⁶⁸ format din 27 de "ingineri"-ofițeri⁶⁹. De asemenea, imperialii aveau doar cunoștințe topografice aproximative ale teatrului de război pentru că nu existau hărți⁷⁰ detaliate.

În acest context general trebuie să identificăm locul particular al hărții *Trans-Tisiensis*. Este foarte clar că harta este intim legată de operațiunile de război desfășurate de imperiali în zona cetății Oradea. Pentru că nu există încă o lucrare dedicată exclusiv acestui subiect, am fost nevoit să apelez la o cronologie, ca un instrument minimal de lucru, pentru a vedea ce s-a întâmplat în această zonă în decursul războiului. De asemenea, pentru că harta *Trans-Tisiensis* a fost sigur în posesia unuia din cei doi reprezentanți ai familiei de Baden-Baden, am urmărit și ce au făcut aceștia până în momentul în care au părăsit teatrul de război cu otomanii.

1683

- 14.07. Otomanii încep asediul orașului Wien⁷¹.
- 23.11. Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden³¹ este numit general de cavalerie de către împăratul Leopold I⁷².

1684

- 5.03.- La Linz⁷³ se parafează alianța antiotomană Sacra Liga / Liga Sfântă
- 25.04. formată din Polonia, Veneția, Casa de Habsburg / Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană și Rusia (din aprilie 1686).

1685

- 14.04. Acordul secret de la Cârțișoara dintre iezuitul Antidius Dunod⁷⁴, reprezentantul lui Leopold I, și cancelarul transilvănean Teleki Mihály⁷⁵.
- sf.08. Otomanii trimit soli de pace către ducele Carol V⁷⁶ și contele Hermann von Baden³⁰.
- 7.09. Thököly Emeric⁷⁷ este înfrânt lângă Eperjes / azi, Prešov, SK de trupele imperiale comandate de generalii Schulz⁷⁸ și Veterani⁷⁹ și se refugiază la Oradea, unde ajunge la începutul lunii octombrie, fiind primit cu onoruri regești de Ahmed, pașă de Oradea.

- 11.09. După un asediu de două luni, Eperjes se predă trupelor imperiale de sub comanda lui Schulz.
- 10. Caprara⁸⁰, aflat în tabăra de la Kaschau /azi, Košice, SK, își împarte armata; Carafa⁸¹, cu 10000 de soldați, este trimis la iernat în regiunea Sătmarului în timp ce Mercy⁸² și Heissler⁸³ coboară cu trupele lor pe partea dreaptă a Tisei.
- sept. (?) Carafa, sub pretextul recuceririi cetății Oradea, pătrunde în comitatul Bihor⁸⁴ în urmărirea lui Thököly. Carafa dorește să și ierneze în zonă cerând provizii din Transilvania pentru armata sa. Veterani, cu patru regimente de pedestrași și unul de călăreți, ocupă Maramureșul și părțile Chioarului unde va și ierna. O altă parte a armatei imperiale iernează la Debrecen, HU.
- 27-29.09. Principele Apafi I⁸⁵ se plânge, în două scrisori, împăratului Leopold I de excesele trupelor imperiale în comitatul Bihor (*"excessibus a milite ... in comitatu Bihorensi"*⁸⁶). Aceasta înseamnă că trupe imperiale erau deja în comitat la mijlocul lunii septembrie.
- 15.10. Ahmed Pașa îl invită la dejun pe Thököly și, folosindu-se de ocazie, la ordinele marelui vizir Bayburtlu Kara Ibrahîm Pașa⁸⁷, l-a arestat și l-a pus în lanțuri iar mai apoi l-a trimis la Beograd de unde a fost dus ulterior la Edirne, TR. Otomanii îl considerau pe Thököly drept principalul obstacol în obținerea păcii. Prin această arestare, cauza curuților a suferit o lovitură din care nu și-a mai revenit în decursul acestui război.
- 16.10. Mercy și Heissler ridică tabăra la Heves, HU la 50 km N de Szolnok.
- 19.10. Szolnok, HU este eliberat de armatele imperiale conduse de Heissler și Mercy.
- 10. Când Antidius Dunod s-a reîntors în Transilvania, trupele imperiale se aflau deja în Partium.
- 24.10.-7.11. Antidius Dunod participă la Adunarea Stărilor Ardelene / Dieta de la Alba Iulia (sau Făgăraș ?) unde cere să se facă pregătiri de încartuire în Bihor pentru 13000 de soldați imperiali și să se asigure cele necesare pentru asediul cetății Oradea.
- 23.11. Răspunsurile împăratului Leopold I la cele două scrisori (din 27 și 29.09.) ale principelui Apafi I în care acesta se plângea de excesele trupelor imperiale în comitatul Bihor.
- 27.11. Acordul de la Dumbrăveni / Ebesfalva: autoritățile transilvănene încearcă să oprească încartuirea de noi trupe în principat angajându-se să plătească 100000 de taleri și să furnizeze o însemnată cantitate de cereale pentru întreținerea armatei imperiale care urma să ierneze în Maramureș, Chioar și în regiunea Debrecen.
- 11.-12. Trupele imperiale ocupă părțile nordice și de vest ale Transilvaniei.

1686

- 2.01. Thököly este eliberat de otomani.
- 20.01. Aflat la Oradea, unde a fost primit cu onoruri regale de același Ahmed Pașa care îl arestase, Thököly face un apel către credincioșii săi pentru a lua din nou armele împotriva imperialilor.
- 9-12.02. Urmărindu-l pe Thököly și dorind să-i deoaze planurile, Carafa asediază și cucerește cetatea Szentjjobb / Sâniob, RO aflată la circa 33 km NNE de Oradea.
- Trupele imperiale - 4000 germani și 3000 curuți maghiari sub comanda lui Petneházy Dávid⁸⁸- veniseră din Sătmar.
- Cetatea era apărată de patru metereze "*colosale*", fiind înconjurată de ape stătătoare și avea o garnizoană otomană formată din 500 de soldați. În timpul "*însălmântătorului*" bombardament imperial, o ghiulea a lovit depozitul de muniție din cetate cu efect devastator pentru otomani; explozia omoară mulți apărători iar focul distruge majoritatea clădirilor din cetate. Carafa exploatează acest moment favorabil și atacă concomitent cetatea din trei părți. Otomanii demoralizați capitulează cu condiția să fie lăsați să plece liberi cu toate armele și avutul lor. Carafa întărește cetatea cu un *portcullis* pe care îl plătește din propriile venituri.
- Otomanii vor încerca, fără succes, de două ori - în iarna 1686 -'87 și în 1690 - să recucerească cetatea Szentjjobb / Sâniob, RO.
- Trupele imperiale -călăreții lui Heissler și infanteria de sub comanda lui Mercy - incendiază palanca care apăra Oradea.
- 28.03. Wien. Leopold I îi ordonă lui Scherffenberg⁸⁹ să intre în Transilvania.
- .04. Atac imperial neașteptat asupra palâncii Arad. Celebi Ismail Pașa, beilerbeiu de Rumelia, care iernase aici, fuge în timp ce mare parte din oștile sale cad prizonieri ori "*au murit ca niște eroi martiri*".
- 24.04. Trupele de sub comanda lui Mercy și Heissler înving la Szeged, HU o oaste otomano-tătară întărită de curuții lui Thököly.
- 1.05. Scherffenberg îi scrie de la Satu Mare principelui Apafi I informându-l de ordinul împăratului Leopold I referitor la invazia Transilvaniei pentru a o "*proteja și conserva*".
- 21.06. Scherffenberg pornește din Cluj spre Apahida iar mai apoi itinerarul armatei imperiale cuprinde Turda-Vințul de Sus-Alba Iulia-Sebeș-Sibiu.
- 28.06. Acordul hallerian semnat la Wien.
- sf.07. Forțele imperiale încep să părăsească Transilvania cu destinația Ofen /i.e. Buda, HU.
- 12.06. Începe acțiunea de cucerire a cetății Buda.
- 2.09. Trupele lui Carafa și Heissler intră în Buda la ora 5 p.m.

1686

- 30.09. Wien. Leopold I îi scrie principelui Apafi I anunțându-l despre dorința sa ca armata imperială, epuizată în lungul asediu al Budei, să fie încartiruită în Transilvania pe timpul iernii. Scrisoarea ajunge la Alba Iulia pe 22.11.
- Se repede scenariul din iarna 1685 -'86: Carafa iernează în comitatele vestice ale Transilvaniei iar Veterani ocupă Maramureșul.
- 19.10.- Dieta transilvană de la Sibiu (sau Alba Iulia ?) decide trimiterea tributului obișnuit către sultanul otoman dar "*se votară pentru ostiri - imperiale n.m.- bani, cereali și vinuri în cantități mari*".
- 6.11.
- 14-22.10. Orașul (14) și cetatea (22) Pécs, HU sunt cucerite de Ludwig Wilhelm.
- 23.10. După un asediu de 24 de zile, cetatea Szeged se predă baronului Karighmain⁹⁰.
- 12.11. Ludwig Wilhelm cucerește localitatea Kaposvár, HU.
- 13.12. Leopold I îl avansează, personal, pe Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden la rangul de mareșal, al doilea rang în cadrul ierarhiei militare a Casei de Habsburg.

1687

- înc. 06. Husarii din Sătmár taie 60-70 de turci ieșiți din cetatea Oradea.
- 13.07. Max Emanuel⁹¹ scrie în jurnalul său¹²² despre Oradea că este "*cheia Transilvaniei*".
- 9-12.08. Bătălia de lângă muntele Harsány⁹² la care participă și Ludwig Wilhelm.
- 15.08. Ludwig Wilhelm îl roagă pe unchiul său, Hermann von Baden-Baden, să intervină pe lângă împăratul Leopold I pentru obținerea permisiunii de a se întoarce la Wien.
- .09. Ducele Carol V, « *in septembrie, (apucă – n.m.) calea Seghedin-ului de unde oastea apucă pe Tisa în sus la Solnocu unde trecu râul, de unde se îndreaptă spre Transilvania și la finea lunii ajunse la fruntarii.* »
- 3.09. Ludwig Wilhelm pleacă spre Wien împreună cu Max Emanuel.
- 1.10. Ducele Carol V este în fortăreața de la Șimleu împreună cu statul său major.
- 20.10. Veterani învinge o armată otomană între Zenta /azi, Senta, RS și Szeged.
- 27.10. Tratatul de la Blaj consfințește ocuparea militară a Transilvaniei de către imperiali.
- .12. Mercy asediază cetatea Arad.
- 5.12. Leopold I îl numește pe Hermann von Baden-Baden comisar imperial principal la Reichstag-ul din Regensburg, Bayern fără a-l retrage formal din funcția de președinte al Consiliului de Război.

1688

- 17.01. Cetatea Munkács /azi, Mukacheve, UA se predă imperialilor după 26 de luni de asediu și blocadă.

1688

- 8.02. Carafa, noul comandant al trupelor imperiale în Transilvania, intră în Sibiu.
- 9.02. Thököly, cu 2000 de soldați, iernează la (Mező)Telegd / Tileagd, RO pe Crișul Repede, la circa 22 de km E de Oradea, unde este atacat și învins de Heissler.
- ? Imperialii adună la (Bihar?)Félegyháza / azi, Roșiori, în comuna Valea Vinului, județul Satu Mare o armată pentru a ataca cetatea Oradea.
- 9.05. Tratatul de la Făgăraș prin care Transilvania renunță la legăturile cu Poarta și recunoaște protectoratul imperial.
- 24.06. Carafa cucerește Lipova iar cetatea Șoimos și încă o palancă se predau.
- 07.-.08. Teritoriul fostului Banat de Lugoj-Caransebeș este cucerit de imperiali. Documentele din anii 1688 -'99 menționează constant regiunea drept "*comitat al Severinului*".
- 5.09. Dervent⁹³. Ludwig Wilhelm pornește un atac surpriză, cu 3000 de călăreți, asupra pașei din Bosnia care se deplasa spre Beograd.
- 09. Leopold I îi poruncește lui Ludwig Wilhelm să cucerească Herțegovina și Dalmația.
- 24.09. Izbucnește Războiul Marii Alianțe³⁵ din 1688 -'97.

1689

- 01. Trupele otomane unite ale cetăților Gyula, Ineu și Timișoara pradă toate localitățile până la Kecskemét, HU, la 87 km SE de Budapesta. În timpul retragerii, trupele otomane sunt atacate de dragonii de sub comanda lui Heissler.
- 6.04. Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden este numit comandant suprem al armatei imperiale în războiului contra otomanilor. Heissler devine noul comandant general în Transilvania.
- 10.05. Leopold I semnează instrucțiunile sale către Ludwig Wilhelm privitoare la campania din acest an.
- 11.06. Ludwig Wilhelm este la Beograd.
- 16.06. Corbelli⁹⁴ atacă și incendiază târgul Beiuș care va capitula pe 30.06. După ce Heissler învinge o oaste tătară, imperialii încearcă o acțiune de blocadă a cetății Oradea care va eșua în final datorită vremii neprielnice. Corbelli, cu o oaste întărită cu haiduci unguri, pătrunde cu forța în orașul Oradea și reușesc să distrugă casele din mahalaua orașului. Nu lipsește mult ca trupele de haiduci să pună chiar stăpânire pe poarta deschisă a cetății.
- Auzind că otomanii, cu o oaste de 2000 de soldați, întăresc Feketebátor / Batăr, RO, la 14 km SE de Salonta, pe malul drept al Crișului Negru, 770 de soldați imperiali se îndreaptă întracolo.

- înc.-07. Doi prizonieri sârbi destăinuie imperialilor că Feketebátor nu este apărat în acel moment decât de 50 de soldați pentru că Pașa plecase la Gyula, HU pentru o nuntă iar spahii se aflau la câteva zile depărtare. La oferta de capitulare, otomanii acceptă să părăsească Feketebátor. Chiar dacă inițial au vrut s-o distrugă, imperialii întăresc localitatea și cetatea și lasă aici o garnizoană de 40 de husari, 150 de infanteriști și 100 de haiduci sub comanda lui Komlossi Sándor.
- 16.07. Corbelli atacă și cucerește cetatea Ineu.
- 29.07. Victoria lui Ludwig Wilhelm de la Grabovac, RS.
- 3.08. Contraatacul eșuat al trupelor otomane din Gyula și Ineu asupra localității Feketebátor / Batăr, RO.
- 16.08. Ludwig Wilhelm pornește spre sud cu o armată de doar 17000 de ostași.
- 30.08. Bătălia de lângă Batočina, RS este câștigată de imperialii de sub comanda lui Ludwig Wilhelm.
- 25.09. Ludwig Wilhelm intră în Niș, RS.
- 29.10. Ludwig Wilhelm cucerește orașul și cetatea Vidin, BG.
- .11. Ludwig Wilhelm trece în Țara Românească.
Campania din 1689 s-a sfârșit.
- sf .11. După ce trupele și-au stabilit cartierul de iarnă, Ludwig Wilhelm pleacă spre Wien.

1690

- 6.01. Ludwig Wilhelm este la Praha, CZ.
- 15.01. Logodna dintre Ludwig Wilhelm și Franziska Sibylla Augusta von Sachsen-Lauenburg⁹⁵ este anunțată la Brautschau, în Boemia.
- 6.02. Ludwig Wilhelm predă împăratului planul său de operațiuni pentru campania din acest an.
- 28.03. Ludwig Wilhelm se căsătorește în capela din Schloss Raudnitz cu Franziska Sibylla Augusta.
- .04. Ottavio Nigrelli⁹⁶ și Corbelli inspectează cu atenție orașul și cetatea Oradea.
- 1.05. În împrejurimile târgului Carei și-au făcut apariția trupe imperiale.
- 18.05. Ludwig Wilhelm obține din nou comanda supremă a armatelor imperiale în războiul cu otomanii.
- 7.06. Ludwig Wilhelm susține în fața consilierilor imperiali că nu se va putea menține regiunea de dincolo de râul Sava.
- sf .06. Ludwig Wilhelm pleacă la Niș unde se găsea armata imperială.
- 12.08. Împăratul Leopold I trimite o scrisoare către Ludwig Wilhelm cerându-i să întărească rezistența la Dunăre și în Transilvania deoarece aici pândește cel mai mare pericol din partea otomanilor.
- 21.08. Heissler este înfrânt în lupta de la Zărnești, Transilvania fiind luat prizonier de Thököly.

1690

- 26.08. La Jagodina⁹⁷ are loc un consiliu imperial de război.
- 28.08. Ludwig Wilhelm pornește spre Transilvania cu 8000 de oșteni.
- toamna Amenințat de trupele otomane conduse de Serascher vizir Ćiafer, oștile lui Ludwig Wilhelm⁹⁸ se retrag la adăpostul râului Someș, în zona Sătmarului. Imperiali își ridică tabăra cu spatele la cetatea *Sakmar* (i.e. Sătmar / Satu Mare).
- 15.09. Thököly este ales principe al Transilvaniei de Dieta de la Cristian, jud. Sibiu.
- 19.09. Ludwig Wilhelm intră în Transilvania pe la Porțile de Fier ale Ardealului / Erdéyi Vaskapu.
- 2.10. Marele vizir Köprülüizâde "Fazil" Mustafa Pașa⁹⁹ începe asediul cetății Beograd.
- 3.10. Ludwig Wilhelm intră în Sibiu.
- 8.10. Guido Stahremberg¹⁰⁰ este forțat să se retrage din Beograd.
- 13.10. Ludwig Wilhelm îi scrie împăratului: "*nu am găsit de cuviință să-l ascult pe Thököly, ci l-am expedit cu cuvinte grele și sunt hotărât să-mi continui marșul până îl determin să întreprindă vreo acțiune sau până îl alung din țară*".
- 25.10. Apariția neașteptată a lui Ludwig Wilhelm la Brașov a produs panică în rândul susținătorilor lui Thököly.
- Thököly este alungat din Transilvania până la sfârșitul lunii.
- 12. O oaste turco-tătară, acompaniată de Thököly, apare în Transilvania. Oștile lui Ludwig Wilhelm (15000 de soldați) trec râul Someș și se îndreaptă spre Cluj.
- ajunul Crăciunului Galga, fiul hanului tătar, în fruntea a 40000 de soldați, ajunge la Oradea pe care o aprovizionează cu alimente iar mai apoi se retrage spre Cluj.

1691

- 20.01. Dieta de la Făgăraș (10.01.- 4.02.) acceptă prin vot nominal Diploma Leopoldină.
- 25.01. O oaste tătărească, care a prădat în regiunea orașului Szolnok, este învinsă pe râul Criș.
- .02. Husarii unguri înving o altă oaste otomano-tătară la Oradea.
- 14.07. Ludwig Wilhelm ajunge armata din urmă și preia din nou comanda.
- 3.08. Armata imperială, redusă la 45000 de soldați, mărșăluiește mai departe spre Semlin /azi, Zemun, RS.
- 19.08. Bătălia de la Szlankamen¹⁰¹. Pentru victoria repurtata aici, Ludwig Wilhelm I primește, în august 1692, de la regele spaniol Carl al II-lea, distincția lână de aur, cel mai important ordin al întregii creștinătăți. Ceremonia de decernare propriu-zisă va avea loc în februarie 1693.
- 27.08. Împăratul Leopold îl ridică pe Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden la rangul de locotenent major - cel mai mare grad militar al Casei de Habsburg.
- 10-27.09. Ludwig Wilhelm este în tabăra de la Szolnok, HU.

1691

- 12.10. Ludwig Wilhelm declanșează operațiunile militare împotriva cetății Oradea.
 2.11. Conte Hermann von Baden-Baden moare la Regensburg.
 5.11. Ludwig Wilhelm își dă seama că trebuie să-și retragă trupele la iernat.
 13.11. Datorită frigului și vremii urâte, Ludwig Wilhelm ridică asediul cetății Oradea "*după lupte și bătălii, care au durat, zi și noapte, timp de 37 de zile*". Ludwig Wilhelm își stabilește, pentru câteva zile, cartierul general la Debrecen după care pleacă spre Erlau /i.e. Eger, HU și Wien.
 iarna Armata imperială, divizată în mai multe părți, iernezează în regiunea
 1691-'92 Bihorului și în "*cartierele din Debrecin (Debrecen) și în împrejurimi*": Sâniob, Beiuș, Diosig, Cetariu, Șimleu, Satu Mare, Lipova.
 Cetatea Oradea este supusă unei blocade de trupele imperiale conduse de contele Auersperg¹⁰².

1692

- 13-14.02. Atacuri în forță ale garnizoanei otomane în afara cetății.
 21.02. O nouă ofensivă a garnizoanei otomane.
 29.02. Din nou garnizoana otomană atacă trupele de blocadă imperiale.
 Primele discuții despre condițiile unei capitulări cât mai avantajoase.
 .03.-.04. Blocada cetății Oradea decurge fără evenimente militare importante.
 29.04. Heissler, numit direct responsabil cu asediul și cucerirea Oradei, ajunge în tabără din fața cetății.
 11.05. Începe din nou asediul cetății Oradea.
 15.05. Veterani cucerește cetatea Ineu.
 5-7.06. Este stabilit asaltul final al cetății Oradea.
 Trupele otomane din cetatea Oradea capitulează după 8 luni de asediu.
 -.08. Ludwig Wilhelm părăsește Wien împreună cu soția sa.
 22.08. Ludwig Wilhelm ajunge la Esseg /azi, Osijek, HR și Vukovar, HR.
 -.11. Ludwig Wilhelm părăsește teatrul de război otoman și pleacă spre Raab / Győr, HU.
 20.11. Ludwig Wilhelm și Franziska Sibylla Augusta se întorc la Wien.

1693

- .01. Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden este de acord să preia comanda pe frontul de pe Rinul Superior în cadrul Războiului Marii Alianțe (1688 -'97).
 13.02. Ludwig Wilhelm și Franziska Sibylla Augusta părăsesc Wien.
 13.03. Ludwig Wilhelm participă la conferința convenției comitatelor de la Nürnberg.
 30.03. Ludwig Wilhelm se alătură alianței prinților pentru "*libertate germană și bunăstarea imperiului*".
 22.04. Ludwig Wilhelm se întâlnește la Günzburg, Schwaben-Bavaria, cu vice-președintele consiliului curții din Zeil.
 27.05. Heister¹⁰³ cucerește Ineu și Șiria.
 7.09. Otomanii recuceresc Lipova.

Datarea

Harta *Trans-Tisiensis* a fost constant datată *circa 1687*¹⁰⁴. În 1933, Glaser menționează că această datare -cca 1687- este făcută *secundum Repertorii / după inventar*⁴¹. Deci, a existat un inventar la *Generallandesarchiv* care a fost folosit de Glaser drept sursă de informație. Din păcate, personal, nu am avut acces la acest inventar când am fost la Karlsruhe¹⁰⁵ și, în acest moment, nu știu exact cine¹⁰⁶, când și pe ce bază a datat - chiar și aproximativ - o hartă inițial nedată.

Alfons SCHÄFER descrie astfel metoda lui de datare: "*s-a încercat stabilirea perioadei de apariție în baza conținutului hărții sau, dacă nu existau puncte de referință (cazul hărții *Trans-Tisiensis* - n.m.), cu ajutorul scrierii și a tehnicii de realizare. Data rezultată a fost pusă în paranteze drepte.*"¹⁰⁷ Dar, în acest caz, cum poate fi Johann Phillipp von HANNENSTEIN autorul unei hărți datate *circa 1687* în condițiile în care el a fost mutat în Silezia încă din 1685¹⁰⁸? În fapt, probabil, și Schäfer a preluat doar informația referitoare la data când harta a fost executată din același inventar ca și Glaser. Iar Kisari a preluat și el informația aceasta de la predecesorii săi.

La *Generallandesarchiv* din Karlsruhe există mai multe hărți - KISARI BALLA György specifică alte trei astfel de hărți: nr. 11, 14, 31 - care sunt focalizate pe regiunea Partium și cetatea Oradea și care au drept proveniență linia Baden-Baden:

-Nr. 11¹⁰⁹, 40-41, 270¹¹⁰: 1691¹¹¹, semnată E. F. von Borgsdorff¹¹².

-Nr. 14¹¹³, 42, 273: 1692¹¹⁴ (n.m. corect, 1691), *nesemnată*.

-Nr. 31¹¹⁵, 55, 290: *circa 1685*¹¹⁶ (n.m. probabil, aprilie 1690), *nesemnată*.

Dintre aceste trei hărți, primele două ne atrag atenția în mod deosebit fiind foarte tehnice. Este vorba de hărți extrem de detaliate ale cetății, ale fortificațiilor cetății - chiar în secțiune -, chiar și a celor de tip palancă precum și ale terenului și râurilor din jurul cetății Oradea. Este clar că acestea au fost folosite la asediul și blocada din 12.10.1691-7.06.1692. Kisari chiar menționează că harta nr. 11 este din timpul blocadei cetății Oradea iar harta nr. 14 datează de pe vremea asediului. Harta nr. 31 este o hartă mai generală a întregii zone *Biharensis*.

Datările lui Kisari pentru harta nr. 11 și nr. 14 sunt greșite. În cartușul hărții nr. 11 se specifică că este din timpul "*blocadei*" cetății Oradea; ceea ce înseamnă noiembrie 1691 - mai 1692 și nu doar 1691. Iar datarea lui Kisari - i.e. 1692- pentru harta nr. 14 este greșită pentru că în 1692 Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden nu a mai fost implicat direct, în nici un fel, în asediul

cetății Oradea iar harta nu ar fi avut cum să ajungă în posesia lui¹¹⁷. Datarea corectă a acestei hărți ne indică anul 1691 pentru că doar în toamna acestui an Ludwig Wilhelm a fost implicat direct în asediul cetății Oradea și este normal ca o astfel de hartă să-și găsească locul în tolba sa de război. Existența acestei hărți, precum și cele cu nr. 11 și 31, indică faptul că Ludwig Wilhelm a avut la dispoziție hărți¹¹⁸ foarte detaliate ale zonei și ale cetății Oradea cu ocazia asediului din toamna anului 1691. De aceea, avem toate motivele să presupunem că harta *Trans-Tisiensis* nu a fost niciodată în posesia lui Ludwig Wilhelm și că această hartă a ajuns la *Generallandesarchiv* prin intermediul contelui Hermann von Baden-Baden. Dar, la 5.12.1687, Hermann a fost numit de Leopold I drept comisar imperial principal¹¹⁹ la Reichstag¹²⁰-ul din Regensburg. Aceasta înseamnă că el a încetat orice legătură cu frontul otoman spre sfârșitul anului 1687. În acest amănunt se află probabil detaliul pentru care harta *Trans-Tisiensis* a fost datată inițial *circa 1687*. Iar această datare a fost preluată în lucrările lor și de tripleta Glaser (1933) - Schäfer (1971) - Kisari (2000). Dar, în opinia noastră, **această datare** -i.e. *circa 1687*- **nu se susține** din punct de vedere al logicii istorice.

Dacă vom analiza cu atenție ritmul și amplitudinea operațiunilor militare imperiale în zona cetății Oradea vom constata că acestea au fost aproape continui în perioada 1685 -'87 desfășurându-se în: toamna '85, iarna '85 -'86 / primăvara '86, toamna '86 și toamna '87¹²¹. Acest lucru nici nu-i de mirare pentru că zona și cetatea Oradea reprezentau chiar "*cheia Transilvaniei*"¹²² pentru imperiali. Dar a existat și un apogeu al acestor operații: toamna '85 - iarna '85 -'86 - primăvara '86. Este normal ca aceste operații să fi fost bine pregătite pentru că se desfășurau într-o zonă necunoscută dominată de cetăți având garnizoane otomane importante. De aceea, personal, cred că harta *Trans-Tisiensis* a fost executată în toamna anului 1685, cu ocazia primului contact al armatelor imperiale cu zona cetății Oradea. Ea a fost trimisă Consiliului de Război pentru a familiariza forul de coordonare al efortului îndreptat împotriva otomanilor cu acest nou teatru de război pentru viitoarele operații din zonă. Iar aceste operații vor debuta chiar primăvara anului următor. Astfel, harta a ajuns în posesia lui Hermann von Baden-Baden care, la acea dată, era chiar *Hofkriegsratspräsidenten*ul acestui consiliu. Există și argumente indirecte care susțin această ipoteză:

1. harta nu respectă strict proporțiile existente în teren¹²³.

2. localități foarte importante - ca Debrecen, HU - lipsesc de pe hartă și în aceeași situație sunt și localități mai mici despre care știm sigur că existau¹²⁴ la acea dată chiar în zonă adiacentă cetății Oradea.

3. harta *Trans-Tisiensis* este totuși o hartă generalistă pentru că prezintă o regiune întinsă. Nici măcar harta secundă nu este o hartă specializată și dedicată unor operațiuni militare specifice de genul asediu ori blocadă. Și această hartă, chiar dacă este realizată la o scară mai mare, rămâne tot o hartă generalistă.

4. pe hartă există chiar mici greșeli de localizare de genul *Belignes* pe râul *fequettekerek*.

5. doar în cadrul acestei ipoteze putem reconstitui logic drumul hărții *Trans-Tisiensis* până la *Generallandesarchiv* din Karlsruhe pe filiera: autor (NN) - Consiliu de Război - Hermann von Baden-Baden - Germania - Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden (prin moștenire) - (vezi Istoricul) - *General-landesarchiv*.

6. Alfons SCHÄFER menționează că "*Markgarfului Ludwig Wilhelm i se datorează, în principal, hărțile și planurile din perioada 1689 - '92*"³² care au fost realizate, în general, de Tobias von HABLINGEN, Giovanni Morando VISCONTI precum și de F. C. von BEAULAINCOURT, baron de Golnee. Or, chiar și o analiză grafică rapidă¹²⁵ arată că aceștia nu sunt autorii hărții *Trans-Tisiensis*.

Toate acestea -la care se adaugă chiar folosirea denumirii *Banatvs Timisvariensis pars*- denotă o oarecare necunoaștere¹²⁶ a acestei zone. Și aceasta se poate explica logic doar printr-un prim contact cu niște noi realități geografice. De aceea, cred că există destule argumente pentru ca să considerăm că harta *Trans-Tisiensis* a fost executată în toamna anului 1685.

Autorul

În 1933, Dr. GLASER Lajos⁴¹ nu oferă nici un indiciu asupra autorului hărții *Trans-Tisiensis* menționând că este *Sine Titulus & Nomen auctoris* / fără titlu și autor. În 1971, Alfons SCHÄFER presupune / afirmă⁴⁵ că ar putea fi vorba de Johann Phillip von HANNENSTEIN. În 2000, KISARI BALLA György⁴⁷, îl indică deja sigur⁴⁸ ca autor pe Johann Philipp von HANNENSTEIN. Este extrem de interesantă această evoluție în condițiile în care niciunul dintre acești autori nu oferă și argumentele¹²⁷ necesare pentru opțiunea lor.

Dar cine este Johann Philipp von HANNENSTEIN? Un inginer de război cezaro-crăiesc / *császári hadimérnök*¹²⁸ despre care încă nu știm foarte multe lucruri. Nici măcar numele corect nu este foarte sigur pentru că el și-a semnat majoritatea lucrărilor ca HANNENSTEIN dar a folosit și HANSTEIN¹²⁹. Glaser, Schäfer și Kisari folosesc exclusiv forma HANNENSTEIN în cărțile lor.

Puținele informații indirecte despre el acoperă doar scurta perioadă a anilor 1682-'85¹²⁴. Prima mențiune cunoscută a sa în slujba imperială datează din 1682 când este implicat în întărirea cetății Pozsony / Bratislava, SK. Din 1683 datează harta pe care a făcut-o celei mai mari insule dunărene¹³⁰, *Csallóköz*, numită *Große Schütt* (Insel) în germană și *Velky Žitný* (ostrov) în slovacă. Această hartă este împodobită și cu un cartuș în interiorul căruia se găsește inscripționat "*Johann Phillipp v:(on) Hanstein Haubman*¹³¹ & Ingenier / A(nno) 1683". Cartușul este decorat cu blazonul casei de Baden-Baden fapt care mă îndreptățește să afirm că Hannenstein se afla în cercul de protejați ai reprezentanților acestei familii în armata imperială: Hermann von Baden-Baden și nepotul său Ludovic Wilhelm I. Această presupunere este întărită indirect și de faptul că pe o altă lucrare¹³² a lui Hannenstein - *Buda și Pest văzute dinspre apu s- cineva*, în secolul XIX, a făcut următoarea notație: "*Ofen / im jahn 1684 unter der Herrschaft der Türken*" iar sub poză este scris: "*Aufgenommen vom K.(aiserlich) Ingenieur von Hannenstein für den Markgrafen / LUDWIG VON BADEN / Commandirender der Reiterei des Oesterreichischen Belagerungs-Heeres*".

În 1684, Hannenstein, *századost* / căpitan fiind, este numit *Oberquartiermeisterleutnant*¹³³. Din 1684 datează harta cetății Vác, HU și a împrejurimilor sale. Între 1684 și 1685 el desenează de mai multe ori cetatea Buda¹³⁴ și împrejurimile sale. În 1685 este transferat în Silezia¹²⁴ și urma lui se pierde.

Cum poate fi Johann Philipp von HANNENSTEIN autorul unei hărți dateate *circa* 1687 (i.e. *Carta Trans-Tisiensis*), dacă el părăsise deja de doi ani frontul otoman, rămâne un mister pentru noi. De aceea, pentru că nu știm care au fost argumentele lui Alfons SCHÄFER¹³⁵ pentru a-l indica⁴⁵ pe Johann Philipp von HANNENSTEIN drept autor al acestei hărți, am fost nevoit să apelez la o expertiză grafică¹³⁶ pentru a vedea dacă această afirmație / ipoteză⁴⁶ a lui Schäfer se confirmă sau nu.

Expertiza grafică

Pentru a duce la bun sfârșit acest studiu am folosit drept reper singurele hărți care îl au drept autor cert pe Johann Phillipp von HANNENSTEIN:

-harta insulei Csallóköz / Schütt-Insel¹³⁷ care este semnată "*Johann Philipp v:(on) HANSTEIN Haub / man & Ingenier*" și

-harta cetății Buda / Ofen¹³⁸ care este semnată "*Johann Philipp von Hannenstein, Hauptmann*".

Expertiza grafică a ridicat probleme aproape insurmontabile pentru că, din păcate, hărțile reper au existat doar într-o copie după cele reproduse, în foarte bune condiții grafice, de KISARI BALLA György în cartea sa din 2000. De asemenea, au ridicat probleme și fondul totuși relativ limitat de litere / cuvinte de pe hărți, faptul că aceste cuvinte sunt aproape exclusiv nume proprii scrise aleator și nu continuu, modalitățile particulare de scriere cu pana în secolul XVII, scrisul foarte îngrijit¹³⁹ folosit obligatoriu pe hărți, etc.

Am folosit **metoda signalitică**¹⁴⁰ de comparare, care, "*bine aplicată, ... dă bune rezultate*"¹⁴¹.

Caracteristici Generale:

- pentru că nu s-a lucrat cu originalele celor două hărți, nu se pot face considerații privitoare la: dimensiunea scrisului, viteza scrisului, presiunea scrisului, spațierea scrisului.
- pentru că pe ambele hărți s-a scris cât mai îngrijit, nu putem face nici o caracterizare din punct de vedere al gradului de evoluție al scrisului.
- după forma scrisului, avem un scris arcadat pe ambele hărți.
- din punct de vedere al raportului de ordin dimensional dintre majuscule și minuscule, pe C este un scris normal cu accente multiple de supraînălțare (în aproape 25% din cazuri) față de un scris normal pe harta T (aici nu am luat în considerare idiotismul grafic reprezentat de majuscula B de pe T).
- chiar dacă anumite litere (g, B, W pe harta T) conțin trăsături suplimentare, pe ambele hărți avem de-a face, totuși, cu scrisuri simple din punct de vedere al gradului de simplificare al scrisului.
- ambele scrisuri sunt orientate spre dreapta dar înclinația dominantă a scrisului de pe harta T este ceva mai mare (cu circa 15°) decât cel de pe harta C.

- din punct de vedere al continuității scrisului, grafismul are un grad mic de continuitate (scris tocat) dar acesta ar putea fi doar o caracteristică datorată exclusiv scrisului cu pana. Nu s-au putut trage niciun fel de concluzii privitoare la modul de grupare a literelor în cuvinte (i.e. legarea localizată) pentru că fondul de litere legate este extrem de mic.
- niciun idiotism grafic nu se regăsește pe ambele hărți.

Rezultatele Examinării Comparative:

litera	unde	majuscule		minuscule			
		C	T	C	T		
A	d	3	≈	3	-	≠	1
	c	-	≠	11 ^A	86	ø	47
Æ	d	-	≠	3	-	≠	-
	c	-		-	-		-
B	d	1	ø	15	-	≠	-
	c	-	≠	-	9	ø	8
C	d	3	ø	5	-	≠	-
	c	-	≠	-	30	≈	6
D	d	4	ø	6	5	≠	-
	c	-	≠	-	23	ø	9
E	d	5	≠	-	-	≠	-
	c	-	≠	3	66	?	54
F	d	2	≠	-	19	ø	16
	c	-	≠	-	36	ø	2
G	d	8	ø	1	-	≠	1
	c	-	≠	3	20	ø	6
H	d	5	≠	-	-	≠	2
	c	-	≠	-	31	ø	12
I	d	2	ø	4	-	≠	-
	c	-	≠	14	43	≈	31
J	d	-	≠	-	-	≠	-
	c	-	≠	-	-	≠	-
K	d	3	ø	7	-	≠	-
	c	-	≠	11	2	≠	-
L	d	6	ø	2	-	≠	-
	c	-	≠	1	43	ø	18
M	d	1	≠	1 ^M	7	ø	2
	c	-	≠	4 ^M	12	ø	4
N	d	9	≠	-	9	ø	1
	c	1	≠	8 ^N	29	?	14

litera	unde	majuscule		minuscule			
		C	T	C	T		
O	d	1	ø	2	2	?	1
	c	-	≠	2	45	?	22
Ö	d	-	≠	-	1	≠	-
	c	-	≠	-	1	ø	2
P	d	8	≠	5 ^P	1	≠	-
	c	-	≠	1	5	ø	2
Q	d	-	≠	-	-	≠	-
	c	-	-	-	-	-	2
R	d	6	≠	1 ^R	-	≠	-
	c	-	≠	10	70	?	29
S	d	11	ø	12	1	≈	1
	c	-	≠	9	35	≈	24
T	d	1	ø	5 ^T	-	≠	2
	c	-	≠	2	40	?	24
U	d	-	≠	-	-	≠	-
	c	-	≠	-	34	?	9
V	d	3	≠	2 ^V	3	≠	-
	c	-	≠	6 ^V	1	≠	-
W	d	5	≠	4	3	≠	-
	c	-	≠	-	-	≠	-
X	d	-	≠	-	-	≠	-
	c	-	-	-	-	-	-
Y	d	-	≠	-	-	≠	-
	c	-	-	-	-	-	1
Z	d	-	≠	1	-	≠	-
	c	-	-	-	1	-	-

Statisticile Generale ale Examinării:

	H a r t a			%
	T	C	T + C	
≠	110	62	172	13,06 %
?	153	286	439	33,33 %
≈	65	112	177	13,44 %
ø	188	341	529	40,16 %
Total:	516	801	1317	100 %

- A** T: ovalul minusculei *a* este mult mai rotunjit în partea sa superioară din stânga decât pe harta C unde ovalul este fuguiat spre dreapta.
T: există două tipuri diferite de A (de tipar și de mână).
A toate aceste litere sunt litere de tipar.
- Æ** C: nu există această literă. Deci, nu există posibilitate de comparație.
- B** T: minuscula *b* nu are bucla depasantei superioare spre deosebire de aceeași literă pe harta C.
T: există 3 feluri distincte de majuscule **B** dar diferențele de construcție față de unica majusculă **B** existentă pe C sunt uriașe. Majuscula **B** de pe T este chiar un idiotism grafic.
- C** C: minuscula *ç* s-a folosit o singură dată și a fost asimilată cu *c*.
C: majuscula **C** este prelungită în zona ei inferioară și conține următoarea literă în interiorul ei (idiotism grafic).
- D** C: se folosesc mai multe tipuri diferite de litere *d* / **D** la începutul cuvintelor (caz de poliformism literal). În cazul minusculei *d* există chiar două tipologii diferite în cazul variantei gotice. Aceasta este folosită uzual ca și majusculă pe C spre deosebire de T unde nu întâlnim niciodată acest aspect particular.
T: majuscula **D** este un idiotism grafic fiind construită cu totul particular: partea secundară a depasantei superioare debutează cu o croșetă și se intersectează la 2/3 din înălțimea literei cu zona superioară a buclei depasantei superioare care se termină și ea cu o croșetă accentuată.
- E** Literă simplă cu posibilități de variație limitată.
- F** C: există mai tipuri diferite de minuscule *f* la începutul cuvintelor dar năicare dintre ele nu are o buclă a depasantei superioare așa cum întâlnim pe harta T în cazul majorității minusculelor *f* de la începutul cuvintelor.
C: în anumite cazuri, depasanta inferioară a minusculei *f* se termină cu o linie orizontală fiind vorba de un idiotism grafic niciodată găsit pe T.
T: există două tipuri diferite de minuscule *f*. Într-una din tipologii, depasanta inferioară a minusculei *f* are un semicerc în partea sa secundară.
- G** T: există două tipuri specifice și diferite de minuscule *g* folosite în interiorul cuvintelor. Bucla depasantei inferioare a uneia dintre tipologii este chiar un oval care se închide în partea sa superioară. A doua tipologie are terminația depasantei inferioare un semicerc.
C: în majoritatea cazurilor există o buclă a depasantei inferioare la minuscula *g*.
T: majuscula **G** are depasanta inferioară mult mai rotunjită și mai mare comparativ cu partea esențială a literei din zona superioară decât corespondentul pe harta C. Diferențe vizibile există și pentru că depasanta

litera Explicarea Deosebirilor Constatate**

- G** inferioară se închide într-o buclă pe C spre deosebire de T unde găsim un semicerc.
- H** T: există două tipuri de minuscule *h*: cu buclă și fără buclă în zona depasantei superioare aflate la raport de 1:2.
C: același raport este de aproape 4:1.
- I** C: spre deosebire de T, majuscula *I* se continuă și în zona inferioară, sub orizontul de scriere.
- J** C, T: nu există această literă.
- K** T: chiar și în cuvânt, unde ar trebui folosite doar litere mici, se folosesc tot majuscule fapt ce reprezintă un idiotism grafic. Același fenomen se observă și în cazul uneia dintre minusculele *k* de pe C.
C: există două tipuri diferite de minuscule *k*.
T: majuscula *K* are bastonată dreaptă spre deosebire de aceeași literă de pe C a cărei bastonată este rotunjită spre dreapta în partea sa superioară și spre stânga în partea sa inferioară. La începutul cuvintelor, partea superioară a acoladei la majuscula *K* pe T are o formă convexă și se înalță până la nivelul bastonatei spre deosebire de C unde are o formă concavă și este mult mai mică.
- L** T: există două tipuri diferite de majuscule *L* la începutul cuvintelor dar nici care dintre ele nu se termină cu o buclă a părții secundare în zona superioară precum pe C.
Punctul incipient al majusculei *L* este la stânga pe C și la dreapta pe T.
T: minuscula *l* nu are buclă a depasantei superioare spre deosebire de aceeași literă pe harta C care are întotdeauna buclă.
- M** ^M toate aceste litere sunt litere de tipar.
Pe ambele hărți, minuscula *m* are și rol de majusculă.
C: minuscula *m* din debutul cuvintelor are întotdeauna prima gramă supraînălțată în zona superioară (față de partea superioară a celorlalte grame) spre deosebire de aceeași literă pe harta T care are ultima gramă supraînălțată față de primele două grame.
- N** ^N toate aceste litere sunt litere de tipar.
C: există două tipuri distincte de majuscule *N* dar se întâlnește și minuscula *n* pe post de majusculă.
T: minuscula *n* din debutul cuvintelor are întotdeauna prima gramă supraînălțată (față de partea superioară a celeilalte grame) spre deosebire de aceeași literă pe harta T unde ambele grame sunt la același nivel.
- O, Ö** C: ovalul majusculei *O* este mai alungit decât pe T unde este aproape perfect circular.

litera Explicarea Deosebirilor Constatate

- P** ^P 4 litere sunt litere de tipar și doar una este de mână.
C: depasanta inferioară a minusculei *p* se termină cu o codiță spre dreapta (idiotism grafic) iar ovalul se leagă de litera următoare spre deosebire de *T* unde ovalul se închide într-un cerc.
- Q** C: nu există această literă. Deci, nu există posibilitate de comparație.
- R** ^R litera este de tipar.
- S** T: s-au folosit două tipuri diferite de *s*.
C: s-au folosit două tipuri diferite de *S*, *s*.
- T** ^T 4 litere sunt litere de tipar.
T: zona inițială a părții secundare din stânga a barei majusculei *T* este un croșet accentuat, îndreptat în jos și spre interior. Zona finală a părții secundare se termină cu un croșet îndreptat în sus. Depasanta superioară este înclinată accentuat și se termină tot într-un croșet.
C: bara majusculei *T* începe cu un punct iar depasanta este doar puțin oblică și se termină într-o talpă orizontală de dimensiuni mici.
Punctul de tangență dintre bara și bastonata minusculei *t* este localizat în ambele cazuri în aceeași zonă (partea superioară a zonei mediane ori în partea inferioară a zonei superioare).
- U** Literă simplă cu posibilități de variație limitată.
- V** T: ^V toate literele sunt de tipar.
- W** T: s-au folosit două tipuri diferite de majuscule *W*. Una dintre ele este un idiotism grafic datorită modului de construcție a primului braț la fiecare *V* folosindu-se cifra 3.
C: s-au folosit două tipuri diferite de majuscule *W*.
Există diferențe notabile între aceste patru tipuri de litere.
- X** C, T: nu există această literă.
- Y** C: nu există această literă. Deci, nu există posibilitate de comparație.
- Z** Nu există posibilitate de comparație.

** Nu s-au luat în considerare majusculele de tipar existente pe harta *T* pentru că acestea nu au corespondent pe harta *C*.

Observații Generale:

- pe harta *T* există doar două cifre: 1 și 5.

Datorită faptului că 1 este scris extrem de mic pe harta *C*, se poate analiza grafic doar cifra 5. Aceasta este extrem de vizibilă fiind folosită chiar la definirea scărilor celor două hărți care compun harta *T*. Cifra 5 este construită grafic cu totul particular - în loc să fie o linie orizontală, bara de sus este aproape un semicerc perfect - și este identică pe ambele hărți fiind identică și cu felul în care este scrisă pe o altă hartă - Buda / Ofen¹⁴² - semnată

Johann Philipp von HANNENSTEIN. Probabil că și din această cauză Alfons SCHÄFER a presupus că Johann Philipp von HANNENSTEIN ar putea fi autorul hărții T. Mai apoi KISARI BALLA György a preluat neglijent și necritic această presupunere, pe care a transformat-o în certitudine, indicându-l, fără nici un dubiu, pe Johann Philipp von HANNENSTEIN drept autor al acestei hărții.

Dar "*o singură caracteristică, chiar și individuală, nu poate, prin ea însăși, să fie unica bază a identificării (Ordway HILTON).*"¹⁴³

- pe C nu există cuvinte scrise numai cu majuscule.

- pe C abrevierile, scara hărții precum și o locație de pe hartă sunt notate cu un scris diferit. De aceea, acest text¹⁴⁴ a fost ignorat în cadrul expertizei grafice.

- pe cele două hărți există un număr total de 1317 litere, din care 516 (39,18 %) sunt pe harta T.

- există un fond îndestulător de consistent de litere (406) pe harta T care permit efectuarea unei expertize grafice pentru că acestea acoperă consistent alfabetul atât în cazul literelor mari cât și în cazul literelor mici.

- doar 172 de litere din total de 1317 (13,06 %) **nu pot fi comparate** pentru că nu au un corespondent. 110 (64 %) dintre acestea aparțin hărții T.

- compararea a nu mai puțin de 439 de litere (33,33 %) a fost **neconcludentă**.

- doar 177 de litere (13,44 %) de pe cele două hărți **seamănă**. Dacă vom considera că în acest total avem 110 litere simple (c, i), a căror variație posibilă este oricum limitată, procentul literelor care seamănă se reduce la doar 5,1%.

- 529 de litere (40,16 %) **nu seamănă** una cu cealaltă.

Concluzie statistică¹⁴⁵: numărul literelor care nu seamănă una cu cealaltă este de 3 ori mai mare decât numărul literelor care seamănă¹⁴⁶.

Această concluzie statistică este chiar întărită dacă, în cadrul aceleași metode signalitice, **schimbăm unghiul de abordare** al analizei. Cele 56 de litere mari și mici analizate se află pe cele două hărți în două situații specifice: la începutul cuvântului ori în interiorul cuvântului¹³⁹. De aici rezultă 112 situații distincte. Analiza arată că acestea sunt împărțite astfel:

- există 5 situații în care **literele seamănă** unele cu altele,

- în 77 de situații rezultatul este **irelevant**, pentru că nu există posibilități de comparare,

- în 7 situații avem un rezultat **neconcludent**,

-în 23 de cazuri **literele nu seamănă**.

Deci, numărul situațiilor în care literele nu seamănă este de 4,6 ori mai mare decât numărul situațiilor în care literele seamană.

Din coroborarea tuturor acestor aspecte, opinez¹⁴⁷ că **Johann Philipp von HANNENSTEIN** nu este autorul hărții *Trans-Tisiensis*.

Concluzii

Denumirea de Banat (de Timișoara) a fost folosită pentru prima dată în 1685. Ea se află înscrisă pe *Carta Trans-Tisiensis* care se află depozitată la *Generallandesarchiv* din Karlsruhe, DE. Această hartă militară a fost în posesia Casei de Baden-Baden și a fost folosită în timpul Marelui Război contra Otomanilor 1683-99. Sunt ferm convins că extensive și migăloase cercetări viitoare pot clarifica chiar și ultimul mister al acestei hărți prin identificarea autorului ei, cel care este probabil adevăratul naș al denumirii Banatului.

Sorin FORȚIU

Spl. Nicolae Titulescu

nr. 10A, sc. B, ap. 28

TIMIȘOARA - 300158

Tel. / Fax: (004)0256.491181

E-mail: mbusiness@banat.ro

Web: <http://www.banat.ro>

ABREVIERI

C = harta insulei dunărene *Csallóköz* / (*Große*) *Schiütt* (Insel) / *Velky Žitný* (ostrov)¹²⁹

c = literă în interiorul cuvântului sau în poziție finală (la sfârșitul cuvântului)

d = literă în debut (la începutul cuvântului)

h = hartă

i.e. = id est (l.l.) / *asta este sau în alte cuvinte*

înc. = început

l.g. = în limba germană

l.l. = în limba latină

l.m. = în limba maghiară

n.m. = nota mea

NN = Nomen Nescio (l.l.) = nume necunoscut

nr. = numărul

p. = pagini

sf. = sfârșit

s.m. = sublinierea mea

T = harta Trans-Tisiensis / Tiszántúl

tr.m. = traducerea mea

≈ = seamănă

o = nu seamănă

? = neconcludent

≠ = irelevant; nu există posibilități de comparare

* = născut

† = decedat

RO, HU, BG, CZ, DE, HR, RS, SK, UA = abrevieri standardizate ale numelui unor țării.

NOTE

1. azi, Sremski Karlovci, RS.

2. Luigi Ferdinando, conte MARSIGLI / Marsili / Marsilly / Marsilÿ / etc.

[* 10.07.1658, Bologna; † 1.11.1730, Bologna].

3. Acest studiu face parte dintr-o carte, aflată încă în lucru sub titlul provizoriu *Ban(i) & Banat. Istorie și Etimologie*, în care se vor oferi toate informațiile și detaliile necesare pentru a creiona corect și complet imaginea evoluției denumirii regiunii în ultima parte a secolului XVII precum și apariția / încetățenirea denumirii de Banat.

4. Kisari Balla, nr. 52, 191, 310 și nr. 99, 212, 358.

n.m.: nr. 52, 191, 310 înseamnă că harta nr. 52 este descrisă la p. 191 și publicată la p. 310 în cartea lui KISARI BALLA György, *Marsigli tábornok térképei / La mappe del generale Marsigli*, Budapest, 2005, Kanizsai Nyomda Kft., 540 p.

5. Stoye, 67: DUCATO DI WILAK / Ó D'SIRMIO / harta regiunii Sirmium (latină) / Srem (sârbă) / Srijem (croată) / Syrmia (engleză) / regiune situată între râul Sava și Dunăre.

6. Hfk.⁷ Bd⁷ VI Nr.⁷ 42; Glaser, nr. 50; Schäfer, 220, Inventar⁷ nr. 1188; Kisari, nr. 53, 69, 312: um 1689, Vlasca. Este această hartă nesemnată o hartă Marsigli?

7. Hfk. = Hausfideikomiß (l.g.) = Nagyszercegi hitbizomány (l.m.) = fideicomisul⁴² Marelui Duce.

Bd. = Band (l.g.) = volum.

Nr. = numărul hărții.

Gl. = Glaser-katalógus / Katalog von Lajos GLASER

Prin "Inv." (Inventar nr.) = Karlsruhe katalógus / Katalog von Karlsruhe, Kisari identifică și indică numărul corespondent al hărții oferit de Schäfer.

8. Stoye, 70: *Mappa di Servia, Bosnia, Bulgaria, Walacai* ....

9. Kisari Balla, nr. 106, 215, 365.

10. Hfk. Bd VI Nr. 50; Glaser, nr. 57; Schäfer, 226, Inventar nr. 1222; Kisari, 62, 74, 321: 1697, *Banatus Temisvariensis*, autor necunoscut.

Hfk. Bd II Nr. 3; Glaser, nr. 5; Schäfer, 227, Inventar nr. 1224; Kisari, 5-6-7, 38, 265: 1697 (?), *Banatus*, autor necunoscut.

11. Hfk. Bd VI Nr. 51; Glaser, nr. 58; Schäfer, 226, Inventar nr. 1223; Kisari, 63, 74, 322: 1697, *Banatus*, autor necunoscut.

12. Cele trei hărți definite la notele 10-11 se află depozitate la *Generallandesarchiv* din Karlsruhe și au drept sursă de proveniență filiera Baden-Baden.

În fondul Marsigli de la Biblioteca Universitaria din Bologna, IT se află depozitate nu mai puțin de opt hărți care conțin denumirea de *Banatus (Temisvariensis)* și sunt datate 1693 -'99.

Aceste hărți îl au drept autor pe (sau au aparținut lui) Luigi Ferdinando, conte MARSIGLI.

13. Nu este nimic neobișnuit ca, încă și în sec. XVII, să se folosească litera V în loc de U.

14. Hfk. Bd VI Nr. 10; Glaser, nr. 25 a-b, 23; Schäfer, 217-218, Inventar nr. 1175; Kisari, nr. 26, 51-52, 285.
15. ibidem: "um 1687, *Banatvs Timisvariensis pars*".
16. Dr. GLASER Lajos / Ludwig GLASER [* 30.03.1903, Rétság; † 1944(?), Gombos]; geograf și istoric al geografiei.
17. În acest moment nu-mi este încă foarte clar dacă Glaser a fost cel care a inventat aceste nume sau le-a preluat de la C. von Bauer, *Archivdirektors Großherzogliche Generallandesarchiv* [Schäfer, XXIX-XXX], cel care a preluat arhiva Baden-Baden din castelul de la Rastatt în 1824 și care este autorul primului *Kartenrepertorium*.
- Glaser, nr. 25, 23:
- "a) *Tiszántúl* térképe majdnem Temesvárig és Debrecenig (l.m.). — Karte (l.g.) *Transtibisciens* (l.l.).
b) *Nagyvárád környékének* térképe (l.m.). — Karte der *Umgebung von Nagyvárad* (l.g.)."
18. Sunt două denumiri pentru că harta este formată, de fapt, din două hărți distincte; cea mare care reprezintă o parte din regiunea Partium și harta mică care este centrată și prezintă mai în detaliu regiunea din apropierea cetății Oradea. Pentru detalii, vezi secțiunea *Conținut*.
19. Schäfer, 217; Kisari, nr. 26, 51, 285.
- Kisari oferă și formele greșite, din punct de vedere al gramaticii limbii latine, *Transtibiscien* [Kisari, nr. 26, 51] și *Transtibischen* [Kisari, nr. 26, 285].
20. *trans* (l.l.) = peste, dincolo.
21. *f.* este o abreviere pentru *fluvius* (l.l.) = fluviu, râu, apă.
22. Varianta *Tisia* este folosită de Iordanis [*De Origine Actibusque Getarum*, V, 33], *Tibisis* se găsește la Herodot [Melpomene, 49], versiunea *Pathissus* este utilizată de Pliniu cel Bătrân [*Naturalis historiae*, Liber 4, 80] iar *Parthiscus* de Ammianus Marcellinus [*Rerum gestarum*, Liber XVII, 13, 4].
23. Lista lor este extrem de lungă și are reprezentanți de-a lungul ultimelor patru secole. Acum un secol, PECZ Vilmos a încercat să clarifice această situație pentru cultura maghiară în *Ókori Lexikon* [vol. I-II, Budapest, 1902-04]: "Tibiscus a Duna mellékfolyója, melyet már Herodotus (4, 49) Τιβίσις alakban ismer, csakhogy hibásan azt mondja róla, hogy a Haemus hegységből északi irányban folyva ömlik az Isterbe. Ptolemaeus-tól (3, 8, 1) a Τιβισχος Dacia nyugati oldalán a Metanasba lazyges határa, s mert a Tiszát nem említ, lehetséges, hogy azzal összetévesztette. Két más forrásban (Ravennas Geographus, 4, 14 és Jordanes Getica / *De origine actibusque Getarum*, 34) mindkettő külön van említve, még pedig *Tibisia* (a hogy a Tibiscust nevezik) közvetlenül a *Tysia* (Tisza) mellett Keletre. Azt különben, hogy a Tibiscus a mai *Temes* folyó neve volt, legjobban igazolja *Tibiscum* helység fekvése a Temes és Bisztra összefolyásánál."
- Dar, din păcate, chiar și azi se face încă această falsă identificare Tibiscus = Tisza chiar pe Web Site-ul "Departamentului de Cartografie și Geoinformatică" al Universității "Eötvös Loránd" din Budapesta: <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/szakdolg/kzsolt/tema/hmn/tabumagy.htm>
- Să mai notăm aici că și Marsigli folosește constant pe hărțile sale forma greșită *Tibisco* ca denumire pentru râul Tisza și acest fapt nu este de mirare pentru că această confuzie Tibiscus = Tisza s-a propagat pe filiera cartografiilor italieni și germani și ea provine din chiar interpretarea informațiilor din *Cosmographia* / *Geographia* lui Claudius Ptolemaeus Pelusiensis.
24. Glaser, nr. 25 a), 23; Schäfer, 217; Kisari, nr. 26, 51, 285.
25. În limba latină pentru râul Tisza / Tisa avem numele propriu TISIA. TISIA are rădăcina TIS- și terminația -IA uzuală pentru feminin nominativ singular. În momentul în care

combinăm rădăcina TIS- cu terminația corespunzătoare pentru adjectiv nominativ singular - IENS, rezultatul este *TISIENS* de unde obținem *Carta Trans-Tisiensis* pentru denumirea corectă a hărții.

Trans-Tisiensis trebuie neapărat scris cu cratimă pentru că altfel, datorită multitudinii de consoane (TR-NST-S), cuvântul riscă să devină neinteligibil și nepronunțabil.

26. În fapt, harta prezintă doar partea centrală și de sud a regiunii *PARTIUM*. *Partium* este (l.l.) "genitivul plural al substantivului *pars*, -tis, folosit ca nominativ singular; ... însemnând "părți-anexă", "părți dependente de", "părți ținând de ...", conform Antonius BARTAL, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Teubner, Leipzig, 1901, p. 473" [Skultéty, 109].

Ca nume al unei regiuni, *Partium* a fost "inventat" de Tratatul de la Speyer (16.08.1570) dintre SZAPOLYAI János Zsigmond / Ioan Sigismund ZÁPOLYA [* 7.07.1540, Buda; † 14.03.1571, Alba Iulia] și Maximilian II [* 31.07.1527, Wien; † 12.10.1576, Regensburg]. Cu această ocazie, Ioan Sigismund a primit titlul de "*Ioannes, serenissimi otim Ioannis regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. filius, Dei gratia princeps Transsylvaniae ac partium regni Hungariae*" / Ioan, fiul serenissimului Ioan, regele de odinioară al Ungariei, Dalmației, Croației etc., prin harul lui Dumnezeu principele (n.m. imperial / Fürst) Transilvaniei și al părților regatului Ungariei".

Fiecare istoric înțelege altceva prin întinderea inițială a *Partiumului*: de la "comitatele Crasna, Solnocul de Mijloc și Zărând" [Skultéty, 109] la "comitatele așezate între Tisa și voievodatul Transilvaniei: Békés, Arad, Cenad, Zărând, Solnocul Exterior, Bihor, Crasna, Szabolcs" și "regiunile din nord-vestul voievodatului Transilvaniei: Satu Mare, Solnocul de Mijloc, Maramureș, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén" [Feneșan, 49], până la "les regions designees sous le terme de *Partium* («Partes regni Hungariae»): le Banat, les comitates situés entre la Tisya et la Transylvanie (Csanád [Cenad], Arad, Zaránd [Zarand], Békés, Külső-Szolnok [Solnocul Exterior], Bihar [Bihor], Kraszna [Crasna], Szabolcs ...) et ceux du nord-est (Szatmár [Satu Mare], Közép-Szolnok [Solnocul de Mijloc], Máramaros [Maramureș], Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén ...) [Berindei, 29]. Mihnea BERINDEI și Gilles VEINSTEIN doar citează necritic în lucrarea lor din LUKINICH Imre, *Erdély területi változásai a török hódítás korában: 1541-1711*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1918, 646 pagini. Pentru că un lucru este sigur, Banatul nu a aparținut niciodată *Partiumului*!

Regiunea *Partium* s-a micșorat de-a lungul timpului. În 1733 mai cuprindea doar comitatele Zărând, Solnocul de mijloc, Crasna, regiunea Chioarului și orașul Zalău.

PARS = parte, porțiune, fracțiune (l.l.).

27. care acoperă teritoriul a peste 20 de țări europene: Germania, Belgia, Bulgaria, Cehia, Croația, Franța, Grecia, Malta, Italia, Luxemburg, Olanda, Austria, Polonia, România, Rusia, Elveția, Serbia, Slovacia, Slovenia, Spania, Ungaria, etc.

28. Schäfer, IX.

29. cunoscut și drept Războiul Ligii Sfinte / Der Grosse Türkenkrieg / Szent Liga törökellenes háborúján / the War of the Holy League / The Great War on the Turks.

30. Hermann, Markgraf von Baden-Baden

[* 12.10.1628, Baden-Baden; † 2.10.1691, Regensburg] a fost destinat inițial unei cariere preoțești dar a intrat în serviciul militar al imperiului fiind:

-1671-78: general imperial în campaniile războiului olandez împotriva Franței pe Rin, Holzheim, Mühlhausen, Türkheim din Elsaß, Hagenau, Philippsburg.

-1677: comandant în Straßburg.

- 1681: *Hofkriegsratspräsidenten* / președintele Consiliului de Război, instituție care din 1848 se va numi Ministerul de Război.

- 1687: este numit guvernator al orașului Raab /azi, Győr, HU.

Contele Hermann a îndeplinit și numeroase misiuni diplomatice iar în opinia unui diplomat francez contemporan, el era "*un homme pesant tant par sa grosse corpulence que par son génie*".

Moare fără urmași și întreaga sa avere - inclusiv peste o sută de trofee turcești - este moștenită de nepotul său, Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden.

Mai multe informații despre el se pot obține din monografia lui Christian BEESE, *Markgraf Hermann von Baden (1628-1691). General, Diplomat und Minister Kaiser Leopolds I*, Verlag Kohlhammer, 1997, 332 Seiten.

31. Ludwig Wilhelm I, Markgraf von Baden-Baden sau margrave Lewis William of Baden-Baden / Louis William Baden / Badeni Lajos / Törökajós / Türkenlouis / Turkish Louis / *pavăza imperiului ori regele roșu* după cum îl porecliseră otomanii deoarece era întotdeauna îmbrăcat într-o tunică roșie extrem de vizibilă pe câmpul de luptă.

[* (8?)18.04.1655, Hôtel des Soissons, Paris; † 4.01.1707, Rastatt]

- 1689-'92: conducător suprem al armatei imperiale pe frontul otoman.

- 1696: candidează la coroana Poloniei dar nu întrunește numărul necesar de voturi.

- luptă în Războiul de Secesiune Spaniol (1701-'14) unde cucerește Landau (septembrie 1702) și câștigă bătălia de la Schellenberg (2.07.1704).

Mai multe amănunte despre activitatea lui Ludwig Wilhelm I pe frontul otoman sunt disponibile în secțiunea *Cronologie*.

32. Schäfer, XII.

33. În paragraful IV al introducerii la cartea sa, Alfons SCHÄFER explică că este posibilă o diferențiere exactă între cele două linii principale de proveniență ale hărților: Baden-Baden și Baden-Durlach [Schäfer, XXXI-XXXIII, XXXVII].

34. Friedrich VII "Magnus", Markgraf von Baden-Durlach [* 23.09.1647, Uckermunde, Pommern, Prussia; † 25.06.1709, Karlsburg Bei Durlach, Karlsruhe, Baden]

Karl Gustav, Markgraf von Baden-Durlach

[* 27.09.1648, Uckermunde, Pommern, Prussia; † 24.10.1703, Pforzheim, Karlsruhe, Baden].

35. cunoscut și drept Războiul Marii Alianțe, Războiul Ligii de la Augsburg, Războiul Succesiunii Engleze sau Războiul de Nouă Ani (toamna 1688 -'97) dintre Franța și Liga de la Augsburg formată la 9.07.1686 de Leopold I, prinții protestanți germani, Spania și Suedia.

36. Karl Friedrich, Markgraf von Baden-Durlach

[* 22.11.1728, Karlsruhe; † 10.06.1811, Karlsruhe].

37. Philipp, Freiherr RÖDER von Diersburg [* 3.07.1801, Lahr; † 27.07.1864, Lichtenthal bei Baden-Baden]; *Des Markgrafen Ludwig von Baden Feldzüge wider die Türken*, Karlsruhe, 1859, 2 Bände.

38. Friedrich von WEECH [* 16.10.1837, München; † 17.11.1905, Karlsruhe].

39. Glaser, 6-8.

40. Acesta este doar un rezumat al informațiilor oferite de Schäfer, I-XXXIX și Glaser, 6-10.

41. Glaser, 23 (exact ca în carte):

"A nagyhercegi házi hitbizomány térképgyűjteménye. (*Kartensammlung des grossherzoglichen Haus-Fideikommisses*).

A.) Kötetenként rendezett gyűjtemény. (*Nach Bänden geordnete Sammlung*).

VI. kötet. — VI. Band.

Magyarországi és erdélyi térképek. — (*Pläne aus Ungarn und Siebenbürgen*).

25. 10. Sine T. & Nau.

a) *Tiszántúl térképe majdnem Temesvárig és Debrecenig / Karte Transtibisciens*

Di : 235x215 ; Ms : 15 óra (Stunden) = 75 mm., orb.-ven.

b) *Nagyvárad környékének térképe / Karte der Umgebung von Nagyvárad*

Di : 205x140 ; Ms : 5 óra (Stunden) = 94 mm., in form. vexill.

D : sec. R. cca 1687 ; col. pict.-lin. pap. ; Or : S, sine gr., exper.; orogr. 1, silva 4, vinea 1, palus v.; inscr. curs. Lm."

Explicația abrevierilor folosite de Glaser este:

T. = titulus (l.l. -n.m.) / cím (l.m. -n.m.) / Titel (l.g. -n.m.)

Nau. = nomen auctoris / szerző neve / Name des Verfassers

Di = Dimensio interiorum / belvilágméret / Grösse der Bildfläche (d. Spiegels)

Ms. = mensura / mérték / Masstab

orb.-ven. = orbe ventorum / szélrózsával / mit Windrose

in form. vexill. = in forma vexillo simili / lobogószerű keretben / in fahnenartigem Rahmen

D = datum / kelt / Datum

sec. R. = secundum Repertorii (după repertoar, inventar, index - tr.m.) / a repertórium szerint / dem Repertorium nach

cca = circa (tr.m.)

col. = coloratus / színes / farbig, gefärbt

pict. = pictura / festés / Malerei

pap. = papzro / papiron / auf Papier

Or = orientatio / orientáció / Orientierung

S = meridies / dél / Süd

sine = nélkül / ohne etw

gr. = graduum rete / fókhalózat / Gradnetz

exper. = experientia / tapasztalt alapján / nach Erfahrungen

silva = pădure (tr.m.)

vinea = vie (tr.m.)

palus = baltă, mlaștină, apă stătătoare (tr.m.)

v. = viridis / zöld / grün

inscr. = inscriptio / scriere (tr.m.)

curs. = kurziv, írott / Kursiv-, geschrieben

Lm. = litteris mixtis / vegyes betűkkel / mit gemischten Buchstaben

Din păcate, nu sunt explicate și abrevierile *lin.* și *orogr* folosite de Glaser.

42. fideicomis = (juridic) dispoziție testamentară prin care testatorul dispune ca moștenitorul său legitim să remită unei terțe persoane averea pe care o lasă [MDA, 413].

43. număr de ordine a lui Glaser.

44. numărul din arhivă.

45. Schäfer, 217-218 (exact ca în carte):

"Rumänien.

ohne Titel [*Karte Transtibisciens*]

ohne Datum [um 1687] / ohne Verfasser [J. Ph. v. Hannenstein (sic!)*⁴⁶ / lateinisch und italienisch / 15 Stunden = 7,5 cm [1 : 1000000] / 21,5 x 23,5 cm / Windrose / Orientierung: S.

Kartenrand: Apuseni-Gebirge [Rum.] — Theiss.

Nebenkarte: Umgebung von Großwardein (Oradea) mit Bihar (Bihared).

5 Stunden = 9,4 cm [1 : 260000] / 14 x 20,5 cm / Orientierung: S

Im übrigen wie Hauptkarte.

Papier — Koloriert Federzeichnung / Flüsse und wichtigste Orte eingezeichnet / Gebirge bildhaft (Maulwurfshügelmanier).

Provenienz: Baden-Baden

Hfk. Bd. VI Nr. 10 1175"

46. Aici, la hartă cu nr. de inventar 1175, există o greșeală făcută de Alfons SCHÄFER prin felul în care scrie / *ohne Verfasser* [J. Ph. v. Hannenstein / *lateinisch* ... pentru că nu închide în niciun fel paranteza dreaptă după *Hannenstein*. Astfel, el ne obligă să ne întrebăm dacă aici lipsește (sau nu) un semn al întrebării; dacă el, Schäfer, este sigur (sau nu) că autorul hărții este "J. Ph. v. Hannenstein".

În alte părți ale cărții sale - de exemplu, la harta Hfk Bd. VI Nr. 32, Inventar nr. 1184, p. 219 sau la harta Hfk. La Nr. 134, 2 (rot), Inventar nr. 1251, p. 231 - Schäfer folosește, în primul caz, o paranteză dreaptă / *ohne Verfasser* [G. M. Visconti] / în momentul în care îl identifică fără dubiu pe autorul unei hărți nesemnate, sau, precum în al doilea caz, el doar îl presupune pe autorul unei hărți nesemnate prin folosirea unui semn al întrebării în interiorul unei paranteze drepte: / *ohne Verfasser* [Baron v. Grünthal?] /.

47. Kisari, 51-52 (exact ca în carte):

26. Tiszántúl

26. Transtibiscien (sic!)

Hfk.⁷ Bd.⁷ VI Nr.⁷ 10.

Hfk. Bd. VI Nr. 10.

Gl.⁴⁸ 25.

Inv.⁴⁸ 1175

[A Tiszántúl térképe]

ohne Titel [Karte Transtibisiens]

[1687 körül]

ohne Datum [um 1687]

Rajz: Hannenstein, Johann Philipp von

ohne Verfasser [J. Ph. v. Hannenstein]

Latin és olasz nyelvű térkép

lateinisch und italienisch

15 órai járás = 7,5 cm

15 Stunden = 7,5 cm

[1:1 000 000]

[1:1 000 000]

23,5 x 21,5 cm (variante Glaser)

21,5 x 23,5 cm (sic! variante Schäfer)***

Írányrózsa

Windrose

Tájéolás: Dél

Orientierung: Süden

A térkép kivágata:

Kartenrand: Apuseni (sic! Apuseni) - Gebirge (RO)

Bihar-hegység — Tisza folyó

- Theiß

Szines tollrajz

Kolorierte Federzeichnung

Folyók, fontosabb helyek berajzolva

Flüsse und wichtigste Orte eingezeichnet

Hegyek képszerűen

Gebirge bildhaft

Vakondtúrásos domborzatábrázolás

Maulwurfshügelmanier

Maros folyó

Maros Fluß (sic! *maros f.* - Muresch, Mureş)

Fehér-Körös folyó

Faer Keres f. (sic! *faerKeres f.* - Crişul Alb)

Fekete-Körös folyó

fequette Keres (sic! *fequetteKeres f.* - Crişul Negru)

(*olota f.* a fost uitat!)

(*olota f.* a fost uitat!)

Sebes-Körös folyó

Sebes Keres (sic! *SebesKeres f.* - Crişul Repede)

Berettyó folyó

Bereto (sic! *Bereth f.* - Barcău)

Temesi Bánság

Banatus (sic! *Banatus*)* Timisvariensis* Pars*

Partium (sic! *Partium*) (Részek)
Magyar Királyság
(sic ! Magyar Királyság Részek)
Felső-Magyarország
Erdély

Melléktérkép:

[Nagyvárad környéke]
5 órai járás = 9,4 cm
[1:260 000]
20,5 x 14 cm (variante Glaser)
Tájolás: Dél

Színes tollrajz
Folyók, fontosabb települések
Hegyek képszerűen
Vakondtúrásos domborzatábrázolás

Sebes-Körös folyó
Sebes-Körös mellékága
Berettyó folyó

Dominivm* Partivm*
Regni Vngariae (sic! *Vngariæ*)
(sic ! *Dominivm Partivm Regni Vngariæ*)*
Vngariae Svperior (sic! *Vngariæ Svperioris Pars***)*
Transilvaniae (sic! *Transilvaniae Pars*)*

Nebenkarte:

[Umgebung von Großwardein (Oradea, RO)]
5 Stunden=9,4 cm
[1:260 000]
14x20,5 cm (sic! variante Schäfer)**
Orientierung: Süden

Kolorierte Federzeichnung
Flüsse und wichtigste Orte eingezeichnet
Gebirge bildhaft
(Maulwurfshügelmanier)

Sebes Keres (sic! *sebesKeres f.* - Crișul Repede)
Kis Keres f.
Bereth Fluß (Barcău - sic! Barcău)

Provenienz: Baden-Baden

* scris cu litere mari de tipar | ** scris cu litere mari de mână

*** varianta Glaser nu este identică cu varianta Schäfer pentru că Glaser definește harta prin Lungime (înălțime) X lățime iar Schäfer o definește invers, lățime X Lungime (înălțime). Ambele variante sunt corecte doar inconsecvența lui Kisari este la locul ei.

48. KISARI BALLA György este inconsecvent pentru că îl indică pe Johann Philipp von Hannenstein drept autor al hărții în descrierea făcută în limba maghiară dar în descrierea paralelă făcută în limba germană el specifică că harta este "*fără autor / ohne Verfasser*" și doar presupune (prin faptul că-l trece în paranteză drept) că "*J. Ph. v. Hannenstein*" ar fi autorul ei.

49. Kisari, 285: 26. Tiszántúl — Transtibischen (sic!)¹⁹ (din păcate doar în alb-negru).

50. Nu ne este încă foarte clar când și de către cine a fost făcută această numerotare.

51. În timpul identificării localităților pe harta *Trans-Tisiensis* au mai fost consultate și:

- harta existentă în cartea lui MEZŐSI Károly, *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében* (1692), Településtörténeti Tanulmányok I (szerkeszti KNIEZSA István), Magyar Történettudományi Intézet, Budapest, 1943, 370 p.

- hărțile nr. 6, 7, 12, 13 și 14 din lucrarea lui HERNER János (DURO Gábor et al.), *Erdély és a Részek térképe és helységnévtára. Készült LIPSZKY János 1806-ban megjelent műve alapján / Mappa Transilvaniae et Partium Regni Hungariae repertoriumque locorum objectorum*, Szeged, 1987, 216 p.

- *Erdély Térkép és Helységnévtára*, scara 1:500000, Editura DIMAP, Budapest, 1995, ISBN 963-028-262-3.

- *România. Atlas turistic și rutier*, scara 1:300000, de Vasile DRAGOMIR, Petru BULUGU, Grigore TOMA și Gheorghe CIOBANU, Editura Flomarco, București, 216 p.

- *Ungaria. Hartă rutieră*, scara 1:550000, Editura Amco Press, București.

- LELKES György, *Magyar Helységnév-Azonosító Szótár*, Talma Könyvkiadó, Baja, ediția a doua, 1998, 930 p. (+ IV + 64 de hărți).

- RÁCZ Anita, *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvtörténeti vizsgálata*, Debrecen, 2005, 235 p.

- HOFFMANN István, KIS Tamás (közzéteszi), *Pesty Frigyes kéziratok helynévtárából 1864 Bihar vármegye*, vol. I, Debrecen, 1996, 335 p.; vol. II, Debrecen, 1998, 325 p.

52. de la stânga la dreapta.

53. de sus în jos.

54. Actuala zonă a bazinului Crișul Mic - Crișul Negru - Pârâul Rătășel este extrem de confuză pe harta *Trans-Tisiensis*.

55. Nu sunt sigur de corecta descifrare a primei litere.

56. Din poziționarea pe hartă, dar și din faptul că aici a existat o cetate, am putea deduce că este vorba de (Boros)Jenő / Ineu, RO.

57. după cum ar sugera informațiile din Suci, II, 186.

58. Șimleul Silvaniei se găsește la circa 10 km depărtare de râul Barcău.

59. Suci, II, 85: (an) 1399, (nume) Felleghaz; 1692, Feliégyszaz, Félegyháza.

Nu este foarte clar cum este trecută localitatea pe a doua hartă: *felittasa, felinasa ori fetinasa*. Personal, optez totuși pentru *felittasa*, formă care există și pe prima hartă.

60. földvár = cetate de pământ; localitate azi dispărută [Pesty, I, 294].

61. Berettyó folyó / râul Barcău se unește pe teritoriul Ungariei, în dreptul localității Szeghalom, HU cu Kis Kőrös folyó / râul Crișul Mic iar apoi, după doar câțiva kilometri, se unește cu Sebes Kőrös folyó / râul Crișul Repede și după încă alți câțiva kilometri se unește cu Kőrös folyó, râu care a luat naștere din unirea Fehér-Kőrös folyó / râul Crișului Alb cu Fekete-Kőrös folyó / râul Crișul Negru în dreptul localității Szanazug, HU.

62. Sunt mai multe sate cu numele *Totfalu / Tothfalu* în Partium [vezi Suci, II, 203; Păulești, Sârbi]. Din poziționarea pe hartă - localitatea este situată în dreptul localității *Wascherbel / Oșorhei(u)* dar în partea de nord a râului *sebeskeres* / Crișul Repede spre deosebire de *Wascherbel / Oșorhei(u)* care este la sud de Crișul Repede - cred că este vorba de Husasăul de Criș, localitate care în 1692 [Mezősi, 102; Suci, I, 298] este denumită *Olah-Vifalu* (corect, *Uifalu* / Sat Nou) sau *Oláhúifalu* [Mezősi, h]. Dacă am dreptate, atunci pe această hartă se face o confuzie între *tot / toth* / slovac (l.m.) și *olah* / român (l.m.). Dar această confuzie se regăsește și pe o altă hartă nesemnată referitoare la cetatea Oradea datată *um 1685* [Hfk. Bd. VI Nr. 15a; Glaser, nr. 30a, 23; Schäfer, 240, Inventar nr. 1309; Kisari, nr. 31, 55, 290]. Neavând deocamdată o rezolvare satisfăcătoare, această problema rămâne deschisă.

Nu poate fi vorba de *Tótttelek / Hegzköztótttelek / Tăutelec*, RO pentru că această localitate nu se află în preajma râului Crișul Repede.

63. Suci, II, 22: 1391, Wasarhel; 1587, Vasarhel; 1599, Vasarhely; 1692, Vásárhely.

64. Pesty, II, 512-515.

65. Suci, II, 183: 1291, Tamasy; 1333, Thamasi; 1599, Thamassi; 1692, Tamassy, Tamassi.

61. *apud* Mezősi, h.

66. Schäfer, 218: *Provenienz*³³: Baden-Baden.

67. Allgemeine Geschichte (III, 7), *Deutsche Geschichte vom westfälischen Frieden bis zum Regierungsantritt Friedrich's des Grossen 1648-1740*, vol. 2, Berlin, 1893; 33.

68. Stoye, 38-39.

69. Stoye, 38-39. Pentru a ne da seama de calitatea acestor experți, să menționăm doar că, fără studii și fără nici cea mai mică experiență în acel moment, Luigi Ferdinando MARSIGLI era nominalizat al 18-lea pe această listă.

70. Stoye, 51: "*It was the first occasion (în August 1687 -n.m.) that he (Marsigli -n.m.) confronted on this scale the problems of the Danubian topography, ... with no usable maps (s.m.)*".

71. Pentru toate localitățile s-au folosit numele uzitate actualmente în țara în care aceste localități se află. Deci, *Wien* și nu *Viena*.
72. Leopold I Habsburg [* 9.06.1640, Wien; + 5.05.1705, Wien]; împărat al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană.
73. azi, localitate în Austria.
74. Antidius / Antide DUNOD [*~1640, Saint-Claude; + 3.09.1696, Praga]; iezuit burgund și diplomat.
75. TELEKI Mihály [* 1634, Oradea; + 21.08.1690, Zărnești]; din 1675 cancelar al Transilvaniei; în 1685 a fost ridicat de Leopold I la rangul de conte Teleki de Szék.
76. Carol V, duce de Lorena sau Charles Léopold Nicolas Sixte, duce de Lorraine (Lorena / Lotharingia / Lothringen) & Bar (Barrois) [* 3.04.1643, Wien; + 18.04.1690, Wels]; comandantul armatelor imperiale pe frontul otoman între 1683 -'87.
77. THÖKÖLY Emericq [* 25.09.1657, Kežmarok; + 13.09.1705, Nicomedia]; conte; conducător al luptei curuților maghiari contra dominației Casei de Austria; "crai" al Ungarie de Mijloc; este ales principe al Transilvaniei la 15.09.1690 de Dieta de la Cristian, jud. Sibiu.
78. Nu am reușit să-l identific exact pe acest *general SCHULZ*. Probabil este vorba de Johann Valentin, Graf SCHULZ (Schultz); în 1676 Generalfeldwachmeister iar mai apoi General de Cavalerie.
79. Giovanni Federico Antonio Ambrosio VETERANI [* 1630(?/43, '50?) Urbino; + 21.09.1695, lângă Lugoj]; în 1682 formează un regiment de cavalerie pe care îl va comanda cu gradul de colonel; din septembrie 1685 este general maior de artilerie; 1687-'88 comandant al trupelor imperiale în Transilvania; pe 18.07.1688 este numit general de divizie; în 1691 este însărcinat cu conducerea operațiunilor militare în Banat; la 17.05.1694 este ridicat la gradul de feldmareșal.
80. Conte Aeneas / Aeneo Sylvius de CAPRARA [* 1631; + 3.02.1701, Bologna]; mareșal; vice-președinte al Consiliului de Război imperial.
81. Antonio CARAFA / CARAFFA [* 14.08.1646, Napoli; + 9.03.1693, Wien]; din 1665 în slujba Casei de Austria; din 1680 general; 1686 feldmareșal și conte al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană; din 1686 comandant al oștilor imperiale din Ungaria Superioară.
82. Claude Florimond (Claudius Florimund - l.l.), conte MERCY d'Argenteau [* ~1666, Martin-Fontaine, lângă Longwy / Loraine, France; + 29.06.1734, Crocetta, lângă Parma, Italia]; ucis în luptă a fost înmormântat în catedrala Reggio Emilia; din 1682 în serviciul Casei de Austria; feldmareșal; primul guvernator militar și civil al Banat între 1716 -'33.
83. Donat(us) Johann, Graf HEISSLER / Heißler von Heitersheim / Heidersheim / Heitershelmb [*~1645, Pfalz(?); + 31.08.1696, Banat]; în 1687 căpitan general al gărzii imperiale și colonel; în 1688 este numit comandant al trupelor imperiale din Transilvania; pe 20.12.1688 primește aprobarea să recruteze un regiment în Bohemia pe propria sa cheltuială; mareșal; moare în luptele pentru ocuparea cetății Timișoara.
84. La sfârșitul secolului XVII, comitatul Bihor era cu circa 25% mai mare decât actualul județ Bihor întinzându-se până aproape de aliniamentul Gyula - Szeghalom - Püspökladány - Debrecen.
85. APAFI Mihály I [* 3.11.1632; + 15.04.1690, Făgăraș]; din 14.09.1661 principe ales al Transilvaniei și *Regni Hungariae Partium Domino et Siculorum comite*.
86. Alvinczi, I, 37-38.
87. Bayburtlu Kara Ibrahim Pașa a fost mare vizir otoman între 15.12.1683 și 18.11.1685.

88. PETNEHÁZY Dávid [* ~1645; † <1687].
89. Friedrich Siegmund, Graf SCHERFFENBERG [* 1647; † 1688, Beograd]; general de brigadă.
90. Georg Ernst Freiherr / Baron WALLIS von Karighmain [* 1637; † 6.09.1689, Mainz].
91. Maximilian (Max) II Emanuel, (Kurfürst von Bayern) Elector de Bavaria al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană [* 11.07.1662, München; † 26.02.1726, München].
92. Cunoscută și drept bătălia de la Nagyharsány sau al doilea Mohács.
93. azi, Derventa în Bosnia Hercegovina, la SV de Slavonski Brod.
94. Johann Andre / Andreas, Graf CORBELLI (Carabelli) [† 1704]; din 1689 colonel; 1691 general-major; 1694 feldmareșal; căsătorit cu o contesă Thurn-Valsassina.
95. Franziska Sibylla Augusta von SACHSEN-LAUENBURG
[* 21.01.1675, Ratzeburg; † 10.07.1733, Ettlingen]; fiica ducelui Julius -Franz și a contesei Maria Hedwig Augusta von PFALZ-SULZBACH.
96. Graf Ottavio / Octavio NIGRELLI [† 1703]; general de brigadă; general de divizie și prefect al Ungariei de Sus.
97. azi, în Serbia, la 136 km S de Beograd.
98. Cr. Turc., II, 396-397: Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga vorbește aici de "*herfogul Prețlav*". Identificarea acestuia se face știind că "*Pleşlob, comandantul de oaste*" care a cucerit cetățile Niș și Vidin [Cr. Turc., II, 385] este chiar Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden.
99. Köprülüâde "Fazil" Mustafa Pașa [* 1637, Köprü; † 19.08.1691, Slankamen] a fost mare vizir între 10.11.1689 și 19.08.1691.
100. Guido Wald Rüdiger, Graf STARHEMBERG [* 1657, Graz; † 7.03.1737, Wien]; fiul mareșalului Ernst Rüdiger, Graf von Starhemberg [* 12.01.1638, Graz; † 7.06.1701, Wien].
101. dar și Salankamen sau Slankamen din comitatul Szerém / Srijem Vármegye, Ópazovai jaras / Stari or Novi Slankamen /azi, (Novi) Slankamen, SR.
102. Franz Karl A., Graf AUERSPERG [* 1631; † 1699]; colonel din 1683, apoi general.
103. Siegbert, Graf HEISTER
[* 1646, Kirchberg an der Raab, Steiermark; † 22.02.1718, Kirchberg].
104. cca / circa 1687 la Glaser, 23⁴¹; um 1687 la Schäfer, 217-218⁴⁵; um 1687 și 1687 körül la Kisari, 51-52⁴⁷, 284.
105. în cadrul unei vizite de lucru la *Generallandesarchiv* pe 23.10.2003; dar, la acea dată, încă nu aflatam de existența acestui inventar.
106. Este vorba de C. von Bauer, *Archivdirektors Großherzogliche Generallandesarchiv*¹⁷?
107. Schäfer, XXXV.
108. Glaser, 125-126.
109. hartă descrisă la p. 40-41, reproducă la p. 270.
110. Hfk.⁴⁴ Bd III Nr. 4; Glaser 9; Schäfer, 240, Inventar nr. 1312.
111. Datarea este sigură pentru că în cartușul hărții se specifică că este din timpul *blocadei* cetății Oradea /i.e. noiembrie 1691 - mai 1692.
- Alfons SCHÄFER datează harta 1691/92 [Schäfer, 240, Inventar nr. 1312].
112. Ernst Friderich / Friedrich, Baron von BORGDORFF.
112. Hfk. Bd III Nr. 7; Glaser 12; Schäfer, 241, Inventar nr. 1315.
114. Alfons SCHÄFER datează harta chiar 1692/93 [Schäfer, nr. 1315, 241].
115. Hfk. Bd VI Nr. 15a; Glaser 30a; Schäfer, 240, Inventar nr. 1309.
116. Această hartă este formată din trei părți distincte și are două cartușe. În cartușul din dreapta-sus este scris: "*Carta topographica civitatis fortalitiique Varadini magni eorumque circumiacentium cum uno projecto, quomodo blocari possent*". De aici deducem că harta a fost

realizată în vederea pregătirii unei blocade. De aceea, nu înțelegem cum și de ce a fost ea datată *circa* 1685. Logica desfășurării ostilităților în zona Oradea ne încurajează să datăm harta mai degrabă aprilie 1690 (vezi *Cronologia*) decât *circa* 1685.

117. Colecția Baden-Baden conține hărți referitoare la frontul otoman care sunt dateate după anul 1692 (chiar și 1697!) și care, în mod normal, nu ar fi avut cum să ajungă în posesia lui Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden pentru că acesta părăsește teatrul de război otoman în noiembrie 1692, pentru a nu se mai reîntoarce niciodată în SE Europei. Doar cercetări viitoare vor putea clarifica această aparentă contradicție care, la prima vedere, poate avea două explicații logice:

- hărțile sunt dateate greșit (foarte probabil) ori
- Ludwig Wilhelm a fost "aprovizionat" constant (improbabil) cu hărți și după ce a părăsit frontul otoman.

Într-o conversație particulară (10.12.2006), KISARI BALLA György a susținut ideea că Ludwig Wilhelm I a fost un mare iubitor de hărți iar cartografiile care lucraseră pentru el i-au furnizat constant copii ale hărților folosite în timpul Marelui Război contra Otomanilor chiar după ce el părăsise deja acest front. Argumentul invocat pentru a susține această idee nu rezistă nici chiar la o primă analiză pentru că este vorba de o hartă Marsigli datată cu certitudine 1690 [Kisari Balla, nr. 153, 237, 412]. Ori, în acest an, Ludwig Wilhelm I se afla încă pe frontul otoman. Kisari susține că este vorba de prima hartă cunoscută a regiunii Sicilia / Székelyföld / Secuimii din Transilvania. Originalul ei află în fondul Marsigli de la Biblioteca Universitaria din Bologna, IT [Kisari Balla, nr. 153, 237, 412] iar o copie a acesteia s-a aflat în posesia Markgrafului Ludwig Wilhelm I fiind azi depozitată la *Generallandesarchiv* din Karlsruhe, DE [Hfk. Bd. VI Nr. 11, Inventar nr. 1347; Glaser, 26, 23; Kisari, nr. 27, 52-53, 286]. Harta originală conține notele lui Marsigli prin care acesta propune lui Ludwig Wilhelm I un plan de înconjurare a lui Thököly sau alungare a acestuia din Transilvania. Aceste acțiuni au avut loc în toamna anului 1690. Știm că avem de-a face cu un original și o copie, susține Kisari, pentru că ambele hărți conțin aceeași corecție făcută de copiator: *P. Aitos* a fost modificat - în *P. Oitos* (i.e. Ojtozi-szoros / pasul Oituz) - în același fel pe ambele hărți.

118. Alfons SCHÄFER mai menționează încă alte 5 hărți legate de cetatea Oradea din care 4 sunt dateate *um* 1688, 1691- '92, 4.01.1691, 1692.

119. *Kays(erlichen) Principal-Commissarius*.

120. Dieta Imperială, corpul leguitor al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană.

121. Nu am nominalizat aici micile hărțuiei din timpul iernilor, când drumurile înghețau și acțiuni militare de mică anvergură erau posibile.

122. este opinia lui Maximilian II Emanuel, Elector de Bavaria consemnată în jurnalul său de război la data de 13.07.1687 [Szita, 153].

123. de exemplu, localitatea Gyula pare a fi localizată foarte aproape de poalele munților.

124. vezi Mezösi, h.

125. Am avut ocazia să văd aceste hărți la *Generallandesarchiv* din Karlsruhe pe 23.10.2003.

126. Pe o hartă datată "*um* 1687" [Hfk. Bd. VI Nr. 9; Schäfer, 218, Inventar nr. 1176], zona corespunzătoare Banatului apare ca "*parte deftermino* (sic!) *de temsuar*". În limba turcă, *defter* înseamnă registru, condică, caiet iar *defterdar* era un funcționar superior al finanțelor în Imperiul Otoman [Hațegan, 307]. Instituția otomană a *defterdarului* a fost introdusă în Banat în 1552 [Feneșan, 47-48].

127. Scopul cărților scrise de GLASER Lajos (1933), Alfons SCHÄFER (1971) și KISARI BALLA György (2000) este acela de-a prezenta doar hărțile care au legătură directă cu Ungaria istorică (Glaser, Kisari) ori întregul fond arhivistic existent la *Generallandesarchiv* din Karlsruhe (Schäfer). Fiind vorba de câteva sute de hărți, nici unul dintre autori nu se ocupă în detaliu de o hartă anume ci rămân la un nivel generalist de abordare și la o formă standardizată de prezentare. Deci, nu-i de mirare că aceste cărți conțin omisiuni, contradicții și greșeli.

128. Glaser, 125-126.

129. De exemplu, pe harta insulei dunărene *Csallóköz* / (*Große Schütt* (Insel) / *Velky Žitný* (ostrov). Insula era situată între 47°49' - 48°11' latitudine nordică și 39°49' - 35°49' longitudine estică, fiind delimitată în nord de *Malý Dunaj* / Dunărea Mică, care pe vremuri se numea râul *Csalló*. Insula se întindea de la Bratislava, SK până la Komárno, SK / Komárom, HU. Datorită solului extrem de fertil era cunoscută și drept *Aranykert* / Grădina de Aur. Mai multe amănunte despre această insulă sunt la JESZENSZKY Géza, *The British role in assigning Csallóköz (Zitny Ostrov, Grosse Schütt) to Czechoslovakia*, la p. 123-138 in *British-Hungarian relations since 1848*, red. László Péter, Martyn Rady, London, 2004, 366 p.

130. Este vorba de cea mai mare insulă a unui râu sau fluviu din Europa.

131. Corect, *Hauptmann* / căpitan.

132. Rózsa, 285-286 (exact ca în carte):

148. Buda és Pest látképe nyugatról (J. Ph. Hannenstein)

Címe fent a képen: "PROSPECTUS VON OFFENN".

A kép megfelelő helyén: "PEST - PLOCKHAUS".

Oldalszám jobbra fent: "8". Későbbi írással, piros tintával: "Bd. N. N.º. 8."

Tus, vízfesték, papír (acuarelă și tus pe hârtie), 19,7 x 49,5 cm.

Az egész újabb papírra kasírozva a következő, XIX. századi felirattal: "Ofen / im jahn 1684 unter der Herrschaft der Türken." A kép alatt: "Aufgenommen vom K.(aiserlich) Ingenieur von Hannenstein für den Markgrafen / LUDWIG VON BADEN / Commandirender der Reiterei des Oesterreichischen Belagerungs-Heeres."

133. *Oberquartiermeisterleutnant* = locotenent-major, maistru al Cartierului General?

134. Rózsa, 285-286, 333; Hfk. Bd. VI, Nr. 8; Glaser, nr. 24, 22, 126; Schäfer, 231, Inventar nr. 1250; Kisari, nr. 25, 50-51, 508.

Kisari menționează, fără temei, că harta Budei, datată 1685, este semnată ca *Hauptmann* / căpitan. În fapt, în partea dreapta jos a hărții este înscris doar "IOHANN PHILLIP VON HANNENSTEIN / DER RÖM MAI. MEI. HAVBI: GENE. / QYARTIRMEISTER LEIT: VND INGENIEVR" fără a se face vreo referire la calitatea lui de *Hauptmann* / căpitan ci la cea de *MEISTER LEIT*: / meister Leutnant / locotenent, maistru al Cartierului General imperial.

Rózsa, 333 (exact ca în carte):

255. Buda látképe (J. Ph. Hannenstein)

Címe: "Offen / Wie selbige in Perspectiu Zusehen Alss Die Kayserlichen dass Erste mahl darvor Geruckt unter Comanto dess Hertzog Von Lothringen." (i.e. ducele Carol V⁹⁵)

Johann Philipp von Hannenstein császári hadmérnök műve.

Színezett rajz, 19,5 x 56 cm.

Egykor Karlsruhe, Hitbizományi térképgyűjtemény, XIV. kötet, 85 szam.

IRODALOM: Glaser 270 sz. (képpel).

135. Într-o convorbire telefonică, domnul KISARI BALLA mi-a confirmat faptul că dânsul doar a preluat -n.m. necritic și neglijent- informația din cartea lui Alfons SCHÄFER.

136. "... grafologia este studiul psihologic (s.m.) al documentelor scrise, expertiza grafică se ocupă cu identificarea autorului unui grafism și cu descoperirea falsurilor în scrieri. Expertiza grafică ... studiază ... scrisul, după caracterele obiective ale acestuia, adică după dimensiune, direcție, formă, presiune, viteză, continuitate și orânduire, căutând a preciza dominantele grafice ale unui document, spre a compara dacă se regăsesc aceleași dominante în scrisul identificat" [C-tin, 39].

137. Hfk. Be Nr. 20, Inventar nr. 1170, Csallóköz / Schütt-Insel [Glaser, 352; Kisari, nr. 339-342, 200, 339-342].

138. Hfk. Bd VI Nr. 8, Buda / Ofen [Glaser, 24; Schäfer, 231, Inventar nr. 1250; Kisari, nr. 25, 50-51, 508].

139. Pentru că toate literele, indiferent de poziția lor în cadrul cuvântului, sunt scrise cât mai îngrijit cu putință, nu s-au mai comparat separat și literele de la sfârșitul fiecărui cuvânt și acestea au fost asimilate cu literele din interiorul cuvântului.

140. sau caligrafic-descriptivă [pentru detalii, Frățilă & C-tin, 30-31; Ionescu, 155-156].

141. Frățilă & C-tin, 31.

142. Hfk. Bd. XIV Nr. 37; Glaser, nr. 253; Schäfer, 232, Inventar nr. 1258; Kisari, nr. 249, 168, 508.

143. Ionescu, 136.

144. Textul în cauză este: "Raab: au: / ?rhnaz mit über fabren / Sobi?? Bruckgen so Ietz geschlagengemfin / Marckgfleckgen / Csoblössesz / Dörffer / Baa?der Neübruch genant wo die türç?z Iur?? die ?la?? donau reitten / Ein meil / Bimeine".

145. În expertiza grafică nu există "criterii de ordin cantitativ pe baza cărora expertul să pună concluzia" [Frățilă & C-tin, 67].

146. Dacă luăm în considerare și cazul literelor simple, numărul literelor care nu seamănă una cu cealaltă este de aproape 8 ori mai mare decât numărul literelor care seamănă.

147. Am consultat și un expert grafic profesionist care a avut amabilitatea să-mi comunice în scris următoarele:

"O analiză grafică efectuată după copiile (n.m. hărțile nr. 1170 și harta Trans-Tisiensis) puse la dispoziție este o "aventură" profesională, dată fiind calitatea copiilor, performanța aparaturii folosite la realizarea acestora, instrumentele scripturale folosite de autor (autori), calitatea suportului scriptural, poziția autorului (autorilor) în timpul scrierii și, nu în ultimul rând, abilitățile și deprinderile celui sau celor care au realizat hărțile.

Nu poate fi formulată o concluzie ci emise doar o opinie (în mod normal calitatea copiilor nu permite o analiză profesională și pertinentă) având în vedere cele de mai sus și cantitatea și calitatea redusă a materialului.

Totuși, o analiză preliminară a scrisului în aceste condiții scoate în evidență numeroase deosebiri de construcție grafică între scrisurile pe care cele două copii le reproduc. Acestea privesc în special realizarea majusculilor de la începutul fiecărui cuvânt (ex. G, B, S, L, C, W, D, etc.) și sunt vizibile la o simplă vizionare.

Ținând cont de acestea, și în urma analizei modului de realizare a minusculilor, a atacului și finalului acestora, se poate opina că scrisurile de pe cele două copii (n.m. hărțile nr. 1170 și harta Trans-Tisiensis) nu sunt reproducări ale scrisului aceleiași persoane (s.m.)."

Publicarea color a hărții *Trans-Tisiensis* a fost posibilă prin susținerea oferită de Grupul de firme Associated Business Advisors (<http://www.abaconsulting.ro>).

Le mulțumesc frumos și pe această cale.

5711

- A Citta di Bardiino
- B Citta diella
- C Borgo

VI, 10

În cadrul studiului s-a citat sub forma *Berindei*, 29 ceea ce înseamnă pagina 70 a cărții definite în cadrul bibliografiei de *Berindei*.

- Berindei** = Mihnea BERINDEI, Gilles VEINSTEIN, *L'Empire ottoman et les pays roumains, 1544-1545: étude et documents*, Editions de l'Ecole des Hautes Études en Sciences Sociales - Paris, Harvard Ukrainian Research Institute - Cambridge, c1987, 366 p.
- Cr.** Mihail GUBOGLU, *Cronici turcești privind Țările Române* (extrase), vol. II (Sec. XVII-începutul sec. XVIII), seria *Izvoare orientale privind istoria Românie*, nr. II, Academia de Științe Sociale și Politice a RSR, Institutul de Istorie "N. Iorga" și Institutul de Studii Sud-Est Europene, Editura Academiei, București, 1974.
- Turc.** =
- C-tin** = Radu CONSTANTIN, *Grafologie*, București, Editura ASAB, 2006, 416 p.
- Feneșan** = Cristina FENEȘAN, *Cultura otomană a vilayetului Timișoara (1552-1716)*, Editura de Vest, Timișoara, 2004, 263 p.
- Frățilă & C-tin** = Adrian FRĂȚILĂ și Radu CONSTANTIN, *Expertiza grafică și raționamentul prin analogie*, București, Editura Tehnică, 2000, 172 p.
- Glaser** = Dr. GLASER Lajos / Ludwig GLASER, *A karlsruhei gyűjtemények magyarvonatkozású térképanyaga / Ungarn betreffende Karten und Pläne in den karlsruher sammlungen*, M. Kir. Állami Térképészet, A Térképészeti Közlöny 6 sz. különfüzete, Budapest, 1933, 136 p.
- Hațegan** = Ioan HAȚEGAN, *Vilayetul de Timișoara 1552-1716*, Academia română - filiala Timișoara, Institutul de Cercetări Socio-Umane "Titu Maiorescu", seria *Cronologia Banatului*, II/2, Editura Banatul și Artpress, Timișoara, 2005, 358 p.
- Herner** = HERNER János (DURO Gábor et al.), *Erdély és a Részek térképe és helységnévtára. Készült LIPSZKY János 1806-ban megjelent műve alapján / Mappa Transilvaniae et Partium Regni Hungariae repertoriumque locorum objectorum*, Szeged, 1987, 216 p.
- Ionescu** = Lucian IONESCU, *Expertiza criminalistică a scrisului*, Editura Junimea, Iași, 1973, 318 p.
- Kisari** = KISARI BALLA György, *Karlsruhei térképek a török háborúk korából / Kriegskarten und Pläne aus der Türkenzeit in den Karlsruher Sammlungen*, Budapest, 2000, Kanizsai Nyomda Kft., 703 p.
- Kisari Balla** = KISARI BALLA György, *Marsigli tábornok térképei / La mappa del generale Marsigli*, Budapest, 2005, Kanizsai Nyomda Kft., 540 p.
- MDA** = Micul dicționar academic, volumul II, Literele D-H, Academia Română, Institutul de lingvistică "Iorgu Iordan-Al. Rosetti", Editura Univers Enciclopedic, București, 2002, 673 p.
- Mezősi** = MEZŐSI Károly, *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692), Településtörténeti Tanulmányok I* (szerkeszti KNIEZSA István), Magyar Történettudományi Intézet, Budapest, 1943, 370 p.
- h** = = harta aferentă cărții lui MEZŐSI Károly.
- Pecz** = PECZ Vilmos, *Ókori Lexikon*, vol. I-IV, Budapest, Franklin-Társulat, 1902-'04; reeditat Budapest, Könyvértékesítő Vállalat, 1985; lexiconul este produs în totalitate pe Internet la <http://mek.oszk.hu/03400/03410/html/8489.html>

- Pesty = Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából 1864. Bihar vármegye, Közzéteszi HOFFMANN István és KIS Tamás, A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 65-66 szám, Debrecen, 1996, 1998
- Rózsa = RÓZSA György, *Budapest régi látképei 1493-1800* (katalógus), Monumenta historica Bvdapestinensia II, Edidit Mvsevm Historiae Urbis Bvdapest, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, 387 p. (ediția a doua: Budapest, Új Művészet, 1999, Vác, Nalors., 241 p.
- Schäfer = Alfons SCHÄFER (unter Mitwirkung von Helmut WEBER), *Inventar der handgezeichneten Karten und Pläne zur europäischen Kriegsgeschichte des 16. - 19. Jahrhunderts im Generallandesarchiv Karlsruhe*, W. Kohlhammer Verlag, Series Veröffentlichungen der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg, Band 25, Stuttgart, 1971, XL + 307 p.
- Skultéty= SKULTÉTY Sándor este traducătorul volumului *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară: momente din istoria Transilvaniei apărute în revista História*, întocmit de BÁRDI Nándor, Editura Pro-Print, Miercurea-Ciuc, 1999, 427 p.
- Stoye = John STOYE, *Marsigli's Europe, 1680-1730: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier & Virtuoso*, Yale University Press, 1994, 488 p.
- Szita = SZITA László (szerk.) (Gerhard SEEWANN, NAGY Lajos, ZELENI Ferenc, BORSY Judit, ...), *Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686-1688 évi törökellenes hadjáratok történetéhez*, Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1987, 492 p.
- Suciu = Coriolan SUCIU, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I A-N, 431 p., vol. II O-Z & Localități Disparute, 444 p., Editura Academiei, București, 1967.
- Alvinczi = *Diplomatarium Alvinczianum / Alvinczi Péter okmánytára (1685-1688)*, de SZILÁGYI Sándor, vol. I-II, Pest, 1870, vol. III, 1887 (GERGELY Samu, PETTKÓ Béla).

La întocmirea **cronologiei** s-au consultat, în principal, următoarele lucrări:

- Georgie BARITIU, *Parți alese din istoria Transilvaniei pre două sute de ani din urma*, vol. I-III, Sibiu, 1889-'91; vol. I; 43-62.
- Mathias BERNATH, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Editura Dacia, Cluj, 1994
- BARABÁS Ernő, *Nagyvárad város rövid összefoglaló története*, Tipográfia Franklin Nyomda, Oradea, 1931; 13.
- *Buda Expugnata 1686, Europa et Hungaria (1683-1718), A török kiűzése európai levéltári forrásai*, vol. I-II, Budapest, 1986, Budapest Főváros Levéltárának kiadványa; anexa lui HARASZATI György, vol. II; 1032-1050.
- Maria M. ALEXANDRU-DERSCA BULGARU, *Campaniile generalului Federico Veterani în Transilvania și Banat (1686-1694) (după memoriile sale)*, Studii și materiale de istorie medie, nr. XVII / 1999, 183-201 și nr. XVIII / 2000; 127-146.
- *The Cambridge Modern History*, planned by Lord ACTON, edition by Adolphus W. WARD, Cambridge, University Press, vol. 1-13, 1903-'11; 1908, vol. V, chapter XII: *Austria, Poland, and Turkey* by Richard LODGE; 359-369.
- *Cronici turcești privind Țările Române* (extrase), vol. II (Sec. XVII-începutul sec. XVIII), volum întocmit de Mihail GUBOGLU, seria *Izvoare orientale privind istoria României*, nr. II, Academia

de Științe Sociale și Politice a RSR, Institutul de Istorie "N. Iorga" și Institutul de Studii Sud-Est Europene, Editura Academiei, București, 1974.

- *Cronici turcești privind țărilor române* (extrase), vol. III (Sfârșitul sec. XVI-începutul sec. XIX), volum întocmit de Mustafa A. MEHMET, seria *Izvoare orientale privind istoria României*, nr. IV, Academia de Științe Sociale și Politice a RSR, Institutul de Istorie "N. Iorga" și Institutul de Studii Sud-Est Europene, Editura Academiei, București, 1980.

- CSILIK József, *István király Szent Jobbja és Szentjobb község története* (rendszereszte DUKRÉT Géza), Partiumi füzetek, Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, 2001, 137 p.; la paginile 26-27 este descrisă cucerirea cetății Szentjobb din 9-12.02.1686.

- *Diplomatarium Alvinczianum / Alvinczi Péter okmánytára (1685-1688)*, de SZILÁGYI Sándor, vol. I-II, Pest, 1870, vol. III, 1887 (GERGELY Samu, PETTKÓ Béla); vol. I (1685-27.08.1686); 37-38.

- GYÁRFÁS István, *A jász-kúnok története*, vol. I-IV (1870-1885), vol. IV, ötödik szakasz, 1657-1686; 426-436.

- Călin FELEZEU, *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta otomană (1541-1688)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Universitatea "Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca, Teze de doctorat 3, Cluj-Napoca, 1996, 383 p.

-Costin FENEȘAN, *Comitatul Severinului la sfârșitul secolului al XVII-lea*, Tibiscum, nr. VII, 1988; 189-226.

-Mihai GEORGIȚĂ, *Asediul cetății Oradea (1691-1692)*, Crisia, 2001, vol. 31; 71-100.

-KÖPECZI Béla (& MAKKAI László, SZÁSZ Zoltán, ...), *History of Transylvania*, vol. II (1606-1830); 357-369.

n.m. Este incredibil câte greșeli evidente și confuzii s-au strecurat în această lucrare -publicată în toate limbile de circulație mondială!- în capitolul VI. *The last decades of the independent principality (1660-1711)* de VÁRKONYI Ágnes R., p. 361: "When, after a 3-day siege, Várad's outer fortress of Szentjobb capitulated (n.m. asediul a avut loc între 9-12.02.1686) to General Caprara, and imperial forces moved across the border into Transylvania (n.m. de fapt, în decursul acestui război, imperiali au intrat pentru prima oară în Transilvania doar în primăvara anului 1686), Leopold requested that his army be provided with winter quarters (n.m. pentru iarna 1685-'86). In the Treaty of Ebesfalva (i.e. Dumbrăveni), concluded in October 1685 (n.m. de fapt, 27.11.1685), Apafi agreed to provide food supplies, but he managed to shelter most of Transylvania from the heavy burden of wintering the German regiments (n.m. în iarna 1685-'86), which were quartered in the Kővár (i.e. districtul Chioara), Máramaros, and Debrecen".

- KÖPECZI Béla (& MAKKAI László, + MÓCSY András, SZÁSZ Zoltán, BARTA Gábor), *Erdély Története*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, második kötet: 1606-tól 1830-ig, p. 870-881; p. 871: "Miután Caprara generális 3 napi ostrommal kapitulációra szorítja Szentjobbot, Várad elovárát, és császári csapatok húzódnak erdélyi területekre, Lipót téli szállást kér a hadseregnek. Apafinak még sikerül tetemes élelmezési terheket vállalva az ebesfalvi szerződésben 1685 októberében biztosítani, hogy Kovár vidéke, Máramaros és Debrecen kivételével Erdély mentesül a német ezredek kiteleltetésének súlyos terhe alól."

De aici se trage concluzia falsă că asediul cetății Szentjobb a avut loc înainte de 27.11.1685. De asemenea, Tratatul de la Ebesfalva / Dumbrăveni nu a fost încheiat în "octombrie 1685" ci la 27.11.1685.

- *Istoria Românilor*, Academia Română, Secția de Științe Istorice și Arheologie, vol. V, coordonator Virgil CÂNDEA, Editura Enciclopedică, București, 2003, , p. 1123 + 64 planșe + grafice genealogice; 354-362, 369-374, 1020-1024.

- *Istoria Transilvaniei* (vol. 2: de la 1541 până la 1711), coordonatori Ioan Aurel POP, Thomas NÄGLER, MAGYARI András, Institutul Cultural Român - Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2005, 450 p.
- LUPAȘ Ioan, *Sfârșitul suzeranității otomane și începutul regimului habsburgic în Transilvania*, București, 1943, *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III, Tomul XXV, Mem 19*; 1(805)-30(834).
- *Magazin Istoric*, nr. 6(303) / 1992; 24-25 și nr. 1(382) / 1999; 75-79.
- Uwe A. OSTER, *Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden: der "Türkenlouis"; Feldherr im Schatten von Prinz Eugen*, Bergisch Gladbach: Series: Bastei Lübbe, Bd. 61467: Biographie, 2001, 377 p.
- Mircea SOREANU, *Marii viziri Köprülü (1656-1710). Relații politice și militare între Țările Române și Imperiul Otoman*, București, Editura Militară, 2002, 320 p.
- John STOYE, *Marsigli's Europe, 1680-1730: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier & Virtuoso*, Yale University Press, 1994, 488 p.
- SZITA László, *Újabb adatok az 1687. évi török elleni hadjárat történetéhez*, Baranyai levéltári füzetek, Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1989; 27-49.
- SZITA László, *Eloadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből, 1686-1688*, Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1989; 368 p.
- SZITA László, *Erdély megszállása 1687 őszén. Az 1688. évi belgrádi, szlavóniai és boszniai hadjárat*; 53-69.
- SZITA László (szerk.) (Gerhard SEEWANN, NAGY Lajos, ZELENÍ Ferenc, BORSY Judit, ...), *Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686-1688 évi törökellenes hadjáratok történetéhez*, Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1987, 492 p.
- SZITA László (szerk.) (Gerhard SEEWANN, ASZAMANN Mária, ...), *A törökök kiűzése a Körös-Maros közéről, 1686-1695 Gyula városa és a vár török alóli felszabadulásának 300. évfordulójára ...*, Békés Megyei Levéltár Ny., Gyula, 1995, 295 p.
- Giambattista VICO, *The Deeds of Antonio Carafa (De Rebus Gestis Antonj Caraphaei)*, Peter Lang Pub Inc., New York, 2004, 600 p.

Copyright

În conformitate cu legea în vigoare, dreptul de copiere, cel de transmitere către terți, precum și dreptul de reproducere și cel de publicarea al hărții *Hfk. Bd. VI Nr. 10* aparțin în întregime de *Landesarchiv Baden-Württemberg*, Deutschland. Orice acțiune viitoare de copiere, transmitere către terți, reproducere ori publicare a acestei hărți, de către oricine și în orice condiții, este prohibitivă fără obținerea unui acord scris din partea:

Generallandesarchiv Karlsruhe

Nördliche Hildapromenade nr. 2, 76133, Karlsruhe, Deutschland

Telefon (0721) 9 26-22 06; Fax (0721) 9 26-22 31

E-mail: glakarlsruhe@la-bw.de

<http://www.landesarchiv-bw.de/glak/>

ABOUT THE FIRST CERTIFYING OF THE NAME *BANATVS TIMISVARIENSIS* (1685)

Summary

Until now, it was thought that the name *Banatvs Timisvariensis* / *Timișoara's Banat* started to be used in 1699, that this name was linked with the Karlowitz peace treaty's papers, and that Luigi Ferdinando MARSIGLI was its godfather.

Capitalizing on a new source of information for the Romanian historiography, the military cartography of the end of the XVII century, the aim of this study is to prove that the name Banat was used 15 years earlier and in a completely different historical context than was previously thought.

The name *Banatvs Timisvariensis* exists on a map dated approximately 1687 and found today in *Generallandesarchiv* from Karlsruhe, DE. This map belonged to either Hermann von Baden-Baden or his nephew Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden and was subsequently analyzed and described by Dr. GLASER Lajos (1933), Alfons SCHÄFER (1971), and KISARI BALLA György (2000). The map was named wrongly as "*Karte Transtibisciens*" instead of *Carta Trans-Tisiensis*.

In addition, the year 1687 given to the map is also wrong; it should be the autumn of 1685, when the imperial army first came in contact with the new geographic realities of the western border of today's Romania.

Alfons SCHÄFER assigned the map to Johann Phillipp von HANNENSTEIN but, according to a graphics expertise, this is also wrong. Only meticulous future studies will identify the author of this map, who is probably also the real originator of Banat's name.

RELIGIE PRESCRISĂ - RELIGIE TRĂITĂ. BISERICĂ, TRADIȚIE, SUPERSTIȚIE ÎN COMUNITĂȚILE SÂRBEȘTI DIN BANAT ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Adrian Magina

Cuvinte cheie: *percepția religiei în comunitățile sârbești din Banat, sec. XVII*
Keywords: *Banat, serbian population, religion.*

Studiul de față atinge un subiect ce vizează deopotrivă aspecte istorice și de natură socio-antropologică. Mai exact, am încercat să surprind modul în care este percepută și trăită religia și impactul pe care îl are asupra vieții sociale din comunitățile sârbe din Banat în secolul al XVII-lea.

Există o diferență vizibilă între religia prescrisă, promovată într-un cadru bine delimitat de dogmă, și religia trăită la nivelul comunității. Banatul în secolul al XVII-lea se află la întrepătrunderea dintre medieval și modern, putându-se surprinde astfel trăiri religioase specifice ambelor epoci. La fel ca în întreaga Europă, putem vorbi de un cadru al religiei oficiale și de un altul, distinct, al religiei populare. Aceasta a fost definită ca un ansamblu de elemente mitice preluate și transpuse prin intermediul creștinismului. Mitul este cel care formează conștiința religioasă și care, pe parcursul timpului, se transformă în legende, basme, fabule și superstiții și propune un model existențial, un principiu de apărare și conservare pe care îl comunică prin rit.

Cunoaștem suficiente date despre biserica bănățeană dar mai puține despre modul în care este percepută și trăită religia în rândul populației din această zonă. Cercetările de acest tip au vizat în special secolul al XVIII-lea pentru care există material documentar mult mai abundent.

Pentru secolul al XVII-lea, deși nu există atâtea date, o analiză atentă a materialului, poate oferi o perspectivă antropologică asupra vieții religioase din comunitățile bănățene. Sursele provin aproape în exclusivitate din mediul catolic. Este vorba de rapoarte ale unor misionari iezuiți și franciscani care vin din arealul croat sau bosniac. Am folosit

rapoartele iezuitului croat Bartol Kasić (Bartolomeo Cassio, în italiană) din 1613¹ și ale unui alt iezuit, tot croat, Marino de Bonis, din anul 1617². Acești doi misionari au avut tot interesul să prezinte în mod real situația găsită, pentru că era vorba de a afla noi moduri de refacere a catolicismului în zonă. Lor li se adaugă mărturiile franciscanilor bosnieci, Simone Matković și Marko Bandulović (Marco Bandini), din 1631³. O altă sursă la care am apelat provine din mediul ortodox. Este vorba de celebrul catastif de mile al Patriarhiei sârbe de la Ipek (Pecs). În fapt, acesta este un registru emis în urma unei vizitații în Banat, în timpul căreia reprezentanții patriarhiei colectează taxe și donații pentru biserică. Cele două vizitații sunt făcute în 1660 respectiv în 1666. Prima dată au fost vizitate 168 de localități, iar a doua oară 93. Izvoarele eclesiastice ortodoxe deși surprind bine organizarea instituțională nu lasă să se întrevadă aproape nimic din ceea ce se întâmplă în comunitate⁴.

Am pornit de la premisa că în secolul al XVII-lea, în Banatul otoman, biserica ortodoxă se bucura de o serie de drepturi pe care celelalte confesiuni creștine nu le dețineau și că, în același timp, aceasta avea o structură instituțională bine conturată⁵.

Din punct de vedere al organizării ecclesiastice, întreaga Ungarie otomană și implicit spațiul dintre Dunăre, Tisa și Mureș intra în aria de jurisdicție a patriarhiei sârbe de la Ipek. Patriarhia, înființată în 1557, se bucura de un statut oficial în cadrul Imperiului otoman făcând parte din importantul millet grec condus de patriarhul de la Constantinopol. În subordinea ei, la nivelul Banatului, cunoaștem trei episcopii, de Lipova, Vârșeț și Timișoara, ultima având și rang de mitropolie pe la mijlocul secolului al XVII-lea. Din catastiful de mile al Patriarhiei se cunoaște existența a trei protopopiate: Becicherecul Mare, Timișoara și comuna Doloave. Primul dintre acestea a fost pentru o vreme și sediul unei episcopii, fiindu-ne cunoscute numele a doi ierarhi. Este posibil ca numărul protopopiatelor să fi fost mai mare deși nu le cunoaștem din documente decât pe acestea trei. Exista o rețea densă de parohii, fiecare deservită de către un preot, uneori de către mai mulți, mai ales în centrele urbane⁶.

În satele acestei realități oficiale surprindem o cu totul altă lume. Misionarii iezuiți și franciscani din prima jumătate a secolului XVII, întâlnesc în Banat, pe lângă români sau maghiari, și națiunea sârbă, rasciană sau serviană, cum apare în textele lor⁷. Sârbii au ajuns pe teritoriul Banatului încă din secolul al XIV-lea. În număr mai mare încep să pătrundă

pe teritoriul bănăţean doar în secolul al XV-lea în condiţiile ocupării Serbiei de către turci. Fiind excelenţi luptători contra otomanilor, regii maghiari, în special Matia Corvin, le-au permis să se aşeze în zona de sud a Ungariei din care făcea parte şi Banatul. În timpul regelui Matia mii de sârbi vor ajunge în părţile de sud ale regatului. Se vor aşeza mai ales pe valea râului Mureş şi în partea de sud vest a Banatului, respectiv pe teritoriul comitatului Torontal, zonă ce astăzi e încadrată politic şi instituţional Serbiei. Printre familiile nobiliare celebre de origine sârbească care se aşează acum în Ungaria se numără Branković, Jaksić, Olčarović, Petrović şi Baksić. Inclusiv familia principilor Zapolya ai Transilvaniei avea pare-se aceeaşi origine⁸.

Dacă marile familii s-au integrat rapid în viaţa regatului, comunităţile rurale sârbeşti au rămas în continuare ataşate valorilor spirituale tradiţionale. Mărturiile din secolele XVI - XVII remarcă ataşamentul sârbilor la ortodoxie (schismatici) dar în acelaşi timp şi ceea ce ar rezulta de aici: ignoranţa şi incultura (illiterati). Preoţii lor se aseamănă aproape în totalitate cu credincioşii, diferenţa vizibilă fiind faptul că ştiau să scrie, însă cu așa numitele „caractere rutene” (în fapt fiind vorba de alfabetul chirilic)⁹.

Cercetarea noastră îşi propune să vadă în ce măsură a existat, în epocă, un control al instituţiei ecleziastice asupra practicilor devoţionale din comunităţile sârbe bănăţene de confesiune ortodoxă.

Am optat pentru două nivele de investigare: în primul rând am dorit să surprindem aspectele religiei oficiale promovate de biserică; în al doilea rând aspecte legate de acele practici care nu au un fundament doctrinal, încadrabile în ceea ce numim astăzi superstiţie. Analizând această problemă vom putea surprinde impactul pe care l-au avut trăirile religioase, în viaţa socială a comunităţilor respective. Trebuie adăugat faptul că graniţa dintre eforturile oficiale de a transmite credinţa şi modalitatea de practicare şi de înţelegere a acesteia este foarte sinuoasă, adesea cele două tipuri de practici suprapunându-se.

În primul nivel de analiză poate fi încadrat tot ceea ce are un fundament dogmatic şi este promovat oficial. În această categorie sunt integrabile liturghia, slujbele de tot felul, rugăciunea, ceremoniile cu caracter religios, postul. Despre fiecare din acestea avem suficiente mărturii în documentaţia consultată. Încă din secolul al XVI-lea avem mărturii că populaţia sârbească din zona Becicherechului Mare este fidelă ortodoxiei, respectarea credinţei făcându-se prin posturi şi rugăciuni numeroase¹⁰.

În catastiful de mile al Patriarhiei de la Ipek, atât în prima vizitație din 1660 cât și șase ani mai târziu, apar de nenumărate ori menționate persoane care cer ca preoții să facă în numele lor liturghii, uneori chiar în număr exagerat de mare. În același catastif apare apelul la rugăciune pentru sau în numele unei persoane¹¹.

În privința postului dovezile sunt la fel de numeroase. Simone Matkovici remarca la 1631 că, deși sunt aplecați spre erorile sectei grecești, sârbii țin posturi îndelungate, chiar pentru păcatele mai puțin grave. Oficierea tainelor botezului și căsătoriei poate fi încadrată între aspectele care țin de religia oficială. Respectarea sărbătorilor religioase, cunoașterea semnului sfintei cruci și a rugăciunilor simple indică un anume atașament față de prescripțiile oficiale ale bisericii¹².

Palierul secund de analiză, acela al modului de transpunere a religiei în mentalul popular, este poate cel mai dificil de abordat. Misionarii iezuiți, Bartol Kasić și Marino de Bonis, remarcă că sârbii sunt mai atașați de rit și de respectarea lui decât de înțelegerea adevărului evanghelic¹³. Pentru niște oameni care veneau dintr-o lume catolică posttridentină, este dificil de înțeles atașamentul față de practici tradiționale, dintre care multe nu au un fundament dogmatic. Această raliere față de tradiție este bine surprinsă de iezuitul Bartol Kasić în relația sa din 31 ianuarie 1613: „cred atât de mult în falsitățile ce le susțin preoții lor” sau, mai mult „nu cred decât ce au auzit și au văzut de la părinți”. Orice încercare de a-i face să renunțe la practicile tradiționale este sortită eșecului, după cum se observă din ramarca aceluiași iezuit: „mai bine te lași păgubaș decât să încerci să-i convingi de falsitatea lucrurilor ce le susțin”¹⁴, iar arhiepiscopul Pietro Massarechi îi considera de-a dreptul „inconvertibili”¹⁵.

Câțiva ani mai târziu, în misiunea sa de mai multe luni din anul 1617, Marino de Bonis observa că „sârbii se încăpățânează și cu obstință țin la religia lor, așa cum le-au băgat popii lor în cap”¹⁶. Refuzul de a accepta o altă variantă religioasă decât cea în care erau ancorați arată solidul atașament al populației sârbești față de valorile tradiționale.

Misionarii catolici „acuză” populația sârbească de mii de superstiții. Cele care păreau mai interesante au și fost descrise de către reprezentanții Sf. Scaun. Mai întâi înclinația spre vrăjitorie și descântece, prezentată de către Marino de Bonis la 1617. Se pare că populația sârbească apela des la puterile magice ale vrăjitorilor¹⁷. Nu este însă un fenomen strict sârbesc pentru ca îl regăsim în aproape întreaga Europă, mai ales în zonele

rurale. Alte practici cu greu le-am putea cataloga, întrucât implică și preotul, reprezentant oficial al bisericii. Din informațiile lui de Bonis și Kasić aflăm că în cazul unui copil care moare nebotezat situația nu este deloc tragică. Se recurgea la o soluție ce urma să ofere cadrul sacru, pentru ca acel suflet să poată pătrunde în împărăția cerurilor. Nașul urma să-l ia în brațe și să-l îndrepte spre răsărit și să strige de trei ori: „Iată credința!”. Iar după aceea copilul urma să fie îngropat sub streșina bisericii, exact acolo unde cade apa de la ploaie iar preotul urma să facă în numele lui 40 de liturghii. În acest fel se considera că acest copil este botezat și sufletul său rămâne salvat¹⁸. Circula, de asemenea, în rândul populației o superstiție legată de modalitatea în care era făcut semnul crucii. După o predică în fața sârbilor, Marino de Bonis s-a ferit să-și facă semnul crucii după model catolic, pentru că în mentalul lor circula superstiția că în umărul stâng sălășluia diavolul care îndeamnă la rău¹⁹.

Probabil una dintre cele mai interesante superstiții este aceea a legendei prin care populația sârbească refuza primatul papal. Întrebați de către Kasić în 1613 sau de Bonis, în 1617, în legătură cu persoana Papei, sârbii au recunoscut că în trecut acesta avea autoritate și jurisdicție asupra întregii creștinătăți. Simbolul acestei autorități era dat de o barbă de aur pe care papa o avea în dar de la Dumnezeu. La un moment dat unul dintre papi s-a îndrăgostit de o fecioară sfântă și în numele acestei iubiri și-a ras barba. Dumnezeu l-a pedepsit retrăgându-i autoritatea pe care până atunci o avusese asupra tuturor²⁰. Deși nimic mai mult decât o legendă, ea explică foarte bine la nivel de discurs, respingerea autorității Sfântului Scaun precum și percepția sa mai generală în imaginarul colectiv al acestor comunități.

Din analiza celor două dimensiuni ale vieții religioase se observă că demarcația între oficial și superstiție este una foarte flexibilă. Pare normal, din perspectiva credinciosului simplu al acelei epoci, ca un preot să se implice în practici și ritualuri care n-au acoperire dogmatică, sacralizându-le prin simpla lui prezență, așa cum este cazul susținerii liturghiilor pentru copilul mort nebotezat.

Toate aceste trăiri se răsfrâng la nivelul vieții sociale. De exemplu, noțiunii de păcat i se atribuie cu totul alte valențe decât cele pe care le acordăm noi, astăzi, mai ales că oamenii Bisericii îi oferă cadrul legal.

Din mărturia aceluiași Bartol Kasić reiese că furtul, deși văzut ca un rău în cadrul comunității, nu este considerat păcat pentru că o parte din

suma furată este oferită preotului, hoțul fiind absolvit astfel de vină în fața Divinității și implicit a comunității. Se considera că preotul poate „dezlega” păcatul. De multe ori preoții nu pregetau să ceară bani rudelor păcătosului, în schimbul dezlegării, chiar dacă acesta era mort. Se credea că prin multă rugăciune și oboseală depusă de preot, până la urmă păcatul va fi șters²¹.

În reprezentările mentalului colectiv al sârbilor de care ne ocupăm, beția nu este văzută ca un păcat ci mai degrabă ca un sacrificiu pentru Dumnezeu. Marino de Bonis relatează la 1617 despre sărbătorile mari de peste an, pe care sârbii le țineau cu multă ceremonie. Întotdeauna ele începeau cu o slujbă în cinstea Sfintei Treimi, a Sfintei Cruci și a tuturor sfinților. După slujbă participanții la sărbătoare declanșau o beție generală care începea cu golirea a 7, 9 sau 15 pahare, fiecare închinând în cinstea celui alt. La sfârșit era băut paharul pentru Dumnezeu, „Boji pehar”, pentru care toți se descopereau și stăteau în picioare cu lumânări aprinse în mână²². Bând paharul pentru Dumnezeu sacralizau în acest fel un viciu care, în mod normal, nu ar fi avut parte decât de condamnare din partea bisericii.

Poate cele mai interesante date sunt în legătură cu problema matrimonială, uniune care, teoretic, era considerată veșnică. Cu toate acestea, dizolvarea căsătoriei era un fapt obișnuit. Soția putea fi foarte ușor repudiată și, în schimbul unei taxe plătită preotului, putea avea loc o a doua căsătorie. Bosniacul Simone Matković relatează că valoarea taxei către preot pentru un asemenea serviciu era de 12 scuzi, adică un preț destul de ridicat pentru un viciu relativ răspândit²³.

Se poate observa un fenomen de difuziune în ce privește aceste practici și în rândul comunităților catolice. Vorbind practic aceeași limbă ca și sârbii, catolicii slavi din Banat, etnic croați, dalmatini sau bosniaci, considerau că nu este o mare diferență între ei și aceia, atât în privința ritului cât și a moravurilor. La fel ca și cei de credință răsăriteană, acești catolici, fiind de rit vechi, antetridentin, abuzau de alcool, divorțau ușor și, mulți dintre ei, se confesau la preoți ortodocși²⁴. Este elocventă mărturia lui Marko Bandulović din 20 ianuarie 1631, privind situația din Carașova. Locuitorii de aici, „nație de țărani și barbari”, în postul sărbătorilor Crăciunului și Paștelui, fac serbări cu cântece, hore, muzică, unde se îmbată și consumă mâncăruri cu carne, nerespectând postul. Alții, nu cunosc nici un fel de sacrament, și, în consecință nu respectă vreunul, ba mai mult, unii dintre ei n-au participat niciodată la oficierea missei divine²⁵.

Necunoașterea dogmei, ci doar a ritului, este un fapt obișnuit în această epocă. Cel mai reprezentativ exemplu este cel relatat de franciscanul croat, Andrija Stpančić în 1650, în cazul satelor bănățene (nu neapărat sârbești) din zona Mureșului care într-o perioadă relativ scurtă de timp pendulează între catolicism, ortodoxie, calvinism și apoi din nou catolicism. Lipsa preoților catolici n-a făcut deci decât să promoveze o formă alterată de practicare a sacramentelor (în variantă ortodoxă)²⁶.

Așadar, în aceste comunități se poate constata faptul că indiferent de apartenența confesională, viața și trăirile religioase sunt prea puțin conforme cu dogma oficială promovată de Biserica ortodoxă sau de cea catolică. După cum se poate observa vorbim mai degrabă de o religie populară care îmbină dogma cu practici ancestrale (de fapt vechile credințe și idei religioase, de sorginte pre-creștină, reapărute într-o formă denaturată, sau care se manifestă într-o astfel de formă), perpetuate și transpuse în haină creștină.

Deși n-a existat un control sistematic asupra modului de respectare a dogmei, totuși Biserica își făcea remarcată prezența la nivel instituțional, pe verticală. Există, pe de o parte, o comunicare între preotul paroh și superiorul său, relevantă fiind situația de la Secășeni din 1641 prezentată de Ivan Desmanic, când un preot ortodox român se plânge episcopului său de prezența misionarilor catolici și acesta intervine imediat²⁷; pe de altă parte, după cum se observă în catastiful de mile al Patriarhiei, biserica ortodoxă pare să fi fost interesată doar de aspectele financiare. Nicăieri în această vizitație făcută în Banat nu se regăsește vreun apel la dogmă ci doar referiri la problemele materiale (bani, daruri în obiecte, animale etc.)²⁸.

Același control financiar se observă și din relația ortodoxiei cu celelalte confesiuni din Ungaria. Departate de a se implica în problemele dogmatice, ierahia ortodoxă a încercat să integreze pe ceilalți creștini în propria sferă de influență care urma să se resimtă aproape în totalitate la nivel financiar. În esență, dorința Bisericii ortodoxe era ca toți creștinii din spațiul ocupat de otomani să-i plătească taxe ecleziastice²⁹. În acest sens, concurența venită din partea catolică nu putea declanșa decât reacții negative. Este și cazul episcopilor ortodocși din zona Caransebeșului și Lipovei care, în jurul anului 1670, instigă pe turci împotriva misionarilor, pentru că odată convertite, localitățile respective nu le mai plătesc taxe și în același timp pierd atât ei cât și autoritățile otomane³⁰. Este un exemplu elocvent pentru faptul că ierarhia ortodoxă era interesată în mare măsură de aspectul pecuniar.

Biserica ortodoxă sârbă a ales varianta optimă de control într-o lume în care autoritatea sa spirituală nu era sprijinită de către autoritatea politică. Renunțând la a se implica prioritar în dispute dogmatice, biserica a urmărit pragmatic să obțină anumite beneficii în fața unei autorități otomane tot mai insașiabile. Va trebui să așteptăm secolul al - XVIII - lea, cu toate înnoirile sale, pentru ca și în biserica ortodoxă să apară acel curent care să încerce înlăturarea practicilor tradiționale.

Adrian Magina

Muzeul Banatului Montan Reșița

Bld. Republicii nr. 10

NOTE

1. Rapoartele misionarului croat au fost publicate în *Erdélyi és Hódoltsági Jezsuita missziók*, ed. Balász Mihály, Fricsy Ádám, Lukács László, Monok István, I/1, Szeged, 1990, p. 69-78; în continuare EHJM.
2. EHJM, I/2, p. 285-296.
3. *Litterae Missionariorum de Hungaria et Transilvania*, ed. Tóth István György, I, Budapesta – Roma, 2002, p. 354-355; 363-365; în continuare *Litterae*.
4. *Documente privind istoria Mitropoliei Banatului*, ed. Ioan Dimitrie Suciu, Radu Constantinescu, I, Timișoara, 1980, doc. nr. 72; în continuare DIMB. Analiza acestui important document de proveniență ortodoxă a fost făcută de I.D. Suciu în *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 88-92.
5. Preponderența ortodoxă între confesiunile creștine din Imperiul Otoman a fost surprinsă de către Ladislau Hádrovics – *Le peuple serbe et son eglise sur la domination ottomane*, Paris, 1947; Nikolaos I. Pantazopoulos, *Church and law in the Balkan Peninsula during the ottoman rule*, Salonic, 1967; Fodor Pál, *The ottomans and their christians in Hungary*, în *Frontiers of faith*, Budapesta, 2000.
6. I.D. Suciu, *op.cit*, p. 88-96.
7. Eötvös Loránd Tudományos Egyetem, Budapesta, Egyetemi Könyvtár Keziratár, secțiunea AB – Historia ecclesiastica, mss. nr. 50, IV, p. 170-178; EHJM, I/1, p. 71, I/2, p. 288-289: „Sarbghi che sono della nazione Serviana et rasciana...”.
8. Pentru istoria sârbilor din Ungaria cele mai bune studii rămân cele ale lui Alexa Ivić, *Istorija srba u Ugarskoj*, Zagreb, 1914 și *Istorija srba u Vojvodini*, Novi Sad, 1929.
9. EHJM, I/2, p. 289.
10. *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria*, ed. Hatvany Mihály, II, Budapesta, 1858, p. 261: „În privința religiei se aseamănă cu credința valahilor, care totuși ca formă e asemănătoare cu cea grecească sau paulină. De observat că țin și păstrează strâns și drept de religia lor prin posturi și rugăciuni numeroase” (textul original în limba germană).
11. DIMB, doc. nr. 72, *passim*.
12. *Litterae*, I, p. 354-355.

13. EHJM, I/2, p. 289.
14. *Ibidem*, I/1, p. 71-73.
15. Jovan Radonić, *Rimska Kurija i Jugoslovenske zemlje*, Belgrad, 1950, p. 32-33: „...siano tanto duri e difficili a convertirsi... sono inconvertibili”.
16. EHJM, I/2, p. 289.
17. *Ibidem*, I/2, p. 299: „sono infetti, d’infinite superstitioni, dediti alle stregerie e fattucherie”.
18. *Ibidem*, I/1, p. 72; I/2, p. 290.
19. *Ibidem*.
20. *Ibidem*.
21. Pentru toate aceste aspecte a se vedea relațiile amintite din EHJM.
22. *Ibidem*, I/2, p. 290.
23. *Litterae*, p. 354.
24. Archivio della Sacra Congregatione de Propaganda Fide, Roma, Scritture riferite nei Congressi, *Ungheria et Transilvania*, I, 1622-1675, f. 9. Relație din Belgrad datată 14 martie, 1619.
25. *Litterae*, p. 363-364.
26. *Relationes Missionarorum de Hungaria et Transilvania*, ed. Tóth István György, Budapesta, 1994, p. 112-113; în continuare *Relationes*.
27. *Ibidem*, p. 82-83.
28. DIMB, doc. nr. 72, *passim*.
29. Arhivum Romanum Societatis Jesu, Roma, *Austria* 20, f. 266; Miroslav Vanino, *Lexikograf Jacov Mikaglia S.I.*, în *Vrela i prinosi*, Sarajevo, 1933, p. 34; Traian Birăescu, *Banatul sub turci*, Timișoara, 1934, anexe, nr.28.
30. *Relationes*, p. 221-222.

RELIGION PRESCRITE-RELIGION VÉCUE. L'ÉGLISE, LA TRADITION ET LES SUPERSTITIONS DANS LES COMMUNAUTÉS SERBES DU BANAT AU XVII-E SIÈCLE

Resume

Cet étude-ci se propose de suivre du point de vue historique et socio-anthropologique le mode dont est perçu et vécue la religion dans les communautés serbes du Banat du XVII-e siècle. Il s'agit de deux niveaux d'analyse: l'un concernant l'église officielle avec tous les aspects qui tiennent de celle-la, le deuxième sur la soi-dite religion populaire, avec tous les rituels et les superstitions qui les supposent.. La délimitation des deux niveaux est difficile, beaucoup de ces pratiques s'entrepénétrant et se complétant d'une manière réciproque, étant donné le fait que le prêtre y soit impliqué, en qualité de représentant officiel du culte. L'église orthodoxe serbe n'avait pas intervenu dans la question des pratiques religieuses, en préférant un autre type de contrôle, celui financier, pour pouvoir se soutenir face aux pressions pécuniaires exercées par les Ottomans. Le XVIII-e siècle détermine la disparition graduelle des superstitions et l'encadrement dans les rigueurs du dogme officiel.

ARGINTĂRIE ȘI SISTEME DE MĂRCI. CATALOGUL MĂRCILOR DIN SECOLUL AL XVIII-LEA ÎN COLECȚIILE BANATULUI

Diana Mihoc Andrásy

Cuvinte cheie: *argintărie și sisteme de mărci*

Keywords: *silverwork and hallmarks systems*

Argintul, prin calitățile sale, se pretează execuției aproape oricărui tip de obiect de o mărime rezonabilă. Atracția exercitată de argint constă în însăși maleabilitatea sa, metalul putând fi prelucrat, în mod convenabil, în multe forme și decorat în multe stiluri, printr-o varietate de tehnici. În același timp, argintul este tentant pentru cumpărător pentru că, spre deosebire de porțelan și sticlă, care se pot sparge, este durabil și solid, asigurând astfel o supraviețuire îndelungată a piesei. Fără îndoială însă, atracția veșnică a argintului este dată de valoarea sa de recuperare imediată ca metal în sine. Astfel, pe măsură ce stilurile decorative se succed unul altuia, proprietarul poate modifica piesa ca formă și stil pentru a se încadra modei curente. Mai important însă este faptul că piesele de argintărie pot fi păstrate ca rezervă monetară, permițând o recuperare imediată a unei părți a investiției prin topirea piesei pentru valoarea sa în bani, orice pierdere fiind, în acest fel, limitată la valoarea dată de stilul și calitatea execuției piesei. În acest fel, argintul satisface nevoile și capriciile bogaților și a celor mai puțin privilegiați în egală măsură și pe multiple planuri, rezultatul fiind folosirea sa pentru realizarea unei varietăți infinite de obiecte.

Nu este surprinzător faptul că atracția exercitată de argint se răsfrânge în mod direct și asupra celor care îl prelucreează, argintarii fiind capabili, de-a lungul istoriei, să satisfacă aproape orice cerință, reușind să păstreze magia meșteșugului prin legătura permanentă cu trecutul și folosirea aceluiași metode de prelucrare și decorare, adaptând formele generațiilor anterioare (Newman 2000:5).

Obiectele de argintărie se constituie în primul rând ca semne ale nivelului cultural al locului lor de proveniență. În același timp, ele reprezintă indicii ale tendințelor artistice individuale ale argintarilor și, desigur, ale măiestriei acestora în prelucrarea metalelor prețioase. Din acest motiv, fiecare piesă de argintărie reprezintă o mărturie în sine, nu doar pentru locul său de origine ci și pentru meșterul care a executat-o (Köszeghy 1936:XI). Atribuirea pieselor de argintărie se face în principal pe baza mărcilor existente pe obiecte, iar în cazul în care acestea nu există se ia în discuție stilul piesei sau analogiile existente.

Prezentarea noastră se va concentra în principal asupra evoluției și dezvoltării argintăriei și a sistemelor de mărci în Germania de Sud, în principal Augsburg, precum și a mărcilor vieneze, evoluția lor similară fiind izbitoare în special în arta bisericească. Cataloagele de mărci prezentate conțin aproape în exclusivitate mărci din această zonă, la care se adaugă mărcile din provinciile ereditare ale habsburgilor și, desigur, mărcile de Timișoara.

Inițial nu se făcea diferența între meșterii care prelucrau metale prețioase (aurari, argintari, bijutieri), deși majoritatea dintre ei lucrau în argint. Cu toate acestea, meșterii specializați în gravură erau tratați în mod diferit, referința la ei făcându-se sub denumirea de „gravori” (Reitzner 1952:125; Newman 2000:151,285). Meșterii argintari au fost, fără îndoială, un grup social apreciat, ocupând o vreme îndelungată primul loc în ierarhia breslelor. Această poziție privilegiată se datora, în principal, materialului pe care îl prelucrau. Privilegiul acesta era însoțit însă de obligații foarte stricte, metalul prețios impunând, în primul rând, corectitudine desăvârșită din partea meșterului. În afara criteriului estetic, piesele de argintărie se constituiau într-o importantă rezervă de capital pe care proprietarul nu ezita, în caz de nevoie, să o transforme în bani. Prin urmare, argintarii exercitau un autocontrol foarte riguros pentru a câștiga încrederea clientelei, fiind extrem de important ca aceasta să fie sigură că gramajul metalului prețios nu a fost modificat prin prelucrare (Catalog 2003:14).

O parte esențială a procesului de control o reprezenta marcarea obiectului. Marcarea era necesară pentru cunoașterea purității metalului prețios, obligatorie pentru prelucrarea acestuia, dar și pentru stabilirea valorii sale. Mărcile se aplicau cu ajutorul unui poanson de formă cilindrică cu o imagine la unul dintre capete, urma fiind lăsată pe piesă prin lovirea cu ciocanul (Reitzner 1952:105).

Primele mărci documentate sunt mărcile de breaslă sau mărcile de oraș. Ele reprezintă, în esență, același lucru și anume faptul că breasla, sau după caz orașul, își asuma responsabilitatea pentru puritatea materialului, marca reprezentând o garanție și o tutelare a actului artistic. În cazul mărcilor de oraș, marcarea era făcută de un funcționar al orașului, fiind folosită de preferință stema orașului (Reitzner 1952:105). Marca de probă (de breaslă sau de oraș) poate conține și cifre care reprezintă anul (de obicei, dar nu în mod obligatoriu, anul execuției piesei) sau puritatea metalului. Aceasta se află, de obicei, în interiorul mărcii, pentru argintul antic puritatea fiind de 15, 13 sau 12, cifre care reprezentau greutatea în *lothoni* (Pallai 1975:49)¹.

Odată ce marca de probă a fost bătută pe obiect, nu se poate adăuga material în mod legal, însă piesa poate fi lustruită și chiar decorată prin anumite procedee care nu necesită adaos de metal, cu toate că tehnicile de prelucrare cum ar fi ciocănirea sau cizelarea sunt făcute, de regulă, înainte de marcarea. Mărcile sunt poansonate în așa fel încât să fie vizibile în relief, cu toate că pentru piesele antice (anterioare anului 1866) ele pot fi bătute în așa fel încât să fie vizibile *in intaglio* (Newman 2000:160).

Argintăria este arta care are nevoie de o capitală pentru a se dezvolta, fiind o artă strâns legată de bogăția marilor orașe comerciale germane. Asemeni tuturor meșteșugurilor, argintăria era un fenomen urban, dezvoltarea sa depinzând de existența unei clientele înstărite. În Evul Mediu târziu și în perioada Renașterii, argintarii germani erau de departe cei mai prolifici din Europa. Un factor crucial pentru toți argintarii era sistemul de breaslă, care a exercitat o influență ce depășea cu mult granițele imperiului (Hermarck 1977:19-20).

Cel mai important centru de argintărie din Bavaria fost, pentru o perioadă îndelungată, orașul München. Piesele de aici erau destinate în mare parte bisericilor din Bavaria, dar și curții bavareze. Marca de München este o reprezentare a unui călugăr, prima reglementare de breaslă datând din anul 1365, urmând cele din 1391, 1558, 1573, 1636 și 1738 (Hermarck 1977:28; Reitzner 1952:254). Cel mai bun argint din punct de vedere calitativ din Europa se făcea la Nürnberg, prima regulă de breaslă datând din 1541 *Nürnberger Goldschmiedeordnung*, reglementare reînnoită în 1561, *Verneute Goldschmied Ordnung*. Marca de Nürnberg conține litera „N” în oval, iar din anul 1766 marca conține și o literă care semnifică anul și se folosește timp de patru ani (Rosenberg 1922:XXI; Reitzner 1952:269)².

Dacă Nürnberg deținea întâietatea în ceea ce privește calitatea argintului, Augsburg deținea locul principal în Europa în ceea ce privește cantitatea pieselor de argintărie executate, devenind, din secolul al XVII-lea, centrul argintăriei din Bavaria. Din punct de vedere cultural cele două mari centre din Germania de Sud, Nürnberg și Augsburg, sunt foarte diferite. În timp ce Nürnberg a rămas fidel personalității sale medievale, Augsburg a acceptat un sistem elaborat de breaslă care va deveni model pentru multe alte orașe, reușind să se impună începând cu secolul al XVII-lea drept centrul argintăriei din Bavaria, producția pe scară largă și exportul în toată Europa fiind obiectivul argintarilor din Augsburg. Augsburg a devenit, după Reforma religioasă, principalul furnizor de obiecte de argint pentru bisericile catolice (Hernmarck 1977:23 -24).

Breaslă din Augsburg a fost fondată în anul 1376, prima reglementare datând din anul 1529. Din a doua jumătate a secolului XVI datează prima marcă atestată. În anul 1580 sunt atestați 170 meșteri argintari, numărul lor ajungând în 1740 la 275. Marca de Augsburg simbolizează un con de brad însoțit, începând cu 1735, de o literă care reprezenta anul (Reitzner 1952:259-260)³.

Orașul liber Augsburg a reușit, în secolul XVII și la începutul secolului XVIII, să cucerească o poziție de monopol pentru aur și argint datorită sistemului său comercial puternic ramificat. Majoritatea pieselor de argintărie din trezoreriile și sacristiile germane ale ambelor confesiuni erau produse în Augsburg. Aceste obiecte erau prezentate la târgurile de primăvară și toamnă din Leipzig și Frankfurt, unde erau cumpărate de comercianți pentru a fi revândute. Comercianții și agenții călătoreau în întregul imperiu pentru a prelua comenzi și, în același timp, îndeplineau și rolul de creditori, asumându-și, prin procurarea și cumpărarea argintului, riscuri financiare mari. Materia primă, argintul, nu lipsea niciodată la Augsburg, meșterii de aici putând prelua comenzi care necesitau o cantitate mare de material brut. În cele din urmă, comanda dată meșterilor argintari din Augsburg a devenit o chestiune de prestigiu, orașul devenind prima opțiune în arta argintăriei, iar meșterii săi fiind celebri prin magia cu care prelucrau metalul prețios (Hernmarck 1977:23; Catalog 1990:16; Cséfalvay 1997:45; Catalog 2003:15).

Dacă pentru secolele XVI și XVII, locul principal în preferințele comanditarilor îl dețineau orașele Bavariei, la început München, apoi Nürnberg și Augsburg, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea,

superioritatea meșterilor germani asupra celor vienezi începe să scadă încet, dar constant, remarcându-se creșterea numărului atelierelor de argintărie și a comenzilor din Viena.

Cele două tipuri de mărci vieneze erau marca scutului cu cruce (stema Vienei), folosită în secolele XV-XVII și în secolul XIX și marca cu stema habsburgică, folosită în secolul al XVIII-lea. Se numesc „mărci de Viena” mărcile breslelor până în anul 1784, apoi, când marcarea se face de către stat, mărcile de oraș. Un caz des întâlnit era acela în care și argintăria din Linz, Praga sau Klagenfurt se numește *Alt-Wiener Silber*⁴ cu condiția să fie marcată cu marcă de Viena. Prima marcă de probă din Viena datează din anul 1369, iar cel mai vechi obiect cu marcă de argint *Alt-Wien* păstrat este o monstranță gotică din anul 1524, marca reprezentând scutul cu cruce și litera W deasupra acestuia. Marca de Viena va fi modificată în 1406, 1576, 1596, 1602, 1615, 1620, 1643 și 1659. Din anul 1675, marca de probă de Viena se va schimba anual, iar din 1735-1737, va prezenta, pe lângă scutul cu cruce, data (anul) și caratele argintului (Reitzner 1952:107-108,128-129; Catalog 2003:14).

Obligativitatea aplicării mărcilor pe piese va duce la necesitatea apariției reglementărilor și a regulilor de breaslă. Ele erau date de Curtea imperială (Reitzner 1952:108), de conducerea orașului sau a breslei și, din momentul emiterii lor, deveneau obligatorii pentru meșteri. Regulile de breaslă au apărut destul de devreme în majoritatea orașelor europene, primele documentate fiind regulile breslei din Köln, anterioare anului 1200 (Reitzner 1952:107)⁵.

Marcarea la Viena se făcea de către breaslă până în anul 1784, an în care trece sub incidența statului. Informații despre breasla vieneză avem începând cu anul 1288, breasla este însă în mod sigur mai veche. Inițial breasla avea doi meșteri angajați special pentru marcarea pieselor, meșterii de marcă. După verificarea purității, aceștia băteau pe obiect marca de probă lângă cea de meșter. Ulterior, regulile breslei cereau alegerea a patru jurați pentru marcă: un meșter de breaslă bătrân (*Obervorsteher*), un meșter de breaslă tânăr (*Untervorsteher*), un meșter de marcat bătrân (*Alter Zeichenmeister*) și un meșter de marcat tânăr (*Jungen Zeichenmeister*). Această împărțire în funcție de vârstă era, de altfel, generalizată în breasla vieneză, meșterii fiind împărțiți în perioada renașterii în două grupe mari: bătrânii și tinerii. Singurii meșteri care nu făceau parte din breaslă erau meșterii imperiali (Reitzner 1952:108,135).

În anul 1722, regulile breslei vieneze au fost rescrise, meșterii fiind nevoiți să semneze că au luat la cunoștință noua reglementare. În anul 1733, a avut loc o altă re-editare revizuită și adăugită a regulilor breslei care stabilea o nouă conducere a breslei, formată din doi meșteri principali, doi meșteri de verificare și doi meșteri de marcă, conducere care urmărea respectarea întocmai a regulilor breslei. Funcțiile de conducere erau onorifice, fiind considerate un semn de apreciere acordat doar meșterilor demni de această onoare, depinzând astfel de voturile membrilor. Meșterul de verificare hotăra valoarea argintului brut care urma să fie prelucrat în timp ce meșterul de marcă controla calitatea și valoarea produsului finit. El preleva o probă de material și controla compoziția acestuia iar dacă aliajul corespundea regulamentului, marca obiectul (Catalog 2003:15). Urmele lasate de acest procedeu, proba prin zgâriere (*ziselierstich*), reprezintă alte semne care apar pe piesele de argintărie antice ca parte a procesului de control a metalului prețios. Această probă se va face la Viena până la începutul secolului al XIX-lea (Reitzner 1952:106,202).

Motivele acestei organizări riguroase a breslei vieneze erau în primul rând politice și economice. Atunci când politica economică absolutistă a Casei de Habsburg a cuprins, inevitabil, și organizațiile meșteșugărești, breslele se vor pronunța cu ardoare pentru o limitare a întreprinderilor, pentru un număr mai mare de obiecte necesare pentru obținerea titlului de meșter și pentru o dificultate sporită a execuției acestora, precum și pentru sporirea taxelor și amenzilor pentru calfe. Măsurile prohibitive, din ce în ce mai îngrijorătoare și excentrice, luate de bresle împotriva concurenței din afara corporațiilor meșteșugărești și împotriva posibilităților de promovare a calfelor la rangul de meșter trădează, de fapt, teama de transformările enunțate în structura economiei și de pierderea poziției privilegiate și a avantajelor care decurgeau din aceasta (Zöllner 1997:350).

Toate aceste reglementări și procese riguroase de control ale breslelor și, ulterior, ale statului nu excludeau posibilitatea apariției falsurilor de argintărie *Alt-Wien*. Un procedeu des întâlnit era aducerea obiectelor de argint din China, piese pe care se aplica marca de probă de Viena și se vindeau apoi ca argintărie *Alt-Wien*. Piesele false descoperite de stat erau marcate cu o marcă de probă care avea reprezentate literele „CH”, în locul cifrelor pentru greutatea în *lothoni*, pentru a indica proveniența obiectului (Reitzner 1952:227).

În Austria, marcarea se va face de către breaslă până în anul 1806 când a fost preluată de către stat, existând mai multe filiale de marcat (Reitzner 1952:235)⁶. Mărcile de probă din Austria reprezintă stema orașului respectiv. Marca din Wiener Neustadt este identică cu cea vieneză în locul literei „A” semnul fiind „A1”, în timp ce marca din St. Pölten este „A2”. La Linz obiectele erau marcate începând cu secolul al XVI-lea, marca de Linz conținând litera „L”, iar din 1807 litera „G”. Prima marcă atestată în Salzburg datează din anul 1494 reprezentând litera „S” gotică, după 1805 fiind înlocuită de litera „C”. Primele reguli de breaslă se emit în Graz în anul 1592, an când este documentată și prima marcă de Graz. În anul 1774 este emis un Patent de marcare pentru Graz, marca fiind o panteră ridicată pe etichete din spate, redată din profil, care pășește, după 1807 marca conținând litera „H” (Reitzner 1952:236-238, 244-245).

În Cehia cea mai veche piesă de argintărie atestată datează din anul 1303. Breasla din Praga a fost fondată de meșteri germani în anul 1324, reglementările breslei fiind date de împărații Maximilian I, Rudolf al II-lea și Carol al VI-lea în secolele XV, XVI și XVIII (Reitzner 1952:289).

Centrele principale de argintărie din Moravia erau: Olmütz, Brünn, Kaschau, Neusohl, iar cea mai veche breaslă era cea atestată la Brünn în anul 1367. În secolul al XVIII-lea, Moravia era împărțită în șase districte, în cinci dintre ele prelucrându-se metalele prețioase (Reitzner 1952:278).

Primele informații despre argintarii din Bratislava datează din secolul al XV-lea, fiind menționați 14 meșteri. Anul înființării breslei argintarilor nu se cunoaște, însă în 1575 existau registre de breaslă, care amintesc despre vechile privilegii ale breslei. Putem presupune, prin urmare, că breasla exista înainte de această dată. Se pare că numărul meșterilor argintari era destul de mare, în perioada 1575-1867 fiind înscrși 135 de meșteri locali. Împărăteasa Maria Theresa dă un nou regulament pentru breasla argintarilor din Bratislava în anul 1765. În ceea ce privește marca de Bratislava, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea se folosește marca de probă reprezentând o cetate cu trei turnuri și poartă. În perioada 1584-1743 pe piesele de argintărie executate la Bratislava, alături de marca de probă și marca de meșter apare și un alt semn în formă de fulger. De asemenea, din anul 1732 marca de probă de Bratislava va conține și anul, precum și puritatea argintului, după modelul mărcii vieneze (Köszeghy 1936:288-290; Reitzner 1952:284).

Ungaria a fost, în special în perioadele liniștite ale istoriei sale, un centru important pentru prelucrarea aurului și argintului, un rol esențial în dezvoltarea artei metalelor prețioase avându-l bogatele zăcămintele de aur și argint din Carpați. Informațiile referitoare la aplicarea mărcilor pe piese pot fi urmărite până în secolul al XIV-lea, sistemul de mărci fiind simplu, asemănător cu sistemul de mărci folosit în vestul Europei. Cel mai vechi document în care sunt menționate mărci în Ungaria datează din anul 1370, mențione apărută într-o carte de legi a sașilor din Szepes care vorbea despre obligativitatea aplicării mărcii pe obiecte. Apogeul argintăriei din Ungaria a fost, fără îndoială, perioada secolelor XIV și XV, atunci când unii dintre cei mai importanți aurari erau descendenții unor vechi familii nobiliare, precum și secolul al XVIII-lea. În anul 1504, este reglementată marcarea în toată țara prin legea dată de Vladislav Jagello al II-lea pentru breasla din Sibiu, după modelul breslei din Buda. Spre deosebire de Austria, marcarea se va face de către breaslă până în anul 1867, după această dată făcându-se de către stat (Köszeghy 1936: XI,XIII,XIX-XX).

O situație total diferită se întâlnește în Banat în secolul al XVIII-lea. Astfel, în momentul cuceririi sale de către armata austriacă Banatul nu cunoștea forma de organizare în bresle; ulterior cuceririi, politica economică a guvernului habsburgic nu va îngădui înființarea de bresle în provincia nou cucerită, unde a sprijinit cu toate mijloacele dezvoltarea unei industrii manufacturiere (Bardos 1961:102;103). Inexistența breslelor face ca mărcile de probă folosite în Banat să fie, de fapt, mărci de oraș, cu simboluri luate de pe stema orașului respectiv. În acest caz orașul, și nu breasla, era cel care își asuma responsabilitatea pentru puritatea metalului. Pentru Timișoara, s-a folosit de la începutul secolului al XVIII-lea o marcă având pe ea o poartă cu două steaguri. Destul de devreme, în primii ani ai secolului (marca fiind incompletă nu se poate afla data exactă) se va include în marcă și anul (Köszeghy 1936:353; Reitzner 1952:293).

Mărcile de meșter reprezintă o altă parte a procesului de control, prin care meșterul personalizează obiectul cu propria sa marcă, înainte ca acesta să fie înaintat breslei sau orașului pentru verificare. Marca de meșter reprezintă, de regulă, monograma meșterului, fiind adevăratul „autograf” al acestuia. Dacă marca de meșter conținea și o imagine, aceasta trebuia aleasă în așa fel încât să nu poată fi confundată cu mărcile de breaslă sau de oraș. Primul meșter argintar este documentat în Augsburg în anul 1205, numele său fiind Conrad von Lindau. (Rosenberg 1922:23; Reitzner 1952:106; Newman 2000:202; Catalog 2003:15).

Absolut toate piesele de argintărie trebuiau marcate, atât cu marcă de probă, cât și cu marcă de meșter. Meșterii imperiali erau aceia care puteau executa obiecte marcate doar cu marcă de meșter, însă doar atunci când lucrau pentru Curtea imperială. Atunci când meșterii imperiali lucrau pentru persoane private, obiectele trebuiau marcate și de către breaslă sau oraș. Reprezentanții acestui grup elitist de meșteri își terminau ucenicia după regulile breslei, dar nu mai concureau pentru titlul de meșteri, ci intrau direct în serviciul coroanei (Reitzner 1952:184)⁷. Imposibilitatea controlului asupra acestor meșteri privilegiați era o problemă pentru breaslă, la fel ca și meșterii neautorizați, *störer*, meseriașii care nu-și încheiau ucenicia dar produceau piese de argintărie fără să fi obținut titlul de meșteri, piese desigur nemarcate. În cazul în care un obiect vechi era modificat la dorința proprietarului, însă nu se adăuga material, se renunța la controlul breslei și la aplicarea mărcii (Zöllner 1997:350; Newman 2000:202; Catalog 2003:15)⁸.

Cele două cataloage de mărci pe care dorim să le prezentăm includ mărci de breaslă sau de oraș și mărci de meșter. Piesele marcate cu aceste mărci aparțin colecției Episcopiei Romano-Catolice de Timișoara și colecției Episcopiei Ortodoxe Sârbe de Timișoara. Mărcile de breaslă sau de oraș sunt prezentate în funcție de orașul de proveniență, încercând respectarea criteriului cronologic acolo unde este posibil. Mărcile de meșteri sunt prezentate, la rândul lor, în ordine cronologică.

NOTE

1. Argint de 15 *lothoni* = 937,5‰ ~ 22 carate; 14 *lothoni* = 875‰ ~ 21 carate; 13 *lothoni* = 812,5‰ ~ 20 carate; 12 *lothoni* = 750‰ ~ 18 carate.
2. Literele pentru Nürnberg: A = 1766-1769; B = 1769-1773; C = 1773-1776; D = 1776-1780; E = 1780-1783; F = 1783-1787; G = 1787-1790; H = 1790-1794; I = 1794-1797; K = 1797-1800; L = 1800-1804; M = 1804-1808; N = 1808-1812.
3. Literele pentru Augsburg: Perioada 1735-1781: A = 1735-1736; B = 1736-1737; C = 1737-1739; D = 1739-1741; E = 1741-1743; F = 1743-1745; G = 1745-1747; H = 1747-1749; I = 1749-1751; K = 1751-1753; L = 1753-1755; M = 1755-1757; N = 1757-1759; O = 1759-1761; P = 1761-1763; Q = 1763-1765; R = 1765-1767; S = 1767-1769; T = 1769-1771; U = 1771-1773; W = 1773-1775; X = 1775-1777; Y = 1777-1779; Z = 1779-1781. Perioada 1781-1831: A = 1781-1783; B = 1783-1785; C = 1785-1787; D = 1787-1789; E = 1789-1791; F = 1791-1793; G = 1793-1795; H = 1795-1797; I = 1797-1799; K = 1799-1801; L = 1801-1803; M = 1803-1805; N = 1805-1807; O = 1807-1809; P = 1809-1811; Q = 1811-1813; R = 1813-1815; S = 1815-1817; T = 1817-1819; U = 1819-1821; V = 1821-1823; W = 1823-1825; X = 1825-1827; Y = 1827-1829; Z = 1829-1831.
4. Legile austriece pentru argintărie *Alt-Wien*:

- Legea prinților Albrech al III-lea și Leopold al III-lea - 21.06.1366
- Legea împăratului Maximilian I - 7.01.1494
- Legea împăratului Rudolf al II-lea - 1582
- Legea împăratului Matthias I - 26.01.1612
- Legea împăratului Ferdinand al II-lea - 20.07.1621
- Legea împăratului Leopold I - 26.03.1659
- Reglementarea împăratului Leopold I - 1696
- Patenta împăratului Iosef I - 7.03.1708
- Ordonanța împăratului Carol al VI-lea - 6.03.1716
- Patenta împăratului Carol al VI-lea - 1737
- Patenta împărătesei Maria Theresia - 28.09.1743
- Ordonanța împărătesei Maria Theresia - 1767
- Ordonanța de breaslă a împărătesei Maria Theresia - 24.05.1774
- Ordonanța de breaslă a împăratului Iosef al II-lea - 1784
- Patenta împăratului Iosef al II-lea - 23.02.1788
- Patenta împăratului Leopold al II-lea - 16.11.1790
- Patenta împăratului Franz al II-lea - 20.08.1806.
- 5. Reguli de breaslă emise în următoarele orașe: Braunschweig în 1231, Paris în 1260, Erfurt în 1289, Riga în 1360, Lübeck în 1371, Ulm în 1394, Danzig în 1418, Strassburg în 1472, Frankfurt în 1511, Breslau în 1516, Nürnberg în 1541, Heidelberg în 1563, Leipzig în 1584, Berlin în 1597, Dresda în 1601.
- 6. Filiale de marcat ale statului: Linz, Salzburg, Graz, Klagenfurt, Praga, Brünn, Laibach, Triest, Cracovia, Lemberg.
- 7. Meșterii imperiali la Viena în secolul XVIII: cat.910: Georg Würschbauer (la 1735); cat.911: J.J. Plächl (din 1737); cat. 912: H. Kolb (la 1750); cat.913: Ign. Schwab, argintar al Camerei (1753-1774); cat.914: Georg Kocksel (din 1755); cat.915: Jos. Fleischmann, lucrător în aur (la 1757); cat.916: Franz Mach, argintar al Camerei (1760-1805); cat.917: Christian Würth (la 1760 realizează vesela pentru Franz I); cat.918: Johann Paul Kolbe, profesor la Academia veneză în 1752 (menționat la 1760); cat.919: J. Jünger, meșter specializat în email (la 1778); cat.920: Christoph Jünger, meșter specializat în email (la 1778).
- 8. cf. Zöllner: în 1679 la 100.000 meșteri și calfe din țările ereditare ale monarhiei habsburgice erau 50.000 störer.

BIBLIOGRAFIE

- Bardos 1961** - Bardos, Gertrude, *Din viața meseriașilor timișoreni în secolul al XVIII-lea*, în *Studii și Articole de Istorie*, III, București, 1961, pp. 101-118.
- Bugarski 1995** - Bugarski, Stevan, *Srpsko pravoslavlje u Rumuniji*, Timișoara, Beograd, Novi Sad, 1995.
- Catalog 1990** - *Baroque and Rococo*, An Exhibition from the Collection of the Budapest Museum of Applied Arts, Catalogue I-II, , Budapest, 1990-1991.
- Catalog 1992** - *Barocul în Banat*, Catalog de expoziție, Timișoara, 1992.
- Catalog 2003** - Kronbichler, J., Seipel, W. (ed.), *Glanz des Ewigen. Der Wiener Goldschmied Joseph Moser 1715-1801*, Kunsthistorische Museum, Wien, 2003.

- Cséfalvay 1997** - Cséfalvai, Pál, *Esztergom: the Cathedral, the Treasury and the Castle Museum*, Helikon Publishing House, Budapest, 1997.
- Hernmarck 1977** - Hernmarck, Carl, *The Art of the European Silversmith 1430-1830*, vol.I-II, Sotheby Parke Bernet, 1977.
- Kőszeghy 1936** - Kőszeghy, Elemér, *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936.
- Mihoc 2002** - Mihoc Andrásy, Diana, *Introducere în studiul argintăriei secolului al XVIII-lea în Banat*, în *Patrimonium Banaticum*, I, Ed. Artpress, Timișoara, 2002, pp. 193-208.
- Mihoc 2004** - Mihoc Andrásy, Diana, *Piese de argintărie din mediul ortodox al secolului al XVIII-lea. 18th Century Silverwork Objects in the Orthodox Setting of Banat.*, Ed. Artpress, Timișoara, 2004.
- Newman 2000** - Newman, Harold, *An Illustrated Dictionary of Silverware*, Thames & Hudson Ltd., London, 2000.
- Pallai 1975** - Pallai, Sándor, *Nemesfémipari zsebkönyv*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1975.
- Reitzner 1952** - Reitzner, Victor, *Alt-Wien-Lexicon für Österreichische und Süddeutsche Kunst und Kunstgewerbe. 3. Edelmetalle und deren Punzen*, Wien, 1952.
- Rosenberg 1922** - Rosenberg, Marc, *Der Goldschmiede Merkzeichen*, R3, Band I, Deutschland A-C, Frankfurter Verglas –Anstalt A-G., Frankfurt Am Main, 1922.
- Zöllner 1997** - Zöllner, Erich, *Istoria Austria. De la începuturi până în prezent*, I, Ed. Enciclopedică, București, 1997.

MĂRCI de BREASLĂ/ORĂȘ

Nr. cat.	MARCA de PROBĂ	DATA-RE	PIESĂ MARCATĂ	MARCA de MEȘTER	MARCAT cf.	BIBLIOGRAFIE
1.	Viena	1699	Potir, EC	3	Reitzner 1952:152 cat. Viena P106, P107, P108.	Nepublicat
2.	Viena	172?	Ciboriu, EC	20	Reitzner 1952:152 cat. Viena P106, P107, P108.	Nepublicat
3.	Viena	1731	Potir, EC	9	Reitzner 1952:152 cat. Viena P106, P107, P108.	Catalog 1992:75 cat.229
4.	Viena	1731	Hrismatoriu, EC	-	Reitzner 1952:152 cat. Viena P106, P107, P108.	Nepublicat
5.	Viena	1734	Ciboriu, EC	5	Reitzner 1952:152 cat. Viena P106, P107, P108.	Nepublicat
6.	Viena	173? (până în 1736)	Potir, ES	12	Reitzner 1952:152 cat. Viena P106, P107, P108.	Mihoc 2004:32 cat.1
7.	Viena	1741	Cănișe altar + tavă, EC	6	Reitzner 1952:168 cat. Viena P110, P111.	Nepublicate
8.	Viena	1741	Naviculă, EC	7	Reitzner 1952:168 cat. Viena P110, P111.	Nepublicată
9.	Viena	1741	Cădelniță, EC	8	Reitzner 1952:168 cat. Viena P110, P111.	Nepublicată
10.	Viena	1746-1777	Potir, ES	13	Reitzner 1952:168 cat. Viena P110, P111.	Bugarski 1995:161; Mihoc 2004:33 cat.2
11.	Viena	1754	Monstranță, EC	14	Reitzner 1952:168 cat. Viena P110, P111.	Catalog 1992:77-78 cat.240; Catalog 2003:45 fig.19 / 149 cat.17
12.	Viena	1754	Relicvar, EC	15	Reitzner 1952:168 cat. Viena P110, P111.	Catalog 1992:76 cat.232; Catalog 2003:46 fig.20 / 149 cat.18
13.	Viena	1754	Potir, EC	10	Reitzner 1952:168 cat. Viena P110, P111.	Nepublicat
14.	Viena	1762	Cruce, ES	11	Reitzner 1952:168 cat. Viena P110, P111.	Mihoc 2004:36 cat.5
15.	Viena	1783	Monstranță, EC	16	Reitzner 1952:168 cat. Viena P110, P111.	Catalog 2003:35 fig.14 / 154 cat.127
16.	Augsburg	1668-1692	Platou, ES	1	Rosenberg 1922:30 cat.169.	Mihoc 2004:39 cat.8
17.	Augsburg	1685-1729	Monstranță, EC	4	Rosenberg 1922:31 cat.202; Reitzner 1952:259, cat. Augsburg P179.	Catalog 1992:76 cat.233
18.	Augsburg	1666-1725	Platou, ES	2	Rosenberg 1922:31 cat.221.	Mihoc 2004:40 cat.9
19.	Augsburg	1737	Potir + patenă, EC	21	Reitzner 1952:259 cat. Augsburg P180.	Nepublicate
20.	Graz	1780-1806	Monstranță, EC	17	Reitzner 1952:245 cat. Graz P155, P156.	Catalog 1992:77 cat.236
21.	Bratislava	1828	Cădelniță, EC	18	Kőszeghy 1936:308 cat.1811; Reitzner 1952:284 cat. Bratislava P222.	Kőszeghy 1936:309 cat.1852
22.	Bratislava	1828	Ferecătura Evanghelie, ES	19	Kőszeghy 1936:308 cat.1811; Reitzner 1952:284 cat. Bratislava P222.	Mihoc 2004:47 cat.16
23.	Timișoara	mijl. sec. XVIII	Cărja episcopală, EC	-	Kőszeghy 1936:353 cat. 2089.	Catalog 1992:77 cat.238; Kőszeghy 1936:354 cat. 2101.
24.	Timișoara	1792	Ferecătura Evanghelie, ES	22	Mihoc 2002:197 fig.12.	Mihoc 2002:197 fig.9, fig.10; Mihoc 2004:46 cat.15.
25.	Timișoara	1794	Candelă, ES	23	Mihoc 2002:197 fig.11.	Mihoc 2002:197 fig.8; Mihoc 2004:51, cat.20.

catalog 1.

catalog 2.

catalog 3/4.

catalog 5.

catalog 6.

catalog 7/8/9.

catalog 10.

catalog 11/12/13.

catalog 14.

catalog 15.

catalog 16/17.

catalog 18/19.

catalog 20.

catalog 21/22.

catalog 23.

catalog 24.

catalog 25.

MĂRCI de MEȘTER

Nr. cat.	MARCA de MEȘTER	MEȘTER	PIESĂ MARCATĂ	MARCA de PROBĂ	MARCAT cf.	BIBLIOGRAFIE
1.	HIS	Hans Jacob Schech căs. 1668 †1692	Platou, ES	16	Rosenberg 1922:139 cat. 654.	Mihoc 2004:39 cat. 8
2.	PS	Paul Solanier (Sallanier) căs. 1666 †1725	Platou, ES	18	Rosenberg 1922:136 cat. 648.	Mihoc 2004:40 cat. 9
3.	FW	Frantz Wöscherer/ Friedrich Wirth (Würth) 1674-1706/ 1697-1728	Potir, EC	1	Reitzner 1952:157 cat. 390 / 160 cat. 463.	Nepublicat
4.	LS	Ludwig Schneider căs. 1685 †1729	Monstranță, EC	17	Rosenberg 1922:159-160 cat. 727; Reitzner 1952:265 cat. Augsburg	Catalog 1992:76 cat. 233
5.	IR	Johann Joseph Ignati Reymann 1725-după 1728/ante 1748	Ciboriu, EC	5	Reitzner 1952:171 cat. 565.	Nepublicat
6.	IK	Johann Kheyttten/ Johann Krembsen/ Joseph Kransch 1727-înainte 1748/ 1729-1752/ 1729-înainte 1748	Cănițe altar + tavă, EC	7	Reitzner 1952:172 cat. 580 / 172 cat. 596 / 172 cat. 602.	Nepublicate
7.	IK	Johann Kheyttten/ Johann Krembsen/ Joseph Kransch 1727-înainte 1748/ 1729-1752/ 1729-înainte 1748	Naviculă, EC	8	Reitzner 1952:172 cat. 580 / 172 cat. 596 / 172 cat. 602.	Nepublicată
8.	IK	Johann Kheyttten/ Johann Krembsen/ Joseph Kransch 1727-înainte 1748/ 1729-1752/ 1729-înainte 1748	Cădelniță, EC	9	Reitzner 1952:172 cat. 580 / 172 cat. 596 / 172 cat. 602.	Nepublicată
9.	IGL	Johann Georg Baptist Letie 1730-1776	Potir, EC	3	Reitzner 1952:172 cat. 609.	Catalog 1992:75 cat. 229

catalog 4.

catalog 5.

catalog 6/7/8.

catalog 9/10.

catalog 11.

catalog 12.

catalog 13.

catalog 14/15/16.

catalog 17.

catalog 18/19.

catalog 20.

catalog 21.

catalog 22/23.

catalog 24.

EC – Episcopia Romano-Catolică de Timișoara

ES – Episcopia Ortodoxă Sârbă de Timișoara

SILVERWORK AND HALLMARKS SYSTEMS. CATALOGUE OF 18TH CENTURY HALLMARKS IN BANAT COLLECTIONS

Abstract

Primarily, silverwork objects represent an indication for the cultural level of their place of origin. At the same time, they stand for representations of the silversmiths' individual artistic tendencies, and their craftsmanship in working with precious metals. As a result, every single silverwork piece stands as a confirmation in itself both for its place of origin and the master who created it. The hallmarks punched on the object are the main criterion for identifying silverwork pieces; when no hallmark is displayed, the style of the piece and possible analogies are also considered.

My presentation is particularly focused on the evolution and development of silverwork and hallmark systems in Southern Germany, primarily Augsburg, as well as on Viennese hallmarks, their similar evolution being striking in ecclesiastical silverwork above all. The catalogues of hallmarks displayed include almost exclusively hallmarks from this area, being completed with hallmarks from the hereditary provinces of the Habsburgs and Timișoara's hallmarks.

The marks were pounced on the objects with a cylindrical punch having an image at one end, the trace being left on the piece by hitting with a hammer. The first documented hallmarks were the guild marks or city marks. Basically, they signify the same thing, namely that the guild, or the city, is responsible for the purity of the metal, the mark being a certification and a supervision of the artistic process. In the case of city hallmarks the punching was being made by a city official, the town's arms being preferred. The master hallmarks were part of the control process too, the master identifying, in this way, the object with his own mark, before giving it to the guild or the city for verification. The master hallmark is generally the master's monogram, being his real 'autograph'. In the case the master hallmark enclosed an image too, it had to be chosen so that it should not be mistaken with the guild or city hallmark.

The two catalogues of hallmarks I would like to present include examples of guild or city hallmarks and master hallmarks. The pieces punched with these hallmarks are the property of the Roman Catholic Bishopric of Timișoara and Serbian Orthodox Bishopric of Timișoara. The guild or city hallmarks are presented according to the city of origin, chronologically whenever possible. The master hallmarks are also displayed chronologically.

CONSIDERAȚII PRIVIND FORMAREA INTELECTUALĂ A PREOȚIMII GRECO-CATOLICE DIN DIECEZA LUGOJULUI ÎN PERIOADA EPISCOPULUI VICTOR MIHÁLYI DE APȘA

Luminița Wallner Bărbulescu

Cuvinte cheie: *formarea intelectuală a preoțimii greco-catolice din Dieceza Lugojului*

Keywords: *Banat, Church*

Realitate a peisajului ecleziastic bănățean din secolul al XIX-lea, istoria Bisericii Românești Unite din această provincie este și astăzi puțin cunoscută, fapt pentru care vom încerca să abordăm un subiect particular în evoluția ei, legat de pregătirea seminarială a tinerilor, decizi să acceadă într-o carieră clericală.

Categorie socială, predominantă numeric în rândul elitelor intelectuale românești¹, formarea intelectuală a preoțimii a stat în atenția primului Conciliu provincial al Mitropoliei Greco-Catolice de Alba Iulia și Făgăraș, desfășurat la Blaj în anul 1872, care anunța intenția ierarhului Ioan Vancea de reformare a învățământului confesional, cu precădere a celui clerical, subsumată strădaniilor sale de organizare constituțională a Bisericii Unite Românești, în spiritul celor prescrise în cadrul Conciliului Ecumenic Vatican I. Tendința de-a impune un numitor comun în practica religioasă, teoria dogmatică și disciplinară a acestei biserici, situată într-un spațiu al interferențelor cu lumea ortodoxă², prin armonizarea tradiției răsăritene cu ecleziologia catolică³, implica în primul rând o educație clericală adaptată cerințelor timpului sub aspectul conținutului și valorii actului de învățământ. Departe de a promova latinizarea procesului educațional, decretul sinodale au declarat limba română ca limbă oficială, fără a exclude, acolo unde tradiția o reclama, susținerea cursurilor în latină și au instituit studiul obligatoriu „pe lângă cele îndătinat”, a dreptului și ritului Bisericii răsăritene⁴, condiție indispensabilă în afirmarea identității Bisericii

Greco-Catolice. Importanța acordată instituțiilor seminariale în formarea preoțimii, de natură să indice o trimitere la normele Conciliului tridentin⁵, se regăsește atât în prevederile care reclamă înființarea lor prin eforturile depuse de ordinariate la nivelul tuturor episcopioilor cât și în exigența impusă în numirea profesorilor, selecționați pe bază de concurs. Un element de natură să confirme și să întărească aspirația spre uniformitate în întreaga provincie ecleziastică îl constituie și obligația reținută în sarcina cadrelor didactice din Institutul Teologic de la Blaj, de-a redacta manuale după cursurile predate, care să poată fi folosite în toate seminariile existente în dieceze⁶. O reformă în domeniu presupunea și reeditarea vechilor cărți de practică religioasă și corală, considerate a fi depășite ca și retipărirea versiunii românești a Sfintei Scripturi, fapt care atrăgea după sine și necesitatea unei utilări de tip modern a vechii tipografii blăjene⁷.

Cerințele de ordin teoretic evidențiate prin decretul conciliare vor fi marcate, chiar dacă nu în totalitate, de o finalitate practică datorată în primul rând demersurilor continue inițiate de mitropolitul Ioan Vancea, decis să imprime un nou curs învățământului teologic, preparandial și gimnazial, la emanciparea căruia a contribuit din fondurile personale⁸.

Preocupat de lărgirea universului de cunoștințe, până în timpul său de factură teoretică, va dispune introducerea în Seminarul arhidiecezan din Blaj a unui număr de 7 catedre noi⁹, destinate formării unor deprinderi practice și va condiționa numirea corpului profesoral de obținerea titlului de doctor în teologie¹⁰, ca o garanție a profesionalismului destinat să guverneze acest lăcaș de cultură. Una dintre cele mai importante realizări din perioada păstoririi sale¹¹, de care au beneficiat și tinerii greco-catolici din Dieceza bănățeană, a fost înființarea în anul 1884, conform prescrierilor sinodale, a unui Seminar central pe lângă gimnaziul din Blaj, deschis să primească inițial doar 60 de tineri prevăzuți cu masă și cazare contra unei sume lunare de 10 fl.¹², care, datorită solicitărilor numeroase, va trebui adaptat pentru a face față unui număr de peste 80 de cursanți¹³.

Învățământul teologic de tip modern preconizat de Ioan Vancea, nu va diminua cu nimic eforturile anterioare făcute de ceilalți episcopi diecezani pentru emanciparea preoțimii, prin accesul la o cultură clericală temeinică, corespunzătoare timpului traversat, în rândul lor înscriindu-se și primul ierarh al Diezei bănățene Alexandru Dobra, cel care a contribuit cu prisosință la formarea generațiilor preoțești viitoare. Confruntat cu o lipsă acută de preoți cu studii seminariale, din inițiativa sa au fost puse

bazele în anul 1858 unui fond de stipendii, denumit Rudolfian, ca un omagiu dedicat nașterii prințului de coroană, destinat susținerii tinerilor în gimnazii, cu precădere a celor înclinați să îmbrățișeze ulterior cariera preoțească¹⁴. Fundația devenită funcțională în 1859, cu un capital inițial de 3.440 fl., ajunși în anul 1881 la 36.602 fl.¹⁵ și în 1901 la 103.385 cor.¹⁶, a stipendiat până la finele anului 1894, un număr de 300 tineri¹⁷, din care o parte după terminarea studiilor gimnaziale au urmat teologia sau preparandia și au fost dispuși în Dieceza Lugojului, cu precădere în perioada ierarhului Mihályi.

Lipsa preoților ca și exigența pregătirii lor corespunzătoare a traversat și episcopatul de scurtă durată al ierarhului Ioan Olteanu, inițiatorul deschiderii la Lugoj al unui curs de teologie morală¹⁸, cu o durată de 2 ani, susținut financiar din Fondul religios catolic cu suma de 1800 fl.¹⁹, care a funcționat între anii 1873-1876 cu două promoții de absolvenți, însumând 21 de tineri²⁰, dintre care doar 20 au fost hirotoniți.

Investit cu rigurozitate de către Victor Mihályi, în fruntea Institutului teologic domestic a fost numit ca diriginte prepozitul capitular Ștefan Moldovan, personalitate de excepție a Bisericii greco-catolice Românești²¹, căruia pe lângă rolul de profesor îi revenea și responsabilitatea față de conduita viitorilor teologi în perioada frecventării cursurilor²². În această calitate a întocmit un Regulament disciplinar menit să fixeze coordonatele comportamentului sacerdotal în biserică și societate prin impunerea pe seama cursanților a exercițiilor spirituale zilnice și a unei atitudini conforme canoanelor, de natură să ofere comunității prin comportamentul lor un model de pietate, bunăvoință și moralitate²³.

Studiile de Arheologie biblică, Sfânta Scriptură, Istoria bisericii și Teologie dogmatică, dezvăluie universul cunoștințelor dobândite, limitate în principal la formarea orizontului necesar îndeplinirii funcțiilor sacerdotale. Însemnările pe marginea temelor abordate trădează păstrarea tradițiilor orientale ale Bisericii greco-catolice românești prin raportarea la Conciliul de la Florența²⁴, legitimant al Unirii, dar și tratarea ca dogmă și nu ca o chestiune de disciplină a matrimoniului²⁵, indicând acceptarea treptată a normelor Ecclesiei romane în Biserica unită.

Născut ca rezultat al prescrierilor primului Conciliu provincial din 1872²⁶, cu o existență temporară datorată lipsei posibilităților de finanțare, Institutul teologic, absolut necesar formării cadrelor preoțești reclamate în Diecează²⁷, s-a adresat unei generații de absolvenți ai cursurilor gimnaziale,

din care peste o treime au urmat anterior preparandia²⁸, cu mult mai deschisă receptării cunoștințelor teologice propuse, evidențiată prin aprecierile obținute de eminent, bun și arareori insuficient.

Apare simptomatic faptul că tinerii doritori să acceadă la statutul clerical provin, cu o singură excepție²⁹, din părțile transilvănene ale Diecezei, în condițiile în care în Banat existau 7 parohii vacante și puțin interes în ocuparea lor de către localnici. În atari condiții 6 dintre absolvenții ardeleni vor fi hirotoniți ca preoți în acest ținut³⁰, determinând treptat o uniformizare a practicilor religioase în întreaga eparhie, facilitată ulterior prin noul spirit impus la Blaj învățământului dar și prin accesul la studii în institute teologice străine.

Preocupat în aceeași măsură ca și mitropolitul Ioan Vancea de formarea intelectuală a noii generații, cu precădere a celor deschiși spre studiul teologiei, Victor Mihályi (el însuși fost profesor de istorie bisericească și drept canonic la Episcopia de Gherla), a susținut prin stipendii din Fondul rudolfian un număr de 231 tineri, (Anexa 1)³¹, înscriși nu doar în gimnaziile greco-catolice din Blaj și Beiuș dar și în cele catolice din Lugoj, Timișoara, Oradea, Arad, Alba Iulia, Szeghedin sau chiar reformate (gimnaziul evanghelic reformat din Orăștie), și ortodoxe (gimnaziul greco-ortodox din Brad)³². Cu toată această diversitate educațională numărul cel mai mare de elevi din Dieceză se îndreaptă spre Blaj, oferindu-se celor interesați posibilitatea continuării studiilor teologice sau preparandiale în institutele din localitate. În paralel, episcopul și-a intensificat demersurile față de Ministerul de Culte în vederea obținerii unui număr cât mai mare de burse, care să permită absolvenților de studii gimnaziale, accesul nu doar în seminarul blăjan dar și în centrele de la Budapesta, Viena, Roma, Ungvar, Timișoara sau Alba Iulia, cu mult mai costisitoare, în ideea de-a facilita legăturile cu mediile universitare de tradiție din Imperiu sau din afara lui, absolut necesare pentru eforturile de schimbare a vechii mentalități, conform căreia preotul era doar un simplu păstor sufletesc, menit să respecte uzanțele bisericii și vechile tradiții religioase întretăiate adeseori de superstiții³³. Acordarea lor avea loc pe bază de concurs, anunțat prin circulare, desfășurat în fiecare an în luna august, deschis tuturor doritorilor să îmbrățișeze cariera ecleziastică, chiar dacă proveneau din spații exterioare Diecezei. Procedura desfășurării lui consta în depunerea actelor care să certifice absolvirea studiilor gimnaziale și rezultatele la studii, iar pentru solicitanții cursurilor de teologie morală

certificatul școlar de încheiere a celei de a IV-a clasă gimnazială, însoțit cel mai adesea de o declarație a comunității care-l solicita ca viitor preot și prin care se obliga că-i va asigura condițiile de existență. Fără a fi excluși cei proveniți din alte părți, se poate observa totuși o preferință pentru absolvenții stipendiați din Fondul rudolfian, mai ales că prin destinația lui acesta se adresa cu precădere tinerilor dispuși să urmeze teologia. De acordarea burselor era condiționată numirea absolvenților ca parohi în dieceză, schimbarea opțiunii atrăgând obligația restituirii sumelor destinate întreținerii lor.

Trimiterea unei părți dintre ei la studii în alte centre³⁴, decât Blajul (Anexa 2)³⁵, a însemnat contactul cu o lume străină, față de care unii studenți se vor simți în inferioritate, adeseori și sub aspect lingvistic, prin necunoașterea corespunzătoare a limbilor de predare maghiară, germană, italiană, ruteană și în special latină, fapt care va genera un sentiment de frustrare și inadaptare, acutizat și de "*discriminarea fățișă manifestată*" față de tinerii români³⁶, soldată în unele cazuri cu părăsirea studiilor și continuarea lor în Seminarul blăjan. Este cazul tânărului Ștefan Deciu, care după absolvirea unui semestru la Facultatea de teologie a Universității Regale Maghiare din Budapesta, nu-și va susține examenele și se va retrage³⁷, solicitând ulterior reprimirea la Seminarul teologic din Blaj. Cererea sa nu va fi satisfăcută decât parțial, în sensul că va fi trimis să-și continue studiile la Ungvar, cu intenția de a-l determina să învețe limba ruteană³⁸, fără succes de altfel, întrucât va părăsi și acest institut în favoarea Blajului. Resentimentul față de Seminarul din Ungvar, prezumăm datorat inaccesibilității limbii, va determina și retragerea altor tineri care vor fi dispuși ulterior în alte centre³⁹, unul dintre considerente putând fi legat și de faptul că în cadrul Diecezei bănățene, doar o singură parohie, cea din Scăiuș avea ca limbă vernaculară, limba ruteană. Motivul inadaptării și în consecință al unui comportament contrar normelor disciplinare va cauza și eliminarea studenților Virgil Popescu și Ioan Albu, din Colegiul Sf. Atanasie din Roma, respectiv Seminarul catolic din Alba Iulia. Student din 1877, tânărul Virgil Popescu își aprecia șederea la Roma ca un „*continuu martiriu*”, datorat nu numai atmosferei de bârfă și critică percepută în mediul studentesc, cât mai ales atitudinii de neîncredere și suspiciune manifestată din partea superiorilor Colegiului.

Dominat de un temperament impulsiv pe care singur și-l definește „*sanquinic*”, dublat de o mândrie exacerbată, va intra în conflict cu rectorul

și vicerectorul în urma unei chestiuni minore, de natură să trădeze de fapt incapacitatea sa de a se supune unor reguli stricte impuse la nivelul instituției⁴⁰. Dorinței sale de părăsire a Romei pe acest motiv, îi va corespunde o scrisoare adresată episcopului Mihályi de Prefectul Colegiului de Propagandă Fide, cardinalul Simeoni, prin care-și exprimă îndoiala asupra vocației sacerdotale a studentului Virgil Popescu, anunțându-i eliminarea și solicitându-i în paralel trimiterea în locul său a unui alt tânăr cu moravuri și apucături bune „*mores bonamque indolem iuvenis*”⁴¹. Reîntors la Lugoj după un semestru la Blaj, va cere Ordinariatului să fie trimis pentru continuarea studiilor la Budapesta unde va manifesta aceeași inadaptabilitate disciplinară, determinând intervenția Rectorului la episcop pentru a fi revocat⁴², situație în care se va reînscris la Blaj pentru terminarea studiilor⁴³. Un caz aparte de frustrare, de această dată pe criterii etnice, îl reprezintă Ioan Albu, student la Seminarul catolic din Alba Iulia. Declanșat de comportamentul colegului său Iosif Stupineanu, bănuț și ulterior acuzat de furt de către colegii maghiari, el va resimți atitudinea lor și a superiorilor din institut ca o desconsiderare a întregii națiuni, prin aprecierile Rectorului față de acest act, pus pe seama lipsei de cultură a românilor „*Românii încă nu au ajuns la acel grad de cultură ca ei să poată aprecia caracterul și onoarea*”. Umilit de logica maghiară a celorlalți teologi care îl apreciază și pe el în aceiași termeni pe considerentul că „*și tu ești român*” „*și la fel ca celălalt*”, îi dezvăluie episcopului Mihályi regimul la care este supus în Seminarul din Alba Iulia, sugerând printre rânduri posibilitatea unei mutări la Blaj⁴⁴. Refuzul acceptării unui comportament în rândul teologilor, departe de-a răspunde prescrișelor canonice și exigenței unei cariere preoțești, va genera în timpul șederii sale în institut numeroase șicane din partea lor, soldate în final cu eliminarea sa în cel de-al treilea an de studiu⁴⁵. O nouă scrisoare adresată episcopului lugojan se va transforma într-un adevărat rechizitoriu la adresa atmosferei și moravurilor existente în rândul studenților, dezvăluirile de-a dreptul șocante⁴⁶, explicând gestul îndepărtării sale de către rector, din necesitatea de a nu prejudicia imaginea acestui Seminar catolic, destinat cu precădere educației națiunii secuiești. Cu toate că va fi muștrat pentru atitudinea sa intolerantă, atât el cât și Iosif Stupineanu vor fi mutați la Blaj, documentele nemaiînregistrând din anul 1881, studenți ai Diecezei bănățene în acest seminar, prezumându-se astfel adevărul aserțiunilor susținute de teologul

Ioan Albu, mai ales că rezultatele obținute îl recomandau a fi fost un student bun⁴⁷.

La polul opus se situează tineri care se adaptează cu ușurință în noile centre de studii, sunt sociabili și se integrează din primul moment, reușind să întrețină cele mai bune relații cu superiorii. Tânărul Iuliu Rațiu, absolvent de 6 clase gimnaziale⁴⁸, trimis la Roma, în locul rămas vacant prin plecarea studentului Virgil Popescu, își va atrage prin conduită și aplecarea spre studiu, aprecierea profesorilor și simpatia colegilor români, veniți aici din alte dieceze⁴⁹. Corespondența permanentă întreținută cu episcopul deschide o cale de pătrundere în sistemul de învățământ și atmosfera din cadrul Colegiului, unde fiecare episcopie avea rezervat doar un singur loc pe perioada unui ciclu complet de studii⁵⁰. Primul său an la Roma va coincide cu ultimul al nou hirotonitului acolo preot Augustin Bunea, care va celebra în capela Colegiului până la părăsirea lui, cultul divin în limba maternă pentru studenții români, după cărțile bisericești trimise de mitropolitul Ioan Vancea⁵¹. Informația deosebit de utilă, trădează încă una din măsurile preconizate de înaltul ierarh pentru conservarea ritului Bisericii greco-catolice într-un mediu în care educația primită l-ar fi putut altera cu ușurință. Grație relatărilor sale pot fi reconstituite, în lipsa altor surse confirmative, doar cu titlul de ipoteză și modificările survenite în Regulamentul școlar, care începând din 1883 stabilea încheierea cursurilor în luna iunie, instituind în același timp pe lângă concursul anual existent până la acea dată ca modalitate de promovare în anul următor și obligativitatea susținerii unui examen pentru fiecare din materiile audiate, în paralel cu introducerea bacalaureatului și licenței ca trepte premergătoare laureatului⁵². Înnoiri s-au înregistrat și în privința accederii studenților în ordinele sacre încă din primii ani de studii, nu doar înainte de terminarea lor cum se practica anterior instalării noului rector Ferroni⁵³. Acceptul intrării în ordinul diaconatului, echivala practic cu îmbrățișarea celibatului, cunoscut fiind faptul că opțiunea căsătoriei trebuia să preceadă această a treia treaptă. Importanța unui asemenea gest pentru viitoarea carieră clericală, care presupunea luarea unei decizii în deplină cunoștință de cauză, implica informarea anterioară a episcopului, numai așa putându-se explica solicitarea adresată de Mihályi lui Iuliu Rațiu, de-a fi anunțat vis à vis de această manifestare de voință⁵⁴. Graba manifestată de Roma față de promovarea studenților în ordinele premergătoare presbiteratului ca și îndemnurile adresate de superiorii Colegiului în această direcție, întâlnite

în cazul studentului lugojan, pot prezuma faptul că teologii educați în acest centru erau destinați să devină preoți celibi, cunoscută fiind preocuparea Sfântului Scaun pentru creșterea numerică a acestei categorii de preoți.

Studiile urmate la Colegiul Sf. Atanasie aveau o durată de 6 ani din care 2 erau destinați filosofiei și 4 teologiei fără ca toți absolvenții să-și susțină și doctoratul în aceste discipline. În timpul episcopatului ierarhului Mihályi, la Roma au fost trimiși din partea Diecezei bănățene doar cinci tineri – Virgil Popescu, Iuliu Rațiu, Iulian Florian Luca, Daniel Fireza și Lupșia Aron, dintre care doar 3 au absolvit Colegiul, Iuliu Rațiu, cu diplomă de licență, Daniel Fireza și Lupșia Aron cu titlul de doctor în teologie și filozofie⁵⁵, ceilalți doi retrăgându-se. Susținerea doctoratului a fost facilitată și deja hirotonitului David Teodor absolvent de studii teologice sistematice la Gherla și Blaj, trimis la Institutul pentru educația presbiterilor, Sf. Augustin din Viena. Apreciat pentru diligența depusă în susținerea examenelor și comportament, conducerea instituției vieneze va face totuși observații privind dificultățile întâmpinate, datorate carențelor înregistrate în cunoașterea limbii latine⁵⁶, deficiență constatată și pe seama altor tineri, dispuși la studii în seminarii străine. De titlul de doctor în teologie au beneficiat și alți doi clerici ai Diecezei, Ștefan Pop, student în același institut⁵⁷ și Laurian Luca în Seminarul Arhiepiscopal din Esztergom⁵⁸, cei patru teologi înregistrați în timpul episcopului Mihályi, deținând primatul în eparhie comparativ cu perioada anterioară, care nu consemnează nici un deținător al acestui titlu.

O parte dintre studenții cu rezultate remarcabile încă din perioada gimnaziului vor manifesta aptitudini și pentru alte discipline universitare, predate în afara Facultății de teologie, care constituia obiectul principal de studiu, solicitând episcopului aprobarea în vederea frecventării lor⁵⁹.

Aprecierile generale venite din partea institutelor teologice străine, cu mult mai ample decât cele provenite de la Blaj⁶⁰, ca și permanenta corespondență existentă între Ordinariat și aceste centre, permit cunoașterea structurii personalității studenților, de natură să explice conduita lor ulterioară în parohii, un interesant subiect de studiu interdisciplinar. Se prezintă gradul lor de sociabilitate, temperamentul, aptitudinile, disponibilitatea față de actul predicțional, vocația sacerdotală ca și rezultatele obținute, cu accentuarea punctelor vulnerabile sesizate, inclusiv a celor referitoare la condiția fizică, sugerându-se și remedierea lor. Considerațiile rectoratului Seminarului de teologie din Budapesta la adresa

studenților Diecezei bănățene pe mai mulți ani de zile, evidențiază imaginea pozitivă față de un număr de 9 tineri, bine pregătiți profesional, cu o moralitate și conduită ireproșabilă, reliefată prin calificativele acordate la disciplinele audiate, cotate cu „*classis primae*”, „*cum accessu ad eminentiam*” sau „*eminens*”⁶¹. Apar impresionante eforturile din rândul celor 9, depuse de Nicolae Nestor, orfan lipsit de posibilități materiale, de a depăși piedicile generate de necunoașterea limbii maghiare și slabele cunoștințe de latină din primii 2 ani⁶², prin obținerea rezultatelor de eminență și „*prima clasă aproape de eminentă*” în perioada următoare.

Fără a constitui o regulă, se poate observa totuși o predominare, în centrul teologic budapestan, la studenților proveniți din părțile bănățene ale diecezei (Anexa 2). Pe baza informațiilor provenite din partea conducerilor seminariale, putem prezuma preferința Ordinariatului pentru tinerii români vorbitori de limbă maghiară și germană, cu mult mai numeroși în aceste părți în raport cu Transilvania, unde în foarte multe cazuri cei trimiși la studii nu cunoșteau decât româna, probabil datorită unor resentimente de ordin național⁶³.

O privire asupra rezultatelor la studii, prezumă trimiterea în Seminariile teologice din Ungvar⁶⁴ și Budapesta, cu mult mai extinse în privința disciplinelor propuse, doar a elitelor gimnaziale, fapt care nu va exclude însă prezența unor studenți buni și în alte centre. *Conspectele tabelare*, înaintate de Rectoratul din Blaj, consemnează la rândul lor teologi bine pregătiți, apreciați cu *Eminenția* sau *Prima* și nici unul cu *Secunda*, în perioada anilor 1881-1884.

Alături de preoții formați în aceste centre denumiți sistematici, un număr mare de tineri, susținuți de comunitate, care-i reclamă ca viitori parohi, vor solicita Ordinariatului primirea lor la cursurile de teologie morală desfășurate la Blaj pe timp de 2 ani, candidând la titlul unei parohii unde urmau să fie hirotoniți după absolvire, Consistoriul lugojan interzicând cu începere din anul 1885 studiul privat al teologiei⁶⁵. De regulă asemenea cereri erau aprobate pentru localitățile sărace ai căror locuitori lipsiți de posibilități materiale nu puteau oferi susținerea corespunzătoare unui preot absolvent de studii sistematice. Comparativ cu perioada anterioară, exigența față de educația clericală a acestor preoți cu studii reduse ca durată, va fi de natură să elimine treptat diferențele dintre cele două categorii, mai ales în situația în care o parte din moralisti au absolvit anterior un institut preparandial. Seriozitatea noului sistem de învățământ

care se apropie prin materiile de bază de disciplinele audiate de teologii sistematici, derivă din rezultatele obținute de majoritatea cursanților, trădând o nouă generație bine pregătită, apreciată cu calificative de *eminența și prima*. Cei îndreptățiți să frecventeze aceste cursuri vor fi doar tinerii absolvenți de cel puțin 4 clase gimnaziale, considerate suficiente pentru înțelegerea și asimilarea cunoștințelor predate. Sprijinirea moralistilor proveniți în foarte multe cazuri din familii sărace, lipsite de posibilități materiale, uneori ei înșiși susținători ai acesteia, a stat mereu în atenția Ordinariatului care solicita Rectoratului blăjan în asemenea cazuri primirea lor în *Fundația de pâine* a Seminarului⁶⁶. Față de această categorie de studenți, cei sistematici beneficiau de întreținere prin burse din partea Ministerului de Culte, care suporta pe lângă cheltuielile de școlarizare și pe cele legate de transport și îmbrăcăminte de iarnă, numeroasele cereri venite la Episcopie reclamând intervenții pentru acordarea lor.

Legăturile permanente cu Dieceza nu se rezumau doar la chestiuni de ordin material chiar dacă dețineau și această componentă. Episcopul era investit cu încrederea acordată unui părinte spre care tinerii se îndreptau spre a primi sfaturi sau sprijin pentru a pune în practică o serie de inițiative. În numele studenților Colegiului Sf. Atanasie din Roma, Demetriu Radu, viitor episcop a Diecezei bănățene, solicita opinia și implicare efectivă a ierarhului de Lugoj în vederea realizării unui abonament la un ziar politic românesc, necesar „*fie pentru a se exercita în limbă, fie pentru a se pune încât-va în curentul cestiunilor generali din patrie*”⁶⁷.

Preocupat de asigurarea unui confort spiritual pe seama celor aflați la studii în afara teritoriilor românești, episcopul va susține orice cerere care viza dorința lor de informare și cunoaștere. Considerând că revista nou apărută în anul 1885 *Romänische Revue*, răspunde prin însăși scopul propus de redactor în primul număr, (de-a aduce la cunoștință marelui public din interior și exterior informații corecte despre starea și aspirațiile politice ale românilor din Ungaria)⁶⁸, cel mai bine năzuințelor studenților români, le va face un abonament la această publicație, suportat din fondurile diecezane⁶⁹.

O rugămintă asemănătoare ridică și tinerimea clericală aflată în Seminarul teologic central din Budapesta, animată de dorința măririi fondului de carte a bibliotecii românești adusă aici în anii 1873-74, cu ocazia strămutării studenților români de la Institutul teologic "Sf. Barbara" din Viena⁷⁰, act perceput de conducerea *Societății tineretului român* din capitala Imperiului, ca rezultat al politicii de maghiarizare promovată de

guvernanți față de români⁷¹. Este interesantă coincidența motivației întâlnită în ambele centre referitoare la conservarea limbii materne, în primul caz prin presă și în cel de al doilea prin literatură, trădând o generație matură, deloc diferită față de cei care studiază în alte domenii, pătrunsă nu doar de importanța propagării mesajului divin dar și de rolul care îi revine în plan național. Lista cărților revendicate la episcopie de președintele bibliotecii, instituție considerată singur izvor din care să se poată „îndulci” în lipsa unei societăți literare bisericești, dezvăluie prin titlu și autori din varii domenii o cunoaștere profundă a realităților din România și concepția unui tot românesc al conștiinței de neam, independent de provinciile istorice. Se reclamă pe lângă scriitorii bănățeni și transilvăneni, opere literare, istorice, economice, avându-i ca autori pe Bălcescu, Aricescu, Cantemir, Odobescu, Hașdeu, Xenopol, Ghica, Alexandri, Cernătescu, Maiorescu, Aurelian sau Dicționare al Academiei Române, Analele acestei societăți, Cataloage de cărți românești dar și lucrări despre confesiunea ortodoxă scrise de Șaguna, sau părintele Bartolomeu Constantinescu⁷².

Deschiderea pentru problemele tinerilor ca și poziția fermă de care a dat dovadă episcopul Mihályi în Parlamentul din Budapesta, susținând interesele învățământului românesc față de tendințele de maghiarizare, preconizate prin legea din 1879, a făcut din acest ierarh un personaj popular care a reușit să-și atragă simpatia și admirația studenților teologi din afara Diecezei, prezenți în alte centre de studii. Evenimentul de răsunet în societatea românească transilvăneană a determinat reacția promptă a unui număr de 5 studenți de la Seminarul greco-catolic din Gherla care percepeau intervenția episcopului ca un gest de apărare a drepturilor bisericești și naționale, terminându-și scrisoarea adresată acestuia într-o notă de entuziasm specifică tinerei generații cu „*trăiască apărătorii românilor*”, „*trăiască familia Mihaliană!!!*”⁷³.

În perioada amintitului episcop asistăm la o schimbare a raporturilor existente între teologii moraliști și sistematici în favoarea celor din urmă, al căror număr se dublează față de perioada anterioară, reprezentând mai mult de jumătate din rândul celor hirotoniți între anii 1875-1895 (Anexa 2), o parte dintre ei beneficiind încă din perioada anterioară de stipendii gimnaziale din Fondul rudolfian .

Blajul nu va rămâne unicul loc de formare a noii generații de preoți decât în privința studenților moraliști, tot mai mulți tineri deținând burse mediate de episcopie din partea Ministerului de Culte pentru desăvârșirea

studiilor și în alte centre. Documentele accesate indică un număr de 28 de clerici care au frecventat teologia la Budapesta, Ungvar, Esztergom și Roma, fără a mai aminti cele două instituții catolice din Timișoara și Alba Iulia, aflate pe teritoriile românești din Imperiu (Anexa 2).

Revirimentul înregistrat în Dieceză în privința numărului mare de preoți absolvenți de studii teologice în perioada episcopului Victor Mihályi întregesc tabloul formării intelectualității ecleziastice naționale, înregistrând aportul deloc neglijabil al Episcopiei bănățene la acest proces.

Luminița Wallner Bărbulescu

Muzeul de Istorie, Etnografie și Artă Plastică Lugoj

Str. Nicolae Bălcescu, nr.2

NOTE

1. L. Gyémánt, *Elita intelectuală românească din Transilvania. Evoluție comparativă 1848-1918*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, XXXII, 1993, p. 145
2. Nicolae Bocșan, Ioan Cârja, *Biserica Română Unită la Conciliul Ecumenic Vatican I*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2001, p. 270
3. Cristian Barta, *Tradiție și dogmă*, Editura Buna Vestire, Blaj, 2003, p. 231.
4. *Conciliulu Provincialu Primu alu Provinciei Besericesci Greco-Catolice Alb'a-Iuli'a si Fagarasiu*, Blasiu, 1882, p. 157, în continuare Conciliulu...
5. Dominique Julia, *Preotul*, în *Omul luminilor*, vol. coordonat de Michel Vovelle, Polirom, 2000, p. 264.
6. *Conciliulu*, ...p. 157.
7. Ibidem, pp. 113-117.
8. *Șematismul veneratului cler al Arhidiecesei Metropolitane de Alba Iulia și Făgăraș pe anul domnului 1900 de la Sânta Unire 200*, Blaj, p. 47-49, în continuare *Șematismul veneratului cler al Arhidiecesei*....
9. Cele 7 catedre noi au fost de medicină pastorală, drept și procedură civilă, economie rurală, catehism, metodică, liturgică și filosofie.
10. *Șematismul veneratului cler al Arhidiecesei*..., pp. 47-48.
11. Pentru a facilita accesul la educație în anul 1880 a reorganizat Institutul preparandial din Blaj pe care l-a ridicat de la 2 la 3 cursuri și în 1892 a întemeiat un Internat de fete și o școală superioară normală.
12. *Familia*, an XX, 1884, nr. 30, p. 362.
13. *Șematismul veneratului cler al Arhidiecesei*..., p. 649.
14. *Diecesa Lugoșului, Șematism istoric*, Lugoj, 1903, p. 92-93, în continuare *Diecesa Lugoșului* .....

15. ARHIVA Episcopiei Româno Unite Lugoj, *fond Episcopia Lugoj, Conspectu generalu despre statul Fondului Rudolfianu de la urdirea lui până la finele an:1881*, pach.doc. 1501-1800/1882, doc. 1621/1, f.1, în continuare AERUL, *fond.cit.*
16. Diecesa Lugoşului....p.155.
17. AERUL, *fond.cit. Conspectu specificu alu stipendiatilor din Fondulu Rudolfianu de la 1859/1860 pana la finea anului 1881*, anexa la doc. 1621/1, ff. 1-3, în continuare *Conspectul stipendiatilor 1859-1881 .....*; Protocolul şedinţei consistoriale din 10 august 1882, 9 august 1883, 7 august 1884, 9 august 1885, 5 august 1886, 4 august 1887, 9 august 1888, 8 august 1889, 6 august 1891, 11 august, 1892, 9 august 1894 în Registrul de protocoale pe anii: 1882, 1883, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1891, 1892, 1894, în continuare *Protocolul ..... în Registrul ....*
18. *Diecesa Lugoşului...*, p.102
19. AERUL, *fond.cit.*, Protocolul..., din 8/20 februarie 1879, în *Registrul de protocoale...* 1879.
20. Idem, *Conspectul teologilor domestici din anul al II-lea ai Almei Diecese a Lugoşului în a.D.1875/76 frecvenţa*, pach. doc.1401-1700/1875, doc. nr. 1403, ff. 3-6; Idem, *Primiţi la cursul teologic domestic în Lugosiu pe a.1873/4*, pach.doc. *Fundaţiuni, Matrimoniale, Acte fără număr, Evidenţa populaţiei/1874*, f.n. ff. 1-2 .
21. Ştefan Moldovan (1813-1900), absolvent de Blaj, profesor de matematică la liceul din Blaj, iar ulterior preot în Ghiriş, protopop de Mediaş, viceprefect în timpul revoluţiei de la 1848, vicar de Haţeg, vicar episcopesc şi prepozit capitular la Lugoj, a fost în acelaşi timp un istoric preocupat deopotrivă de istoria Transilvaniei şi Banatului. Despre viaţa şi activitatea sa vezi lucrările: *Diecesa Lugoşului...*, p. 127-130; Adrian Andrei Rusu, *Ştefan Moldovan – istoricul în Cultură şi Societate în epoca modernă*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991, p. 243-253; Nicolae Bocşan, Valeriu Leu, *Revoluţia de la 1848 din Transilvania în memorialistică*, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 309-361; Wallner Bărbulescu Luminiţa, *Contribuţii privind istoriografia românească din Banat la mijlocul secolului al XIX-lea (Descrierea Lugoşului la anul 1862, manuscris de Ştefan Moldovan)*, în *Studii şi comunicări de Etnografie şi Istorie*, IV, Caransebeş, 1982, p. 227-237.
22. AERUL, *fond. cit.* Adresa prepozitului Ştefan Moldovan către Victor Mihályi din 15/11/1875, f.n. f.2.
23. *Ibidem*, Regulamentul discipolilor, doc. 1403/434, ff. 1-2.
24. Idem, *Obiectele propuse teologilor*, pach. doc. *Fundaţiuni, Matrimoniale, Acte fără număr, Evidenţa populaţiei /1874*, f.n. f.2.
25. *Ibidem*, *Materia examenului public ținut la Institutul teologic alu Dieceseii Lugoşului în sem. II. 1874/5 din Teologia dogmatică* , f.n. f. 2.
26. *Conciliul ....*, p. 157.
27. AERUL, *fond cit.* pach. doc. 1401-1700/1875, doc. nr. 1446. Într-o adresă către mitropolitul Ioan Vancea, Mihályi dezvăluia acestuia în primul an al păstoririi sale, 1875, lipsa de preoţi în Dieceză, subliniind faptul că în anul amintit existau 9 posturi vacante şi nici un tânăr care să fi absolvit teologia.
28. *Ibidem*, *Conspectul teologilor domestici din anul al II-lea ai Almei Diecese a Lugoşului în a.D. 1875/76 frecvenţa*, doc. nr. 1403.
29. Doar tânărul Simeon Popovici, fiul fostului preot ortodox Nicolae Popovici trecut la catolicism în 1864 a reprezentat părţile bănăţene ale diecezei la acest curs.

30. *Siematismulu veneratului cleru alu Diecesei Romanesci greco-catolice a Lugosiului pre anul domnului 1891*, p. 116, 118, 123, 124, 127, 128, în continuare *Siematismulu .... 1891*. Este vorba despre preoții Ioan Avram din Sibișel numit în Hitiaș, Ioan Dumoni din Păucinești în Parța, Nandra Ladislau din Băiești în Hitiaș, Popovici Nicolae din Cib în Folia, Iustin Tiarina din Vâlcelele Bune în Beba Veche și Vladislav Sigismund din Livadia de Câmp în Beba Veche.
31. AERUL, *fond. cit.* Conspectul stipendiaților 1859-1881 ...; Idem, Protocolul ... 10 august 1882, 9 august 1883, 7 august 1884, 3 august 1885, 5 august 1886, 4 august 1887, 9 august 1888, 8 august 1889, 6 august 1891, 11 august 1892, 9 august 1894.
32. *Siematismulu veneratului cleru alu Diecesei Romanesci greco-catolice a Lugosiului pre anul domnului 1877*, p. 103-104, în continuare *Siematismulu 1877*; *Siematismulu ... 1891*, p. 105-106. În anul 1891 la Gimnaziul catolic regesc din Lugoj au fost stipendiați un număr de 10 tineri; la Gimnaziul reformat din Orăștie, 4; la cele catolice din Oradea, Arad și Timișoara câte unul; la Gimnaziul ortodox din Brad, 1; la cel episcopesc din Beiuș, 4 și în Gimnaziul Arhiepiscopesc din Blaj, 22.
33. Teodor Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2001, p. 83-84.
34. Celelalte instituții teologice frecventate de studenții diecezei au fost Seminarul romano-catolic din Alba-Iulia, Facultatea de teologie din Budapesta, Seminarul regesc din Ungvar, Seminarul teologic romano-catolic din Timișoara, și Colegiul Sf. Atanasie din Roma.
35. AERUL, *fond.cit.* Raportul Ordinariatului episcopesc din 10 noiembrie 1883, ff. 2r, 3a ; Idem, *Protocolul ....* 14 august 1879, 5 august 1880, 4 august 1881, 10 august 1882, 9 august 1883, 7 august 1884, 3 august 1885, 5 august 1886, 4 august 1887, 9 august 1888, 8 august 1889, 6 august 1891, 11 august 1892, 9 august 1894, în *Registrul...*, 1879, 1880, 1881, 1882, 1883, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1891, 1892, 1894; Idem, *Consignatio ordinatum Diaconorum et Presbyterorum Diocesis graeci-catholicae Lugosensis*, inv. 6/1, pp. 8-23; *Siematismulu Lugosiului ... 1877*, 1891, p. 102, pp. 108-109; *Diecesa Lugoșului...*, pp. 539-557; Silvestru Moldovan, Nicolae Togan, *Dicționarul numirilor de localități cu populațiunea română din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, ed. a II-a, Sibiu, 1919, Editura „Asociațiunii”, *passim*.
36. Stelian Mândruț, *Studenți români din Transilvania la universități din Austro-Ungaria și Germania în anul 1897-1898*, în *Cultură și Societate în epoca modernă*, Dacia, Cluj, 1991, p. 255.
37. AERUL, *fond. cit.* Adresa Ministerului de culte către episcopul Victor Mihályi din 3 decembrie 1878, pach.doc. 1401-1700 /1878, doc. 1531. f. 1.
38. Idem, *Protocolul ...* 5 august 1882 în *Registrul ...* 1882.
39. Idem, *Protocolul ...* 9/21 august 1885, 5 august 1886, 4 august 1887, în *Registrul ....* 1885, 1886, 1887. Este vorba de tinerii Corneliu Iubaș, Vasiliu Varju, Petru Chețianu, Simion Zehan care-și vor continua ulterior studiile la Budapesta și Blaj.
40. Idem, *Scrisoarea lui Virgil Popescu către Victor Mihályi de Apșa din 5 noiembrie 1879*, pach.doc. Protocoale /1879, doc. nr. 1508, f.1.
41. *Ibidem*, Adresa cardinalului Simeoni către episcop din 14 noiembrie 1879, doc. nr. 1509.
42. Idem, *Protocolul ...* 4 august 1881, în *Registrul ...* 1881.

43. Virgil Popescu va renunța la cariera clericală, stabilindu-se în România, unde a fost consecutiv profesor la Ploiești, Craiova, apoi la liceul Sf. Sava din București, remarcându-se ca autor de nuvele și al unui Curs practic de limba germană și a unei Crestomații germane, vezi C. Diaconovich, *Enciclopedia română* vol. III, Sibiu, 1904, p. 643; Ioan Munteanu, *Lupta românilor bănățeni pentru libertate și unitate*, în William Marin, Ion Munteanu, Gheorghe Radulovici, *Unirea Banatului cu România, Timișoara*, 1968, p. 92.
44. AERUL, fond. cit. Scrisoarea teologului Ioan Albu către episcopul Mihályi din 25 martie 1879, pach.doc. Protocoale /1879, doc. nr. 29 presid. ff. 1-5.
45. Idem, *Protocolul ...* 6 iunie 1881, în *Registrul ...* 1881, doc. nr. 713. Practic eliminarea dintr-un institut consta într-o cerere de revocare adresată de rectorat episcopului, căruia cel din urmă pe baza motivelor invocate îi dădea curs.
46. Idem, Scrisoarea studentului Ioan Albu către episcopul Mihályi din 27.05.1881., pach.doc. 601-900/1881, doc. 713, ff. 1-3. Tânărul Ioan Albu dezvăluia episcopului faptul de a i se fi furat 20 fl. și corespondența din cufărul personal, al cărui capac a fost apoi bătut în cuie ca și interzicerea din partea Rectorului a denunțului pe care intenționa să-l facă la Judecătoria. Refuzul de-a se supune și anunțarea unui avocat au atras mânia acestuia și o serie de șicane din partea colegilor secui. Autorul relevă frecventarea birturilor, beții în grup, relații cu femei pe care unii le introduc în institut, băuturi alcoolice ascunse în capelă „profanând locul sacru”. Aduse la cunoștință ductorului vor atrage replica înscrierii lor în datini vechi ca și afirmația solidarității teologilor, în fața cărora se va afla singur, acuzat de minciună și fără posibilitatea de-a aduce dovezi.
47. Idem, *Tabellaris Informatio pro Anni Scolastici 1881/1882 Semestri utroque*, pach.doc. Matrimoniale, Evidență populație, Extrase școlare/1882, doc.1627. În continuare *Tabellaris Informatio pro Anni 1881/1882*.
48. Spre deosebire de Blaj, unde admiterea în Seminarul teologic era condiționată de absolvirea a opt clase gimnaziale cu diplomă de maturitate, în Colegiul de Propaganda Fide erau admiși absolvenții cu 6 clase gimnaziale și chiar cu 4 în mod excepțional pe criteriul necesității formării lor la o vârstă cuprinsă între 16 și 18 ani.
49. Ceilalți trei colegi români aflați la studii cu Iuliu Rațiu au fost Demetriu Radu, Vasile Hossu și Octavian Motioc.
50. Informațiile oferite de Iuliu Rațiu privind politica promovată de Roma față de studenții români sunt confirmate și descrise pe larg în studiul : Horațiu Bodale, I Romeni ai Collegi romani, Greco e di Propaganda, în *I Romeni e la Santa Sede, Miscellanea di studi di storia ecclesiastica*, a cura di Ion Cârja, Casa Editrice Scriptorium, Bucarest-Roma, 2004, p. 189-193.
51. AERUL, fond.cit. Scrisoarea studentului Iuliu Rațiu către episcopul Mihályi din 18 august 1882, pach.doc. Protocoale, Sinodul I provincial, Corespondență /1882, doc. 52 presid, f.2.
52. *Ibidem*, f.1.
53. Idem, doc. nr. 16 presid. f.2, pach.doc. Protocoale, Corespondență/1885. După primul an conform noilor norme se intra în Ordinul lectoratului, după cel de-al doilea deveneau subdiaconi, după al treilea diaconi, urmând apoi presbiteratul.
54. *Ibidem*, f.1.
55. *Diecesa Lugosului ....*, pp. 543, 554.

56. AERUL, *fond. cit.* Tabellaris Informatio pro Anni Scolastici 1881/82.
57. Idem, *Protocolul ...*, /1882, Registrul.../1882.
58. *Siematismulu ...* 1877, p. 102.
59. Cazul tânărului Jurma Nicolae student în anul III al Facultății de teologie din Budapesta care solicită permisiunea audierii cursurilor de filozofie, a studentului Iosif Siegescu, din anul IV, care solicită frecventarea orelor de limba și literatura română, maghiară și germană, a studentului Mihail Jivanca de la Blaj, care cerea un stipendiu lunar de 6 fl. pentru învățarea muzicii instrumentale cu Iacob Mureșanu sau a tânărului student Corneliu Lenghel, care dorea să audieze și cursuri juridice.
60. Până în deceniul nouă Blajul practica un sistem simplu de acordare a calificativelor, redus doar la aprecierea rezultatelor la învățătură fără a defini și trăsăturile personalității studenților. De abia mai târziu se va alia formularelor tipizate practicate de celelalte seminarii străine.
61. AERUL, *fond. cit.*, Informație de Progressu in Moribus et litteris Alumnorum Dioecesis Lugosiensis in Generali Seminario Budapestinensi anno 1882, pach. doc. 901-1200/1882, doc. nr. 957; Idem, 1886, pach. doc. 80-1000/1886, doc. nr. 931; Idem, 1892, pach. doc. 1101-1300, doc. nr. 1228. Cei 9 tineri de excepție ai diecezei au fost: Nicolae Nestor din Intregald (com. Alba Inferioară), Iosif Musteșiu din Ramna (com. Caraș-Severin), Petru Roșiu din Ticvaniul Mare (com. Caraș-Severin), Nicolae Jurma din Vărădia (com. Caraș-Severin), Ștefan Pop din Dobrești (com. Caraș-Severin), Emanuel Ordean din Romos (com. Hunedoara), Cornelius Teaha din Chizdia (com. Timiș), Iosif Siegescu din Secaș (com. Caraș-Severin) și Nicolae Zugravu din Uricani (comitatul Hunedoara). În continuare *Informatio de Progressu .....*
62. Idem, *Informație de Progressu .....*/1881, pach. doc. 601-900,/1881, doc. nr. 798/1881.
63. Din cei 9 studenți amintiți, 6 proveneau din Banat și 3 din Ardeal. Din rândul primilor, toți știutori de limbă maghiară, 4 vorbeau și germană, în timp ce ardelenii cunoșteau la intrarea în institut doar limba română.
64. AERUL, *fond. cit.* Tabellaris Informatio de progressu in moribus et litteris cleri junioris in regio - episcopali seminario Unghvariensi, anno 1885/1886, pach.doc. 80-1000 /1886, doc. nr. 962, f. 2. În Ungvar, studentul în primul an Simion Zehan cunoscător al limbilor maghiară, germană și franceză, va obține la toate disciplinele-teologie dogmatică, filozofie, exegeză, hermeneutică și limba latină, calificativul de eminent.
65. Idem, *Protocolul ...* 6 august 1885, în *Registrul ...* 1885, p. 290.
66. Idem, Adresa Ordinariatului lugojan către Ordinariatul Mitropolitan din 14 octombrie 1882, pach. doc. 1601-1900 /1882, doc. nr. 1601. Fundația de pâine reprezintă un ajutor acordat celor săraci sub numele de beneficiu de pâine, specifică doar acestei instituții de învățământ și a fost întemeiată în anul 1773 de episcopul Atanasie Rednic. Sistată în timpul mitropolitului Șuluțiu s-a reînființat în perioada ierarhului Ioan Vancea.
67. Idem, Scrisoarea studentului Demetriu Radu către episcopul Mihályi din 17 iunie 1885, pach.doc. 1-100/1885, doc. nr. 33 presid. f. 1, în continuare Scrisoare Demetriu Radu din 17 iunie.
68. *Römänische Revue*. Herausgeber: Corneliu Diaconovich, I. Jahrgang.1885.Budapest, p. 1.
69. AERUL, *fond. cit.* Scrisoare Demetriu Radu din 17 iunie, f. 2.

70. Idem, Scrisoarea studentului Ioan Gheție către episcop din 10 octombrie 1884, pach. doc. 1401-1600/1884, doc. nr. 1567, ff. 1-2.
71. D. Suci, *Date privind situația politică și confesional-școlară a românilor din Transilvania în prima decadă a dualismului, în Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, XXX, 1990 – 1991, pp. 113-114.
72. *Ibidem*, doc. 1784. f. 1.
73. Idem, Scrisoarea studenților din Gherla către episcopul Victor Mihályi de Apșa din 25 mai 1879, pach. doc. 301-600 /1879, doc. nr. 50 presid, ff. 1-2.

BETRACHTUNGEN ÜBER DIE GEISTIGE HERANBILDUNG DES GRIECHISCH-KATHOLISCHEN PRIESTERTUMS IN DER LUGOSCHER DIÖZESE ZUR ZEIT DES BISCHOFS VICTOR MIHÁLYI DE APȘA

Zusammenfassung

Der nach 1990 verzeichnete Umschwung in der Forschung, aufgrund eines umfassenden Archivmaterials, der Geschichte der Rumänischen Griechisch-Katholischen Kirche, brachte auch das Banater Bistum in den Vordergrund.

In diesem Sinne setzt sich vorliegender Beitrag als Ziel, die Rolle des griechisch-katholischen Bistums zu Lugosch in der Heranbildung der rumänischen geistlichen Elite, im Kontext der, von der Metropolitankirche zu Weißenburg und Fogarasch geführten, Reformpolitik, zur Zeit des Bischofs Victor Mihályi de Apșa, hervorzuheben.

In dessen ersten Amtsjahren als Seelsorger war die Geistlichkeit des Bistums von der Anwesenheit einer Plejade von Priestern, aus deren Reihe bloß ein Teil von den Hierarchen Lemeni, Erdelyi, Șuluțiu und Dobra geweiht waren, geprägt. Die anderen waren ursprünglich orthodoxe Priester und verfügten über eine mehr als bescheidene theologische Kultur, die lediglich dazu ausreichte um die Rolle eines Seelsorgers zu erfüllen und die religiösen Brauchtümer weiter zu führen. Diese Auffassung ist, bis auf einzelne Ausnahmen, typisch jener Generation von Priestern, deren intellektuelle Ausbildung vor dem siebenten Jahrzehnt des XIX-ten Jahrhunderts erfolgte und nicht fähig war über die Grenzen eines einfachen

„guten Pfarrers“, dessen Kultur sich auf die Religion beschränkte, hinaus zu wachsen und die Notwendigkeit eines gebildeten Klerus zu begreifen. Unter diesen Bedingungen erwies sich die Reformation des theologischen Lehrwesens, die dann unmittelbar nach der Provinz-Synode aus dem Jahre 1872 durch den Metropoliten Ioan Vancea vorgenommen wurde, als dringend notwendig. Als Verfechter dieser Politik, hat sich der Lugoscher Bischof verstärkt beim Kultusminister für eine je größere Anzahl Stipendien bemüht. Diese sollten außer Blasendorf und Weißenburg auch den Zugang zu den Priesterseminaren aus Budapest, Wien, Rom, Ungvar und Temeswar ermöglichen, um auf diese Weise die Verbindungen zu den Universitätszentren aus dem In- und Ausland und dadurch eine neue Weltanschauung der jungen Generation zu gewährleisten. Als Ergebnis dieser Bemühungen wurde in den 20 Jahren seines Amtes 115 Jugendlichen die Möglichkeit geboten zu studieren, was dann, nach deren Ernennung, in der Diözese zu einem Anwachsen der kirchlichen Eliten, der Annäherung gegenüber den Gläubigen und letztendlich zu einer größeren Sorgfalt in der Verwaltung der Pfarreien beitrug.

Anhand der vorhandenen Archivunterlagen nimmt sich die Arbeit vor, Erkenntnisse über die Persönlichkeit der Studenten, deren Anpassungsfähigkeit an die Atmosphäre der ausländischen theologischen Hochschulen, die des öfteren durch die Unkenntnis der leiteinischen oder der sonstigen Sprachen geprägt war, schließlich jedoch zumeist überwunden wurde, zu erlangen. Ausser den sogenannten systematischen Priestern, die nun ein vierjähriges Studium abschlossen und deren Zahl sich inzwischen verdoppelt hat, gab es auch mittellose, von den Gemeinden unterstützte, Jugendliche, die einem zweijährigen Unterricht für moralische Theologie in Blasendorf beiwohnten, sich dann für die Stelle in einer Pfarrei bewarben und nach Abschluß der Schule zum Priester geweiht wurden.

Die Studie bringt somit, unabhängig von der Vorgehensweise, das Interesse an der intellektuellen Ausbildung des Priestertums und den unbestreitbaren, vom Banater griechisch-katholischen Bistum geleisteten, Beitrag in den Vordergrund.

FONDUL RUDOLFIAN

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Tineri trimiși la studii teologice de Episcopia Greco-Catolică de Lugoj în perioada episcopului Victor Mihályi de Apșa

Numele	Proveniență			Studii	Loc. de studii	An hirotonire	A devenit protopop
	Localitate	Comitat	Mediu social				
Albu Ioan	Uilac	Cluj		Sistematic	Alba – Iulia, Blaj	Părăsește dieceza	
Avram Ioan	Sibișel			Morale	Lugoj	1877	
Bereș George	-			Morale	Blaj	1882	
Bereș Nicolau	Careii Mari	Satu Mare		Sistematic	Budapesta, Blaj	1877	
Berinde Ștefan	-			Morale	Blaj	1894	
Boca Vasile	Căianul Mic	Solnoc-Dăbâca		Morale	Blaj	1885	
Bocănici Ioan	Rudabaia	Hunedoara		Morale	Blaj	1889	
Bolboca Nicolae	Gilău	Cluj		Sistematic	Timișoara	1881	1895 Ciacova 1898 Vermeș
Bora Ioan	Coroești	Hunedoara	preot	Morale	Blaj	1884	
Bora Vasile	Coroești	Hunedoara	preot	Morale	Blaj	1888	
Brândușianu Iustin	Baia de Criș	Hunedoara		Sistematic	Budapesta	1887	
Cetățianu Vasile	Subcetate	Hunedoara		Morale	Lugoj	1875	
Chețianu Petru	Ercea	Mureș-Turda		Sistematic	Ungvar, Blaj	1888	
Ciachi Petru	Hațeg	Hunedoara		Morale	Blaj	1883	
Ciontea Ioan	Sinești	Caraș-Severin		Sistematic	Blaj	1878	
Ciumașiu Ioan	Beriu	Hunedoara	preot	Morale	Blaj	1891	
Crișan Teodor	Bagău	Hunedoara	preot	Sistematic	Blaj	1886	
Crișan Theofil	Bagău	Hunedoara		Sistematic	Blaj	1898	
Doboșianu Atanasie	Lugoj	Caraș-Severin		Sistematic	Blaj	Retras	
Dariu Iuliu	Rechitova		preot	Morale	Blaj		
David Teodor	Jucul de Jos	Cluj		Sistematic	Blaj, Viena	1879	
Deciu Ștefan	Scăiuș	Caraș-Severin	preot	Sistematic	Blaj, Ungvar	1884	
Dobrea Dionisie	Sânta Maria Orlea	Hunedoara		Morale	Blaj	1883	

Domșia Titus	Peșelca	Alba Inf.		Sistematic	Blaj	1887	
Drăghici Alic	Valea Lupului	Hunedoara		Morale	Blaj	1892	
Dumoni Ioan	Păcinești	Hunedoara	econom	Morale	Lugoj	1877	
Frențiu Traian Valeriu	Reșița	Caraș-Severin	preot	Sistematic	Timișoara, Budapesta, Viena	1898	
Fireza Daniel	Uricani	Hunedoara		Sistematic	Roma	1893	
Ganga Nicefor	-	Alba Inf.	preot	Sistematic	Blaj	1877	
Guga Ioan	Curechiu	Hunedoara	preot	Moralist	Blaj	1884	
Habor Ioan	Sânmihaiul de Câmpie	Cluj		Sistematic	Blaj	1883	
Hoza Nicolau	Beiuș	Bihor		Sistematic	Blaj	1883	
Iancu Demetriu	Bobâlna	Hunedoara	preot	Morale	Blaj	1875	
Iancu Ioan	Bobâlna	Hunedoara	preot	Morale	Blaj	1888	
Iechim Aureliu	Hațeg	Hunedoara		Sistematic	Alba Iulia, Budapesta	1879	
Ilea Moise	Peșteana	Hunedoara		Morale	Lugoj	1876	
Ionașiu Andrei	Roșia de Secaș	Alba Inf.		Sistematic	Blaj	1880	
Iorgovici Romulus	Vărădia	Timiș		Sistematic	Budapesta, Blaj	1892	
Ioszia Aurel	Lugoj	Caraș-Severin		Sistematic	Timișoara, Budapesta	1881	
Îtu Ioan	Sălașul superior	Hunedoara	preot	Morale	Blaj	1879	
Iubaș Mihai	Râu de Mori	Hunedoara	preot	Morale	Blaj	1902	
Iubaș Corneliu	Ștei	Hunedoara	preot	Sistematic	Ungvar, Blaj, Budapesta	1891	
Jivanca Mihail	Lugoj	Caraș-Severin		Sistematic	Blaj	1899	
Jurma Nicolae	Vărădia	Timiș		Sistematic	Budapesta	1887	
Lăpădat Ioan	?						
Luca Laurian	Sfâlnaca	Alba Inf.	preot	Sistematic	Strigoni	1882	1883 Torontal
Lengyel Corneliu	Nagy Szölos	?		Sistematic	Blaj	1896	
Lupșia Aron	Mintia	Hunedoara	preot	Sistematic	Roma	Studii în curs	
Lupșia Ioan	Mintia	Hunedoara		Morale	Lugoj	1876	
Lupșior Adam	Turdaș	Hunedoara		Morale	Blaj	1883	

Madincea Octavian	Iladia	Caraș-Severin	preot	Sistematic	Blaj	1891	
Marga Demetriu	Ramna	Caraș-Severin		Sistematic	Budapesta, Timișoara	Retras	
Mănuțiu Demetriu	Bouțarul superior	Hunedoara	învățător				
Mihăiescu Aron	Lunca Cernei	Hunedoara		Morale	Blaj	1886	
Mihalka George	Careii Mari	Satu Mare		Sistematic	-	1891	
Morariu George	Beiuș	Bihor		Sistematic	Blaj	1884	
Mustețiu Iosif	Ramna	Caraș-Severin		Sistematic	Budapesta, Timișoara, Blaj	Retras	
Munteanu George	Vețel	Hunedoara	preot	Sistematic	Timișoara	1891	
Munteanu Nicolae	Cugir	Hunedoara		Sistematic	Timișoara	1898	1902 Ulpia Traiana
Nicola George	Bociu	Cluj		Sistematic	Blaj	1895	
Nicolescu Iacob	Tuștea	Hunedoara		Sistematic	Timișoara, Blaj	1895	
Nandra Ladislau	Băiești	Hunedoara	preot	Morale	Lugoj	1876	
Nandra Petru	Băiești	Hunedoara	preot	Morale	Blaj	1884	
Nestor Nicolau	Intregalde	Alba Inf.		Sistematic	Budapesta	1885	1889 Cugir
Olteanu Sofronie	Păgida	Alba Inf.		Sistematic	Blaj	1886	
Ordeanu Emanuel	Romos	Hunedoara	preot	Sistematic	Budapesta	-	
Pascu Ieronim	Gârbova	Alba Inf.		Sistematic	-	1891	1902 Bocșa
Pascu Vasiliu	Ticvaniu Mare	Caraș-Severin		Sistematic	Timișoara	1879	
Petcanu Iosif	Nemes-Zsuk			Sistematic	Blaj	1886	
Pataki Ioan	Dumitra	Alba Inf.		Sistematic	Budapesta , Blaj	1896	
Poravu Nicolaus	Craifalalul de Câmpie	Cojocna		Sistematic	Blaj	-	
Pintea Petru	-			Morale	Blaj	1886	
Pop Avel	Ghelar	Hunedoara	preot	Sistematic	Blaj	1890	
Pop Benjamin Ioan	Deva	Hunedoara	funcționar	Sistematic	Roma		
Pop Constantin	Hunedoara	Hunedoara		Sistematic	Blaj	1879	1899 Hălmaj

Pop Ioan	Poiana	Arad		Morale	Blaj	1894	
Pop Ioan	Vâlcelele Bune	Hunedoara	cantor	Morale	Lugoj		
Pop Mihail	Paroș-Peștera	Hunedoara		Morale	Blaj	1890	
Pop Petru	Boss	Hunedoara	preot	Sistematic	Blaj, Timișoara	1885	
Pop Traian				Sistematic	Blaj	Renunță la preoție, publicist la Brașov	
Pop Victor	Geoagiu inferior	Hunedoara		Morale	Blaj	Renunță la preoție	
Pop Ștefan	Dobrești	Timiș		Sistematic	Blaj, Budapesta	1891	? Orăștie
Popescu Virgil	Lugoj	Caraș-Severin	funcționar	Sistematic	Roma, Budapesta, Blaj	Renunță la preoție	
Popovici George	Hălmaj	Arad		Sistematic	Budapesta, Timișoara	1881	1884 Oravița 1898 Lugoj
Popovici Iosif	Vaidei	Hunedoara	preot	Morale	Blaj	1888	
Popovici Nicolae	Cib	Hunedoara	preot	Morale	Lugoj	1877	
Popovici Simion	Racovița	Timiș	preot ortodox	Morale	Lugoj, Blaj	1882	
Poruțiu Victor	-			Sistematic	Blaj	1888	1898 Oravița
Poșiar Demetriu	Ciuguzel	Alba Inf.		Sistematic	Budapesta	1879	
Raca Romulus	Bouțarul inferior	Hunedoara		Sistematic	Blaj	1888	
Rațiu Iuliu	Arad	Arad		Sistematic	Roma	1887	1896 Cugir
Roșiu Petru	Ticvaniul Mare	Caraș-Severin		Sistematic	Budapesta	1885	
Saturn Isidor	Merșor	Hunedoara	preot	Morale	Blaj	1889	
Siegescu Iosif	Cânceea	Caraș-Severin		Sistematic	Budapesta	Studii în curs	
Simonetti Silvius	Lodroman	Târnava Mică		Sistematic	Blaj	1894	
Stăia Ioan	Vărădia	Timiș		Sistematic	Timișoara	1884	
Stanciu Petru	Mătești	Hunedoara		Sistematic	Blaj	-	

Stoica Petru	Ciula Mare	Hunedoara	preot	Morale	Blaj	1884	
Stoica Schmidt Carol	Almaș	Arad		Sistematic	Timișoara	1889	
Strâmbei Corneliu	Oravița	Caraș-Severin		Sistematic	Timișoara , Budapesta	1888	
Stupineanu Iosif	?			Sistematic	Blaj	1882	
Suciu Beniamin	Galați	Hunedoara	preot	Morale	Blaj	1888	
Suciu Iulian	Arad	Arad		Morale	Blaj	1891	
Teaha Corneliu	Chizdia	Timiș	preot	Sistematic	Budapesta	1894	1898 Ciacova
Tiarina Iustin	Păucinești	Hunedoara	preot	Morale	Lugoj	1877	
Țiucu Ioan	Lugoj	Caraș-Severin		Sistematic	Blaj	1893	
Todoran Ioan	Paroșeni	Hunedoara	preot	Morale	Blaj	1887	
Todoran Nicolau	Paroșeni	Hunedoara	preot	Morale	Blaj	1892	
Văideanu Ioan	Romos	Hunedoara		-	Sibiu	1879	
Varju C. Vasiliu	Oradea	Bihor		Sistematic	Ungvar, Blaj	1889	
Vladislav Sigismund	Livadia de Câmp	Hunedoara	preot	Morale	Lugoj, Blaj	1881	
Voin Nicolae	Valca Lupului	Hunedoara	preot	Morale	Blaj	1891	
Zugravu Ilie	Uricani	Hunedoara	preot	Morale	Blaj	1889	
Zugravu Nicolae	Uricani	Hunedoara	preot	Sistematic	Budapesta	1896	
Zăhan Simion	?			Sistematic	Ungvar, Timișoara	Părăsește dieceza	

EVOLUȚIA ISTORICĂ A STAȚIUNII BALNEO-CLIMATERICE MONEASA (JUD. ARAD) PÂNĂ ÎN 1918

Felicia-Aneta Oarcea

Cuvinte cheie: *stațiunea balneo-climaterică Moneasa, evoluție istorică, epoca modernă*

Keyword: *Moneasa Spa, Modern Age*

Istoria stațiunii arădene Moneasa s-a împletit armonios cu peisajul pitoresc, izvoarele termale și aerul puternic ionizat. Izvoarele termale au fost amintite în diploma din 1597, în care s-a consemnat actul de donație făcut de principele Sigismund Báthory lui Kornis Gaspar¹. "Băilor termale" au fost cunoscute și apreciate de otomani. Descoperind calitățile binefăcătoare, turcii le-au utilizat pentru recuperarea sănătății. Nu știm însă dacă au fost angajați medici turci, dar s-a știut faptul că de multe ori aceștia s-au adresat vracilor². Cert este că în perioada turcească băile Moneasa nu au fost exploatate în scop turistic. Viitoarea stațiune și-a luat denumirea de la satul cu același nume³, cunoscut fiind faptul că din perioada medievală apar primele mențiuni documentare despre localitatea și băile Moneasa.

Interesul pentru amenajarea stațiunii a început abia în secolul al XIX-lea când proprietarii Monesei, pe lângă exploatarea minelor, calcarelor și marmurei s-au preocupat de promovarea turismului prin dezvoltarea stațiunii.

De-a lungul vremii s-au făcut numeroase aprecieri asupra locurilor pitorești ale acestei stațiuni. Unul dintre istoricii arădeni ai perioadei moderne a menționat-o ca fiind "unica stațiune balneară din comitatul Arad, situată în părțile nord-estice". Prestigiul l-a oferit și conținutul bogat în minerale al izvoarelor termale, cu o temperatură variabilă cuprinsă între 18, 25 sau 31°C, care are efecte benefice în afecțiunile organelor digestive, bolilor reumatice, debilitate generală și boli abdominale⁴. Istoricii au

apreciat că apele termale izvorăsc din calcarele triasice, acestea găsindu-se la o distanță de $\frac{1}{4}$ h de satul Moneasa⁵. Pe lângă izvoarele termale, există și izvoare cu apă rece, caracterizate printr-un debit bogat. Acestea, deși nu au însușirile chimice ale izvoarelor calde, totuși, sunt foarte utile, deoarece asigură o temperatură adecvată băilor calde⁶.

Susurul izvoarelor și singurătatea sălbatică a locurilor te conduc spre o baie retrasă frecventată încă din perioada modernă de turiști pentru recuperarea sănătății. Amenajările realizate în preajma băii și a „hotelului cu camere”, au îmbiat turiștii să vină, chiar de la distanțe apreciabile, la început, în număr mic cei drept, pentru însănătoșire și distracție⁷. Măsurile luate, în prima jumătate a secolului al XIX-lea de membrii familiei Nevery⁸, pentru amenajarea stațiunii, nu au schimbat aspectul său neglijent. Motiv bine întemeiat pentru a nu fi vizitată de turiști. În plus drumul de acces a fost aproape impracticabil. Traseul Sebiș-Moneasa a fost străbătut cu căruța în 2 h din cauza lipsei amenajărilor drumurilor și podurilor. În anotimpul ploios drumul a devenit și mai anevoios, căruțele intrând în nămol și apă până la butucul roților. La toate acestea au contribuit locurile puține de cazare, turiștii fiind nevoiți, de multe ori, să se reîntorcă, iar cei cazați să renunțe la multe comodități⁹.

Intrată în atenția oficialităților comitatense arădene, stațiunea Moneasa s-a bucurat de începuturile timide ale modernizărilor. Astfel, prin ordinul comitelui suprem al comitatului Arad adresat pretorului plasei Buteni, începând cu data de 20 mai 1853, notarul din comuna Prăjești a fost obligat să verifice și să întocmească, sub îndrumarea pretorului din Buteni, un tabel cu străinii care au venit la tratament în băile Moneasa¹⁰. Din listele întocmite rezultă că în acest an stațiunea a fost vizitată cu precădere de cei din comitatul Arad și din comitatele învecinate, fără a fi semnalate persoane venite din străinătate, persoane cu funcții și poziții sociale importante. Asistența medicală a fost asigurată de medicul comitatului cu sediul în comuna Sebiș, „care se deplasează zilnic în acest scop la Moneasa”¹¹. În cursul lunii iunie a aceluiași an, inspectorul Băilor din comuna Sebiș a consemnat prezența a 12 persoane, împreună cu 17 însoțitori (membrii de familie și servitori)¹², care au căutat efectele curative ale băilor Moneasa. Consemnările din raportul primpretorului plasei Buteni către comisarul gubernial cezaro-crăiesc, au făcut referiri la faptul că turiștii „vin pentru distracții și odihnă. Bolnavii veniți pentru tratament, în general părăsesc sănătoși stațiunea”. Raportul a susținut dezvoltarea și

amenajarea stațiunii, asigurarea condițiilor pentru atragerea unui număr cât mai mare de turiști după „planul medicului primar al comitatului Arad, dr. Bittner Emeric”¹³.

Cu toate eforturile modernizatoare, raportul autorității comitatului Arad către Consiliul locotenențial cezaro-crăiesc, departamentul Oradea, cu privire la desfășurarea sezonului balnear la băile din Moneasa, a concluzionat că băile Moneasa abia au putut fi considerate în categoria stațiunilor balneare, din cauza lipsei unor standarde de funcționare și administrare¹⁴.

Pentru o mai bună funcționare a băilor, din anul 1854, notarul din Moneasa a fost însărcinat să le administreze¹⁵. În atribuțiile sale au intrat și fixarea prețurilor de cazare și meniu. Capacitatea stațiunii s-a limitat, în această perioadă, la 5 camere de baie și 14 camere de oaspeți¹⁶. Decizia de a acorda credibilitate autorităților din localitatea Moneasa în vederea luării unor măsuri pentru bunul mers al stațiunii a însemnat începutul unei administrații eficiente. În perioada 18 iunie-4 august s-a înregistrat o creștere a numărului vizitatorilor la 25, cei mai mulți veniți din comitatul Arad¹⁷.

Un alt raport al pretorului cezaro-crăiesc al plasei Buteni către îputernicitul cezaro-crăiesc al comitatului Arad privind înaintarea listelor cu străinii care au vizitat stațiunea a consemnat că evidențe asemănătoare au fost trimise și Poliției cezaro-crăiască din Viena, precum și îputernicitului cezaro-crăiesc din Arad. Analiza tabelelor anexate a oferit o statistică detaliată despre turiști și ocupația lor. În luna iunie a anului 1854, trei persoane, originare din Batanya, Arad și Lököshaza au vizitat băile Moneasa. Acestea au venit dimineața. Fiecare vizitator a fost însoțit de un servitor. În luna iulie a aceluiași an, numărul vizitatorilor a crescut, ajungând la 28 persoane, însoțite de 16 servitori, sosite din Arad, Ghioroc, Batanya, Lökösháza, Seghedin, Zărand, Sebiș, Chisindia Mare și Sânmartin; iar în luna august, alte 23 de persoane, însoțite de 4 servitori, venite din localitățile Ineu, Chișineu-Criș, Nădab, Vinga, Lökösháza, Arad, Cinteț, Vânători, Sebiș, Sânmartin. Dintre cei 54 de vizitatori, în lunile iunie-august, 20 au fost femei venite cu soții lor. Unele persoane, ca de exemplu baroneasa Simony, a fost însoțită și de fata de casă și guvernantă, altele, spre exemplu soția protopopului din Sebiș, Terentie Raț, a venit cu soțul ei, însă fără servitori. O situație interesantă a fost cea a studentului venit din

Chisindia Mare, Mihai Stoikovits, care, probabil, fiind grav bolnav a fost însoțit de două persoane (o gospodină și verișoara lui).

Sub aspect ocupațional, același raport, a consemnat la rubrica "ocupația vizitatorilor" următoarele: soție de pretor, pensionar, baron și moșier, comerciant de făină, administrator de moșie, moșier, meșter pilar, notar, soție de notar, student, soție de protopop, baroneasă, protopop ortodox român și romano-catolic, soție de administrator de moșie, om de știință¹⁸. Raportul pe luna septembrie, înaintat cu ocazia închiderii sezonului la Moneasa, a înregistrat prezența a 27 de vizitatori, având ca și condiție socială cea de burghezi. Aceștia au avut o atitudine pașnică și ordonată¹⁹.

Creșterea numărului turiștilor a stârnit interesul autorităților, care au stabilit reguli pentru a menține ordinea la stațiunile balneare existente pe teritoriul circumscripțiilor din Oradea. În cuprinsul lor s-au stipulat următoarele:

- folosirea liberă a băii este admisă tuturor celor care și-au achitat taxa fixată pentru folosirea băii;

- fiecare vizitator al băii este obligat cu ocazia sosirii sale la stațiunea balneară de a se prezenta la proprietarul stațiunii, respectiv la arendașul acesteia, pentru a declara: numele său, starea civilă, domiciliul, precum și pentru a-i înregistra în condica străinilor, care va fi verificată de inspectorul băii, zilnic;

- este o obligație a vizitatorilor de a îngriji fiecare vană; după folosire să fie complet golită și să fie curățată cu perii, înainte de a se pregăti o nouă baie;

- vizitatorul este liber să fie prezent la umplerea vâinii sale, de a se convinge de curățenia ei și de a stabili gradul căldurii ei;

- dacă vreun vizitator primește o vană deja umplută și are bănuiala fondată că apa parțial a fost deja folosită, atunci are dreptul de a cere golirea vâinii și umplerea ei din nou;

- arendașul băii are obligația menținerii curățeniei camerelor de baie și a garniturilor, de a se îngriji de utilitatea lor și de curățenia vâinilor, iar vizitatorii sunt obligați să mențină curățenia în camerele de baie și a mobilierului existent înăuntru:

- vizitatorii care nu au costume de baie să fie prevăzuți cu ele în schimbul unei plăți; costumele murdare și umede să fie restituite vizitatorului și în locul lor trebuie să primească haine uscate și curate;

- în caz de îmbolnăvire subită, ca să se poată acorda primul ajutor îndată, trebuie să se țină așa-numita "hoffmani" și suc de corn de cerb, și în fiecare cameră de baie trebuie să fie instalată la un loc potrivit o sonerie de tras;

- taxele costumelor de baie și ale băilor, fiecare separat, trebuie să fie afișate într-un loc public, pentru a le putea oricine folosi.

Aceste reguli ale stațiunii balneare au fost afișate în casa cu vânille, în anumite locuri, bățătoare la ochi, și să fie supravegheate pentru a nu fi rupte²⁰.

Pretorul din plasa Buteni a înaintat un raport, la 20 septembrie 1856, împuternicitului cezaro-crăiesc din comitatul Arad, referitor la închiderea sezonului stațiunii balneare Moneasa. Conform informațiilor furnizate, stațiunea a fost vizitată de 27 de persoane, toți erau indigeni și aparțineau clasei burgheze. Atitudinea lor și a servitorilor lor, atât politică, cât și socială, în timpul șederii a fost pașnică și ordonată, iar persoanele bolnave au fost vizitate de medicul primar din Sebiș, dr. Bittner Emeric²¹. Același raport a precizat faptul că persoanele care s-au perindat la cură-în acest număr nu se includ și servitorii-s-au arătat nemulțumite de aspectul neglijent al băilor și camerelor de oaspeți²².

Schimbările au început în 1891, când stațiunea a trecut în proprietatea contelui Weckheim Friedrich²³. Noul proprietar a construit pe cont propriu o cale ferată de la gara Sebiș și până la stațiunea Moneasa, înlăturând, astfel, neplăcerile drumului. În locul clădirilor vechi și dărăpănate ale băii și restaurantului demodat s-a construit o vilă, a cărei lungime este de 80 m. La parter au fost amenajate băile, saloanele, în care domnii și doamnele puteau purta discuții diverse, iar la etaj erau camerele de oaspeți. Lângă această clădire a fost edificat un restaurant, construit din sticlă, cu o capacitate de 300 de locuri. Vis-à-vis de acesta se află bucătăria; ambele au fost complet renovate. Înspre parcul stațiunii s-a ridicat o clădire cu 16 camere²⁴. În apropierea acestei clădiri s-a aflat un sanatoriu de hidroterapie, care este înconjurat de un parc. Înalta societate maghiară a împodobit parcul stațiunii Moneasa cu vile, încadrate arhitectural în moda epocii. Dintre acestea putem aminti vila lui Paradeyser Ludovic, a Căilor Ferate Unite Arad-Cenad²⁵, a contelui Wenckheim, a familiei Czàran, apoi, somptuoasa vilă construită de văduva baronului Andrényi, după planurile arhitectului arădean Steiner József²⁶. Impunătoarele construcții au ridicat prestigiul stațiunii Moneasa, ceea ce face ca la sfârșitul secolului al XIX-lea

să fie numită „Gasteinul Ungariei”²⁷. Anual, în data de 24 iunie s-a organizat „Krisztina-bal” și pe 20 august balurile de sfântul Ștefan²⁸.

Lucrările de amenajare a stațiunii au continuat și prin forarea a unei fântâni arteziene, care a avut o adâncime de 316 m și a asigurat un debit de 60 hl pe minut. Analiza apei fântânii arteziene a fost efectuată de dr. Lengyel Bela. Analiza a fost trimisă d-lui administrator al domeniului, Razel Istvan, însoțită de o scrisoare²⁹.

Conținutul scrisorii este următorul: “Am onoarea de a vă trimite anexat rezultatul analizei apei fântânii arteziene, împreună cu un mic text în care prezint stațiunea balneară.

Analizele dovedesc că prin forarea fântânii arteziene-Moneasa s-a obținut un izvor, care corespunde întru totul cu caracterul izvoarelor vechi. E incontestabil că apa provine din acel bazin subteran din care provin și apele celorlalte izvoare, cu excepția apei izvorului rece. Pot afirma că, acele impresii favorabile, pe care le-am obținut despre Stațiunea balneară Moneasa m-au impresionat adânc și am avut deja ocazii de a vorbi despre stațiune cu câțiva colegi.

N-ar fi de prisos de a tipări actele trimise de mine și a le trimite medicilor mai renumiți din țară. Eu nu sunt adept al reclamelor, sunt convins că stațiunea balneară Moneasa ar merita să devină mai cunoscută în cercurile mai largi.

Analiza chimică a apei fântânii arteziene din Moneasa

Stațiunea balneară din Moneasa este proprietatea contelui Weckheim Frideric, care nu cruță nici o cheltuială ca să ridice stațiunea balneară la nivelul cerut al cerințelor moderne. Se poate spune că ceea ce se poate obține prin sacrificii în scurt timp a și realizat în mare parte.

Nu vorbesc mai amănunțit despre hotel sau despre clădirile mai mari, care sunt sortite pentru primirea vizitatorilor. Acestea sunt prevăzute cu mobilier simplu, dar cu gust, corespunzător tuturor pretențiilor.

Nu vorbesc despre parcul recent amenajat, care, cu fântânile sale țâșnitoare și cu aleile sale mari, peste câțiva ani, când vor crește brazii, sădiți în grupuri elegante, va fi cu adevărat frumos, de care, de fapt, de-abia era nevoie, deoarece munții care înconjoară stațiunea sunt acoperiți cu păduri dese, care au drumurile lor tăiate pentru promenade de Czarán Gyula-deja constituie un parc uriaș.

În sfârșit, nu vorbesc despre situația climaterică, deoarece nu o cunosc din propria experiență, dar, totuși, risc observația că circumstanțele climaterice trebuie să fie favorabile, pe de-o parte datorită situației geografice a văii, iar pe de altă parte, fiindcă teritoriul stațiunii balneare este întretăiat de multe pâraie mari și frumoase ale căror ape fac aerul incontestabil mai proaspăt.

Halele de baie sunt amenajate conform cerințelor tehnicii noi. Vămile sunt confecționate din marmură roz, provenite de la carierele de marmură ale domeniului. Bazinele la fel. Instalația, prevăzută cu trei robinete, furnizează apă cu trei tipuri de temperatură. Și cabinele de băi sunt amenajate cu un confort necesar.

Punctul culminant al stațiunii este fără îndoială stabilimentul hidroterapie cu apă rece. Sala mare a clădirii este prevăzută cu dușuri, bazine, băi de șezut, băi de picioare, locuri de odihnă etc., ceea ce face posibilă aplicarea tuturor posibilităților de tratament cu apă rece.

Din sală se poate ajunge în sala de înot, care se poate afirma că este amenajată elegant. În bazinul de cca 150-200 m², apa se schimbă continuu, care ajunge aici prin țevi din izvorul artezian abundent. Sub un singur acoperiș există două asemenea stabilimente, unul pentru bărbați și altul pentru femei.

Face o impresie plăcută curățenia și ordinea predominant în toată stațiunea balneară.

Pentru diferitele băi, apa o furnizează cinci izvoare, dintre care patru sunt de mult folosite. Apa izvoarelor Ernö (Ernest), Maria, Kerestély și a unui izvor rece am examinat-o în 1887.

Deoarece aceste izvoare n-ar fi putut furniza apă în cantitate suficientă pentru o stațiune balneară grandioasă, s-a decis forarea unei fântâni arteziene, pentru a se putea aproviziona cu o cantitate de apă îmbelșugată stațiunea balneară în dezvoltare. Planul a fost realizat cu succes și în prezent, pe lângă izvoarele vechi, și izvorul artezian recent terminat furnizează o cantitate mare de apă.

Fiind rugat să analizez compoziția chimică a acestui izvor, m-am deplasat la fața locului, pentru a efectua munca necesară acolo. Atunci am avut prilejul de a dobândi impresiile de mai sus, și totodată de a mă convinge că administrația domeniului pune un accent deosebit pentru dezvoltarea stațiunii, după modeluri moderne, în raport cu pretențiile publicului civilizat.

Fântâna arteziană

Fântâna este forată pe tot traseul în straturi de calcar, în imediata apropiere a halei de băi. Fântâna are o adâcime de 320 m și un debit de 60 m³ apă pe secundă, deci, în 24 h furnizează 14.400 hl de apă.

Rezultatul analizei apei recent efectuate a întărit părerea mea ce am exprimat-o încă din 1887, când am analizat apele celorlalte izvoare.

Și în baza acestei analize mă asociez la părerea dr. Boleman Istvan, conform căreia Moneasa-Băi aparține de grupa de ape minerale care se găsesc în stațiunile din: Keszthely, Oradea, Römer Bad, Tobel Bad, Gastein și Vöslau.

Budapesta, 1898, V, 28³⁰

Dr. Lengyel Béla³¹.

Crearea condițiilor favorabile de cazare, tratament și distracții a contribuit, așadar, la creșterea numărului vizitatorilor. Dacă înainte doar câteva familii își petreceau vacanțele la Moneasa, începând cu anul 1895 numeroși turiști au vizitat stațiunea în timpul verii. Astfel, încă înainte de a fi terminat construcțiile sus-amintite, 100 de persoane au stat în stațiune timp de o lună, iar numărul celor care petreceau sfârșitul de săptămână s-a cifrat la 2000, la care s-a adăugat numărul mare de excursioniști, sosiți din Arad doar pentru ziua de duminică³². Loisir-ul prin stațiune a fost însoțit de "cea mai bună orchestră de țigani din comitatul Arad care locuiește la Ineu. Atât de frumos cântă, încât s-ar putea duce în turneuri și în străinătate, însă ea se mulțumește să cânte vara în fața publicului de la stațiunea balneară din Moneasa".

În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, stațiunea a început să se organizeze conform noului statut de funcționare. În statut s-a stipulat că durata sezonului a fost cuprinsă între 15 mai și 30 septembrie. Prim-pretorul de la Sebiș a fost numit din oficiu drept comisar al stațiunii, care supraveghea și urmărea dorințele și interesele vizitatorilor, fiind sprijinit de doi funcționari domeniiali, de cei doi preoți locali, respectiv romano-catolic și ortodox, precum și de patru oaspeți ai stațiunii.

Din taxele plătite de oaspeți pentru tratament și muzică s-a constituit un fond, pentru acoperirea cheltuielilor de întreținere a orchestrei de țigani, abonamentelor la ziare, precum și a celorlalte distracții. Această taxă a fost stabilită la 20 creițari/zi pentru o persoană în plin sezon, adică lunile iulie-august, și la 10 creițari în sezoanele secundare, respectiv lunile iunie și

septembrie. Întreținerea stațiunii a fost destul de ieftină. O cameră pe zi a costat între 60 creițari și 1 fl și 20 creițari, iar hrana zilnică a unei persoane a costat 1 fl și 50 creițari³³. Printre distracții am putea menționa: biliardul, popicele, tenisul, jocuri pentru copii, excursiile de la minele de fier și marmură, care au intrat în categoria excursiilor de scurtă durată. Excursiile de lungă durată au fost cele organizate pe Valea Lungă, Tinoasa, Reștirata, Dezna-heleșteul familiei Török și la ruinele cetății Dezna, la Vașcău sau la sticlăria din Beliu. Excursii speciale cu trenulețul pentru turiști, la preț redus, au fost organizate numai duminică³⁴. Turiștii au respectat astfel recomandările medicului comitatului, Kery Emeric³⁵.

Un rol important în susținerea turismului zonal l-a avut Asociația Turistică din Arad, înființată în 1898, care organiza pe lângă excursii și reuniuni, serbări, conferințe, edita anuare, publica articole și a făcut propuneri pentru practicarea sporturilor de iarnă în Munții Bihorului. Susținătorul turismului în zona Monesei și împrejurimi a fost Czarán Gyula, care a exploatat potențialul turistic al Monesei³⁶.

Eforturile depuse de autorități și promovarea turismului în zona Monesei au fost încununate de obținerea statutului de stațiune balneară, la 13 mai 1896, din partea Ministerului de Interne Regal Maghiar³⁷.

Apreciată pentru frumusețea și sălbăticia locurilor, l-a începutul secolului XX, turiștii s-au putut bucura și de curățenia din stabilimentul balnear, de apele termale și de puritatea aerului³⁸. În timpul Primului Război Mondial stabilimentul de tratament cu apă rece a fost afectat, însă a fost refăcut la scurt timp³⁹.

După Marea Unire stațiunea Moneasa a intrat în administrarea Ministerului Sănătății și Ocrotirilor Sociale, o parte din acțiuni fiind deținute de județul Arad, Administrația arădeană a deținut cele două hoteluri mari, al băilor, cu 47 de camere și Central cu 18 camere⁴⁰. Loisir-ul a fost însoțit, conform obiceiului, de muzică de estradă, de două ori pe zi, concert în timpul meselor, pian în salonul de cură, ping-pong, reviste săptămânale și ziare zilnice, biliard la cafea, terenuri de tenis în parc, bărci pe lacul cu pești, seri de dand, tombole, cabarete, piese de teatru, concerte⁴¹.

Stațiunea Moneasa păstrează urmele perioadei moderne, cu precădere, interval istoric în care s-au edificat vilele, s-au efectuat numeroase amenajări și s-au luat măsuri pentru eficientizare turismului în zonă. Acele vremuri rămân ca o piatră de temelie pentru viitoarea dezvoltarea a stațiunii Moneasa.

NOTE

1. Márki Sándor, *Arad Vármegye és Arad Szabad Kiralyi Város Története*, Arad, 1895, vol.II, p. 165; Somogyi Gyula, *Arad Szabad Kiralyi Város és Arad Vármegye Kösegeinek Arad Leirása*, Arad, 1913, p. 180-181 (În urma adunării ținute la Alba Iulia de cele trei stări ale Transilvaniei, domeniul ce cuprindea printre altele cetatea Deznei, târgul Sebiș, 47 de sate întregi, 7 puste, minele de fier și izvoarele termale au fost donate, la 24 aprilie 1595, lui Kornis Gaspar de Göncz-Rusca, consilier, căpitan din Huszt și comite suprem al Maramureșului. A intrat în posesia acestor bunuri imobile în anul 1597).
2. Márki Sándor, *op. cit.*, vol.II, p. 248, 259, 264; Somogyi Gyula, *op. cit.*, p. 180, 181.
3. Coriolan Suciu, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, București, Ed. Academiei, 1967, vol.II, p 406; Alexandru Roz, Kovach Géza, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Ed. Universității de Vest "Vasile Goldiș", Arad, 1997, p. 165-166; Fényes Elek, *Magyarország Geographiai Szótára*, III, Pesten, 1851, p. 115; Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale (D.J.A.N.A.), *Colecția manuscrise*, nr. 109, f. 255 ; Complexul Muzeal Arad (C.M.A.), *Fond (F.) Suciu (S.)*, nr. inv. 23., *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune românească din Ungaria*, Sibiu, 1900, p. 147 .
4. Gaál Jenő, *Arad Vármegye és Arad Szabad Kiralyi Város Közgazdasági, Közigazgatási és Közművelődési Allapotának Leirása*, Arad, 1898, p. 5o2-5o4; Dr. Kardos Géza, *Erdélyi Földkökalauz*, Arad, 1928, p. 156; *** *Enciclopedia României*, vol. III, p. 797; Valeria Velcea, Ion Velcea, Octavian Mândruț, *Județul Arad (Județele patriei)*, București, 1979, p. 131.
5. D.J.A.N.A., *Fond Prefectura Județului Arad (F.P.J.A.)*, *Acta congregationum*, dos. 753/1822, f 5; *** *Enciclopedia României*, vol. III, p. 797.
6. Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 5o2-5o4.
7. Fábíán Gábor, *Arad vármegye leirása historiai geographiei és statisztikai*, vol. I, Buda, 1835, p. 75.
8. Nevery Alexa de Gyula-Vârșand a cumpărat, la începutul secolului XIX, de la Erariu un întins teritoriu, care cuprindea și localitatea Moneasa.
9. Gaal Jenő, *op.cit.*, p. 5o2-5o4.
10. D.J.A.N.A., *F.P.J.A.*, *Actele comitatului*, dos. 328/1854, f. 4.
11. *Ibidem*, dos. 566/1853, f. 1.
12. *Ibidem*, dos. 190/1853, f. 2; *Ibidem*, dos. 260/1853, f. 1.
13. *Ibidem*, dos. 533/1853, f. 1.
14. *Ibidem*, dos. 566/1853, f. 1.
15. *Ibidem*, dos. 328/1854, f. 1-4.
16. *Ibidem*, dos. 7636/1854, f. 3.
17. *Ibidem*, dos. 115/1855, f. 21-25.
18. *Ibidem*, dos. 328/1854, f. 21-26, 30-31.
19. *Ibidem*, f. 41.
20. *Ibidem*, f. 13-14.
21. *Ibidem*, dos.859/1856, f. 6.
22. Gaál Jenő, *op.cit.*, p 5o2-5o4; D.J.A.N.A., *F. P.J.A.*, *Actele comitelui suprem*, dos. 859/1856, f. 6.
23. Gheorghe Lanevschi, *Aradul vremurilor de mult apuse*, Ed. Polis, Cluj 2005, p. 134.
24. Gaal Jenő, *op.cit.*, p. 5o2-5o4; D.J.A.N.A., *F. P.J.A.*, *Actele comitelui suprem*, dos. 859/1856, f. 6.
25. C.M.A., *C.I.*, nr. inv., 2632-Eugeniu Dublea, *Băile Moneasa, în Orașe din România în imagini-Municipiul și județul Arad*, Arad, 1938, f. 13.

26. Gheorghe Lanevschi, *op. cit.*, p. 135.
27. Biblioteca Județeană „A.D.Xenopol” (B.J.”A.D. Xenopol”), nr. inv. 16471, *A Menyházai fürdő imertetése*, p. 5.
28. *Ibidem*, p. 14-15.
29. D.J.A.N.A., *Fond personal Márki Sándor mss*, f. 747.
30. *Ibidem*, f. 747-749.
31. Dr. Lengyel Béla a fost consilier ministerial, profesor pensionar al Facultății de Științe regale maghiare, directorul Institutului de chimie nr. 2 Budapesta.
32. Gaal Jenő, *op.cit.*, p. 502-504.
33. *Ibidem*, p. 660.
34. *Ibidem*, p. 403.
35. *Ibidem*, p. 660.
36. Somogyi Gyula, *op.cit.*, p. 51; *Scurtă biografie.Czarán Gyula*, Ed.Fundației Alma Mater, Arad, 2002, p. 6, 22.
37. D.J.A.N.A., *Fond personal Márki Sándor*, f. 750.
38. CMA, C.I., nr. inv. 4012-C. Diaconovich, *Enciclopedia României*, vol. III, Sibiu, 1904, p. 320.
39. Dr. Kardos Géza, *Erdélyi Fürdő kalauz*, p. 136.
40. C.M.A., C.I., nr. inv., 2632-Eugeniu Dublea, *Băile Moneasa, în Orașe din România în imagini-Municipiul și județul Arad*, Arad, 1938, f. 13.
41. Dr. Kardos Géza, *Erdélyi Fürdőkalausz*, p. 158.

L'EVOLUTION HISTORIQUE DE LA STATION BALNEAIRE MONEASA (DEPARTEMENT ARAD) JUSQU'AU 1918

- Résumé -

Découverte par les Ottomans, la Station balnéaire Moneasa, a parcouru quelques étapes dans son evolution. Au début du XIX-ème siècle la famille de baron Nevery a commencé prendre de mesures pour developper le tourisme. Mais les conditions précaires des voies d'accès et les lieux de casés insufisaments ont obstructioné une grande parte de tourists pour venire au médication balnéaire.

À la fin du XIX- ème siècle le baron Wenckheim, le nouveau propriétaire de Moneasa, a été préoccuper de promouvoir le tourisme. Il a construi le chemin de fer jusqu'à station, un grand hôtel et des autres villas. Des grands personnalités d'Empire, comme le baron Andreny, Paradeyser Ludovic, la Societé de Chemin de fer Units Arad-Cenad etc. ont édifié des villas somptueuses.

Après 1918, la Station balnéaire Moneasa a été administré par les autorités roumains.

DOUĂ SIGILII ALE BRESLEI CROITORILOR DE SUMANE DIN TIMIȘOARA

Augustin Mureșan

Cuvinte cheie: *Banat, sec. XIX, sigilii de breaslă*

Keywords: *Banat, 19th c., guild seals*

Organizarea breslelor în Banat, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, se întinde pe o perioadă de câteva decenii, în care Curtea din Viena intensifică controlul asupra vieții economice și încearcă reformarea breslelor existente¹. Creșterea numărului meșteșugarilor și organizarea diferitelor bresle meșteșugărești în Timișoara a însemnat o creștere a populației orașului.

De la unele dintre breslele timișorene s-au păstrat până în zilele noastre numeroase documente, lăzi de breaslă², steaguri³, izvoare sigilografice⁴, copacul de fier⁵, etc.

Între breslele organizate în oraș în prima jumătate a secolului al XIX-lea se numără și breasla croitorilor de sumane formată în anul 1815⁶. Prin activitatea desfășurată ea a fost una dintre cele mai importante bresle din oraș. De la această breaslă cunoaștem două vestigii sfragistice: un tipar sigilar și un sigiliu.

În rândurile de mai jos, ne propunem să prezentăm aceste două vestigii sigilare de breaslă. Având în vedere faptul că în câmpul lor sigilar există câte un scut ele se includ în categoria sigiliilor de breaslă de tip heraldic⁷.

Tiparul sigilar al breslei datează din anul 1816 și se păstrează la Muzeul Banatului din Timișoara⁸. Rondela sigilară are o formă oval-verticală (32 mm x 28 mm) confecționată din bronz și lucrată în incizie. Înălțimea totală (rondela sigilară împreună cu mânerul) este de 116 mm.

În câmpul sigilar (Fig. 1): într-un scut octogonal, pe câmp albastru s-a reprezentat o foarfecă de croitor deschisă cu lamele în sus. Scutul timbrat de acvila bicefală imperială austriacă, încoronată, ce poartă pe piept

elemente din stema ungară și ține în gheare însemnele puterii, în dreapta spada și în stânga sceptrul, este susținut de doi lei care stau fiecare în picioare pe un postament perlat. Dedesuptul postamentului se află un ornament, ca un șirag de perle, din trei ghirlande. Șiragul central în formă ovală este încadrat de o parte și de alta de câte o mică rozetă.

În exergă, între un cerc liniar interior, unul liniar și altul spicat, în exterior, s-a scris cu litere majuscule în limba latină legenda: SIGIL: SARTORUM GAUSAPEARIORUM TEMESVARIENSIIUM 1816 (SIGILIUL CROITORILOR DE SUMANE DIN TIMIȘOARA 1816)⁹.

Sigiliul breslei este rotund și aplicat în ceară roșie pe un document¹⁰. În câmpul sigilar (Fig. 2): într-un scut octogonal cu ornamente marginale de tip baroc s-a gravat o foarfecă de croitor deschisă cu lamele în sus.

Scutul timbrat de aceeași pasăre heraldică, dar cu capetele aureolate și coroană imperială deasupra, poartă pe piept stema mai sus menționată și ține în gheare însemnele puterii este susținut de doi lei care stau fiecare în picioare pe un postament perlat. Dedesuptul postamentului un ornament, ca un șirag de perle, din trei ghirlande. Șiragul central în formă ovală este încadrat de o parte și de alta de câte o mică rozetă.

În exergă, între un cerc liniar interior și două cercuri, unul perlat și altul spicat în exterior s-a scris cu litere majuscule în limba latină legenda: SIGILLUM SARTORUM GAUSAPEARIORUM TEMESVARIENSIIUM 1816 (SIGILIUL CROITORILOR DE SUMANE DIN TIMIȘOARA 1816).

Studiind cu atenție cele două vestigii sigilare observăm o deosebire între ele. Astfel, primul are o formă oval-verticală, iar al doilea este rotund. Ele se deosebesc și din punct de vedere al proporționalității dintre elementele incluse în emblemă și a modului de înfățișare.

În câmpul scutului primului tipar sigilar s-a redat albastrul, în semne convenționale specifice heraldicii¹¹.

Deși în emblema celui de-al doilea sigiliu sunt reprezentate aceleași elemente, unele dintre ele sunt mai bine realizate din punct de vedere artistic. Astfel, în scutul din câmpul sigilar, foarfeca croitorului de sumane este mai bine gravată. Tot așa este cazul și pentru elementele exterioare ale scutului. Pasărea heraldică, care timbrează scutul apare mai maiestuos reprezentată și așa cum am menționat mai sus, în descrierea sigiliului are capetele aureolate. Deasemenea leii care sprijină scutul au capul, coama, trupul, labele și cozile mai frumos înfățișate. Deasupra și pe flancurile scutului s-au gravat ornamente de tip baroc ce țin loc de lambrechini.

Legende s-au scris circular, pe un singur rând, cu litere majuscule în limba latină. Ele conțin apelativul sigilar (SIGIL., SIGILLUM), denumirea meseriei (SARTORUM GAUSAPEARIORUM), denumirea localității (TEMESVARIENSIVM), în care breasla își desfășura activitatea și anul confecționării tiparului sigilar (1816). La primul tipar apelativul sigilar s-a gravat prescurtat (SIGIL), iar la cel de-al doilea acesta s-a scris în întregime: SIGILLUM.

Pentru a se evoca simbolic meseriașii din această asociație profesională s-a utilizat ca însemn, o unealtă specifică: foarfeca croitorului de sumane. Într-adevăr, după cum s-a apreciat, reprezentările de pe sigiliile de breaslă simbolizează prin uneltele și produsele cele mai caracteristice, organizația meșteșugarilor aparținând aceleași branșe a breslei¹². Studiarea reprezentărilor de unelte și produse meșteșugărești din imaginile acestor sigilii prezintă o însemnătate deosebită pentru istoria tehnicii, pentru cunoașterea evoluției uneltelor¹³. Incluzând în emblemă specificul meseriei respective, uneltele de muncă, procedeele de lucru, ele reprezintă izvoare istorice de o reală valoare¹⁴.

Existența celor două tipare sigilare utilizate de către cei în drept, în cadrul breslei croitorilor de sumane din Timișoara, pune de la sine întrebări ca și în cazul folosirii și de către alte bresle, a două tipare sigilare, confecționate în același an, păreri deja prezentate pentru tiparele sigilare ale breslei olarilor din Lipova¹⁵ și pentru însemnele sigilare ale breslei croitorilor din Oradea¹⁶.

În legătură cu locul unde aceste două tipare sigilare ale breslei croitorilor de sumane din Timișoara au fost confecționate, credem că ele sunt opera unor meșteri pecetari locali, la cererea conducătorilor breslei.

1. În legătură cu breslele organizate în orașul Timișoara, vezi: Miletz Iános, *A temesvári céhek, în Történeti és Régészeti a Délmagyarország Történeti és Régészeti Museum társulata*, Timișoara, 1875; Szádeczky Lajos, *A czéhek történetéről Magyarországon*, Budapest, 1889, în *Ertekészések a történelmi, tudományok köréből*, Budapest, 1890, p. 128-129; Borovszky Samu, *Temes vármegye Budapest*, f. a., p. 266 și 267; Szádeczky Lajos, *Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon 1307-1848*), II, Budapest, 1913, p. 313; Milleker Felix, *Geschichte des Gewerbe in Banat (1716-1819)*, Werschetz, 1927; Gertrude Bartoš, *Din viața meseriașilor timișoreni în secolul al XVIII-lea (1716-1779)*, în *Studii și articole de istorie*, III, 1961, p. 101-119; Eperjessy Géza, *Mézövárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686-1848)*, Budapest, 1967, p. 251; Géza Kovách, *Răspândirea breslelor rurale în partea de vest a României în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, în Ialomița, materiale de istorie agrară a României*, Slobozia, 1983, p. 528; Idem, *A bánság demográfiai és gazdasági fejlődése (1716-1848)*, Szeged, 1998, p. 262-263.
2. Lada breslei cizmarilor români din Timișoara se păstrează la Muzeul Banatului, vezi: Kakucs Lajos, *Expoziția "Breslele din Banat"*, în *Revista Muzeelor și monumentelor, seria muzee*, Anul XX, nr. 6, 1983, p. 21, foto nr. 5.
3. În acest sens, vezi: Eleonora Costescu, *Steaguri de breaslă (pictate) în Banat în veacurile XVIII-XIX*, în *Ziridava*, XI, 1979, p. 818-819.
4. Un număr de 19 amprente sigilare ale unor bresle timișorene, sunt reproduse în lucrarea lui Borovszky Samu, *op. cit.*, p. 267, fig. 1-19, iar o altă amprentă sigilară, la p. 277. O amprentă sigilară împreună cu câteva tipare sigilare de acest fel, reproduse la Kakucs Lajos, *op. cit.*, p. 19-24. Au mai fost publicate și 8 tipare sigilare ale unor bresle timișorene, vezi: Augustin Mureșan, *Tipare sigilare de breaslă timișorene din secolele XVIII-XIX*, în *Ziridava*, XXIV, 2005, p. 365-372.
5. Florin Medeleț, *Copacul de fier din Timișoara*, în *Analele Banatului*, Serie nouă, VI, 1998, p. 665-671.
6. Szádeczky Lajos, *A czéhek történetéről....*, p. 129; Borovszky Samu, *op. cit.*, p. 266; Szádeczky Lajos, *Iparfejlődés és a czéhek....*, p. 314; Eperjessy Géza, *op. cit.*, p. 251; Géza Kovách, *Răspândirea breslelor rurale....*, p. 528; Idem, *A bánság demográfiai....*, p. 262.
7. Din punct de vedere al reprezentării din emblemă, sigiliile de bresle și corporații, în general de instituții economice au fost împărțite de către regretata cercetătoare Maria Dogaru în două categorii: 1. sigilii cu reprezentări simbolice și 2. sigilii de tip heraldic, vezi: Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 179.
8. Muzeul Banatului Timișoara, Colecția de tipare sigilare (sigilii), nr. inventar 20. 268. Tiparul sigilar este reprodus la Kakucs Lajos, *op. cit.*, p. 22, foto nr. 6.
9. Augustin Mureșan, *op. cit.*, p. 365
10. Amprenta sigilară în ceară realizată cu tiparul sigilar reprodusă la Borovszky Samu, *op. cit.*, p. 267, fig. 2.
11. În heraldică, albastrul numit și azur, culoare utilizată în alcătuirea stemelor, se reprezintă convențional prin linii orizontale plasate la egală distanță, vezi: *Dicționarul științelor speciale ale istoriei*, Edit. științifică și enciclopedică, 1982, p. 19.

12. Magdalena Bunta, *Sigilii de breaslă din colecția Muzeului de Istorie din Cluj*, în *Acta Musei Napocensis*, III, 1966, p. 225.
13. *Ibidem*, p. 224.
14. Maria Dogaru, op. cit., p. 179.
15. vezi: Augustin Mureșan, Livia Grozi, *Două tipare sigilare aparținând breslei olarilor din Lipova*, în *Revista muzeelor și monumentelor, seria muzee*, anul XXVI, nr. 3, 1989, p. 41-42.
16. Augustin Mureșan, *Două tipare sigilare ale breslei croitorilor din Oradea*, în *Analele Universității din Oradea, istorie-arheologie*, 10, 2000, p. 61-64.

TWO SEALS OF THE THICK LONG COAT TAILORS`GUILD FROM TIMIȘOARA

(Summary)

The author presents two seals of the thick long coat tailors` guild from Timișoara from the 1816.

In the emblem of those two seals was represented, in an octogonal shield, the tailor`s scissors, sygnifyng those handcraftmen gathered in guild. Above the shield, there is the Austrian bicefal acvila, holding in the clutches the power signs, the shield is leaning upon two lions who are laying on a pearls pedestal.

The studyind of tools and handicraft products representations from the seals of guild emblem presents an importance the techniques history, to the knowledge of tools evolution.

Fig. 1

Fig. 2

REALITĂȚI CULTURALE REFLECTATE ÎN FOAIA DIECEZANĂ DIN CARANSEBEȘ. 1900-1914

Maria Lădău

Cuvinte cheie: *Banat, activitatea culturală românească reflectată în Foaia Diecezană.*

Keywords: *Romanian cultural activity*

Cultura Banatului - remarca Lucian Blaga în anul 1926 - „este o cultură etnografică, populară și constituie „barocul etnografiei românești”¹. Ea se caracterizează prin produsele intelectuale și de civilizație ale românilor, sârbilor, germanilor, maghiarilor, evreilor, bulgarilor, slovacilor. În această zonă a țării creația culturală a fost inspirată de realitatea socială și nu invers.

Mozaicul demografic existent în zona Banatului a generat întrepătrunderea unor elemente și de ordin cultural ce va da naștere unei culturi particulare, unice în spațiul central și sud-est european.

Cultura a jucat un rol de seamă atât în formarea și afirmarea conștiinței naționale atât de necesare emancipării poporului român cât și în ridicarea gradului de civilizație al spațiului bănățean.

O contribuție de seamă la mișcarea culturală bănățeană și-au adus-o asociațiile create în orașe precum: Timișoara, Lugoj, Lipova, Caransebeș, Oravița și în zeci de localități rurale. Ele au imprimat un caracter de masă fenomenului cultural.

O altă componentă importantă a culturii bănățene a reprezentat-o mișcarea corală. Corurile bănățene au proliferat nu numai în mediul urban, ci mai ales, la sate.

Mișcarea teatrală a fost o altă componentă a culturii bănățene, care s-a dezvoltat îndeosebi în cadrul mișcării corale. Dar mișcarea teatrală bănățeană s-a extins și dincolo de marginile mișcării corale. Mișcarea teatrală a avut un lung și profund caracter de masă.

Reuniunile culturale românești au reprezentat prima formă de instituționalizare a corurilor și s-a produs în a doua jumătate a secolului al XIX lea. Reuniunile de cântări și cele de lectură au avut rolul unor instituții de cultură populară, pe care locuitorii Banatului le-au susținut cu o pilduitoare dăruire, transformându-le în adevărate forme de cultivare a limbii materne și educație națională.

Presa românească din Banat a contribuit la propagarea culturii către popor, prin prezentarea activităților reuniunilor culturale. Dintre aceste ziare ne-am oprit asupra publicației „*Foaia Diecezană*” din Caransebeș.

Orizontul cultural românesc zugrăvit de „*Foaia Diecezană*”, înscrie pe lângă activitatea școlară și bisericească cea a diverselor societăți de pe cuprinsul Eparhiei și al întregului teritoriu locuit de români². Constituite datorită unor necesități firești, acestea se remarcă prin puterea de atracție pe care o au în societate, prin nelipsitele momente de efuziune românească³. Articolele, ce redau aspecte din activitatea lor sunt, de obicei, scurte și se întâlnesc la rubrica „*Știri*” a publicației.

„Societatea română de cântări și muzică” din Caransebeș este una dintre acestea și se remarcă prin rolul ce îl avea în programul cultural al despărțământului Caransebeș al ASTREI, prin spectacolele ce le organizează

Articolul „Concertul Societății române de cântări și muzică din Caransebeș”⁴ anunță concertul ce are loc în fiecare an în Duminica Tomii în onoarea deputaților sinodali, care urmau să vină din cele mai îndepărtate locuri să se convingă despre mersul „afacerilor” bisericești, școlare și să dea „direcțiune” pentru viitor. Concertul „împreunat” cu dans a avut loc în data de 8/21 aprilie 1901 și a fost un real succes. La concert a asistat P.S. S. D. Episcopul Nicolae Popea, P. C. S. D. Arhimandrit Filaret Musta și un public distins. Petrecerea cu dans a fost animată și a ținut până în zori de zi.

Articolul „Invitare”⁵ anunță pentru data de 31 decembrie 1901 în sala mare a hotelului Pomul Verde desfășurarea unui concert organizat de „Societatea română de cântări și muzică” din Caransebeș. Concertul a avut un real succes mai ales: „Puișorul”, apoi duetul „Păsărică trecătoare”, cântat de domnișoarele Maria și Silvia Stoiacoviciu. După concert a urmat dans, care a ținut până în zori de zi.

„Societatea” anunța prin intermediul articolul „Invitare”⁶ pentru 5/18 aprilie 1909 în duminica Tomii, în sala hotelului Lichneckert „concert și reprezentațiune teatrală” urmată de dans:

1. Mureșan: „Brumălelul”, baladă, cor mixt solo de sopran și bariton.
2. Alard: „Faust”, Fantasie de concert, executat de violină de d-șoara Silvia Iorga, acompaniată la pian de dl dr. Aurel Iorga.
3. Kiriac: „Morarul”, cor mixt.
4. Sequens: „Potpouri românești”, cor mixt.
5. Matilda Poni: „Un tutor”, comedie în două acte și un tablou. Persoanele: Redeanu: dl. Petru Florian, Dornescu: dl. Anastasiu Fileriu, Buzdugan: vechiu servitor Redeanu... acțiunea se petrece pe moșia lui Redeanu.
6. Verdi: „Trovatore”, actul II, scena țiganilor, cor mixt cu acompaniament.

Prețul biletelor de intrare costau între 1 și 3 coroane, în funcție de locurile ocupate.

Sub titlul „Concert” se relatează succesul spectacolului organizat de „Societatea” din Caransebeș în 11 noiembrie 1908: „seara la orele 8 ½ a avut loc concertul organizat de Societatea română de cântări și muzică în Caransebeș. Sala destul de spațioasă abia a mai putut cuprinde publicul ce venise din cele mai îndepărtate puncte ale diecezei”⁷. Concertul a început cu piesa populară „Ști tu mândro”, cor mixt, compoziție artistică a profesorului de muzică de la institutul diecezan din localitate, A. Sequens, care s-a bucurat de un succes deosebit de public. A urmat „Coasa” de I. Vidu. Următoarele puncte din program au fost: „Juminea parisiană”, cor mixt, „Puișorul” de dl. Costescu și „Nu-mi place; îmi place” de I. Vidu. Succesul deosebit al concertului s-a datorat și „neobositului president d-lui prim forestier, Petru Borțun și harnicului conducător dl. Achim Aleontie”. După concert „o horă mare și frumoasă a încheiat pe toți într-o drăgălașă cunună care la plăcutele acorduri ale muzicei se mișca lin și vesel. Jocul în decursul căruia veselie a fost la culme a ținut până în zori de ziua când apoi toți s-au despărțit ducând cu sine suveniri plăcute”. Din câștigul realizat „Societatea de cântări și muzică” a hotărât să doneze suma de 120 coroane „Reuniunii învățătorilor” pentru a fi luată în șirul membrilor ei fondatori.

În 7 septembrie 1913 a avut loc adunarea generală anuală a Societății române de cântări și muzică din Caransebeș⁸. În raportul general al

„Comitetului” se arată: „societatea a reputat în anul societar expirat frumoase succese”. Între acestea sunt amintite cântarea liturgiei de Muzicescu în catedrala din localitate, reprezentarea „Șezătoarei” de Tiberiu Brediceanu și „Sărbările împreunate cu vizita fraților din Craiova care vor rămâne neuitate pentru populația acestui ținut⁹. În același timp averea „Societății” a crescut la 5000 coroane iar numărul membrilor s-a mărit. Adunarea a votat comitetul „Societății” pentru anul următor, constituit din dr. Cornel Cornean, reales președinte și Ștefan Jianu ca secretar. Alături de aceștia au fost aleși George Borlovan, Cassar, Dimitrie Zgaverdea, controlor, Dimitrie Roșca, arhivar-econom și Ioan Popa Curescu, notar. Seara „s-a dat nou alesului president o serenadă, după care a urmat o animată convenire socială” la care Comitetul a fost sărbătorit cu toasturi însuflețite.

În articolul intitulat „Concert în Mehadia” Societatea română de cântări și muzică din Caransebeș anunță prin intermediul „Foi diecezane” că „ va aranja la Sf. Ilie, duminică în 2 august 1914 un concert în Mehadia”¹⁰. Spectacolul va avea loc în urma invitației pe care conducerea comunei Mehadia a făcut-o Societății. Din această invitație se remarcă aprecierea semnatarilor ei față de activitatea corului din Caransebeș, „care se străduiește a fi un propagator sincer al culturii, al moravurilor bune și al frumosului în pătura țărânimii noastre...ne îndeamnă a Vă pofti în satul nostru Mehadia, la căminul nostru, ca cu cântecele D-voastră să măriți solemnitatea serviciului divin și festivitățile populare care să vor aranja din prilejul Rugii la Sf. Ilie. Suntem modești aproape în toate referințele noastre, dar suntem dornici după cultură și lumină în proporții mari”¹¹.

În numărul următor al publicației se reamintește de faptul că la 20 iulie/2 august 1914 vor avea loc la Mehadia mari festivități religioase – culturale. Programul cuprindea: ședința festivă a agenturii „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român” ce cuprindea disertații, cântece și distribuiri cu premii pentru costumele cu motive naționale, concertul artistic susținut de „Reuniunea română de cântări și muzică” din Caransebeș și petrecerea „poporală cu Călușer și Bătută”¹².

Prezentarea operetei „Crai nou”¹³ în spectacolul „Societății” este amplu prezentat în „Foaia diezezană”. Prin acest spectacol s-a încercat aducerea unui omagiu și recunoștință aceluia „care ne-a îmbogățit în mod esențial literatura muzicală, culegând ntr-un mănunchi creațiile artistice ale sufletului poporului de rând”¹⁴. „Crai Nou” a fost reprezentat de două ori

și a avut un real succes. Artiștii au contribuit în mod special la reușita spectacolului. După fiecare spectacol avea loc dans până în zi. Dansurile și femeile îmbrăcate, aproximativ toate, în costume populare, „au dat petrecerii un adevărat caracter românesc”. Spectacolul a cuprins și alte piese muzicale între care se remarcă „Negruța” de I. Vidu, prezent la eveniment.

„Foaia diecezană” prezintă și activitatea altor societăți corale din cuprinsul Eparhiei. „Foaia diecezană” ține publicul la curent cu manifestările culturale din Banat.

Sub titlul „Astra”¹⁵ este prezentată adunarea generală a despărțământului Timișorii al „Asociației pentru literatură română și cultura poporului român”. Aceasta a avut loc în 6 mai 1901 în Buziaș și au fost prezenți la adunare numeroși intelectuali români și „mult popor”. Din discursul președintelui acestui despărțământ, E. Ungurianu, și din raportul Comitetului se vede că despărțământul Timișoarei este cel mai extins despărțământ al Astrei și cel mai activ.

În 17 iunie 1901 a avut loc „Adunarea generală a despărțământului Bocșa al Astrei”¹⁶, care s-a ținut în comuna Reșița Română.

„Reuniunea de cântări”¹⁷ a plugarilor din Hodoș a organizat cu ocazia hramului Sfintei biserici la 8/21 septembrie 1901, în curtea bisericii un concert „împreună” cu petrecere de joc. Acest concert a avut următorul program:

1. Podolean: „Imn de serbare” cor mixt.
2. I. Vidu: „Răsunet de la Crișana” cor mixt cu solo.
3. V. Alecsandri: „Odă ostașilor români”, poezie „declamată” de coristul Vasile Bărbos jun.
4. I. Vidu: „Andalusa” cor bărbătesc.
5. V. Alecsandri: „Hojda Murad” poezie „declamată” de coristul Iulian Blajovan jun.
6. I. Vidu: „Răsunetul Ardealului” cor mixt cu solo.
7. G. Musicescu: „Stejarul și cornul”, cor mixt.
8. V. Alecsandri: „Peneș Curcanul” poezie „declamată” de coristul Vasile Foltun.
9. I. Vidu: „Marșul lui Mihai eroul” cor mixt.

Sub titlul „Societatea de lectură Ioan Popasu”¹⁸ este prezentată constituirea acestei societăți a elevilor de la institutul teologic – pedagogic gr.or. rom. din Caransebeș în data de 7 octombrie 1901.

„Reuniunea română de lectură”¹⁹ din Caransebeș a convocat adunarea generală în zilele de 16-29 decembrie 1901, în cursul acesteia se vor prezenta: raportul comitetului, raportul casierului, se vor alege membrii comitetului, membrii comisiei de „revidarea socoților” și stabilirea bugetului pentru anul 1902.

„Reuniunea română de cântări”²⁰ din Foeni invită în data de 26 decembrie 1901 în sala cea mare a „ospătăriei Stöber”, la concert „împreună” cu teatru cu ocazia jubileului ei de 10 ani. Tot în 26 decembrie 1901 și „Reuniunea de cetire și cântări din Coștei” organizează în favoarea „fondului seu” un concert împreună cu teatru și petrecere de joc.

În articolul „Din Heredești ni se scrie” este prezentat concertul „împreună” cu teatru al „Reuniunii române” din Heredești. „Acest concert a fost aplaudat cu entuziasm, iar laudele se cuvin plugarului Dimitrie Duma, dirijorul acestui cor, care prin zel și dexteritate a adus corul herendiștenilor la o stare înfloritoare”²¹. Au fost recitate poeziile: *Vlăduțul mamei* și *Șoldan viteazul* și a fost pusă în scenă piesa: *Nunta țărănească*. Concertul a avut un real succes și prin sumele de bani pe care le-au donat anumite persoane.

În 13/26 februarie 1902 „Societatea de lectură Ioan Popasu” organizează o ședință publică în sala mare a hotelului Pomul Verde. Programul acestei întruniri a fost²²:

1. Măresce suflete al meu, de G. Musicescu, cor de bărbați.
2. Influența creștinismului asupra referințelor sociale, disertațiune de M. Gașpar.
3. Baladă pentru violină cu acompaniament de pian, de H. Vieuxtemps, executată de I. Andreescu.
4. Regina Ostrogoților, poezie de G. Coșbuc.
5. Șeua țiganului, anecdotă de speranță, predată de C. Petra.
6. Transcripție asupra cântecelor rusesci, pentru flaut cu acompaniament de pian, aranjată de E. Köhler, executată de I. Ovesea.
7. Săraci cărările mele; Scii tu mândro, cântece populare, aranjate de A. Sequens, cor de bărbați.

Concert urmat de dans. A avut un real succes. Venitul strâns a fost de aproape de 400 coroane.

Sub titlul „Dare de seamă și mulțămire publică”²³ „Foaia Diecezană” prezintă mulțumirile aduse de către „Reuniunea de cetire și cântări din

Gavoșdia" celor care au participat la „concertul împreună cu petrecere de joc" din 2/15februarie 1902. Numeroase persoane participante la concert au donat sume importante de bani, de reținut este gestul notarului din Gavoșdia, Alex. Mureșan, care a donat reuniunii un dulap cu sticlă pentru cărțile bibliotecii, în valoare de 50 cor. și a completat biblioteca reuniunii cu numeroase cărți, în valoare de aproximativ 40 coroane. Cărți a mai donat și preotul Nic. Groza în valoare de 20-30 cor., iar administrația ziarului „Tribuna Poporului" urma să trimită timp de un an gratuit această gazetă.

„Foaia diecezană" prezintă invitarea „Corului vocal gr. or. român"²⁴ din Iladia la concert „împreună" cu teatru și joc ce urma să aibă loc în 24 februarie / 9 martie 1902 în ospătăria lui Dumitru Corcan. Concertul era organizat în favoarea sfintei biserici gr. or. din localitate.

În articolul „Invitare"²⁵ corul gr. or. român „de nou" înființat din comuna Valeaboului anunță organizarea unui concert în 24 februarie / 9 martie 1902, în ospătăria economului Ion Dimcea. Iar veniturile obținute în urma acestui concert vor fi donate internatului pedagogic diecezan din Caransebeș.

În articolul intitulat „Concert"²⁶ este prezentată activitatea culturală a plugarilor români din Vasiova (cor bisericesc), care au organizat un concert în ziua de 2 martie 1902. Concertul a avut un real succes, atât moral cât și material. Dintre piesele prezentate s-au bucurat de aprecierea publicului în special: „Senin și furtună" și „Marșul economului".

O altă societate a cărei activitate culturală este prezentată în rândurile „Foi diecezane" este „Reuniunea română de cântări și muzică din Lugoj". Această reuniune împreună cu Ana Bobora, elevă la Conservatorul din București, „aranjează Concert sub dirigența d-lui Ion Vidu"²⁷. Programul concertului cuprindea:

1. I. Costescu: „În natură", cor mixt cu acompaniament de pian.
2. C.S. Säen: „Arie din Samson" și Dalila cântată la pian.
3. M. Eminescu: „Satira a 3 a" declamată de Dr. I. Căldărariu.
4. Tohmas: „Romanță" din Mignon, executată de Ana Bobora cu acompaniament de pian.
5. Mozart: „Arie" din „Nunta lui Figaro" executată de domnișoara Ana Bobora cu acompaniament de pian.
6. Schubert: „Scirées de Vienne".
7. La Scarlatescu: „Varațiuni asupra unei melodii românești", executată la pian de Liviu Tempea.

8. a. Tiberiu Brediceanu: „Spune mândră adevărat”.
b. Tache Popescu: „Du-te dor la badea-n sân” cântate de Ana Bobora cu acompaniament de pian.
9. C. Porumbescu: „Marșul actul I din Crai Nou”, cor mixt cu acompaniament de pian.

Acompaniamentele de pian au fost susținute de Maria Branisce.

În Bocșa-Montană a avut loc o mare sărbătoare, cu prilejul sfințirii steagului „Reuniunii române de cântări și muzică”²⁸, la care au participat alături de reuniunea din localitate și reuniunea de cântări și muzică din Reșița – Română și Ramna. Reuniunile s-au întâlnit la școala confesională din localitate. Acolo li s-a alăturat și „Corporațiunea industriașilor din Bocșa”. În articol se spune că steagul reuniunii a fost realizat în atelierele de broderie din Lyon. La eveniment a participat „mulțime de popor și oaspeți au umplut strada principală a orașelului nostru”. În piața mare a orașului protopresbiterul Mihai Gașpar, asistat de preoții Petru Vuc și Iosif Pascu a celebrat festivitatea, ocazie cu care a relevat însemnătatea cultivării doinei românești. A urmat împodobirea steagului și citirea telegramelor de felicitare. Seara reuniunile participante au organizat un concert reușit.

Reuniunile de cântări și muzică, contribuiau în mod substanțial la reușita serbărilor ASTREI.

„Foaia diecezană” arată că „Reuniunea română de cântări și muzică” din Caransebeș a fost, mereu alături de despărțământul Astrei din localitate. La acțiunea organizată de despărțământul Astrei în comuna Peștere, comitetul acestuia „a deschis dimpreună cu un cvartet dublu al Societății române de cântări și muzică din Caransebeș”²⁹. Au participat dr. Cornel Corneanu, președintele „Reuniunii” și vicepreședinte al despărțământului Astrei, Ștefan Jianu, Iuliu Vuia, dr. Virgil Budințian, Petru Liuba, Dimitrie Zgaverdea, Valeriu Meda, Dimitrie Rocșa, Petru Bancea, membri din comitetul Astrei și din „Reuniune”. Participarea ASTREI a însemnat „viață culturală nouă comunei Peștere” și salvarea școlii confesionale din localitate.

Societățile culturale pregăteau pe parcursul anului spectacole cu ocazia sărbătorilor religioase. În cadrul acestora o contribuție importantă revenea și formațiilor de teatru.

Societatea română de cântări și muzică din Caransebeș a pregătit un concert în seara de Sfântul Vasile în 31 decembrie 1909³⁰. La acest concert s-a prezentat și piesa „Soare cu ploaie”, care a fost urmată de dans.

Corul vocal din localitatea Bozovici a invitat pentru data de 26 decembrie 1909 la concert cu teatru și joc, care urma să aibă loc în sala mare a hotelului Almăjana. Programul spectacolului cuprindea³¹:

1. G. Dima: „O ce veste”, cor bărbătesc.
2. G. Dima: „Vivandiera”, cor bărbătesc.
3. G. Dima: „În zadar alerg pământul”, cor bărbătesc.
4. C. Porumbescu: „Marșul cântăreților”, cor bărbătesc.
5. Chiriac: „Morarul”, cor mixt.
6. I. Vidu: „Coasa”, cor mixt.
7. I. Vidu: „Lugojana”, cor mixt.
8. Teatru: „Slugă la doi stăpâni”, comedie în 2 acte de Zaharie Bârsean.

Societatea română de cântări și muzică din Caransebeș a organizat concert cu joc în duminica Tomii, 1/14 aprilie 1912, în hotelul Lichenker din Caransebeș. Și a avut următorul program³²:

1. G. Musicescu: „Marș ostășesc”, cor mixt.
2. Sochor: „Păsărica”, cor mixt.
3. Beriot: „Concertul al IX lea în a-mol”, executat de Florica Lințu.
4. Vidu: „Negruța”, cor mixt.
5. Verdi: „Actul I”, corul țigănesc din opera „Trovatore”.
6. Porumbescu: „Hora Dobrugei”, cor mixt.
7. Petrela: „Opera Ione”, cor mixt.

Operele „Trovatore” și „Ione” au fost acompaniate de pian.

La spectacol au participat personalitățile: episcopul Miron Cristea, vicarul Filaret Musta și protosinelul Ioan Bădescu. Toți aceștia au contribuit cu sume importante pentru „Reuniune”, cu bani au mai contribuit: Banca populară cu 10 cor. , Aurel Moaca cu 7 cor. , dr. Labonțiu cu 6 cor.³³

„Fondul de teatru român” s-a afirmat pe terenul vieții artistice, împletindu-și eforturile cu celelalte societăți românești pentru înaintarea culturală³⁴. În anul 1908, acesta și-a ținut adunarea generală în orașul Oravița, fapt ce a produs o „mare veselie” populației Văii Carașului³⁵. Prima zi a serbărilor a început cu slujba religioasă în cadrul căreia răspunsurile liturgice le-au dat corul din Oravița, condus de dirijorul Iaroslav Lang. A urmat în pavilionul „Grădina de tir” prima ședință la care au fost prezenți comitetul Fondului de teatru român, în frunte cu Vasile Goldiș, prefectul Iuliu Bauer ca reprezentant al autorităților și mulți ziariști.

Cuvântul de deschidere l-a avut Vasile Goldiș, care a spus că „ideea unui teatru românesc a avut-o acum 37 de ani un tânăr plin de iubire pentru neam, Iosif Vulcan, care toată viața a luptat pentru realizarea ideii mărețe”, „care e încă o armă puternică în lupta pentru cultură, care e tot așa de lipsă unui popor ca apa peștilor și aerul paserilor”³⁶. Dr. P. Corneanu a salutat societatea din partea Astreii. Festivitățile au continuat cu petrecerea populară, unde s-au desfășurat jocuri vechi bănățenești. Adunarea Societății pentru fondul de teatru român, a strâns suma de 7000 cor. și s-a încheiat cu un emoționant discurs în care s-a pledat pentru dezvoltarea teatrului românesc.

„Societatea pentru fondul de teatru român” a anunțat turneul pe care cea mai mare artistă dramatică română, Agatha Bărescu-Radovici, cunoscută în întreaga Europă, îl va susține cu o trupă specială în mai multe orașe³⁷. Turneul urma să înceapă în Brașov unde vor fi date mai multe reprezentații, urmat de Sibiu, Făgăraș, Blaj, Abrud, Orăștie, Hațeg, Lipova, Arad, Lugoj, Caransebeș și Oravița. Este „de datorința noastră să dăm tot sprijinul nostru acestei mari artiste, care ne onorează neamul”³⁸. Se cere filialelor „Societății fondului de teatru”, frunțașilor din localități, intelectualilor, să pregătească terenul pentru succesul reprezentațiilor trupei de teatru; să se facă propagandă în oraș, dar și în împrejurimi „pentru ca să alerge cu toții, ca să-și nobileze sufletele și să-și încălzească inimile la izvorul fermecător al artei dramatice în graiul național și să-și dea tributul de recunoștință și admirație către marea artistă a neamului nostru”³⁹.

În „Foaia diecezană” apar informații și despre activitatea filialelor „Fondului de teatru român”. Sub titlul „Teatru român în Făget”⁴⁰ se anunță spectacolul organizat de filiala locală a Fondului de teatru, care va cuprinde piesele: „Curiozitatea femeiască” și „O petițiune”. Toți românii din jurul Făgetului ar trebui să contribuie la „reușita atât morală cât și materială a acestui, lăudabil, început” - se spune în articol.

În viața culturală a Caransebeșului, alături de Societatea română de cântări și muzică se impun prin activități artistice: Societatea de lectură Ioan Popasu, Societatea femeilor române și Casina română⁴¹.

Societatea de lectură a elevilor de la Institutul teologic-pedagogic din Caransebeș a organizat - cu ocazia unor evenimente aniversare din istoria poporului român sau pentru a comemora personalitățile neamului - spectacole pregătite cu multă seriozitate și străduință.

În 2 decembrie 1912 a fost comemorat „marele Șaguna”⁴². Cu această ocazie intelectualii din Caransebeș prezenți la festivitate și-au dat seama că tinerii care au organizat spectacolul sunt în acord cu nevoile neamului și luptă cu toată energia lor pentru dezvoltarea culturii românești. Serata, la care a participat un public numeros, a început cu un cuvânt de deschidere în care s-au evocat principalele momente din activitatea bisericească și politică a mitropolitului Șaguna. A urmat corul tinerilor care, sub conducerea profesorului Sequens a cântat „Mormântul marelui Andrei” de D. Cunțan. Elevul Sopon a citit disertația „Andrei Baron de Șaguna”. Următoarele puncte din program au fost: „O arie din opera Freischutz” de Weber, cântată la violină de elevii Andrițoiu, Răduțiu și Miloia; declamațiunea, „Oltul” de O. Goga și „Doina”, „D-ar fi trăznit Dumnezeu”. Doina „Jelui-m-aș și n-am cui” a fost cântată la dorința expresă a publicului⁴³. Ultimele două puncte din program au fost „Odă ostașilor români” de Vasile Alecsandri, declamată de clericul P. Bohariu și corul „Psalm 149” cântat de corul Societății. Această manifestare a lăsat o impresie puternică publicului participant.

Pentru a avea manifestări artistice reușite societățile culturale din oraș își dădeau concursul.

Astfel, aflăm că în sala Societății de cântări și muzică în ziua de 27 februarie /12 martie 1911 va avea loc o interesantă manifestare artistică⁴⁴. „Programul spectacolului cuprindea:

1. „Motto” executat de corul „Reuniunei de cântări”.
2. „Cuvânt de inaugurare” rostit de dr. Cornel Cornean, secretar consistorial.
3. „Hora nouă” de M. Suțu, executată de corul „Reuniunii de cântări”.
4. „Mihai Eminescu”, conferință susținută de Iuliu Vuia.
5. „Despărțirea” poezie de M. Eminescu, declamată de C. Buracu, cleric.
6. „Elegie” executată la vioară de Florica Lințu, cu aranjament la pian de Victoria Sciopan.
7. „Pe al nostru steag” de C. Porumbescu executat de corul „Reuniunei de cântări” sub conducerea lui Achim Alionte”⁴⁵.

În finalul articolului comitetul organizator anunță intrarea la spectacol ca fiind liberă.

În numărul următor, „Foaia diecezană”, anunță o nouă șezătoare literară, ce va avea loc tot în localul „Reuniunii de cântări” duminică în 6/19 martie 1911⁴⁶.

Programul a fost următorul⁴⁷:

1. Ion Costescu „Doina” cor bărbătesc, executat de corul tinereimei de la institutul teologic – pedagogic.
2. Vasile Alecsandri, conferință de Cornel Corneanu, secretar consistorial.
3. Vasile Alecsandri „Surugiul” piesă declamată de Mihuți Jigoria, cleric.
4. Alard op. 37 „Trovatore” operă de Verdi. Fantezie pentru violină cântată de Silvia Iorga, acompaniată la pian de dr. Aurel Iorga.
5. Vasile Alecsandri „Brâncoveanul Costantin” poezie declamată de Ioan Alexandrescu, cleric.
6. Benicke „Coroana cufundată”, cor bărbătesc, executată de corul tinereimei de la institutul teologic-pedagogic.

A treia șezătoare literară va avea loc în sala „Societății române de cântări” la 13/26 martie 1911 ⁴⁸. Programul acestei festivități a fost următorul:

1. N. Stefu „Hora nouă”, cor bărbătesc, executat de corul Reuniunii de cântări sub dirigența lui Achim Alionte.
2. „Italia”, conferință de Ștefan Jianu referent școlar.
3. I. Popoviciu „Mama”, poezie declamată de George Frățilă, cleric.
4. Raft „Polka de la Reine”.
5. Muzică românească , executată la pian de Florica Barbu.
6. Dr. G. Gâdea „La tiatăr”, poezie declamată de Pavel Popa, cleric.
7. I. Costescu „Puișorul”, cor mixt executat de corul „Reuniunii de cântări”.

În același număr al „Foi diecezane”, într-un articol semnat „Correspondentul”, este prezentat succesul de care s-a bucurat prima șezătoare literară în Caransebeș: „de un timp încoace pare a se ivi zorile unor zile mai senine și mai prielnice intereselor de propășire culturală și în Caransebeș. Instituțiunile culturale sunt chemate la o nouă viață prin însuflețire și energia unor agili membri ai ei... sala era așa de plină, încât cei mai târziu sosiți trebuiau să stea pe coridor”⁴⁹. Dr. Cornel Corneanu, în discursul său a accentuat menirea culturală a acestor șezători precum și

„aspirațiunile culturii naționale, de a ne crea și susține o cultură proprie națională”. Foarte interesantă a fost conferința lui Iuliu Vuia despre poetul Mihai Eminescu, arătându-ne „o icoană vie a acțiunii celui mai genial poet”. Corespondentul încheie articolul cu cuvintele: „Deie cerul ca și aceste modeste prestațiuni culturale să contribuie la educația culturală, morală și socială a societății și să închege rândurile societății românești”.

Șezătoarea literară ce a avut în centrul atenției activitatea poetului Vasile Alecsandri, a avut la rândul ei un succes peste așteptări⁵⁰. S-au întrunit aproape 400 intelectuali, „măestri” și țărani. Între aceștia se aflau: episcopul Miron Cristea și vicarul Filaret Musta. „Dedicată fiind această șezătoare amintirii laureatului poet de la Mircești, dl. secretar consistorial, dr. Cornel Corneanu ne-a procurat unele momente de adevărată mândrie națională prin interesanta și instructiva sa conferință despre Vasile Alecsandri. Acesta a revelat cele mai de seamă opere ale imortalului poet român”⁵¹. Au fost executate arii românești de către debutanți care au fost recompensați cu ropote de aplauze.

A avut loc o nouă șezătoare literară în localul „Reuniunii de cântări”⁵². Această întrunire a avut următorul program:

1. A. Sequens „Cântec haiducesc”, cor bărbătesc executat de tinerimea de la institutul teologic-pedagogic.
2. „Despre mișcarea noastră literară mai nouă”, conferință de Vasile Joichița, profesor.
3. V. Alecsandri, „Brâncoveanul Constantin” poezie declamată de Ion Alexandrescu.
4. Cetiri din poesii originale și din liricii noștri de frunte, de Maria Popovici.
5. I. Mureșan, „Cimpoiul” executat la pian de Maria Dr. Lobonțiu.
6. I. Mureșan, „Mic purpuriu românesc”, duet executat la pian de Maria Dr. Lobonțiu și la vioară de Silvia Iorga.
7. I. Vidu, „Vraja”, cor bărbătesc executat de corul seminarial.

„Corespondentul” relatează că această a patra șezătoare va rămâne „veșnic întipărită în inimile noastre, căci s-a dat ocazia plăcută să putem auzi cuvinte dulci prin însuși unor poeți scriitori bănățeni cărora publicul asistent le-a adus din belșug prinosul recunoștințe prin aclamări cum rar ni s-a dat să auzim”⁵³. Corul tinerilor studenți de la Institutul teologic-pedagogic, condus de profesor Sequen a executat piesele: „Cântec

haiducesc" și „Vraja”. Profesorul Joichița a prezentat cu multă competență „mișcarea literară modernă a ultimului deceniu”, prilej cu care a fost amintit numele lui Nicolae Iorga – iar „lumea a izbucnit în tunete de apluze”.

Șezătorile organizate de societățile culturale din Caransebeș au avut o importanță deosebită în viața românească. Mesajul lor, luminător de neam și în același timp profund patriotic, sensibiliza uneori până la lacrimi numerosul public participant la manifestațiile organizate⁵⁴. Piese corale executate de Reuniunea de cântări și muzică sau formațiunea corală a Institutului teologic-pedagogic, disertațiile, poeziile, piesele de teatru realizau momente de înălțare sufletească. Și tematica economică a fost prezentată în cadrul șezătorilor literare. În prelegerea „Starea comeiciului și a meseriilor la români”⁵⁵, Isidor Tatar „a pus degetul pe rănile națiunii”. Comerțul și industria noastră „tânjesc” pentru că, lipsește spiritul de întreprindere, nu voim a scruta mijloacele de existență moderne”. Ele vegetează și trebuie ridicată o clasă de mijloc cultă care să țină piept „lumii progresiste de azi”. Trebuie cucerite satele cu industria și comerțul național: „Noi prin noi și totul pentru națiune”.

„Societatea femeilor române” a însemnat prezență activă în viața Caransebeșului prin manifestările artistice pe care le realiza și prin preocuparea sa pentru înfrumusețarea cimitirului gr. or. român din Caransebeș⁵⁶.

În data de 7/20 ianuarie 1908, cu prilejul serbării Sf. Ioan „Societate femeilor române pentru înfrumusețarea cimitirului gr.or. român din Caransebeș” a organizat o petrecere, care a avut un real succes⁵⁷. Punctul forte al manifestării l-a reprezentat piesa teatrală „Vacanții”, comedie originală într-un act de Maria Băiculescu. După spectacol a urmat joc până în zori de zi.

„Societatea” s-a îngrijit prin președinta sa, Elena de Iacobici să publice „Monografia societății femeilor române pentru înfrumusețarea cimitirului gr.or. român din Caransebeș”⁵⁸. Această broșură, a fost scrisă pentru a comemora un sfert de veac de existență a „Societății”.

„Un pătrar de veac se încheie în acest an, de când o mână de femei din Caransebeș, lucrează pentru înfrumusețarea locului reposesați”⁵⁹ se relevă în articolul „Jubileul femeilor române”. Înainte cu 25 de ani locul unde dormeau somnul cel veșnic locuitorii Caransebeșului era părăsit și neîngrijit. „Societatea femeilor române pentru înfrumusețarea cimitirului

gr. or. român din Caransebeș” a fost adusă la viață de Elena de Iacobich, care a transformat cimitirul părăsit într-o grădină frumoasă, unde cei îndurerați pot depune în liniște o lacrimă de iubire în amintirea celor dragi. În 21 mai /3 iunie 1908, în ziua de Constantin și Elena, după celebrarea liturghiei în biserica catedrală din localitate, cei prezenți s-au îndreptat cu litia la cimitir. După înconjurarea cimitirului s-a celebrat un parastas general în fața bisericii „Sf. Ioan”. Cântările liturghiei au fost cântate de corul improvizat dintre membrii ajutători ai societății sub conducerea lui Achim Alionte. Festivitatea s-a încheiat cu o cuvântare rostită de protosincerul Tr. Bădescu care a relevat însemnătatea sărbătorii și importanța activității „Societății femeilor române”.

O altă inițiativă a „Societății femeilor române” o reprezintă organizarea „Spitalului militar (diecezan)”⁶⁰ înființat prin eforturile președintei, Maria Romanu. Spitalul a fost aranjat la Institutul teologic-pedagogic, prevăzut cu 74 paturi. „Damele române” atât cele din oraș cât și cele din provincie au dat o mână de ajutor în felul acesta „Comitetul nostru întru alinarea și ușurarea suferințelor iubiților noștri răniți”. În acest timp „Societatea” s-a îngrijit de colectarea de bani și de lucruri necesare armatei și răniților⁶¹.

„Rar ni-e dat nouă să prăzuim existența unei instituții culturale de 40 de ani. Și mai rar ni s-a dat prilejul a vedea exploatate aceste momente educative de o deosebită importanță pentru educația noastră ca neam”⁶², scrie Iuliu Vuia în relatarea sa despre *Casina română* din Caransebeș. „După 40 de ani de existență”, *Casina română* deținea o avere de 4000 coroane, o bibliotecă bogată, un cabinet de lectură și un local. Pentru a comemora jubileului, *Casina română* a organizat o serată literară muzicală cu concursul a trei „mânuitori ai scrisului românesc și cu cel al reîntineritei reuniuni de cântări” din localitate. Intelectualii români din Caransebeș, spune dr. Cornel Corneanu în cuvântul de deschidere la festivitate, au înființat în 1872, sub ocrotirea episcopului Ioan Popasu „Casina română”, care a fost primul semn din „lanțul sublim al ideii naționale”. Primul punct al seratei a fost „Cheruvicul” și „Sfânt” de Muzicescu, executat de Societatea de cântări sub conducerea noului dirigent Nicolae Firu. Protopopul Mihail Gașpar a evocat figura lui Ioan Popoviciu-Bănățeanul, care după cum a spus însuși Maiorescu, „a fost unicul poet care de la moartea lui Eminescu a știut să cânte dragostea cu atâta căldură”. Se arată că neamul românesc l-a uitat pe acest „apostol al scrisului românesc”. Aurelia Tătaru a delectat publicul prin executarea cu măiestrie a

unor compoziții ale celebrului Porumbescu, iar Vasile Loichița, un iubitor de natură a încântat publicul prin citirea mai multor poezii. A urmat Florica Lințu care a executat la violină concertul 7 de Beriot și Gheorghe Gerda care prin poezia „Că tot Bănatu-i fruncia” a creat o dispoziție deosebită în sală. Chemat în repetate rânduri a delectat prin creațiile regretatului Victor Vlad de la Marina. După concert a urmat dansul. Între cei prezenți la jubileul Casinei române se remarcă episcopul Miron Cristea, vicarul Filaret Musta, Patrichie Drăgălina, Valeriu Branisce, notarul Duca care va citi despre sodarii aflați la Berlin, unde au înființat încă din 1907 „Societatea meseriașilor români din Berlin”⁶³. Semnatarul articolului, spune că asistența a fost delectată de corul condus de solistul Stanciu, cu compoziția „Pe-al nostru steag”. Librarul Radu Barcianu a înfățișat aspecte din viața și activitatea poetului Coșbuc. Sodarul lăcătuș, Muntiu a cântat mai multe doine în timp ce sodarul croitor Răcianu a amuzat ascultătorii cu doina parodie din popor după Eminescu de Brebenel. Alți meseriași s-au remarcat cu anecdote, cântece acompaniate de un anumit instrument muzical sau prin recitarea unor poezii. Învățătorul Sintion, cunoscut pianist și conducător de coruri a impresionat auditoriul prin expunerea privitoare la teoria muzicii și a mai multor arii executate la pian. În final, au fost distribuite participanților mai multe „cărțile folositoare”.

În gazeta „Foaia diecesană” au fost prezentate și activitățile altor reuniuni culturale din afara Banatului.

Reuniunea sodarilor români din Sibiu a organizat spectacole ce s-au bucurat de o mare audiență la public prin programul acestora. În ziua de 8/21 noiembrie 1908 – anunță „Foaia diecesană” – „Reuniunea” organizează un concert cu Motto-ul: „Uniți în cugete și-n simțiri”⁶⁴:

1. Două cântece pentru cor mixt, de Kiriak: Morariul și Domnul Isus Christos.
2. Două cântece pentru bariton, cu acompaniament de pian, executate de Eugen Papp: Ce te legeni codrule și Frunzuliță foi de fag.
3. Ce vii bade-o târzior, cor mixt, A. Bena.
4. Două cântări pentru sopran, executate de Eugenia Romanu: Jale și Te-am văzut cu ochii plânși.
5. Dorul meu, pentru cor mixt, de I. Mureșianu.
6. Două cântece pentru tenor executate de Stanciu: La mijloc de codru des de N. Ionescu și S-a dus amorul de E. Ceaicovschi.
7. Două cântece pentru cor mixt, de A. Bema: Inima și Pe deal.

După concert joc.

În Viena activa „Societatea academică social literară România Jună”⁶⁵. Aceasta s-a constituit pentru anul administrativ 1909/1910, având ca președinte pe Paulineu Burlă, Coriolan Babeș secretar și Nicolae Lavric bibliotecar. „Societatea” cuprinde două comisii: cea literară, condusă de Silviu Dragomir și de control, condusă de Iulian Crișan.

Societatea „Petru Maior” din Budapesta, scrie „Foaia diecezană” invită la serata literară-muzicală ce o va organiza cu concursul domnișoarei Delia Plopu, în ziua de duminică, 3 noiembrie 1912, la orele 8 seara în sala „Saskör” întru pomenirea lui Grigore Alexandrescu, drept prinos marelui poet, cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la nașterea lui”⁶⁶. Programul a fost următorul:

1. Cor.
2. Gr. Alexandrescu, conferință de Vasile Stoica.
3. Arie; Doine cântate de d-ra Delia Plopu. Acompaniament la pian de dl. B. Hossu.
4. Gr. Alexandrescu, „Ucigașul fără voie”, declamație de Gheorghe Comșa.
5. Raff, „Cavatine”, „Fantesie”, cântate la vioară de S. Păscuțiu.
6. Tosti: „Non t'amo piu”; G. Dima: „Știi tu mândră ce ți-am spus” cântate de C. Olariu. Acompaniament la pian de Georghina Roșiu.
7. Gr. Alexandrescu: Fabule, cetite de Victor Vlad.
8. Cor.

În anul 1912 Societate „Petru Maior” din Budapesta a sărbătorit jubileul de 50 de ani al existenței sale. Festivitățile au avut loc în 8/21 aprilie și au continuat și în ziua următoare. „Slujba dumnezeiască a fost celebrată de episcopii Ioan Papp și Miron Cristea”⁶⁷.

Sub titlul „Sărbătorile din Bucovina”⁶⁸ „Foaia diecezană” relatează despre „Frumoasa țărișoară a fraților bucovinieni” ca loc a unei mari sărbători culturale a neamului românesc. S-a celebrat a 25 a aniversare a morții lui C. Porumbescu, la mormântul său de la Stupca, iar la Cernăuți a avut loc jubileul de 30 de ani de existență a Societății „Junimea”. Cele două mari reuniuni de cântări din Bucovina „Armonia” și „Ciprian Porumbescu” au cântat compozițiile „alcătuitorului muzicei românești” lângă mormântul restaurat și sfințit din nou. La Cernăuți a fost dezvelit portretul celui dintâi președinte al „Junimii”, profesorul și istoricul erudit de la București, D.

Onciul. Cu această ocazie „Junimea” a organizat o mare șezătoare literară. Seara următoare s-a jucat piesa de teatru „Zorile” a poetului Iosif. Următoarele zile s-au încheiat cu vizite la Putna și la alte locuri de glorie a trecutului românesc.

„Foaia diecezană” prin redactorii săi, urmărea cu atenție activitatea Astei, mijlocind cititorilor contactul cu spiritul și inițiativele acestui important for cultural. Ea publică ample articole despre programul și manifestările culturale și politice ce aveau loc cu ocazia adunărilor sale generale, dar și articole de mai mică întindere, despre activitatea despărțămintelor acesteia, organizarea de cursuri pentru analfabeți, conferințe cu bănașenii, biblioteci populare sau acordarea unor premii.

Dacă activitatea comitetului central al Astei este bine reflectată în gazetă, în schimb informațiile despre acțiunile despărțămintelor sunt puține. Despre activitatea despărțământului Lugoj al Astei, aflăm că sub conducerea domnilor Ioan Groșorean, Ioan Vidu și Dimitrie Soceneanțu, s-a desfășurat în comuna Gruin, sâmbătă 8/21 septembrie 1912 o frumoasă activitate în care s-au prezentat „disertațiuni și prelegeri practice”, raportul despre „lucrarea despărțământului în anul expirat și votarea preliminarului pentru anul viitor, primirea de membri noi”⁶⁹.

Despărțământul Caransebeș al Astei a trecut și prin perioade în care activitatea sa a lăsat mult de dorit. Articolul „Reconstituirea despărțământului Astei la Caransebeș”⁷⁰ amintește totala inactivitate. Adunarea despărțământului a ales noul său comitet conducător alcătuit din protopopul Andrei Ghidiu, președinte, dr. C. Corneanu, vicepreședinte și prof. Ioan Orzescu, C. Călțun, I. Vuia, dr. D. Ciloca, Șt. Jianu, dr. G. Labrițiu membri. Încrederea în noul comitet s-a dovedit a fi îndreptățită. „Astra la Iaz”⁷¹, „Astra la Maciova”, „Astra la Valeaboului” sunt titluri care reflectă o activitate bogată a conducerii despărțământului Caransebeș al Astei în perioada următoare.

La sărbătoarea „Constantin și Elena” în comuna Iaz a participat alături de comitetul despărțământului și corul mixt al „Societății române de cântări și muzică” din Caransebeș. Comuna a îmbrăcat straie de sărbătoare. După un „examen improvizat din cântarea bisericească și lumească” susținut de elevii școlii din comună a urmat slujba religioasă dumnezeiască oficiată de protopopul Ghidiu și preotul local, care a creat celor prezenți o impresie deosebită și prin puternicul cor al Caransebeșului.

Adunarea despărțământului s-a ținut în curtea bisericii unde erau prezenți vreo 300-400 oameni din Iaz și împrejurimi. Protopopul a deschis adunarea, relevând însemnătatea culturii, iar Dr. Corneanu a subliniat importanța societăților culturale, în special a Astrei. S-a remarcat corul din Caransebeș, care a susținut mai multe cântece între care, în final „Cântecul ginteii latine”. Școlarii au fost premiați cu cărți oferite de comitetul despărțământului. Cărți economice au primit și „plugarii adunați într-un număr atât de frumos”.

Astra și-a înființat o agenție a sa la Iaz, compusă din: preotul I. Popovici-președinte, învățător Micloși-notar, G. Amruș-casier și Al. Tigriș-controlor.

„Asociațiunea” prin despărțămintele sale, a îndrumat și coordonat activitatea culturală românească din Transilvania și Banat, impunându-se ca cel mai important for cultural.

„Foaia diecezană” a consemnat în rândurile sale cele mai importante evenimente din viața social-politică, economică și culturală a românilor bănățeni, concentrându-se asupra orașului Caransebeș, anunțând totodată cititorii despre acțiunile altor foruri culturale din celelalte provincii românești aflate sub stăpânire străină, în special din Transilvania.

Din articolele prezentate în „Foaia diecezană” se poate afirma că activitatea culturală a fost o lungă stăruință pentru afirmare națională, pentru păstrarea și cultivarea identității culturale.

Se poate observa că în Banat a avut loc o bogată activitate culturală, promovându-se astfel valorile naționale. Această mișcare culturală a fost realizată de reuniuni, societăți, asociații corale și teatrale.

Întreaga mișcare culturală din Banat a fost animată de ideea că de cultura ce o posedă atârnă conservarea individualității naționale. Culturalizarea maselor a fost înțeleasă ca o necesitate obiectivă a luptei naționale. Realizarea acestei sarcini a imprimat culturii bănățene o anumită specificitate, a determinat starea Banatului pe niște coordonate spirituale care nu se regăsesc în alte regiuni ale țării.

Dr. Liviu Lemeny afirma că „prin părțile Banatului s-a născut prima mișcare pentru cultivarea poporului român și a limbii sale, prin părțile acestea s-a înființat primul institut pedagogic, din care au purces apostolii învățători, cărora este a se mulțumii faptul că puțini țărani află în acest ținut, fie dintre cei mai bătrâni cari nu știu carte”⁷².

Cultura a jucat un rol de seamă atât în formarea și afirmarea conștiinței naționale atât de necesare emancipării poporului român cât și în ridicarea gradului de civilizație al spațiului bănățean.

Maria Lădău

Universitatea de Vest Timișoara
Facultatea de Litere, Teologie și Istorie
Bld. V. Pârvan, nr.4.

NOTE

1. L. Blaga , *Barocul etnografiei românești , în Banatul*, Timișoara , I , 1926 , nr.1 p.3-4.
2. I. Mățu , *Foaia Diecezană Caransebeș (1886-1918). Aspecte socio-culturale*, ed. Helicon, Timișoara 1999, p. 26.
3. *Ibidem*.
4. *Foaia Diecesană*, Caransebeș, XVI, 1901, nr. 13, p. 6-7.
5. *Ibidem*, nr. 51, p.7.
6. *Ibidem*, XXIV, 1909, nr. 13.
7. *Ibidem*, XXIII, 1908, nr. 42.
8. I. Mățu , *op. cit.*, p. 27.
9. *Foaia Diecezană*, XXVIII, 1913, nr. 35, p. 2.
10. *Ibidem*, XXIX, 1914, nr. 27, p. 5.
11. *Ibidem*.
12. *Ibidem*, nr. 28, p.4.
13. *Ibidem*, nr. 16, p.5.
14. *Ibidem*.
15. *Ibidem*, XVI, 1901, nr. 19, p. 5.
16. *Ibidem*, nr. 25.
17. *Ibidem*, nr. 36 .
18. *Ibidem*, nr. 42, p.6.
19. *Ibidem*, nr. 46, p. 6.
20. *Ibidem*.
21. *Ibidem*, XVII, 1902, nr. 2, p.8.
22. *Ibidem*, nr. 6, p. 4.
23. *Ibidem*, nr. 7, p.4.
24. *Ibidem*, nr. 7, p. 5.
25. *Ibidem*.
26. *Ibidem*, nr. 9, p.5.
27. *Ibidem* , XX, 1905, nr. 20.
28. *Ibidem*, XXIX, 1914, nr. 38, p. 10.
29. *Ibidem*, nr. 34, p. 3.

30. *Ibidem*, XXIX, 1909, nr. 52, p.10.
31. *Ibidem*.
32. *Ibidem*, XXVII, 1912, nr. 13, p. 10.
33. *Ibidem*, nr. 16 , p. 6.
34. I. Mătu , *op. cit.*, p. 32.
35. *Foaia Diecezană*, XXIII, 1908, nr. 35, p. 5.
36. *Ibidem*.
37. *Ibidem*, nr. 47, p. 7.
38. *Ibidem*.
39. *Ibidem*.
40. *Ibidem*, XXVII, 1912, nr. 12, p.5.
41. I. Mătu , *op. cit.*, p. 33.
42. *Ibidem*, p. 34.
43. *Foaia Diecezană*XXVII, 1912 nr. 50, p. 6.
44. I. Mătu , *op. cit.*, p. 34.
45. *Foaia Diecezană*, XXVI, 1911, nr 9, p. 5.
46. I. Mătu , *op. cit.*, p.35.
47. *Foaia Diecezană*, XXVI, 1911, nr. 9, p.5.
48. *Ibidem*, nr. 10, p. 9.
49. *Ibidem*, p.8.
50. I. Mătu , *op. cit.* , p.36.
51. *Foaia Diecezană* XXVI, 1911, nr. 11, p.4.
52. *Ibidem*, p. 5.
53. *Ibidem*, nr. 13, p.3.
54. I. Mătu , *op. cit.* , p. 37.
55. *Foaia Diecezană*, XXVI,1911, nr. 14, p. 5.
56. I. Mătu , *op. cit.*, p. 38.
57. *Foaia Diecezană*, XXIII, 1908, nr. 3, p.5.
58. *Ibidem*, nr. 21, p. 5.
59. *Ibidem*, nr. 22, p.5.
60. *Ibidem*, XXIX, 1914, nr. 43, p.6.
61. I. Mătu , *op. cit.*, p. 39.
62. *Ibidem*, p. 39.
63. *Ibidem*, p.40.
64. *Foaia Diecezană*, XXIII, 1908, nr. 46, p. 7.
65. *Ibidem*, XXIX, 1909, nr. 47, p. 6.
66. *Ibidem*, XXVII, 1912, nr. 43, p.7.
67. *Ibidem*, nr. 12, p.5.
68. *Ibidem*, XXII, 1908, nr. 23, p. 5.
69. *Ibidem*, XXVII, 1912 p. 2.
70. *Ibidem*, XXIX, 1914, nr. 20. p. 5.
71. *Ibidem*, nr. 22, p. 5.
72. *Ibidem*, XIX, 1904, nr. 37, p.2.

DES REALITEES CULTURELLES REFLETEES DANS FOAIA DIECEZANĂ DE CARANSEBEȘ. 1900-1914

(Résumé)

Foaia Diecezană a consemné, dans ses articles, les plus importantes événements de la vie sociale-politique, économique et culturelle des Roumains de Banat. L'accent se pose sur la ville de Caransebeș. La gazette contient en même temps des informations d'autres forum culturels qu'on rencontre dans les autres provinces roumaines qui se trouvaient sous domination étrangère, surtout en Transylvanie.

En lisant Foaia Diecezană on eut déduire que l'activité culturelle a été un long effort pour l'affirmation nationale, pour maintenir et cultiver l'identité culturelle.

Le mouvement culturel a été soutenu par des réunions, par des sociétés, par des associations chorales et théâtrales, c'est-ce qu'on apprend en lisant Foaia Diecezană.

SPAȚIUL BĂNĂȚEAN ÎN DEZBATERILE CONFERINȚEI DE PACE DE LA PARIS. INSTITUIREA ADMINISTRAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN JUDEȚELE CARAȘ-SEVERIN ȘI TIMIȘ-TORONTAL

Vasile Dudaș

Cuvinte cheie: *Banat, Conferința Păcii de la Paris, instituirea administrației românești*

Keywords: *Banat, Peace Conference from Paris*

La sfârșitul primei mari conflagrații mondiale, în spațiul bănățean¹ se crease o atmosferă tensionată. Într-un documentat studiu², cercetătorul timișorean Ioan Munteanu sublinia faptul că această situație se datora confruntării a trei tendințe complet diferite, influențate și de către factori externi provinciei. O primă tendință, care corespundea realității istorice, voinței majorității populației și prevederilor Tratatului internațional semnat în august 1916 de guvernul român și marile puteri ale Antantei, preconiza unirea zonei în granițele sale istorice și geografice cu Regatul României. Această tendință a fost puternic materializată în cursul lunilor noiembrie-decembrie 1918, prin rapida constituire și activitate a consiliilor și gărzilor naționale românești într-un număr mare de localități urbane și rurale și prin votul delegaților cercurilor electorale și ai societății civile prezenți la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, desfășurată în ziua de 1 Decembrie 1918. A doua tendință, care, încerca să anihileze hotărârea plebiscitară de la Alba Iulia, aparținea guvernului Regatului sârbo-croato-sloven și preconiza alipirea integrală sau măcar parțială a zonei noului stat constituit. Cea de-a treia tendință, urmărea zădărnicierea celor două și încerca menținerea provinciei în granițele statului maghiar. În contextul în care Ungaria pierduse războiul, adepții acestei tendințe considerau binevenită și organizarea zonei ca o entitate care să dispună de o largă autonomie dar legată într-un fel de statul ungar. Pentru a complica și mai mult lucrurile, o parte a locuitorilor de naționalitate germană militau pentru autonomia totală a zonei cuprinsă între Mureș, Tisa, Dunăre și Carpați³.

Încă din primele săptămâni de război, guvernul sârb declarase că unul din obiectivele sale principale era să elibereze și să unească într-un singur tot, toți sârbii, croații și slovenii aflați sub dominație străină. Astfel, la 7 decembrie 1914, Adunarea Națională Sârbă, reunită la Niș, preciza în rezoluția adoptată scopul războiului. "Guvernul declară în aceste momente - consemna documentul amintit - că sarcina sa cea mai importantă este aceea de a asigura victoria în acest mare război care a devenit deopotrivă, din momentul în care a început, lupta pentru eliberare și unire a tuturor fraților noștri neeliberați încă, sârbi, croați și sloveni."⁴ Ulterior, guvernul belgradean și-a precizat în repetate rânduri poziția, conform căreia teritoriile locuite de slavi în Austro-Ungaria trebuiau alipite statului sârb, sub egida Belgradului.

În toamna anului 1918, după ieșirea Bulgariei din război, unități militare ale armatei sârbe, alături de cele franceze au înaintat cu repeziciune spre nord eliberând în scurt timp întregul teritoriu al Muntenegrului și Serbiei. La 1 noiembrie ele au intrat triumfal în Belgrad. Intenția lor era de a-și continua înaintarea peste Dunăre. Această acțiune de ocupare a părții de sud a statului dualist a fost mult facilitată de prevederile Convenției militare încheiate la Belgrad între reprezentanții Ungariei și ai Antantei în ziua de 13 noiembrie. În document se preciza că „guvernul ungar își retrage toate trupele la nord de linia marcată prin Valea superioară a Someșului Mare, Bistrița, Valea Mureșului până la confluența lui cu Tisa”⁵. De asemenea se mai consemna faptul că „administrația civilă va rămâne acolo în mâinile guvernului actual.”⁶.

Profitând de prevederile convenției amintite, unitățile militare sârbe vor ocupa în scurt timp aproape în întregime Banatul. Împreună cu noile regiuni controlate (Baranya și Bacska) localitățile bănățene au fost puse sub controlul unui Consiliu Național Sârb (Narodna Uprava) care își avea sediul la Novi Sad. Firește, sârbii bănățeni și-au întâmpinat cu multă simpatie confrății. Sub protecția armatei, consiliile și gărzile naționale sârbe locale vor prelua puterea în mai multe localități. Celelalte naționalități erau însă neliniștite. În zilele anterioare se răspândiseră zvonuri potrivit cărora ostașii sârbi ar avea un comportament răzbunător⁷. Se avea în vedere desigur faptul că armata austro-ungară atacase Serbia în vara anului 1914 și în numeroase cazuri ostașii săi săvârșiseră multe atrocități în mod nejustificat.

Ocuparea celei mai mari părți a Banatului de către unități militare ale armatei sârbe și măsurile represive luate împotriva unor fruntași români a determinat guvernul de la București să înceapă o campanie de propagandă împotriva noului regat sârbo-croato-sloven. Autoritățile române acuzau Serbia că terorizează românii din Banat și că împiedică reîntoarcerea acasă a delegaților care luaseră parte la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Primul ministru român l-a convocat pe reprezentantul sârb și i-a înmânat un demers sever pe care să-l prezinte guvernului de la Belgrad⁸. Acesta a răspuns că statul său nu a fost angajat prin Alianța din 1916 și că trupele sale ocupau Banatul la cererea Marelui Stat Major francez. În fața acestei dispute care putea degenera într-un conflict militar între cei doi foști aliați, reprezentanții Antantei au hotărât să trimită o forță militară franceză care să prevină izbucnirea unui conflict între cele două state și să detensioneze disputele dintre naționalitățile care trăiau în zonă. Astfel, la 3 decembrie 1918 primele trupe franceze au intrat în Timișoara. Erau unități coloniale din Maroc și Algeria comandate de către generalul Gambetta⁹.

Informațiile referitoare la derularea evenimentelor din Banat au fost analizate cu atenție de cercurile guvernante din București. Ele au ajuns la concluzia că diplomația românească avea să se confrunte acerb cu cea sârbă pentru apartenența politică viitoare a zonei. La 11 ianuarie 1919, mai mulți membri ai delegației care urma să susțină interesele României la Conferința de pace au plecat cu un tren special spre Paris. Delegația avea în frunte pe Ion I. C. Brătianu. Premierul român era însoțit de către fratele său Constantin, care îndeplinea funcția de secretar general al misiunii, de colonelul Toma Dumitrescu, de I. Plessea și de Tavernier corespondentul în România al cunoscutei publicații periodice franceze *Le Temps*. În momentul plecării, șeful delegației române a rostit o alocuțiune în care declara: „Să știți că noi luptăm la Paris pentru aplicarea integrală a tratatului. Sunt aproape sigur că Aliații nu-mi vor da tot Banatul, dar puțin îmi pasă, nu mă duc acolo pentru succese vremelnice, vreau, oricare ar fi hotărârile de azi, să mențin pentru viitor, neștirbită, fie măcar pe cale solemnă de protestare, integritatea drepturilor noastre etnice. Ceea ce a făcut Tata cu Basarabia la Berlin, voi face eu acum la Paris cu revendicările noastre la Apus. Chiar dacă țara nu mă va înțelege și nu mă va aproba azi, am credința că odată va da dreptate atitudinii mele”¹⁰. Întrucât, trenul delegației române urma să treacă prin Belgrad, Brătianu a considerat că era binevenit un scurt popas în capitala Serbiei pentru a demonstra că el nu urmărea înrăutățirea relațiilor

cu statul vecin, ci o înțelegere rațională a delimitării frontierei. Revendicările sârbe asupra unei părți din Banat nu se făceau în temeiul vreunui drept istoric, ci a poziției geografice a capitalei și a existenței a peste 250.000 de conaționali în partea sa vestică. Brătianu avea în vedere faptul că în statul sârb trăiau 300.000 de români, fără putință de a-i revendica, întrucât se aflau în sudul Dunării. După un dejun servit la palatul regal, în compania tânărului Alexandru I, care exercita funcția de regent în numele bătrânului suveran Petru I, cei doi oameni politici au examinat într-o lungă convorbire, principalele probleme care interesau cele două țări. Legat de viitoarea frontieră dintre statele lor, Brătianu a expus punctul său de vedere, arătând că respectarea integrală a tratatului din 1916 cu privire la granița dintre Serbia și România era departe de a constitui din partea țării sale un act inamical față de Serbia. Soluția aceasta i-a fost impusă de convingerea că Dunărea, era singura graniță capabilă să evite în viitor orice procese între cele două state. „Ar fi nenorocit să tranșăm, sub înrăurirea unor factori vremelnici, o chestiune care poate ușura sau compromite pentru totdeauna, dezvoltarea relațiilor între cele două popoare”¹¹ a precizat premierul român. După ce l-a ascultat cu atenție, interlocutorul său a respins propunerea, motivând că ea nu poate fi acceptată din motive de securitate, capitala Belgrad rămânând sub o permanentă amenințare și că poporul sârb din Banat avusese o prea mare parte în dezvoltarea națională a Serbiei, pentru a putea fi părăsit. Era însă convins de necesitatea unor relații prietenești între cele două popoare; punctul de vedere al lui Brătianu fiindu-i de altfel cunoscut, spera totuși că se vor putea găsi soluții de înțelegere, fără a jertfi interese sârbești atât de considerabile. Premierul român a replicat că guvernul de la București este dispus să ofere garanții atât privind capitala cât și legate de statul vecin. Întrucât regentul manifesta în continuare îndoieli, Brătianu a făcut o nouă propunere, potrivit căreia linia de frontieră urma să treacă la 10 km est de Belgrad și obliga statul român să nu atace niciodată sub nici un motiv statul sârb. Nici acest demers nu a fost acceptat, regentul Alexandru comunicând pe un ton politicoasă că de altfel problema granițelor dintre cele două state este în discuție între Take Ionescu și Trumbić și că el de unul singur nu poate lua astfel de hotărâri. După această întrevedere, principele l-a primit în audiență pe jurnalistul Tavernier căruia i-a confirmat faptul că este la curent cu înțelegerea dintre Take Ionescu și Nikola Pašić, în privința părții occidentale a Banatului, care recunoaște Serbiei drepturi asupra acestei

regiuni. Nemulțumit că demersul său s-a finalizat cu eșec, Brătianu a trimis o radiogramă la București în care comunica că „Take Ionescu a compromis grav interesele noastre în Banat”¹². Din acel moment colaborarea atât de necesară în acele momente între cei doi oameni politici devenise imposibilă. Cu prilejul popasului efectuat în capitala Serbiei, Brătianu s-a întâlnit și cu premierul Stefan Protić. Dintr-o corespondență a acestuia cu Nicola Pašić care se afla la Paris, rezultă că au fost abordate mai multe subiecte: relațiile sârbo-bulgare, sârbo-albaneze și sârbo-italiene. Legat de tratatul semnat la Londra, între Italia și Antanta, demnitarul sârb consemna că „asupra căruia s-a oprit mai îndelung și mi-a făcut impresia că pentru el a fost important să audă toate argumentele noastre referitoare la acesta din motivul consider, de a afla astfel indirect punctul nostru de vedere în legătură cu tratatul secret al românilor cu Aliații noștri. I-am spus că acest tratat nu este valabil pentru noi și că pentru noi el nu există.”¹³. În finalul corespondenței Stefan Protić consemna faptul că despre Banat nu s-a amintit nimic direct în tot timpul discuțiilor.

Aflat în Occident încă din vara anului 1918, Take Ionescu avusese o serie de întrvederi cu Th. Massaryk, E. Venizelos, Ante Trumbić și Nikola Pašić. Cei cinci oameni politici doreau să contrazică părerea potrivit căreia statele lor nu erau capabile să realizeze un climat de echilibru și reală cooperare. La rândul lor, liderii balcanici urmăreau să-și rezolve între ei problemele litigioase și să se prezinte la Conferința uniți. Cu prilejul întrevederilor avute cu reprezentanții Consiliului Național Iugoslav, Take Ionescu admisesese posibilitatea ca România să renunțe la revendicarea integrală a Banatului, înscrisă în tratatul de alianță din 1916. „Eram atunci mânați de o singură dorință în fața viitoarei Conferințe de pace să mergem uniți, cu toate diferendele rezolvate între noi sau prin arbitraje alese de noi-consemna Take Ionescu - voiam să arătăm puterilor care urmăreau să decidă soarta noastră că eram destul de maturi și că nu aveam nevoie de ele când era vorba de a reglementa chestiunile dintre noi”¹⁴. Theodor Emandi, unul din colaboratorii apropiați ai lui Take Ionescu, referindu-se la aceeași problemă, consemna că omul politic român voia „să ne împăcăm între noi asupra granițelor, așa ca să nu lăsăm pe alții să ni le impună, căci, socotea el, mai bună era lucrarea unei împăciuri prietenești decât aceea a unei judecăți care adesea este nedreaptă pentru amândouă părțile”¹⁵. Animat de asemenea idei, Take Ionescu a avut mai multe întrevederi cu Nickola Pašić asupra viitoarei frontiere dintre România și Serbia. Într-una din ele, fostul

ministru externe român i-a comunicat fostului premier sârb: "Stiu, că Dvs. aveți un punct diametral opus nouă. Decât unul sau altul să ieșim învinși, eu nu văd decât mijlocul unui arbitraj, pentru a înlătura riscul unei surprize a Conferinței și a păstra amicitia necesară țărilor noastre. Da, i-a răspuns - interlocutorul său - dar Dta ești un simplu particular, pe când eu reprezint Serbia și vorba mea leagă țara"¹⁶. Diplomatul V. V. Tilea confirmă faptul că Take Ionescu a propus lui Pašić un arbitraj amical, ceea ce omul de stat sârb a acceptat cu singura rezervă că, dacă România nu ar primi mai târziu angajamentele luate, el nu s-ar mai considera legat de ideea respectării lor¹⁷. Dialogul dintre cei doi oameni politici pe această temă este prezentat în mod similiar și de istoricul american Lederer, care susține că Venizelos ar fi fost gata să medieze și că, în genere, între Take Ionescu și Nikola Pašić s-ar fi produs o amicală destindere în problema frontierei dintre cele două state¹⁸.

Ajuns la Paris, Brătianu s-a covins că lucrurile evoluaseră mult față de vara anului 1916, aliații victorioși având acum alte interese. La 4 ianuarie francezii îl atenționaseră pe secretarul de stat american Robert Lansing că decretele lege privind unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Maramureșului, Bucoviei și Basarabiei cu România trebuiesc considerate ilegale și i-a cerut acestuia să subscrie la un demers comun. Atât diplomația S.U.A cât și a Italiei au aderat acestui demers¹⁹. Membrii delegației române au constatat că erau formulate unele rezerve față de România chiar legate de recunoașterea ei ca putere aliată cu drepturi egale de participare la Conferința de Pace. În această conjunctură nefavorabilă, premierul român declară că nu este dispus să renunțe la drepturile legitime ale poporului său, întrucât ele sunt în deplină concordanță cu principiul wilsonian al dreptului popoarelor la autodeterminare. Pentru lămurirea opiniei publice legat de tratatul cu aliații, el a luat legătura cu redacția prestigioasei publicații periodice *Le Temps*, obținând consimțământul publicării *în extenso* a tratatului încheiat la intrarea țării în război.

Luând oficial act de diferendul româno-sârb, Consiliul Suprem a hotărât să-i invite pe reprezentanții celor două delegații să-și prezinte revendicările împreună în după masa zilei de 31 ianuarie. La ora 3: 15 p. m. Ionel Brătianu și Nicolae Mișu au fost primiți în Sala Orologiului, biroul de lucru al șefului diplomației franceze, unde Consiliul își ținea de obicei sesiunile. Erau prezenți: premierul Georges Clemenceau și Philippe Berthelot din partea Franței, David Lloyd George, Arthur James Balfour,

Allen Leeper și Harold Nicolson din partea Angliei, Vittorio Orlando, Sidney Sonnino și Luigi Aldovrandi Marescotti din partea Italiei, Makino și Chinda din partea Japoniei, Woodrow Wilson, Robert Lansing, David Hunter Miler, Arthur Frazier, Clive Day și Charles Seymour din partea SUA.

Având în față un documentat memoriu intitulat *Problema Banatului* premierul român, într-o limbă franceză impecabilă, a arătat că Banatul a făcut parte odinioară din vechea Dacie, locuitorii români sunt cei mai vechi și majoritari în zonă; o eventuală împărțire a provinciei ar distruge unitatea geografică, economică; locuitorii germani preferă o guvernare românească iar locuitorilor de naționalitate sârbă România le va garanta aceleași drepturi pe care statul sârb le va oferi românilor care trăiesc în Valea Timocului. „Acesta revendicări - a precizat el - sunt dominate de principiul etnic. Le-am formulat în virtutea acestui principiu, în numele dreptului nostru la unitatea națională. Dar acest principiu trebuie să se împace cu celelalte necesități ale vieții popoarelor, ce nu s-ar putea concepe independente de condițiile teritoriale, în care popoarele sunt chemate a se dezvolta”²⁰.

În fața Consiliului Suprem a fost invitată apoi delegația sârbă. Ea era alcătuită din Nikola Pašić, Ante Trumbić și Milenko Vesnić. După ce a mulțumit celor prezenți pentru invitația făcută, Vesnić a afirmat că tratatul din 1916 care legă România de Antanta nu mai era valabil, că Serbia nu este legată prin acest document, că țara sa a luptat fără a cere asigurări scrise. În încheierea intervenției sale, el a subliniat că Serbia revendică partea de vest a zonei care cuprindea comitatul Torontal și mai multe districte din comitatul Timiș. Privind preferințele populației germane delegatul sârb a arătat că funcționarii germani și maghiari „totdeauna arătasera mai multă simpatie românilor, deoarece aceștia fuseseră aliați cu Puterile Centrale timp de aproape trezeci de ani”²¹. Legat de drepturi istorice, Vesnić a adăugat că familia regală sârbă se refugiase frecvent în Banat. La această remarcă Brătianu a replicat că în acest mod întreaga Românie ar putea fi revendicată de Serbia, întrucât mulți dintre membri familiilor regale sârbe primise în repetate rânduri ospitalitate în țara sa. Pašić însuși când situația din Serbia devenise periculoasă își găsise azil în România²². A intervenit apoi delegatul Trumbić care a intercalat o cerere de plebiscit și a suprasolicitat pretențiile sârbe la întregul comitat Timiș. El a subliniat că este convins că atât germanii cât și maghiarii bănățeni vor fi pentru unirea cu Serbia. Consultat dacă este de acord cu organizarea unui plebiscit,

Brătianu a răspuns că nu intenționa să se opună, dar nu va accepta niciodată rezultatele în eventualitatea că s-ar împărți Banatul. El și-a încheiat cuvântul cu o caustică analogie: „Lucrările pe care Conferința își propune să le rezolve acum ar trebui comparate cu acelea ale unei comisii interaliatate (dacă ar fi fost posibilă atunci o astfel de comisie), numită în timpul lui Carol cel Mare pentru a rezolva problema Rinului. Dacă acea Comisie ar fi hotărât atunci ca Rinul să formeze hotarul dintre Germania și Franța, ce beneficii incalculabile ar fi revenit întregii lumi, ce influență ar fi putut avea o astfel de decizie asupra evenimentelor care au dus la războiul actual. Conferința stabilea acum, în același mod, viitorul Europei de Est”²³.

Ultimul cuvânt i-a revenit delegatului sârb Vesnić. El a menționat că regretă faptul că Brătianu se opune ocupării Banatului de către Serbia și a amintit că generalul Franchet d'Esperey ordonase unităților militare ale țării sale să ocupe provincia, unde fuseseră întâmpinate ca eliberatoare.

La 1 februarie premierul român a fost invitat la o nouă audiere de către Consiliul Suprem. De această dată era însoțit de Nicolae Mișu, Alexandru Lapedatu și Constantin Brătianu. După ce a expus pe larg etapele care l-au condus la semnarea Alianței din august 1916, el a subliniat că revendicările României sunt expresie a dorințelor conaționalilor săi care doresc unirea cu patria mamă. „Aceste frontiere etnice - a argumentat șeful delegației române - delimitate prin înseși hotărârile plebiscitare de unire, asigură cadrul politic-național-administrativ dezvoltării națiunii române. Conferința de pace era chemată să dea investitura ei de iure acestui statut al României decis de majoritatea locuitorilor”²⁴.

Legat de Banat, Brătianu a solicitat încă o dată să se dispună evacuarea trupelor sârbe care tensionează situația din zonă și să se renunțe la ideea de a forța România să cedeze Bulgariei sudul Dobrogei, deoarece el se va opune încercărilor „de a smulge o porțiune de teritoriu de la un stat aliat fără ca statul aliat să consimtă la o modificare a liniei de frontieră”²⁵.

După retragerea delegațiilor români membrii Consiliului au decis să autorizeze o *Comisie Teritorială*, care să înceapă deliberările în legătură cu cererile lui Brătianu și să raporteze constatările conducătorilor Aliați.

La 3 februarie au fost desemnați opt experți pentru studierea problemelor teritoriale legate de România. Cei numiți erau: Sir Eyre Crowe și Allen W. A. Leeper pentru Marea Britanie, André Tardieu și Jules Laroche pentru Franța, Giacomo De Martino și Conte Vannutelli-Rey pentru Italia, Clive Day și Charles Seymour pentru Statele Unite.

Întrunindu-se membri comisiei au cerut să le fie puse la dispoziție documentele oficiale cuprinzând revendicările României și ale Serbiei. Ele au fost studiate atent timp de câteva zile. Experții americani au propus împărțirea zonei, britanici au fost de acord, francezii au insistat ca România să fie recompensată pentru împărțire prin recunoașterea de către Aliați a Unirii Basarabiei. La început experții italieni au opinat pentru atribuirea întregului Banat României, dar confrunțați cu opoziția celorlalți au renunțat, fiind de acord cu separarea dacă România va primi compensații în Basarabia.

În zilele următoare ei au cercetat toate încercările legate de remedierile de hotar propuse, astfel încât, reuniunea din 8 februarie conclusea asupra a patru proiecte de soluții diferite despre partajarea zonei geografico-istorice în discuție²⁶.

Soluțiile propuse nu au convenit celor două delegații, care au protestat prin noi memorii invocând noi argumente²⁷.

Pentru a ajunge la o hotărâre definitivă, Consiliul Suprem i-a invitat pe reprezentanții celor două delegații la reuniunea primilor miniștri și ai miniștrilor afacerilor externe. Cu acest prilej, Ion I.C. Brătianu a prezentat punctul de vedere al guvernului român. El și-a început alocuțiunea cu nedumerirea de a fi invitat deoarece aliații europeni au recunoscut, în urma discuțiilor ce au precedat semnarea tratatului de alianță, ca fondate revendicările românești. Intrând în miezul problemei, el a demonstrat încă o dată în mod temeinic unitatea indivizibilă a Banatului. Dacă sârbii treceau Dunărea ca să pună stăpânire pe partea din Banat ce li se oferea, avertiza el, „se va amplifica irecidentismul latent al românilor care locuiesc în Valea Timocului din Serbia”²⁸, iar el nu va putea fi înfrânt. Când Tardieu a întrebat de ce este atât de pornit împotriva unei frontiere artificiale cu Serbia, în timp ce solicita una de acest gen cu Ungaria, stat inamic, Brătianu a replicat că națiunea română este integral înconjurată de slavi, cu excepția graniței ungare. Existența unei granițe naturale puternice cu statele slave, Dunărea și Nistru, era o necesitate strategică pentru România. Pretenția Serbiei de a constitui un cap de pod pentru protejarea Belgradului era, după părerea sa, o acțiune ofensivă și nu una defensivă. România, opina el, va acorda drepturi minorității sârbești care dorea să rămână în Banat și, dacă i se va cere, va semna un tratat în acest sens – dacă principiul acestor garanții va fi adoptat de tratatele generale de pace cu alte popoare. El a refuzat însă categoric să se pună problema unui plebiscit²⁹.

Delegația sârbă a respins argumentele lui Brătianu. Etnograful Jovan Cvijić a afirmat că hărțile prezentate de România sunt contrafăcute pentru a ascunde adevăratul caracter etnic al Banatului. El a negat de asemenea caracterul românesc al Văii Timocului, sugerând că sârbii din acea vale se refugiaseră în Muntenia în secolul al XIV-lea, adoptaseră și păstraseră limba română și s-au întors în Timoc atunci când Serbia a fost eliberată de turci. Pašić a remarcat că ei „ar prefera să moară decât să se unească cu România iar fuziunea lor cu națiunea sârbă e un fapt realizat”³⁰. Vesnić a repetat acuzația făcută în fața Consiliului la 31 ianuarie, și anume că Serbia nu ar trebui tratată ca România, un stat care își trădase loialitatea și semnase o pace separată. „Dacă Marile Puteri își propun să considere România ca aliată - a continuat el - Serbia va fi extrem de surprinsă de o asemenea decizie inacceptabilă. În orice caz, ea nu putea vedea validitatea Tratatului de Alianță pe care România își baza pretențiile asupra Banatului. Tratatul a fost încheiat fără cunoștința Serbiei și fără ca aceasta să fi acordat mandat de reprezentare guvernului rus, așa cum se susține, fără motive temeinice. Oricum, el a fost anulat în ziua când România a intrat în negocieri cu inamicul”³¹.

La 23 mai, Consiliul Miniștrilor de Externe primește raportul Comisiei Teritoriale privind delimitarea frontierei româno-sârbe potrivit soluției propuse de experții francezi. Peste o lună documentul era înaintat Consiliului Suprem. În această situație, șeful delegației române face cunoscut că România este dispusă să cedeze Bulgariei, zona cunoscută sub numele de Dobrogea nouă în schimbul părții de vest a Banatului iar Serbia să fie recompensată cu zona Vidinului³². Nefiindu-i luată în considerare propunerea, premierului român îi rămâneau doar două alternative: ori să accepte hotărârile Consiliului Suprem sau să se retragă de la lucrările Conferinței. În seara zilei de 2 iulie Brătianu părăsește Parisul, nu înainte de a înainta un nou memoriu și a desemna pe Nicolae Misu în calitate de prim delegat. Totodată el a dat indicații de a nu se abandona politica de rezistență, în speranța că mai devreme ori mai târziu, Consiliul Suprem va accepta punctul de vedere românesc. În memoriul amintit premierul roman rezuma motivul retragerii sale. „Nevâzându-și recunoscute granițele care garantează securitatea teritoriului ei, România, atunci când în restul Europei ostilitățile au încetat de mai bine de șapte luni, se află în război deschis cu vecinii ei bolșevici, ruși și unguri. Iar totodată populațiile neromânești sunt ținute într-o neîncetată frământare de nesiguranță ce au

în privința soartei care le este rezervată”³³. Cu ocazia îmbarcării în trenul care urma să-l aducă în patrie, Brătianu comunica jurnaliștilor prezenți că luase hotărârea de a face acest pas „nu din pricina problemelor Banatului și Basarabiei, care sunt încă chestiuni nerezolvate. Dar plec pentru că sunt convins că România nu va putea accepta clauzele cu privire la minorități, care vor limita suveranitatea ei și care se vor introduce în tratatul cu Austria”³⁴. Martor ocular la dezbatările aprinse care au avut loc în cadrul Comisiei teritoriale, Caius Brediceanu consemna faptul că la un moment dat șeful acestei comisii, l-a întrebat pe Brătianu: „Care ar fi în Banat o frontieră potrivită pentru România, în cazul când comisia ar fi de părerea că o parte va trebui să fie cedată Serbiei. Brătianu a răspuns categoric: *Niciodată nu voi semna un tratat care n-ar atribui României în întregime Banatul. Dacă însă Comisia teritorială și Conferința de pace ar fi de altă părere, atunci să se tragă hotarul fără participarea României. Cu cât se va trage mai nefavorabil pentru România, cu atât va fi mai bine, căci istoria îmi va da dreptate. Cu această declarație care mi-am însemnat-o în carnetul meu, încă în ședință - consemna viitorul diplomat bănățean - s-a încheiat, definitiv, orice discuție la Conferința de pace, în această chestiune de importanță așa de mare pentru noi. Tot ce a urmat și tot ce s-a hotărât este făcut fără concursul nostru. Brătianu a rămas intransigent și de neânduplecat până la sfârșit. După ce ni s-a comunicat hotărârea cu privire la granița fixată în Banat, Brătianu a semnat doar tratatul cu Germania de la Versailles și a părăsit Conferința de pace*”³⁵. De subliniat că la Paris se vor deplasa reputați cărturari români bănățeni: istoricul Ion Sârbu, protopopul Lugojului George Popovici, Avram Imbroane, Sever Bocu. Prin noi memorii ei vor încerca să susțină, alături de lugojeanul Caius Brediceanu devenit secretar al delegației române, drepturile istorice ale României asupra întregului Banat.

Între timp, relațiile statului iugoslav cu Italia se vor înrăutăți datorită unor litigii teritoriale. Dorind a avea de partea lor România, diplomații sârbi fac declarații din care se desprinde ideea că țin la tradiționala prietenie cu românii, vehiculând chiar abandonarea frontierei stabilite de Consiliul Suprem în schimbul constituirii unei zone neutre de-a lungul graniței. Pentru România era un moment prielnic. Căderea guvernului condus de Vaida a făcut ca problema graniței cu statul sârb să fie amânată³⁶.

La mijlocul lunii mai 1919, comandantul șef al Armatelor Aliate din Orient a comunicat conducerii Armatei din Ungaria, decizia Antantei cu privire la sprijinirea acțiunii militare române și de înlocuire a administrației maghiare cu cea românească la început în partea de est a Banatului. Totodată generalul Franchet d'Esperey a făcut cunoscut această decizie și lui Iuliu Maniu președintele Consiliului Dirigent. În baza noilor dispoziții, comandantul zonei de ocupație franceză din Banat a trecut la elaborarea unui plan concret de acțiune. Legat de ritmul și modalitățile de instituire a autorităților românești, punctele de vedere exprimate de generalul francez și frunțașii români din Lugoj nu coincideau întru totul. Pentru armonizarea pozițiilor, generalul Tournadre s-a întâlnit de mai multe ori cu frunțașii organizației locale a Partidului Național Român. În timpul discuțiilor aceștia au insistat asupra instaurării cât mai grabnice a noii administrației în toate compartimentele, a recunoașterii avocatului dr. George Dobrin ca prefect, conform deciziei Consiliului Dirigent și a primarului Ioan Baltescu ca subprefect³⁷.

Primul pas concret în această direcție l-a constituit sosirea la Lugoj a primilor militari români. Evenimentul a avut loc în ziua de 23 mai. Potrivit relatărilor apărute în presa timpului, încă din cursul dimineții străzile orașului luaseră un aspect sărbătoresc. Legat de sosirea celor 550 de jandarmi români ardeleni, Filaret Barbu noua în memoriile sale. "Am căpătat știre că la Lugoj va sosi un regiment (500) de jandarmi. Cu mic cu mare am fost la gară, corul greco-ortodox și toți frunțașii din Lugoj. Corul greco-catolic nu a putut să ieie parte fiind dus cu mai mulți intelectuali și membri de *Casina română* la Bekescsaba, întâmpinând Familia Regală. Trupa au sosit la 3 ore după amiază. Din depărtare se auzea cântarea: *Ne trebuie Banatul sa stim că ne-ngropam de vii*. Domnul Baltescu primarul i-au întâmpinat și după multe urale au plecat trupele în oraș, tot cântând. De pe fața poporului s-au putut ceti bucuria cea mare. După jumătate de oare nici o cocardă n-au mai fost ungurească ci tot română și steagurile fâlfâiau care de foarte de mult au stat în poduri și așteptau ziua cea mare - unde să iasă și ele la lumină. Înaintea *Casei Orașului* s-au oprit trupele și domnul primar cu comandantul francez i-au primit. După ce au trecut vorbirile și uralele s-a dus trupa mare la cazarmă"³⁸. Cele relatate de către tânărul licean sunt consemnate și de către gazeta locală *Drapelul*. Dând expresie sentimentelor locuitorilor de naționalitate română, publicația menționată consemna: "Bine ați venit în ținuturile noastre, sentinele credincioase, ca să puneți

temelia trainică siguranței și ordinii și să deschideți calea glorioaselor oștiri române, ce vor veni să ia în moștenire cea mai mănoasă și mai binecuvântată parte a României Mari Banatul mult încercat. Îndepliniți-vă munca grea cu energia și priceperea cunoscută a soldatului român. Dați dovadă că știți ce e suferința, voi care ați suferit atât și arătați omenie față de toți și mai ales față de dușmanii voștri”³⁹. Se cerea astfel toleranță pentru toți locuitorii indiferent de activitatea lor politică din trecut.

În aceeași zi, din gara Lugoj a plecat un tren special, cu o numeroasă delegație de bănățeni care urma să fie primită de familia regală română aflată în vizită pe frontul din Ungaria. În fruntea delegației se aflau dr. George Dobrin, episcopul greco-catolic Valeriu Traian Frențiu, protopopul dr. George Popovici și avocatul Titus Hațeg. Potrivit mărturiilor vremii, drumul până la Bekescsaba a fost parcurs într-o atmosferă de entuziasm, întreținută mai ales de către membrii corului *Lyra*⁴⁰. A doua zi, delegația bănățeană a fost primită de către regele Ferdinand și regina Maria. Cu acest prilej, George Dobrin a prezentat doleanțele românilor bănățeni iar protopopul Gheorghe Popovici a înmănat suveranului român un memoriu. În scurta alocuțiune rostită, viitorul prefect al jud. Caraș-Severin l-a rugat pe regele Ferdinand „a tinde cu insistență într-a colo ca hotărârea Marii Adunări de la Alba Iulia consfințită prin decretul lege, în înțelesul căreia Banatul s-a declarat de necondiționat alipit în întregimea sa de România Mamă, să fie recunoscut din punct de vedere internațional la Congresul de pace, căci dacă și întrucât și numai cel mai mic colțișor al Banatului ar fi rupt, închegarea neamului nu se va putea privi de desăvârșită și jertfele aspirațiunii naționale de îndeplinite”⁴¹. În răspunsul său, regele a precizat că “trăgând spada n-am făcut-o numai ca să dezrobesc ținuturile ardeline dar și acele ținuturi care astăzi prin glasul vostru confirmă din nou voința lor neștirbită de a fi unite cu România Mare. Vă asigur că voi face tot ce - mi va sta în putință pentru realizarea dorințelor voastre. Deocamdată atât vă pot spune”⁴². Totodată, George Dobrin a fost informat de către generalul Constantin Prezan că a sosit telegrama prin care generalul Franchet d’Esperey îl confirma în funcția de prefect al noului județ a cărei reședință era orașul Lugoj. Revenit acasă a doua zi, el a fost întâmpinat la gară de o mare mulțime de români care purtau zeci de drapele și eșarfe tricolore. Era prezentă și o delegație alcătuită din mai mulți membri ai Consiliului Național Șvăbesc local, în frunte cu Henrik Anwender, redactorul șef al gazetei *Lugoscher Zeitung*. După o scurtă întrevedere cu noul prefect,

generalul Tournadre dispune înlocuirea jandarmeriei maghiare cu jandarmi români iar vicecomitele Aurel Issekutz este somat să predea documentele legate de problemele de administrație. Cu sprijinul comandantului francez, la 28 mai, George Dobrin este instalat în funcție la sediul prefecturii, preluând practic în mâinile sale puterea politică. Vechii funcționari trebuiau să-și precizeze până la 1 iunie poziția pe care o vor lua legat de depunerea jurământului de fidelitate față de statul român.

Prezența autorităților militare franceze, care trebuiau să confirme toate numirile propuse de prefectul român însemna o limitare a exercitării depline a autorității românești. De aceea "trebuie tins într-acolo ca să scăpăm și de piedica aceasta, spre a ne putea mișca liber"⁴³ aprecia la 31 mai George Dobrin.

Treptat, trupele franceze încep procesul de retragere de pe teritoriul Banatului. Pe măsura plecării lor, se permitea înaintarea unităților militare române. Generalul Tournadre urma să se deplaseze la Timișoara începând cu ziua de 18 iulie, autoritatea lui exercitându-se în părțile Lugojului până în seara zilei de 22 iulie prin prezența colonelului Betrix. Acesta rămânea în orașul de pe Timiș până la 23 iulie orele 12 când urma să predea zona trupelor române. Misiunea de a apăra noile frontiere ale României a revenit Diviziei a II a oltene aflată sub comanda generalului Iancu Jitianu. Legat de atmosfera care domnea în satele din sud-estul Banatului în acele zile, Alexandru Georgescu Vâlcea, atunci având gradul de sublocotenent în statul major al diviziei va consemna mai târziu: „E ora 9. Trenul se apropie încet de o stație. Dar iată că, spre surprinderea noastră, pe peronul gării zăresc cămăși albe și siluieta unui tricolor. E Teregoava. Trenul se oprește în urale și din mulțimea de cămăși albe, ce-și agită în vânt căciulile, chiuind de bucurie, se desprinde siluieta demnă și simpatcă a unui preot. Se apropie de generalul nostru și în câteva cuvinte calde și simțite, prin care vibrează un entuziasm nefățărit și sincer, urează un bun venit pe pământul Banatului, primului sol al României vechi, primei rândunici ce anunță primăvara. După răspunsul plin de căldură al generalului, a urmat o horă frățească, în care oltenii noștri au bătut cu atâta îndârjire talpa, încât se cutremura și inima pământului. Apoi s-a jucat laolaltă cu toții: ofițeri, bănațeni, soldați -*lugojeana* -jocul Banatului. A trebuit să sune de repetate ori gornistul înaintarea, ca să putem aduna soldații, a trebuit să ne înăbușim cu greutate regretul, ca să plecăm”⁴⁴. Scene asemănătoare au avut

loc și în alte localități rurale aflate pe traseul parcurs. Și locuitorii orașelor Caransebeș și Lugoj au făcut o caldă primire soldaților români.

Potrivit relatărilor apărute în presă, la Lugoj i-au întâmpinat peste zece mii de locuitori. "Casele erau împodobite cu covoare și drapele tricolore - consemna unul din redactorii gazetei *Drapelul*. Mulțimea, îngrămădită atât pe peronul gării cât și pe marginea drumului ce ducea de la gară la oraș, cu toată ploaia torențială ce pornește, rămâne nemișcată. În fine, la ora două fără un sfert, trenul își face apariția în depărtare. Publicul de pe peron în frunte cu corurile din Sâlha, Herendești și Lugojel se înșiruie pe linia ferată, așteptând intrarea trenului pe peron. Cel dintâi care se dă jos din vagoane este domnul general Jitianu, urmat de corpul ofițeresc. Între uralele desfășurate, acoperit de flori, domnul general strânge mâna d-lui prefect George Dobrin, care apoi în numele autorităților rostește un discurs, urând bun sosir eliberatorilor noștri, eroilor de la Mărășești"⁴⁵.

După primirea de la gară, ostașii români au fost conduși în aceeași atmosferă de însuflețire pe străzile orașului până la locațiile de încartiruire. Printre participanți se numărau și membrii renumitului cor local condus de cunoscutul compozitor Ioan Vidu.

Între timp, atenția opiniei publice românești se concentra asupra evenimentelor aflate în derulare la Timișoara. La sfârșitul lunii iulie aici sosise Valeriu Braniște, care deținea în acel timp funcția de șef al resortului culte și instrucțiune în Consiliul Dirigent. El era însoțit de George Dobrin, Ioan Spătaru, directorul căilor ferate din Transilvania și doi ofițeri superiori ai armatei române⁴⁶. Cei trei primiseră sarcina de a studia cu atenție situația din Timișoara. După o serie de consultări cu mai mulți lideri politici locali, Valeriu Braniște a întocmit un detaliat raport din a cărui analiză rezulta un deosebit simț politic și o reală apreciere a situației. La 23 iulie acest document a fost expediat la Sibiu. În baza lui, la 25 iulie dr. Aurel Cosma a fost numit prefect al județului Timiș-Torontal și interimar al orașului Timișoara (Fruntașii bănățeni ajunseseră la concluzia că din plășile fostului comitat Torontal nu se putea constitui un județ separat). Totodată plășile Lipova, Recaș și Buziaș erau propuse a fi reînglobate în județul Timiș-Torontal, iar administrația județeană din Lugoj urma să se extindă asupra întregului fost comitat Caraș-Severin. La sugestia lui Valeriu Braniște, factorii de decizie din cadrul Consiliului Dirigent au considerat ca oportună numirea unui german în funcția de viceprimar. Cei doi ofițeri superiori români urmau să se întâlnească cu generalul Tournadre și comandantul

trupelor sârbe pentru soluționarea tuturor problemelor legate de evacuarea localităților timișene revenite României. În conformitate cu ordinul Comandantului șef al armatelor aliate din Orient, dezbaterile din comisia militară de evacuare au fost prezidate de reprezentantul francez⁴⁷. La încheierea lucrărilor s-a decis ca armata sârbă să înceapă evacuarea în conformitate cu hotărârea Consiliului puterilor aliate de la Paris în intervalul cuprins între 28 iulie și 3 august 1919. Totodată comisia a stabilit o linie de demarcație provizorie între Serbia și România, indicându-se localitățile de graniță care urmau să fie controlate de români și sârbi⁴⁸.

La 27 iulie 1919, ultimele subunități militare sârbe au părăsit orașul Timișoara. A doua zi dimineța, însoțit de generalul Tournadre și de dr. Gh. Crăciun, dr. Aurel Cosma, în calitate de prefect s-a prezentat la Primăria orașului, care funcționa în acel timp în actuala Piață a Libertății. Cu acest prilej, el l-a informat oficial pe primarul Geml József că a preluat administrația județului, interimatul orașului și l-a somat totodată să-și continue în condiții normale activitatea alături de toți colaboratorii. Membri delegației s-au deplasat apoi într-un elegant automobil pavoazat cu drapelele Franței și României la sediul Prefecturii. Aici, ei au constatat că fostul prefect Martin Filipon instalat de către administrația sârbă la 20 februarie, părăsise deja localitatea. În această situație, a fost luată legătura cu locțiitorul acestuia, subprefectul Ferenczi Sándor. Ca și primarului și lui i s-a adus la cunoștință că începând cu acea zi, în județ funcționa noua administrație românească. Delegația a poposit apoi la sediul poliției orașenești. Aici s-a dispus înlocuirea lui Mihai Jivanovici cu Eusebiu Stoica, locotenent în armata română⁴⁹.

Primul prefect român și-a început activitatea administrativă în condiții dificile. Cu ocazia retragerii, comandanții armatei sârbe dispuseseră luarea ca pradă de război a întregului mobilier din mai multe instituții publice ale orașului. Astfel și la Prefectură majoritatea încăperilor erau goale. Proaspătul prefect s-a văzut nevoit să se întoarcă la Primărie, instalându-și aici biroul în vederea începerii activității. De aici el a lansat un *apel- rugămintă* către locuitorii mai înstăriți ai orașului de a împrumuta cu mobilier oficiile publice în vederea continuării activităților întrerupte. „Armata regală sârbă - menționa chemarea sa - în retragerea ei, cum se știe, fie în temeiul dreptului armatelor de asediu, fie sub pretextul permutării a dus cu sine întreg mobilierul și alte obiecte de arajament a celor mai multe oficii publice, așa că în unele birouri n-au lăsat decât zidurile goale”⁵⁰.

Locuitorii oraşului au răspuns cu promptitudine apelului său, în câteva zile majoritatea oficiilor publice fiind înzestrate cu cele necesare, putând să-şi desfăşoare activitatea în condiţii normale.

La 28 iulie, dr. Aurel Cosma a semnat o *Proclamaţie*⁵¹ care, începând cu a doua zi a fost publicată de către aproape toate publicaţiile periodice care apăreau pe cuprinsul noului judeţ Timiş-Torontal. Prin ea opinia publică locală era informată de noua stare de lucruri. Se sublinia de la început că noua administraţie va fi condusă *în spiritul Consiliului Dirigent din Sibiu şi sub autoritatea comandantului francez din localitate*. Poliţia, jandarmeria şi armata franceză erau solicitate să apere *siguranţa personală şi avutul publicului precum şi ordinea publică în vederea descurajării oricărei agitaţiuni contra oricărei cofesiuni, clase sau naţionalităţi*. Tuturor locuitorilor li se cerea să păstreze ordinea iar funcţionarilor publici să rămână la posturile lor şi să-şi prevadă cu coştinţă datorinţele lor oficiale. În schimb, noul prefect promitea că va lua măsurile de lipsă pentru asigurarea existenţei materiale atât a lor, a familiilor lor, cât şi a persoanelor trecute la pensie. Prin importul de materii prime, meseriaşii şi muncitorii erau asiguraţi că vor avea prilej de muncă ca să-şi poată ameliora starea materială. În schimb, comercianţii şi precupeţii erau atenţionaţi că va urmări cu cele mai radicale mijloace urcarea artificială a preţurilor precum şi orice încercare a comerţului neonest. Provoc deja de pe acum - preciza el - toate elementele dubioase, care în timpul din urmă s-au sporit aici ca ciupercile şi au aflat teren prielnic pentru speculaţiunile lor păguboase în intereselor publice, că fără a mai aştepta intervenţia autorităţilor să părăsească în timpul cel mai scurt teritoriul judeţului şi al oraşului pentru că aici avem trebuinţă numai de muncă productivă şi cinstită. Noul prefect se angaja apoi în rezolvarea crizei de locuinţe. Pentru mersul normal şi corect al administraţiei locuitorii erau chemaţi să-şi achite toate obligaţiile către stat atât restante cât şi curente. În încheiere, poporul român era chemat să respecte fără nici o rezervă toate drepturile celorlalte popoare, ca în schimb şi ale sale să fie respectate de acelea şi să trăiască în armonie frăţească cu toţi locuitorii zonei.

Tot la 28 iulie Aurel Cosma îl informa, printr-o telegramă⁵², pe Iuliu Maniu, preşedintele Consiliului Dirigent despre preluarea administraţiei judeţului Timiş şi a oraşului Timişoara, acţiune ce urma să se extindă în zilele următoare şi asupra localităţilor din fostul comitat Torontal, revenite României.

Pentru rezolvarea crizei alimentare, semnalată în mai multe părţi ale judeţului, Prefectura a emis o *Ordonanţă*⁵³ în baza căreia toate cerealele

recoltate de proprietarii care dețineau o suprafață mai mare de 100 de jugăre urmau să fie rechiziționate. Produsele obținute de pe suprafețe mai mici puteau fi vândute cu respectarea prețurilor maximele fixate la 120 coroane pentru 100 kg de grâu, respectiv 110 coroane pentru secară și orz. Fiecare producător putea să-și rețină lunar, pentru nevoile proprii, 25 kg grâu sau 15 kg făină. Era interzis cu strictețe exportarea oricărui produs alimentar în afara zonei controlate de Consiliul Dirigent.

În seara zilei de 29 iulie 1919, mai mulți fruntași români bănățeni au luat hotărârea de a organiza în sala mare a restaurantului timișorean *Principele de coroană* un banchet în onoarea noului prefect. În fața celor peste 100 de participanți, dr. Aurel Cosma a ținut un discurs emoționant în care a solicitat concursul tuturor pentru depășirea greutăților ce se aflau în fața noii administrații. Printre cei care l-au felicitat cu acest prilej s-au remarcat: dr. Lucian Georgevici, protopopul Ioan Oprea, colonelul Virgil Economu, Atanasiu Todan, dr. Zărie originar din localitatea Alibunar, Emil Buia și dr. Avram Imbroane. În încheiere, cei prezenți au trimis telegrame de adeziune lui Iuliu Maniu și premierului Ion I. C. Brătianu. Banchetul a durat până la orele 11, când toți s-au dus la cafeneaua *Palace*, "unde s-a petrecut românește cu jocuri populare până în zori"⁵⁴ remarcă gazeta lugojeană *Banatul* care consemnase evenimentul.

Peste câteva zile, la Prefectură s-a prezentat o delegație alcătuită din 31 de personalități ale orașului, în frunte cu prelatul catolic, pentru a-l felicita pe noul prefect și a-i exprima încrederea locuitorilor din cele cinci cartiere ale orașului pe care le reprezentau. Luând cuvântul în numele celor prezenți, David Lang, după ce a exprimat încrederea timișorenilor în administrația românească a subliniat că, din vremuri îndepărtate domnește între bănățeni, indiferent de naționalitate și religie, cea mai frumoasă armonie. „Noi am lucrat umăr la umăr și roadele acestei activități se vădesc și în dezvoltarea orașului nostru”⁵⁵ a precizat el în încheiere. Membrii delegației au solicitat apoi ca Geml József să rămână mai departe în fruntea Primăriei. Emoționat, Aurel Cosma a mulțumit pentru manifestarea de atașament și încredere, subliniind faptul, pe care l-a constatat încă din anii de școală petrecuți în Timișoara, că în pofida diversității naționale și confesionale, oamenii trăiesc bine împreună când sunt uniți prin legătura trainică a culturii. El a precizat că în calitate de prefect va pune accent pe această idee și se va strădui ca tradiția timișoreană să fie continuată. „Noi trebuie să ne stimăm unii pe alții, noi trebuie să ne respectăm unii pe alții,

fără a ține seama de naționalitate”⁵⁶ a conchis el, asigurând totodată membrii delegației, că, în orice împrejurare pot să apeleze cu încredere la autoritățile române, ușa Prefecturii fiind deschisă oricând și oricui.

Conform dispozițiilor Consiliului Dirigent, în dimineața zilei de 2 august 1919, din direcția Arad au sosit cu un tren special 480 de jandarmi români. Pe peronul gării centrale a orașului ei au fost întâmpinați de un grup numeros de timișoreni în frunte cu prefectul Aurel Cosma. În după masa aceleași zile a sosit încă un detașament de jandarmi din direcția Lugoj. Drumul militarilor români prin localitățile timișene a constituit un adevărat marș triumfal. În toate stațiile de oprire ale trenului ei au fost salutați cu entuziasm de către locuitorii satelor din împrejurimi. În gara Izvin cuvântul de bun venit l-a rostit preotul Melentie Șora. A urmat apoi un scurt program artistic prezentat de corul sătenilor sub bagheta învățătorului Ștefan. În gara Remetea Mare, în fața celor prezenți au vorbit preoții Toldan și Ionescu, în numele locuitorilor pe care îi păstureau și preotul Constantin Micu din partea celor din Bucovăț. Și aici a fost prezent corul local, sub conducerea învățătorului Leu. La Ghiroda, în apropierea orașului era prezent un grup de călăreți îmbrăcați în haine de sărbătoare, cu buchete de flori și drapele tricolore. Impresionat, maiorul Pop în calitate de comandant, după rostirea câtorva cuvinte de mulțumire sufletească a subliniat că, în vara anului 1914, a străbătut aceste locuri spre câmpul de luptă „purtând steagul românesc urgisit iar acum îl poartă biruitor”⁵⁷. În aceeași atmosferă s-a derulat primirea și în gara Timișoara. În fața câtorva mii de locuitori, prefectul Cosma a subliniat faptul că „Jandarmeria are datoria să ocrotească legea, adevărul și dreptatea, pentru toți fără deosebire de neam și confesiune, înainte de toate însă să stea în serviciul fiilor neamului nostru”⁵⁸. La rândul său, maiorul Pop i-a asigurat pe cei prezenți că jandarmii români vor fi la înălțimea chemării. În uralele mulțimii, militarii români s-au îndreptat apoi spre Școala de cadeti, unde au fost încartiruiți. Din acele momente, ei urmau să asigure ordinea și liniștea în oraș și județ.

Între-timp, străzile metropolei Banatului luaseră un aspect sărbătoresc. Vestea că a doua zi urmau să sosească ostașii primelor unități operative ale armatei regale române se răspândise cu repeziciune. Îmbrăcați în haine de sărbătoare, zeci de mii de săteni au sosit în oraș pe jos, călări sau cu căruțele pentru a fi martori oculari la marele eveniment anunțat. Dar să dăm cuvântul lui Iosif Velceanu, unul din organizatorii manifestărilor. „Și iată că la 3 august

1919, sosi deci ziua mult aşteptată şi dorită. Peste noapte Metropola îmbrăcase haine de sărbătoare. Ca o vrajă a unei nopţi de vară, înfloriră prietutindenii steagurile tricolore. Dimineăta, Metropola se deştepta transformată într-o podoabă neobişnuită de drapele româneşti, care fluturau vesel pe case şi palate, pe turlele bisericilor. Vitrinele prăvăliilor şi geamurile cafenelelor erau toate împodobite cu portretele Regelui Ferdinand I şi a Reginei Maria, între care se vedea împodobit cu panglici tricolore portretul moştenitorului de tron, A.S.R. Carol. Lumea oraşeană asaltase balcoanele şi ferestrele palatelor, mulţimea ocupase străzile iar publicul românesc din Timişoara şi jur se aglomerase spre centru, grăbind să-şi asigure loc în Piaţa Unirii, unde autorităţile aşteptau sosirea armatei române. Armata regală română, armata glorioasă, în ochii plini de admiraţie a lumii, venit-a ca să ieie în stăpânire moştenirea. Azi a intrat cu glorie în cetatea Timişorii. Flamura noastră tricoloră te transpunea parcă în alte lumi, te simţeai oarecum înălţat văzând simbolul neamului nostru că fâlfăie în bătaia vântului şi anunţă dezrobirea de sub jug secular şi preluarea în stăpânire a cetăţii lui Ioan Corvin şi a pământului udat cu sângele strămoşilor noştri. Simţeai o bucurie mare la vederea poporului nostru îmbrăcat în haine de sărbătoare, cum în şire prelungi, pe jos, în trăsuri, în trupe de călăreţi, grăbea ca să salute pe luptătorul, care şi-a dat viaţa pentru acest simbol, pe mândrul dorobanţ român⁵⁹.

Potrivit programului stabilit, la ora 8,30 ostaşii români au fost întâmpinaţi la vama de la marginea oraşului de un public numeros în frunte cu prefectul Cosma, care în numele tuturor locuitorilor judeţului Timiş-Torontal le-a mulţumit pentru sacrificiile făcute şi le-a urat bun venit pe meleagurile Banatului. Conduşi de câteva sute de călăreţi îmbrăcaţi în haine de sărbătoare şi înconjuraţi de mii de locuitori, ostaşii români s-au oprit apoi în faţa bisericii unite pentru a asculta un scurt serviciu religios. În aceeaşi atmosferă înălţătoare, mulţimea s-a îndreptat apoi spre Piaţa Domului, una din pieţele centrale ale oraşului, care, din acel moment va fi denumită Piaţa Unirii. Aici, în uralele celor prezenţi s-a desfăşurat primirea oficială. În numele locuitorilor români a luat cuvântul protopopul Ioan Oprea. În cuvinte simple el a mulţumit ostaşilor eliberatori şi i-a asigurat de neţărmurită dragoste frăţească. În numele locuitorilor judeţului şi ai oraşului, militarii români au fost salutaţi şi de subprefectul Ferenczy Sandor şi primarul Geml József, care conform tradiţiei le-a oferit pâine şi sare. Din partea locuitorilor de naţionalitate germană a vorbit colonelul în retragere Karl von Möller, din partea sârbilor protopopul Novacovici iar a

maghiarilor avocatul Albert Márton. Tuturor în numele armatei române le-a răspuns colonelul Virgil Economu. Peste ani, rememorând acea zi, Aurel Cosma va consemna: „Noi, Românii bănăţeni, am fost poate cei din urmă, care am putut ridica, în strigăte de bucurie, pălăria noastră în faţa drapelelor celor dintâi regimente româneşti care au intrat pe pământul nostru. Într-adevăr nu era decât la 3 august 1919, când oraşul Timişoara şi-a deschis porţile în faţa dorobanţilor români, care au venit să pună stăpânirea veşnică pe acest pământ românesc. Era o zi mare pentru noi. Era praznicul dezrobirii Banatului. Nu se poate cuprinde în cuvinte însufleţirea nemărginită a românilor de aici care au venit în număr de aproape o sută de mii ca să întâmpine glorioasa noastră armată”⁶⁰.

În după masa aceleaşi zile, în jurul orei 17 la Timişoara a sosit cu un tren special şi Ion I. C. Brătianu, liderul Partidului Naţional Liberal, care deţinea funcţia de premier al României. Potrivit relatărilor din presa vremii în seara zilei de 31 iulie el părăsise Bucureştiul pentru a vizita linia frontului. La 1 august asistase la trecerea trupelor peste Tisa, le însoţise până în liniile cele mai înaintate, în acea zi de marş biruitor, iar de acolo, aflând de sosirea armatei române la Timişoara, se întorsese spre miazăzi, socotind că locul sau era în acel moment în oraşul ce revenea României, mai degrabă chiar decât în Budapesta cucerită⁶¹. El era însoţit de Ştefan Cicio Pop, reprezentant de frunte al Partidului Naţional Român, ministru în Consiliul Dirigent, Mihai Popovici, colonelul Tuhari şi şeful său de cabinet Alimănăşteanu. După trecerea în revistă a gărzii de onoare, înaltul oaspete a fost salutat de dr. Aurel Cosma, care, după ce i-a prezentat principalele personalităţi ale oraşului, i-a făcut cunoscut că din încredinţarea Consiliului Dirigent începând cu ziua de 29 iulie a preluat conducerea administraţiei zonei timişene evacuate de sârbi. Şeful guvernului român a mulţumit pentru primirea făcută şi în uralele mulţimii s-a îndreptat spre Primăria oraşului. Primarul Geml József, alături de toţi colaboratorii l-au întâmpinat cu emoţie. Întreţinându-se în limba germană, Brătianu a subliniat că de acum apartenenţa românească fiind definitivă, ţine să precizeze că întreaga provincie, în frunte cu Metropola sa va cunoaşte o dezvoltare însemnată în noua eră care începe. În răspunsul său, interlocutorul l-a asigurat că toţi locuitorii, indiferent de naţionalitate vor fi loiali faţă de statul român. Convoiul de trăsurile s-a îndreptat apoi spre Prefectură. Aici înaltul oaspete a fost informat de către colonelul Virgil Economu despre activitatea comisiei de determinare a noii frontiere cu sârbii, a analizat raportul prefectului privind situaţia din judeţ şi l-a primit în audienţă pe dr. Avram Imbroane, preşedintele *Ligii bănăţenilor*. În

cursul serii, autoritățile locale au oferit un dineu în saloanele hotelului *Principele de coroană*. După alocuțiunea prefectului și cuvântul generalului francez De Tournadre a urmat discursul primului ministru român. Legat de acest moment, dr. Aurel Cosma va consemna în paginile gazetei *Nădejdea*: „Era o zi mare pentru noi. Era praznicul dezrobirii Banatului. Și în această zi de sărbătoare, parcă bunul Dumnezeu a vrut să fie așa, a venit între noi și dl. Ion I. C. Brătianu, care sosise recent din Paris, unde era la Conferința de pace ca să ne apere drepturile noastre sfinte asupra provinciilor locuite de români. Nu se poate cuprinde în cuvinte însuflețirea nemărginită a Românilor de aici care au venit în număr de aproape o sută de mii ca să întâmpine glorioasa noastră armată. Dar această însuflețire și-a ajuns culmea în momentul când domnul Brătianu a venit în mijlocul bănățenilor cu următoarele cuvinte. *Simt o deosebită fericire că sunt în capitala Banatului, pe veci liberă. Soarta neamului nostru va fi asigurată cum nevoile sale o cer. Neamul nostru prin bărbăția sa și-a atras admirația lumii întregi. Acum vă pot spune că anarhia maghiară e înfrântă, patrulele cavaleriei noastre sunt la 15 km de Budapesta. Cu această știre vă zic, bine v-am găsit*”⁶².

Tot în aceeași zi de 3 august, prefectul Aurel Cosma era informat oficial de către George Dobrin, prefectul județului Caraș-Severin că localitățile Buziaș, Recaș, și Lipova și satele din împrejurimile lor reveniseră sub autoritatea Prefecturii din Timișoara⁶³.

În dimineața zilei de 12 august 1919, generalul De Tournadre, însoțit de ultimii militari francezi a părăsit Timișoara, încetând astfel prezența trupelor franceze în Banat, întreaga putere politică și administrativă rămânând în mâna autorităților românești. Cu această ocazie, prefectul Aurel Cosma a emis un *apel* în care sublinia că după plecarea ultimilor ostași francezi, autoritățile din subordinea sa preluaseră inventarul tuturor problemelor legate de administrarea județului. Toți locuitorii erau chemați să respecte legile și hotărârile aflate în vigoare. Autoritățile statului urmau să facă uz de toate mijloacele pentru asigurarea liniștei și a păcii sociale. Și cu acest prilej el reamintea că administrația românească era condusă „de iubirea de dreptate imparțială față de toți fără deosebire de religie, naționalitate și treaptă socială”⁶⁴.

Vasile Dudaș
Muzeul Banatului Timișoara
P-ța Huniade, nr. 1.

1. La sfârșitul primului război mondial Banatul cuprindea o suprafață de 28.503 kmp. Din punct de vedere al împărțirii teritorial - administrative, teritoriul său cuprindea 3 comitate: Caraș - Severin, Timiș și Torontal.
2. I. Munteanu, *Situația Banatului la sfârșitul primului război mondial*, în *Apulum*, XXXIV, 1997.
3. La 8 decembrie 1918, la Timișoara a avut loc o mare întrunire a șvabilor. Cu acest prilej cei prezenți au adoptat o rezoluție care cerea autonomia Banatului și largi drepturi economice, culturale și politice pentru locuitorii de naționalitate germană. De asemenea, documentul menționat solicita organizarea unui plebiscit care să consulte voința locuitorilor. M. Kausch, *Schicksalswende im Leben des Banater deutschen Volkes*, Timișoara, 1939, p. 30-32.
4. Nicolae Ciachir, *Istoria popoarelor din sud estul Europei în epoca modernă*, Ed. Oscar Print, București, 1998, p. 222.
5. Gh. Iancu, G. Cipăianu, *La consolidation de l'union de la Transylvanie et de la Roumanie 1918 - 1919*, Témoignages français, Bucarest, 1990, 21-26; K. Bogdan, *The Belgrade Armistice of 13 November 1918*, in *The Slavonic and East European Review*, 1970, 48, nr. 40, p. 67-87. În armistițiul de la Padova se stipula că aliații aveau dreptul de a ocupa punctele strategice de pe tot teritoriul monarhiei dualiste. După deslipirea de Austria, noul guvern maghiar căuta cu febrilitate mijloacele pentru a păstra integritatea teritorială a țării. La 7 noiembrie o delegație maghiară a sosit la Belgrad și a început tratativele cu generalul Louis Franchet d'Esperey. După mai multe întruniri s-a semnat convenția militară amintită. Dacă generalul francez acorda acestui document numai o valoare militară, guvernul maghiar îi atribuia una politică. Încă de la început, guvernul condus de Karoly Mihaly a considerat convenția ca un armistițiu, care avea semnificația unei recunoașteri internaționale a noului stat maghiar și a liniei de demarcație pentru trupele aliate și maghiare. Noile cercuri conducătoare de la Budapeste sperau că această linie se va putea transforma într-o frontieră politică.
6. *Ibidem*.
7. C. Müller, *Timișoara sub ocupația militară sârbească până la preluarea puterii din partea României, respectiv până la introducerea administrației românești (mss)*, p. 1. Documentul este păstrat în arhiva familiei Müller stabilită în orașul german Pfullingen. O copie a manuscrisului poate fi consultată în Arhiva Muzeului Banatului.
8. La 27 februarie 1919, Pavle Marincović ministrul Serbiei la București într-o convorbire avută cu Al. Marghiloman menționa că este foarte supărat că Ion I.C. Brătianu nici macar n-a căutat să se înțeleagă cu Serbia, creând posibilitatea unei adversități între cele două state. A. Iordache, *Ion I. C. Brătianu*, Ed. Albatros, Buc. 1994, p.420.
9. Într-un articol apărut în gazeta *Românul* se relatează că delegații bănățeni prezenți la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia au discutat situația creată în Banat datorită trupelor sârbești de ocupație. Anume, bănățenii au fost împedicați în manifestarea lor demnă a sentimentului lor românesc. Nu au avut voie a se întruni, ca să trimită delegați la Marea Adunare Națională și delegații care au venit au avut să lupte cu cele mai mari greutăți. Și

deoarece în asemenea condiții, nu se pot manifesta cum ar dori, cere de urgență intervenție pentru înlocuirea trupelor sârbești de ocupație cu trupe franceze ori engleze, *Românul*, VII, nr. 20, din 20 noiembrie/3 decembrie 1918.

10. G. Duca, *Amintiri politice*, vol.III, p. 158.
11. Gh. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919*, Cartea Românească, Buc., 1939, p. 32- 33.
12. Arh. MAE, fond 21, Conf. Păcii, 1919, dosar 223, f. 16 (radiograma din 14/ 27 ian. 1919).
13. *1918 la Români. Desăvârșirea unității național statale a poporului român*, vol I, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1983, p. 1312-1313.
14. E. Campus, *Din politica externa a Romaniei 1913-1947*, Editura politică, București, 1980, p. 190
15. *Ibidem*, p. 191.
16. C. Xenii, *Take Ionescu 1858-1922*, Editia a-III-a, Editura Universul, Bucuresti, 1933, p. 382-383.
17. V. V. Tilea, *Acțiunea diplomatică a Romaniei*, Tipografia poporului, Sibiu, 1925, p.141.
18. Ivo J. Lederer, *Jugoslavia at the Paris Peace Conference, a Study in Frontiarmaking*, Yale University Press, 1963, p. 100. Legat de discuțiile purtate pe această temă de Take Ionescu și Nicola Pașic vezi și lucrarea lui Ion M. Almăjan, *Cum s-a împărțit Banatul ? Filipica lui Take Ionescu împotriva lui Ion I. C. Brătianu*, în *Patrimonium Banaticum*, IV, Ed Mirton, Timișoara, 2006, p. 267-270.
19. Sherman David Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference, a of the diplomacy of Ioan I. C. Bratianu*, Bookman Associates, New York, 1962, p. 74. Lucrarea a fost tradusă în limba română cu titlul *România și Conferința de Pace de la Paris. Diplomația lui I.C. Brătianu*, Institutul European pentru Cooperare Cultural Științifică, Iași, 1995. În continuare vom cita prima lucrare.
20. *Ibidem*, p. 86 ; Arh. MAE, fond 71, dosar 57/1919, f. 15-16.
21. *Ibidem*, p. 87 .
22. *Ibidem*, p. 88.
23. *Ibidem*, p. 88.
24. C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *România și Conferința de Pace de la Paris (1918 -1920) Triumful principiului naționalităților*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1983, p. 332 – 333.
25. Spector, *op. cit.*, p. 94.
26. S. Măndruț, *Stabilirea frontierei Banatului după primul război mondial (1918 1924). Impact și consecințe*, în *S.I.B.*, XXIII - XXV, 1999-2000, p. 121-156.
27. S. Măndruț, *op. cit.*, p. 130 ; Gh. I. Demian, *Pentru Banatul rob. Istoricele tratatelor duse pentru obținerea Banatului sârbesc (1914-1923)*, Timisoara, 1933, p.14.
28. Spector, *op. cit.*, 124.
29. *Ibidem*.
30. *Ibidem*.
31. *Ibidem*, p. 125.
32. Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 14.
33. Iordache, *op. cit.*, p. 442.
34. *Ibidem*, p. 443.
35. C. Brediceanu, *Amintiri din viața mea*, Lugoj, 1936, p. 19-20

36. Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 20.
37. Gh. Iancu, G. Cipăianu, *Prezența militară franceză și administrația Banatului (noiembrie 1918 - august 1919, în Sfârșit și început de epocă. Korszákvég-korszákkezdet. The end and the beginning of an era , Zalău - Satu Mare, 1998, p. 392.*
38. Filaret Barbu, *Jurnal de adolescent 1918-1920*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2003, p. 17.
39. *Drapelul*, XIX, nr. 48, din 11/24 mai 1919.
40. *Ibidem*, nr. 49, din 14/27 mai 1919.
41. *Ibidem*, XIX, nr. 50, din 18/31 mai 1919.
42. *Ibidem*.
43. *Ibidem*.
44. Al. Georgescu - Vâlcea, *Douăzeci de ani de la intrarea oștirii românești în Banatul eliberat (22 iulie 1919-22 iulie)*, Lugoj, 1939, Tipografia Corvin, 1939, p. 12 ; *Banatul*, Lugoj, I, nr. 43, din 23 iulie 1919.
45. *Drapelul*; XIX, nr. 70, din 22 iulie 1919.
46. *Ibidem*, nr 73, din 29 iulie 1919.
47. Arhivele Nationale ale Romaniei, Colectia microfilme, *Franța*, r. 304, c. 383 ; *Banatul*, I, nr. 24, din 27 iulie 1919 .
48. *Ibidem*.
49. *Banatul*, I, nr. 25, din 30 iulie 1919 ; *Temesvarer Zeitung*, LXVIII, nr. 168, din 29 iulie 1919.
50. *Ibidem*.
51. Directia judetului Timis a Arhivelor Nationale, *Fond Prefectura jud. Timiș-Torontal*, dosar nr. 1/1919, f. 3-4; *Temesvarer Zeitung*, LXVIII, nr. 168, din 29 iulie 1919.
52. *Ibidem*, f. 5.
53. *Banatul*, I, nr. 25, din 30 iulie 1919.
54. *Ibidem*, nr. 26, din 3 august 1919.
55. *Ibidem*. ; *Temesvarer Volksblat*, din 1 august 1919 ; *Temesvarer Zeitung*, din 1 august 1919, *Temesvari Hirlap*, din 1 august 1919.
56. *Ibidem*.
57. *Banatul*, (Lugoj), 49, din 7 august 1919.
58. *Ibidem*.
59. I. Velceanu, *Autobiografie*, Institutul de arte grafice Tipografia românească, Timișoara, 1936, p. 92-93.
60. *Nădejdea*, IX, nr. 696, din 22 decembrie 1927.
61. I. Iordache, *op. cit.* 450-451 ; *Drapelul*, XIX, nr. 76, din 6 august 1919.
62. *Nădejdea*, IX, nr. 696, din 22 decembrie 1927.
63. Direcția jud. Timiș a Arhivelor Naționale, *fond Prefectura jud. Timiș-Torontal*, dosar nr. 1/1919, f. 7.
64. *Nădejdea*, IX, nr. 696, din 22 decembrie 1927.

L'ÉSPACE DU BANAT DANS LES DÉBATS DE LA CONFÉRENCE DE PAIX DE PARIS. L'INTRODUCTION DE L'ADMINISTRATION ROUMAINE DANS LES DÉPARTEMENTS DE CARAŞ SEVERIN ET TIMIŞ – TORONTAL

Résumé

À la fin de la première conflagration mondiale, dans le Banat il y avait une atmosphère tensionnée. La situation a empiré après l'occupation de la zone par des unités militaires de l'armée serbe. Pour éviter les conflits, les représentants de l'Entente ont disposé la dislocation des troupes françaises qui devaient maintenir l'ordre et réduire la tension entre les nationalités locales.

Pendant ce temps, à Paris avaient commencé les travaux de la Conférence de Paix dont le but était de prendre des décisions en vue de l'organisation du monde de l'après-guerre. L'étude présente d'une manière synthétique les disputes entre la délégation de la Roumanie et celle de la Serbie au grand forum international pour établir l'appartenance de la zone.

Après de longs débats, les représentants de l'Entente décident que l'Est du Banat revienne à la Roumanie et que l'ouest de cette province revienne au Royaume serbe-croato-slovène.

L'étude surprend les principaux moments de l'introduction de l'administration roumaine dans les nouveaux départements constitués (Caraş-Severin et Timiş).

LEGENDE URBANE CONSEMNAȚE ÎN PUBLICISTICA TIMIȘOREANĂ

Radu Ardeleanu

Cuvinte cheie: *legende despre Timișoara*.

Kewords: *Legends about Timisoara*

Dacă de un timp studiate, în cadrul disciplinelor istorice, de aceea a mentalității/imagologiei, legendele istorice, fermecătoare povești uneori, mult mai atractive decât discursurile seci – ales cele pozitiviste! –, au avut locul lor multă vreme în scrieri respectabile, de referință, începând cu acelea ale „părintelui” meșteșugului (artă pe atunci), Herodot, care părea a le crede pe unele, iar pe altele le lăsa la buna apreciere a cetitorilor, cum în spațiul nostru cultural va proceda, după sumă de veacuri, Neculce, cu *O samă de cuvinte*.

În arealul nostru, Nicolae Stoica de Hațeg a socotit că nu poate scrie istorie contemporană/recentă fără a porni de la Facerea Lumii, așa în cât, până la timpurile mai apropiate de el „abundă [...] și elemente de legendă”¹, cum de-o pildă se poate arăta aceea a dragostei Principelui Ioan Sigismund pentru o româncă, scoasă dintr-o baladă², altfel înduioșătoare.

Romanticii au fost prin excelență sensibili la tradiții, legende. Dacă Bălcescu producea scena desistării călăului cutremurat de măreția lui Mihai³ pentru a-și impresiona cetitorul, inclusiv cu procedee literare – cred –, la noi Nicolae Tincu Velia pare sincer convins de tradițiile și legendele colportate în *Istoria* ... sa⁴, din care, se afirmă, cel puțin una a fost verificată arheologic⁵.

Gheorghe Cotoșman, venind mai în coace, cita din *Istoria* cu precădere tocmai din acele pasaje, punând înaintea credibilitatea autorului. Dar era însuși harnic culegător de tradiții/legende locale, pe care le mai și ajusta poate, opunându-le senin și ferm izvoarelor documentare, pe care acelea le duceau în derizoriu. Așa, de o pildă, etimologia populară a numirii satului *Saravale* (în gura oamenilor însă *Sarafolea*, cu care numire se

luptă, căci intenționată stâlcire sârbească; nu vroia să se întrebe de ce sunt nume de familie *Sarafolean*, iar *Saravălean* nici de sămânță ...). Bătrânii satului îi deslușiseră înțelesul: primii coloniști romani ajunseseră *s[e]lăra* în *valea* în care și-au întemeiat satul, unde au rămas neîntrerupt până la ancheta autorului⁶ ... Că „aducerea a mințe” de daci și romani era de fapt efectul școlarizării sătenilor, de aceea nu vroia a ști acel interesant – chiar ciudat personaj, în ipostaza de istoric –, care mai târziu va căuta să acrediteze (dacă n-a chiar „osândit” la fabricarea lor) așa-zise cronici și documente contra-făcute⁷, invidios poate pe Asaki, cu al său Huru!

Legende nu au fost și nu sunt doar rurale, ci și urbane, în acest caz cele mai vechi legate de eroul eponim, *Întemeietorul*, cum Romulus, de care cetitorii români puteau lua cunoștință în 1829 din prelucrarea după Tit Liviu a lui Damaschin Bojâncă⁸ – și e de spus că mai mulți erau din Banat, cum reiese din lista prenumeraților. Apoi, dacă Bucureștii au fost atestați documentar doar în suta a cincisprezecea, știm cu toții că l-a întemeiat Bucur Ciobanul cu mult (dar cu cât?) înainte! Despre târgoviștenii luați cu japca în zi de sărbătoare de Vlad Țepeș la construcția cetății Poienari ne spune o povestire despre aprigul domnitor. Să fi fost?

Iar aici, în Timișoara, numai eu și camarazii mei de joacă om fi fost fascinați de povestea tunelurilor care porneau din Cetate spre cine știe ce locuri – poate Cetatea Aradului?! – și pe care vroiam să le explorăm? Dar cine nu știe că podul de lângă Fabrica de țigarete a fost construit de celebrul Eiffel? Acum, ce-i dreptul, s-a realizat după metoda lui. Și iară, aproape fiecare timișorean (dar legenda, localizată, circulă și în alte orașe) poate jura că Primăria a înlocuit cutare pod peste Beghei pentru că a primit înștiințare de la firma constructoare din Viena că perioada de garanție de 100 de ani expiră peste o săptămână ...

Au circulat însă nu numai legende „laice”, cum cele de mai sus (aflate între anecdotică și legende propriu-zise), dar și din cele mistice, din care am găsit *consemnate* două, răsfoind publicistica timișoreană, putând fi ele mai multe, căci n-am apucat a o despuia pe toată (de altfel consultarea întregii prese românești din Timișoara ar presupune o adăstare de câțiva ani la București sau Cluj, căci doar acolo se află colecții quasi-integrale...).

Prima pe care o evoc este cea vehiculată de Aurel Cosma (jr.)⁹, cu cel puțin patru ocazii, și sincer nu știu dacă nu o mai fi publicat-o și prin alte părți! Este vorba de o legendă culeasă de la bătrânii cartierului Fabric în legătură cu alegerea locului vechii biserici cu hramul Sfântul Ilie, a cărei

construcție s-a început în 1825 (demolată din rațiuni urbanistice în 1913). Autorul, care valoriza mult tradițiile locului, a consemnat bună parte din cele pe care le-a mai putut aduna – în adevărate „anchete”, reiese! – între care și pe aceasta, parcă având aerul de a încerca să o acrediteze. Pe scurt, neînțelegându-se protopopul Vasile Georgevici și enoriașii asupra poziției ridicăndeii biserici, prota a invocat intervenția divină, care s-a manifestat printr-o furtună din senin și trăznirea nukului din piața unde se socializau, de sărbători, românii.

Întâia variantă o produce într-o micro-monografie a bisericii Sf. Ilie din Timișoara-Fabric, în 1926, la centenarul sfințirii ei (vezi Anexa I. A)¹⁰, reluată apoi aproape în aceleași cuvinte într-un articol mult interesant din *Luceafărul*, care îl avea în centru pe „ctitorul” bisericii, protopopul Vasile Georgevici¹¹ (despre care scria în trecere și Nicolae Stoica de Hațeg¹²), după subtitlul *Legenda despre arătarea lui Dumnezeu* (vezi Anexa I. B).

După mulți ani (când avea din nou drept de semnătură!), revine în două rânduri¹³, cu foarte mici modulări: „semnul” pare a fi acum de la Sf. Ilie, nu direct de la Dumnezeu, iar prota și oamenii nu mai stau în ploaie în mijlocul pieții, ci s-au adăpostit în niște clădiri/un șopru (vezi *Anexele I. C și D*)... Apoi se mai dădea și versiunea „laică”: hramul bisericii a fost ales Sf. Ilie pentru că era și patronul breslei cojocarilor, cea mai însemnată din cartier.

În scrierile sale Aurel Cosma pleda fervent pentru valorificarea tradiției, urbane în speță, din care se împărtășise încă de copil în cartierul Fabric, de unde a mai cules apoi, matur, pentru valorificare istorică, alte tradiții/anecdote (legende)¹⁵.

În orice caz pe cea despre „semnul divin” aproape că are aerul de-a vrea să o acrediteze, netratând-o, cum am mai spus, din perspectiva imagologiei. Oare din rațiuni literare, pentru efect? Rămâne întrebare.

Scriind despre aceeași biserică Sf. Ilie, Victor Vlăduceanu nota doar, sec, fără a pomeni „minunea”, deși se vede că are cunoștință de textul lui Cosma (textul nu comportă note), după modul de arătare a amplasamentului: „Lucrările de edificare ale bisericii încep în 1825, pe malul drept al Begheiului, pe locul de întâlnire a enoriașilor din Fabricul-Timișorii, în fiecare duminică și sărbătoare, după masă”¹⁶. Același autor însă, în altă monografie, reproducea legenda întemeierii mănăstirii Hodoș-Bodrog pe locul unde un taur dezgropase o icoană a Maicii Domnului, fără a avea însă aerul de a încerca să o acrediteze¹⁷.

O a doua legendă se originează în *Mahală* – cum se numea sururbiul/comuna/cartierul în gura locuitorilor (între care și stră-bunicii și bunicii mei materni), nu *Mehala*, denotație preluată de administrația românească de la germani și unguri (din comoditate?). Dacă *mahalale* aveau Bucureștii, Iașii și toate târgurile trans-carpatine, așa numindu-se cartierele periferice prin împrumut lingvistic (și urbanistic?) turcesc, cu atât mai vârtos au avut orașele Banatului Otoman – Timișoara, Caransebeș, Vârșăț câte o *Măhălă* (așa accentuat, cum au avut și Cernăuții un *Măhăl*).

În epoca otomană – când pașa își avea aci reședința de vară – Mahala Timișorii nu pare a fi fost prea populată, dar numărul locuitorilor a sporit în secolul al XVIII-lea, când o parte din cei ai Palâncii Mari s-au stabilit în această „comună”, care a avut administrație separată până la 1 ianuarie 1910, când a fost înglobată Timișorii¹⁸. Locuitorii erau români – cei mai numeroși, sârbi, germani (șvabi) și mai puțini unguri. În perioada interbelică a apărut și un micro-cartier, *Colonia*, unde s-au grupat „coloniștii” de reformă agrară, Mahala având un hotar excedentar, din care s-a putut distribui pământ unor ardeleni din zone colinar-montane, în deficit de teren. Aceasta și pentru că aici nu au fost foarte multe cereri, majoritatea locuitorilor începând a fi atrasă de activitățile industriale, deși unii rămăseseră *paori* (agricultori). Bună parte a sătenilor din hinterlandul Timișorii, care veneau să-și încerce norocul la oraș, se fixau aci, încă de pe vremea „comunei”, cartierele mai cu ștaif nefiindu-le la îndemână (adecă nu le permitea punga să se așeze acolo cu chirie sau cumpărând imobile!). De aceea Mahala – de care cu atâta farmec își aduce aminte Dan Negrescu! – a păstrat mult timp o fizionomie quasi-rurală: și prin urbanism, adecă mai de grabă prin lipsa lui (nici acum nu e canalizată și asfaltată, ori măcar pietruită complet; totuși în 1897 se hotăra de consiliul comunal iluminarea cu gaz lampant a trei străzi principale¹⁹), apoi fiecare se știa cu fiecare, iar oamenii/familiile aveau *porecle*, fiind după acelea mai ușor de recunoscut decât după numele de familie din acte. Cine mergea în vechiul centru – *Cetatea* fiind de altfel cartierul cel mai apropiat – se ducea *în oraș*, sintagmă care apare și în textul la care mă refer, tot o legendă „mistică”, despre un pom (arbore) miraculos, care începe așa: „Legenda acestui pom este veche. O cunosc toți locuitorii Mehalei și jur [decalc din magh. *és vidéke*] și o mare parte din cei care locuiesc *în oraș* [s.m., R.A.]”.²⁰ În aceste circumstanțe, legenda s-ar numi poate *peri-urbană*.

Textul din ziarul *Vestul* la care mă provoc (vezi *Anexa II*) cred că aparține preotului Pavel Ardelean, de care se și face pomenire acolo ca inițiator de pelerinaj, fiind citată și o hotărâre a comitetului parohial (de la parohia II Mahală, în cartier ființând două, cu doi preoți, după numărul locuitorilor, care era de câteva mii).

Legenda era culesă „din gura bătrânilor, cari cunosc atât din auzite, cât și luând personal parte la mai multe manifestații religioase ce au avut loc la pomul în cauză”²¹. Termenul *post quem* era 1848, „cea mai îndepărtată dată care le-a rămas în minte”²². Pe-atunci unui pădurar i se vindecase o rană urâtă de la seva unui ulm „care plângea mereu, curgând din el un ulei cu un miros foarte plăcut”, după care, ducându-se vestea, mulți mătălenți și alții au fost vindecați de pomul din pădurea Cioca, dintre Mahală și Săcălaz, iar în ajunul Sfântului taumaturg Teodor Sfințitul (15 mai) se făcea chiar pelerinaj acolo, unde un credincios ridicase o troiță; mai apoi un pădurar a tăiat copacul – „Lemnul din pădure, – cum i se spunea în popor”, dar a murit a doua zi, cum în scurtă vreme a murit în chinuri și „un neamț, Peter Schuh”, care tăiasse vlăstarul crescut din rădăcina arborelui ce avea aceleași calități, pentru a demonstra acela că românii sunt doar superstițioși – deși între vindecați s-ar fi numărat și orbul Weis, căruia îi revenise vederea!²³. Datele sunt însoțite de mai multe nume, pentru credibilitate (șase, dintre care cei doi șvabi arătați, la doi români dându-se și porecle: Gheorghe Popovici – *Trăgulă* și Pavel Pascu – *Burfă*), ceea ce dă seama de documentarea autorului; erau, între acele nume, trei ale unor „persoane a căror vindecare se păstrează foarte clar în memoria bătrânilor de azi – prin aceste minuni pomul deatunci este considerat de toți credincioșii ce cunosc chestiunea ca un pom sfânt.”²⁴. Totuși, mai sus erau luate unele precauții, bemolându-se: „bolnavii, indiferent de ce boală, ungându-se cu uleiul mirositor al acestui pom, în majoritatea cazurilor – *se zice* [s.m., R.A] – s’au vindecat”, iar în legătură cu cel care a murit a doua zi după ce a tăiat pomul se conjecturează că putea fi „o coincidență, o pedeapsă a lui D-zeu sau a avut acel om remuşcări atât de mari”, iar mai încolo, după identificarea rădăcinilor arborelui se aprecia că *eventual* „s’ar putea face ca din rădăcinile existente să răsară un nou vlăstar care să aibă – *poate* [s.m., R.A] – și aceleași proprietăți”²⁵. De notat că identificare s-a făcut la indicațiile pădurarului de atunci, dar și „cu ajutorul unei hărți vechi de 125 de ani”, pe care cine știe cum sau prin intermediul cui o aflase preotul, căci a lui fusese inițiativa, considerând credința generală în sfințenia pomului: „Din

această cauză părintele Ardelean din Mehala, anul trecut, în preziua lui Teodor Sfințitul (15 V. 1932) a plecat din nou cu procesiunea la locul unde se afla pomul", luând parte la aceea „o mulțime imensă” (!)²⁶. Tot preotul a mobilizat parohienii să petiționeze la Primărie – prin comitetul parohial, în februarie 1932 –, pentru sprijin material în vederea ridicării acolo a unei troițe, în viitor eventual chiar a unei mănăstiri!²⁷

Istoria parohiei ortodoxe Mahală, atestată din 1744²⁸, a fost destul de agitată. Despărțirea ierarhică și partajul bunurilor (biserica, școala, restul bunurilor imobile și mobile) s-a început între români și sârbi în 1887, într-o atmosferă foarte tensionată, de fapt cu scandal și apel la poliție, apoi la forurile de judecată, care au decis în 1890, românii simțindu-se frustrați (cum probabil și sârbii!)²⁹.

Vechea biserică rămânând sârbilor (românii au primit școala și o sumă de bani în final), un locaș de cult a fost improvizat în 1887³⁰, iar pentru nou înființata parohie, cu 360 de case, de clasa I (erau trei clase, după veniturile rezultate, la cele superioare preoții trebuind să aibă liceul cu bacalaureat înaintea Institutului Teologic de la Sibiu, Arad, Caransebeș, căci prea puțini absolviseră Facultatea de la Cernăuți), instituindu-se concurs în toamna anului 1888³¹. Parohia s-a divizat la un moment dat, apoi s-a re-întregit, pentru ca în 1912 Consistoriul din Arad să re-înființeze a doua parohie (tot de clasa I, care cuprindea gospodăriile din dreapta drumului spre Săcălaz) și să instituie concurs³². Acela consta, conform Statutului Organic, în votarea candidaților cu dosarul de studii în regulă de către membrii majori ai parohiei (bărbați). Din cei patru incurși a reușit a fi ales, în 3/16 martie 1913, „cu o impozantă majoritate de 156 voturi”, tânărul mănălean Pavel Ardelean, contra alor trei „străini”, un binevoitor anonim (să fi fost oare chiar el??) scriind encomiastic – cum dă seama și titlul – la revista de la Giroc a preotului David Voniga că a fost o „alegere ideală”, în care „votizarea a decurs în cea mai perfectă ordine și cu o disciplină admirabilă”, iar „campania electorală a fost purtată *fără* nici un fel de încercare de corupție prin beuturi, ori prin cumpărarea voturilor, cum se obișnuiește aceasta într-alte locuri și la alte alegeri, de dragul vieții și al intereselor morale în biserica lui Cristos!”³³

Preotul Pavel Ardelean avea o personalitate destul de accentuată și a intrat relativ repede în conflict cu colegul său, iar în cartier era el însuși o legendă vie³⁴. În lumina celor ce le știu despre el (cf. nota 34, *infra*) înclin a crede că, chiar dacă legenda invocată de el va fi circulat cu adevărat în

cartier, resuscitarea ei pornea mai de grabă din cine știe ce socoteli cu caracter lucrativ în legătură cu foloasele „minunii” (a fost și „epoca” lui Petrache Lupu, viziunea căruia fiind copios exploatată într-o perioadă de degingoladă generată de marea depresiune economică și temerile de război). Poate mai vroia să se evidențieze în fața superiorității bisericești și să obțină notorietate – dacă mai avea nevoie!

Bref, cele două mostre de legende urbane mistice, originare în secolul al XIX-lea, îmi apar interesante ca mostre ale imaginarului colectiv, încă departe de a se rupe de mentalitatea de tip medieval, cât și prin atitudinea curioasă a colportorilor în publicitate a acelora, prin tentativa de acreditare, mai modulată la Aurel Cosma, destul de decisă la Pavel Ardelean³⁵.

O fi trecut timpul legendelor, mai ales urbane, sunt ele datate/revolute? Iată că *acum* se pot ceti asemenea istorii fabuloase care circulă printre elevii liceului „Vasile Alecsandri din Galați, în care bântuie și fantoma unui cal!”³⁶.

Radu Ardelean

Institutul de Studii Socio-Umane

Filiala Timișoara a Academiei Române

Bld. Mihai Viteazul nr. 24

NOTE

1. Damaschin Mioc, *Introducere* la Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, îngrijire idem, ediția II-a, Timișoara, 1981, p. 2.
2. Nicolae Stoica de Hațeg, *op.cit.*, pp. 131, 140.
3. Nicolae Bălcescu, *Românii sub Mihai-Voevod Viteazul*, ed. Andrei Rusu, București 1970, pp. 34-35. Bănățanul Damaschin Bojâncă, începându-și micro-monografia, *Vestitele fapte și perirea lui Mihai Viteazul Prințipului Țării Românești* (în *Biblioteca Românească*, III, 1830, p. 36) cu domnia voivodului, nu menționează episodul.
4. Vezi Ioan D. Suci, *Nicolae Tincu Velia (1816-1867)*, București, 1945, pp. 138, 140-141; Ion B. Mureșianu, *Nicolae Tincu Velia. Însemnări pentru o comemorare*, în *Mitropolia Banatului*, XV, nr. 10-12 din octombrie-decembrie 1965, pp. 743, 745.
5. Ioan D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara 1977, p. 8.
6. Gheorghe Cotoșman, *O altă mănăstire străveche din Banat [Saravale]*, în *Luceafărul* (Timișoara), II, nr. 6 din iunie 1936, p. 297. „Străvechea mănăstire” nu a avut ființă, cum nici altele dorite a fi fost de G.C.
7. Ioan D. Suci, *op.cit.*, pp. 18-20.
8. Damaschin Bojâncă, *Istoria Romanilor* (secțiunea *Facerea cetății Roma*), în *Biblioteca Românească* (Buda), partea I, 1829, p. 2.

9. Aurel Cosma (1910-1983), licențiat în drept la București și doctor de la Paris, om politic (liberal) și publicist fecund, întemeietor al revistei *Luceafărul* din Timișoara (1935); titluri mai importante: *Istoria presei române din Banat*, Timișoara 1932; *Bănățeni de altă dată*, Timișoara 1933. A semnat mult timp A.C. jr, spre a se deosebi de unchiul său omonim (pe care-l numea sr), primul prefect român de Timiș. Vezi *necrologul* nesemnat în *Mitropolia Banatului*, XXXIII, nr. 5-6 din mai-iunie 1983, pp. 375-376.
10. Aurel Cosma, *Un mic istoric al bisericii române din Timișoara-Fabric*, Timișoara 1926, pp. 10-11 (Vezi *Anexa I. A*). Lucrarea este citată la *Bibliografie* de Ioan D. Suciu, *op.cit.*, p. 259 și în text la p. 163 (și nota 79) în legătură cu dimensiunile relativ modeste ale bisericii Sf. Ilie, fără „minune”, bine înțeles.
11. Aurel Cosma, *Din trecutul românilor timișoreni. Apostolatul protopopului Vasile Georgevici (1764-1826)*, în *Luceafărul* (Timișoara), seria a II-a, IV, nr. 11-12 din noiembrie-decembrie 1938, pp. 15-16.
12. Nicolae Stoica de Hațeg, *op.cit.*, p. 300: „Cinstit p[ărintele] Vasile Gheorghevici, parohul din Țerintăzi, român, într-așa vreme [la 1800, în timpul războaielor napoleoniene], 150 de feciori românești, recruți adună, făgăduindu-să că el căpitan la oaste meârghe. Însă în loc de căpitan colaină [colan, decorație] cu lanți de aur, de a-și chiti pieptul, au căpătat. Acu-i protopresviter Timișorii [1825].” Și Aurel Cosma sublinia, îngroșând mult chiar, trecerea pe care o avea prota la Împărat pentru adunarea de voluntari, datorită căreia a și obținut Prea Înalta permisiune de a ridica biserica.
13. Aurel Cosma, *Sf. Ilie – Patronul suburbiului Fabric*, în *Mitropolia Banatului*, XIX, nr. 10-13 din octombrie-decembrie 1969, pp. 695-696; idem, *Protopopul Timișoarei Vasile Georgevici (1764-1826)*, *ibidem*, XXVI, nr. 9-12 din octombrie-decembrie 1976, pp. 698-700.
14. Idem, *Palanca Mare* (cu subtitlul *Vechiul suburbiiu românesc al Timișoarei*), în *Orizont* (Timișoara), XX, nr. 9 (185) din septembrie 1969, p. 34: „Din istorisirile locuitorilor bătrâni ai cartierului [Fabric] mi-am putut face în anii copilăriei o imagine despre viața și profilul din trecut al suburbiului”.
15. De pildă, despre vechea configurație a cartierului – străzi, poduri peste cele două brațe ale Begheiului de atunci – : „Lămpi nu erau decât pe la morile situate pe lângă podurile de trecere, unde formau puncte de popas și mici centre de animație. Un astfel de loc era și cel numit «la mama dracului» pe lângă vechea moară de tutun, despre care bătrânii îmi povesteau numeroase legende născute din fantezia populației, care trebuia să traverseze pe aici podurile ce legau «Vlașca Mala» de centrul nemțesc al cartierului, adică de actuala piața Traian”, *ibidem*, p. 33. Era o altă *Mahală* românească a Timișorii: „cartierul român numit pe atunci «Mehala [sic] română a Fabricului» sau «Vlașca Mala», după cum îi spuneau sârbește”, care „numire s’a păstrat până azi [1926] în limbajul locuitorilor acestui suburbiiu”, vezi idem, *Un mic istoric ...*, p. 3 (cf. nota 10, *supra*).
16. Victor Vlăduceanu, *Monument de artă al ortodoxiei bănățene: biserica din Timișoara-Fabric*, în *Mitropolia Banatului*, XI, nr. 1-4 din ianuarie-aprilie 1961, pp. 118-119.
17. Idem, *Vechiu monument istorico-religios: Mănăstirea Bođrog*, Timișoara 1939, pp. 11-12 (cap II, *Întemeierea Mănăstirii*, subcap. 1, *Tradiție*).
18. Vezi Nicolae Ilieșiu, *Timișoara. Monografie istorică*, Timișoara 1943, p. 87.

19. *Dreptatea* (Timișoara), IV, nr. 21 din 28 ianuarie/9 februarie 1897, p. 3. Tot atunci credincioșii catolici, care se înmulțiseră, decideau înființarea parohiei lor (*ibidem*).
20. [Pavel Ardelean,] *Un pom vindecător de boale în Mehala* (Timișoara), în *Vestul*, IV, nr. 766 din 19 martie 1933, p. 3; articolul este reprodus integral în *Anexa II*.
21. *Ibidem*.
22. *Ibidem*.
23. *Ibidem*.
24. *Ibidem*.
25. *Ibidem*.
26. *Ibidem*.
27. *Ibidem*. La acea dată Primar al Timișorii era Liviu Gabor (v. Nicolae Ilieșiu, *op.cit.*, p. 144), care, deși coleg de partid (P.N.Ț) cu preotul Ardelean, nu a considerat cererea. Va fi știut el ce va fi știut, vezi mai jos în text.
28. *Ibidem*, p. 155.
29. *Ibidem*. Vezi și *Biserica și Școala* (Arad), XII, nr. 35 din 28 august/9 septembrie 1888, p. 284.
30. Nicolae Ilieșiu, *loc.cit.*
31. *Biserica și Școala*, XII, nr. 39 din 25 septembrie/6 octombrie 1888, p. 316.
32. Anunțul, semnat de parohul Ioan Plavoșin, *ibidem*, XXXVII, nr. 2 din 13/26 ianuarie 1913, p. 15. Ioan Plavoșin a fost paroh în Mahală între 1899-1931, cf. Nicolae Ilieșiu, *op.cit.*, p. 157. El pierdea atunci jumătate din enoriași – și din venituri!
33. Raportor [?], *O alegere ideală în Mahala-Timișorii*, în *Revista Preoților* (Giroc), IV, nr. 11 din 10/23 martie 1913, p. 3.
34. Apropiatii îi spuneau *Paia*, cum Ioan Plavoșin era Popa Iovan, după influența sârbească (românii i-au imitat și onomastic uneori pe cei ce alcătuiseră „elita” ortodoxiei din Banat. Cei doi au avut nenumărate procese în fața instanțelor eclesiastice, dar și a celor civile. Despre Pavel Ardelean se colporta în cartier că ar fi făcut și dreptul, ceea ce cred a fi o „legendă” laică locală. Procesoman era însă în bună regulă, acționând în instanță și enoriași. Cu Popa Iovan sfada era perpetuă, pentru că își încălcau unul altuia „teritoriul”, de cele mai multe ori la cererea parohienilor care vroiau expres ca unul din ei, deși nu era îndrituit, să slujească la ocazii. Pe Pavel (Paia) Ardelean toată Mahala îl cunoștea sub numele de *Popa Pipălăc*, iar o nepoată de verișoară primară a sa, Doamna Veliția Honae, care are venerabila vârstă de 86 de ani, îmi spune că porecla i se trăgea de la pasiunea sa pentru păsări, manifestată încă din copilărie. În orice caz, ca preot avea un columbar de sute de exemplare, îmi spunea alt nepot de verișoară primară, decedatul Alexandru Bugarin, care se amuza să povestească cum a suduit popa Pipălăc un câțel care-l trăgea de anterior pe când cânta Iordanul într-o casă. Era într-adevăr foarte slobod la gură și mare admirator al frumuseții feminine. O altă „legendă” a cartierului spunea că soțul intra pe ușă, iar Popa Pipălăc ieșea pe fereastră... Spre regretul meu, am rătăcit fișa în care notasem, după necrologul din *Mitropolia Banatului*, datele sale biografice (iar reluând colecția, bine înțeles că nu l-am regăsit!); țin doar minte că a trăit în de lung și a decedat la București, unde trăsesese la o fiică. Probabil că faptul de a fi fost membru activ al P.N.Ț. a făcut să fie îndepărtat de la biserica din Mahală, dar în 1950 a reușit să fie numit la Dumbrăvița (vezi *Mitropolia Banatului*, I, nr. 1-2 din mai-iunie 1951, p. 17).

Personal nu l-am cunoscut, dar în familie se colportau diverse anecdote cu el, fiind tratat cu îngăduință și simpatie chiar când era mai afară din cale. Potrivirea de nume – Ardelean – este pur întâmplătoare, căci îi veneam stră-stră-nepot de verișoară primară (bunica după tata mamei) pe linie maternă.

35. O spun aceasta în calitate de aparținător, prin botez și credință, al Bisericii Ortodoxe Române, nu de ateu. Cred de pildă în puterea peste fire a moaștelor și așa creditez întru totul istorioara lui Valeriu Branisce, consemnată în 1918, însă publicată postum mult mai târziu, în care povestește cum a întâlnit în tren o evreică de bună condiție, care, deși de religie mozaică, făcea un pelerinaj (din Viena!) la moaștele din Suceava ale Sfântului Ioan cel Nou, adânc încredințată că doar Sfântul îi vindecase – și aproape instantaneu – fiica paralizată, căutată până atunci în zadar cu cei mai mari medici, care sfârșiseră prin a se desista de caz. Vezi Valeriu Branisce (scris de editor Braniște), *Amintiri din închisoare*, ediție de Alexandru Porțeanu, București 1972, p. 366 (episod din 1889).
36. Harap-Alb [sic! Pseudonim al unui elev], *Povești, povestiri și legende*, în *Academia de gashcă*, nr. 9 din 11 octombrie 2006, p. 1 (supliment la *Academia Cațavencu*, XVI, nr. 40 (773) pe 11-17 octombrie 2006).

I

A. „Banii pentru ridicarea bisericii ar fi fost deci adunați [prin subscripție, colecte protopop Vasile Georgevici], însă n’au ajuns pentru toate cheltuielile. Abia se puteau acoperi din ei costul materialelor de clădire. Totuși, Românii erau hotărâți, ca să înceapă lucrările, măcar cu sacrificiul muncii lor proprii.

S’a deschis însă atunci o chestiune în ce loc să fie ridicată biserica?

Despre aceasta tradiția ne spune o frumoasă și interesantă legendă.

*

Era un obicei din bătrâni la Românii din suburbiul Fabric, ca să se adune în fiecare după amiază de Duminecă sau de sărbătoare la sfat și la joc. Locul de întâlnire era lângă podul din șoseaua Lugojului pe malul drept al Begheiului. Tinerii își petreceau dansând și cântând, iar bătrânii ședeau de povești sub umbra unui nuc mare și înalt.

Protopopul Vasile Georgevici era totdeauna în mijlocul lor. Și pentru că pe atunci era vorba de zidirea unei biserici române, sfatul curgea mereu în jurul acestei chestiuni.

Banii ar fi fost adunați deja, pentru-că «Prota-Vasa», după cum îi spuneau credincioșii harnicului lor părinte sufletesc, a umblat mult ca să-i colecteze. Deși nu erau tocmai destui, totuși cu ei se putea[u] începe lucrările. La alta se gândeau creștinii noștri. Nu știau în ce loc să ridice biserica.

Și cum stăteau așa la sfat, discutând asupra locului, care ar fi mai potrivit pentru clădirea bisericii, prota Vasa se ruga lui Dumnezeu, ca să-i arate acest loc sfânt. Și când a rostit cuvintele: «Doamne, Stăpâne a tot puternic, trimite darul Tău asupra noastră și arată-ne unde să venim să ne închinăm întru mărirea Ta?» – de-odată / s’au văzut pe orizont ivindu-se nouri negri, iar în câteva minute s’a lăsat o ploaie grea asupra lor. Prota-Vasa a căzut în genunchi și cu ochii plini de evlavie ridicați la cer aștepta cuvântul lui Dumnezeu. Și iată că s’a făcut de-odată lumină subțintunecimea norilor. A fulgerat și a trăznit chiar în nucul mare, care își întindea crengile asupra lor. Nucul a prins flăcări și în câteva secunde a ars până în rădăcini.

Nourii s’au risipit la iuteală, par’că nu s’ar fi întâmplat nimic. Bolta cerească și-a îmbrăcat haina senină împodobită de frumoasele culori ale

curcubeului. Soarele își scâldea cu multă veselie razele vestitoare de zile fericite pentru neamul nostru.

Prota Georgevici s'a sculat cu gândul la Dumnezeu și foarte smerit a ridicat mâinile spre cer, zicând: «Mulțumescu-ți Ție Doamne, că mi-ai arătat locul de mântuire al poporului român».

A rămas deci hotărât, că biserica se va clădi în acest loc revelat, unde înainte vreme se juca și se povestea la umbra nukului."

Aurel Cosma, *Un mic istoric al bisericei române din Timișoara-Fabric*, Timișoara 1926, pp. 10-11.

B. „Legenda despre arătarea lui Dumnezeu

Atât datele de mai sus [despre cartier, protă, facerea bisericii din Fabric etc.], cât și legenda ca urmeză, le-am cules din amintirea și tradiția bătrânilor. O parte din ele au fost deja publicate în broșura mea: «Un mic istoric al bisericii române din Timișoara-Fabric», editată la Timișoara în 1926 de Cercul tinerimei adulte «Sf. Gheorghe» din același cartier.

Frumoasa legendă despre căutarea locului unde să fie înălțată biserica și despre arătarea lui Dumnezeu, care prin revelație divină indică acest loc, se păstra ca o pioasă credință în memoria generațiilor ce se succedau.

Era un obicei din bătrâni, ca la Dumineci și sărbători, să se adune Românii cartierului Fabric în locul viran din fața barăcii de lemn a stăvilărilor de unde se despărțea apa Begheiului în cele două brațe, cari curgeau paralel, cel drept pentru transportul lemnurilor și cel stâng pentru trebuințele industriale ale morilor, meseriașilor și tăbăcarilor. Această piață, care se întindea până la podurile ce legau «Vlașca Mala» de cealaltă parte a malului stâng, era un fel de «forum romanum» unde se desfășura viața publică a Românilor. Aici, sub cerul liber, se țineau sfaturile bătrânilor, se discutau și se rezolvau problemele zilei, aici venea în mijlocul lor protopopul Georgevici să le dea îndrumări și să chibzuiască împreună cu ei planurile de reformă și propășire românească. În timp ce sfatul bătrânilor se ținea la umbra unui nuc mare și înalt, tineretul își petrecea dansând și cântând. Aici se făceau primele manifestări de coruri improvizate, aici se întindea hora și se legau prietenii și / cunoștințe cu Românii veniți din alte părți. Erau cele dintâi înjghebări de mediu social în care se zămisleau perspectivele vieții românești. – Din acest centru au pornit ideile de

solidaritate și de trudă comună ale fiilor aceluiași neam, chemați la datorie și la unire de harnicul lor părinte sufletesc. La una din aceste reuniuni, fiind vorba și de zidirea bisericii, sfatul se purta asupra chestiunii de a se fixa locul pe care să fie ea ridicată. Se făceau diverse propuneri, iar protopopul îi lăsa pe credincioși să-și spună părerile și să le discute după simțul și priceperea lor. Neajungându-se la o soluție unanim acceptată, Vasile Georgevici se ridică din mijlocul lor și imploră ajutorul lui Dumnezeu pentru lămurirea problemei. Rosti o scurtă rugăciune și într-o atmosferă de impresionantă tăcere exclamă:

Doamne, Stăpâne atotputernic, trimite darul Tău asupra noastră și arată-ne unde să ne închinăm întru mărirea Ta?

Deodată se iviră pe orizontul dinspre răsărit niște nouri negri, iar în câteva minute se lăsă o ploaie grea deasupra lor. Bătrânii ieșiră de sub nuc și se grupară în mijlocul pieții, făcând cerc în jurul protopopului, care căzu în genunchi și cu ochii plini de evlavie ridicați la cer, aștepta cuvântul lui Dumnezeu. Tinerii înspăimântați de furtună, veniră și ei să se roage alături de părintele lor. Și iată că se făcuă subit lumină sub întunecimea nourilor. Un fulger trăzni chiar în nucul mare, care își întindea crengile spre ei în semn de arătare divină. Nucul se prăbuși sub puterea flăcărilor și în câteva momente arse până în rădăcini. Nourii se risipiră cu iuțeală, parcă nu se întâmplase nimic. Bolta cerească iarăși deveni senină și se împodobi cu frumoasele culori ale curcubeului. Soarele începu să-și scalde iarăși, poate cu mai multă luminozitate, razele vestitoare de zile fericite pentru neamul românesc. Vasile Georgevici se sculă cu gândul la Dumnezeu și foarte smerit ridică mâinile spre cer, zicând:

– Mulțumescu-Ți Ție Doamne, că ne-ai arătat locul de mântuire al poporului român.

A rămas deci stabilit ca biserica să fie înălțată pe acest loc revelat de voința lui Dumnezeu. Nici nu se putea găsi un altul mai potrivit, decât acela de unde se radiau atâtea unduiri de idei și simțiri românești.

Aurel Cosma, *Din trecutul Românilor timișoreni. Apostolatul protopopului Vasile Georgevici (1764-1826), în Luceafărul (Timișoara), seria a II-a, IV, nr.. 11-12 din noiembrie-decembrie 1938, pp. 15-16.*

C. „Figura lui Vasile Georgevici este deosebit de importantă, iar activitatea sa bogată în fapte românești. Datorită autorității sale

personale și încrederii de care s-a bucurat din partea împăratului, a primit dreptul de a ridica o biserică românească după dorința sa în centrul românesc al Fabricului.

Era un obicei din bătrâni, ca la dumineci și sărbători să se adune românii din cartier pe locul viran din fața barăcii de lemn a stăvilarului de unde se despărțea apa Begheului în cele două albii, ce curgeau paralel, cel drept pentru transporturile lemnului și cel stâng pentru trebuințele industriale ale morilor, meseriașilor și tăbăcarilor. În această piață de-a lungul râului se desfășura viața publică a românilor. Aici, sub cerul liber, se țineau sfaturile bătrânilor, se discutau și se rezolvau problemele zilei, aici venea în mijlocul lor protopopul Vasile Georgevici să le dea îndrumări și să chibzuiească împreună cu ei asupra locului unde să fie construită biserica. Părerile fiind împărțite, spune tradiția, Vasile Georgevici a rostit o rugăciune prin care a cerut lui Dumnezeu să-i indice locul viitorului altar printr-un semn de sus. Credincioșii din jurul lui au îngenunchiat și ei sub nukul mare din centrul pieții, unde stăteau la sfat. Cerul era complet senin. După rostirea rugăciunii, deodată s'au ivit nori negri și s-a lăsat subit o ploaie torențială. Toți au fugit de sub nuc și au căutat adăpost în clădirile din apropiere. Un fulger puternic a trăznit în nuc, care a ars până-n rădăcină. Apoi norii se risipiră și se făcu iarăși senin. Pe locul nucului s-a ridicat altarul, unde azi se înalță o cruce, iar credincioșii au interpretat semnul ca venind de la Sfântul Ilie. De aici au tras concluzia că biserica trebuie să aibe ca hram pe prorocul Ilie. Legenda a mai fost completată cu indicarea zilei că arătarea semnului divin s-a produs chiar în ziua prăznuirii Sfântului Ilie din vara anului 1824."

Aurel Cosma, *Sf. Ilie – Patronul suburbiului Fabric, în Mitropolia Banatului*, XIX, nr. 10-12 din octombrie-noiembrie 1969, pp. 695-696.

D. „Banii pentru ridicarea bisericii ar fi fost deci adunați [...]. / Trebuie subliniat că breasla cojocarilor a insistat și a reușit ca biserica să aibă hramul Sfântului Ilie, protectorul breslei. S-a pus însă chestiunea: în ce loc să fie ridicată biserica? De la bătrânii meseriași ai cartierului am auzit legenda, transmisă și lor din bunici și strămoși. Voi rezuma aici numai tema povestirii.

Era un obicei din bătrâni, ca în duminici și la sărbători, să se adune românii cartierului pe locul viran din fața barăcii de lemn a stăvilarului, de

unde se despărțea apa Begheiului în cele două brațe, care curgeau paralel. Canalul din partea dreaptă ea destinat pentru transportul lemnului, stația finală de captare fiind unde este acum edificiul băilor «Neptun», iar cel din partea stângă era pentru trebuințele industriale ale morilor, meseriașilor și tăbăcarilor. Acest maidan de pe splaiul drept al râului, la începutul străzii Mătăsărilor care se întindea de-a lungul actualei străzi a «Uzinei» (fosta Wildemangasse), forma un loc de întâlnire, unde se desfășura viața publică a românilor din cartier. Aici sub cerul [liber] sau la umbra unui arbore se țineau sfaturile bătrânilor, se discutau și se rezolvau problemele zilei, aici venea în mijlocul lor protopopul Georgevici să le dea îndrumări și să chibzuiească împreună planurile de acțiune. În timp ce sfatul bătrânilor se ținea la umbra unui nuc mare și înalt, tineretul își petrecea dansând și cântând. Aici se manifestau primele formațiuni de coruri improvizate, aici se întindea hora și se legau prietenii și cunoștințe cu românii veniți din alte cartiere și de prin sate. Erau firave înjghebări de mediu social în care se zămisleau perspectivele vieții românești. La una din aceste «șezători», fiind vorba de zidirea bisericii, sfatul se purta asupra chestiunii de a se fixa locul pe care să fie construită. Se făceau diverse propuneri, iar protopopul Vasile Georgevici îi lăsa pe credincioși să-și spună părerile. Neajungând la o soluție unanim acceptată, protopopul se ridică din mijlocul lor și imploră ajutorul lui Dumnezeu pentru lămurirea problemei. Rosti o rugăciune și într-o atmosferă de impresionantă tăcere exclamă: «Doamne, Stăpâne atotputernic, trimite darul Tău asupra noastră / și arată-ne locul unde să ne închinăm întru mărirea Ta?». Deodată se iviră pe orizontul dinspre răsărit niște nori negri, iar în câteva minute se lăsă o ploaie grea deasupra lor. Bătrânii ieșiră de sub nuc și se adăpostiră cu toată lumea în casele și atelierile meșterilor mătăsari de la începutul străzii. Tinerii, înspăimântați de furtună, veniră să se roage și ei alături de protopopul lor, refugiat sub un șopron din apropiere. Un fulger trăzni chiar în nucul mare, care se prăbuși. Norii se risipiră cu iuțeală, parcă nu se întâmplase nimic. Oamenii s-au regrupat în jurul protopopului și toți au înțeles că trăznetul a fost o arătare, Dumnezeu ascultând rugăciunea lor. A rămas deci stabilit ca biserica să fie înălțată pe acest loc revelat de voința divină. Nici nu se putea găsi altul mai potrivit decât acesta.”

Aurel Cosma, *Protopopul Timișoarei Vasile Georgevici (1764-1826)*, în *Mitropolia Banatului*, XXVI, nr. 9-12 din octombrie-decembrie 1976, pp. 698-700.

II.

„Legenda acestui pom este veche. O cunosc toți locuitorii Mehalei și jur și o mare parte din cei ce locuiesc în oraș.

Din gura bătrânilor, cari cunosc atât din auzite, cât și luând personal parte la mai multe manifestații religioase ce au avut loc la pomul în cauză, desprindem următoarele:

Pela 1848 – cea mai îndepărtată dată care le-a rămas în minte – se afla în pădurea Cioca din Mehala, în apropierea comunei Săcălaz, un pom (ulm) care plângea mereu, curgând din el un ulei cu un miros foarte plăcut.

Un pădurar, paznicul acelei păduri, întâmplător dând de acest pom a observat proprietatea uleioasă a sevei ce curge din el și având o mână plină de răni cari nu se mai vindecau, s’a uns cu el pe mâna suferindă.

Repetând această ungere în vre-o câteva zile consecutive nu mare [sic! în loc de *mică*] i-a fost mirarea când rănilor i s’au vindecat.

Pădurarul lansând această veste, au alergat atât locuitorii Mehalei cât și cei din satele din jur să vadă pomul făcător de minuni, iar bolnavii indiferent de ce boală, ungându-se cu uleiul mirositor al acestui pom, în majoritatea cazurilor – se zice – s’au vindecat.

Un credincios, Gheorghe Popovici-Trăgulă, probabil tot vindecat de vre-o boală, a ridicat în apropierea pomului o cruce fixând pe ea icoana Sfintei Maria.

Deatunci începând, în fiecare an, în preseara lui Teodor Sfințitul (15 Maiu) – un sfânt vindecător de boale – la acest pom și cruce era un adevărat pelerinaj înconjurat fiind crucea și pomul atât de bolnavi cât și de cei sănătoși de mai multe ori – după puterile fiecăruia – în genunchi și rugăciuni.

Nu se știe din ce cauză pomul a fost tăiat de către păurarul Pavel Pascu-Burfă.

O coincidență, o pedeapsă a lui D-zeu sau a avut acest om remușcări atât de mari, căci după ce a tăiat Burfă Pomul [sic] făcător de minuni – Lemnul din pădure, – cum i se spune în popor – a doua zi a murit.

Mai mult. Din Pom a dat un vlăstar cu aceleași proprietăți, vlăstar pe care un neamț, Peter Schuh, pentru ca să demonstreze românilor superstițioși că puterea divină a pomului nu-i decâta poveste, l-a tăiat din nou.

Nu peste mult timp a murit și el într'un fel foarte curios: a început să i-se umfle toată carnea pe corp, crescând mereu până în clipa în care și-a dat sufletul.

Prin moartea acestor doi oameni ce au îndrăznit să taie «lemnul din pădure» și prin vindecarea mai multor bolnavi – între care înșirăm pe Gruin, Bădeanț și Weis, primul șchiop, iar ultimul orb complet, persoane a căror vindecare se păstează foarte clar în memoria bătrânilor de azi – prin aceste minuni pomul deatunci este considerat de toți credincioșii ce cunosc chestiunea ca un pom sfânt.

Din această cauză părintele Ardelean din Mehala, anul trecut, în preziua lui Teodor Sfântul (15.V.1932) a plecat din nou cu procesiunea la locul unde era pomul.

La această procesiune, cu toată depărtarea de 3 Klm. până la pom, ce trebuia străbătută, a luat parte o mulțime imensă. Cu ajutorul unei hărți vechi de 125 ani și a pădurarului, s'a putut descoperi cu mare greutate locul unde era pomul.

Săpându-se acolo, s'au găsit bani vechi și alte obiecte cari dovedesc precis existența pomului pe acel loc. S'a dat și de rădăcinile pomului, rădăcini foarte groase, uleioase și ele și încă neuscate. Cu o oarecare îngrijire să [sic] speră că s'ar putea face ca din rădăcinile existente să răsară un nou vlăstar care să aibă – poate – și aceleași proprietăți.

Din inițiativa părintelui Ardelean, locuitorii au făcut diferite intervenții la autorități pentru a li se da concursul ca deocamdată să se ridice pe acel loc o troiță, iar mai târziu cu mai multe posibilități materiale și aprobarea forurilor superioare bisericești, să poată ridica o mănăstire.

Astfel în luna trecută consiliul parohial al Mehalei a înaintat primăriei municipiului Timișoara următoarea cerere:

«Domnule Primar, În urma hotărârii consiliului parohial ort. rom., ca pe locul unde cândva a existat o cruce, în preajma căreia se afla un ulm cu putere vindecătoare, unde în ziua de 16 Maiu a fiecărui an, se făceau rugăciuni de către credincioșii din Timișoara-Mehala și comunele învecinate, cari aduceau multă mângâere sufletească, cu onoare vă rugăm să binevoiți a lua măsurile necesare ca prin Serviciul Tehnic al Municipiului să se ridice o Troiță (cruce) care să servească ca loc de pelerinaj, iar cu timpul putând deveni lăcaș de închinare (Mănăstire), etc...»

Rămâne de văzut dacă și autoritățile superioare dau aceiași crezare și importanță acestui fapt ca și locuitorii Mehalei și satelor din jurul locului cu pricina.”

[Pavel Ardelean,] *Un pom vindecător de boale în Mehala (Timișoara)*, în *Vestul* (Timișoara), IV, nr. 766 din 19 martie 1933, p. 3.

LÉGENDES URBAINES DE TIMIȘOARA PUBLIÉES L'ENTRE DEUX GUERRES

(Résumé)

L'auteur résume deux légendes urbaines de caractère mystique-religieux cueillies de deux faubourgs de Timișoara (chef-de-lieu de Banat), originées dans la première moitié du XIXe siècle et publiées l'entre deux guerres. La première, du quartier *Fabrique* fut relatée au publiciste Aurel Cosma par les vieux gens du faubourg, qui racontaient comme Saint Elias, par une tempête subite et une foudre qui alluma le noyer sous lequel on portait conseil sur la place future de l'église à bâtir, l'indiquait, après la supplie de l'archiprêtre (en 1825).

Dans la deuxième, le prêtre du faubourg *Mahala* présente dans un quotidien (*Vestul* / *l'Ouest*) en 1933 la croyance des gens qu'un arbre (orme) d'un forêt des alentours avait des qualités très „spéciales”, sa sève étant capable de guérir toute sorte de maladies, donc on le vénérât et on organisait des processions de caractère religieux là-bas.

Ce qui est curieux de plus, c'est que les deux auteurs ont presque l'air de créditer leurs sources.

ORGANELE SILVICE ALE COMUNITĂȚII DE AVERE A FOSTULUI REGIMENT GRĂNICERESC NR. 13 DIN CARANSEBEȘ

Ovidiu Roșu

Cuvinte cheie: *comunitatea de avere a fostului regiment grăniceresc nr 13 Caransebeș*

Keywords: *Banat, 18th – 19th c., wealth community, 13th Romanian Border Regiment*

Comunitatea de Avere a fostului Regiment confinar româno-bănățean nr.13 din Caransebeș, pe scurt Comunitatea de Avere din Caransebeș, a fost timp de 81 de ani una dintre cele mai importante instituții pentru românii așezați în 94 de sate de pe Valea Bistrei, Valea Timișului, Valea Cernei și Valea Almăjului.

Rădăcinile ei se întind în timp, în perioada intrării Banatului sub stăpânirea austriacă, când, pentru a-i motiva pe locuitorii zonei să intre în structurile confinare, autoritățile de la Viena prin Wald Regulativul din 24 aprilie 1787 instituie și reglementează dreptul grănicerilor la lemne, pășune și produse forestiere din pădurile imperiale fără nici o plată, dar numai pentru acoperirea necesităților gospodăriilor proprii.

În momentul desființării Regimentului confinar româno-bănățean nr. 13, în anul 1872, prin dispoziție imperială¹, drepturile de servitute forestieră ale grănicerilor au fost răscumpărate, în locul acestora primind în deplină proprietate jumătate din domeniul forestier, asupra căruia și-au exercitat drepturile de servitute².

Iancu Conciatu în „Probleme economice bănățene”, vorbind de începuturile comunității, arată că, inițial, familiile foștilor grăniceri ar fi trebuit să primească în deplină proprietate toate cele 500 000 jughere cadastrale de păduri, asupra cărora și-au exercitat dreptul de servitute forestieră. Guvernul maghiar s-a opus acestei inițiative deoarece nu putea îngădui, ca toate pădurile să fie cedate unei societăți românești militarizate

la granița României, și nu putea renunța la clădirile publice. Doar astfel Viena a acceptat ca familiile grănicerilor să fie împrorietărite cu jumătate din teritoriile împădurite și cu câteva clădiri din Caransebeș strict necesare administrării acestei averi, iar restul edificiilor, care s-au aflat în proprietatea regimentului în Băile Herculane, Caransebeș, Bozovici și în alte localități, au trecut în proprietatea imperiului³.

Pentru administrarea celor 251 919 jug 12 st.p., care au intrat în proprietatea necondiționată a celor 94 comune grănicerești, cuprinzând 216 068 jughere 379 st.p. pădure, 4872 jug. 1175 st.p. pășune, 29 453 jug 644 st.p. munți, 1524 jug., 1014 st.p. teren neproductiv , a fost înființată Comunitatea de Avere a fostului Regiment confinar româno – bănățean nr. 13 din Caransebeș⁴.

Aurel Moacă, președintele provizoriu al comunității, în adunarea generală extraordinară din 4 ianuarie 1923 definea Comunitatea de Avere din Caransebeș ca fiind: „împrorietărirea, sau mai bine zis împădurirea țăranilor, nu după individ, căci fiind vorba de păduri și de locuri de pășune aceea nu se poate face, ci este împrorietărirea, împădurirea țăranilor după familii, susținându-se proprietatea comună a tuturor familiilor grănicerești, trecută la cartea funduară sub denumirea: „Comunitatea de Avere a fostului regiment confinar româno – bănățean nr. 13”⁵. Comunitatea de Avere era condusă de organe alese dintre locuitorii celor 94 de comune grănicerești, formate din: președinte, comitet și adunarea generală⁶. Activitatea silvică era în competența organelor de specialitate : ingineri silvici, contabili, brigadieri și pădurari.

Rolul și componența structurilor silvice erau stabilite prin statutul din 1879. Oficiul de economie, subordonat direct Comitetului Comunității de Avere din Caransebeș era organul central de conducere cu sediul în Caransebeș și cuprindea: un administrator silvanal, un controlor, care era și contabil, un cancelist, un diurnist și un servitor⁷.

Personalul exterior a fost repartizat în cinci foresterii (Caransebeș, Ohababistra, Teregoava, Orșova și Bozovici) și era format din cel puțin patru forestieri și personalul de pază necesar⁸.

Greutățile începutului au fost foarte mari, deoarece serviciile trebuiau să-și desfășoare activitatea în spații improprii. În data de 27 decembrie 1878 comisia regimentară, a solicitat comisiei, care se ocupa cu „administrarea realităților, care sunt proprietatea Comunității de Avere”, să îi pună la dispoziție „așa numitul quartir de maior, sala de ședință și edificiul școlar”

pentru cancelarie și oficiul de economie. Cererea a fost respinsă, pe motivul că spațiile menționate erau destinate locuinței comitelui suprem și solicitarea a fost trimisă ministerului pentru rezolvare. În aceste condiții au fost închiriate pentru cancelarie „două chilii” în casa cu nr. 636 din Caransebeș pentru care se plătea 20 fl. chirie pe lună⁹.

Și „Calendarul Românului pe anul bisect de la Cristos 1904: ” arăta că „dacă luăm în considerațiune că, Comunitatea de Avere, la început, n-a avut nici casă, nici masă, iar membrii Comitetului și funcționarii săi au fost plasați în două odăi serăcăcioase și pe deasupra trebuiau să-și cumpere din avutul propriu chiar și recvizitele de scris, ne putem închipui greutatea nespuse ale începutului.”¹⁰.

În anul 1904, datorită înmulțirii „organelor oficioase” și a personalului, a apărut nevoia introducerii mai multor simplificări și reforme în administrația internă. Dacă până la 30 septembrie 1904, comitetul și oficiul de economie au funcționat ca oficii de sine stătătoare și au ținut secretariatul separat, de la această dată registrul de intrare-ieșire al celor două a fost comasat. Tot atunci casa principală și casa oficiului de economie au fost unite, de asemenea și contabilitatea celor două case, care în ultimii ani a îngreunat foarte mult activitatea foresteriilor¹¹.

Necesitatea reorganizării administrației¹² și adaptarea acesteia la noile realități apărute după anul 1918 au fost subliniate de președintele Comunității de Avere, inginerul silvic Simion Simu, chiar în 18 noiembrie 1920, ziua în care a fost ales președinte. Ca reprezentant al „generației tinere”, acesta preconizează reorganizarea oficiului economic și a serviciului tehnic, printr-o descentralizare a muncii în diferite resorturi, dând astfel posibilitatea conducătorilor serviciilor „de a-și afirma capacitatea de muncă în întreaga latitudine”. „Astfel vom ajunge ca producția averii noastre, căzute în mâini străine să o înfăptuim noi cu puterile noastre proprii, asigurând întreg venitul averii pentru împăduriți. Prin reorganizarea serviciilor existente și revizuirea sau rezilierea contractelor vom ajunge în scurt timp la o îmbroșare a veniturilor Comunității de Avere, încât ni se va da posibilitatea a pune în aplicare o politică socială pe teritoriile instituției noastre pentru a ridica granița ca un focar de adevărată cultură românească și mână în mână cu statul, prin ajutor reciproc, în scurtă vreme să punem pe baze solide programul economic și cultural al populației grănicerești.”¹³. Necesitatea reorganizării serviciilor a fost motivată de faptul că, după anul 1914, când aproape toți

inginerii au fost înrolați, Comunitatea de Avere a intrat în „criza dezagregării serviciilor administrative”¹⁴. Pe lângă faptul că a rămas fără funcționari, s-a adăugat și lipsa muncitorilor și astfel „munca productivă a scăzut aproape la zero, la fel și venitele instituției”, anul 1920 încheindu-se cu un deficit de peste 200 000 lei¹⁵.

Problema personalului a fost rezolvată în anii următori. La 4 ianuarie 1923 inginerul Simion Simu, făcând un bilanț al celor doi ani de când se află la cârma instituției, menționa: „acum doi ani administrația era în descompunere, aveam numai 6 funcționari superiori – azi avem 16 și o administrație în plină funcțiune, acum 2 ani existau 3 foresterii fără conducător și cu lacune, azi avem ordine pe toată linia, acum 2 ani aveam restanțe extraordinare și socoțile neîncheiate pe 3 ani, azi avem o casă cu prisosințe de milioane, bugete reale și un nou sistem de economie rațională – exploatarea în regie proprie”. „Noi, generație tânără (și cei care aderă la principiile noastre de gospodărie rațională pusă în practică din 1919-1920) am refăcut gospodăria Comunității de Avere, astfel încât aceasta să se poată mândri cu o administrație și o economie mult superioară domeniilor statului. Cei care azi vor avea cinstea de a prelua conducerea primesc un edificiu renovat, cu o economie și o administrație bine organizată, cu principii economie bine definite, cu finanțe bine echilibrate, dar și cu venituri de câteva milioane pe an.”¹⁶.

În raportul Comitetului Comunității de Avere către adunarea generală a reprezentanței din 26 august 1921 sunt precizate modificările înfăptuite în organizarea serviciilor. Serviciul intern, cu sistemul centralist al oficiului de economie depășit de sfera lărgită de probleme apărute , prin descentralizare, a fost împărțit în două secții mari: Secția tehnică (Oficiul de Economie) și secția financiară, care prin șefii lor erau subordonate comitetului și respectiv președintelui, „iar între dânsese erau independente și coordonate”¹⁷.

„Proiectul de organizare”, la a cărui elaborare a luat parte și reprezentantul grănicer Dr. I. Sârbu și care urma să stea la baza „economiei” Comunității de Avere, fost supus spre aprobare adunării generale în anul 1921 și cuprindea următoarea structură:

A.   **SERVICIUL TEHNIC**

Oficiul de economie cu secțiile prevăzute de la nr. 1-11.

1.   Șef: Director silvic.
2.   Subșef: Subdirectorul silvic.
- 1-2 Oficianți (dactilograf) și un servitor.

Toate actele tehnice-silvice ajunse la acest oficiu vor fi deschise de subdirector, care le va înainta directorului și de acolo vor fi repartizate pe subsecții.

a. BIROUL ADMINISTRATIV

1. Șef de birou.
2. Arhivar.
3. Servitor.

Acest birou, pe lângă activitatea de secretariat și arhivă, „va ține evidența tipăriturilor, a imprimantelor, a hârtiei, a creioanelor și a uneltelor de scris precum și a agendelor ce se țin de economatul oficiilor Comunității de Avere cu excepția internatului și a foresteriilor”.

1. Secția amenajărilor „Taxația”

Șef: inginer silvic ca taxator, ajutat de doi ingineri tineri.

Ea va avea în subordine biroul de geodezie compus din un geodez și doi desenători.

Această secție, împreună cu biroul subordonat, va taxa complexele, toate pădurile Comunității de Avere, le va măsura, va compune planurile de amenajare, va face mapele și planurile necesare, va fixa hotarele teritoriilor Comunității de Avere, va ține evidența ocupațiilor, a tăieturilor comunelor împădurite și ale diferitelor firme contractante, va controla executarea tuturor exploatărilor de amenajare și executarea reîmpăduririlor prescrise de aceste planuri.

2. Secția exploatărilor „Regia”

Șef: un inginer silvic.

Un contabil.

Un scriitor

Ea va conduce toate exploatările în regie și va întocmi planurile și preliminarile necesare fiecărei întreprinderi în parte.

3. Secția Edilelor

Șef: un inginer.

Un desenator.

Aceasta va întocmi toate planurile de construcții, iar în colaborare cu Secția „Regia” și planurile lucrărilor necesare transportării produselor acestei secții.

4. Secția Silvică-Agrară

Șef: Subdirectorul.

Un oficiant.

Se va ocupa de problemele de natură agrară ca : exproprieri, arende, ocupațiunea poienilor și a munților subalpini, rezolvarea cererilor pentru tăieturile comunale, a celor referitoare la drepturile împăduriților, ș.a.

Foresteriile considerate ca secții distincte:

5. Ohababistra: Șef- un inginer silvic și personalul necesar.
6. Caransebeș: Șef - un inginer silvic și personalul necesar.
7. Teregova: Șef - un inginer silvic și personalul necesar.
8. Orșova: Șef - un inginer silvic și personalul necesar.
9. Bozovici: Șef - un inginer silvic și personalul necesar.

10. Secția Internat:

Un director.

Un econom și personalul necesar.

11. Secția Contabilității centrale

Șef: un contabil șef.

Un casier

Un controlor

Unu-doi scriitori

Toate cele 11 unsprezece secții erau subordonate Serviciului Tehnic căruia îi înaintau toate propunerile pentru a le înainta comitetului¹⁸.

B. SERVICIUL FINANCIAR

Va fi un serviciu de finanțare, desfacere, cumpărare în comun și de credit. Se va ocupa de identificarea debușeurilor comerciale pe toate piețele României întregite și în străinătate.

În sprijinul înființării acestui serviciu erau:

a. Faptul că atât grănicerii, cât și străinii din graniță vor avea mai bine asigurate interesele materiale, dacă profitul va fi depus la banca instituției.

b. Banii lichizi aflați în casa Comunității de Avere vor putea fi folosiți cu profit.

c. Înlăturarea din graniță a cămătarilor „care și azi fără milă despoie poporul”, ș.a.

El era împărțit în:

- a. Subsecția comercială.
- b. Subsecția hipotecară.
- c. Biroul de informații.
- d. Subsecția juridică.

Înființarea Serviciului Financiar „era proiectată în vederea exploatărilor în regie proprie și a depășirii sferei de activitate de până acum a gospodăriei noastre, precum și a multor agende financiare și comerciale care ne așteaptă în viitor.”¹⁹.

În anul 1923 Serviciul amenajărilor silvice în conformitate cu ordinul circular nr. 59 452 din 9 iunie 1923 al Ministerului de Domenii a avut un rol esențial în redactarea amenajamentelor, care aveau ca scop principal acoperirea necesităților împăduriților. Prin acestea erau destinate, pentru fiecare comună împădurită, porțiuni de pădure separate și destul de mari, pentru a asigura în permanență pe seama împăduriților drepturile lor la produse silvice, conform regulamentelor și instrucțiunilor în vigoare.

Suprafețele forestiere rămase după defalcarea porțiunilor de pădure destinate împăduriților urmau să fie amenajate pentru a fi puse în valoare ,cu precădere, în baza principiului regiei proprii²⁰.

Serviciilor arătate li s-a adăugat *Serviciul pentru îmbunătățiri agricole* înființat în anul 1930, care avea drept scop sprijinirea și îmbunătățirea agriculturii din granița bănățeană²¹.

Organizarea serviciilor era, alături de îmbunătățirea situației financiare și de consolidarea economică a instituției, una dintre cele mai importante măsuri cuprinse în planul consiliului de administrație al Comunității de Avere din Caransebeș în primăvara anului 1933²².

Din raportul inginerului silvic G. Dumitrescu, inspector general la Centrala Cooperativă de Organizare, Îndrumare și Control din data de 28 mai 1936 reiese că personalul tehnic și administrativ al Comunității de Avere cuprindea 149 funcționari repartizați astfel:

În administrația centrală:

- Cinci ingineri silvici bugetari.
- Opt funcționari bugetari.
- Trei diurniști bugetari.
- Patru personal de serviciu.
- Un medic.
- Un avocat.

În serviciul exterior:

- Cinci ingineri silvici șefi de ocoale.
- Un conductor silvic ajutor.
- Un secretar de cancelarie la ocoale.
- Patru brigadieri silvici de cancelarie la ocoale.

- Trei pădurari.
- Doi ajutori de pădurari.
- Trei camerişti.
- Şaisprezece brigadieri silvici şefi de brigadă.
- Şapte brigadieri silvici şefi de canton.
- Şaptezeci şi doi de pădurari.
- Treisprezece ajutori de pădurari.

Totalul salariilor funcţionarilor Comunităţii de Avere era de 334 616 lei lunar ceea ce reprezintă 4 015 392 lei anual, adică 45 % din cifra de venituri prevăzută pe 1936²³.

Proiectul de regulament al serviciilor centrale ale Comunităţii de

Avere din anul 1929²⁴ a servit drept bază pentru Regulamentul de serviciu aprobat de adunarea generală a Comunităţii de Avere în data de 22 februarie 1941²⁵.

Regulamentul de serviciu din 1941 stabilea serviciile subordonate Direcţiunii Silvice. Acestea erau:

- a. Serviciul administrativ.
- b. Serviciul tehnic.
- c. Contabilitatea şi caseria.
- d. Serviciul controlului extern.
- e. Toate ocoalele silvice.
- f. Lucrările în regie.
- g. Administraţia stabilimentelor din Băile Herculane.

Serviciul administrativ avea în sarcina sa lucrările referitoare la cauzele grănicereşti, la personal, la contencios, la registratură, la arhivă şi la procurarea de materiale de birou. Personalul repartizat acestui serviciu era format din un inginer silvic ca şef de serviciu, un juriconsult, medicii instituţiei, secretarul preşedintelui şi al directorului, un şef de birou, un arhivar, un registrator, un expeditor, o dactilografă, servitorii şi îngrijitorii caselor din Caransebeş şi Băile Herculane²⁶.

Serviciul tehnic se ocupa de amenajarea pădurilor, de exploatare, plantaţii, pepiniere şi construcţii. El compunea şi urmărea aplicarea amenajamentelor, inspecta, controla şi verifica estimările, delimitările parchetelor şi executarea contractelor cu societăţile exploatare, se ocupa de autorizaţiile de exploatare şi de depunerea garanţiilor de reîmpădurire, întocmea tabelele suprafeţelor care vor fi puse în lucru, exploatează produsele forestiere în regie proprie, delimita perimetrul poienilor, al

terenurilor încălcate, al pășunilor alpine, al terenurilor de vânătoare și al suprafețelor de pe care se va recolta ghinda. Personalul serviciului cuprindea: doi ingineri silvici, un desenator și un copist²⁷.

Serviciul tehnic se ocupa de amenajarea pădurilor, de exploatare, plantații, pepiniere și construcții. El compunea și urmărea aplicarea amenajamentelor, inspecta, controla și verifica estimările, delimitările parchetelor și executarea contractelor cu societățile exploatoare, se ocupa de autorizațiile de exploatare și de depunerea garanțiilor de reîmpădurire, întocmea tabelele suprafețelor care vor fi puse în lucru, exploatează produsele forestiere în regie proprie, delimita perimetrul poienilor, al terenurilor încălcate, al pășunilor alpine, al terenurilor de vânătoare și al suprafețelor de pe care se va recolta ghinda. Personalul serviciului cuprindea: doi ingineri silvici, un desenator și un copist²⁸.

Ocoalele silvice erau conduse de către un inginer silvic și în rândul personalului, intrau: brigadieri, pădurari și ajutori de pădurari.

În atribuțiile șefului de ocol intrau:

1. Administrarea pădurilor și a altor bunuri ale Comunității de Avere.
2. Reprezentarea Comunității de Avere, pe bază de delegație în fața justiției.
3. Întocmirea bugetului de venituri și cheltuieli al ocolului pentru anul următor și tarifele anuale.
4. Înaintarea către Direcțiunea Silvică până la 1 decembrie a unui program de lucru pentru toate lucrările de punere în exploatare, pepiniere, plantații, construcții care vor fi executate în anul următor.
5. Controlarea exploatărilor prin antrepriză, conducerea exploatărilor în regie și executarea toate lucrările de inventariere legate de aceste exploatare.
6. Efectuarea pe teren a tuturor delimitărilor, a ridicărilor în plan, a estimărilor și revizuirilor de amenajamente.
7. Inspectarea tuturor pădurilor din raza ocolului cel puțin de două ori pe an și constatarea tăierile nejustificate.
8. Constatarea imediată a incendiilor de pădure și coordonarea lucrărilor de stingere și remediere.

Aplicarea legii vânatului și a pescuitului, ș.a.²⁹.

Conducatorul silvic era ajutorul șefului de ocol în toate lucrările tehnice de pe teren.

Brigadierii silvici erau însărcinați cu paza și controlul pădurilor. După depunerea jurământului, primeau cercul de inspecție, harta de la ocol și, în prezența șefului de ocol, a predătorului și a personalului de la cantoane se trecea la predarea cercului de inspecție. Cu această ocazie erau traversate toate pădurile, predându-se hotarele, parchetele, plantațiile, pepinierele, stocurile de lemne, instalațiile forestiere, casele, obiectele de inventar, ș.a. Brigadierul era responsabil de bună pază a cantoanelor din raza lui de activitate, pe care le inspecta cel puțin de patru ori pe lună și de reprimarea comiterii delictelor silvice.

Pădurarii erau însărcinați cu paza pădurilor. După depunerea jurământului, introducerea în serviciu se realiza de șeful de ocol în prezența brigadierului.

Șeful de ocol sau delegatul său, însoțit de noul pădurar, de vechiul pădurar și de brigadierul respectiv, parcurgea limitele cantonului, arătând noului pădurar semnele de hotar, eventualele încălcări, litigii, etc. Pădurarului i se predau parchetele grănicerești și cele exploatare prin antrepriză sau regie, toate materialele fasonate sau stivuite, toate semnele de oprituri, pepinierele, plantațiile, lăstărișurile, poienile, terenurile încălcate, terenurile de hrană și parcurile de pe raza cantonului. De asemenea i se predau ciocanele, compasurile, instrumentele, broșurile, regulamentele, legea vânatului, codul silvic, legea pescuitului, procesele verbale de delict silvic, condicile de serviciu precum și diferitele ordine ce trebuie să le execute.

Pădurarii exercitau sub supravegherea și îndrumarea superiorilor lor paza și poliția pădurii, care le era încredințată. La arendările de poieni și terenuri încălcate, controlau dacă arendașii păstrau destinația inițială a acestora, verificau dacă, la pășune, erau trimise numai vitele scrise și numai în locurile permise, aveau grijă, ca la recoltarea fânului, prin cosirea sau secerarea ierbii să nu se taie puieții sau lăstarii. Ei raportau anual șefului de ocol situația uscăturilor din cantoanele lor, la fasonarea materialelor în regie, urmăreau ca tăierea arborilor să se facă cât mai aproape de rădăcină, respectându-se marca aplicată pe tulpină, iar doborârea arborelui să se facă astfel, ca prin căderea sa să se cauzeze cât mai puține pagube în lăstăriș sau în semințișul preexistent. Eliberarea materialelor din cantonul pădurarului se făcea doar în prezența brigadierului³⁰.

În anul 1929 domeniul Comunității de Avere din Caransebeș era împărțit în ocoale silvice, brigăzi și cantoane.

Fiecare ocol silvic avea la birou: un inginer silvic ca șef de ocol, un brigadier, un pădurar și un ajutor de pădurar care era și camerist și era structurat astfel:

A. OCOLUL SILVIC OHABA BISTRA cuprinzând :

I. BRIGADA OBREJA cu cantoanele: Ciuta, Obreja I, Obreja II și Glimboca.

II. BRIGADA CIREȘA-MARGA cu cantoanele : Ohababistra I, Cireșa, Valea Bistrei și Marga I.

III. BRIGADA MARGA cu cantoanele : Marga II, Mărul I, Mărul II și Mărul III.

IV. BRIGADA VAR cu cantoanele : Crâjma, Ohababistra II, Var I și Var II.

B. OCOLUL SILVIC CARANSEBEȘ cuprinzând :

I. BRIGADA BORLOVA cu cantoanele: Dalci-Zărvești, Ruieni, Turnu, Borlova I, Borlova II, Vârciorova I și Vârciorova II.

II. BRIGADA CARANSEBEȘ cu cantoanele : Caransebeș, Lindenfeld, Poiana, Petroșnița I, Petroșnița II, Goleț și Bucoșnița.

C. OCOLUL SILVIC TEREHOVA cuprinzând :

I. BRIGADA ARMENIȘ-SLATINA cu cantoanele : Ilova-Sadova, Armeniș, Feneș și Rusca.

II. BRIGADA CORNEREVA-BOGÂLTIN cu cantoanele : Cornereva I, Cornereva II, Bogâltin și Poiana Rusca-Cozia.

III. BRIGADA VERENDIN cu cantoanele : Pârvova, Mehadia, Verendin și Purcaiu.

IV. BRIGADA TIMIȘ SLATINA cu cantoanele : Wolfsberg (Gărâna), Weidenthal (Brebu Nou), Timiș Slatina, Sadova Veche și Teregovala.

D. OCOLUL SILVIC ORȘOVA cuprinzând :

I. BRIGADA PLAVIȘEVIȚA cu cantoanele : Plavisevița I, Plavisevița II, Tisovița, Eibenthal, Dubova și Ogradeva Veche.

II. BRIGADA ORȘOVA cu cantoanele : Ogradeva Nouă, Eselnița, Jupalnic, Topleț I, Topleț II, Topleț III, Bârza.

III. BRIGADA MEHADIA cu cantoanele : Mehadia I, Valea Bolvașnița și Polom.

IV. BRIGADA IABLANIȚA cu cantoanele : Mehadia II, Mehadia III, Mehadia IV, Pecinișca, Iablanița, Petnic și Globu Craiovei.

E. OCOLUL SILVIC ORȘOVA cuprinzând :

I. BRIGADA BOZOVICI cu cantoanele :Bozovici I, Bozovici II, Bozovici III, Lăpușnic,Mocerîș I, Moceriș II, Șopotu Nou I și Șopotu Nou II.

II. BRIGADA DALBOȘEȚ cu cantoanele : Ravensca, Dalboșeț I, Dalboșeț II, Șopotu Vechi și Gârbovăț.

III. BRIGADA PRIGOR RUDĂRIA cu cantoanele : Bănia, Rudăria I, Rudăria II, Prigor, Putna și Șumița.

IV. BRIGADA BORLOVENII VECHI cu cantoanele :Prilipăț, Pătaș, Borlovenii Vechi, Borlovenii Noi și Petroasa³¹.

Pentru oficianții silvanali, pentru primcodreni și pentru codreni, deoarece uniforma de până atunci, nu mai corespundea cerințelor, în luna noiembrie 1908 au fost introduse următoarele insigne și uniforme:

- a. Insignele aplicate pe gulerul bluzei arătau rangul:
  1. Practicant silvanal – frunză de stejar cu 1 ghindă
  2. Adjuncți silvanali și forestieri – frunză de stejar cu 2 ghinde.
  3. Prim forestieri – frunză de stejar cu 3 ghinde.
  4. Magistrați silvanali – frunză de stejar cu 1 ghindă.
  5. Primmagistru – frunză de stejar cu 2 ghinde.
  6. Director silvanal – frunză de stejar cu 3 ghinde.

Pentru categoriile de la 1 la 3 insignele erau brodate cu aur și se aplicau pe gulerele netede ale bluzelor lor, iar pentru categoriile de 4 la 6 insignele erau brodate cu argint și se aplicau cu sârmă de aur (ca și gulerele de la statul major din armată).

b. Uniformele erau formate din:

1. Pentru oficianții silvanali: „acoperământ de cap, bluză de vară și de iarnă, pantaloni de vară, de iarnă și de călărit, încălțăminte – ghetete netede sau cu curele și cisme de piele neagră sau de lac, un căput, o sabie cu găitan, un guler de ploaie și o tașcă pentru scrisori”;

Pentru primcodreni și codreni „culoarea, forma și calitatea pălăriei s-a stabilit asemenea pălăriilor de la jandarmeria regală ungurească, iar purtarea ei era obligatorie pentru paradă. Culoarea bluzei era verde întunecat. Pe dreapta gulerului pe fond verde se aplica la codreni o frunză de argint de 12 mm lată și o frunză de stejar brodată cu argint. Uniforma acestora cuprindea : „pălărie, chipiu, miță, bluză de vară și de iarnă,

pantaloni, încălțăminte – ghetete negre, cu curele sau cisme de piele neagră, căput, traistă, cu semnul stabilit pentru codreni, pușca și baioneta.”³².

Șeful de ocol era numit în funcție prin decizia consiliului de administrație, depunea jurământul silvic în conformitate cu articolul 57 din Codul Silvic în prezența directorului silvic sau a delegatului său și apoi se prezenta la post, unde, în prezența inspectorului de control sau a unui inginer silvic delegat de centru, lua în primire ocolul.

La birouri lua în primire arhiva, banii în numerar și actele justificative despre sumele cheltuite în luna în curs, instrumentele topografice, mobilierul de la ocol și de la clădirile Comunității de Avere, aflate pe raza ocolului, toate rechizitele, uneltele de împăduriri, armamentul personalului silvic inferior, ciocanul ocolului și cele repartizate personalului.

Pe teren prelua pe bază de inventar toate imobilele ocolului și cele administrate de ocol: casele de pădurari, casele lucrătorilor, magazinele, barăcile, instalațiile forestiere (căi ferate, poduri, ulucuri, drumuri, fabrici, funiculare, planuri înclinate, automotoare și linii telefonice), vehiculele, vitele și toate pădurile ce intră în administrarea ocolului³³.

Conducerea exploatărilor în regie pe suprafețe mari și pe termene lungi era încredințată unui inginer silvic sau unui specialist angajat de consiliul de administrație, iar pe suprafețe mici și pe unitate de volum era încredințată șefului de ocol.

Personalul auxiliar al exploatărilor în regie era compus din personalul de birou, manipulantul de pădure, șeful depozitului, pădurarii de pe teren, șeful echipelor de întreținere și al mijloacelor de transport, paznicii de zi și de noapte, mecanicii și frânarii.

În atribuțiile șefului exploatărilor în regie intrau administrarea, exploatarea și supravegherea complexului exploatat, rezolvarea corespondenței, întocmirea bugetului exploatării, predarea către șeful de ocol a parchetelor exploatate și curățite de resturile și brăcurile care ar împiedica regenerarea pe cale naturală sau artificială a pădurii. El angajează muncitorii necesari la încărcat, descărcat, stivuit și întreținerea mijloacelor de transport, face personal recepțiile de la muncitorii stânenari, ține la zi evidența materialelor fasonate, transportate din pădure, stivuite în depozit, încărcate și livrate, inspectează ziua și noaptea mersul exploatărilor și constată abaterile personalului auxiliar.

Conducerea Hotelului Cerna din Băile Herculane era încredințată unui administrator numit de consiliul de administrație, iar cea a „caselor

grănicerești” tot acestuia sau unui alt administrator separat, în funcție de necesități.

Administratorul conducea și executa toate lucrările privind administrarea, exploatarea și supravegherea hotelului și a caselor grănicerești din Băile Herculane, rezolva și semna corespondența, întocmea bugetul pe anul viitor și tariful camerelor, încasa orice sumă din închirierea camerelor, achita impozitele, salariile, taxele de telefon, timbrele poștale, apa și curentul electric, întocmea și înainta poliției fișele de intrare și de ieșire ale vizitatorilor și distribuia personalului procentele încasate de la vizitatori³⁴.

Tot administratorul se ocupa și de publicitatea hotelului. În anul 1939 au fost publicate mai multe anunțuri în ziarul *Curierul Banatului*³⁵, cu următorul conținut: „Hotelul Cerna din Băile Herculane-nou construit, situat în centrul stațiunii, construit ultramodern, camere de baie, apă caldă și rece, încălzire centrală, restaurant, sală de lectură, apartamente elegante, prețuri moderate, telefon și deschis permanent”³⁶.

În 23 iulie 1945 comitetul provizoriu de gestiune, în conformitate cu legea 348 din 3 mai 1945, a hotărât înființarea *Economatului Comunității de Avere*. Comisia formată din președintele Comunității de Avere Ion Popescu, membrul în comitet și avocatul Comunității de Avere Mihail Feneșan, directorul silvic inginerul Ștefan Bornuz și șefii serviciilor centrale : inginerul Cornel Negrei, inginerul Alexandru Andrei și contabilul șef D. Jian era abilitată să întocmească regulamentul de funcționare, să recruteze personalul și să facă toate demersurile pe lângă autoritățile competente pentru a primi autorizație de funcționare pentru acest „oficiu de aprovizionare”³⁷.

Economatul se ocupa de aprovizionarea angajaților Comunității de Avere din Caransebeș. În 29 august 1945, prin intermediul său, a fost procurată cantitatea de 99,8 m stofă de haine și de paltoane bărbățești de la Fabrica Industria Lânei S.A. Timișoara, care a fost plătită cu 25 vagoane lemne de foc, livrate în gara Crușovăț³⁸.

Ultimele modificări în structura serviciilor au fost făcute în 5 iunie 1946, când comitetul provizoriu de gestiune a hotărât desființarea „Serviciului de control și de dirijare a lucrărilor în regie” înființat prin decizia Nr. 310 C-1945 și readuce controlul și dirijarea lucrărilor în regie proprie în atribuțiile Serviciului Tehnic³⁹ și în 30 iulie 1946 când a fost înființat *Serviciul exploatărilor* condus de inginerul Stroca Damaschin⁴⁰.

Serviciile de specialitate ale Comunității de Avere din Caransebeș în afară de compartimentele care se ocupau de pășuni, au fost desființate în

anul 1948 iar o parte însemnată a personalului a trecut în cadrul ocoalelor silvice de stat.

Comunitatea de Avere a fostului Regiment grăniceresc românobănăţean Nr. 13 din Caransebeş în cei 81 de ani de existenţă şi-a lăsat amprenta inconfundabilă asupra „graniţei bănăţene”.

Deviza sub care ea a funcţionat Comunitatea de Avere din Caransebeş a fost „promovarea intereselor economice şi culturale ale graniţei bănăţene”. Acest scop a fost urmărit cu tenacitate de conducători, care s-au implicat în: reconstrucţia clădirilor şi a podurilor distruse de inundaţii, în organizarea pepinierelor de pomi nobili şi a fermelor agro-zootehnice „de model”, în distribuirea de burse pentru elevii şi studenţii, fii de grăniceri, în dotarea bibliotecilor şcolare cu cărţi şi a elevilor cu manuale, în înfiinţarea şi funcţionarea unui internat pentru fii de grăniceri la Caransebeş, în construirea Liceului Traian Doda din Caransebeş, în ridicarea de monumente, în construirea liniei ferate Caransebeş-Haţeg, în cazarea gratuită a grănicerilor la Băile Herculane, ş.a.

Ovidiu Roşu

Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Caraş Severin
Caransebeş

NOTE

1. Maria Cocârţău, *Rolul Comunităţii de Avere în dezvoltarea oraşului Caransebeş*, în Studii şi Comunicări de Istorie şi Etnografie, Caransebeş, 1982, p. 253
2. Petru Nemoianu, *Probleme bănăţene*, Tipografia Naţională, Lugoj, 1910, p. 10.
3. Iancu Conciatu, *Probleme economice bănăţene*, Ed. Curierul Banatului, Timişoara, 1939, p. 143.
4. Antoniu. Marchescu, *Grănicerii bănăţeni şi Comunitatea de Avere*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Caransebeş, 1941, p. 315 ; *Ce este Comunitatea de Avere grănicerească din Caransebeş*, Tipografia Corvin, Lugoj, 1944, p. 11 ; Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Caraş-Severin., *Fond Comunitatea de Avere din Caransebeş*, Inv. 492, dosar 11/ 1936, f. 1 ; Liviu Groza, *Generalul Traian Doda*, Ed. Dacia Europa Nova Lugoj, 2000, p. 84.
5. D.J.A.N.C.S., *Fond Comunitatea de Avere Caransebeş*, Inv. 720, reg. 1/1923, f. 74v.
6. *Statut despre organismul şi sfera de activitate a Comunităţii de Avere în districtul fostului Regiment confiniariu românobanatic*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Caransebeş, 1892, p. 5.
7. *Statut despre organismul şi sfera de activitate a Comunităţii de Avere în districtul fostului Regiment confiniariu românobanatic*, Tipografia Diecezană, Caransebeş, 1892, p.9.
8. Marchescu, *Grănicerii bănăţeni şi Comunitatea de Avere*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Caransebeş, p. 333.
9. D.J.A.N.C.S., *Fond Comunitatea de Avere Caransebeş*, Inv. 720, reg. 1/1873-1881, f. 35v.

10. *Calenarul Românului pe anul bisect de la Cristos 1904*, Tipografia Diecezană, Caransebeș, 1903, p. 105.
11. D.J.A.N.C.S., Fond *Comunitatea de Avere Caransebeș*, Inv. 720, reg. 1/1905 f. 49v.
12. Iancu Conciatu, *Reorganizarea Comunității de Avere din Banat*, Tipografia Huniadi, Timișoara, 1920, p. 19.
13. D.J.A.N.C.S., Fond *Comunitatea de Avere Caransebeș*, Inv. 720, reg. 1/1920 f. 3-4.
14. S. Simu, *Comunitatea de Avere și munca graniței tinere*, Tipografia Diecezană, Caransebeș, 1922, p. 6.
15. D.J.A.N.C.S., Fond *Comunitatea de Avere Caransebeș*, Inv. 720, reg. 1/1923, f. 86v.
16. *Ibidem*, f. 87.
17. *Raportul Comitetului Comunității de Avere către adunarea generală a reprezentanței convocată pe 26 august 1921*, Tipografia Diecezană, Caransebeș, Nr. 284/C 1921, p. 19-20.
18. *Ibidem*, p. 22-23.
19. *Ibidem*, p.24-25.
20. D.J.A.N.C.S., Fond *Comunitatea de Avere Caransebeș*, Inv. 720, reg. 1/1923, f. 113.
21. D.J.A.N.C.S., Fond *Comunitatea de Avere Caransebeș*, Inv. 720, reg. 1/1930, f. 63; *Gazeta Oficială a Comunității de Avere, Caransebeș*, 14 iunie 1930, An II, Nr. 6, p. 4.
22. D.J.A.N.C.S., Fond *Comunitatea de Avere Caransebeș*, Inv. 720, reg. 1/1931-1934, f. 134.
23. D.J.A.N.C.S., Fond *Comunitatea de Avere Caransebeș*, Inv. 720, reg. 1/1934-1936, f. 161-162;
24. D.J.A.N.C.S., Fond *Comunitatea de Avere*, Caransebeș, Inv. 43, dosar 170/1929, f. 2.
25. *Statutul și regulamentele Comunității .....*, p.79.
26. *Ibidem*, p. 85-86.
27. *Ibidem*, p. 88-89.
28. *Ibidem*, p.93-94
29. *Regulamentul de serviciu al Comunității de Avere din Caransebeș*, Tipografia Diecezană, Caransebeș, Nr. 8/C 1941, p. 7-13.
30. *Ibidem*, p.9-10
31. D.J.A.N.C.S., Fond *Comunitatea de Avere*, Caransebeș, Inv. 43, dosar 177/1929-1930, f. 172-175.
32. Idem, Inv. 720, reg. 1/1908, f. 54.
33. *Regulamentul de serviciu al Comunității de Avere din Caransebeș....*, p. 13.
34. *Ibidem*, pp. 15-16.
35. *Curierul Banatului*, Timișoara, 24 iunie 1939, An XIX, Nr. 26, p. 2.
36. *Ibidem*, 11 iulie 1939, An XIX, Nr. 28, p. 2.
37. D.J.A.N.C.S., Fond *Comunitatea de Avere Caransebeș*, Inv. 720, reg. 1/1942-1946, f. 194.
38. *Ibidem*, f.199.
39. D.J.A.N.C.S., Fond *Comunitatea de Avere*, Inv. 720, reg. 1/1946-1947, f. 40v.
40. *Ibidem*, f. 65v

LES STRUCTURES SYLVICOLES DE LA COMMUNAUTÉ D'ARGENT DE L'ANCIEN RÉGIMENT MILITAIRE No 13 ROUMAIN-BANATIQUE DE CARANSEBEÇ

L'institution „Communauté d'argent" a été fondée en 1879 grâce au général Traian Doda pour administrer les forêts, les pâturages, les creux des monts et le terrain improductif. Toutes ces choses ont été reçues par les habitants de l'ancien Régiment militaire No 13 roumain-banatique de Caransebes de la part de l'Empire Austro-hongrois. Après 1948, quand les forêts ont été nationalisées, l'institution a eu comme objet d'activité l'administration des pâturages jusqu'à l'année 1960, quand celle-ci a été supprimée.

Dans cette étude, nous avons discuté des aspects en ce qui concerne l'organisation, le fonctionnement et les attributs de la direction, des services, des circonscriptions et d'autres structures sylvicoles.

SPERANȚE ȘI DEZILUZII ÎN BANATUL INTERBELIC. REGIONALISMUL CULTURAL

Dumitru Tomoni

Cuvinte cheie: *Banatul interbelic și problemele sale economice, sociale, politice și culturale*

Keywords: *Banat between wars, cultural problems*

În epoca modernă, Banatul a evoluat între o coordonată spirituală românească și una europeană, evoluție motivată istoric, geografic, dar și psiho-social. El a răspuns favorabil unei duble provocări și în același timp integrării istorico-culturale, menținând permanente legături, atât cu celelalte provincii românești, cât și cu spațiul central-european¹. Pe lângă bănățeni au găsit un habitat favorabil în acest "Canaan" european cu "câmpii roditoare, străbătute de o mulțime de râuri și munți acoperiți de o vegetație luxuriantă"², nu numai români veniți din Munții Apuseni sau Oltenia, dar și numeroși germani, sârbi, maghiari, italieni, spanioli, evrei, bulgari cehi, slovaci etc., stabiliți aici. Banatul a reușit să țină aprinsă "făclia unității culturale și naționale cu frații <de un sânge și de o lege> din stânga Cernei prin banii Severinului, prin așezămintele ecleziastice comune cu Oltenia, prin colonizarea bufanilor din munții Gorjului..., prin raporturi strânse economice și comerciale și prin emigrația în Principate a intelectualilor bănățeni ca: Eftimie Murgu, Damaschin Bojincă, Vasile Maniu, Dimitrie Stoica..."³ În același timp, prin potențialul său demografic și economic, prin situarea sa la întretăierea de drumuri și la confluența dintre lumi diferite, Banatul a fost o adevărată placă turnantă pentru Europa Centrală și spațiul danubiano-balcanic⁴. S-a structurat astfel o provincie multiethnică și pluriculturală, chiar dacă, în ansamblu, elementul românesc era dominant. Astfel se explică și atitudinea diferită de cea a Ardealului în timpul unor evenimente politice importante: Revoluția de la 1848-1849, mișcarea memorandistă, Adunarea de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia etc.

Această evoluție social-politică a influențat și istoria Banatului în perioada interbelică. Dacă până la Marea Unire cuvântul de ordine era unitatea națională și pentru realizarea ei deputații bănățeni, sub presiunea ocupației sârbești, cereau la 30 noiembrie 1918, unirea necondiționată cu România⁵, la scurt timp după realizarea marelui ideal național aceiași bănățeni vor avea sentimentul unui tratament discriminatoriu și vor încerca să-și evalueze condiția și contribuția la patrimoniul național.

Complexitatea problemelor social-politice și consecințele războiului și ale tratatelor de pace vor determina nemulțumiri și disensiuni în rândul fruntașilor bănățeni. La primele alegeri parlamentare organizate în România Mare, pe baza votului universal, în noiembrie 1919, nu vor figura pe listele Partidului Național Român sau vor fi excluși de pe aceste liste personalități bănățene ce au avut un rol important în mișcarea națională românească. Astfel, Traian Vuia va fi obligat să-și retragă candidatura depusă în cercul electoral nr. 11 Răcăjdia, pe motivul că a fost socialist⁶, iar Ion Vidu nici măcar nu a fost propus candidat în unul din cele 17 cercuri electorale ale județului Caraș-Severin⁷. Mai mult, chiar în preajma alegerilor s-a constituit gruparea „Uniunea Națională”, prin desprinderea unor fruntași naționali bănățeni din Partidul Național Român. Gruparea, condusă de Avram Imbroane⁸ și având oficiosul *Banatul românesc*, și-a prezentat candidați în cinci circumscripții din Banat, obținând cel mai mare număr de voturi în patru din ele⁹.

Decizia Conferinței de Pace de la Paris (ian. 1919-aug.1920) de a ceda 1/3 din teritoriul Banatului, Regatului Sârbo-Croato-Sloven¹⁰ a sporit sentimentele de frustrare și nemulțumire ale bănățenilor. Nu puțini au fost cei care, neînțelegând contextul politic internațional, au adus grave acuze oamenilor politici din Vechiul Regat pentru nedreptatea făcută bănățenilor¹¹.

S-a criticat până și modul în care s-a realizat actul unirii Banatului și Ardealului cu România, considerându-se că s-a acționat pripit, sub presiunea evenimentelor și nu s-a căutat o bază juridică care să garanteze o politică nediscriminatorie a Bucureștilui. Astfel, într-o scrisoare trimisă din Franța de Traian Vuia, la 11 aprilie 1922, omului politic lugojan George Dobrin, inventatorul bănățean considera că trebuia “să ne declarăm independenți și ca popor liber, printr-un act liberal, luând argumente reciproce să ne unim cu Vechiul Regat spre a forma Noua Românie... În 1918 am atras atenția d-lor Bocu, Goga și Lucaciu asupra chestiunii Unirii,

le-am spus că Unirea trebuie să-i dăm o bază juridică și conformă dreptului internațional. Am văzut însă imediat că mă aflu în prezența unor ignoranți, fără nici o pregătire serioasă”¹². Exagerarea lui Vuia este evidentă, inventatorul și patriotul bănățean neînțelegând dimensiunea reală a situației interne și internaționale a Ardealului și Banatului, la sfârșitul anului 1918.

Cei mai mulți dintre bănățenii nemulțumiți de evoluția Banatului în cadrul României Mari legau această evoluție de modul de exercitare a conducerii politice. Referindu-se la acest fapt, Sever Bocu constata cu amărăciune că în majoritatea țărilor din Europa “au venit după război clase noi la conducere, ieșite din ordinea războiului, din moralitatea sacrificiului. La noi clasa ambuscaților, a profitorilor, dezertorilor, trădătorilor a apucat deasupra. Fumul tămâiei se ridică acum pe un cult al negării trecutului¹³, al inutilității sacrificiului, al descalificării idealurilor pentru care ne-am jertfit.” S-au integrat rapid în această “clasă” și oportuniștii bănățeni pentru că “impostorii se căutau de veacuri, dincolo și dincoace de munte”, ei fiind “primii ce aveau să-și întindă mâna”. Orizontul de speranță a unora mai sceptici s-a redus atât de mult încât s-a ajuns la limita “blasfemiei”, afirmându-se cu cinism că: “A fost mai bine sub unguri!”¹⁴. Înțelegerea corectă a acestor stări de spirit nu se poate face fără a ne raporta la contextul social-politic. Ne aflăm la începutul guvernării liberale (1922-1926), în plin proces de unificare legislativă, administrativă și spirituală, de refacere și dezvoltare economică, în căutarea unor soluții viabile pentru tânărul stat național.

Viața politică în România Mare a provocat cele mai multe nemulțumiri și dezbinări și în rândul bănățenilor. În noul cadru politico-statal și sub presiunea reformelor înfăptuite – în primul rând a impunerii votului universal –, partidele politice și-au regândit programele și strategiile pentru a se adapta noilor realități și a-și extinde influența în toate provinciile unite sub sceptrul lui Ferdinand I.

Nici Banatul nu a fost ocolit de aceste frământări. Mentalul colectiv al bănățenilor, ca de altfel al tuturor românilor, a fost influențat de doi factori esențiali: Unirea și reformele înfăptuite în anii 1918-1921¹⁵. Caracteristica esențială a mutațiilor intervenite a fost o mai intensă și o mai mare dorință de participare a bănățenilor la viața publică. Partidul Național Român, în cadrul căruia activau și majoritatea personalităților bănățene și-a însușit ca document programatic Rezoluția de la Alba Iulia, iar în aprilie 1920 a adoptat un nou

program ce prevedea: libertatea alegerilor, asigurarea drepturilor și libertăților înscrise în Constituție, descentralizarea administrativă, înfăptuirea reformei agrare, dezvoltarea cooperăției¹⁶. În domeniul economic susținea tratament egal pentru capitaliștii străini, ridicându-se împotriva politicii “prin noi înșine” și devenind dușmanul declarat al liberalilor. În partid au apărut serioase divergențe cu privire la locul și rolul partidului. Vasile Goldiș, sprijinit și de Valeriu Braniște, Aurel Vlad, Aurel Lazăr, considera că ardelenii și bănățenii trebuie “să rămână integrați într-un singur partid politic”, care “nu se va amesteca în afacerile Vechiului Regat, nici nu va căuta alianțe cu partidele de acolo, ci va participa la guvernarea României.”¹⁷ Gruparea majoritară, în frunte cu Iuliu Maniu, susținea depășirea caracterului regional prin fuziuni și alianțe cu alte partide și transformarea într-un partid de anvergură națională¹⁸. O altă grupare, condusă de Octavian Goga, ce se va înscrie în aprilie 1920 în Partidul Poporului, aprecia că rolul istoric al Partidului Național Român s-a încheiat la 1 decembrie 1918¹⁹. Toate aceste frământări și căutări vor influența și viața social-politică din Banat precum și activitatea asociațiilor și societăților culturale.

În același timp, după căderea guvernului Blocului parlamentar, prezidat de Alexandru Vaida-Voevod, atât Partidul Poporului cât și Partidul Național Liberal vor căuta să-și atragă intelectuali bănățeni cu prestigiu, pentru a-și înființa organizații locale. Rezultatele nu s-au lăsat așteptate, pluripartidismul devenind o caracteristică a vieții politice din Banat. Prin influența funcționarilor din teritoriu și datorită popularității generalului Alexandru Averescu, “Liga bănățeană” înființată la 16 mai 1919, la Sibiu, pentru a susține interesele Banatului²⁰, s-a înregimentat în Partidul Poporului, ajuns la putere la 13 martie 1920²¹. Astfel, Avram Imbroane, Petre Nemoianu, Cornel Groșoreanu și alți intelectuali bănățeni vor deveni membri ai primului partid care și-a creat organizații la scara întregii țări²².

Poziția intransigentă față de necesitatea integrității Banatului, avută de Ion I.C. Brătianu la Conferința de Pace de la Paris, noul program și strategia lansată de Partidul Național Liberal, nemulțumirile produse de politica de alianțe promovată de Partidul Național Român și, nu în ultimul rând, tentația unor funcții în consiliile de administrație ale băncilor au dus la înscrierea în Partidul Național Liberal a unor personalități politice și culturale bine cunoscute în Banat: Aurel Cosma²³, George Popovici²⁴, Cornel Corneanu²⁵, George Gârda²⁶ etc.

După averescani și liberali, și alte partide politice și-au creat organizații în Banat – Partidul Naționalist-Democrat, Uniunea Agrară, Partidul Național Agrar, Frontul Românesc etc. –, spărgând astfel unitatea bănățenilor și pregătind terenul pentru sterile confruntări politicianiste, ce au provocat destule nemulțumiri în rândul opiniei publice din Banat. Într-adevăr, politicianismul a fost și pentru fruntașii Banatului cauza primordială a frământărilor, disensiunilor și neînțelegerilor. În același timp, el a constituit și principalul izvor al frustrărilor bănățenilor, al sentimentului de izolare și de nedreptățire. Datorită acestui politicianism, relativ puțini bănățeni au fost promovați în funcții de conducere. Între 1918-1940, din rândul bănățenilor au fost numiți doar patru miniștri²⁷ – Aurel Cosma²⁸, Sever Bocu²⁹, Coriolan Băran³⁰, Petre Nemoianu³¹ – și un rezident regal, Alexandru Marta³². În schimb, partidele ajunse la putere, indiferent de culoarea politică, au încurajat clientelismul, promovând în funcții administrative funcționari ce nu aveau nici o legătură cu Banatul, venind din alte zone ale țării, “fără să cunoască nevoile regiunii” și, nu o dată, “în disprețul și dauna elementelor locale”³³. În 1931, din cei “23 administratori financiari din Ardeal și Banat, nici unul nu este bănățean”³⁴. Din cei 84 de magistrați de la Curtea de Apel din Timișoara și Tribunalul din Timișoara, numai 14 erau bănățeni³⁵. Asemănător stăteau lucrurile și la tribunalele din Lugoj și Caransebeș, unde, din 40 de magistrați, doar 12 erau bănățeni. La Tribunalul din Oravița, din 25 de magistrați, 19 proveneau din Vechiul Regat și doar unul era bănățean³⁶. Exprimându-și nemulțumirea față de asemenea situații, Tiberiu Mităr, președintele despărțământului Lugoj al “Astrei”, va cere în repetate rânduri ca în Ardeal și Banat să fie numiți funcționari din partea locului pentru că: “Trebuie să existe o unitate sufletească între administrație și funcționarii respectivi. Trebuie să existe identitate de vedere în ce privește anumite principii de viață culturală, socială, politică sau de civilizație între funcționari și administrați.”³⁷

Aceeași stare de spirit o provoacă și “coloniștii electorali” puși pe listele electorale din Banat, fără a avea nici o legătură cu provincia.

Dând glas acestor nemulțumiri, compozitorul și dirijorul lugojan Filaret Barbu consemna sentențios și premonițional în gazeta *Răsunetul*: “Parlamentarismul în România, prin urmare nu moare, ci se va sinucide lent, inconștient și la adăpostul formelor mai mult sau mai puțin constituționale.”³⁸

Alături de politicianism și centralismul excesiv promovat în special de guvernarile liberale, dar nu numai, i-a nemulțumit pe bănățeni. Centralismul era considerat o adevărată "crimă socială" comisă "prin suprimarea provinciei, prin exploatarea provinciei [...] prin indiferența și ironizarea tendințelor de evoluție a provinciei, prin subjugarea ei cu scopul de a-i suge toată vloga."³⁹ Sever Bocu, susținător constant al descentralizării administrative considera că "Centralismul nu are naționalitate; el a dus, fie că a fost unguresc sau românesc, la aceleași concluzii logice: exploatare sau sărăcie."⁴⁰ Centralismul excesiv întreținea nu numai sentimentele de frustrare ale provinciilor, dar și o birocrație supărătoare și condamnată. De aceea, bănățenii, la fel ca și ardelenii "priveau meschinăria, indisciplina și mizeria birocrației ca pe o povară a României balcanice, refuzând să se înghete la ea. Se socoteau a fi mai deștinați și superiori din punct de vedere moral"⁴¹. Deși descentralizarea figura în programele multor partide politice⁴², ea a rămas doar la nivelul programatic, fiind sursa unor permanente nemulțumiri în toate provinciile românești. În articolul "O mișcare unitară a provinciilor pentru descentralizarea administrativă și dezvoltarea vieții locale", publicat în gazeta ieșeană *Opinia* din 5 februarie 1935, și frunțașii moldoveni se pronunțau împotriva centralismului bucureștean. Ei considerau că reușita unei acțiuni pentru descentralizare administrativă și autonomie locală este dependentă de solidaritatea tuturor provinciilor românești. În acest sens, ei vor intra în legătură cu intelectualii bănățeni. Răspunzând acestor demersuri, avocatul lugojan George Dobrin considera că fiecare provincie ar trebui "să-și cultive cu insistență particularitățile sale [...] în contra centralismului sălbatic de la București. Cu puteri unite, mai ușor s-ar putea exopera descentralizarea mult dorită."⁴³ Descentralizarea administrativă nu numai că n-ar slăbi unitatea statului, ci, din contră, ar contribui la întărirea provinciilor și prin aceasta la consolidarea statului. Din păcate, descentralizarea a rămas doar un deziderat și o temă de dezbateri politice și aprinse confruntări electorale.

Politica economică promovată de guvernele României în perioada interbelică a fost departe de a produce numai satisfacții în rândurile bănățenilor. Prosperitatea economică a Banatului, comparativ cu alte provincii ale României Mari, datorată structurii geografice, rodniciei solului, climei blânde și rețelei hidrografice, dar și conviețuirii și concurenței cu populațiile alogene stabilite aici de-a lungul timpului, nu s-a bucurat după 1918 de susținerea așteptată. Într-adevăr, spre sfârșitul

perioadei interbelice județul Timiș-Torontal ocupa primul loc din țară la producția de cereale, la comerțul extern cu unele produse agricole și la dotarea tehnică a agriculturii, deținând 17% din totalul tractoarelor, 16% din mașinile de semănat, 8,2% din batoze și 5,9% din mașinile de secerat⁴⁴. În ciuda acestor realități, Banatul nu a constituit o prioritate în politica economică a României Mari, dimpotrivă, prin unele măsuri chiar a fost nedreptățit. Raportul dintre ponderea investițiilor făcute de stat în economia Banatului și ponderea acestei economii în producția globală a României a fost sistematic în defavoarea provinciei. O mare agitație a produs în Banat și intenția Ministerului Agriculturii și Domeniilor de a desființa, la începutul anului 1933, "Sindicatul Producătorilor și Exploatatorilor Bănățeni", motivându-se această măsură prin necesitatea reducerii numărului de sindicate ale producătorilor și exploatatorilor de carne. Se ignora cu bună știință faptul că sindicatul bănățean avea peste 10 000 de membri – mai mult decât toate cele 12 sindicate de profil existente în țară luate împreună – și contribuia la exportul României cu 29,3% la carnea de vită și cu 38,2% la cea de porc⁴⁵. Măsura, evident abuzivă, a fost considerată drept o lovitură premeditată dată bunăstării bănățenilor, atrăgând proteste pe măsura consecințelor din partea opiniei publice, a presei bănățene și a tuturor parlamentarilor bănățeni, indiferent de partidul politic. În fața acestor proteste guvernul cedează, renunțând la desființarea sindicatului bănățean.

După 1918, industria Banatului a cunoscut un ritm mai rapid de dezvoltare, dar marea majoritate a întreprinderilor nu aveau capital românesc. În 1936, în județul Timiș-Torontal, societățile industriale pe acțiuni aveau doar capital românesc. Dintre societățile industriale mari doar 7 erau românești, restul aparținând întreprinzătorilor germani, maghiari, evrei etc.⁴⁶. Această situație nu ar fi trebuit să producă nemulțumiri și frustrări în rândul românilor bănățeni pentru că se datora evoluției specifice și structurii multietnice a populației Banatului.

Unele neajunsuri și disfuncționalități ale economiei Banatului în perioada interbelică erau reale, dar nu trebuie exagerate. Un bun cunoscător al Banatului interbelic, Cornel Groșoreanu, director al Institutului Social Banat-Crișana și de două ori fost primar al Timișoarei, considera cu deplin temei că nerealizările perioadei nu dovedesc "incapacitatea de guvernare a elementului românesc, fiind urmările firești unor greutăți enorme, inevitabile la prăbușirea și apoi refacerea unei

organizațiuni formidabile de stat... Însă, în ciuda acestor imense poveri, regimul românesc nu numai că a menținut nivelul cultural și de civilizație din trecut, ci a asigurat, în două decenii, un progres uimitor în toate compartimentele culturale, tehnice și economice.”⁴⁷. Făurirea României Mari a creat economiei bănățene și în special comerțului, noi posibilități de manifestare, asigurându-i un loc esențial în ansamblul economiei naționale și totodată posibilitatea de a fi o arteră importantă de cercetare a României, la structurile economice ale Europei⁴⁸.

Perioada interbelică a însemnat și pentru Banat o etapă de remarcabil progres economic și nu numai. În peisajul economic bănățean au apărut numeroase unități industriale, comerciale, bancare, asociații cooperatiste ce au asigurat Banatului un loc de frunte în cadrul noului stat național.

Unificarea instituțiilor de învățământ prin desființarea Directoarelor Generale, forme ale autonomiei regionale și constituirea a 16 inspectorate regionale ce aplicau în teritoriu deciziile centrale, a nemulțumit provinciile reunite. Au protestat în primul rând ardelenii și bănățenii față de etatizarea școlilor confesionale ortodoxe și unite, văzând în această măsură o tendință de centralizare excesivă.

La recomandarea Consiliului Dirigent⁴⁹ și datorită eforturilor depuse de mitropolitul primat Miron Cristea și savantul Traian Lalescu, la 11 noiembrie 1920, Regele Ferdinand I a semnat Decretul lege de înființare a Școlii Politehnice din Timișoara⁵⁰. Se împlinea astfel o mai veche dorință a bănățenilor, exprimată în repetate rânduri, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar în noul stat național orizontul de așteptare era mult mai mare.

În 1926, Consiliul Municipiului Timișoara solicită guvernului României înființarea unei Academii Comerciale la Timișoara, datorită rezultatelor bune obținute de Școala Superioară de Comerț și importanței industriale și comerciale a Banatului⁵¹. Solicitarea rămâne fără finalitate, chiar dacă ea a fost susținută de elita intelectuală și politică bănățeană. Aceeași soartă a avut-o și acțiunea pentru înființarea Academiei de Agricultură la Timișoara, care “să formeze viitorii conducători ai satelor, chemați să aplice alte metode de exploatare în noul regim agrar”⁵². Eforturi considerabile – susținute de liderii politici și presa locală – au făcut bănățenii pentru înființarea Universității de Vest la Timișoara. Înființarea Universității nu însemna satisfacerea unor “veleități provinciale”, ci a unor interese „superioare ale neamului. O universitate într-un oraș de la graniță,

așa cum este Timișoara, cu 70% minoritari, este absolut necesară”, aprecia cotidianul *Vestul* în numărul său din 1 martie 1934. Emulația intelectuală întreținută de studenți și corpul profesoral ar constitui un focar de cultură și naționalism și pentru românii din Banatul iugoslav, Valea Timocului și Ungaria, “ar fi un foc, un liman al speranțelor pentru cele aproape 4 milioane de români cuprinși în Banatul românesc, în cel sârbesc și în Ungaria”⁵³. Din păcate, toate demersurile făcute în aceste sens, în perioada interbelică, au rămas fără rezultat, Universitatea înființându-se la 30 decembrie 1944, dar funcționând efectiv cu acest statut din toamna anului 1962⁵⁴. Mai mult, în perioada crizei economice, pentru economii bugetare s-a propus desființarea Școlilor Normale din Banat. Intenția guvernului a provocat nemulțumiri și proteste în mediile culturale și politice bănățene. Școala Normală din Timișoara, unde se pregăteau și învățători pentru românii din Iugoslavia, era considerată un “factor de culturalizare și românizare din Banat”. Datorită prestigiului dobândit și calității procesului de învățământ erau școlarizați aici și elevi sârbi pentru a deveni învățători în localitățile sârbești din România, la școlile primare de stat și confesionale. Peste 9% din numărul elevilor ce urmau cursurile Școlii Normale din Timișoara erau de etnie germană, cu toate că în Timișoara funcționa și Școala Normală Germană “Banația”⁵⁵. Se încerca desființarea Școlii Normale chiar dacă în Timișoara funcționau 6 școli secundare românești paralel cu 22 școli în limba minorităților⁵⁶. În urma intervenției parlamentarilor bănățeni la Dimitrie Gusti, ministrul Instrucțiunii Publice, Cultelor și Artelor și la Petre Andrei, subsecretar de Stat la același minister, guvernul a renunțat la desființarea Școlii Normale din Timișoara. Datorită acestor demersuri și-au putut continua activitatea și Școlile Normale din Caransebeș și Lugoj, aflate și ele în pericol de desființare.

Dezamăgirea bănățenilor a fost determinată și de eșuarea altor proiecte culturale: înființarea la Timișoara a unei Mitropolii, a unei Opere, a unui Teatru, Studioul de Radio etc. Toate acestea figurau într-un amplu program cultural sintetizat în formula “Zonă culturală”. Aceasta trebuia să cuprindă orașele situate în regiunile de graniță. Primele inițiative în acest sens au început încă din primii ani de după război. La 5 noiembrie 1921, Consiliul Orășenesc Timișoara solicita Ministerului Artelor constituirea unei “Zone culturale” în regiunile de graniță, cu centrele în Timișoara, Cluj, Cernăuți și Chișinău. Solicitarea a rămas fără răspuns, la fel ca multe alte demersuri făcute în deceniile trei și patru. Proiectul cultural nu s-a bucurat

de sprijinul guvernelor de la București, mai mult publicistul bănățean Constantin Miu-Lerca constata cu amărăciune că: "Tendențele de a crea ceva durabil întâlnesc pretutindeni zidurile de opreliște ale unui buget vitreg față de preocupările noastre intelectuale, iar sistemul de unificare cu furca dă ultima lovitură proiectatei zone culturale"⁵⁷. Lucrurile nu se vor schimba nici după ce România a depășit perioada crizei economice și a intrat într-o etapă de evidente realizări economice și culturale, așa cum consemna și ziarul *Vestul* din 13 noiembrie 1936: "Noi suntem la graniță, o centură de orașe mari, de la Timișoara la Satu Mare și Sighetul Marmăției, orașe care trebuie să fie tot atâtea fortărețe culturale ale vieții noastre de stat românesc. Și nu sunt, numai din cauză că an de an se sustrag toate forțele care ar putea să le înviorizeze și să le dea viață... De 18 ani, numai cărăm de aici și nu aducem în loc nimic."

Depopularea Banatului a constituit un alt factor de îngrijorare și nemulțumire a bănățenilor, fiind relaționată cu politica socială a guvernelor ce s-au perindat la conducerea României. Fenomenul era real, consecință a ratei reduse a natalității și ratei ridicate a mortalității, dar mult amplificat în deceniul al patrulea printr-o susținută acțiune mediatică. Presa bănățeană, dar nu numai, abundă de articole în acest sens, unele având o tentă alarmistă: "Pierim!"⁵⁸, "Problema populației bănățene"⁵⁹ "Piere Banatul?"⁶⁰, "Depopularea Banatului"⁶¹, "Problema depopulării Banatului"⁶², "Se stinge și Banatul"⁶³, "Banatul moare"⁶⁴, "Scăderea populației bănățene este o problemă națională"⁶⁵, "Piere populația românească din Caraș"⁶⁶, "Banatul, cimitirul neamului?"⁶⁷ etc. "Astra", Institutul Social Banat-Crișana și Institutul de Igienă și Sănătate publică din Cluj au organizat numeroase conferințe și cercetări monografice referitoare la cauzele și consecințele scăderii populației în Banat. Fenomenul depopulării este caracteristic și orașelor din Banat⁶⁸, chiar dacă aici el este atenuat de migrațiile din mediul rural sau din alte județe, dar mai ales din satele și comunele bănățene⁶⁹. Potrivit cercetărilor întreprinse de universitarul clujean dr. Petru Râmneanțu, un bun cunoscător al problemei depopulării Banatului, în 1930 populația satelor bănățene scăzuse cu 50. 144 locuitori comparativ cu anul 1910. Situația era vizibilă în 454 din cele 586 comune rurale din Banat⁷⁰. Peste 20 de sate românești s-au depopulat complet în acest interval de timp. S-a ajuns la această situație datorită unui spor natural redus – 4,4% față de 11,9-25,4% cât era în celelalte zone ale țării⁷¹ – consecința directă a planingului bănățean cu 1-2 copii. Banatul

imita în privința natalității țările occidentale, dar mortalitatea era mai ridicată decât în aceste țări, datorită nivelului de trai, standardului igienic, cultural și social inferior și bugetului insuficient alocat sănătății. De aceea, intelectualii bănățeni au înțeles că pentru depășirea situației se impun eforturi conjugate atât din partea organelor administrative și serviciilor sanitare cât și din partea Școlii, Bisericii și instituțiilor culturale din Banat. "Să ne ducem în popor! – îndemna o gazetă bănățeană preocupată de rezolvarea acestei probleme – Din duminică în duminică, din sărbătoare în sărbătoare și să le vorbim, nu despre frământări politice, nu despre idoli de lut, ci despre viață, despre iubire, îmbrăcând haina simplității și sincerității copiilor. Copilul este iubire. Unde nu-i iubire nu sunt nici copii"⁷². Își va asuma Regionala "Astra Bănățeană" sarcina coordonării acestor acțiuni.

Numeroși intelectuali bănățeni și-au manifestat deschis nemulțumirea pentru faptul că autoritățile centrale din București nu au căutat să atenueze efectele politicii demografice anterioare Marii Uniri și nu au încurajat elementul românesc din Banat și în special din Timișoara. Într-adevăr, în perioada interbelică nu s-a forțat un proces de românizare sau de asimilare a altor naționalități. Deși românii erau majoritari în Banat, în Timișoara conform recensământului din 1930, după mai bine de un deceniu de conducere românească, aceștia rămăneau minoritari cu un procent de populație de 26,4%. Abia în 1938 românii reprezentau majoritatea relativă în structura demografică a orașului, dar locuitorii de naționalitate maghiară și germană formau 49,5% din populația orașului și dețineau "poziții mult mai importante în viața economică și socială"⁷³. În 1939, doar 14,2% din proprietarii întreprinderilor particulare mici și mijlocii erau români și doar 10% din personalul de conducere sau de specialitate din întreprinderile industriale era de naționalitate română⁷⁴.

Politica școlară și culturală promovată de guvernele României în perioada interbelică a avut un caracter democratic, urmărindu-se respectarea drepturilor și aspirațiilor minorităților ce conviețuiau în Banat. În anul 1924 din cele 147 de clase primare ce funcționau în Timișoara 72 erau maghiare, 40 germane, 28 românești, 4 evreiești și 3 sârbești. În învățământul secundar funcționau 36 de clase la școlile medii – 27 maghiare, 5 românești și 4 germane – și 6 licee, 4 frecventate în cea mai mare parte de elevi maghiari, germani și evrei și 2 românești⁷⁵. În 1940 statul român susținea în Banat 9 grădinițe, 129 școli primare și 12 școli secundare minoritare⁷⁶. Naționalitățile ce trăiau în Banat aveau 33 de ziare

și reviste în limba maternă, 11 tipografii și 18 librării⁷⁷. În perioada 1934-1936 s-au susținut în Banat 645 reprezentații teatrale, dintre care 314 în limba maghiară, 172 în limba română, 96 în limba germană și 63 în alte limbi⁷⁸.

Aceste realități puteau provoca nemulțumirea unor intelectuali români ce s-au simțit nu o dată frustrați înainte de Unire, în încercarea de a promova interesele românilor și care în România Mare doreau, dacă nu o inversare a raporturilor cel puțin o mai rapidă impunere a elementului românesc. O parte a neîmplinirilor le puneau pe seama minorităților considerând în mod eronat că aceștia, "dominând presa, teatrul, viața economică, o mână de oameni, prezenți pretutindeni și totdeauna, folosindu-se ostentativ de limba maghiară ori germană pe stradă, cafenele, localuri publice și prăvălii"⁷⁹, ar stânjeni afirmarea spiritualității românești și implicit progresul Banatului. În realitate, lucrurile stăteau altfel, existând o toleranță reciprocă și o bună colaborare interetnică, chiar dacă existau și interese diferite.

Până la Marea Unire au existat momente importante în mișcarea națională când bănățenii și ardelenii s-au situat pe poziții diferite, fără însă să se poată vorbi de o rivalitate între Banat și Ardeal. Oportunitățile și mijloacele de acțiune puteau fi diferite, dar obiectivul rămânea același. În perioada interbelică lucrurile s-au schimbat, bănățenii acuzând deseori Ardealul de trădarea idealurilor comune și de o colaborare deloc dezinteresată cu Bucureștiul împotriva Banatului. Și în această privință, suspiciunile bănățenilor erau doar parțial susținute cu argumente. Într-adevăr, Ardealul era mult mai bine reprezentat nu numai în funcțiile politice și administrative, dar și în conducerea instituțiilor religioase. De aceea, avocatul și publicistul Mihai Gropșianu a protestat cu vehemență atunci când la Congresul Național Bisericesc din 1932 au fost aleși în Consiliul Central Bisericesc, din partea Mitropoliei Ardealului numai ardeleni: Alexandru Lapedatu, Octavian Goga și Silviu Dragomir⁸⁰. Or, din această Mitropolie făcea parte și Banatul, iar unii dintre intelectualii bănățeni și în primul rând Cornel Comeanu, prin studiile făcute și autoritatea de care se bucurau în lumea laică și ecleziastică se considerau îndreptățiți să facă parte din acest for. În fața acestei situații, deputații bănățeni participanți la Congres au protestat pentru că "și în domeniul religios, interesul bisericilor cată să fie reprezentat tot prin deputații ardeleni. Ajunge tutela Ardealului!"⁸¹.

Într-un editorial publicat în ziarul *Vestul* cu titlul: "Pentru ce suntem regionaliști?", Constantin Miu-Lerca argumentează și susține sintagma "Ideea bănățeană" – asupra căreia vom reveni –, considerând că numai prin promovarea permanentă a intereselor Banatului s-ar putea schimba soarta acestei provincii ajunsă "anexă decorativă a Ardealului, rezervor de scurgere a zgurii regătenești și Canaan de căpătuire a tuturor"⁸². Când în primăvara anului 1932 s-a hotărât ținerea unui Consiliu de Miniștri la Cluj pentru a se discuta în mod special problemele Ardealului și Banatului, Cornel Corneanu, șeful parlamentarilor bănățeni a protestat, susținând că problemele Banatului nu se identifică cu cele ale Ardealului și de aceea ele trebuie discutate la Timișoara și nu la Cluj, pentru că "Banatul își are nevoile lui distincte"⁸³. Ca urmare a acestor proteste susținute și de presa bănățeană, la 5 august 1934 a avut loc și la Timișoara un Consiliu de Miniștri prezidat de premierul Gheorghe Tătărescu și o consfătuire a parlamentarilor liberali din Banat și Ardeal. Făcându-se mesagerul bănățenilor, Cornel Corneanu, care era și președintele organizației liberale din județul Severin i-a solicitat premierului sprijinul pentru realizarea mai multor obiective: înființarea Mitropoliei Ortodoxe la Timișoara, a Universității de Vest prin aducerea Facultății de Drept din Oradea, a Institutului Antirabic, a Sanatoriului de tuberculoză, asigurarea posibilităților de tranzit spre Apus, port liber pentru Timișoara pe canalul Bega etc.⁸⁴. Spre dezamăgirea bănățenilor, doar Institutul Antirabic s-a înființat în această perioadă.

Deopotrivă realizări și neîmpliniri, satisfacții și frustrări, speranțe și deziluzii au influențat intelectualitatea și mentalul colectiv bănățean ce vor încerca să se impună printr-o formulă proprie numită "bănățenism". Sintagma, ce se dorea a fi și un program complex ce viza forme variate de afirmare – economie, viață politică, cultură și civilizație – s-a structurat pe parcursul a mai multor decenii, cunoscând mai multe etape și forme de promovare. S-a plecat de la formula "Banatu-i fruncea" ce era titlul unui volum de poezii publicat în anul 1908 de poetul dialectal George Gârda⁸⁵ și s-a ajuns la "Ideea bănățeană" sau "Problema bănățeană", concept preferat în deceniile trei și patru.

Reluând și dezvoltând formula "Banatu-i fruncea" într-o broșură cu același titlu, publicată la Lugoj în 1929, Petru Nemoianu atrăgea atenția celor care o ignoră sau o ironizează că ea "nu înseamnă numai o diferențiere pur geografică, ci și o bază de zestre sufletească, cu care pe

drept cuvânt ne putem mândri. < Banatu-i fruncea> este sinteza unor nobile năzuințe sub toate raporturile vieții: național-politice, cultural-artistice, economice etc. <Banatu-i fruncea> nu se întemeiază pe orgoliul unei provincii care geme sub belșugul bogățiilor materiale – căci sărăcia noastră nimeni nu o vede – ci această lozincă însumează calități și virtuți care au pus o bază solidă programului acestei provincii, în toate direcțiunile”⁸⁶. Și în anii următori Petru Nemoianu va susține prin intermediul publicațiilor bănățene, sau în cadrul unor conferințe publice ținute la Institutul Social Banat-Crișana importanța și prioritățile Banatului⁸⁷.

Unul dintre conceptele cele mai utilizate în deceniul al patrulea în presa bănățeană și în special în paginile revistei culturale *Fruncea* din Timișoara era cel de “Idea bănățeană”. Prin acest concept, C. Miu-Lerca, Nicolae Ivan, Traian Topliceanu, Grigore Bugariu și alți intelectuali bănățeni recunoscuiți prin fervoarea cu care susțineau interesele Banatului atrăgeau atenția asupra individualității și dezideratelor provinciei. Conceptul a fost fundamentat de Cornel Corneanu într-o broșură publicată în 1934 sub același titlu, ce cuprinde șapte discursuri ținute de autor cu diferite ocazii, toate având drept punct comun argumentarea priorităților Banatului. La fel ca majoritatea intelectualilor bănățeni din perioada interbelică și Cornel Corneanu susținea că: “Așezarea sa geografică, firea și obiceiurile populației, interesele sale naționale, bisericești, culturale, economice, financiare și industriale, solul, ființa și mai pe sus de toate sufletul său, fac din Banat o provincie distinctă, care nu îngăduie – fără o adâncă perturbare a obștei bănățene – o contopire a ființei sale provinciale cu altă provincie, oricât de intensă ar fi fost colaborarea noastră în trecutul de opresiune națională”⁸⁸. Colaborarea cu celelalte provincii era considerată mai necesară ca niciodată, pentru a se înfăptui și unirea sufletească complementară celei politice, administrative și legislative, dar în opinia aceluiași autor “înțelegem să ne menținem în raporturile de egalitate și de independență politică și nu admitem sub nici o împrejurare o poziție de inferioritate sau o știrbire a crezului politic al întregului Banat, concretizat în „ideea bănățeană”⁸⁹. Acest crez era fundamentat pe principiul “solidarității naționale”, enunțat la Lugoj, “la Adunarea generală din 1896 a “Astrei” de genialul dr. Alexandru Mocioni și susținut la 10 iunie 1919 de 70 000 de bănățeni adunați, ca și odinioară la 1848, tot pe < Câmpul libertății> al Lugojului, cerând integritatea Banatului.” De aceea,

“ideea bănăţeană” excludea cu fermitate “orice tendinţă de separaţiune de la trunchiul milenar al Ţării mame şi orice încercare de a elupta pe seama vreunei dintre provinciile alipite o autonomie proprie potrivit constitutiei şi ideii de stat unitar român”⁹⁰. Condamnând federalismul şi susţinând promovarea intereselor Banatului şi conjugarea eforturilor pentru consolidarea României Mari, C. Corneanu respingea “regionalismul distrugător al unităţii naţionale”, dar, în acelaşi timp, nu accepta ca Banatul să fie “la discreţia nici a regionalismului ardelenesc, dar nici a celui regăţenesc.” Ideea bănăţeană” şi-a găsit o importantă susţinere în mediul intelectual bănăţean fiind considerată “poate singura uşă de intrare în împărăţia... sufletului românesc” pentru că ea solicita “emularea economică, socială, culturală şi morală între provincie şi provincie”⁹¹. Cu alte cuvinte, nu se cereau privilegii speciale pentru Banat, nu se dorea dezavantajarea celorlalte zone ale ţării prin susţinerea priorităţilor bănăţenilor ci se solicita Bucureştiului să ducă o politică nediscriminatorie care să încurajeze munca şi competiţia şi să favorizeze dezvoltarea specifică a tuturor provinciilor statului naţional. Această dezvoltare ar fi fost o garanţie a progresului şi evoluţiei României Mari.

Într-un articol publicat în revista *Fruncea*, Traian Topliceanu folosea şi conceptul de “Problemă bănăţeană”, dar sensul era acelaşi, pentru că obiectivele programului de susţinere a priorităţilor Banatului şi mijloacele de realizare a acestor obiective erau identice⁹². Ambele concepte erau expresia “bănăţenismului” promovat în deceniile trei şi patru ale perioadei interbelice⁹³. Cu o nedisimulată mândrie, bănăţenii etalau o serie de priorităţi obţinute în cele mai diverse domenii. În Banat s-au pus bazele siderurgiei româneşti, s-au construit primele căi ferate şi prima locomotivă, s-au realizat primele poduri sudate. Aici s-a edificat primul teatru şi au apărut primele coruri şi fanfare. Timişoara a fost primul oraş din România unde s-a introdus tramvaiul cu cai şi primul oraş din Europa iluminat electric stradal. În Banat s-a manifestat fenomenul cultural unic al scriitorilor ţărani, editori de ziare şi reviste, autori de poezii, de romane şi de articole publicistice⁹⁴. “Cu tenacitate demnă de invidiat bănăţenii de atunci descoperă şi afirmă gloria înaintaşilor”, prin dezvelirea unor monumente ale unor personalităţi remarcabile – Dimitrie Ţichindeal, Eftimie Murgu, Alexandru Mocioni, Vincenţiu Babeş, Coriolan Brediceanu, Ion Vidu, Ion Drăgălina –, aducerea în ţară a osemintelor lui E. Murgu sau tipărirea unor lucrări importante pentru Banat semnate de Nicolae Stoica de Haţeg, Francesco Grisellini, Evlya Celebi,

Aurel Cosma, Ion Lotreanu etc.⁹⁵. Nu întâmplător titlurile multor lucrări apărute în această perioadă – Traian Birăescu, *Turcii în Banat*; Coriolan Buracu, *Din istoria Banatului*; Gheorghe Catană, *Chipuri și graiuri din Banat*; Aurel Cosma, *Istoria presei române din Banat*; Gh. Cotoșman, *Din trecutul Banatului*; Ion Lotreanu, *Monografia Banatului*⁹⁶ etc – cât și a celor mai multor publicații – *Curierul Banatului*, *Voința Banatului*, *Analele Banatului*, *Chemarea Banatului*, *Deșteptarea Banatului*, *Drapelul Banatului*⁹⁷ etc – subliniau manifest apartenența la provincie.

Forma predilectă de promovare a bănațenismului în deceniul al patrulea a fost susținerea regionalismului cultural. Acesta nu era o creație bănațeană, găsindu-și adepți în rândul unor intelectuali de prestigiu – Nicolae Iorga, Dimitrie Gusti, Perpessicius, Ion Clopoțel etc – ce se pronunțau pentru o descentralizare culturală, care să mobilizeze energiile locale și să permită diferitelor regiuni ale țării să contribuie cu specificul lor la îmbogățirea culturii naționale. Într-o lucrare publicată în 1936 sub titlul *Organizarea culturală regională*, Ion Clopoțel preluând ideea lui Gusti de a susține un regionalism cultural care să realizeze o grupare a tuturor factorilor de cultură dintr-o regiune istorică, propune mai multe centre culturale regionale – Brașov, Sibiu, Cluj, Oradea, Arad și Timișoara – și un program de activități care să se bucure de girul și sprijinul statului prin instituțiile din teritoriu. Nu puteau lipsi din acest program acțiuni social-culturale vitale pentru progresul societății românești: combaterea analfabetismului și organizarea asistenței medicale la sate prin cămine școlare în care să funcționeze și dispensare medicale, organizarea unor expoziții de artă și istorie, constituirea unui fond cultural prin subvenții locale și sprijin din partea statului, susținerea unei edituri pentru scriitorii locali, efectuarea de anchete monografice sistematice și intervenții pentru îndreptarea neajunsurilor constatate etc⁹⁸. Autorul consideră regionalismul cultural drept “cheia de boltă a satisfacerii revendicărilor populare și instrumentul cel mai sigur al unificării sufletești”. În susținerea importanței regionalismului cultural, Ion Clopoțel prezintă și experiența altor țări, care prin descentralizarea culturală au rezolvat importante probleme culturale. Susținând rolul benefic al descentralizării culturale, Perpessicius considera că regionalismul cultural nu putea să afecteze unitatea spirituală a românilor, ci dimpotrivă, s-o promoveze, pentru că el “generează fapte ce rămân și se adaugă fiind întemeiat pe cunoașterea amănunțită, istorică și spirituală a unei așezări, unui oraș, unei provincii”⁹⁹.

Pentru bănățeni, regionalismul era conceput ca un amplu program cultural, care să solidarizeze toate energiile și capacitățile regiunii în promovarea intereselor și priorităților și asigurarea unui loc bine definit în cadrul României Mari. Într-un articol publicat de Sever Bocu în primele numere ale ziarului *Vestul* sub titlul "Regionalismul, forță naționalistă", cotidianul timișorean partizan declarat al regionalismului¹⁰⁰ lua atitudine împotriva celor care deturnau sensul cuvântului, acuzându-i pe bănățeni de orgoliu și chiar de sectarism. "Iubindu-mi regiunea, lucrez la întărirea ei! Prin asta întăresc neamul și patria"¹⁰¹. Se cuvine a fi remarcat faptul că regionalismul cultural a fost îmbrățișat nu numai de cea mai mare parte a intelectualilor bănățeni grupați în jurul unor publicații cunoscute și apreciate – *Voința Banatului*, *Vestul*, *Fruncea*, *Luceafărul*, *Vrerea*, *Acțiunea* etc. –, dar și de oameni politici reprezentativi pentru Banat: Sever Bocu, Aurel Cosma, Cornel Corneanu, Petru Nemoianu etc. La începutul anului 1932, într-un articol publicat în *Vestul* sub titlul "Front unic bănățean", Bocu cerea tuturor intelectualilor bănățeni înscriși în diferite partide politice să colaboreze pentru a forma un front unic regionalist cu scopul de a apăra interesele Banatului¹⁰². Astfel de apeluri se vor face constant până la înființarea Regionalei "Astra Bănățeană".

Alături de *Vestul*, revista culturală timișoreană *Fruncea*, condusă de Nicolae Ivan s-a remarcat prin eforturi stăruitoare de popularizare și susținere a regionalismului cultural. Printr-o serie de articole de fond, cu titluri semnificative – "Regionalim și naționalism"¹⁰³, "Ideea bănățeană și regionalism cultural"¹⁰⁴, "Sensul regionalismului"¹⁰⁵ etc. – semnate de Grigore Bugariu sau Ștefan Gomboșiu, se încerca clarificarea sensului regionalismului cultural și relaționarea lui cu naționalismul și bănățenismul. Se acredita ideea că doar o mișcare regionalistă "va dezgropa din mormântul uitării tot ce-i frumos, tot ce-i bine, tot ce-i eroic și nobil în sufletul poporului dintr-o regiune anumită"¹⁰⁶. Numai pe această cale "valorile născute într-o regiune" pot fi ridicate "la rangul valorilor naționale". Regionalismul cultural bănățean nu putea fi suspectat de sectarism pentru că, susținând progresul Banatului, nu excludea progresul celorlalte zone ale țării și în ultima instanță progresul țării, ci dimpotrivă, Banatul putea fi un model și un îndemn la competiție. El nu putea pune în pericol "unitatea poporului român, pentru că baza acestui regionalism" era "o emulare spirituală între provincie și provincie"¹⁰⁷.

Dincolo de un acceptat "gasconism bănăţean"¹⁰⁸, descentralizarea în general, şi cea culturală în special, chiar dacă era motivată şi benefică pentru Banat, ca de altfel pentru toate provinciile ţării, era departe de a rezolva toate problemele acestor provincii. Bănăţenii îşi puneau prea multe speranţe în regionalismul cultural.

Primele încercări de unire a forţelor culturale au avut loc la începutul anului 1922, când conducerea Primăriei Timişoara a convocat elita culturală şi politică bănăţeană pentru a constitui un Comitet Artistic Regional. Acesta trebuia să susţină priorităţile momentului: constituirea unui colectiv permanent de operă şi teatru în Timişoara, reorganizarea Conservatorului comunal din Timişoara, îmbogăţirea fondului documentar al Muzeului de Arheologie şi Istorie din Timişoara, înfiinţarea Academiei de Pictură şi Sculptură la Timişoara¹⁰⁹ etc. Tot în 1922, din iniţiativa lui Ion Vidu s-a constituit Asociaţia Corurilor şi Fanfarelor din Banat, ce se va remarca printr-o susţinută activitate de educaţie muzicală¹¹⁰. Cuprinzând 150 de coruri şi 80 de fanfare, Asociaţia a organizat cursuri pentru 45 de dirijori ţărani şi 60 de învăţători, concursuri şi festivaluri regionale, având un rol important în mişcarea muzicală bănăţeană¹¹¹. Pentru promovarea manifestărilor artistice, a interesului pentru arta naţională şi a gustului artistic în rândul bănăţenilor, 43 de artişti – pictori, sculptori, arhitecţi, peisagişti, artişti decorativ – şi iubitori de artă din Banat au înfiinţat, la 21 ianuarie 1923, Asociaţia Bănăţeană de Arte Frumoase cu sediul la Timişoara, avându-l ca preşedinte pe Iosif Velceanu, profesor la Liceul C. Diaconovici-Loga¹¹². Activitatea se va intensifica după 1933, când, prin mutarea la Timişoara a Şcolii de Arte Frumoase din Cluj, s-a înfiinţat în oraşul de pe Bega Academia de Arte Frumoase.

Înfiinţarea la 21 mai 1932 a Institutului Social Banat-Crişana, din iniţiativa unor intelectuali bănăţeni grupaţi în jurul lui Cornel Grofşoreanu, a constituit un moment important în instituţionalizarea culturală a Banatului¹¹³. Organizat în şapte secţii sub conducerea unui comitet al cărui preşedinte de drept era rectorul Şcolii Politehnice din Timişoara, institutul şi-a propus cercetarea realităţilor sociale şi culturale din vestul ţării şi alcătuirea de studii şi monografii prin care să atragă atenţia şi să sprijine autorităţile în eliminarea situaţiilor negative. Îmbinând cercetarea ştiinţifică cu ancheta monografică, intelectualii bănăţeni s-au oprit asupra unor importante probleme socio-culturale: depopularea Banatului, efectele urbanizării satului bănăţean, asistenţa medicală, analfabetismul, datini,

obiceiuri, folclor etc.¹¹⁴. Rezultatele acestor cercetări, cât și importante studii istorice, geografice, juridice, economice etc. au fost publicate în *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, una din cele mai prestigioase publicații bănățene¹¹⁵. Contribuind la prestigiul Banatului, Institutul Social Banat-Crișana a oferit unor importanți intelectuali posibilitatea afirmării în diverse domenii: Cornel Grofșoreanu, Iosif Nemoianu, Traian Topliceanu, Ioachim Miloia, Virgil Birou, Emil Botiș, Traian Birăescu, Melentie Șora etc.

La 26 iunie 1936 și scriitorii bănățeni și-au constituit o asociație regională pentru a-și putea promova interesele: Asociația Scriitorilor Români din Banat, "Altarul Cărții"¹¹⁶. Mulți scriitori din Banat considerau că "Bucureștiul, în domeniul slovei, face același lucru pe care îl face și în viața politică și economică: trăiește și prosperă din ceea ce dă provincia. Literaților bănățeni [le] sunt închise drumurile către editurile mari pe care le are Bucureștiul. Poetul, eseistul, romancierul bănățean este privit la București ca provincial stângaci, neobișnuit cu viața de metropolă mare", dar "mediocritățile tuturor cafenelelor se bucură de cel mai larg sprijin"¹¹⁷. Pentru a contracara asemenea atitudini și a se impune în viața culturală și literară, scriitorii bănățeni s-au organizat într-o asociație regională. Din această asociație făceau parte nume de prestigiu ale scrisului bănățean: C. Miu-Lerca, Virgil Birou, Petre Sfetca, Ioachim Miloia, Pavel Belu, Grigore Popiți, Traian Topliceanu, Anișoara Odeanu, Melentie Șora, Aurel Peteanu, Nicolae Țirioi, Aurel Cosma, Ion Stoia Udrea, Dorian Grozdan etc. Pe teritoriul Banatului funcționau și alte asociații regionale – Cercul Academic Bănățean, Asociația Învățătorilor Bănățeni, Cercul Juridic Bănățean etc. – dar cea mai importantă asociație culturală regională a fost Regionala "Astra Bănățeană"¹¹⁸, care a coordonat timp de un deceniu mișcarea culturală din Banat.

Regionalismul cultural, chiar dacă a reușit o mai bună promovare a specificului bănățean, a fost departe de a rezolva nemulțumirile subiective și obiective ale bănățenilor.

Dumitru Tomoni
Liceul Făget

NOTE

1. Gheorghe Jurma, *Descoperirea Banatului*, Reșița, Edit. Timpul, 1994, p. 18
2. Traian Vuia, *Le Banat (Timishana)*, Paris, 1918, p. 5
3. Cornel Corneanu, *Ideea bănățeană. Cuvântări*, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1934, p. 26
4. Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial 1716-1778*, Timișoara, Editura de Vest, 1997, p. 6
5. Ioan Munteanu, Vasile M. Zaberca, Mariana Sârbu, *Banatul și Marea Unire 1918*, Timișoara, Edit. Mitropoliei Banatului, 1992, p. 71-73; vezi și Radu Păiușan, *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire*, Timișoara, Edit. de Vest, 1993, p. 129; Vasile Dudaș, *Aurel Cosma (1867-1931)*, Timișoara, Edit. Mirton, 1998, p. 65.
6. Elena Borugă, *Traian Vuia 1872-1950. Studiu monografic și catalog*, Timișoara, Edit. Mirton, 1999, p. 35;
7. *Drapelul*, Lugoj, an. XIX, nr. 90-91 din 11 septembrie 1919, p. 2.
8. Dr. Avram Imbroane, *Testament politic. Din publicistica unui liberal bănățean*, ediție îngrijită de Adrian Onică și Roxana Pătrașcu, Timișoara, Edit. Marineasa, 2003.
9. Gheorghe Iancu, *Campania electorală pentru alegerile parlamentare din 1919 în circumscripțiile Transilvaniei*, *Studia universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia*, XVIII, fasc. 1, 1973, Cluj-Napoca, p. 110-111; *Idem*, *Desfășurarea și rezultatele alegerilor parlamentare din noiembrie 1919 în circumscripțiile Transilvaniei*, *Studia universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia*, XIX, fasc. 1, 1974, Cluj-Napoca, p. 123
10. Silviu Dragomir, *Banatul românesc*, Ediție îngrijită de Viorica Goicu, Timișoara, Edit. Augusta, 1999, p. 76-80; vezi și Stelian Mândruț, *Stabilirea frontierei Banatului după primul război mondial (1918-1924). Impact și consecințe*, *Studii de istorie a Banatului*, XXIII-XXIV-XXV, 1999-2001, Timișoara, Edit. Universității de Vest, 2002, p. 133-135.
11. I.D.Suciu, *Traian Vuia. Noi contribuții documentare*, *Studii. Revistă de istorie*, 26, nr. 2, 1973, p. 371; vezi și Ioan Munteanu, *Sever Bocu (1874-1951)*, Timișoara, Edit. Mirton, 1999, p. 58.
12. Biblioteca Națională, m.s. 25869; vezi și Traian Vuia, *Scrisori*, Ediție îngrijită de Dumitru Tomoni, Timișoara, Edit. de Vest, 2000, p. 35.
13. *Voința Banatului*, Timișoara, an. III, nr. 48 din 2 decembrie 1923.
14. *Ibidem*.
15. Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, Edit. Paideia, 1999, p. 17 (în continuare: Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX...*).
16. *Istoria României între 1918-1944. Culegere de documente*, coordonator Ioan Scurtu, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1982, p. 199-204.
17. Ion Clopoțel, *Criza democrației în România*, Cluj, Edit. Revistei "Societatea de mâine", 1926, p. 12.
18. Keith Hitchins, *România 1866-1947*, Ediția a II-a, București, Edit. Humanitas, 1998, p. 389; vezi și I. Ciupercă, *Opoziție și putere în România anilor 1922-1928*, Iași, Edit. Universității Al. I. Cuza, 1994, p. 37.

19. *Istoria românilor*, vol. VIII. *România întregită (1918-1940)*, coordonator Ioan Scurtu, București, Edit. Enciclopedică, 2003, p. 231.
20. Aurel Cosma, *Prin Timișoara de altădată*, Timișoara, Editra Facla, 1977, p. 12.
21. Marcel Știrban, *Din istoria României...*, p. 95; vezi și Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX...*, p. 125.
22. *Voința Banatului*, an. IV, nr. 1 din 6 ianuarie 1924; vezi și Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX...*, p. 126.
23. Vasile Dudaș, *Aurel Cosma (1867-1931)*, Timișoara, Edit. Mirton, 1998, p. 89.
24. *Ibidem*, p. 92.
25. *Nădejdea*, Timișoara, an. I, nr. 21 din 8 mai 1921.
26. *Gazeta Făgetului*, Făget, an. I, nr. 2 din 26 august 1921.
27. Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României de la începuturi – 1859 până în zilele noastre – 1995*, București, Edit. Machiavelli, 1995, passim; *Colț de țară*, Timișoara, an. IV, nr. 80 din 15 februarie 1939.
28. Ministrul Lucrărilor Publice (19 ianuarie 1922-30 octombrie 1923).
29. Ministru al Banatului (10 noiembrie 1928-6 iunie 1930).
30. Subsecretar de Stat la Ministerul de Interne (1 februarie-23 noiembrie 1939).
31. Subsecretar de Stat la Ministerul Agriculturii și Domeniilor (4 iulie 1940-26 ianuarie 1941).
32. Gheorghe Cotoșman, *Rezidentul regal Alexandru Marta în slujba Banatului*, Caransebeș, 1940; vezi și *Voința Banatului*, an. XVIII, nr. 35 din 28 august 1938.
33. *Vestul*, Timișoara, an. V, nr. 1249 din 4 decembrie 1934.
34. *Ibidem*, nr. 389 din 15 august 1931.
35. *Ibidem*, nr. 388 din 14 august 1931.
36. *Ibidem*, nr. 390 din 16 august 1931.
37. *Acțiunea*, Lugoj, an. I, nr. 26 din 4 noiembrie 1934.
38. *Răsunetul*, Lugoj, an. XI, nr. 32 din 7 august 1932.
39. *Ibidem*, nr. 1247 din 30 noiembrie 1934.
40. Sever Bocu, *Drumuri și răscruci*, vol. II, București, 1945, p. 234; vezi și Ioan Munteanu, *Sever Bocu 1874-1951*, Timișoara, Edit. Mirton, 1999, p. 27.
41. Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1918-1930*, București, Edit. Humanitas, 1998, p. 163.
42. Ioan Scurtu, *Din viața politică a României (1926-1947)*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 55; vezi și *Istoria Partidului Național Țărănesc. Documente 1926-1947*, volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Elexandru Cebuc, București, Edit. Arc 2000, 1994, p. 22.
43. *Acțiunea*, an. II, nr. 8 din 17 februarie 1935.
44. Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timiș. Monografie*, Timișoara, Edit. Marineasa, 1998, p. 155 (în continuare: Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timiș...*).
45. *Ibidem*, nr. 745 din 23 februarie 1933.
46. C. Stoicănescu, *Un aspect al vieții naționale și economice la frontiera de Vest*, *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, Timișoara, an. IV, nr. 15, 1936, p. 92; Vezi și Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timiș*, p. 147.
47. C. Groșoreanu, *Banatul de altădată și de totdeauna*, Timișoara, 1946, p. 54.
48. Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timiș*, p. 173.
49. Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent...*, p. 277.

50. *Banatul*, Timișoara, an. II, nr. 107 din 28 noiembrie 1920; vezi și Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timișoara. Monografie*, Timișoara, Edit. Mirton, 2002, p. 399 (în continuare: Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timișoara...*).
51. *Ibidem*, p. 399.
52. *Timișoara*, an. III, nr. 5 din 29 martie 1936.
53. *Vestul*, an. V, nr. 1032 din 1 martie 1934.
54. Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timișoara...*, p. 411.
55. *Vestul*, an. IV, nr. 746 din 24 februarie 1933.
56. *Ibidem*, nr. 745 din 23 februarie 1933.
57. *Ibidem*, nr. 760 din 12 martie 1933.
58. *Voința Banatului*, an IV, nr. 4 din 27 ianuarie 1924.
59. *Răsunetul*, an. XII, nr. 48 din 26 noiembrie 1933.
60. *Vestul*, an. V, nr. 1199 din 2 octombrie 1934.
61. *Fruncea*, Timișoara, an. II, nr. 2 din 12 ianuarie 1935.
62. *Graiul românesc*, Timișoara, an I, nr. 11 din 1 mai 1935.
63. *Porunca vremii*, București, an. IV, nr. 129 din 9 iunie 1935.
64. *Reșița*, an. II, nr. 3 din 19 ianuarie 1936.
65. *Acțiunea*, Lugoj, an. III, nr. 3 din 19 ianuarie 1936.
66. *Reșița*, an. III, nr. 37 din 12 septembrie 1937.
67. *Ibidem*, nr. 38 din 19 septembrie 1937.
68. Direcția județeană Timiș a Arhivelor Naționale, Fond *Primăria municipiului Timișoara*, dosar 36/1934, f. 39-41 (în continuare: D.J.T.A.N. ...).
69. *Anchetă monografică în comuna Belinț*, Timișoara, 1938, p. 75-86; *Monografia comunei Sârbova*, Timișoara, 1939, p. 61-64.
70. *Fruncea*, an. III, nr. 6 din 9 februarie 1936.
71. *Acțiunea*, an. III, nr. 2 din 12 ianuarie 1936.
72. *Graiul românesc*, an I, nr. 11 din 1 mai 1935.
73. Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timișoara...*, p. 152.
74. *Dacia*, Timișoara, an. I, nr. 69 din 12 octombrie 1939.
75. *Monitorul oficial al orașului Timișoara*, nr. 9, 1924, p. 74.
76. Virgil Birou, *Năzuințe și realizări*, Timișoara, Edit. Institutului Social Banat-Crișana, 1941, p. 90 (în continuare: Virgil Birou, *Năzuințe...*).
77. *Ibidem*, p. 96-98.
78. Idem, *Situația culturală în Banat*, *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, an. IX, mai-august 1941, p. 194.
79. C. Grofșorean, *op. cit.*, p. 47.
80. *Răsunetul*, an. XI, nr. 44 din 30 octombrie 1932.
81. *Ibidem*.
82. *Vestul*, an. III, nr. 634 din 30 septembrie 1932.
83. *Ibidem*, nr. 1082 din 5 mai 1934.
84. *Ibidem*, nr. 1158 din 10 august 1934; Cornel Corneanu, *op. cit.*, p. 9-20.
85. George Gârda, *Banatu-i fruncea*, Budapesta, Edit. "Poporul român", 1908.
86. P. Nemoianu, *Banatu-i fruncea*, Lugoj, Tipografia Națională, 1929, p. 3.
87. Idem, *Banatu-i fruncea ...*, *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, an. IV, nr. 13/1935, p. 43-49; *Fruncea*, an. II, nr. 13 din 30 martie 1935.
88. Cornel Corneanu, *op. cit.*, p. 5.

89. *Ibidem*.
90. *Ibidem*, p. 25.
91. Fruncea, an. II, nr. 43 din 15 februarie 1935.
92. Traian Topliceanu, *Ideea bănăţeană sau Problema bănăţeană*, *Ibidem*, nr. 41 din 1 decembrie 1935.
93. C. Miu-Lerca, *Bănăţenism şi creaţie*, *Revista Institutului Social Banat-Crişana*, an IV, nr. 22-23, aprilie-septembrie 1938, p. 16-36.
94. Gabriel Ţepelea, *Plugarii condeieni din Banat*, Bucureşti, Edit. "Cercul bănăţenilor", 1943; Iosif Stănilă, *Un fenomen bănăţean: ţărani scriitori, ţărani gazetari, ţărani compozitori*, Reşiţa, Edit. Timpul, 1994; Vasile Rămneanţu, Lucian Ciucurel, *Istoricul gazetei „Cuvântul satelor” (Scris de Ion Ciucurel)*, Timişoara, Edit. Mirton, 2005, p. 9.
95. Gheorghe Jurma, *op. cit.*, p. 17.
96. Aurel Bugariu, *Bibliografia Banatului 1918-1943*, *Revista Institutului Social Banat-Crişana*, an XI, ianuarie-aprilie 1943, p. 66-125; vezi şi Al. Rusu, *Contribuţii la bibliografia istorică a Banatului*, *Studii de istorie a Banatului*, Timişoara, nr. 1/1969, p. 173-196; I. Crăciun, *Bibliographie de la Transylvanie roumaine 1916-1936*, Cluj, 1937; Lucia Turc, *Bibliografia istorică a Transilvaniei (1936-1944)*, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 1998.
97. Petru Vintilă, *Presa cotidiană şi periodică bănăţeană după Unire*, *Banatul. Contribuţii la cunoaşterea unei provincii*, Bucureşti, 1943, p. 31-36.
98. Ion Clopoşel, *Organizarea culturală regională*, Bucureşti, 1936, p. 36.
99. *Vestul*, an. II, nr. 340 din 18 iunie 1931.
100. Sever Bocu, *În loc de program*, *Ibidem*, an. I, nr. 1 din 1 mai 1930.
101. *Ibidem*, nr. 7 din 9 mai 1930.
102. *Ibidem*, nr. 426 din 10 ianuarie 1932.
103. Fruncea, an. II, nr. 42 din 8 decembrie 1935.
104. *Ibidem*, nr. 4 din 26 ianuarie 1936.
105. *Ibidem*, nr. 37 din 26 septembrie 1937.
106. *Ibidem*, nr. 42 din 8 decembrie 1935.
107. *Ibidem*, nr. 4 din 26 ianuarie 1936.
108. G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, Ed. a II-a, Bucureşti, Edit. Minerva, 1982, p. 640.
109. *Voinţa Banatului*, an. II, nr. 24 din 8 ianuarie 1922.
110. *Răsunetul*, an. I, nr. 20 din 1 octombrie 1922; vezi şi Iosif Velceanu, *Corurile şi Fanfarele din Banat*, Craiova, Edit. Scrisul Românesc, 1929, p. 48.
111. Virgil Birou, *Năzuinţe...*, p. 78; vezi şi Filaret Barbu, *Asociaţia Corurilor şi Fanfarelor Române din Banat în Banatul. Contribuţii la cunoaşterea unei provincii*, Bucureşti, 1943, p. 51-53.
112. Iosif Velceanu, *Prima Asociaţie bănăţeană de arte frumoase*, *Luceafărul*, Timişoara, an. II, 1936, p. 533-536.
113. *Vrerea*, Timişoara, an. I, nr. 1 din 24 mai 1932; vezi şi *Vestul*, an. III, nr. 691 din 13 decembrie 1932; *Înfiinţarea Institutului Social Banat-Crişana*, *Revista Institutului Social Banat-Crişana*, an. I, nr. 1/1933, p. 30-35.
114. Ion Negru, *După zece ani de activitate Revista Institutului Social Banat-Crişana*, an. X, mai-august 1942, p. 298-301; vezi şi Carmen Albert, Valeria Leu, *Din Istoria cercetării sociologice în Banat: Dimitrie Gusti, Anton Golopenţia, Cornel Groşorean şi Institutul Social Banat-Crişana (1932-1944) "Banatica"*, Reşiţa, Edit. Banatica, nr. 14, 1996, p. 347-385.

115. Emil Botiș, *Raportul redacției asupra activității Revistei Institutului Social Banat-Crișana de la 1932-1942* "Revista Institutului Social Banat-Crișana", an. X, mai-august, 1942, p. 314-339; vezi și Alexandru Rusu, *Revista Institutului Social Banat-Crișana I (1933)-XV (1946)*. *Indice bibliografic*, Tipografia Universității Timișoara, 1970.
116. *Reșița*, an. II, nr. 29 din 19 iulie 1936; vezi și *Suflet nou*, Comloșu-Mare, an. III, nr. 6-7, iunie-iulie 1936.
117. *Reșița*, an. II, nr. 29 din 19 iulie 1936.
118. Virgil Birou, *Năzuințe...*, p. 67-76.

ESPOIRS ET DÉSILLUSIONS DANS LE BANAT DE L'ENTRE-DEUX-GUERRES. LE RÉGIONALISME CULTUREL

(Résumé)

La formation de la Grande Roumanie par l'union de toutes les provinces roumaines avec le Royaume de la Roumanie a suscité un grand horizon d'attente parmi les Banatiens. Une fois la domination magyare supprimée, les Banatiens s'attendaient à ce que la nouvel État roumain bénéficie d'un cadre de développement beaucoup plus favorable.

Après 1918, les espoirs de beaucoup de Banatiens vont se transformer en désillusions. L'union politique réalisée au 1er Decembre 1918 n'a pas été suivie par l'union spirituelle. Il y avait des différences, spécialement en ce qui concerne la mentalité, entre les Roumains banatiens et ceux de l'Ancien Royaume. En même temps, la politique des gouvernements de Bucarest s'est orientée vers l'appui des régions moins développées que le Banat. Beaucoup de représentants des autorités centrales nommés en Banat n'étaient pas banatiens. C'est pourquoi dans la quatrième décennie du XXe siècle, un mouvement culturel fait son apparition dans le Banat, „le banatienisme" ou „l'idée banatienne" qui se propose de promouvoir prioritairement les intérêts du Banat. La forme spécifique de promotion de ces intérêts était le régionalisme culturel. Il ne supposait pas l'autonomie territoriale mais seulement la promotion des intérêts économiques, sociaux et culturels du Banat dans le cadre de la Grande Roumanie.

POZIȚII ANTIMASONICE ÎN PRESA INTERBELICĂ LUGOJEANĂ

Răzvan Pinca

Cuvinte cheie: *presa lugojeană interbelică despre masonerie*

Keywords: *Banat, Lugoj, press, masonry*

Problema francmasoneriei în presa interbelică lugojeană începe să fie în centrul atenției în anii '30 ai secolului XX, din momentul în care fascismul cunoaște o puternică ascensiune și are o atitudine violentă împotriva francmasoneriei. Fiind o societate discretă, despre francmasoneria lugojeană din această perioadă nu avem prea multe informații și documente interne, cunoscându-se doar faptul că încă din perioada antebelică aici ființa loja „Del” ce aparținea de Marea Lojă Simbolică a Ungariei de Rit Ioanit și care a fost percepută de contemporani ca „reuniune de binefacere” (având în vedere activitățile filantropice) sub numele de „Filiala logei mari simbolice din Ungaria”¹. În lipsa datelor concrete despre ce însemna masoneria lugojeană în această perioadă de sfârșit de secol XIX și început de secol XX putem doar să presupunem că avea aceleași preocupări, principii, concepte ca și celelalte loji din orașele apropiate cu care comunica cu siguranță. Făcând o paralelă între activitatea lojii lugojene și cele care au ființat în aceeași perioadă de timp în Arad, ale căror documente au fost parțial publicate, aflăm că loja arădeană Concordia a desfășurat numeroase activități filantropice contribuind la îmbunătățirea situației copiilor orfani prin construirea unui orfelinat, înființând o cantină a săracilor și susținând material tinerii săraci și studioși cărora le-a achitat taxele școlare, îmbrăcăminte și întreținerea acestora fiind suportate tot de către lojă, aceasta îngrijindu-se și de îmbunătățirea situației bolnavilor de tuberculoză². Poziția masonilor arădeni față de societatea contemporană reiese din cadrul discursului-program al venerabilului lojii Concordia, Abrai Lajos, care declara că scopul masoneriei este acela ca prin intermediul individului să se ajungă la perfecționarea întregii societăți, iar

progresul societății și unitatea umanității pot fi realizate doar prin dragostea față de aproape. Pentru realizarea acestor idealuri „masoneria trebuie să se constituie într-o veritabilă școală unde să fie elaborate principii morale în concordanță deplină cu evoluția și imperativele societății”³. La întrebarea: „Care este rolul masoneriei în societatea modernă?” - oratorul aceleiași loji arădene Concordia, Szomogy Gyula, răspunde că scopul ei este acela de a menține nivelul Țelurilor morale, prin mijloace specifice, atât în sferele înalte ale puterii, cât și în cele de jos ale mulțimii, nu face politică și nu susține primatul unei religii sau alteia, în schimb respectă interioritatea religioasă a fiecărui individ și încurajează o viață morală⁴. Cât despre aderarea la ordinul masonic conform Constituției și Regulamentului lojii Szecheny din Arad, putea deveni mason orice persoană majoră, cu o bună reputație, independentă și animată de scopuri nobile⁵. Cu siguranță și loja masonică lugojeană a avut aceleași principii care au stat la baza funcționării instituției masoneriei.

În 1921 guvernul maghiar dizolvă toate lojile de pe teritoriul Ungariei, acestea trecând „în adormire” și dispune confiscarea tuturor averilor, pe care le trece în patrimoniul statului. În aceste condiții cele 21 de loji masonice ce activau pe teritoriul Transilvaniei și care aparțineau de Marea Lojă Simbolică a Ungariei de Rit Ioanit, își continuă activitatea, iar din 1924 se reorganizează sub titulatura de „Marea Lojă Simbolică din România” cu sediul la Brașov⁶.

După Primul Război Mondial, societatea românească devine una a contrastelor dominată pe de-o parte de subdezvoltare, cu o țărănime înapoiată și o clasă de mijloc aproape inexistentă, clișeu specific în această parte a Europei, iar pe de altă parte de timida industrializare și urbanizare, acestea din urmă, consecințe ale începerii unui proces de modernizare, de reformă politică și economică după modelul occidental.

Cu o populație preponderent rurală, 77,8% în 1920 și 81,8% în 1939, ce avea mentalități și sentimente tradiționale greu de schimbat și a cărei principală ocupație era agricultura, ce reprezenta și principala sursă de venituri, relațiile sociale fiind determinate în mare măsură de proprietatea funciară⁷, economia românească a mai avut de suferit și în urma crizei economice mondiale de la începutul anilor `30, ale cărei efecte se vor simți pe parcursul întregului deceniu făcând loc incertitudinilor economice și politice⁸.

Pe plan local, situația catastrofală în care se aflau agricultura, industria și comerțul județului Severin reiese din rapoartele periodice ale Prefecturii: „Situația agricolă în 1926 a fost dezastruoasă. Revărsările de apă, în proporții neobișnuite, întâmplare la 1 ianuarie și 31 iunie – au nimicit recoltele, în bună parte, așa, că media la cereale pe județ a fost de 400 kg de jugăr, ceea ce înseamnă că a fost foarte slabă.”⁹... „În urma crizei economice și de producție ce, de altcund, nu-ș are cauza numai în intern ci și în constelațiunile economice – industriale externe, o făcut ca industria și comerțul să simtă și în județul nostru anumite neajunsuri”¹⁰.

În condițiile în care populația județului era în proporție de 90% formată din agricultori¹¹, o situație ușor ameliorată o întâlnim în perioada ulterioară crizei economice mondiale, din 1933 și până în 1937 după cum reiese dintr-un alt raport al Prefecturii județului Severin: „În decursul celor patru ani, observăm în primul rând o revenire la normal chiar un progres în mai toate ramurile de activitate. Criza economică începută în 1929 o putem considera în această perioadă ca anihilată ...”¹².

Un raport asemănător dar cu referire la nivel național a fost întocmit și de Camera de Comerț și Industrie din Timișoara în anul 1935: „Analizând situația din România în lumina constatărilor situației economiei mondiale, vedem că economia noastră națională numai într-o măsură foarte restrânsă a prezentat simptome de prosperitate față de anii trecuți”¹³.

În contextul arătat mai sus și în condițiile în care generația de după Unire era în căutarea unui nou mod de viață și a unor noi deziderate, într-o democrație mai mult teoretică și într-o perioadă de instabilitate politică în care campaniile electorale erau marcate de violență, în care aspirațiile se surpă, iar maturizarea tinerilor se produce în frustrare și nesiguranță, energiilor acestora li s-au oferit puține alternative, stagnarea economică și chiar posibilitatea unei depresii au fixat limite oricăror încercări de consolare¹⁴. Astfel se dezvoltă o ideologie de extremă dreaptă naționalistă și fascistă cu un pronunțat caracter mistic și religios, mai degrabă un fel de misticism religios și naționalism romantic ce își are sorginea în caracterul special al creștinismului românesc și care proliferază un puternic curent antisemit ce antrenează aproape toate partidele¹⁵.

Putem vorbi de o mișcare socială în adevăratul sens al cuvântului definită de sociologie ca o acțiune colectivă ale cărei instrumente sunt: zvonurile, moda, panica, isteria de masă, mulțimea și publicul¹⁶. De o

orientare puternic populară și etnică, extrema dreaptă exploatează, deseori, stările emoționale ale aderenților căutând să legitimizeze ura și violența susținând superioritatea unora și inferioritatea altora, dorind reîntoarcerea la tradițiile unor vremuri și societăți trecute¹⁷. Se constituie astfel un naționalism etnocultural caracteristic secolului XX care slăbește statul atât economic cât și instituțional, acest aspect putând fi constatat din lipsa corespondenței dintre vorbă și fapte¹⁸. Toate acestea se înscriu în campania de românizare a vieții economice și spirituale a țării tipică anilor '30, pe această temă fiind editate broșuri și susținute conferințe¹⁹.

Devenind o chestiune generală a noilor state naționale apărute după primul război mondial, antisemitismul e ridicat la rangul de chestiune economico-socială, culturală și politică de primă importanță²⁰. Departate de a fi o problemă rasială și nici măcar religioasă, în România, antisemitismul a reprezentat o problemă de natură economică și națională fiind dezbătute și accentuate chiar la nivel parlamentar teme ce vor deveni clasice: evreul care controlează economia națională, invazia evreiască, evreul-dușman al națiunii române, evreul în presă, demonizarea evreului, etc²¹.

Într-o societate care a întrerupt în numele rațiunii orice comunicare cu un univers simbolic și în care identitatea este dată de consumul de produse născocite chiar și de tip intelectual, psihologic și de comportament, masoneria, este privită ca un mic grup privilegiat și asociată fenomenului evreiesc deși între acestea nu există nici o legătură, structurile masonice au o organizare specifică, în rândurile lor putând fi întâlniți bărbați de rase, etnii, statut social sau confesiuni diferite. Evident presa de propagandă s-a concentrat asupra problemei evreiești și implicit asupra masoneriei accentuând caracterul ocult al acesteia, evreii și masonii fiind acuzați cu consecvență de conspirații malefice și acțiuni ce erau intenționat prezentate demagogic, cu conținut mincinos și interviuri false, unui public cu un nivel de educație nu foarte înalt. Sunt susținute conferințe publice și editate cărți care denigrează lojile masonice și pe membrii acestora, una dintre aceste apariții editoriale la Lugoj fiind cartea *Franco-Masoneria*, în prefața căreia Dr. Victor Bârlea atrage atenția asupra caracterului umanist, cosmopolit, anticreștin, antinațional și antireligios al masoneriei și asupra „procedelor ipocrite” folosite de masoni²². Publicația care a editat în paginile sale, începând chiar cu primele apariții, cele mai numeroase și vehemente articole cu caracter antimasonic a fost săptămânalul *Acțiunea* care a apărut în Lugoj începând cu anul 1934. Astfel, conform unuia dintre primii

semnatori ai articolelor antimasonice „masonul știe să se plieze, să se acomodeze – prin minciună, cinism și perfidie – timpului, împrejurărilor și locului unde acționează”²³, iar masoneria „a desvoltat cea mai nefastă activitate distructivă, istoria și mai ales perioadele revoluțiilor, ne este martoră. Armele pe cari le folosește sunt minciuna, ipocrizia și asasinatul cu toată gama monstruozițărilor revoluționare”²⁴.

În acest sens, unul dintre cei mai zeloși contestatari lugojeni ai masoneriei și ai evreității a fost Corneliu Zasloți²⁵ în concepția căruia încă înainte de sfârșitul primului război mondial, lojile masonice au studiat și au propus crearea unui supra-guvern internațional având același „vis” cu evreii, visul fiind „realizarea Republicii generale europene sub numirea de Statele-Unite ale Europei, care ar urma să fie conduse în mod autocrat de fii lui Israel”. Pentru a fi mai convingător citează diverse surse privind activitatea ocultă a lojilor masonice și a idealului comun cu evreii: „La congresul Uniunii Universale a Tineretului Evreesc, din 4 august 1926, masonul Iustin Godard proclamă că jidovii sunt cel mai sigur susținător al Societății Națiunilor, care, câtuși de puțin, dar le datorează și lor existența sa.” . . . „S.N. așa cum se prezintă azi nu-i decât o creațiune masonică.” . . . „Franc-Masoneria va fi agentul de propagandă a acestei concepții de pace și de fericire universal, Societatea Națiunilor”, finalitatea demersului său fiind „exterminarea sentimentului național și a principiului suveranității statelor naționale, totul în favorul imperialismului tirano-dictatorial al iudeo-Masoneriei”²⁶. În sprijinul teoriei conform căreia masoneria reprezintă o adevărată forță a răului, autorul o face responsabilă și de izbucnirea războiului civil din Spania care în concepția lui se datorează „republicanilor masono-socialiști”²⁷, de exercitarea controlului asupra mai multor garnizoane militare spaniole, precum și a tuturor sindicatelor muncitorești²⁸, de „devastările, profanările, distrugerile și incendierile de biserici, mănăstiri, sedii episcopale, a Universității de arte frumoase din Madrid, agresiuni și chiar asasinate ascunse”²⁹.

Semnatorii articolelor, care prin conținutul lor îndemneau la agitație populară, se voiau a fi reprezentanții tuturor nemulțumiților, indiferent de statut, de la muncitori și țărani la comercianți și intelectuali pe care îi considerau potențiale victime, deși propaganda desfășurată în epocă nu găsește întotdeauna receptivitate în rândurile auditoriului, stârnind chiar interesul acestuia pentru modelele precedente de cultură.

Același Corneliu Zasloți își exprimă în mod repetat atitudinea antimasonică și antidemocratică în presa interbelică lugojeană: „În fața internaționalismului umanitarist iudeo-masonic, se ridică naționalismul totalitar creștin sau chiar păgân (Turcia)”.

Printr-o luare de poziție foarte tranșantă contestă ordinea democratică de drept, pe care o consideră de tradiție iudeo-masonică în ideea repudierii „partidelor politice sistem democratic cari divizează națiunea în tabere adverse și crearea unui *partid unic* care să se confunde cu Națiunea, cu nevoile și aspirațiunile ei”³⁰.

În paginile aceluiași ziar propune și un sistem politic salvator, în concepția lui acesta fiind național corporatismul, adevărat mit al comunității naționale ideale: „Sistemul politic-economic în care să realizează mai bine ideia de stat național totalitar, este național corporatismul. Numai național corporatismul împacă interesele patronilor cu ale muncitorilor . . . Acestea sunt ideile fundamentale pe cari *Liga Național Corporatistă* a d-lui Mihail Manoilescu, vrea să le facă cunoscute și apoi realizate”³¹.

În cadrul conferinței *Spre un nou ideal al omenirii* susținută la Oravița în sala mare a Prefecturii pe 31 octombrie 1936 la invitația Despărțământului Astreii din Caraș, Corneliu Zasloți subliniază „rolul iudaismului și francmasoneriei în mânărea lumii spre idealul numit al *stângii*, iar noul ideal spre care merge omenirea este doctrina corporatistă, care în România este susținută de prof. Mihail Manoilescu”³².

Declarându-se un puternic susținător al fascismului ca soluție a problemelor sociale și economice dar și ca rezolvare a problemei evreiești, Corneliu Zasloți prezintă o analiză din perspectivă proprie a fascismului și antifascismului, identificând totodată masonul cu primejdia bolșevică: „fascismul nu este numai un regim politic oarecare, ci fascismul este o doctrină completă în genul ei. Mai mult: este un fel unic de a vedea viața; este o concepție superioară și unitară de stat. Principiile conducătoare în *fascism* sunt: ideia națională și ideia creștină. ... *Fascism* înseamnă Națiune și Creștinism. *Antifascism* înseamnă ateism și cosmopolitism, rezumate în masonerie și comunism ... cea mai periculoasă și distructivă coaliție ocultă, a zilelor noastre. Dumnezeu și Satana. Spiritualismul creștin, creator a adevăratei culturi și civilizații, și materialismul ateu al *fericirii roșii*. Roma și Moscova; doctrina naționalistă-creștină și Marele Orient (masonic) din Paris și de aiurea ... Hristos și Iuda!”³³.

În situații de criză și tensiuni în interiorul structurilor sociale hotărâtor este instrumentul recuceririi unei identități compromise³⁴. Astfel apar miturile politice ce solidarizează societatea în fața pericolului din partea celuilalt fie el real sau imaginar: barbarul, străinul, vecinul, etc³⁵. Naționalismul exploatează abil imaginea străinului care este suspectat de rău, aducător de nenorociri, în această categorie fiind incluși toți cei care depășesc nivelul simțului comun³⁶.

Specific situațiilor de criză în lipsa unor transformări socio-mentale se dezvoltă și o literatură adecvată, o întreagă serie de opere istorice, filosofice, sociologice dar și cu caracter narativ, publicate în perioada interbelică, care critică realizările și perspectivele societății occidentale și promovează în imaginarul social ansamblurile mitologice: Conspirația, Salvatorul, Vârsta de Aur, Unitatea, etc. Cu cât insecuritatea unei colectivități este mai intensă cu atât tendința de a crede în acestea este mai mare. Forța răului, ascunsă, reală sau imaginară presupune existența unei conspirații, a unui complot, ideea fiind menită să stabilească o legătură imaginară între popor și conducători justificând astfel comportamentul ambelor părți³⁷.

Orice informație despre francmasonerie este relatată ca o știre de senzație, iar modul de prezentare este aproape apocaliptic, de cele mai multe ori acuzația principală fiind de distrugere a societății românești văzută ca societate ideală: „Organele polițienești au descoperit la Timișoara o vastă organizație masonică, unde funcționau ca membrii o sumedenie de persoane, între cari – durere – sunt și Români, dintre cei ce au avut conducere în Țara Românească. În aceste loji se punea la cale distrugerea elementelor cinstite românești. În aceste *hrube* după cum spune cotidianul *Poporul* din Timișoara, sub diferite numiri de loje, se pregăteau *conducătorii* nației. Aici împărțeau funcțiile, aci se designau *frații* între ei, dar numai ei, pentru diferite demnități, aici se punea la cale conștient de către cei puțini și inconștient de către cei mulți și proști distrugerea neamului și a țării prin ideile pe cari le cultivau și le răspândeau”³⁸.

Prin discursul său naționalist și xenofob de o mare încărcătură emoțională Victor Ungur face o asociere între francmasonerie și comunism: „Francmasoneria și Comunismul au același focar de alimentație: reaua aplicare a învățăturilor evanghelice.” . . . „Eu din punct de vedere a originii nu văd nici o deosebire între francmasonerie și comunism. Și fiindcă scopul lor este același: dominațiunea unei singure clase sociale, fără nici un statut

moral, - vom zice că francmasoneria nu e altceva de cât un comunism intelectual, iar comunismul o francmasonerie materială. Și una și alta însă, urmăresc distrugerea statului, nimicirea naționalismului și răsturnarea eticei.”³⁹... „Factorul principal dinamic și mesianic, deci revoluționar, al comunismului este iudaismul cu doctrina lui de imperialism universal, realizat prin orice mijloace, mai ales revoluția. Iudaismul dă acea unitate formidabilă frontului *stângii*; el, prin presa ce o are în mână, prin finanță unde este stăpân și prin aservirea conducătorilor de popoare neevrei cu ajutorul Francmasoneriei și diferitelor internaționale:”⁴⁰ ... „Scopul Moscovei este identic cu acela al Masoneriei și al Alianței Universale izraelite: dominația universală. Doctrina de bază îi este aceea iudeo-masonico-marxistă”⁴¹. Aceeași asociere între francmasonerie, comunism și iudaism o întâlnim și în articolele semnate de Corneliu Stegaru⁴².

Prin discursuri politice diverse dar întotdeauna adaptate situației, dând dovadă de un antisemitism obsesiv și o ură exacerbată față de masoni și încadrându-se în tipul de discurs atât de caracteristic fascismului, toate textele antimasonice sunt publicate într-o formă tendențioasă acest lucru reieșind și din faptul că se încearcă să se acrediteze ideea că francmasoneria este o sectă satanică aservită evreilor, marilor bănci și comunismului, lucru illogic avînd în vedere diferența de concepție dintre comunism și lumea capitalului, de-a lungul timpului masoneria nesustînând niciodată o dictatură a proletariatului.

Activitatea propagandistă din presa lugojeană de după 1930 care abundă în texte ce folosesc un limbaj agresiv cu revenirea obsesivă la aceleași teze, în care agresiunea evreiască ia forme variabile din cele mai neașteptate: francmasoneria, ateismul, marxismul, bolșevismul, războiul civil din Spania, etc., are o semnificație deosebită, în această perioadă se constată o abandonare treptată a structurilor democratice, vulnerabile și fragile, în favoarea unor forme specifice de fascism, soluționarea problemei evreo-masonice fiind condiționată de noul model de societate românească.

Răzvan Pinca
Muzeul de Istorie, Etnografie și Artă Plastică Lugoj,
str. N. Bălcescu, nr. 2, jud. Timiș;
e-mail: pincarazvan@yahoo.co.uk

1. *Raportul primarului oraşului Lugoj despre starea administraţiei orăşeneşti pe timpul din 1 Ianuarie 1911, până în 31 Decembrie 1911*, Lugoj, 1912, Tipografia Adolf Auspitz, p. 52.
2. Antoniu Martin, *Aspecte ale masoneriei arădene la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX*, Ed. Mirador, Arad, 2003, p. 35-42.
3. *Ibidem*, p. 54-55.
4. *Ibidem*, p. 60-61.
5. *Ibidem*, p. 49.
6. Paul Ştefănescu, *Istoria francmasoneriei române*, Ed. Miracol, Buc., 1999, p. 129-130.
7. Keith Hitchins, *România 1866-1947*, Ed. Humanitas, Bucureşti, 2004, p. 375-377.
8. Mihai Bărbulescu şi colaboratorii, *Istoria României*, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1999, p. 437.
9. *Raport asupra situaţiunei judeţului Severin pe anii 1925-1927*, Prefectura Judeţului Severin, Tipografia Ludovic Sziklai, Lugoj, 1927, p. 131.
10. *Ibidem*, p. 163.
11. *Dare de seamă asupra realizărilor din acest judeţ de la 15 Noemvrie 1933 până la 15 Noemvrie 1937*, Prefectura Judeţului Severin, Tipografia Naţională – Const. Danciu – Lugoj, Str. Şaguna, 1937, p. 95.
12. *Ibidem*, p. 99.
13. *Raport asupra activităţii Camerei de Comerţ şi de Industrie din Timişoara în anul 1935. Consideraţiuni asupra situaţiei economice generale*, în *Buletinul Camerei de Comerţ şi de Industrie din Timişoara*, 1936, an IX, nr.1, p.3, Tipografia „Victoria” Timişoara I.
14. Eugen Weber, *Dreapta românească*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1995, p. 123
15. Claudio Mutti, *Penele arhanghelului*, Ed. Anastasia, Bucureşti, 1997, p. 12-14.
16. Eugen Weber, *Op. cit.*, p. 14-17.
17. *Ibidem*, p. 10.
18. Victor Neumann, *Conceptul de naţiune în România*, în *Revista 22*, Bucureşti, 21-27.02.2006, p.10.
19. Dr. Alexandru Herlea, *Românizarea vieţii economice în Ardeal*, Tipografia „Lumina”, Orăştie, 1938.
20. Claudia Ursuţiu, *Teme antisemite în discursul parlamentar interbelic (1919-1931, Adunarea Deputaţilor)*, în *Identitate şi alteritate*, 3, 2002, Ed. Presa Universitară Clujeană, p. 394.
21. *Ibidem*, p. 395-417.
22. Dr. Victor Bârlea face o prezentare a cărţii în *Acţiunea*, an I, nr. 26, 28.10.1934, p. 3.
23. C. Mureş, *Ce este Franc-Masoneria?*, în *Acţiunea*, an I, nr.5, 10.06.1934, p.2.
24. C. Mureş, *Francmasoneria din Elveţia în pericol*, în *Acţiunea*, an I, nr. 3, 25.05.1934, p. 3.
25. Corneliu Zasloji a fost profesor titular-provizor de religie greco-cat. la liceul „C. Brediceanu” din Lugoj începând cu anul 1935, conform *Răsunetul*, an XIV, nr. 39, 22.09.1935, p. 3.
26. Corneliu Zasloji, *Societatea Naţiunilor. Cuvintele unui creştin naţionalist*, V, în *Acţiunea*, an II, nr. 2, 6.01.1935, p. 3-4.
27. Corneliu Zasloji, *Cum s'a ajuns la războiul civil din Spania. Sinteză istorică*, VII, în *Acţiunea*, an IV, nr. 2, 10.01.1937, p. 1.

28. *Ibidem*, VI, în *Acțiunea*, an IV, nr. 1, 1.01.1937, p. 1.
29. *Ibidem*, IX, în *Acțiunea*, an IV, nr. 10, 7.03.1937, p. 1.
30. Corneliu Zasloți, *Cadrul naționalismului*, în *Acțiunea*, an III, nr. 35, 6.09.1936, p. 1.
31. *Ibidem*.
32. Articol nesemnat, *Conferința d-lui profesor Corneliu Zasloți la Oravița*, în *Acțiunea*, an III, nr.44, 8.11.1936, p. 2.
33. Corneliu Zasloți, *Fascism și antifascism*, în *Acțiunea*, nr. 40, an II, 29.09.1935, p. 1.
34. Simona Nicoară, Toader Nicoară, *Mentalități colective și imaginar social*, Ed. Presa Universitară Clujeană/Mesagerul, Cluj-Napoca, 1996, p.174-175.
35. *Ibidem*, p. 177.
36. *Ibidem*, p. 199.
37. *Ibidem*, p. 179-180.
38. *Lojile masonice*, articol nesemnat, în *Răsunetul*, an XX, nr. 3, 19.01.1941, p. 2.
39. Victor Ungur, *Între Francmasonerie și Comunism*, III, în *Acțiunea*, an III, nr. 43, 1.11.1936, p. 2.
40. Corneliu Zasloți, *Cele două fronturi mondiale. Comunism – Naționalism*, în *Acțiunea*, an III, nr. 43, 1.11.1936, p. 1.
41. Idem, *Pace sau revoluție*, în *Acțiunea*, an II, nr.34, 18.08.1935, p. 1.
42. Corneliu Stegaru, *Revoluția ideologică*, în *Acțiunea*, an V, nr.2, 9.01.1938, p. 1.

ANTI-MASON VIEWS IN THE PRESS FROM LUGOJ IN THE INTER-WORLD WAR PERIOD

Summary

During the inter-world war period, in Romania, an extremist right-wing ideology develops which, through the propagandistic press and using an aggressive tone, proliferates a powerful anti-Mason and anti-Semite current.

Both Jews and Masons are repeatedly accused of evil conspiracies, destructions and assassinations; the idea that Freemasonry promotes atheism, Marxism and bolshevism is being accredited.

Of a powerful popular and ethnic orientation, the extreme right wing tries to legitimate hate and violence by supporting the superiority of some and the inferiority of others, wishing to return to the traditions of a society and times from the past.

ASPECTE PRIVIND COMERȚUL ÎN JUDEȚUL SEVERIN ÎN PERIOADA INTERBELICĂ ȘI ÎN ANII CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Eusebiu Narai

Cuvinte cheie: *Severin, comerțul între anii 1919-1945*

Keywords: *Severin County, trading between 1919-1945*

Creșterea relativă a puterii de cumpărare a populației și existența unei largi piețe de desfacere, coroborate cu reducerea sensibilă a șomajului au permis înflorirea comerțului în județul Severin în perioada interbelică. Numeroasele firme de profil răspândite pe teritoriul județului (Lugoj, Caransebeș, Orșova, Domașnea, Rusca-Montană, Făget, Gladna Montană etc) aveau – ca obiect – comercializarea cerealelor și derivatelor din cereale, articolelor de îmbrăcăminte și încălțăminte, animalelor și produselor animaliere de orice fel, băuturilor alcoolice, coloniilelor și delicatelor, lemnului, mărfurilor monopolizate ș.a.¹

Unele firme au dat faliment în urma limitării debușeelelor proprii sau a imposibilității achitării datoriilor contractate la bănci în anii crizei economice, însă situația s-a redresat rapid în perioada 1934-1937, pe fondul unui climat economic sănătos la nivel național.

De altfel, județele Caraș și Severin dispuneau, în anii 1937-1938, de un număr remarcabil de firme comerciale (342 firme individuale și 27 firme sociale). Oficiile vamale Lugoj, Orșova și Reșița jucau un rol foarte important în comerțul exterior al statului român: aproape toate mărfurile importate (cca 25.000 t) treceau prin oficiile vamale amintite, iar produsele exportate (aproximativ 5.000 t) erau vămuite la vămile de frontieră sau la cele special destinate acestui scop. Erau importate, de pildă: mașini și produse metalurgice, articole manufacturate, textile, fire de bumbac și mătase, argilă refractară, fier special, cocs, dolomită, grafit, minereuri și alte metale, cafea etc. Exporturile românești constau în: animale, păsări, pene,

ouă, lemne de foc, trunchiuri de tei, lemn de carpen, miere, piei de miel tăbăcite, feldspath măcinat, semințe de dovleac și articole din sticlă.

Comerțul cu cereale a fost o afacere profitabilă în perioada amintită: cerealele cumpărate direct de la producători, cu prețuri reduse, ajungeau la mori, unde erau prelucrate.

Comerțul cu vite din anii 1937-1938 și-a pierdut importanța, din diferite motive: contingente relativ puține; obținerea contravalorii devizelor prin B.N.R. după un interval de cca 6 luni; dificultăți privind formalitățile de export; riscuri de transport, moartea unui animal presupunând impunerea unei carantine și efectuarea unei anchete.

Comerțul cu lemne s-a dovedit foarte rentabil în acești ani, dublarea prețurilor la lemnele de foc și de construcții, față de anul 1936, permițând obținerea unor profituri semnificative².

Conform unei statistici întocmite de Camera de Comerț și Industrie Lugoj, în anul 1937 pe raza județului Severin își desfășurau activitatea 109 firme comerciale individuale conduse – în majoritate – de români, procentul celor patronate de reprezentanții minorităților germană și maghiară fiind în evidentă scădere față de anii precedenți: 4 *localuri de consumație*, 4 *depozite de băuturi alcoolice*, 46 *băcării*, 11 *firme de comercializare a produselor din carne*, 3 *firme de vânzare a produselor vegetale*, 6 *firme de comercializare a derivatelor din cereale*, 10 *societăți de transport*, o *firmă de valorificare a materialelor de construcție ș.a.m.d.*³

Merită amintiți cei 61 *debitanți de băuturi alcoolice* din județul Severin, concentrați în orașul Lugoj (1937), printre cei cu afaceri foarte profitabile numărându-se: Petru Vlădău, Victor Augner, Otilia Mayer, Hermann Grimm, Arthur Ambruș, Alexandru Öszi, Traian Șoșdean, Baumel Steiner, Maximilian Weiss, Gheorghe Murariu ș.a.⁴

Tot în anul 1937 pe raza județului Severin figurau 15 *farmacii* și *drogherii*, dintre care 6 în Lugoj și două în Orșova, celelalte 7 fiind răspândite în diverse localități (Caransebeș, Băile Herculane, Rusca-Montană, Făget, Ferdinand, Mehadia, Teregova)⁵.

În același an, cei 175 *măcelari* din județul Severin își desfășurau activitatea, cu precădere, în cele 3 orașe de pe cuprinsul județului (Lugoj – 52, Caransebeș – 15, Orșova – 11). Alți măcelari erau consemnați în următoarele localități: Rusca-Montană, Nădrag, Gladna Română, Obreja, Topleț, Margina, Băile Herculane, Armeniș, Făget, Cireșa, Pietroasa Mare, Teregova, Pecinișca, Ferdinand, Știuca, Bârza, Mehadia, Lalașint, Birchiș,

Iaz, Valea Mare, Târgoviște, Balinț, Căvăran, Dumbrava, Bata, Coștei, Jupalnic, Sâlha, Bichigi, Marga, Glimboca, Buceșnița, Bethausen, Țipari, Mănăștiur, Bodo, Ogradena Veche, Slatina Timiș, Iablanița, Dubova, Mărul, Vârciorova, Var, Domașnea etc⁶.

Comercianții de galanterie din județul Severin, în număr de 11 în anul 1937, se bucurau de o reală apreciere printre locuitorii județului. Majoritatea erau concentrați în reședința județului, Lugoj (6), ceilalți figurând pe raza localităților Caransebeș, Orșova, Făget, Băile Herculane și Ferdinand⁷.

Pentru protejarea intereselor comercianților din zonă era absolut necesară o mai bună organizare a acestora. Astfel, la sedința Camerei de Comerț și Industrie din Timișoara din 19 ianuarie 1939, prezidată de colonelul Eduard Giurcăneanu, a fost adoptată decizia federalizării tuturor Camerelor de Comerț de pe cuprinsul Banatului, pentru a asigura o reprezentare unitară a intereselor acestei categorii profesionale⁸.

Această hotărâre a fost dusă la îndeplinire în scurt timp. La începutul lunii mai 1939 s-a constituit, la Timișoara, *Federația Asociațiilor Comercianților din Ținutul Timiș*, în prezența rezidentului regal și a reprezentanților autorizați ai tuturor comercianților din ținut. În calitate de vicepreședinte al federației amintite a fost ales prim-inspectorul Axente Mureșanu, iar în Comitetul de Conducere au fost incluși comercianți de succes din Banat, precum Adalbert Bloch și Petru Iacob din Reșița⁹.

În interesul "păcii" sociale și al economiei naționale, statul român a părăsit starea de neintervenționism și, la 16 septembrie 1939, a fost publicat decretul—lege "pentru înfrânarea și reprimarea speculei", prin care a fost organizat și controlul prețurilor. Acest decret-lege stabilea că, pe viitor, se vor putea fixa prețuri maxime de vânzare pentru articolele de necesitate generală, iar până atunci instituie controlul prețurilor. În acest scop s-au limitat beneficiile comercianților de gros la 10%, iar acelea ale detailiștilor, la 20%, beneficii provenite din vânzarea mărfurilor declarate de necesitate generală. Pentru a putea fi controlată stricta executare a acestor dispoziții, comercianții cu amănuntul au fost obligați să afișeze și să eticheteze în mod vizibil prețul de vânzare al articolelor de necesitate generală.

Două luni mai târziu s-a limitat beneficiul comercianților detailiști la 12%, beneficiul comercianților de gros fiind menținut la nivelul de 10%. În luna martie 1940 s-a decretat înghețarea prețurilor.

În octombrie 1940 a fost definită *crima de sabotaj comercial, industrial și financiar*, precum și *delictul de sabotaj comercial*, în februarie 1941 fiind lărgită atât sfera *crimei* cât și aceea a *delictului de sabotaj*¹⁰.

De altfel, politica economică a regimului antonescian s-a caracterizat prin intervenția directă a statului, preocupat să asigure o producție cât mai mare pentru necesitățile războiului¹¹.

Deoarece măsurile luate de guvern s-au dovedit insuficiente pentru a stăvili urcarea prețurilor, decretul-lege din 2 mai 1941 interzicea comercianților: provocarea urcării prețurilor prin răspândirea de zvonuri false sau mijloace frauduloase; înțelegerea, refuzul sau vânzarea numai cu un anumit preț; instigarea în vederea refuzului de vânzare sau a majorării prețurilor existente; vânzarea cu lipsă la cântar sau măsurătoare; denaturarea sau falsificarea oricărui articol de comerț sau expunerea spre vânzare a unor asemenea articole; substituirea unui articol prin altul; distrugerea sau sustragerea unor produse din comerț, fără justificarea unor nevoi legitime industriale sau comerciale; dosirea de mărfuri sau alimente; schimbarea frauduloasă a prețurilor afișate.

Misiunea de a supraveghea aplicarea acestor măsuri a fost încredințată inițial Comisariatului General al Coordonării și aplicării măsurilor prevăzute în legile pentru reprimarea speculei, organ creat prin decretul-lege din 16 noiembrie 1939. De la 1 octombrie 1940, această însărcinare a revenit Ministerului Coordonării și al Statului Major Economic. În virtutea puterilor ce i s-au conferit, acest minister a dat numeroase decizii prin care a fixat prețurile pentru toate articolele de necesitate generală.

Printr-o decizie din 20 martie 1941, acest minister a stabilit o scară mobilă a beneficiilor maxime variind între 10% pentru produsele fabricate vândute direct angrosistului și 30 % pentru articolele vândute de detailist – altele decât cele alimentare.

Odată cu izbucnirea celui de-al doilea război mondial, *problema aprovizionării țării*, cu deosebire a centrelor urbane, devenise din ce în ce mai serioasă.

Pentru a coordona măsurile de aprovizionare a populației civile de la orașe pe de o parte, iar pe de altă parte, pentru a se determina – în legătură cu autoritățile militare – regiunile de aprovizionare ale diferitelor unități ale armatei, s-a creat, în noiembrie 1939, **Comisariatul General al Aprovizionării**, care a dăinuit până în august 1940.

La 1 octombrie 1940, **Ministerul** nou creat al **Coordonării și al Statului Major Economic** și-a asumat, în ceea ce privește aprovizionarea, următoarele însărcinări: de a organiza și conduce aprovizionarea generală; de a stabili regimul prețurilor; de a reglementa consumul general; era singurul organ îndreptățit să aprobe blocarea de materiale și mărfuri. Pe lângă fixarea prețurilor de vânzare a produselor, un alt instrument de acțiune al acestei instituții a fost raționalizarea consumului de materii prime cu deosebire în ramura alimentară, deci o intervenție fățișă a puterii publice în procesul de consumație a bunurilor.

În aprilie 1941, Ministerul Coordonării și al Statului Major Economic a fost desființat. La aceeași dată s-a creat, pe lângă Ministerul Economiei Naționale, **Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării** "*care va avea atribuțiunile desființatului Minister*". Noul minister avea largi atribuții: să dispună blocarea, rechiziționarea produselor și mărfurilor la producători, industriași, comercianți și orice deținători pentru nevoile armatei și ale populației civile; să dispună rechiziționarea de persoane pentru efectuarea muncilor, rechiziționarea de mijloace de transport, precum și de magazine și de silozuri și încă alte imobile care servesc pentru depozitarea sau conservarea diferitelor produse și mărfuri; să cumpere, prin mijlocirea armatei și a Institutului Național al Cooperăției, grâu, secară, orz și orzoaică, precum și făina provenită din aceste cereale și aflate la agricultori, la morile țărănești, precum și la casele de comerț de cereale (comercianți sau societăți sub orice formă). Ulterior, această misiune a fost îndeplinită de **Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării Armatei și Populației Civile**¹².

În anii celui de-al doilea război mondial toate cererile pentru înregistrarea firmelor industriale și comerciale de pe cuprinsul Banatului trebuiau aprobate de către Comisia specială, care funcționa la Timișoara și controla activitatea circumscripțiilor Camerelor de Comerț din Arad, Lugoj și Deva. Numai în cursul anului 1940 la circumscripția din Lugoj au fost înscrise 73 firme individuale (39 românești, 17 germane, 14 evreiești etc) și 5 firme sociale, dintre care 3 germane și una românească¹³.

În primăvara anului 1941 s-a constatat o nouă scumpire a bunurilor de larg consum. Prețurile mărfurilor și produselor alimentare au urcat zilnic, iar salariile nu reușeau să țină pasul cu această creștere. Foarte greu se descurcau familiile numeroase, mai ales cele cu copii mici.

Numărul brațelor de muncă din agricultură a scăzut permanent prin mobilizări, dar guvernul – pentru a face față greutăților alimentare – a luat

hotărârea de a raționaliza consumul grâului la orașe și înlocuirea lui parțială cu mălai. Trenuri și convoaie întregi de camioane germane treceau frontiera ducând în Germania produse alimentare. Ca urmare, consumul intern se restrânge în continuare și se reglementează din nou. Din ordinul Subsecretariatului de Stat al Aprovizionării, începând cu 12 ianuarie 1942, rația de pâine zilnică va fi de 300 g pentru adulți și 600 g pentru lucrătorii calificați din fabrici și uzine. Din 7 zile, prevedea același ordin, *"în 5 zile se va consuma pâine iar în restul zilelor mămăligă"*.

Anul 1944 a adus o înrăutățire, în continuare, a nivelului de trai. Datele informative venite către prefecturi din partea diverselor preturi, inclusiv cele de pe cuprinsul județului Severin, atestă starea de nemulțumire generală a populației din cauza lipsei de brațe de muncă pentru agricultură, a absenței articolelor de îmbrăcăminte și încălțăminte, la acestea adăugându-se concentrările. Prestațiile legate de necesitățile de război sunt suportate de populația cu veniturile cele mai mici, iar prețurile cresc vertiginos¹⁴.

***

Orașul Lugoj, centru politic al românismului bănățean vreme de mai multe secole, va înregistra o dezvoltare economică treptată, mai ales prin meșteșuguri și comerț. În anul 1910 un număr de 913 persoane erau ocupate în activități comerciale și bancare.

S-a consolidat – în societatea lugojeană – o pătură socială importantă, alcătuită din meseriași, comercianți și intelectuali români, care va avea un rol tot mai însemnat în viața publică bănățeană. Prin ea, Lugojul se impune în fruntea mișcării naționale până la Unirea din anul 1918.

După Adunarea Națională din 1 Decembrie 1918, la care Lugojul a fost reprezentat prin sute de români, orașul cunoaște un progres însemnat. O dezvoltare impresionantă înregistrează economia orașului. Recensământul din anul 1930 consemnează 1.373 persoane ocupate în comerț și credit¹⁵.

Până la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, orașul făcea un comerț intens cu cereale, fructe, animale și produse animale. Județul Severin fiind – în același timp – bogat în păduri, Lugojul era și un important centru al valorificării lemnului. În sprijinul comercianților din oraș erau organizate bălciuri de 4 ori pe an (8 februarie, 9 mai, 4 iulie și 17

octombrie), iar interesele lor erau apărate și de *Societatea comercianților* din localitate¹⁶.

În anul 1937 pe raza Lugojului figurau 13 *comercianți* cu afaceri foarte profitabile: fierăriile deținute de Eugeniu Mayer, Felix Schönborn și Carol Barth; manufacturile aflate în proprietatea lui Pavel Spitzer, Romulus Catin, Armin Hirschl și Elemer Türckl, ultimul fiind și comerciant de articole de îmbrăcăminte; magazinele de articole tehnice aparținând lui Ștefan Csorba, Apostol Dobrescu și asociaților săi; magazinul de articole de modă bărbătească, proprietar Iuliu Vincze; magazinul de coloniale en gros deținut de Ion Bancu ș.a.m.d.¹⁷. Pot fi amintite, de asemenea, alte *firme comerciale* care-și desfășurau activitatea în reședința județului Severin, precum: "Arthur Deutsch & Fiii" (comerț de pielărie și blănărie), înființată la 27 decembrie 1924, cu un capital social de peste 2.500.000 lei; "Kincs & Tauber" (comerț de coloniale en gros și en detail), constituită la 19 decembrie 1918, având un capital social de 1.000.000 lei; "Husveth & Hoffer" (tipografie și compacterie), întemeiată la 19 noiembrie 1906; "Alexandru Hutzl & Fiii" (comerț cu articole de modă), înființată la 31 august 1920; Tipografia "Corvin", constituită la 20 septembrie 1930; "Schultz & Comp" (comerț cu pielărie), întemeiată la 21 martie 1930; cafeneaua și restaurantul "Banatul", fondate la 15 octombrie 1932, având un capital social de 40.000 lei; "Pavel Fogl & Comp" (vânzare de ceramică), înființată la 1 aprilie 1936, cu un capital social de 100.000 lei etc¹⁸.

În anul 1939 activau în oraș 4 *societăți comerciale mari* (lemn, pielărie și coloniale)¹⁹.

Scăderea dramatică a nivelului de trai al populației, în condițiile stării de război și a impactului prevederilor Convenției de Armistițiu asupra economiei românești, a permis înflorirea speculei. Autoritățile centrale și locale au fost nevoite să adopte măsuri energice pentru stoparea acestui fenomen negativ. În acest sens, în decursul anilor 1943-1948 un număr de 283 comercianți din jurisdicția Camerei de Comerț și Industrie Lugoj (Lugoj, Turnu Ruieni, Băile Herculane, Rusca Montană, Cornereva, Bichigi, Caransebeș, Cireșa, Balinț, Sacul, Teregova, Orșova, Bata, Bocșa Vasiovei, Vermeș, Oravița, Iablanțița, Reșița, Ilidia, Fizeș, Bocșa Montană, Obreja, Răcăjdia, Ticvaniul Mare, Bocșa Română, Glimboca, Ramna, Iabalcea ș.a.m.d.) au suferit condamnări pentru sabotaj (6 luni lagăr sau 1 an închisoare), speculă (6 luni lagăr, contravenții, amenzi cuprinse între 5.000 – 2.000.000 lei) etc²⁰.

Inflația a atins cote alarmante în anii 1943-1944, din aceleași motive. Prezentăm, în continuare, *prețurile cu amănuntul* la alimentele de origine vegetală și animală, la combustibil și articole casnice, consemnate la Lugoj în perioada ianuarie – august 1944²¹:

Alimente de origine vegetală	Prețuri cu amănuntul (ianuarie 1944)	Prețuri cu amănuntul (august 1944)
Pâine integrală	33,33 lei/kg	48,33 lei/kg
Făină patiserie	110 lei/kg	127 lei/kg
Mălai țărănesc	30 lei/kg	30 lei/kg
Zahăr tos	170 lei/kg	225 lei/kg
Orez	350 lei/kg	364 lei/kg
Ulei de floarea – soarelui	240 lei/l	238 lei/l
Oțet (6°)	80 lei/l	80 lei/l
Fasole boabe uscată	32 lei/kg	32 lei/kg
Cartofi	10 lei/kg	15 lei/kg

Alimente de origine animală	Prețuri cu amănuntul (ianuarie 1944)	Prețuri cu amănuntul (august 1944)
Carne de vacă, calit. I	132 lei/kg	180 lei/kg
Carne de porc	210 lei/kg	210 lei/kg
Șuncă	-	440 lei/kg
Mezeluri	300 lei/kg	300 lei/kg
Lapte	35 lei/l	30 lei/l
Unt presat	660 lei/kg	660 lei/kg
Ouă proaspete	1.200 lei/100 buc	1.200 lei/100 buc
Găină vie	320 lei/buc	400 lei/buc
Gâscă vie	560 lei/buc	780 lei/buc

Combustibil și articole casnice	Prețuri cu amănuntul (ianuarie 1944)	Prețuri cu amănuntul (august 1944)
Lemne de stejar	3.500 lei/t	4.200 lei/t
Lemne de fag	3.500 lei/t	4.200 lei/t
Mangal	17 lei/kg	32 lei/kg
Petrol lampant	14,50 lei/l	21 lei/l
Alcool rafinat	760 lei/l	760 lei/l
Săpun de rufe	384 lei/kg	384 lei/kg
Sodă pentru rufe	27 lei/kg	48 lei/kg

Caransebeșul este situat pe țărmul drept al râului Sebeș, la răspântia liniilor de comunicație Timișoara – Orșova și Caransebeș – Hațeg și se extinde pe terasa ce se începe sub platoul numit "*Dealul Crucii*" și până la podul de fier, unde canalul sau ieruga orașului se revarsă în Timiș. La începutul secolului XX, Caransebeșul era al doilea oraș ca mărime din comitatul (județul) Caraș – Severin, sediul vechii Episcopii a Caransebeșului și al Comunității de Avere. În același timp, pe raza orașului funcționau o serie de instituții, precum: tribunalul regesc, județul cercual, o protopretură, un institut teologic și pedagogic diecezan ortodox român, un gimnaziu, o școală civilă de stat, o școală elementară de stat și una confesională română, două biserici ortodoxe române, o biserică catolică și un templu izraelit²².

Integrat în dezvoltarea României după Marea Unire, orașul Caransebeș era cunoscut mai ales ca un important centru comercial și financiar²³.

Documentele subliniază faptul că orașul Caransebeș concentra – în perioada interbelică – un număr mare de comercianți. Astfel, la o populație de 7.619 locuitori – în anul 1921 – erau consemnați 163 comercianți. Doi ani mai târziu erau înregistrați, în evidențele primăriei, 226 comercianți, iar în anul 1928 – 271 comercianți²⁴.

Cunoscut ca un vechi centru comercial, documentele atestă preocupările autorităților locale pentru organizarea și amenajarea târgului de vite, pentru vânzarea produselor alimentare și băuturilor alcoolice pe raza orașului ș.a.m.d.

La începutul crizei economice (1929) orașul se confrunta cu un declin comercial accelerat, falimentul firmei "*Severineana*" din localitate fiind o dovadă elocventă în această direcție²⁵.

Pe perioada celui de-al doilea război mondial rapoartele și dările de seamă întocmite de organele administrative furnizează informații despre starea de spirit a populației locale, care se confrunta cu lipsa de alimente și lemne de foc²⁶.

Creșterea relativă a puterii de cumpărare a populației și existența unei largi piețe de desfacere, coroborate cu reducerea sensibilă a șomajului au permis înflorirea comerțului în **județul Severin** în perioada interbelică. Se comercializau - cu precădere - cereale, articole de modă, animale, lemn, mărfuri monopolizate etc.

Unele firme comerciale au intrat în stare de faliment în urma limitării debușeelor proprii sau a imposibilității achitării datoriilor contractate la bănci, în anii crizei economice, însă situația s-a redresat rapid în perioada 1934 – 1937, pe fondul unui climat economic sănătos la nivel național.

În anii 1937 – 1938 județele Caraș și Severin dispuneau de un număr remarcabil de firme comerciale, iar oficiile vamale Lugoj, Orșova și Reșița jucau un rol foarte important în comerțul exterior al statului român.

Pentru protejarea intereselor comercianților din zonă era absolut necesară o mai bună organizare a acestora constituirea Federației Asociațiilor Comercianților din Ținutul Timiș – la începutul lunii mai 1939 – fiind un exemplu relevant în acest sens.

Odată cu izbucnirea celei de-a doua conflagrații mondiale se constată intervenția directă a statului în economie, menită să asigure o producție cât mai ridicată pentru necesitățile războiului, fiind afectat – în cel mai serios mod cu putință – inclusiv comerțul intern. În această perioadă toate cererile pentru înregistrarea firmelor industriale și comerciale de pe cuprinsul Banatului trebuiau aprobate de către Comisia specială, care funcționa la Timișoara și controla activitatea circumscriptiilor Camerelor de Comerț din Arad, Lugoj și Deva.

Anii 1941 – 1944 au fost marcați – și în județul Severin – de scumpiri repetate ale bunurilor de larg consum, introducerea sistemului de rații pentru mărfurile de strictă necesitate, absența articolelor de îmbrăcăminte și încălțăminte, "înghețarea" salariilor etc.

Orașul Lugoj, centru politic al românismului bănățean vreme de mai multe secole, va înregistra o dezvoltare economică treptată, mai ales prin meșteșuguri și comerț. Până la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, orașul făcea un comerț intens cu cereale, fructe, animale și produse animale, fiind și un important centru al valorificării lemnului. Scăderea dramatică a nivelului de trai al populației, în condițiile stării de război și a impactului prevederilor Convenției de Armistițiu asupra economiei românești, a permis înflorirea speculei, iar inflația a atins cote alarmante în anii 1943 – 1944.

La începutul secolului XX **Caransebeșul** era al doilea oraș ca mărime din comitatul (județul) Caraș – Severin, sediul vechii Episcopii a Caransebeșului și al Comunității de Avere, adăpostind și alte instituții importante. Integrat în dezvoltarea României după Marea Unire, orașul Caransebeș era cunoscut mai ales ca un important centru comercial și financiar, confruntându-se cu un declin accelerat al activității comerciale în anii crizei economice (1929 – 1933). În timpul celui de-al doilea război mondial, locuitorii orașului se plâneau de lipsa acută a alimentelor și lemnului de foc.

Evoluția comerțului în orașele Lugoj și Caransebeș în perioada studiată este emblematică pentru întreg județul Severin, datorită locului central ocupat de acestea în peisajul economic bănățean.

Eusebiu Narai

Universitatea de Vest Timișoara
Facultatea de Litere, Teologie și Istorie
Bld. Vasile Pârvan nr.4

NOTE

1. Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (în continuare **DJTAN**), fond *Camera de Comerț și Industrie Lugoj – secretariat-administrativ*, d. 221/1946, f. 3, 8, 11-15, 35, 46, 50.
2. *Ibidem*, d. 101/1937-1938, f. 1, 3.
3. *Ibidem*, d. 106/1937-1938, f. 1.
4. *Ibidem*, d. 108/1937, f. 7.
5. *Ibidem*, f. 12.
6. *Ibidem*, f. 21-26.
7. *Ibidem*, f. 49.
8. *Vestul*, Timișoara, anul X, nr. 2283, 22 ianuarie 1939, p. 3.
9. *Reșița*, Reșița, anul V, nr. 19, 14 mai 1939, p. 3.
10. *Enciclopedia României*, vol. IV, București, Imprimeria Națională, 1943, p. 358-359.
11. Ioan Scurtu, *Viața politică din România (1918-1944)*, București, Ed. Albatros, 1982, p. 266.
12. *Enciclopedia României...*, vol. IV, p. 359.
13. *Curierul Banatului*, Timișoara, anul XXII, nr. 11, 23 februarie 1941, p. 3.
14. Ion Șerban, *Intensificarea exploatării maselor populare din județul Caraș-Severin în anii dictaturii militare antonesciene (1940-1944)*, în **Banatica**, Reșița, 6, 1981, p. 365-366, 368.
15. Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timiș. Monografie*, Timișoara, Ed. Marineasa, 1998, p. 110-112.

16. *Enciclopedia României*, vol. II, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 642-643.
17. **DJTAN**, fond *Camera de Comerț și Industrie Lugoj – secretariat-administrativ*, d. 108/1937, f. 54.
18. *Ibidem*, f. 9-10.
19. Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *op.cit.*, p. 112.
20. **DJTAN**, fond *Camera de Comerț și Industrie Lugoj – secretariat-administrativ*, d. 243/1943-1948, f. 1-45.
21. *Buletinul preșurilor*, București, anul VIII, nr. 1-3, ianuarie-martie 1944, p. 6, 8, 10; *Ibidem*, nr. 7-9, iulie-septembrie 1944, p. 78, 80, 82.
22. Andrei Ghidiu, Iosif Bălan, *Monografia Caransebeșului*, ediție îngrijită de Nicolae Pârvu, Timișoara, Imprimeria Mirton, 2000, p. 13.
23. Petru Bona, Nicoleta Gumă, Liviu Groza, *Caransebeș. Contribuții monografice*, Caransebeș, f.e., 1990, p. 66.
24. Constantin Brătescu, *Istorie și cultură în arhivele Caraș – Severinului. Îndrumător*, București, f.e., 1997, p. 45.
25. *Ibidem*, p. 46.
26. *Ibidem*, p. 51.

ASPECTS REGARDING THE LOCAL TRADE (COMMERCE) IN THE SEVERIN DISTRICT DURING THE INTERWAR PERIOD AND THE SECOND WORLD WAR

Summary

The relative development of the purchasing power of the population and the existence of a large market of products juxtaposed with a sensitive reduction of un employment have allowed the heyday of the entire commerce from the Severin district during the interwar period. The trade products were: cereals, fashion articles, animals, wood and monopolised trades.

Some commercial societies have bankrupted because of their huge debts to banks during the economic crisis. But, the situation recovered rapidly between 1934-1937 thanks to the national level of economy.

Between 1937-1938, Severin and Caraș districts brightened of a substantial number of commercial firms, and the custom-house offices like

Lugoj, Orșova and Reșița played an important role for the foreign trade of the Romanian state.

For the merchants' protection of this area there was necessary a better organisation that lead them to the Federation of Associated Merchants from Timiș, constituted at the beginning of May 1939.

Along with the beginning of the Second World War, we may observe the direct intervention of state into our economy. This intervention meant to guarantee a higher production for war necessities. During this period, all the requests concerning the inregistration of commercial societies from Banat region should have been approved by a Special Commission, which functioned in Timișoara and controlled the activity of the commercial chambers from Arad, Lugoj and Deva.

The period between 1941-1944 was emphasized by high prices of goods, lack of clothes and shoes articles, introducing the system of rations for the necessary products, and all these affected the Severin district, too.

The city of Lugoj, known as a great political center of Banat for many centuries, will register a gradual economic development, especially through trade and commerce.

Until the beginning of the Second World War, the city's commerce was realized through cereals, fruits, animals and animal products and wood. Because of the war, the situation degenerated and the inflation got very high during 1943-1944.

At the beginning of the XXth century, Caransebeș, was the second city as far as magnitude is concerned from the Caraș-Severin district, which was also the residence of the Caransebeș See and the Fortune Community. This city was known, especially, as a great commercial and financial center, which had to deal with the economic crisis from 1929-1933. During the Second World War, the citizens felt the lack of food and wood.

The commercial evolution from Lugoj and Caransebeș in the mentioned period is very important for the entire Severin district, because of their central place in the economic area of Banat.

CONSIDERAȚII PRIVIND PARTICIPAREA BATALIONULUI I DIN REGIMENTUL 5 VÂNĂTORI INSTRUCȚIE ÎN CEL DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL, CAMPANIA DE VEST, LA LUPTELE DIN ZIUA DE 16 SEPTEMBRIE 1944, ÎN SECTORUL DE APĂRARE DE LA SUD DE TIMIȘOARA

Valeriu Giuran

Cuvinte cheie: *Timișoara, apărare 1944*

Keywords: *Timișoara, 1944 defence*

1. Efectuarea de cercetări de istoriografie militară în specificul unor arme, cu precădere infanteria, referitoare la activități îndeplinite în condiții specifice și sectoare limitate, cu semnalarea unor particularități, mai ales în lupta de apărare a teritoriului, nu este lipsită de interes.

2. Organizarea apărării sectorului Timișoara în a doua decadă a lunii septembrie 1944 a avut în vedere principalele direcții ale unor posibile atacuri ale inamicului având ca obiectiv ocuparea orașului Timișoara. Astfel se detașau ca interes artera de circulație din direcția de sud de localitate, de la Stamora-Moravița, iar dinspre vest de Timișoara, artere de circulație dinspre Jimbolia spre Mehala.

În raport de disponibilități s-au organizat poziții de apărare înaintate (pe direcția de sud) și asigurate subunități mobile care să acționeze pentru frânarea eventualelor atacuri ale inamicului.

Batalionul I/R.5 Vânători Instrucție (comandat de cpt. I. Petrescu) a fost amplasat pe o poziție înaintată, în sectorul de la sud de Timișoara, folosind obstacolul natural format de râul Timiș (pe malul de nord al acestui curs de apă).

De menționat că batalionul era format în cea mai mare parte din recruți, având pregătirea pentru luptă neterminată. Poziția atribuită pentru

apărare era extinsă, iar puterea de foc a armamentului, în special automat, de care dispunea batalionul era limitată.

Frontul de acțiune al B.I/R.5 V. Instr. (poziția de apărare) era extinsă (de cca. 3 km.) și cuprindea două localități Parța și Șag.

Terenul de la poziția de apărare și până la liziera cartierelor mărginașe ale Timișoarei, era în mare parte cultivat cu porumb fapt care a permis în timpul desfășurării luptelor din ziua de 16 septembrie 1944 să se execute o repliere pe poziții succesive de apărare. Prin aceasta au fost create dificultăți inamicului, fiindu-i încetinită înaintarea.

De precizat că B.I/R.r. V., Instr., nu a avut în flancuri subunități de sprijin, astfel că în luptele din ziua de 16 sept. 1944 în care a fost angajată această subunitate, pe o suprafață de aprox. 30 km², nu a putut conta pe alte ajutoare.

Trebuie remarcat faptul ca B.I/R.5 V. Instr., a acționat în luptele din ziua de 16 sept. 1944, separat și distanțat de regimentul din care făcea parte și care era amplasat în partea de N. V. a Timișoarei, la marginea cartierului Mehala. Ca urmare, potrivit misiunii încredințate, B. I R. 5 V. Instr. a acționat în ziua de 16 sept. 1944, similar cu acțiunile unui batalion independent.

În aceste condiții trenul de luptă al batalionului a trebuit să asigure aprovizionarea cu munițiile necesare subunităților aflate în confruntare. Această activitate a fost extrem de dificilă dacă se ține cont de distanța până la trenul de luptă regimentar precum și de mijloacele de transport aflate la dispoziție (căruțe tractate de cai)¹.

Trebuie remarcat consumul destul de mare de muniție din ziua de 16 septembrie 1944.

3. În luptele la care a participat B.1 R. 5 V. Instr. în ziua de 16 septembrie 1944, au căzut la datorie:

- în sectorul comunei Șag, soldatul Moina M. Nicolae lovit de o schijă de brand,
- soldatul Tuluc Milivoi a fost lovit de un glonț de armă automată în sectorul comunei Parța,
- soldatul Negru Ioan a fost lovit de schije de tun proiectil de tun anticar, în sectorul comunei Parța,
- soldatul Jianu Constantin aflat în sectorul de apărare al comunei Șag, a fost lovit de schije de tun proiectil de brand,

- soldatul Rusu Petru ctg. 1945, vârsta 21 de ani aflat în poziție de apărare în comuna Șag a decedat din cauza rănilor,
- soldatul Brancu Ioan, vârsta 21 de ani, născut în com. Utvin (jud. Timiș), a murit în comuna Șag „din cauză că în luptă a fost lovit de un proiectil”²

În luptele din ziua de 16 septembrie 1944, în sectorul de apărare de la sud de Timișoara, atribuit B.1 R. 5 V. Instrucție, au fost răniți:

- în luptele din com. Parța sergentul Mocuța Nicolae din compania 1, căp. Jecovița Ioan, sold. Buzatu Ioan, sold. Rentea Gheorghe, sold. Comompari Iosif, sold. Pescari Ioan, sold. Salanta Vasile, sold. Stănuca Ioan, sold. Pârvu Marcu, sold. Dragomir Constantin, sold. Coiman Ioan, sold. Buzatu Ștefan, sold. Bocra Virgil și sold. Lăcătuș Ilie³.

4. B. 1 R.5 V. Instr. a beneficiat în derularea luptelor din 16 septembrie 1944, de sprijinul de foc al artileriei Divizionului din Regimentul 1 Artilerie Instrucție „Regele Carol I” (comandant de divizion, cpt. Mazilu Ioan).

5. Lupta din această zi a fost remacată în diverse lucrări de specialitate. Câteva exemple sunt edificatoare.

- În volumul *Pe drumurile biruinței* 23 august-12 mai 1945 (Ed. Militară, București 1984) este redat documentul nr.40 din care se constată că la 16 septembrie 1944 „inamicul reia atacul la ora 6,45 asupra companiei din Regimentul 5 Vânători de la Parța. Satele Șag și Parța sunt bătute puternic de artileria grea și aruncătoarele”⁴.
- În lucrarea *La porțile Timișoarei* (Ed. Militară, 1968) s-a consemnat (extras): „În ziua de 16 septembrie inamicul a reluat atacul, în sectorul sud, acțiunea lui a început la ora 6,45, când satele Șag și Parța au fost bătute puternic cu artileria grea și aruncătoarele”(…)⁵.
- În lucrarea *Contribuția armatei Române la apărarea orașului Timișoara, în septembrie 1944*, s-a menționat (extras): „Ziua de 16 septembrie a înregistrat cele mai violente lupte întrucât inamicul, hotărât să ocupe Timișoara a atacat pe trei direcții”(…). „La ora 6,45 infanteria și tancurile germane au forțat apărarea batalionului I din Regimentul 5 Vânători. Compania 3-1 a rezistat cu dârzenie pe localitatea Parța,

permițând replierea celorlalte subunități. La ora 13, subunitățile batalionului 1 s-au oprit pe aliniamentul Chișoda-Giroc, întărind dispozitivul Regimentului 13 Călărași”(…)⁶.

- În volumul *Jertfă pentru țară din cronica luptelor pentru apărarea Banatului – august-septembrie 1944* au fost remarcate confruntările violente care au avut loc în ziua de 16 septembrie 1944⁷. S-a menționat că în sectorul de sud al orașului Timișoara, începând cu ora 6,45 după „un bombardament masiv de artilerie și aruncătoare” asupra pozițiilor de la Parța și Șag – Timișeni inamicul a trecut Timișul „obligând batalionul I din Regimentul 5 Vânători, după o dărză rezistență, folosind acoperirile terenului să se replieze și să ducă în continuare lupta pe aliniamentul sud- Fratelia și Chișoda. Aici în jurul orei 18,00 forțele acestuia s-au suprapus în apărare, pe poziția ocupată de Regimentul 13 Călărași”(…)⁸.
- În lucrarea *Armata Română pe Frontul Antihitlerist – studiu operativ tactic*, (Ed.Militară, București, 1973) s-a menționat (extras) „În zona Șag, Parța, batalionul din Regimentul 5 Vânători a fost atacat de numeroase trupe de infanterie germane sprijinite de tancuri. Ostașii noștri au rezistat eroic, dar fiind amenințați cu încercuirea s-au repliat prin luptă spre Timișoara. Ei au provocat mari pierderi inamicului și i-au întârziat înaintarea”(…)⁹.

6. Se remarcă relatările făcute de unii ofițeri din cele două regimente (R.5 Vânători Instrucție și R.1 Art. Instrucție „Regele Carol I”) care au contribuit la luptele din ziua de 16 septembrie 1944, în sectorul de apărare înaintat de la sud de Timișoara.

- Este relevantă relatarea făcută de Lt. (R.) Prof. Nicolae Dumitrașcu care a comandat plutonul I din Compania 4-1 mitraliere din Batalionul I al R.5V. Instrucție. La data de 16 sept. 1944 a avut gradul de sublocotenent de rezervă. Câteva extrase sunt edificatoare: (...)”Tragerile s-au executat din cele mai diferite poziții și unghiuri, determinând în anumite momente chiar o veritabilă derută în rândurile inamicului, care nu a reușit să localizeze și să ne țintuiască pe poziție”(…) „Suprafața pe care Compania 4-a Mitraliere a trebuit să o asigure cu focul armamentului automat, în luptele de repliere din 16 septembrie

1944, a fost mult extinsă/cca.30 km²/. Dinamica luptelor a impus schimbări de poziții și mai ales o susținută și continuă activitate de asigurare a muniției necesare" (...). „Plantațiile de porumb ne-au favorizat aceste activități”(...) ¹⁰.

Prezintă interes relatarea locotenentului (rez.) Avocat Aurel Mirescu care a comandat Compania 4-a Mitraliere din Batalionul I a Reg.5 V. Instr. Extras (...)”. În dimineața zilei de 16 septembrie trupele germane au atacat puternic comunele Parța și Șag, forțând pozițiile de apărare ale Batalionului I din Regimentul 5 Vânători. Luptele purtate au atins o violență deosebită, inamicul utilizând un mare număr de arme automate (pistoale mitraliere, puști mitraliere și în special mitraliere), fiind sprijinit de aruncătoare și piese de artilerie, de formații motomecanizate și tancuri”.

„Încercările inamicului de a pune stăpânire pe poziția apărată de compania 4 a mitraliere, cu toată violența focului și reînaintarea atacurilor se dovedește nefructuoasă, tinerii noștri ostași, bine amplasați în teren, bine aprovizionați cu muniție, instruiți corespunzător și în special conduși cu competență, acționează prompt, răbind rândurile inamicului, căruia îi creiază pierderi în oameni și avarii ale tehnicii de luptă, zăgăzuind succesiv atacurile dezlănțuite. De la orele 7,30 când această poziție a fost puternic atacată și până către seară, cu toate că prin alte sectoare inamicul a reușit să realizeze pătrunderi în dispozitivul de apărare al batalionului (poziția pădurii Giroc în flancul stâng precum și poziția localității Parța în flancul drept) deși la un moment dat am fost chiar învăluți parțial de elemente inamice, totuși ostașii companiei a 4-a au stat neclintiți pe poziție. Au acționat cu un foc viu, bine ochit asupra inamicului, favorizând astfel acțiunile celorlalte companii aflate în situații dificile de luptă, pe aliniamente de apărare stabilite succesiv, contra unui inamic mult superior atât numeric cât și ca tehnică de luptă”.

„Rezistența companiei a 4-a mitraliere din Batalionul I, care apăra circa 1000 de metri, nu a fost zdruncinată nici un moment și serviciile sale au funcționat așa de bine, încât nu s-a simțit nevoia în aprovizionarea cu muniție a liniei 1-a luptătoare. Am avut mulți răniți, brancardierii companiei au făcut totul pentru ameliorarea suferințelor, evacuând la timp pe cei scoși din luptă”.

„În timpul după amiezii a sosit în linia I-a căpitanul Mazilu Ioan, care din turnul bisericii a putut observa concentrarea trupelor inamice și situația luptelor în sector, comunicându-mi că am rămas singur în poziția de

apărare pe Timiș, deoarece compania 1 de la Parța și a 3-a din stânga mea au fost obligate să lupte în retragere, pe un aliniament aflat la circa 1 km în spatele companiei a 4-a. Întrucât legăturile cu comandamentul meu erau distruse și nu mai puteam primi ordin de la Vânătorii mei căpitanul Mazilu mi-a dat ordin de repliere prin luptă, pe un aliniament mai favorabil desfășurării în continuare a acțiunilor de hărțuire a inamicului”.

„Combinând focul cu mișcarea, folosind pozițiile favorabile concentrării focului, ca urmare a existenței culturilor de toamnă, inamicul a fost hărțuit în continuare iar replierea s-a făcut organizat, angajând cu întreaga tehnică intactă, în seara zilei de 16 septembrie 1944, pe pozițiile de la liziera Frateliei, îndreptându-se spre Chișoda pentru a intra în dispozitivul de apărare al orașului Timișoara”.

„Se remarcă în mod deosebit faptul că, deși Compania a 4-a avut de luptat o zi întreagă, în condiții deosebit de dificile, cu un inamic mult superior numeric și cu tehnică de luptă superioară, tinerii ostași ai companiei au dovedit fermitate, calm, precizie în foc și disciplină, acționând cu vitejie și mult curaj în dificila luptă în repliere, desfășurată pe o distanță de cca. 8 km, reușind ca la sfârșitul acestei acțiuni să mențină intact, în stare de funcționare, întreag armamentul automat și aruncătoarele de 60 mm. aflate în dotare, iar la sfârșitul zilei să continue lupta în poziția atribuită de la liziera Frateliei și Chișoda, pentru zăgăzuirea atacurilor inamice, conlucrând eficient cu alte subunități ale armatei române și sovietice aflate în zonă.”(...) „În luptele de la Șag și Fratelie-Chișoda s-au distins comandanții de plutoane: Slt. rez. Inelescu Cornel, slt. Rez. Dumitrșcu Nicolae, Plut. rez. Florita și serg. major Neiboiu Marian. De asemenea s-au distins sergenții companiei a 4-a: Plapsa Nicolae – mort ulterior în luptele de la Natyrabe pe teritoriul Ungariei, Sârbu Marin, Iordache Mircea, Murgu Ilie și o serie de ostași vechi și recruți ale căror nume nu mi le mai amintesc, întrucât datele amănunțite, hărțile și regulamentele le-am predat autorităților în anul 1945”(...) ¹¹

În relatarea Lt. Colonel (r.) Ioan Mazilu, care la data de 16 septembrie 1944 a avut gradul de căpitan activ și a comandat un divizion din Regimentul 1 Artilerie Instrucție „Regele Carol I” s-a menționat că bateriile „au asigurat un foc de sprijin Batalionului I din Regimentul 5 Vânători (batalion comandat de căpitanul Petrescu), care a acționat în apărare la sud de Timișoara, remarcându-se în mod special în luptele crâncene care au avut loc în ziua de 16 septembrie în spațiul de la Parța-Șag-Pădurea Giroc

până la sud de Fratelia și Chișoda. Batalionul a acționat cu reușite manevre, un rol important revenindu-i companiei a 4-a Mitraliere (comandant locotenent rez. Aurel Mirescu, iar comandanții de plutoane sublocotentul rz. Nicolae Dumitrașcu și sublocotenent rez. G. Inelescu)"(...) ¹².

În lucrarea întocmită de colonel (r) Gheorghe Moruzi, care la data de 16 septembrie 1944 a avut gradul de maior activ și funcția de ajutor al comandantului Regimentului 5 Vânători Instrucție și comandant al Trenului de luptă regimentar, s-a menționat (extras): „(...) La 16 septembrie 1944, Batalionul I din Regimentul 5 Vânători s-a distins în luptele grele la sud de Timișoara (pe malul de nord al râului Timiș, de la Parța la Șag și pădurea de la est de această localitate). Supus unei puternice presiuni din partea forțelor vrășmașe, superioare atât numeric cât și în ce privește tehnica de luptă, subunitatea a acționat judicios și cu mult simț tactic. Prin modul cum a condus lupta în repliere a reușit să angajeze importante forțe inamice, să le destrame coeziunea și să le dilueze forțele, după o zi de luptă desfășurată într-o largă arie spațială”(...) ¹³.

În memoriile de război ale colonelului (r.) Giuran Alexandru (la 16 septembrie 1944 având gradul de lt. colonel și îndeplinind funcția de comandant al Regimentului 5 Vânători Instrucție din Garnizoana Timișoara) s-a consemnat: (...) „Batalionul I al Regimentului 5 Vânători care a fost lăsat în apărare pe Timiș, pe un front larg de cel puțin 3 km, de la Parța-Șag și pădurea est de Șag, a respins în zilele de 14 și 15 septembrie 1944, unele încercări ale inamicului de a trece Timișul și a înainta spre Timișoara”.

„În dimineața zilei de 16 septembrie 1944, au început să se apropie de râul Timiș și să intre în lupta cu subunitățile Batalionului I, importante forțe dușmane. Către orele 11 inamicul a atacat cu forțe superioare subunitățile de la Șag, reușind să forțeze trecerea peste râu. În jurul acestei ore batalionul fiind atacat de puternice elemente inamice, superioare atât numeric cât și prin tehnica de luptă, a fost forțat să lupte în retragere spre Fratelia și Chișoda”.

„Companiile din Batalionul I au profitat de terenurile plantate cu porumb, folosind cu dibăcie terenul și încetinind înaintarea inamicului. În seara zilei de 16 septembrie 1944, subunitățile batalionului au ajuns pe linia de apărare ocupată de Regimentul 13 Călărași la Fratelia și Chișoda” (...) ¹⁴.

7. Reconstituirea principalelor acțiuni de luptă care a avut loc în condiții specifice, apare utilă pentru cercetări de istoriografie militară în vederea evaluării confruntărilor care au avut loc.

7.1. Pentru o adecvată reconstituire se impune:

- Asigurarea unei documentări temeinice referitoare la acțiunea de luptă supusă atenției. Se au în vedere documente de arhivă precum și unele referiri din lucrările publicate în domeniu.
- Asigurarea participării unor ofițeri care au luat parte la lupta examinată.
- Apare utilă evaluarea în teren a principalelor faze ale luptei.

7.2. La reconstituirea luptei din ziua de 16 septembrie 1944, la care a participat Batalionul I/R. 5 V. Instr., au participat următorii ofițeri:

- Avocat Lt.(r) Aurel Mirescu (care a avut în timpul luptei gradul de Lt.(rez) și a comandat compania a 4-a de Mitraliere);
- Prof. Lt.(r) Nicolae Dumitrașcu (care în timpul luptei a avut gradul de slt.(rez.) și a fost comandantul plutonului 1 din Compania 4-a Mitraliere;
- Cpt.(r) Nicolae Adam (care în timpul luptei a avut gradul de slt. activ și a comandat un pluton din compania a 2-a);
- Lt.Colonel (r) Ioan Mazilu, care a făcut parte din Regimentul 1 Artilerie Instrucție „Regele Carol I” (în timpul luptelor din 16 septembrie 1944 a avut gradul de căpitan activ și a comandat un divizion de instrucție).

7.3. Reconstituirea a fost făcută la Timișoara în ziua de 7 iulie 1977. Cu acest prilej au fost întocmite unele schițe cu dispozitivul batalionului (amplasarea în spațiu a companiilor în diferite etape ale luptelor).

Valeriu Giuran
Timișoara

NOTE

1. Colonel (r.) Alexandru Giuran (mss. *Memorii*, în Arhiva Familiei).
2. (Alexandru Iorgu Giuran), Valeriu A.Giura, *Documente privind participarea Regimentului 5 Vânători Instrucție la Luptele din Zona Timișoara și Crișana (septembrie-octombrie 1944)*, în *Revista Istorică*, Tomul V,1994, nr. 9-10, septembrie-octombrie, p. 900-995.
3. *Ibidem*.
4. *Pe drumurile biruinței* 23 august 1944 – 12 mai 1945, Ed.Militară, București 1984, p.161-163.
5. General – locotenent în rezervă Dumitru Popescu, *La Porțile Timișoarei – septembrie 1944*, Ed. Militară, București, 1968, p. 80, 83-86.
6. Colonel dr. Leonida Loghin, *Contribuția armatei române la apărarea orașului Timișoara în septembrie 1944*, în *Analele Banatului – istorie*, vol.1, 1981, p. 232.
7. General de brigadă (r.), Aurelian D. Stoica, Colonel (r.) Constantin C. Gomboș, *Jertfă pentru Țară* Ed.Helicon, Timișoara,1997, p. 88-94.
8. *Ibidem*.
9. General – maior dr.Ion Cupsa, *Armata Română pe Frontul Antihitlerist*”, Studiu operativ-tactic, Editura Militară, București, 1973,p. 249.
10. Lt. (r.) Prof. Nicolae Dumitrașcu, *În sectorul de apărare de la sud de Timișoara, (lupta din ziua de 16 septembrie 1944) Relatare*, Arad,12 decembrie 1985 (mss., în arhiva Familiei).
11. Lt.(r.) Avocat Aurel Mirescu, (*Memorii* mss, în Arhiva Familiei).
12. *Crisia*, Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, 1977, vol.7, p. 658.
13. *Ibidem*, p.662.
14. *Ibidem*, p.708.

CONSIDÉRATIONS SUR LA PARTICIPATION DU BATAILLON I-ER DU REGIMENT 5 CHASSEUR D'INSTRUCTION PENDANT LA DEUXIEME GUERRE MONDIALR, CAMPAGNE DE L'QUESTS, DA LA LA LUTTE DE 16 SEPTEMBRE 1944 DANS LA POSITION DE DÉFENSE DE TIMISOARA

Résumé

On présente des considerations sur la participation du Batalion I/er du Regiment 5 Chasseur d instruction pendant la deuxieme guerre mondiale, campagne de l ouest, dans la lutte de 16 septembre 1944, dans la position de defence avance au sud de Timisoara.

On signale les conditions du terrain de lutte et sa surface (environ 30 km²). Une remarque est faite sur la eynamique des lutttes et la positions succesives des compagnies.

La reconstitution de cette lutte est faite par des officiers qui ont participe a cette action.

REAȚIA OPINIEI PUBLICE DIN TIMIȘ-TORONTAL FAȚĂ DE VIAȚA POLITICĂ ȘI ECONOMICĂ DIN ANUL 1947

Vasile Rămneanțu

Cuvinte cheie : Banat, 1947, *viață politică și economică*

Keywords: Banat, 1947, *political and economic life*

Lucrarea de față își propune să analizeze reacția opiniei publice din județul Timiș -Torontal față de evenimentele politice și economice din anul 1947. Ea este o continuare a studiului care a apărut în cursul anului 2005¹.

Din punct de vedere politic ridicarea armelor de vânătoare care aparțineau liderilor locali ai opoziției democratice a constituit una dintre măsurile luate de către autorități la începutul anului 1947. Potrivit ordinului Legiunii de jandarmi Timiș -Torontal erau ridicate armele celor care „nu inspiră destulă încredere morală și politică față de actualul regim”². La această acțiune alături de jandarmi au participat și lideri comuniști locali³, iar în urma acestei acțiuni au fost ridicate de pe raza Legiunii de jandarmi Timiș-Torontal armele de vânătoare de la aproximativ 306 persoane⁴.

Autoritățile au recurs însă la măsuri mult mai dure față de opoziții anticomuniști. Astfel președintele organizației P. N. Ț. Ghertenis a fost reținut „ca unul care în timpul alegerilor parlamentare (din noiembrie 1946 n. a.) s-a remarcat pentru reușita în alegeri a P. N. Ț.” La adresa sa nu existau însă probe de vinovăție, negăsindu-se martori care să dovedească activitatea „antidemocratică” a celui arestat. Aceasta deoarece în localitatea de mai sus 95% din populație a votat în noiembrie 1946 în favoarea național-țărăniștilor. Singurele acuzații veneau din partea unor comuniști⁵.

Și Minda Florea din Saravale, fost candidat pe lista de deputați P. N. Ț. la alegerile din 19 noiembrie 1946, era urmărit de către jandarmerie pentru a fi arestat. Pentru ridicarea lui de la domiciliu șeful de post a fost

însoțit de către un reprezentant al P. C. R. și unul tătarăscian, dar cel urmărit a dispărut⁶.

Teroarea contra fruntașilor P. N. Ț. din Timiș-Torontal s-a intensificat spre vara lui 1947, atingând punctul culminant după dizolvarea celui mai puternic partid anticomunist din România. O notă a Legiunii de jandarmi Timiș-Torontal ordona „facerea perchezițiilor simultane a șefilor de cluburi, caselor de sfat a locuitorilor fruntași din P. N. Ț., a președinților, vicepreședinților, consilieri, conducători a-i tineretului masculin și feminin, șefilor de sectoare, locuitorilor propagandiști care înainte de alegeri și în ultimul timp au desfășurat o propagandă intensă”⁷. Conform acestui ordin s-a efectuat o percheziție la președintele tineretului național țărănist din Jebel⁸. Un alt ordin al Legiunii de jandarmi Timiș-Torontal, având numărul 1461/ 1947 prevedea descinderi domiciliare la toți membrii marcanți ai P. N. Ț. în scopul căutării de armament, muniție, arhive. În baza acestui ordin au fost efectuate percheziții la șeful organizației P. N. Ț. din Crai-Nou⁹, precum și la locuința președintelui P. N.Ț. din Chevereșu-Mare (dispărut din localitate), unde s-au găsit broșuri național-țărăniste¹⁰. La aceste ordine s-a mai adăugat cel cu nr. 499/1947 al Ministerului Afacerilor Interne, care ordona efectuarea de percheziții la toți președinții și membrii P. N. Ț. în vederea ridicării broșurilor și materialelor de propagandă. Trebuiau arestați indivizii asupra cărora se găseau asemenea materiale¹¹.

În această situație o serie de lideri locali național-țărăniști au dispărut din localitățile lor, mai ales după dizolvarea partidului. La astfel de acte disperate au recurs președintele P. N. Ț. din satul Omoru-Mare, precum și cel din Banloc¹². Dar nu toți cei urmăriți au reușit să se ascundă, cei reținuți fiind apoi internați. Printre aceștia s-a numărat și farmacistul Pulca N. din Deta, cel care a fost șeful organizației național - țărăniste din plasa Deta, Gătaia și Ciacova. Acesta a fost arestat pentru următoarele fapte: în decembrie 1944 a organizat întruniri în Deta unde a adus cuvinte jignitoare la adresa Armatei Roșii și P. C. R., adresându-se cu cuvintele: „jos armata roșie și Partidul Comunist”. Apoi în timpul campaniei electorale a dat directive și a înființat echipe de șoc ale organizației de tineret P. N. Ț. În noiembrie 1946 a interzis expunerea afișelor electorale guvernamentale în localitatea Deta. Pentru toate aceste fapte la 6 mai 1947 a fost internat în Penitenciarul civil din Craiova. Aceiași soartă a avut-o Petru Boldea din Petroman, funcționar vamal, care era acuzat că în calitate pe care a avut-o de șef al organizației de tineret P. N. Ț. din Ciacova a îndemnat tineretul

din comuna respectivă să desfășoare propagandă antiguvernamentală, exprimându-se în public că nu dorește un guvern Petru Groza. Autoritățile precizau că și în campania electorală a făcut propagandă contra guvernului. Ilie Drăghici din Banloc era învinuit că în ziua alegerilor a instigat populația comunei să se prezinte la votare, chiar dacă nu a primit cărțile de alegător¹³. Iulian Bucoviceanu din Seceani a făcut parte din P. N. Ț., dar în 1946 s-a înscris în Frontul Plugarilor „pentru a se camufla”. Era pus sub acuzație că în 1945 a adus insulte la adresa membrilor F. N. D., iar în 1946 a instigat populația din localitate să nu predea cota obligatorie de cereale¹⁴. Un caz aparte l-a constituit învățătorul Petre Ionescu, acuzat de românism, fiindu-i înscenată și o anchetă administrativă de pe urma căreia a ieșit nevinovat¹⁵. Aurel Bohariu din Șoșdea era acuzat că datorită propagandei pe care o făcea, populația satului nu avea încredere în regimul „democratic”, iar în urma acestei propagande majoritatea locuitorilor au votat la 19 noiembrie 1946 lista nr. 4¹⁶.

Un raport întocmit de către postul de jandarmi Remetea Mare în 26 august 1947 preciza că în urma desființării P. N. Ț., membrii acestui partid din comună au început să se înscrie în P. N. L. Brătianu și respectiv P. N. L. Tătăărăscu (în special în acesta) cu scopul de a se sustrage urmărilor și respectiv arestărilor¹⁷. Și la Ususau o mare parte dintre foștii membrii național-tărăniști fiind urmăriți, s-au înscris în B. P. D., cei mai mulți intrând în Fr. Plugarilor. În ciuda acestei inițiative ei erau urmăriți în continuare de către autorități¹⁸. La Brestovăț, unde opoziția democratică a câștigat la alegerile din 1946, majoritatea românilor fiind maniști s-au înscris după dizolvarea partidului în P. S. D. Rădăceanu. Din P. C. R. făceau parte locuitorii de origine slovacă din comună¹⁹. Preotul unit din Sângeorge era acuzat de activitate manistă, alături de el activând coloniști veniți în comună din Ardeal²⁰. Primarul din Pustiniș era învinuit că era antidemocrat. În comună s-a prezentat o delegație din partea B. P. D. care a explicat populației evoluția procesului politic în care era implicat liderul național-tărănist Iuliu Maniu. Când s-a cerut să se semneze moțiunea de condamnare a lui Maniu, primarul a refuzat să o facă, iar cei prezenți văzând gestul primarului au plecat acasă, moțiunea fiind semnată doar de către un membru aparținând Frontului Plugarilor²¹. Și la Luncareț a avut loc o astfel de adunare de condamnare a lui Maniu. Învățătorul din localitate, înscris în B. P. D., a refuzat să semneze documentul învinovător și drept urmare toți cei prezenți au părăsit adunarea,

obținându-se doar șase semnături de la membrii P. C. R.²². În localitățile Birda și Sângeorge foștii membrii P. N. Ț. urmăreau cu atenție procesul intentat lui Iuliu Maniu²³. La Jebel foștii național-țărăniști au început să se înscrie în P. C. R.²⁴.

La Recaș circula zvonul că în curând P. N. L. Tătărașcu va fi scos din B. P. D., fiind obligat astfel să intre în ilegalitate. Membrii din localitate ai acestui partid erau alarmați de această evoluție politică, fiindu-le teamă că vor avea aceeași soartă ca și maniștii²⁵. După ce zvonul s-a confirmat²⁶ membrii P. N. L. Tătărașcu din localitatea Ciacova se temeau de represalii politice, fapt ce i-a determinat pe cei mai mulți să se înscrie în alte partide din Blocul guvernamental, în special în Frontul Plugarilor. În urma ieșiri de la guvernare a P.N.L. Tătărașcu se observa o neliniște și în „rândul populației neutre”. Aceiași stare de spirit este întâlnită și la Clopodia²⁷.

Personalul C. F. R. Izvin refuza să se înscrie în P. C. R., iar pentru a scăpa de această obligație, majoritatea celor care munciau aici s-au înscris în alte partide din B. P. D., precum P. S. D. și respectiv P. N. L. Tătărașcu. Raportul jandarmeriei preciza că muncitorii nu s-au înscris în P. C. R. deși erau amenințați de către autorități că vor fi dați afară din serviciu²⁸.

Sectorul de jandarmi Grabați a elaborat în cursul anului 1947 un raport privind situația politică pe raza postului respectiv. Se preciza că nu s-au semnalat activități de tip fascist. În privința opoziției aceasta nu a organizat nici o acțiune politică importantă. Potrivit documentului în Grabați existau 128 de membri și simpatizanți ai opoziției, în Gottlob 19 membri și simpatizanți, iar în Lenauheim 81 de membri și simpatizanți. În Grabați un locuitor a ofensat guvernul, fiind înaintat justiției. Documentul propunea supravegherea intensă a întregii populații de pe raza sectorului de jandarmi respectiv²⁹.

Un alt raport întocmit de către sectorul de jandarmi Checea semnală manifestări de instigare contra guvernului, șovinism, propagandă subversivă, acte de sabotaj și de trădare³⁰. Pe raza postului de jandarmi Firiteaz parte dintre foștii legionari s-au înscris „cu trup și suflet în Organizațiile Partidelor din Bloc”. Cea mai mare parte dintre aceștia nu mai activau însă politic. Imediat după alegeri s-a răspândit zvonul că Anglia și S. U. A. nu recunosc guvernul Groza deoarece nu a organizat alegerile într-un mod corect, cele două puteri nerecunoscând nici rezultatul scrutinului. La Seceani opoziția democratică era puternică. Datorită ilegalităților care s-au săvârșit la împărțirea pământului mulți dintre

luptătorii, invalizii, văduvele de război erau nemulțumiți și s-au retras din organizațiile politice aflate la guvernare, părăd „a se lipi mai mult de opoziție”. La Fiscut după alegeri membrii opoziției credeau că guvernul Groza va cădea, locul lui urmând a fi luat de către un guvern Maniu. În comuna Hunedoara-Timișana de partea Blocului la alegeri s-au aflat doar funcționarii. Restul populației a votat listele P. N. Ț. și P. N. L. Brătianu. Parte dintre locuitori deși s-au înscris în Frontul Plugarilor și în P. S. D. nu au votat cu aceste partide. În ziua alegerilor membrii opoziției nu au votat până nu au avut și ei reprezentanți în Comisia Electorală³¹.

În privința sectorului de jandarmi Orțișoara, legionarii nu mai activau, majoritatea fiind încadrați în B. P. D. Potrivit raportului, la alegerile din 1946 opoziția a obținut 50% din voturi. După alegeri membrii opoziției credeau în schimbarea lucrurilor și venirea lor la putere. Mișcarea „reacționară” era în creștere, iar liderii locali maniști activau intens. La Carani opoziția nu era puternică, majoritatea populației fiind formată din germani. Se propunea urmărirea liderilor P. N. Ț. pentru „a fi prinși făcând propagandă reacționară” și a fi deferiți justiției. Și la Calacea datorită faptului că populația era majoritar germană, opoziția era slabă. La Jadani majoritatea populației fiind de etnie română a fost încadrată, în cea mai mare parte, în P. N. Ț. și P. N. L., votând în 1946 cu aceste partide. Și în acel moment, precizează documentul, sătenii erau de partea celor două formațiuni politice, fiind nevoie de urmărirea îndeaproape a locuitorilor acestei comune³².

La 26 noiembrie în comuna Denta circula zvonul că Regele Mihai I aflat la Londra nu se va mai întoarce în țară, urmând ca la conducerea României să se instaleze partidul comunist. „Populația era foarte mâhnită” deoarece ținea la rege „ca la ceva prea scump și că dacă se va întâmpla așa ceva în țară va fi rău”³³.

În privința evoluțiilor relațiilor internaționale, la Chevereșu-Mare circula zvonul adus de către moldoveni aflați în trecere prin localitate că în curând va fi declanșat un război între Anglia și S. U. A. pe de o parte și U. R. S. S.-ul pe de altă parte, fapt ce producea îngrijorare în comună³⁴. La Saravale, un raport al postului de jandarmi sublinia că membrii proveniți din „cercurile reacționare” au lansat zvonul că diviziile Tudor Vladimirescu și Horia, Cloșca și Crișan vor acorda ajutor partizanilor comuniști greci ce luptau contra trupelor guvernamentale și respectiv armatei lui Tito contra armatei regaliste. Anumiți tineri care urmau a fi

încorporați erau sfătuiți de cei care răspândeau zvonurile să refuze repartizarea la una dintre cele două divizii, nefiind permis ca aceștia să lupte contra S. U. A. și Angliei³⁵. La Topolovățu Mare populația era foarte îngrijorată de posibilitatea declanșării unui război între cele două blocuri politico-militare deja constituite³⁶, știre răspândită și la Voiteg³⁷, Mănăstur (adusă de pe piața din Arad)³⁸, Ciacova³⁹. La Dragșina circula zvonul că în Iugoslavia a izbucnit un război civil între Tito și regaliști⁴⁰.

Populația de pe raza postului de jandarmi Clopodia, în special cea din Ferendia, nu a primit cu mare entuziasm acțiunea de colectare de produse pentru ajutorarea poporului grec. Parte din locuitori nu au donat nimic, iar alții au dat prea puțin, afirmând că „iar se începe cu colectări ca iarna ce a trecut pentru Moldova”⁴¹. La Mănăstur circula zvonul referitor la viitoarele alegeri din Ungaria, potrivit căruia S. U. A. și Anglia au promis maghiarilor că în cazul în care vor vota pentru monarhie, Ungaria va primi pământurile pierdute, printre care și o parte din Banat. Din această cauză populația română era îngrijorată⁴². La Seceani a fost lansat zvonul că România se pregătea intens de război, urmând să lupte contra trupelor de „partizani fasciști” din Grecia⁴³. În raza sectorului de jandarmi Deta în urma eșecului Conferinței de la Londra a miniștrilor de externe ai celor patru puteri⁴⁴ „reacțiunea” a început o vie campanie de comentarii potrivit cărora un nou război era inevitabil, iar Anglia, S. U. A. și Franța se opuneau formării unui guvern central în Germania precum și la dezmembrarea industriei de război germane. În legătură cu vizita pe care liderul comunist iugoslav a efectuat-o în România, acesta, din inițiativa Moscovei, căuta să formeze un bloc al țărilor din Balcani, alcătuit din Iugoslavia, România, Bulgaria, Ungaria. Circula și informația potrivit căreia se intenționa să se realizeze un schimb de populație între România și Iugoslavia. Populația discuta și despre schimbarea guvernului francez⁴⁵.

În privința populației de etnie sârbă din Timiș-Torontal un raport al jandarmeriei subliniază că în localitățile Dejan, Omoru Mare, Jamu Mare, locuitorii sârbi înstăriți erau de partea Regelui Petru, restul fiind de partea lui Tito⁴⁶. Un raport al sectorului de jandarmi Periam menționa că în comuna Sâmpetru - Mare s-a întocmit un tabel cu sârbii din localitate, pentru a se interveni în vederea efectuării unui schimb de populație româno-iugoslav. Majoritatea populației sârbe era foarte agitată din această cauză, nedorind efectuarea schimbului de populație. Autoritățile au luat măsuri de liniștire a populației⁴⁷.

Un episod interesant îl găsim într-un document care ne informează că șeful poliției din Vârșeț (Iugoslavia) atrăgea atenția autorităților române că într-o serie de localități din Banatul românesc (Mănăstire, Sângeorge) se găseau „bande de sârbi aparținând organizațiilor generalilor Mihailovici și Nedici, ce erau sprijinite de organizațiile reacționare” din România. Asemenea bande existau și prin pădurile din apropierea Oraviței, Moldovei Vechi, etc. „Reacționarii” din România le procurau acte de identitate false. Verificările efectuate de către jandarmi în localitățile respective din Timiș-Torontal nu au confirmat informațiile venite de la Vârșeț. Se sublinia în rapoartele întocmite cu acest prilej că în localitățile respective partizanii sârbi au fost prezenți în anii 1944 și 1945, dar din primăvara lui 1946 nu și-au mai făcut apariția. Și la Mănăstire și Sângeorge sârbii înstăriți simpatizau cu regele Petru, iar restul cu Tito⁴⁸.

Dintr-o notă întocmită la 16 aprilie 1947 Inspectoratul de jandarmi Timișoara arată că era informat că în rândul populației sârbe din județul Caraș a fost lansat zvonul potrivit căruia la Conferința de Pace de la Paris s-ar fi hotărât de către marile puteri ca toți locuitorii de origine sârbă din România să fie transferați în Iugoslavia, în locul lor urmând a fi aduși cetățeni iugoslavi de origine română din Valea Timocului. Față de acest zvon populația sârbă din Caraș se arăta îngrijorată. Posturile de jandarmi din Timiș-Torontal erau solicitate să verifice dacă astfel de zvonuri circulau și în acest județ. Totodată s-a verificat dacă se întocmea un recensământ al populației sârbe în vederea efectuării schimbului de populație. În urma verificărilor, se arăta că pe raza secției de jandarmi Gătaia a circulat zvonul privind schimbul de populație, sârbii nefiind mulțumiți cu o astfel de perspectivă, nevrând să plece și să-și lase avutul pe care îl aveau. Doar în localitatea Sâmpetru Mare învățătorul și primarul, ambii de origine sârbă, au întocmit un astfel de recensământ, restul sectoarelor de jandarmi neavând nimic de raportat în acest sens⁴⁹.

Totuși în continuare zvonurile privind un acord româno-iugoslav în vederea efectuării unui schimb de populație au circulat în localitățile Gad și Dinaș⁵⁰. Un raport din 19 iunie 1947 subliniază că cetățenii sârbi din Dinaș și Peciu Nou erau foarte îngrijorați deoarece cu circa două săptămâni în urmă „dela Organizațiile clandestine Iugoslave existente în Timișoara, care se ocupă cu repatrierea lor din România în Iugoslavia, ar fi dat instrucțiuni ca toți sârbii din România să se pregătească că în curând se va face schimbul de populație între Iugoslavia și România”. În această situație

sârbii erau foarte nemulțumiți și îngrijorați că vor fi evacuați cu forța și duși în Iugoslavia, majoritatea dintre ei nefiind mulțumiți cu guvernarea existentă în țara vecină, fiind îngrijorați și datorită faptului că un război între foștii aliați antihitleriști ar fi iminent, iar în acest caz „acest popor (Iugoslavia n. a.) se va distruge în întregime”⁵¹.

La 18 iulie 1947 Inspectoratul de jandarmi Timișoara informa Legiunea de jandarmi Timiș-Torontal despre înființarea unei formațiuni secrete sârbe intitulată U. M. M. A. Această organizație a fost identificată în trei comune din județul Caraș. Documentul preciza că nu se cunoaște semnificația inițialelor organizației. Din cercetările efectuate de către secțiile locale de jandarmi din Timiș-Torontal s-a constatat că formațiunea respectivă urma să se înființeze în localitățile Dejan⁵² și Moravița (unde tineri sârbi doreau să o formeze)⁵³. În același timp tineri sârbi din Dejan, Sângeorge, Mănăstire, au trecut fraudulos frontiera în Iugoslavia⁵⁴.

La Cenadu Mare locuitorii români erau nemulțumiți că sârbii din localitate căutau să pună stăpânire pe toate instituțiile și organizațiile culturale, economice locale. Din această cauză conflictele dintre cele două părți se înteteau. În Iugoslavia plecau echipe de sârbi pentru a participa la refacerea căilor ferate, iar „când vin în țară sunt echipați în uniforme speciale cu diferite decorații”. Românii susțineau că prin acțiunile lor sârbii urmăreau un scop politic, chiar alipirea Banatului românesc la Iugoslavia⁵⁵.

La Satchinez, Gelu, Mănăstur populația sârbă referindu-se la plecarea voluntarilor pentru construirea căii ferate de la Sarajevo, comenta că de fapt aceștia au fost trimiși să lupte ca partizani pe frontul din Grecia, aceasta cu atât mai mult cu cât cei plecați trebuiau să se întoarcă acasă și nu s-au întors⁵⁶.

La Giera exista o stare conflictuală între sârbi din considerente politice, aceștia fiind împărțiți în două tabere: unii erau înscrși în Frontul Plugarilor, iar majoritatea în P. C. R⁵⁷.

În martie 1947 în urma unei inspecții efectuate la Moravița de către comandantul brigăzii de grăniceri, a fost lansat zvonul printre românii veniți din Iugoslavia și stabiliți în localitatea de mai sus că aceștia vor fi expulzați în țara lor natală. Drept urmare o parte dintre cei vizați s-au refugiat pentru două zile în Stamora-Germană unde au stat ascunși, după care s-au înapoiat la casele lor⁵⁸.

În privința șvabilor, documentele Legiunii de jandarmi Timiș-Torontal consemnau numărul șvabilor întorși din lagărele de muncă forțată

din U. R. S. S. Conform acestora până la 25 decembrie 1947 s-au înapoiat 1044 de bărbați și 769 de femei⁵⁹.

Dincolo de aceste cifre, cererile trimise autorităților de către șvabii bănățeni pentru eliberarea rudelor aflate în lagărele sovietice dezvăluie drame de nedescris. Astfel doi șvabi din Giarmata solicitau eliberarea soților lor. Ambele familii nu au făcut parte din G. E. G., iar bărbații au luptat în armata română pe frontul de vest. În timp ce aceștia luptau contra armatei hitleriste, soțiile lor au fost ridicate și trimise în gulagul sovietic deoarece „nu au putut face dovada că sunt de altă origine decât cea germană”. Ambele femei erau mame, una avea doi copii minori, cealaltă trei, „unul murind imediat după plecarea mamei după dorul ei” (avea 11 ani). Legiunea de jandarmi Timiș-Torontal și-a dat avizul favorabil pentru reîntoarcerea din U. R. S. S. a celor două femei germane⁶⁰.

În anul 1947 șvabii au fost trimiși în detașamentele de muncă obligatorie de la carierele de piatră Șanovița, și Jdioara⁶¹, la ferma Ministerului Afacerilor Interne din comuna Băicoi⁶², județul Prahova, la Spitalul Militar din Timișoara⁶³, la Petroșani, la Uzinele și Domeniile Reșița⁶⁴, la fabrica Nădrag⁶⁵ sau la Uzinele de Fier din Hunedoara⁶⁶.

Într-o notă a Inspectoratului general de Poliție Timișoara, biroul Detașamentului de muncă, adresată la 7 iunie Legiunii de jandarmi Timiș-Torontal se preciza că „ținem să vă reamintim că toți germanii în vârstă între 18 și 45 de ani bărbați, sunt obligați de a presta muncă obligatorie, și în consecință rugăm binevoiți a da ordin organelor Dvs. în subordine pentru înaintarea acelor germani cari nu sunt repartizați la munca obligatorie. Rămân pe loc numai acei, cari sunt aprobați de D. G. P. sau de noi pe seama C. F. R. și acei cari sunt aprobați de noi la diferite munci, respectiv, au contractat cultivarea sfeclei de zahăr pentru Fabrica de zahăr Banat S. A. Freidorf”⁶⁷.

Unii dintre șvabii care au fost trimiși să muncească în detașamentele de muncă obligatorie au fugit, fiind acuzați de „neloialitate față de statul român”. Cei care „dezertau” din aceste detașamente urmau să fie trimiși la Centrul de strângere Oradea⁶⁸.

La Bacova în urma ridicării germanilor care au făcut parte din trupele SS, șvabii au lansat zvonul că în scurt timp se va declanșa un război între Anglia și S.U.A. pe de o parte și respectiv U. R. S. S.-ul pe de altă parte. Documentul jandarmeriei arată că șvabii aprobau un astfel de conflict deoarece în urma unei victorii obținute de occidentali ei urmau să fie din

nou liberi⁶⁹. Din Liebling mai mulți tineri șvabi au trecut ilegal frontiera, plecând în zona de ocupație anglo-americană din Germania pe motivul că în România erau persecutați⁷⁰. Și la Tomnatic majoritatea germanilor au solicitat repatrierea în Germania sau în Franța. Unii dintre șvabi făceau dese intervenții la București, căutând prin intermediul Consulatului francez să obțină cetățenia franceză. Ei doreau să părăsească România deoarece au fost expropriați⁷¹.

Pe baza unei convenții, o serie de germani originali din Dobrogea au plecat în Germania, înapoiindu-se în țară după 23 august 1945, fiind trimiși în România de către autoritățile de ocupație sovietice din Germania. Autoritățile române solicitau în iunie 1947 expulzarea acestora în zona de ocupație americană din Germania⁷².

În privința maghiarilor din Timiș-Torontal, în cursul anului 1947 au fost internați cetățeni de origine maghiară, unii fiind membrii U. P. M., majoritatea dintre cei ridicați fiind acuzați de șovinism⁷³. În Chevereșu Mare circula zvonul că în curând Ungaria va ocupa Ardealul și Banatul, populația fiind încurajată să nu mai predea cotele obligatorii deoarece odată cu venirea ungurilor nu se vor mai face colectări⁷⁴. Și la Firiteaz maghiarii erau acuzați că „lucrau pe față în favoarea Ungariei”, fiind supravegheați de către autorități⁷⁵.

La 2 octombrie 1947 rutenii din comuna Paniova, colonia Karol, precum și din alte localități au primit ordinul de a se pregăti pentru plecarea în U. R. S. S., ce urma să aibă loc până la 15 octombrie. Aceștia au început să-și vândă averea dar și să-și distrugă casele. Ei declarau că au primit aprobarea Comisiei interaliat de control sovietică de a-și vinde casele⁷⁶. Rutenii din cătunele Ilinț și Sinic din cadrul comunei Secaș își transportau, cu ajutorul camioanelor sovietice, bagajele la gara Belinț în vederea repatrierii în U. R. S. S. Potrivit documentelor emise de către postul de jandarmi din localitatea respectivă cei care urmau să plece „aveau o oarecare durere sufletească” neștiind în ce locuri urmau să ajungă. La plecare au vândut sau au distrus toate clădirile pe care și le-au construit de-a lungul vremii⁷⁷. În urma plecării în Uniunea Sovietică a coloniștilor ruteni din Variaș, intelectualii și liderii sârbi din localitate se temeau de confirmarea zvonului care circula, potrivit căruia urmau să fie aduse 100 de familii de coloniști români macedonieni și astfel elementul român din comună „va lua proporții”. În consecință conducătorii sârbi doreau să împiedice realizarea eventualei colonizări⁷⁸.

Populația slovacă din satul Teș la sosirea delegatului oficial ce urma să se ocupe de repatrierea acestora în Cehoslovacia, a refuzat să plece, deși inițial a fost înscrisă pe listele de repatriere. Din Brestovăț au plecat mai întâi cei fără avere⁷⁹.

Din punct de vedere economic în ianuarie 1947 populația vorbea că grâul care a fost colectat de către autorități nu a ajuns în regiunile deficitare⁸⁰. În raza sectorului de jandarmi Ciacova starea de spirit a muncitorilor care lucrau la C. F. R. Timișoara și care locuiau în raza respectivului sector, era agitată din cauza salariului mic pe care îl primeau⁸¹, situație întâlnită și pe raza sectorului de jandarmi Giulvăz⁸². În cadrul secției de jandarmi Fratelia doar un număr mic de muncitori erau mulțumiți de starea lor materială. Se propunea stricta supraveghere a tuturor muncitorilor din întreprinderi⁸³. La Jimbolia exista o stare de îngrijorare în rândul comercianților și meseriașilor din cauza impozitelor prea mari și a prețului mărfurilor ce creștea în fiecare zi⁸⁴. Datorită evoluției prețurilor micii comercianți din Buziaș erau hotărâți să renunțe la a mai face comerț⁸⁵. Situația era identică și la Chizătău. Operațiunile comerciale erau foarte reduse. Din momentul înființării Cooperativelor, acestea primeau mărfurile la preț oficial, distribuindu-le astfel locuitorilor la un preț convenabil. În schimb mărfurile pe care le procurau comercianții erau „foarte costisitoare” deoarece nu le puteau primi decât „pe preț negru, din care cauză sunt nevoiți a le vinde scump”. În aceste condiții cumpărătorii erau foarte puțini. În privința meseriașilor, aceștia nu-și puteau procura materialele de care aveau nevoie⁸⁶. Situația era identică la Lipova și Ciacova (și transportul mărfurilor era ridicat)⁸⁷.

În ziua de 9 aprilie 1947 lucrătorii de la Fabrica de tutun din Timișoara au încetat lucrul deoarece conducerea întreprinderii a refuzat să le acorde gratificația în țigări de Paști, pe care aceștia o primeau în mod tradițional. Tratatul purtat cu comisia locală de sindicat, precum și cu o delegație din partea F. U. M. au eșuat. Muncitorii au acuzat guvernul că nu era în măsură să conducă țara, la acțiunea grevistă participând și muncitorii care făceau parte din F. U. M. În aceeași zi muncitorii au intrat în vacanța de Paști, reluând lucru în 16 aprilie, fără a mai primi gratificația⁸⁸.

În ziua de 28 aprilie 1947 muncitorii de la Fabrica de chibrituri din Timișoara nu au intrat la lucru fiindcă nu au primit tainul de 100 de cutii de chibrituri săptămânal, pe care îl primeau până atunci. În cursul tratativelor greviștii au cerut ca până la mărirea salariilor să li se dea cota

de chibrituri pe care o primeau înainte. Deoarece greva a continuat și în 29 aprilie, autoritățile erau îngrijorate că prelungirea ei „ar avea influență periculoasă în legătură cu starea de spirit a muncitorimii din toate întreprinderile din localitate”. În consecință la fața locului s-a deplasat prim chestorul Poliției municipiului Timișoara pentru a-i convinge pe muncitori să reia lucru. Demagogic acesta le-a spus că situația economică grea a țării provenea din „lipsa de producție”, tainurile lor fiind suprimate din această cauză. Încetarea lucrului lovea în interesele materiale ale muncitorilor, greva atrăgând dușmănia asupra celor din fabrică din partea celorlalte categorii sociale deoarece produsele fabricate se vor împuțina pe piață. În această situație reacțiunea putea afirma că regimul democrat a dat prea multe drepturi și libertăți muncitorilor, pe când suprimarea acestora din trecut era foarte justificată. După noi tratative, muncitorii au fost de acord cu reluarea lucrului, cerând în schimb înființarea imediată a economatului conform legii, fapt acceptat de către autorități⁸⁹.

Și la Fabrica de cărămidă „Bohn” din Jimbolia a izbucnit o grevă datorită nemulțumirii muncitorilor față de noua salarizare⁹⁰.

În luna iunie 1947 la Ciacova pensionarii de stat se plâneau că nu primeau pensia la timp, aceasta fiind mică față de gradul de scumpete existent⁹¹. Aceiași situație o întâlnim la Periam, Deta, Giulvăz, Vinga⁹².

Măsura luată de către autorități de a fi tăiate culturile de porumb, floarea soarelui din zona frontierei româno-iugoslave a produs nemulțumirea locuitorilor din comunele situate în apropierea frontierei. Proprietarii culturilor respective declarau că trebuiau să distrugă recolta când aceasta era încă verde și pentru care au muncit tot anul. În consecință operațiunea de distrugere mergea greu, locuitorii refuzând a tăia porumbul și floarea soarelui și intervenind zilnic pe lângă autorități pentru a se reveni asupra acestei dispoziții⁹³. Situația era identică și la Beba Veche, localitate situată la frontiera cu Ungaria, zonă unde se aplica aceeași măsură (aici trebuiau evacuate și conacele situate la 2 km. de frontieră)⁹⁴.

În luna august autoritățile au înfăptuit stabilitatea monetară⁹⁵. Un raport întocmit de către postul de jandarmi Ususau în 10 august 1947 sublinia că populația nu privea cu mare încredere așteptata stabilizare monetară. Circula zvonul că noua monedă va fi tot fără valoare, guvernul realizând stabilizarea monetară în scop propagandistic⁹⁶. Și la Uivar locuitorii erau îngrijorați că prin stabilizarea monetară vor pierde din banii pe care îi aveau, nimeni nemaivânzând nimic⁹⁷.

După înfăptuirea stabilizării agriculturii și industriașii din sectorul de jandarmi Deta erau nemulțumiți, primii declarând că după ce li s-a luat tot grâul disponibil, acum li s-au luat și banii pe care nu-i puteau schimba, rămânând astfel fără hrană și unelte agricole. Parte dintre aceștia arătau că în viitor nu vor mai însămânța decât strictul necesar pentru familiile lor. În privința întreprinzătorilor, aceștia nu mai puteau să-și continue activitatea datorită lipsei de capital. Se adăugau impozitele mari precum și celelalte cheltuieli pentru întreținerea fabricilor și atelierelor⁹⁸. Populația și în special agricultorii erau nemulțumiți datorită noilor prețuri stabilite la textile, încălțăminte și unelte agricole, mult mai scumpe în raport cu prețurile produselor agricole. În plus prețul biletului de tren a devenit foarte scump, țăranii neputându-se deplasa la piață pentru a-și vinde produsele. În consecință la 21 august un grup de oameni s-au adunat în fața unei prăvălii din Deta solicitând insistent reducerea prețurilor la textile și încălțăminte. Circula zvonul că prin măsurile luate autoritățile urmăreau să distrugă țăranimea și să înființeze colhozurile⁹⁹. Aceiași stare de spirit o întâlnim la Beba Veche (comercianții și meseriașii și-au închis magazinele și atelierele refuzând să mai vândă pe bani, fapt pentru care jandarmii au intervenit obligându-i să-și redeschidă magazinele și să vândă mărfuri populației)¹⁰⁰, sectorul de jandarmi Periam¹⁰¹, Ghizela¹⁰², Iohanisfeld¹⁰³, sectorul de jandarmi Giulvăz,¹⁰⁴ Saravale, Igrış și sectorul de jandarmi 6¹⁰⁵.

La Șipet locuitorii afirmau că după ce au predat statului grâul gratis și stabilizarea monetară s-a făcut tot în interesul statului¹⁰⁶. Nici starea de spirit a funcționarilor publici nu era mai bună. La Deta ei erau tot mai îngrijorați din cauza salariilor mici față de scumpirea vieții. Cei care posedau o mică proprietate agricolă intenționau să-și părăsească serviciile și să se ocupe de agricultură. Aceiași situație o întâlnim la Lipova (afecțați fiind și mulți subofițeri de armată care își transformau uniforma militară în îmbrăcăminte pentru copii lor)¹⁰⁷. La Tomnatic în urma stabilizării monetare a avut loc o decădere a vieții economice din cauza lipsei de bani. Prăvăliile, brutăriile, cârciumile stagnau și din cauză că nu se cunoșteau noile prețuri. Cumpărăturile se făceau pe baza schimbului (pe cereale, ouă)¹⁰⁸. Și la Socoani țăranii declarau că prin stabilizarea monetară înfăptuită, autoritățile au căutat să-l distrugă pe proprietarul de pământ. Ei nu își mai puteau cumpăra îmbrăcăminte necesară din economiile care le-au rămas¹⁰⁹. În raza sectorului de jandarmi Giulvăz circula zvonul că în curând se va înfăptui o nouă reformă monetară, iar mulți locuitori căutau să-și

schimbe banii pe care îi mai aveau. În acest sens se deplasau la Timișoara, luând legătura cu persoane care se ocupau cu aceste schimburi¹¹⁰. La Checea existau mari nemulțumiri pentru că cerealele care au fost predate ca și cotă obligatorie la Cooperative nu au fost plătite până în ultima zi, când s-a realizat schimbarea banilor, în schimb banii primiți nu li s-au schimbat¹¹¹.

Pe acest fond de nemulțumire la Chevereșu Mare circula zvonul că în curând statul va trimite echipe pentru a ridica în mod gratuit de la țărani jumătate din vitele, porcii și păsările pe care aceștia le dețineau. În legătură cu stabilizarea monetară se arăta că aceasta a lovit pătura de jos, țărăimea, care a rămas cu bani fără a-i putea schimba. Există apoi o discriminare evidentă între prețul produselor agricole și cel al produselor industriale de primă necesitate pentru țărani. Aceștia nu aveau încredere nici în Cooperativele comunale, care nu erau aprovizionate cu mărfurile necesare locuitorilor satelor. Circula și zvonul ridicării grâului destinat însămânțărilor de toamnă¹¹².

La Liebling pe lângă nemulțumirile datorate stabilizării monetare, localnicii nu vedeau cu ochi buni înființarea fermei de stat, căreia i s-a dat cel mai bun pământ din comună¹¹³. La Banloc producătorii agricoli nu mai aveau ce vinde pentru a face rost de bani pentru cumpărăturile necesare¹¹⁴.

Un document întocmit de către postul de jandarmi Mănăștur din 2 septembrie arăta că circula zvonul efectuării, în scurt timp, a unei noi exproprieri, lăsându-se doar 9 iugăre de familie. Locuitorii mai înstăriți din comună erau foarte îngrijorați, afirmând că li se va lua pământul care va fi dat celor care nu muncesc și „atunci va fi rău de toți, vor suferi cu toții de foamete”¹¹⁵. La Banloc nu existau nici bani, nici mărfuri de vânzare, doar mărunțișuri de mică importanță¹¹⁶. Și la Voiteg exista o situație identică, cooperativele neavând bani cu ce să plătească cerealele¹¹⁷. La Cenadu Mare celor mai mulți locuitori de la care s-a ridicat cota obligatorie de cereale și după data preschimbării banilor, li s-a achitat tot în bani vechi¹¹⁸.

Un document din 4 septembrie indica faptul că la Liebling circula zvonul că de la 1 octombrie vor fi înființate colhozurile. În același timp, de la stabilizarea monetară, măcelarul, cu toată bunăvoința sa, nu putea să satisfacă cerințele locuitorilor deoarece nu dispunea de bani pentru că prețul vitelor era foarte mare și în loc să aibă un câștig trebuia să dea bani din buzunarul său¹¹⁹.

La Cenadu Mare scumpirea combustibilului a făcut ca arăturile de toamnă să nu poată fi efectuate decât într-o mică măsură, fapt ce a determinat îngrijorarea populației. Pentru aratul unui lanț de pământ se cereau 800 de lei, nimeni nefiind în stare să plătească această sumă¹²⁰.

La Bencecu de Sus populația era foarte nemulțumită de prețul dat de colectorii de cereale și de Cooperative pentru grâul din cota obligatorie. În aceste condiții o parte din locuitori refuzau să mai predea cota de grâu, jandarmii recurgând în acest caz la măsuri de forță¹²¹. Localnicii discutau că stabilizarea s-a făcut doar în interesul muncitorimii, deoarece un țăran nu putea cumpăra o pereche de bocanci nici cu 200 kilograme de grâu, pe când înainte de stabilizare se putea cumpăra cu 50 kilograme de făină. Din această cauză se afirma că nu se mai merită să se lucreze pământul, urmând să se producă doar strictul necesar pentru familie. În consecință exista o delăsare totală din partea țăranilor în privința pregătirii pământului pentru semănăturile de toamnă¹²².

La mijlocul lunii septembrie la Voiteg populația era nemulțumită deoarece Cooperativele nu mai primeau floarea soarelui, etc. pe motiv că nu aveau bani. La rândul lor fabricile de ulei nu le producea uleiul dacă nu prezenta actele că a predat cota obligatorie de floarea soarelui. În același timp nici porumbul nu putea fi vândut din lipsa cumpărătorilor¹²³.

La Deta pensionarii de stat nu și-au primit pensiile, iar la târgul săptămânal din 18 septembrie s-a resimțit lipsa aproape completă a articolelor alimentare, în condițiile în care majoritatea populației din localitate se aproviziona de pe piață. Exista neîncredere în stabilizarea monetară din cauza urcării prețurilor la toate articolele, discutându-se despre posibilitatea unei noi stabilizări¹²⁴. În comuna Denta muncitorii de la Fabrica de cânepă erau nemulțumiți că nu și-au primit salariile, neavând cu ce trăi¹²⁵. La Beșenova localnicii care executau prestația în muncă discutau că aceasta reprezintă o măsură specială luată de autorități în vederea înființării de colhozuri pentru ca populația să fie obișnuită să muncească în colectivitate. Se spunea că niciodată „nu a fost nici o măsură luată de a munci așa în masă ca acum”¹²⁶.

La Birda invalizii și văduvele de război nu au primit pensiile din martie 1947¹²⁷, în timp ce la Giera funcționarii comunei nu și-au primit de șase luni salariul¹²⁸.

La Toager situația era identică cu cea de la Voiteg, Cooperativele neavând bani cu care să cumpere de la țărani floarea soarelui și porumb și în consecință aceștia nu puteau să se aprovizioneze pentru iarnă¹²⁹.

Nici starea de spirit în rândul grănicerilor de la Checica nu era mai bună, aceștia fiind în general foarte nemulțumiți că nu aveau bocanci și îmbrăcămintea necesară pentru iarnă¹³⁰. Situația era identică și la pichetele Ionel și Pardani (nu aveau în special bocanci)¹³¹.

Și cotele la porumbul recoltat în toamna lui 1947 erau prea mari. La Tomnatic populația era nemulțumită deoarece cantitatea de porumb care se ridica era prea mare, sătenilor rămânându-le prea puțin¹³².

La Deta dispozițiile autorităților prin care s-au lăsat libere prețurile pieței au creat mari nemulțumiri în rândurile funcționarilor și muncitorilor care nu puteau cumpăra cu salariile pe care la aveau, deși piața a devenit mai abundentă în privința alimentelor¹³³. Circula în sectorul de jandarmi Deta zvonul că va avea loc în scurt timp o nouă stabilizare monetară, cea din august fiind făcută doar ca statul să strângă aurul de pe piață¹³⁴. La Seceani agricultorii de teama unei noi stabilizări nu mai vindeau nimic, iar dacă vindeau ceva forțați de împrejurări, imediat căutau să valorifice în alte articole banii pe care îi aveau. Se simțea și aici lipsa alimentelor de primă necesitate¹³⁵.

La Sacoșu Mare proprietarii de vaci care și-au predat cota de lapte în contul Convenției de Armistițiu nu și-au primit de trei luni banii pentru laptele predat. Erau nemulțumiri și datorită prețului scăzut al cerealelor predate ca și cotă obligatorie, unii refuzând să primească banii¹³⁶. La 1 noiembrie un raport al postului de jandarmi Topolovățu Mare arăta că în comună circula zvonul potrivit căruia autoritățile vor bloca porcii și porumbul. Parte din oameni au început să-și vândă porcii, care nu erau îngrășați cum trebuie. Aceiași stare de spirit este întâlnită la Vinga (unde de teama blocărilor porcii erau tăiați), Tomnatic (șvabii tăiau porcii, iar coloniștii ascundeau porumbul), Uivar¹³⁷.

În localitatea Mănăștur cei care se deplasau la piețele din Timișoara și Arad comentau că măsura luată de guvern de a lăsa liber prețul pieței constituia ultima încercare a acestuia de a lua din mână țăranului ultimul produs pe care îl avea ca surplus sau ce îl vindea pentru a-și face rost de bani, urmând ca apoi să aibă loc o nouă stabilizare monetară și în cele din urmă să se înființeze colhozul¹³⁸.

Întreaga populație a Macedoniei era foarte nemulțumită și agitată datorită cotei obligatorii de porumb ce trebuia predată. Țăranii au vândut porumbul pe piață (profitând de liberalizarea prețului) pentru a avea banii necesari nevoilor casnice, iar cotele erau prea mari față de cantitatea de porumb care le-a mai rămas¹³⁹. Situația era identică la Deta (cei împroprietăriți trebuiau să plătească și rata pământului primit), Voiteg (nemulțumiri și datorită majorării impozitului agricol)¹⁴⁰, Șag, Comloșu-Mare, Butin¹⁴¹. La Checea populația era nemulțumită datorită impozitului fixat care era foarte mare, iar problema cotei de porumb creia nemulțumiri și la Uivar și Sânmartinu Sârbesc¹⁴². Și la Ciacova a ajuns zvonul că în scurt timp vor începe blocările de porci și vite, majoritatea căutând să vândă cu prețuri de nimic animalele respective. Nemulțumiri existau și în urma restricțiilor aplicate în legătură cu tăierea bovinelor, porcinelor și ovinelor. Autoritățile jandarmerești locale precizau că cea mai mare parte a populației nevoiașă neavând alte alimente se aprovizionau cu carne de la măcelării¹⁴³.

Nemulțumirile legate de cota de porumb sunt întâlnite și la Bazoșu – Vechi, Herneacova, Stanciova, Variaș¹⁴⁴, Biled¹⁴⁵, Clopodia (unii locuitori amenințând că nu vor da nici un bob de porumb, iar alții că nu vor mai semăna nimic în primăvară)¹⁴⁶, Liebling¹⁴⁷, Șarlota¹⁴⁸, Denta, unde un raport din 26 noiembrie arăta că populația declara că guvernul i-a luat și gâtul, nemaiaivând pâine pentru mâncare. Prin aceste măsuri statul urmărea înființarea colhozurilor. Pentru achitarea impozitelor agricole parte din locuitori și-au pus pământurile în vânzare dar nimeni nu le cumpăra¹⁴⁹, Toager¹⁵⁰, Orțișoara,¹⁵¹ Vinga¹⁵².

La 16 noiembrie 1947 prim-pretorul plasei Ciacova i-a convocat pe toți primarii și notarii din subordinea sa, atrăgându-le atenția că porumbul trebuia colectat fără excepție, în caz contrar atât primarul cât și membrii comisiei interimare din localitatea unde nu s-a ridicat cota stabilită urmau să fie arestați și trimiși în lagăr pentru neinteres și sabotarea colectării porumbului. Drept urmare în 18 noiembrie s-au prezentat la Pretura Plasei primarii și membrii comisiilor interimare din circa 6-7 comune, care au preferat să fie trimiși în lagăr deoarece nu puteau să colecteze cantitatea de porumb impusă întru-cât aceasta nu exista. Autoritățile raportau că populația din comunele care alcătuiau plasa Ciacova era foarte nemulțumită și agitată pentru că i se lua și ultimul bob de porumb. Țăranii erau hotărâți să intervină pe lângă Prefectura județului pentru a cere să nu

li se mai ia porumbul. În fața acestei situații alarmante pretorul a luat legătura cu subprefectul județului Timiș-Torontal, arătându-i starea de lucru, dar acesta a ordonat categoric să fie executate ordinele existente, cantitățile fixate de porumb ce trebuiau predate neputând fi micșorate cu nimic. În consecință autoritățile locale controlau casă de casă în vederea realizării cotei ce trebuia predată de plasa Ciacova¹⁵³.

La Orțișoara autoritățile locale au ridicat din casele oamenilor îmbrăcămintea, obiecte casnice, inventar agricol, deoarece nu au fost plătite impozitele agricole¹⁵⁴. Același lucru s-a întâmplat și la Vinga¹⁵⁵.

La Satchinez, Bărăteaz, Hodoni locuitorii nu au primit banii pentru laptele predat la Cooperativele sătești timp de aproape patru luni¹⁵⁶. În localitățile Breștea, Omoru-Mic comisiile de blocare a porumbului au săvârșit o serie de ilegalități¹⁵⁷.

Un raport întocmit de către sectorul de jandarmi Deta la 22 decembrie 1947 ne arată starea economică de pe raza acestui post la sfârșitul anului respectiv. Comercianții și micii întreprinzători erau nemulțumiți deoarece prin impozitele mari și prin restricțiile de a se aproviziona cu mărfurile și materiile prime necesare, dar și prin concurența venită din partea Cooperativelor, se vedeau puși în situația de a nu mai putea funcționa. În privința țăranilor, noile impozite agricole erau prea mari, neputând a fi suportate de către aceștia. În urma blocării porumbului nu le mai rămânea strictul necesar pentru nevoile familiale, iar prețul oficial era derizoriu în raport cu prețul pieței¹⁵⁸. Era un raport cenușiu, care prefigura perfect drama ce urma să se producă în lumea românească peste doar câteva zile și apoi pentru 50 de ani.

Concluzionând, în anul 1947 prigoana asupra opoziției democratice din România s-a intensificat. În primul rând au fost luate o serie de măsuri împotriva membrilor principalului partid anticomunist: Partidul Național-Țărănesc. Aceste măsuri au culminat cu scoaterea partidului în afara legii în vara lui 1947. În județul Timiș-Torontal autoritățile i-au urmărit și i-au reținut pe liderii locali național-țărăniști, fiind interesați în confiscarea arhivelor organizațiilor respective. În fața prigoanei o serie de fruntași ai acestui partid și-au părăsit locuințele, reușind pentru moment să scape de arestare. După interzicerea P.N.Ț. unii dintre membrii acestuia s-au înscris în partidele din arcu guvernamental, pentru a scăpa de măsurile luate contra lor de către guvernul Petru Groza. Documentele care analizează situația politică din anul 1947 ne furnizează și date privind modul cum s-au

desfășurat alegerile parlamentale din anul anterior, evidențiind victoria opoziției democratice în mai multe localități din județ. Intenția autorităților ca populația să ceară condamnarea liderului P.N.Ț. Iuliu Maniu s-a izbit de refuzul din partea locuitorilor unor comune (Pustiniș, Luncareț). După retragerea de la guvernare a P.N.L. Tătăărăscu se înregistrează o stare de îngrijorare din partea membrilor acestui partid de a nu avea aceeași soartă cu cea a național-țăraniștilor. Populația se temea și de o abdicare a Regelui Mihai, fapt ce s-a și împlinit la sfârșitul anului.

În privința evoluției relațiilor internaționale circula zvonul unui posibil război între cele două blocuri politico-militare existente.

Locuitorii sârbi înstăriți se situau de partea grupării regaliste din țara vecină, pe când cei săraci de partea lui Tito. Circula zvonul că se va realiza un schimb de populație între România și Iugoslavia, fapt ce provoca îngrijorarea populației sârbe din diverse localități, care nu dorea să-și abandoneze avutul pe care îl deținea. Din diverse localități ale județului plecau în Iugoslavia pentru a participa la construcția de căi ferate grupuri de sârbi, în special tineri.

Situația șvabilor era în continuare dificilă. Se aflau în lagărele din U. R. S. S. o serie de șvabi nevinovați. În 1947 șvabii au fost trimiși în detașamentele de muncă obligatorie organizate în diverse locuri din țară. În aceste condiții unii șvabi căutau să plece din țară, urmărind să ajungă în zona de ocupație occidentală din Germania.

Întâlnim și acțiuni iredentiste maghiare, precum și transferarea în U. R. S. S. a rutenilor din unele localități din județ și respectiv în Cehoslovacia a locuitorilor slovaci.

Din punct de vedere economic situația locuitorilor din județ a devenit critică. Stabilizarea monetară a lovit interesele întregii populații. Țăranilor nu li s-au permis să schimbe decât o anumită sumă de bani, situația lor financiară devenind extrem de grea. Prețul produselor industriale era cu mult mai mare față de cel al produselor agricole. După o perioadă de liberalizare a pieței în care țăranii și-au vândut porumbul pentru a obține banii în vederea cumpărării produselor de care aveau nevoie, agricultorii s-au văzut puși în situația de a nu mai avea de unde preda cota obligatorie de porumb. În plus impozitele agricole erau mari, iar autoritățile au recurs la măsuri brutale pentru ca țăranii să-și achite obligațiile pe care le aveau față de stat. Teama de colhoz a existat în permanență în satul bănățean în cursul anului 1947. Nici situația meseriașilor și comercianților nu a fost mai

bună. Aceștia se confruntau cu impozite prea mari, cu lipsa de capital, cu concurența neloială din partea Cooperativelor susținute de autorități, precum și cu dificultatea de a-și obține materiile prime și respectiv mărfurile necesare. În aceste condiții mulți doreau să renunțe la afacerile lor. Muncitorii, funcționarii, pensionarii aveau salarii și pensii prea mici, pe care nu le primeau nici la timp. În urma stabilizării monetare asistăm la o decădere a vieții economice, pe fondul lipsei de bani.

Măsurile luate de către autorități pe plan politic și economic în anul 1947 ne arată un regim din ce în ce mai autoritar, care se îndreaptă spre un sistem comunist, pe fondul unei nemulțumiri aproape generale.

Vasile Rămneanțu

Universitatea de Vest Timișoara

Facultatea de Litere, Teologie și Istorie

Bd. Vasile Pârvan, nr. 4.

NOTE

1. Vasile Rămneanțu, *Câteva considerații privind starea de spirit a locuitorilor din județul Timiș-Torontal în anul 1947*, în *Analele Banatului*, S. N., nr. XII-XIII, 2004-2005, p. 481-509.
2. Arhivele Naționale Timiș, *Fond Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, d. 193/ 1947, f. 1.
3. *Ibidem*, f. 18.
4. *Ibidem*, f. 58.
5. *Ibidem*, f. 29-30.
6. *Idem*, d. 195/1947, f. 1, 3.
7. *Ibidem*, f. 26.
8. *Ibidem*, f. 13.
9. *Ibidem*, f. 7.
10. *Ibidem*, f. 9.
11. *Ibidem*, f. 10.
12. *Ibidem*, f. 6.
13. *Idem*, d. 196/1947, f. 3-4. În dosarul său, Pulca mai era acuzat că a făcut "contestații neîntemeiate", vezi f. 47.
14. *Ibidem*, f. 7.
15. *Ibidem*, f. 13.
16. *Ibidem*, f. 78.
17. *Idem*, d. 219/1947, f. 52.
18. *Ibidem*, f. 15.
19. *Ibidem*, f. 64.

20. *Ibidem*, f. 149.
21. *Ibidem*, f. 150.
22. *Ibidem*, f. 152.
23. *Ibidem*, f. 166.
24. *Ibidem*, f. 185.
25. *Ibidem*, f. 21.
26. P.N.L., Tătărașcu a fost obligat să se retragă din coaliția guvernamentală.
27. Arhivele Naționale Timiș, *Fond Legiunea de jandarmi Timiș-Torontal*, d. 219/1947, f. 249, 262.
28. *Ibidem*, f. 95.
29. *Idem*, d. 180/1947, f. 19.
30. *Ibidem*, f. 20.
31. *Ibidem*, f. 2-5.
32. *Ibidem*, f. 10-14.
33. *Idem*, d. 219/1947, f. 278.
34. *Ibidem*, f. 13.
35. *Ibidem*, f. 18.
36. *Ibidem*, f. 117.
37. *Ibidem*, f. 132.
38. *Ibidem*, f. 135.
39. *Ibidem*, f. 244.
40. *Ibidem*, f. 215.
41. *Ibidem*, f. 214.
42. *Ibidem*, f. 73.
43. *Ibidem*, f. 170.
44. Cei patru trebuiau să rezolve problemele aflate în dispută la sfârșitul războiului.
45. Arhivele Naționale Timiș, *Fond Legiunea de jandarmi Timiș-Torontal*, d. 219/1947, f. 306.
46. *Idem*, d. 200/1947, f. 3.
47. *Ibidem*, f. 16.
48. *Ibidem*, f. 6-8.
49. *Ibidem*, f. 17-27.
50. *Ibidem*, f. 43.
51. *Ibidem*, f. 45.
52. *Ibidem*, f. 81-82.
53. *Ibidem*, f. 80.
54. *Ibidem*.
55. *Idem*, d. 219/1947, f. 93.
56. *Ibidem*, f. 94.
57. *Ibidem*, f. 139.
58. *Idem*, d. 200/1947, f. 30.
59. *Idem*, d. 204/1947, f. 197.
60. *Ibidem*, f. 16.
61. *Idem*, d. 209/1947, f. 3.
62. *Ibidem*, f. 20.
63. *Ibidem*, f. 22.
64. *Ibidem*, f. 30.
65. *Ibidem*, f. 271.

66. *Ibidem*, f. 310.
67. *Ibidem*, f. 65.
68. *Ibidem*, f. 322.
69. Idem, d. 219/1947, f. 125.
70. *Ibidem*, f. 156.
71. *Ibidem*, f. 211.
72. Idem, d. 209/1947, f. 193.
73. Idem, d. 196/1947, f. 8.
74. Idem, d. 219/1947, f. 8.
75. Idem, d. 180/1947, f. 2.
76. Idem, d. 219/1947, f. 148.
77. *Ibidem*, f. 168.
78. *Ibidem*, f. 162.
79. *Ibidem*, f. 169.
80. Idem, d. 192/1947, f. 6.
81. *Ibidem*, f. 15.
82. *Ibidem*, f. 18.
83. *Ibidem*, f. 22.
84. *Ibidem*, f. 27.
85. *Ibidem*, f. 29.
86. *Ibidem*, f. 30.
87. *Ibidem*, f. 32, 34.
88. *Ibidem*, f. 57, 59.
89. *Ibidem*.
90. *Ibidem*, f. 57.
91. *Ibidem*, f. 87.
92. *Ibidem*, f. 91, 93-95.
93. Idem, d. 219/1947, f. 1-2.
94. *Ibidem*, f. 25.
95. Conform legii agricultorii puteau preschimba cel mult 5.000.000 lei vechi, iar cei care au predate cota obligatoriu de cereale până la data apariției legii stabilizării aveau dreptul de a mai schimba în plus 2.500.000 lei vechi. *Colecțiunea de legi și regulamente*, tomul XXV, 1947, Buc. 1948, p. 1048.
96. Arhivele Naționale Timiș, *Fond Legiunea de jandarmi Timiș-Torontal*, d. 219/1947, f. 17.
97. *Ibidem*, f. 20.
98. *Ibidem*, f. 26.
99. *Ibidem*, f. 28.
100. *Ibidem*, f. 23.
101. *Ibidem*, f. 22.
102. *Ibidem*, f. 24.
103. *Ibidem*, f. 30.
104. *Ibidem*, f. 31.
105. *Ibidem*, f. 33, 35.
106. *Ibidem*, f. 36.
107. *Ibidem*, f. 41-42.
108. *Ibidem*, f. 47.

109. *Ibidem*, f. 51.
110. *Ibidem*, f. 53.
111. *Ibidem*, f. 55.
112. *Ibidem*, f. 57.
113. *Ibidem*, f. 65.
114. *Ibidem*, f. 72.
115. *Ibidem*, f. 74.
116. *Ibidem*, f. 75.
117. *Ibidem*, f. 84.
118. *Ibidem*, f. 88.
119. *Ibidem*, f. 82.
120. *Ibidem*, f. 90.
121. *Ibidem*, f. 99.
122. *Ibidem*, f. 102.
123. *Ibidem*, f. 122.
124. *Ibidem*, f. 123-124.
125. *Ibidem*, f. 127.
126. *Ibidem*, f. 136.
127. *Ibidem*, f. 140.
128. *Ibidem*, f. 143.
129. *Ibidem*, f. 144.
130. *Ibidem*, f. 154.
131. *Ibidem*, f. 206.
132. *Ibidem*, f. 153.
133. *Ibidem*, f. 164.
134. *Ibidem*, f. 188.
135. *Ibidem*, f. 167.
136. *Ibidem*, f. 194, 199.
137. *Ibidem*, f. 226-227, 229, 230.
138. *Ibidem*, f. 232.
139. *Ibidem*, f. 236.
140. *Ibidem*, f. 237-238.
141. *Ibidem*, f. 241-243.
142. *Ibidem*, f. 247-248.
143. *Ibidem*, f. 250.
144. *Ibidem*, f. 251-252.
145. *Ibidem*, f. 254.
146. *Ibidem*, f. 261.
147. *Ibidem*, f. 268.
148. *Ibidem*, f. 272.
149. *Ibidem*, f. 277.
150. *Ibidem*, f. 289.
151. *Ibidem*, f. 281.
152. *Ibidem*, f. 283.
153. *Ibidem*, f. 265.
154. *Ibidem*, f. 281.

- 155. *Ibidem*, f. 283.
- 156. *Ibidem*, f. 274.
- 157. *Ibidem*, f. 292.
- 158. *Ibidem*, f. 306.

PUBLIC REACTIONS TO THE 1947 POLITIC AND ECONOMIC EVENTS IN THE TIMIȘ – TORONTAL COUNTY

Summary

The sources of this paper are to be found in the archive records of the Gendarme Legion of the Timiș – Torontal County, kept in the State Archives of Timișoara.

In 1947, persecutorial acts against democratic opposition intensified, especially those against the members of the National Peasant Party (NPP), being the main anticommunist party. These measures culminated with the outlawing of NPP in the summer of 1947. In the Timiș-Torontal County, local leaders of the NPP have been harassed and eventually detained, as the authorities were interested in confiscating the archives of the party branch. Facing persecutions, some of the leaders had left their homes, temporarily escaping detention. Following the outlawing of NPP, some of its members joined the parties from the governmental range, in order to avoid the measures taken against them by the Petru Groza government.

The documents concerning the 1947 politic situation also supply data concerning the way parliamentary elections took place in the previous year, emphasizing the victory of the democratic opposition in several localities from this county. As for the intention of the authorities to obtain a public condemn of the NPP national leader, it had faced the refusal of the inhabitants from several villages (e.g. Pustiniș, Lucareț). Following the withdrawal of National Liberal Party from governing, its members feared that they would share the same fate as of the NPP party. Also, the population feared that king Michael I would abdicate. His abdication occurred in late December that year.

As for the evolution of the international relations, rumors of a possible war between the two politic and military coalitions were spreading.

The wealthy Serbians took side of the royalist movement from the neighboring country, while the poorer ones took Tito's side. Other rumors of a possible exchange of population between Romania and Yugoslavia caused anxiety among the Serbian population.

The Swabians faced a difficult situation. Some of them were guiltlessly detained in USSR camps. In 1947 many of them have been forcefully enlisted in labour parties across Romania. As a result, some of the Swabians intended to leave the country and reach the western occupied zones from Germany.

Hungarian irredentist actions are also documented for this period, along with relocations of Ruthenians to USSR and of Slovaks to Czechoslovakia.

The economic state of the county inhabitants became critical, as the monetary stabilization affected the entire population and the peasants were allowed to exchange but a limited amount of money.

The price of the industrial products was much higher than that of the agricultural ones. Immediately after a period of relative liberalization of the market, during which peasants had sold the maize in order to get the money they needed to buy other products, they find themselves unable to deliver the compulsory quota of maize. The artisans and merchants were also facing a difficult period. They were confronted with high taxes, lack of capital, disloyal competition of the state supported cooperatives and difficulties in getting raw materials and specific products. The workers, clerks and pensioners were underpaid and little money they lived on were not even paid in due time.

The politic and economic measures taken in 1947 by the Romanian authorities point to an authoritarian regime that was making for a communist system, against a background of a quasi-general discontent of the population.

REVOLTA DE LA ITA DIN 1947

Gabriel Sala

Cuvinte cheie : *Arad, revoltă muncitorească anticomunistă*

Keywords: *Arad, 1947, anticomunist rebellion*

În primăvara anului 1947, la Întreprinderea Textilă Arad s-a declanșat o revoltă muncitorească, spontană, a cărei furie, cruzime și desfășurare depășește înțelegerea umană, dacă se ține cont strict de cauzele care au generat evenimentele, precum și de faptul că revolta a fost rezultatul evoluției tragice a unui conflict de muncă, efectiv ordinar în contextul politico-social al orașului Arad din epocă. Respectiva convulsie socială este oarecum atipică în România, deoarece nemulțumirea muncitorilor conștientă sau nu față de autoritățile comuniste, s-a canalizat înspre un singur individ, cei drept deloc inocent, care a plătit cu viața atât greșelile personale, cât și cele ale sistemului în sine.

Lucrarea de față utilizează și analizează două categorii de documente, antagonice în interpretarea evenimentelor, nu în relatarea acestora, respectiv mărturiile participanților activi sau pasivi la revoltă și raportul PSD pe de o parte, iar pe de altă parte articolele din presa comunistă, în speță ziarul *Patriotul*, și rapoartele PCR.

Evenimentele vor debuta în dimineața zilei de 25 aprilie, când angajații întreprinderii ITA au încetat lucrul, refuzând să reia activitatea până când conducerea fabricii nu le va asculta doleanțele, în raportul comuniștilor locali consemnându-se că "datorită agitatorilor la orele 7.30 muncitorii fabricii ITA au părăsit secțiile"¹. Masa muncitorilor, dominată numeric la început de femei, va declanșa un conflict de muncă, îndemnată "de anonimii din rândul lor să se adune la poarta principală"², revendicările angajaților fiind desigur de ordin economic, protestatarii cerând, practic să le fie respectat dreptul de a cumpăra alimente din așa numitele "Economate", în cadrul cărora produsele alimentare și nealimentare puteau fi achiziționate la prețuri oficiale, stabilite de către statul comunist, desigur, sub prețul pieței. "Noi am vrut să primim ce

ni s-a convenit din economat: ouă, lapte, făină, ulei, zahăr, precum și alte lucruri. Aveam pe hârtie dreptul să cumpărăm o anumită cantitate de produse, dar produsele nu prea ajungeau la noi, la angajați"³, iar greva practic „a început la bobinaj, unde oamenii erau nemulțumiți de salariile foarte mici, precum și de neregulile existente în întreprindere, adică nu era listă de plăți, statut de plată, nu primeai fluturașe etc.”⁴

Conform raportului PSD, privitor la evenimente, în rândul muncitorilor domnea o atmosferă destinsă și, ca urmare, "în așteptarea desfășurării adunării glumeau"⁵, fără tenta de crispare și încrâncenare specifică grupurilor predispuse la violență. Spicuind din aceeași sursă, rezultă că starea de spirit pozitivă a mulțimii s-a deteriorat rapid la apariția secretarului PCR, Iosif Nedici, "care era cunoscut în fabrică încă de mai înainte de a fi secretar de partid ca un individ care se amesteca în toate, având pe lângă obrăznicie și o gură murdară. A început a împrósca lumea cu vorbe urâte, injurios și obscen la adresa muncitoarelor, cerând muncitorilor a-și relua lucrul, încercând a face uz de amenințări, bazat pe autoritatea sa de secretar PCR"⁶. Consemnările scriptice a raporturilor pesediștilor, sunt întărite și de afirmațiile martorilor oculari și participanților la grevă intervievați: "Nedici o fost de vină, că în loc să vină cu vorbă bună, o venit c-o falcă-n cer și una-n pământ și o început să înjure mulțimea și mai ales femeile. Era un tip foarte vulgar, spurcat la gură"⁷. Încercarea zelosului secretar de partid de a intimida grupul nu a dat deloc roadele scontate, ci dimpotrivă, a reușit să întărească mulțimea, în speță muncitoarele, care au tăbărit asupra lui. "Scandalul l-au început femeile, pentru că lor le-a vorbit urât! Prima dată l-or bătut chiar în fața fabricii, la poarta principală"⁸.

Furia mulțimii odată declanșată, violența s-a acutizat din inerție deoarece "muncitorii se ațâtau unii de la alții"⁹, situația scăpând de sub control, astfel că "nimeni nu a avut curajul să intervină pentru că nici măcar nu te puteai apropia de ei, așa erau de turbați. Doar de departe am putut să văd cum îl băteau"¹⁰.

Pe lângă resentimentele muncitorilor de la ITA, acumulate în timp, asupra cărora vom reveni ulterior, explicația persoanelor intervievate în legătură cu agresiunea fizică săvârșită asupra lui Nedici este că " lumea era mult mai pură și nu lăsa pe nimeni să vorbească în public astfel unor femei, nici chiar femeile însele"¹¹, iar mentalitățile și tabuurile epocii încălcate, totuși, constant de secretarul de partid i-au fost în cele din urmă fatale. În ciuda agresiunilor suferite și a furiei "proletare", Nedici "a reușit să scape și

s-a retras urmărit de mulțime la sediul organizației PCR din Calea Aurel Vlaicu¹², unde s-a înarmat cu un pistol-mitralieră, amenințându-i pe urmăritorii cu moartea, în cazul în care aceștia ar fi încercat să forțeze porțile instituției¹³.

Poziția de forță a activistului de partid a avut din nou efect de bumerang, tentativa de intimidare soldându-se în mod straniu cu metamorfozarea muncitorilor aflați în curtea celulei de partid, dintr-o ceată de indivizi dornici să-i aplice o corecție fizică, într-una de indivizi hotărâți să-l omoare în bătaie: "Oamenii în loc să se sperie, mai rău s-au aprins când l-au văzut cu pușca în mână"¹⁴. Arma din dotare nu l-a putut salva pe activist de furia propriilor subalterni, însă ironia sorții, cu toate că "era un bărbat dur foarte solid și înalt, de circa 120 Kg"¹⁵, a fost dezarmat de o reprezentantă a sexului slab, care "s-a furișat spre locul unde păzea Nedici intrarea și, pe nesimțite i-a sărit în spate, încercând a-l dezarma; în acest timp urmăritul a tras o rafală"¹⁶, însă gloanțele nu au rănit pe nimeni. Deschiderea focului a descătușat, practic, muncitorii care au năvălit în incinta sediului de partid și l-au dezarmat pe secretarul comunist, după care "l-au tras afară în curte"¹⁷, scenele care au urmat, descrise de martorii oculari, fiind de domeniul incredibilului: "L-au bătut cu o asemenea ură că se loveau și între ei. Se urcau într-un pom și de acolo săreau cu picioarele la el, pe cap și pe burtă"¹⁸. Tocaci Lazlo susține că victimei "i-a fost introdusă țigară aprinsă în gură"¹⁹ de către mulțimea furioasă, iar Maria Rațiu, o fostă angajată la ITA în perioada respectivă, afirmă la rândul ei că "un par care susținea strugurii din grădina sediului partidului i-a fost înfipt în fund. Efectiv l-au torturat ca pe un animal"²⁰.

Nedici nu a fost singura victimă a textiliștilor, alături de el pierzându-și viața și Szanto Alexandru, care "era paznic și a intervenit ca să liniștească spiritele, însă a fost lovit și el"²¹. Din presa vremii, respectiv ziarul "Patriotul", practic singurul ziar în limba română, aflăm că "Szanto Alexandru în urma loviturilor primite a încetat din viață imediat, iar Nedici Iosif a rămas, în nesimțire, grav rănit. Atacatorii au împiedicat ca salvarea să-i dea primul ajutor și să-l transporte la spital. Revenindu-și în fire a fost atacat și omorât"²². Același cotidian va reveni cu alte informații în ceea ce privește cazul Szanto, deoarece în paginile sale s-a consemnat ulterior că "după ce paznicul a fost grav rănit, femeia (soția victimei - n.a.) reușise să-l transporte în pivniță, unde l-a spălat de sânge până când și-a revenit în fire"²³, însă pentru scurt

timp. Mulțimea nu a permis medicului întreprinderii, respectiv doctorului Botiș, sosit la fața locului să intervină: "El a vrut să-și facă datoria, dar nu a avut cum, deoarece nu l-au lăsat"²⁴. Pentru sensibilizarea muncitorilor la fața locului au sosit soția și fiica lui Nedici, în vârstă de șapte ani, însă tentativa disperată de salvare a acestuia s-a soldat cu un eșec: "Muncitorii nu numai că nu l-au lăsat în pace, ci dimpotrivă au avut tendința să fie agresivi și cu fetița. Erau gata s-o linșeze"²⁵.

Desigur, nu se poate sub nici o formă și cu nici o motivație a faptelor minimaliza trauma și tragedia personală a fetei, care și-a văzut la o asemenea vârstă fragedă tatăl sfâșiat de mulțimea furioasă, însă episodul în sine sugerează o adevărată psihoză în masă a muncitorilor participanți la maltratarea lui Nedici, aceștia percepend orice apropiat al activistului drept un inamic declarat. În altă ordine de idei, există oarecum un semn de întrebare asupra desfășurării temporale a evenimentelor, deoarece, conform raporturilor comuniste, greva a debutat la ora 7.30, "medicul și salvarea au fost împiedicați la ora 10.30 să intervină", iar după ce "drept răzbunare l-au bătut și dezbrăcat pe Nedici", mulțimea "l-a omorât la ora 13 după ce-și revenise"²⁶, deci, rezultă că victima a fost maltrată câteva ore, un timp destul de îndelungat alocat muncitorilor propriilor refulări. Moartea victimei a potolit mulțimea care, "după ce a mai stat să vadă ce se întâmplă, în cele din urmă s-a împrăștiat"²⁷, nemaifiind provocată nici măcar de autoritățile comuniste, ce au preferat să rezolve necunoscutele, din ecuația conflictului, după liniștirea spiritelor, când nu mai exista pericolul unei confruntări cu solidaritatea muncitorească.

Premisele conflictului. Comentarii. Consecințe.

În analiza cauzelor care au declanșat convulsia socială de la ITA, nu se poate face abstracție de situația economică precară a muncitorilor arădeni, în general, și de contextul politico-social, mai ales că în fabricile municipiului s-au consemnat o serie de acțiuni muncitorești, până la un punct similare cu cele ale angajaților de la ITA, existând și numeroase similitudini în ceea ce privește cauzele nemulțumirilor proletare. Astfel, presa vremii semnalează la sfârșitul lui martie 1947 un conflict de muncă la Astra, unde angajații fabricii au încetat lucrul datorită unor nemulțumiri legate, în speță de salarizare și au prezentat direcțiunii "o

serie de doleanțe pentru îmbunătățirea situației lor, cerând printre altele să plece afaceriștii și speculanții de la Astra, în frunte cu hitleristul Schreiber și clica ce-l înconjoară, să se îmbunătățească situația economatului și a cantinei. Muncitorii au prezentat în același timp și unele doleanțe de ordin material²⁸. La fel ca și Nedici, Schreiber, administratorul economatului de la Astra, era contestat de muncitori, fără să beneficieze însă de partizanatul cotidianului "Patriotul": "în fruntea economatului Astra se găsește hitleristul Schreiber. Alături de el la economat sunt o seamă de funcționari, dintre care majoritatea notorii legionari. Afacerile merg bine aici. În loc de a-și vedea de treburile lor, se ocupă toată ziua de afaceri. Sub teighea au întotdeauna ață, chibrituri și alte mărunțișuri pe care le oferă muncitorilor la prețul negru"²⁹.

Obsesia comuniștilor în ceea ce privește extrema dreaptă în special, și inamicii politici în general, reiese și din faptul că cei acuzați de instigare la grevă au fost legionarii și adepții lui Titel Petrescu: "Atitudinea nepăsătoare a direcțiunii a dat prilej unor elemente provocatoare printre care elemente legionare și titeliste să provoace grevă la această fabrică. Scopul lor este binecunoscut: dezastru și haos economic"³⁰. Meritul aplanării conflictului de muncă le revine, desigur comuniștilor, care "au propus să se înceteze greva și să se aleagă câțiva delegați din rândurile lor (ale muncitorilor n.a.), care să trateze cu direcțiunea" și astfel "greva a încetat, și la orele 15 s-a intrat în producție"³¹. Totuși, foștii angajați ai Astrei, susțin că acțiunea de protest s-a desfășurat pe o perioadă mult mai îndelungată de timp: "Noi am fost în grevă mult timp, că nu ne-am primit drepturile cuvenite și salariile. Și când l-or bătut pe Nedici la Astra era grevă"³².

Din cele prezentate mai sus rezultă existența la fabrica Astra a unei situații tensionate, ce putea constitui o premisă favorabilă declanșării unor evenimente asemănătoare cu cele de la ITA. Teamă autorităților comuniste de nemulțumirile muncitorilor, care oricând puteau degenera într-o revoltă, era pe deplin justificată, mai ales, că din punctul lor de vedere existau o serie de nereguli la Atelierele CFR, unde, de altfel s-au găsit trei grenade, și la Astra a cărei muncitorime era divizată de șovinism și de divergențele dintre PCR și PSD³³. La ITA datorită dificultăților de producție ale fabricii, care afectau pecuniar și angajații, raportorii comuniști declară scriptic că "moralul muncitorilor este mult scăzut"³⁴, problemele întreprinderii încercând să fie rezolvate, de Comitetul Sindical, printr-o cerere redactată în data de 4

ianuarie 1947 și adresată lui Gheorghe Gheorghiu Dej, pe atunci ministru al economiei naționale, iar în petiție se menționează că, datorită lipsei de material ce trebuia prelucrat, "am fost nevoiți ca împreună cu direcțiunea să luăm o hotărâre pentru reducerea zilelor de lucru de la șase la patru pe săptămână, muncitorii pierzând o treime din salar"³⁵.

Dificultățile economice, ce constituiau una dintre principalele cauze ale izbucnirii revoltei, vor alimenta nemulțumirile muncitorilor, conflictul latent culminând cu evenimentele din 25 aprilie 1947, când refulările angajaților s-au canalizat înspre Nedici, reprezentant al sistemului, care nu era capabil să le satisfacă nevoile sociale. De altfel, activistul însăși reprezintă o altă cauză a conflictului, datorită comportamentului său, cu o tentă suburbană în relațiile cu subordonații, precum și abuzurilor în serviciu. Practic, angajații ITA-ei obișnuiți cu finețea patronului Neuman, și-au pierdut rapid entuziasmul, declanșat de înlocuirea șefiei "dușmanului de clasă" cu cea a unui reprezentant al proletariatului dur și obtuz, care se credea atotputernic și îi trata asemenea unui zbir. "Neuman a fost un domn prin definiție, care patron fiind saluta primul chiar și pe ultimul său muncitor. Se purta cu angajații de parcă ar fi fost colegi. Arădenii l-au regretat mult. După război, când lumea știa că nu mai durează mult și va pierde fabrica, efectiv îl aplauda pe stradă. Era așa de modest că mergea cu bicicleta la serviciu!"³⁶. Contrastul evident dintre modestia baronului și infatuarea activistului, va avea drept consecință acumularea de ură și resentimente din partea muncitorilor, cărora le-a fost de ajuns o picătură pentru ca paharul plin al răbdării să se reverse peste Nedici, linșat cu o cruzime șocantă de către mulțimea furioasă.

Sângerosul episod va fi folosit de presa comunistă pentru a-i cataloga pe agresori drept criminali cu sânge rece și mai ales pentru a-l transforma pe activist într-o victimă inocentă a reacțiunii și a elementelor fascisto-hitleristo-legionare de la ITA. Această viziune asupra incidentelor, se datorează faptului că mijloacele de propagandă comuniste nu acceptau ideea că, un reprezentant al proletariatului putea să comită abuzuri, ilegalități sau efectiv greșeli, deoarece recunoașterea acestei realități ar fi însemnat o pată pe blazonul PCR, partid care preluase încă din 1945 puterea politică în România, infiltrându-și apoi, treptat, adepții în structurile de conducere ale întreprinderilor patriei, controlate astfel de partidul bolșevic.

Ca urmare, era mult mai simplu să-i catalogheze pe făptași drept extremiști de dreapta și destabilizatori, deoarece se punea semnul egal

între dușmanii oamenilor muncii și cei ai partidului, și se crea astfel încă o motivație ce acorda autorităților dreptul moral de a curăța societatea de acei care, în limbajul de lemn, specific epocii, erau denumiți inamicii statului, elementele burghezo-moșierești sau dușmanii de clasă: "Greutățile izvorâte în legătură cu noul contract colectiv de muncă au dat posibilitatea unor elemente, aflate în serviciul reacțiunii neepurate, încă din fabrică să agite muncitorimea la acțiuni care sunt contra intereselor reale ale muncitorimii și au ca scop subminarea regimului democratic"³⁷. Practic, articolele din "Patriotul" ce au, desigur ca temă evenimentele de la ITA, se încadrează în tiparul de prezentare deformată a realității și politizare a unei violente răbufniri muncitorești. Autoritățile comuniste, prin mijloacele de care dispuneau, au preferat metamorfozarea oficială a lui Nedici într-un erou al clasei muncitoare și etichetarea tuturor participanților drept criminali legionari. Astfel, victimei i-au fost organizate funeralii grandioase demne de un individ transformat, peste noapte într-un simbol: "Coloane de muncitori s-au îndreptat ieri spre cimitir, reprezentând syndicatele și partidele muncitorești. De asemenea, au fost prezenți reprezentanții autorităților, printre care remarcăm pe domnii: primarul Pălincaș, deputatul Voștinar Gheorghe, subprefectul Fulviu, reprezentanții direcțiunii: d-nii Neuman Francisc și Victor Mosoiu"³⁸.

Discursurile celor prezenți urmează aceeași linie impusă de autorități, respectiv de comemorare a unui erou care a murit pentru popor: "Voștinar Gheorghe a spus printre altele: Sunt aici doi eroi care au căzut înainte de vreme, răpuși de mâini criminale de aceleași mâini care au dezlănțuit războiul, abia terminat, pentru exploatarea clasei muncitoare", "D-l. director Mosoiu Victor vorbește în numele fabricii ITA și spune : Nedici Iosif a fost unul dintre aceia care au luptat ca să asigure continuitatea de muncă în uzinele noastre, luptând în același timp și pentru a asigura muncitorilor, în mod pașnic o viață mai bună și realizarea revendicărilor lor", "D-l Șandru, reprezentantul sindicatului funcționarilor publici spune: în fața mormintelor proaspete făgăduim că noi, cei rămași vom continua a duce lupta pentru întărirea democrației", "Ați arătat că știți să luptați așa cum trebuie să lupte cu bandele huligane adevărații sindicaliști. Clasa muncitoare va duce mai departe aceste lupte pentru a lichida pentru totdeauna aceste bande", "înfierăm atentatul odios al bandelor fasciste și PCR, care este avangarda clasei muncitoare, își ia angajamentul de a lupta dârz și hotărât și în viitor ca și în trecut de a păstra

neştirbită unitatea clasei muncitoare"³⁹. Tentativa grosolană de manipulare a opiniei publice este sugerată și de faptul că printre participanții la evenimente și chiar agresori "au fost și membrii de partid"⁴⁰, ceea ce, desigur exclude atât varianta unei revolte a simpatizanților extremei drepte, cât și a unei revolte anticomuniste, cu toate că muncitorii au devastat sediul celulei PCR: "Au aruncat pe geam toate fișele și carcotecele membrilor de partid! Eu, fiind utecistă, m-am aplecat să le adun, dar cineva a strigat să le las acolo și de frică, le-am lăsat"⁴¹.

O altă participantă la evenimente susține următoarele: "Eram și eu membră PCR, dar când am ajuns în sediu am aruncat pe fereastră tot ce mi-a venit la mână, inclusiv tablouri cu Marx, Stalin și Lenin! M-a luat valul, că aveam 20 de ani. Pentru asta am făcut nouă luni de pușcărie, dar după ce am făcut închisoare, m-au reprimat în partid"⁴².

Angajații de la ITA au încercat să transforme revolta împotriva lui Nedici într-o adevărată revoltă muncitorească, cu o tentă exclusiv socială, prin care să forțeze autoritățile să îmbunătățească situația muncitorimii, cerând printr-o delegație sprijinul muncitorilor de la alte întreprinderi arădene, însă lipsa de unitate a muncitorimii, precum și apărarea intereselor specifice fiecărui grup de lucrători a determinat eșecul demersului: "La orele 10.30 agitatorii de la ITA au trimis o delegație numeroasă la uzinele Astra și atelierele CFR pentru a-i determina pe aceștia să lase lucrul în semn de solidaritate, însă rezultatul acestei delegații a fost negativ"⁴³.

Cotidianul comunist "Patriotul" relatează privitor la amintitul demers al delegației de la ITA, următoarele: "Muncitorii conștienți au dat cu acest prilej un mare examen, în special muncitorii de la Astra, unde grupuri de huligani s-au deplasat pentru a-i provoca, au răspuns energic - Noi sprijinim muncitorimea de la întreprinderea Textilă și revendicările ei juste, dar nicidecum nu vrem să fim părtași la acțiuni anarhice, nu vrem să fim părtași la crimă. După acest răspuns cei de la Astra au reluat lucrul, întrerupt numai o jumătate de oră cât a durat ședința. La fel au dat frumos exemplu și muncitorii ceferiști și cei din celelalte fabrici, care au fost conștienți că drumul spre revendicările lor nu este cel preconizat de elementele instigatoare"⁴⁴. Un angajat al fabricii Astra din acea perioadă susține că "la noi era de mult grevă pentru că nu s-au primit salariile și alte drepturi, iar când s-a auzit că la ITA a început revolta, directorul a fugit de frică. Cu delegația care a venit după noi au vorbit doar liderii noștri, care au refuzat să ne scoată în stradă, pe motiv că noi avem treburile și greutățile noastre și nu ne băgăm într-ale altora"⁴⁵.

Surprinzătoare este lipsa de reacție a autorităților (mai ales că în caz de maximă necesitate puteau beneficia de ajutorul trupelor sovietice ce staționau în Arad), care au preferat să acționeze după liniștirea spiritelor în detrimentul unei intervenții în forță împotriva muncitorilor, raportorii comuniști ai evenimentelor consemnând scriptic că "nu a intervenit nici Poliția, nici armata"⁴⁶. Participanții la evenimente consideră că lipsa de reacție a rușilor se datorează faptului că "cei care protestau erau muncitori și de aceea n-au intervenit sovieticii, că nu puteau să tragă în cei pe care se lăudau că-i apără"⁴⁷. Atitudinea de expectativă a autorităților poate fi explicată prin faptul că, ținând cont de contextul politico-economic al Aradului perioadei, le era teamă că lucrurile să nu degereze, mai ales că după cum am arătat mai sus, muncitorimea arădeană era total nemulțumită, iar revolta de la ITA ar fi putut însemna scânteia ce ar fi putut declanșa o revoltă de o mult mai mare amploare. Astfel, reprezentanții statului comunist în teritoriu s-au mulțumit să închidă temporar fabrica, pentru a evita noi surprize: "A doua zi deja fabrica era închisă și ocupată de școala de subofițeri de la Oradea. După aceea au fost lipite afișe afară cu numele celor ce putea să meargă la lucru. Am primit o legitimație specială pe care am folosit-o cam șase luni. Fără legitimație nu mă lăsau să intru în fabrică. Trei luni n-am fost la muncă"⁴⁸. Ancheta a demarat rapid, martori oculari fiind solicitați în ziua următoare evenimentelor să depună mărturie: "M-au chemat la partid să spun tot ce am văzut și atâta m-au ținut până au fost convinși că nu mai au ce să afle i-au interesat și cele mai mici amănunte"⁴⁹.

Ca urmare, după inevitabilele concedieri o serie de muncitori au fost condamnați la diverse pedepse cu închisoarea: "Mama, care o lucrat la țesătorie a fost închisă 12 ani la Timișoara pentru că o participat la revoltă"⁵⁰. Practic, investigațiile s-au soldat cu concedierea a 222 de angajați ai ITA, după care, în urma unor trieri specifice, 150 de persoane au fost reprimite pentru a-și desfășura activitatea în fabrică⁵¹. Soarta celor 72 de muncitori, considerați mai mult sau mai puțin vinovați de linșarea lui Nedici, a fost hotărâtă, în primul rând, de dorința statului comunist de a menține neștirbită onoarea partidului, care nu accepta faptul că un important membru regional ar fi putut comite greșeli sau abuzuri în serviciu.

Totuși, nu se poate face abstracție de rolul îndoctrînării, în modul de percepere a revoltei de către activiști, aceștia considerând că evenimentele sunt rezultatul lacunelor din "campania de lămurire a maselor"⁵² și ca urmare "s-a ajuns până acolo că masele își dădeau seama

de forța de care dispun, dar erau complet nelămurite în ce sens să acționeze cu această forță uriașă"⁵³.

De asemenea, s-a concluzionat că slujbașii partidului din întreprindere au greșit când "s-a mers pe linia celei mai slabe rezistențe, deoarece toate revendicările masei de la ITA, juste sau nejuste căutau să fie satisfăcute", iar "comitetul sindical nu a ținut legături strânse cu oamenii de încredere și cu masele", o gravă eroare fiind și angajarea "legionarilor și a elementelor szalasiste, care la revoltă au depășit divergențele etnice"⁵⁴. Autoritățile comuniste locale au dovedit că au învățat din lecția oferită de muncitori, trierea la sânge a acestora precum și condamnările ulterioare, constituind mărturie în acest sens. Astfel, că dușmanii victimei, ai partidului, ai poporului, ai patriei ș.a.m.d. și-au primit pedeapsa bine meritată, fără a se mai ține cont de alte aspecte ale nefericitului eveniment, în virtutea principiului salvării aparențelor, principiu care va sta la baza organizării politico-economice a statului bolșevic.

Gabriel Sala
Liceul Penticostal
Arad

NOTE

1. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad, *fond PCR*, dosar I, fila 249.
2. *Ibidem*, dosar VI, fila 23.
3. Interviu cu Armanschi Floarea, n. 1927, Arad, str. Simfoniei, nr. 199, se. A, et I, ap. 4.
4. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad, *fond PCR sector PSD, dosar I*, fila 23.
5. Interviu cu Szucs Ioan, n. 1927, Arad, str. Fulgerului; nr 25.
6. *Ibidem*.
7. Interviu cu Zorită Verbecsz, n. 1928, Arad, str. Predeal, nr.10A, bl.2 B, se. C, ap. 43.
8. Interviu cu Kapaș Victoria, n. 1926, Arad, str. Frații NEUMANN, nr.25.
9. Interviu cu Ardelean Ioan, n. 1932, Arad, str. Poetului, bl.Z 13, ap l.
10. *Ibidem*.
11. Interviu cu Rațiu Măria, n.1925, Arad, str. Frații NEUMANN, nr. 13
12. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad, *fond PCR, sect. PSD*, dosar VI, fila 23.
13. *Ibidem*.
14. Interviu cu Tolcsér Florica, n. 1934, Arad, str. Predeal, bl. 2B sc.A, et.I ap 8.
15. Interviu cu Iosif Micloși, n. 1928, Arad, str. Predeal, bl. 2A, se B, ap.45.
16. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad, *fond PCR, fond. PSD*, dosar VI, fila 23.
17. *Ibidem*.

18. Informație primită de la Rațiu Maria.
19. Informație primită de la Tocaci Iosif, n. 1928, str. Fulgerului, nr. 38.
20. Informație primită de la Rațiu Maria.
21. Informație primită de la Kopas Victoria.
22. Cot. *Patriotul*, art. „Reacțiunea a provocat grade incidente la IȚA”, 27 aprilie 1947, nr. 810, p. 2.
23. Cot. *Patriotul*, „Muncitorimea din Arad pornește la luptă hotărâtă pentru lichidarea tuturor rămășițelor fasciste”, 28 aprilie 1947, nr. 811, p. 3.
24. Informație primită de la Verbecsz Zorita.
25. Informație primită de la Armanschi Floare.
26. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad, *fond PCR*, dosar nr. 38, fila 249 „Raport de activitate pe luna aprilie”.
27. Informație primită de la Miclosi Iosif.
28. Vezi cot. *Patriotul*, articolul „Ce se petrece la fabrica Astra?”, 14 Martie 1947, nr 7, p. 4.
29. *Ibidem*.
30. Vezi *Patriotul*, articolul „Grea de la Astra a fost aplanată de reprezentanții fideli ai muncitorimii”, nr.787, 30 Martie 1947, p. 2.
31. *Ibidem*.
32. Informație primită de la Iosif Micloși.
33. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad, *fond PCR*, dosar 38, fila 132.
34. *Ibidem*.
35. *Ibidem*, dosar 48 „Cererea Către Dej”, fila 1.
36. Informație primită de la Kapaș Victoria.
37. Vezi cot. *Patriotul*, 27 aprilie, p. 4..
38. *Ibidem*, nr. 813, 30 aprilie 1947, p. 3, „Mii de muncitori și cetățeni au condamnat prin prezența lor crimele elementelor fasciste”.
39. *Ibidem*
40. Informație primită de la Szucs Ioan.
41. Informație primită de la Verbecsz Zorita.
42. Informație primită de la Armanschi Floare.
43. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad, *fond PCR*, dosar nr.38, fila 249.
44. Vezi *Patriotul*, 28 aprilie, p. 4.
45. Informație primită de la Micloși Iosif.
46. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad, *fond PCR*, dosar 38, fila 249.
47. Informație primită de la Kapaș Victoria.
48. Informație primită de la Szucs Ioan.
49. Informație primită de la Verbecsz Zorita.
50. Informație primită de la Tocser Florica.
51. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad, *fond PCR*, Sect. PSD, dosar VI, fila 23.
52. *Ibidem*, dosar 38, fila 249.
53. *Ibidem*.
54. *Ibidem*.

THE EVENTS FROM 25 APRIL 1947 FROM THE TEXTILE INDUSTRY OF ARAD

(Abstract)

In the spring of 1947, a spontaneous workers rebellion breaks out in The Textile Factory in Arad, a rebellion whose rage, cruelty and development exceeds human understanding if we take into account only the causes that generated the events, and also the fact that the rebellion was the tragic evolution of a labour conflict, extremely common in the socio-political context in Arad in that period.

That social rebellion is somehow uncharacteristic for Romania, because the workers discontent, conscious or not, towards the communist authorities, focused against one individual, not at all innocent, who lost his life for both his personal mistakes and those of the system itself.

This essay uses and analyses two types of documents, antagonistic from the point of view of interpreting the facts, but not from that of reporting them.

The documents are the confessions of the active or passive participants to the rebellion and the SDP on one hand, and, on the other hand, the articles in the communist media, particularly in "the Patriot" ("Patriotul") newspaper and the RCP 's (Romanian Communist Party) reports.

Despite the violence that characterized that rebellion, it triggered for the workers only a series of persecutions and no advantages.

**ISTORIA CULTURII, MUZEOLOGIE,
ISTORIOGRAFIE, CATALOAGE,
VARIA**

TEATRUL NAȚIONAL DIN TIMIȘOARA - ARTA OFICIALĂ ȘI INFLUENȚELE SALE

Liliana Roșiu

Cuvinte cheie: *Timișoara, Teatrul Național, arhitectură*
Keywords: *Timișoara, national Theater, architecture*

Calitatea de artă oficială nu apare într-un tot ca o derivată a comenzi și condiționărilor puterii, chiar dacă în mare măsură este legată de aceasta. Ea presupune în schimb, o multitudine de fațete ce pot fi luate în discuție pe variate paliere. Unul, foarte general, face trimitere la stilul epocii, ca expresie a specificului în cultura unei societăți într-o perioadă anume. Artă oficială propune tocmai acceptarea unui stil ca reprezentativ pentru mișcarea de idei și idealul estetic al vremii. Uneori acest stil al epocii este identificat cu gustul și atitudinile ce caracterizează "l'ancien régime". (Honour, p.15) Aceasta face ca societatea să caute din timp în timp să-și fixeze identitatea într-o formă proprie prin adoptarea unui stil artistic oficial. Exemplul neoclasicismului, de pildă, ca stil oficial pentru lumea începutului de secol XIX, exprimă încercarea de detașare printr-o nouă artă de ceea ce reprezenta exuberantul rococo al vechii structuri sociale. Și tot elementul clasic este cel care apare în general ca preferință a epocilor de expresie a puterii și autoritarismului.

Relația puterii cu artă oficială rămâne un alt palier de analiză, poate cel mai frecvent abordat. Dorința de exprimare a opulenței și forței economice ale unei elite aflate la conducerea societății se fixează în plan artistic în forme caracteristice asupra cărora se proiectează aproape automat atributul de oficial. Noțiunea de artă oficială implică astfel existența unui canon care să jaloneze imaginea și gustul estetic ale acestui segment social corespunzător elitelor puterii. Acest canon impune de fapt limitele artei oficiale și legitimează "gustul epocii". Într-un anumit sens caracterul oficial devine și o problemă mai largă, de modă, pe care o generează straturi sociale ce nu se rezumă doar la sfera elitelor puterii. Din

această perspectivă, arta oficială poate fi privită și ca formă selectivă de exprimare a unor tendințe culturale generale prezente în epocă.

Un alt aspect privește rolul simbolic și capacitatea de reprezentare pe care le oferă unele componente ale artei oficiale. Prin intermediul lor rezultă un instrument important al funcției de propagandă pe care această formă de artă o exercită în epocă.

În arhitectură, calitatea de a fi oficială presupune în mod special aceste caracteristici, forța de reprezentare și posibilitatea de identificare cu un model potrivit să susțină o funcție de propagandă. În același timp arhitectura oficială exprimă o marcă a locului, accentuând expresivitatea contextului urbanistic și detașându-se prin monumentalitate acuzată și valențe simbolice.

Dintre programele de arhitectură utilizate într-o anumită perioadă unele se detașează prin capacitatea de a impune linia oficială. În general, clădirile de interes public sunt cele care exprimă în primul rând arhitectura oficială și cele care constituie modele pentru generalizarea stilului acesteia.

În istoria urbană modernă a Timișoarei arhitectura oficială a secolului al XVIII-lea a fost dată de palatele conducerii civile, militare și de edificiile de cult construite în stil baroc. În același timp ea a asigurat unitatea stilistică a fondului construit prin impunerea aceluiași stil și clădirilor cu funcțiuni comune precum locuințe, oficii administrative sau cazărmi. Astfel, cele două primării, cea germană și cea rascăiană, Casa Președintelui, Casa Comandantului, Casa Camerală Nouă viitor palat episcopal sau lăcașurile de cult, între care se detașează Catedrala Romano-catolică, au fost modele ce au impus linia oficială în arhitectura secolului al XVIII-lea.

În ciuda pătrunderii elementelor neoclasice în arhitectura timișoreană a începutului secolului al XIX-lea, abia mijlocul secolului transformă specificul arhitecturii oficiale a orașului. Profitând de distrugerile masive din 1849 și sub motivația puternicei dezvoltări economice care schimbă o parte din funcțiunile urbane și structura populației, linia oficială în arhitectură se modifică și ea încercând să fie în acord cu aceste transformări. Dintre tendințele istorismului ce domină epoca, preferințele înclină pentru formele de factură clasică, neorenășterea, cu precădere cea de influență italiană, fiind stilul ce ia locul barocului care exprima o societate depășită și demodată. Modelul cel mai influent în epocă pentru arhitectura oficială devine clădirea administrativă a Palatului Dicasterial, un fel de replică a palatului florentin din renașterea timpurie.

Majoritatea construcțiilor reprezentative își schimbă acum înfățișarea, cea mai spectaculoasă transformare revenind Vechii Prefecturi, fost Palat al președintelui, apoi Casă a Comitatului, care primește în 1885 imaginea stilului oficial neorenascentist.

Față de biserică sau clădirea administrativă civilă și militară, care au dat modelul arhitecturii oficiale a Timișoarei în secolul al XVIII-lea, veacul următor intervine cu noi programe de interes public, între care se detașează teatrul, muzeul sau programul bancar. În noul context teatrul joacă un rol aparte în preluarea funcției de reprezentare. Spectacolul din holuri și foaiere, derulat în paralel cu cel de pe scenă, sau caracterul unor funcții de primire și recepții transformă repede teatrul într-un reper al vieții sociale din secolul al XIX-lea.

Dacă primele teatre destinate publicului urban burghez au fost turnate în forme neoclasiche, creând un model pentru noul program de arhitectură, a doua jumătate a secolului a introdus tendințele istoriste între care trebuia să se înscrie și construcția de teatre. Aceasta a fost și alegerea în Banat, unde excepția a dat-o doar teatrul din Oravița, singurul ridicat la începutul secolului și conformându-se stilistic perioadei neoclasiche.

Dezvoltarea urbană din secolul al XIX-lea și în special în cea de-a doua sa jumătate, când se transformă esențial structura vechilor orașe, a favorizat construirea de teatre și a condus în același timp la înțelegerea acestui program ca mijloc de reprezentare și element de prestigiu al orașului. În numeroase orașe teatrul s-a ridicat la limita vechiului organism urban, ca volum determinant pentru extinderea sa în viitor. Este și cazul Teatrului Național din Timișoara, care a fost construit între anii 1871-1875 în imediata vecinătate a porții Petrovaradinului și a fortificațiilor sudice ale orașului. (fig. 1) La numai câțiva ani, în 1779, această poartă s-a lărgit pentru a simplifica circulația din Cetate spre cartierul Iosefin, pentru ca apoi demolarea sa din 1891 să fie urmată și de desființarea fortificațiilor. (Opriș, p. 210) Urbanistic, teatrul a devenit în acest context unul dintre polii extinderii urbane care a generat noul centru al orașului secolului XX constituind un cap de perspectivă pentru esplanada care îl definește.

Teatrul ridicat de arhitecții Ferdinand Fellner și Hermann Helmer este expresia gustului și comenzii oficiale din ultimul sfert al secolului al XIX-lea. Dar semnificația sa în oraș în raport cu arta oficială poate fi luată în considerație și pornind de la vechiul teatru al Timișoarei, care a funcționat în fosta clădire a Primăriei Rasciene. Teatrul a fost adaptat în sala de

recepții a acestei clădiri construite în stil baroc în 1759, care din 1780 a rămas să fie folosită doar pentru spectacole. (Opriș, p. 229) Asocierea funcțiunii de primărie cu cea de teatru dezvăluie tocmai caracterul oficial, de reprezentare, pe care încă din secolulul al XVIII-lea îl primește funcțiunea de teatru din partea administrației orașului.

Teatrul construit de Fellner și Helmer se înscrie în suita celor aproape 50 de clădiri destinate spectacolului, pe care acești doi arhitecți le-au realizat în Europa, de la Hamburg la Odesa și Sofia și între care figurează numai în Viena șase teatre, în Budapesta trei și câte două în Brno și Zürich. (Catalog expo.) Conform comenzii și gustului epocii sau particularităților locului, lucrările lor au respectat curente istorice ale timpului, în majoritate înclinând spre neorenăștere sau neobaroc. În România li se datorează, în afara teatrului din Timișoara, cele din Cluj, Oradea și Iași, unde se fac simțite formele arhitecturii 1900 care dominau stilul arhitectural în momentul construirii lor.

Realizat în stilul renașterii italiene și refăcut fără modificări între 1880-1882, după un prim incendiu, Teatrul Național impune o formă monumentală. (fig. 2) Importanța construcției și rolul său de reprezentare pentru imaginea orașului se desprind și din amploarea programului, care asociază teatrul cu un hotel, "Prințul Rudolf" și cu o înșiruire de spații comerciale. Rezultă astfel, un program complex, menit să exprime în limbaj arhitectural forța și prosperitatea orașului.

Fără a atinge exuberanța decorației interioare și de fațadă a Teatrului Național, o serie de clădiri bancare sau imobile de raport construite în această perioadă în Timișoara, se înscriu prin compozițiile de ansamblu și limbajul ornamental al cornișei pe modilioni, al coronamentelor și ancadramentelor de ferestre, sau bandourilor și decorului în stucatură, în linia stilului impus de această primă fază din existența teatrului.

Un al doilea incendiu survenit în 1920, care a distrus sala de spectacol, scena, foaierea și vestibulul teatrului motivează lucrările de reconstrucție din 1923-1929. În anul 1922 arhitectul Duiliu Marcu este cel care primește comanda refacerii teatrului, pentru care "se cerea între altele, ca în limita posibilităților să se amelioreze și unele greșeli făcute de autorii vechiului teatru, arhitecții vienezi Helmer și Fellner". (Marcu, p. 101) Aceste "greșeli" se refereau la scările balansate și la scena prea mică și lipsită de buzunare, pe care însă Duiliu Marcu nu o schimbă. Intervenția sa a refăcut complet sala de spectacol și aripa nordică în care erau cuprinse

serviciile de la etaj, a îmbunătățit circulațiile introducând patru scări în locul celor două existente, a consolidat clădirea prin subzidiri și a regândit foaiorul sub sala de spectacol, precum și sistemul de acoperire al acesteia printr-o cupolă pe schelet de beton armat. Intervenția substanțială a lui Duiliu Marcu s-a realizat în condițiile în care Teatrul Național nu era privit ca un monument istoric. Cum singur recunoaște autorul lucrării “nu putea fi deci vorba de o restaurare, care presupune readucerea cât mai exactă a operei de arhitectură la ceea ce era înainte de incendiu”. (Marcu, p. 102)

În schimb, Teatrul Național era socotit drept una dintre clădirile importante ale orașului pentru funcția sa de reprezentare. Este și motivul pentru care i s-a cerut proiectantului “să soluționeze plastica clădirii în arhitectura românească, în accepțiunea care se dădea în vremea aceea ideii de arhitectură națională, înglobând în aceasta și tradiția arhitecturii bizantine socotită a fi stat la baza vechii arhitecturi românești”. (Marcu, p.102) Este o comandă tipică pentru reflectarea punctului de vedere oficial: teatrul era socotit în epocă un program potrivit pentru a exprima o altă arhitectură oficială, care după 1919 trebuia imprimată orașului intrat sub administrație românească.

De altfel, perioada începutului de secol XX s-a aflat în întreaga Europă sub dominanta căutărilor pentru exprimarea tradiției prin arhitecturi naționale. Difuzarea unor elemente socotite de specific autohton s-a făcut prin accentuarea lor pe anumite clădiri de interes public care au devenit modele oficiale ale noilor orientări stilistice. Astfel, clădirea Teatrului Național din Timișoara nu e considerată subiectul unei restaurări, stilul ei fiind apreciat, ca și în secolul XIX cel al altor clădiri importante, drept depășit de tendințele noi ale vremii. Este în schimb înțeleasă în continuare ca un suport potrivit pentru exprimarea arhitecturii oficiale a momentului, cu perspectiva de a oferi un model pentru noile construcții ridicate în perioada interbelică.

În plan urbanistic, fațada principală devenită cap de perspectivă al esplanadei realizate la începutul celui de-al doilea deceniu al secolului XX, cu fronturi compacte și opulente în stilul arhitecturii secession, trebuia să susțină printr-un plus de monumentalitate acest spațiu urban. (fig. 3) În consecință, noua tratare a accentuat zona centrală a fațadei teatrului prin aticul supraînălțat peste un mare arc în plin cintru care încadrează loggia de deasupra accesului. S-a imprimat astfel fațadei un caracter monumental acuzat tocmai din rațiuni urbanistice, iar pentru accentuarea caracterului

de reprezentare s-a recurs la finisaje pretențioase prin placarea cu travertin a zonei centrale a fațadei, care deasupra loggiei urma să dețină și un ecuson smălțuit. (fig. 4)

Motivul arcului în plin cintru și al decorului în basorelief sau cel al capitelului de influență bizantină au fost însușite de arhitectura Timișoarei în perioada interbelică. (fig. 5) Aceasta a adoptat linia stilistică propusă după transformarea Teatrului Național și după construirea câtorva clădiri de interes public de aceeași factură. (fig. 6) Ele reprezintă în cea mai mare parte vile etajate sau nu, amplasate în zona limitrofă centrului istoric al orașului, în care acesta s-a extins în perioada interbelică.

Amplasamentul său într-un punct important sub aspect urbanistic și caracterul public al programului au favorizat receptarea Teatrului Național ca pe un reper în configurația orașului. Acestuia i s-a suprapus și o încărcătură simbolică datorită loggiei care a constituit un punct de referință pentru momentul schimbării sistemului politic din decembrie 1989. Astfel se deschide perspectiva unei analize nuanțate a caracterului oficial, care poate interveni la un moment dat în relație cu funcționalitatea și contextul urbanistic în care se află o construcție, prilejuit de evenimente sau situații aparte.

Dacă înscrierea în categoria arhitecturii oficiale este apreciată în raport cu o sumă de criterii între care: capacitatea de a determina modele și de reprezentare a identității culturale a unei perioade, gradul de orientare spre caracterul public al programului, amplasamentul și configurația spațiului urban la a cărui structurare participă, relația cu evenimentele ce îi particularizează evoluția în timp, impactul asupra arhitecturii din epocă, este de înțeles receptarea Teatrului Național din Timișoara ca unul din exponenții de seamă ai arhitecturii oficiale a orașului.

Liliana Roșiu

Facultatea de Arhitectură

Universitatea de Vest Timișoara

Bld. Vasile Pârvan, nr.4.

BIBLIOGRAFIE

Honour, Hugh, *Neoclasicismul*, București, 1976.

Marcu, Duiliu, *Arhitectură*, București, 1960.

Opriș, Mihai, *Timișoara. Mică monografie urbanistică*, București, 1987.

Catalog expo: Fellner und Helmer TheaterarchitektenMitteleuropas 1870-1920, Graz, 2002.

LE THÉÂTRE NATIONAL DE TIMIȘOARA – L'ARCHITECTURE OFFICIELLE ET SES INFLUENCES

Résumé

Il n'y a pas seulement la question du rapport au pouvoir qui suffit pour comprendre l'art officielle. On peut aussi l'analyser jugeant le style de l'époque ou les canons qui imposent le goût du temps.

Dans l'architecture, la qualité officielle suppose un rôle symbolique et de représenter les caractéristiques culturelles d'une société, un modèle à capacité de propagande, une influence dans le contexte urbain et un traitement monumental.

Parmi les programmes d'architecture qui imposent l'art officielle au XIXe siècle il faut nommer le théâtre, qui débute en formes néoclassiques pour utiliser ensuite tout le répertoire des tendances historistes. À Timișoara, le Théâtre National, bâti entre 1871-1875 par les architectes Fellner et Helmer, a reçu une première forme de néorenaissance italienne, imposant le goût bourgeois du fin de siècle.

Une seconde étape, après l'incendie de 1920, appartient au style néoroumain, imprimé par l'architecte Duiliu Marcu. C'est de nouveau une réponse à la demande officielle qui a prétendu une empreinte de la nouvelle administration en utilisant le style national du début du XXe siècle et de soutenir la composition urbaine de la nouvelle esplanade d'une ville en expansion.

Dans chaque forme de son existence l'architecture du Théâtre National de Timișoara a représenté un point de référence pour le style et les détails des bâtiments de la ville.

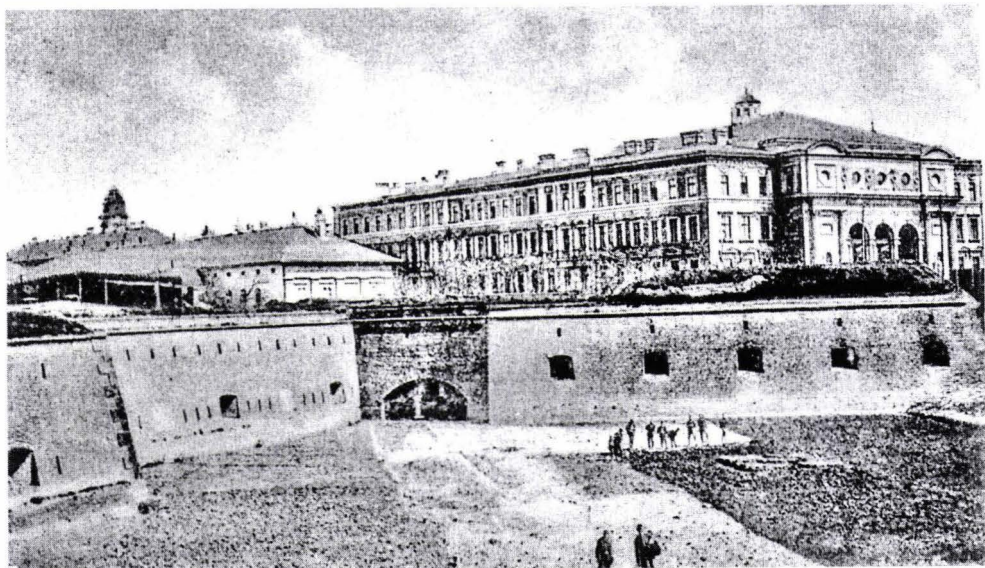

Fig. 1 - Teatrul Național și fortificațiile Timișoarei

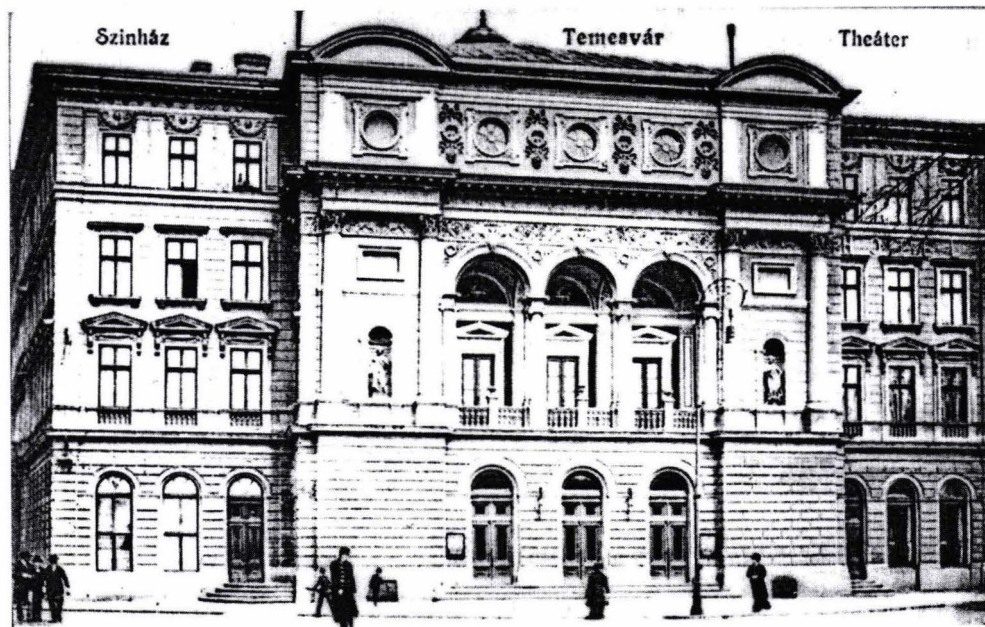

Fig. 2 - Fațada teatrului realizată de arhitecții Fellner și Helmer

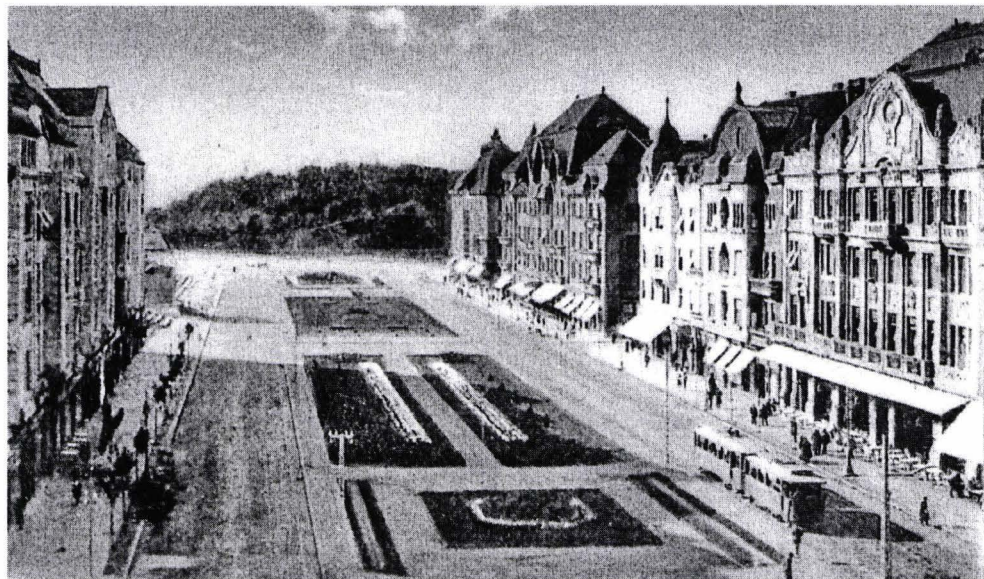

Fig. 3 - Esplanada din fața teatrului înainte de 1936

Fig. 4 - Fațada proiectată de arhitectul Duiliu Marcu

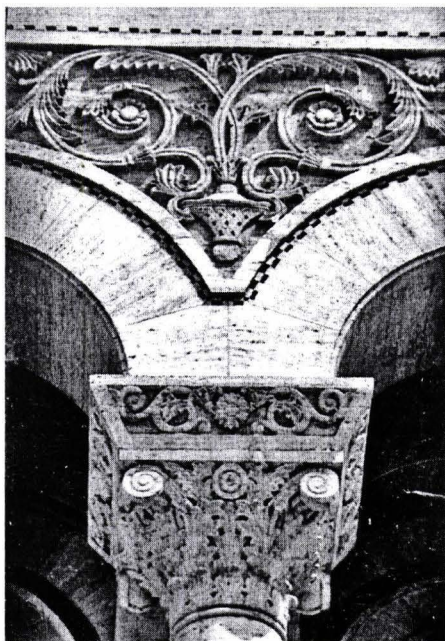

Fig. 5 - Detaliu al fațadei principale

Fig. 6 - Arhitectură neoromânească: Liceul Comercial (azi sediul primăriei)

CONSERVAREA ACTIVĂ A TREI LUCRĂRI DE PICTURĂ CHINEZĂ PE MĂTASE NATURALĂ

Hedy Kiss

Cuvinte cheie: Muzeul Banatului, picturi chinezești pe mătase, sec. XIX, conservare

Keywords: Museum of Banat, 19th c. Chinese paintings on silk, preservation

Date generale

Cele trei lucrări de pictură pe mătase naturală provin din colecția Zsigmond Ormós (1813-1894), și au fost achiziționate personal de către el în 1857 și donate ulterior, în 1895, Muzeului Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara, conform fișei analitice și registrului vechi de inventar. Actualmente fac parte din patrimoniul mobil al Muzeului Banatului Timișoara. Lucrările reprezintă, probabil, o serie descompletată de picturi-imagini narative.

Stilul picturii chineze este definită de tehnica aquarelei, precizia manuală din partea executanților, fiind o condiție prioritară deoarece artistul redă pe hîrtie sau mătase cu repeziciune obiectele și scenele din imaginație. Rapiditatea în această tehnică nu permite nici o modificare pe parcursul execuției, mîna artistului trebuie să fie sigură. Obiectele și scenele reprezentate, se bazează nu pe ceea ce artistul vede ci pe ceea ce știe despre ele. Astfel iconografia devine ideoplastă înaintea celei fizioplaste. Introducerea perspectivei liniare europene și modularea umbrei și a luminii au pătruns în arta chineză cu mare greutate izbindu-se de o rezistență evidentă pînă în secolul al XVIII-lea, marcată de perioada declinului artistic. Umbra și lumina aruncate de obiecte erau complet necunoscute artiștilor chinezi, deși au studiat raportul dintre tonurile închise și cele luminoase, tensiunea lor și dispunerea pe suprafață precum și interacțiunea lor. Clarobscurul are o altă semnificație în pictura chineză decît în cea

europăeană, ea servește la crearea valorilor pure și nu la obținerea perspectivei și a plasticității. Cromatica chineză este subtilă predominantă de tonalitățile deschise, necunoscute în arta europeană. Suportul picturii s-a bucurat de o atenție deosebită, pictorul a lucrat cu o mai mare plăcere pe mătase decât pe hârtie. Mătasea și hîrtia au fost tratate cu alaun. În pictură chinezii lăsau un spațiu liber considerabil pentru culoarea naturală a mătăsii sau a hîrtiei, utilizarea culorilor atingînd în acest fel parametrii restrînși.

Prezentarea lucrărilor

Avînd în vedere că nu dispunem de date certe privind cronologia imaginilor,

la prezentarea lucrărilor am ținut cont de ordinea conservării lor în laboratorul de restaurare textile, în perioada 2005-2006.

Lucrarea nr.1. Autor necunoscut, chinez, mijlocul secolului al XIX-lea, denumită: „*Primirea Oaspetelui*”. Poartă numărul de inventar: PMT 164.

Prezenta lucrare, a fost realizată cu pensula în culori pe bază de apă, aquarelă, pe un suport textil de mătase naturală. Obiectul este de formă dreptunghiulară avînd dimensiunile de 32 X 45,5 cm. Pe suportul textil este realizată pictura și este lipită pe un carton poros, îngălbenit, pe care sunt trasate cu tuș maro două chenare subțiri, iar în colțul din dreapta, comparativ cu celelalte două lucrări, nu este nici un număr. Al doilea carton este, de protecție, de altă calitate decât celălalt și este mult mai gros. Pe acest carton sunt trecute mai multe numere de identificare (inventar), după cum urmează: - în partea superioară, colț stîng, cu creion albastru este trecut „N° 330”; - sub acest număr este o șampilă rotundă cu stemă și inscripție „România. Muzeul Banatului Timișoara”; - în partea superioară este o etichetă de hîrtie cu șampilă „Muzeul Regional al Banatului” precum și o „semnătură”, indescifrabilă, cu cerneală albastră; - lîngă etichetă, spre stînga, este trecut numărul „164”, cu creion roșu; - în partea inferioară, încadrat spre mijloc, se află înscrisul „P.M.T.164”, cu tuș negru; - sub acest număr este o etichetă mică de hîrtie pe care este trecut „158 sz. (-ám), reprezentînd numărul vechi de inventar, cu tuș negru.

Din punct de vedere iconografic, pictura reprezintă o scenă de gen în care sunt redată cinci plus două personaje, un copil și un bătrîn, totodată în compoziție fiind incluse un cal și elemente arhitecturale. În prim plan este

sugerată vegetația cu flori de culoare roz, elemente care sunt tratate mai diluat decât centrul compozițional cu personajele. În planul îndepărtat este un pom înflorit cu flori de culoare roz, tratat asemenea primului plan. În partea stîngă sunt reprezentate două personaje și un cal alb cu harnașament ornamentat, iar în partea dreaptă, în fața grajdului sunt trei personaje adulte și un copil. În interiorul grajdului se poate zări un personaj în etate, cu barbă, fiind reprezentat din profil, bust. Vestimentația personajelor este de culoare roz, albastru, verde, negru, alb și roșu. Liniile sunt ondulate, angulare, elemente principale de realizare a personajelor peste care este intervenit cu culoare în tentă plată. Personajele și calul sunt realizate foarte amănunțit cu accente de miniatură fină, în special în zonele părului, podoabelor de cap, a motivului de pe vestimentație, ochiul calului și coada acestuia. Personajele sunt realizate cu mare măiestrie artistică, specifică lumii chineze, tratate decorativ în tentă plată pe structura liniilor angulare, accentuate de miniatură fină. Deși compoziția are conotații arhitecturale și perspective, nu sunt vizibile umbre ale elementelor de reprezentare.

Lucrarea nr.2. Autor necunoscut, chinez, mijlocul secolului al XIX-lea, denumită: „*De vorbă cu Oaspetele*”, număr de inventar PMT 163.

Forma țesăturii suport este dreptunghiulară, de 33 X 44,5 cm. Pe acest suport țesut este aplicat o pictură realizată cu pigmenți pe bază de apă, aquarelă, și este lipit pe un carton poros, pe care sunt trasate cu tuș maro două chenare subțiri, iar în colțul din dreapta inferior este trecut cu creionul numărul „12” (ceea ce poate fi o dovadă posibilă a unei serii de lucrări, incompletă în prezent). Al doilea carton este mai gros și este de altă calitate decât cel descris anterior. Este cartonul de protecție al ramei cu sticlă. Pe acest carton sunt trecute mai multe numere de inventar, de identificare a obiectului, după cum urmează: - în partea superioară, colț stîng, cu creion albastru este trecut „N° 331”; - în partea superioară, dreapta, este lipită o etichetă de hîrtie cu șampilă „Muzeul Regional al Banatului” precum și o „semnătură”, indescifrabilă, cu cemeală albastră; - în partea superioară, cu creion roșu, încercuit, este numărul „163”; - sub acest număr este o șampilă rotundă cu stemă în mijloc și inscripție „România. Muzeul Banatului Timișoara”; - în partea inferioară, se află înscrisul „P.M.T.163”, cu tuș negru; - sub acest număr este o etichetă de hîrtie pe care este trecut „157 sz.” (-ám), reprezentînd numărul vechi de inventar, cu tuș negru.

Pictura este o reprezentare tipică a unei scene de gen cu cinci personaje în vestimentație tradițională într-un cadru arhitectural în perspectivă liniară, iar în plan îndepărtat este prezentă vegetația forma unor copaci. Personajele vestimentate în culorile albastru cu roșu, roz, albastru închis și verde cu roșu sunt tratate decorativ, pictate în tentă plată, liniile subțiri și modulate sugerează faldurile materialelor textile, tratate amănunțit pe suprafața materialelor zăbindu-se motivele imprimate. Fizionomia asiatică a personajelor este accentuată, pe lângă vestimentația lor, de părul negru și de podoabele lor de cap, detaliat reprezentate. Personajele sunt reprezentate într-un cadru arhitectural chinezesc, cu acoperiș răsfrînt, friză de culoare turcoaz, cu motive geometrice, decorative, în culorile albastru, alb, negru, roșu și auriu. Sugerarea perspectivei liniare este accentuată de pavajul în pătrate alternante, scaunul în perspectivă și dimensiunea coloanei din primul și al doilea plan, precum și de treptele din prim plan. În interiorul arhitectural este un oval cu opt raze de culoare roșie pe fond albastru. Vegetația, respectiv copacii sunt realizați în tehnica aquarelată în culoare verde pal, sugerînd foarte bine frunzele pe ramurile atîrnate în jos. În partea din dos a lucrării se poate observa că personajele în vestimentație roz (două personaje) și verde (un personaj), precum și în zona aferentă ovalului din interiorul arhitectural este de culoare albă. Deasemenea culoarea albă aplicată pe dosul țesăturii este vizibilă în zona feței personajelor.

Lucrarea nr.3. Autor necunoscut, chinez, mijlocul secolului al XIX-lea, denumită: „*Ceartă familială*”, număr de inventar PMT 162.

Obiectul este de formă dreptunghiulară avînd dimensiunile de 32 X 45,5 cm. Pe suportul textil țesut din fire de mătase naturală este aplicată pictura cu culori pe bază de apă, aquarelă. Lucrarea este lipită pe carton poros, îngălbenit, pe care sunt trasate cu tuș maro două chenare subțiri, iar în colțul din dreapta inferior este trecut cu creionul numărul „14”. Al doilea carton este mai gros, de altă calitate decît primul, și reprezintă protecția ramei cu sticlă. Pe acest carto sunt trecute mai multe numere de inventar, de identificare a obiectului, după cum urmează: - în partea superioară, colț stîng, cu creion albastru este trecut „N° 332”; - în partea superioară, dreapta, este lipită o etichetă de hîrtie cu șampilă „Muzeul Regional al Banatului” precum și o „semnătură”, indescifrabilă, cu cerneală albastră; - în partea superioară este o șampilă rotundă cu inscripție „România.

Muzeul Banatului Timișoara"; - în partea centrală, cu cretă albă, este scris cu cifre mari numărul „156”; - în partea centrală, spre margine stîngă, este trecut „162”, cu creion roșu; - în partea inferioară este trecut „PMT 162”, cu tuș negru; sub acest număr este o etichetă de hîrtie pe care este trecut „156 sz.” (-ám), cu tuș negru.

Din punct de vedere iconografic pictura este de gen chinezească reprezentînd patru personaje grupate două cîte două, într-un cadru arhitectural, deschis, plasat într-un peisaj tipic orientului îndepărtat. În partea stîngă este un pom înflorit, tratat decorativ, cu frunze de culoare verde închis și deschis și flori de culoare roz. În centrul compoziției sunt plasate elementele arhitecturale precum și personajele. Acoperișul este răsfrînt, coloana din primul și al doilea plan au aceeași dimensiune. În fundal se zăresc elemente vegetale și minerale, stînci cu structură verticală. Personajele, elementele arhitecturale și unele zone ale vegetației sunt tratate decorativ, în tentă plată, iar vegetația și stîncile în parte sunt tratate aquarelat. Pavajul este realizat în perspectivă prin alternanță cromatică, de gri deschis și închis, a pătratelor. Personajele din prim și din al doilea plan au aproximativ aceeași dimensiune, chiar personajul din al doilea plan este puțin mai mare decît cele două din primul plan. Ele sunt realizate cu o mare măiestrie artistică, specifică lumii chineze, tratate decorativ, în tentă plată, drapajul vestimentației este susținut de structura liniilor ondulate și angulare. Părul și podoabele de cap sunt realizate amănunțit, cu multe detalii de specificitate. Dominanta structurală a desenului este accentuată de culorile pastelate ale vestimentației în albastru, verde, roz, gri, roșu, alb și negru. În compoziție, deși are conotații perspective, nu sunt vizibile umbre ale elementelor reprezentate.

Tehnica și materiale

Suportul celor trei picturi este o țesătură realizată din fire de mătase naturală de mare finețe. Din punct de vedere al contexturii, privită la lupă textilă, se poate observa orientarea verticală a urzelii paralelă cu înălțimea lucrării și foarte bine se evidențiază bătătura formată din cele două rînduri dus-întors. Desimea urzelii este de $U = 30/\text{cm}^2$ iar a bătăturii este de $B = 34/\text{cm}^2$. Pictura este realizată cu culori pe bază de apă, aquarelă, aplicată cu pensulă. Cromatica picturii este reprezentată de culorile alb, roz, oliv, verde, albastru, auriu, ocru, roșu și negru, brunuri deschise precum și

umbră arsă. Stratul de culoare formează o peliculă pe suprafața materialului textil. Pe dosul lucrării sunt porțiuni preparate în culoarea albă, în zona portretului și al vestimentației personajelor, acesta sunt zonele care corespund manierei de reprezentare decorativă, în tentă plată. Pe înălțimea lucrării, în partea stîngă și dreaptă pe margine, este o porțiune de 3 pînă la 5 mm nepictată. Această zonă fără pictură este rezultatul tehnicii de realizare a imaginii prin întinderea suportului textil pe șasiu. Deasemenea în partea superioară se pot observa urme discrete ale cuielor foarte fine cu care țesătura a fost fixată pe șasiu. Tesătura este realizată din fire de mătase naturală de mare finețe. Materialul textile este impregnat cu alaun pentru a nu se deșira și pentru a oferi un suport mai stabil în vederea aplicării suportului cu pensula.

Stare de conservare

Obiectele au fost păstrate în depozitul de pictură a Secției de Artă, a Muzeului Banatului Timișoara. Deși au fost ținute în ramă sub sticlă deteriorările se datorează în mare parte îmbătrînirii materialului textil de acest gen, mătase naturală, suportul fiind foarte fragil chiar în momentul confecționării, precum și din cauza păstrării într-un microclimat necorespunzător, după cum certifică și fișa de conservare. Așadar, suporturile au suferit deteriorări fizico-chimice complexe: pe lângă deshidratare, datorită depozitării într-un spațiu inadecvat, cu temperatură ridicată și cu o umiditate relativă sub parametrii indicați, s-a instalat o fragilizare accentuată, piesa devenind casantă. În unele porțiuni la atingere transformându-se în praf ! Marginile, deasemenea, au devenit roase și rupte, pe verticală și pe orizontală, ele sfărîmîndu-se în bucăți de ordinul milimetrilor. Tratarea materialului suport prin impregnare cu alaun, în vederea realizării unui suport adecvat picturii cu pensulă, a adus la o rigidizare excesivă a mătăsii naturale, în mod deosebit în zonele nepictate. Aceste deteriorări masive sunt evolutive cu risc de pierdere totală a suportului picturii. Deteriorările au fost cauzate și de consolidări prin lipire, mai mult în partea stîngă, la toate cele trei lucrări. Operația de consolidare a unor autori necunoscuți, a fost realizată prin lipirea unor fișii de hîrtie, în cazul obiectului PMT 163 a unor fișii din material similar cu suportul, cu clei de origine animală, posibil de oase. În cele patru colțuri lucrările au fost fixate de cartonul suport, mai mare decît lucrarea, cu ceară

de stampilă de culoare maro-roșcat. Consolidările din partea stîngă a lucrărilor au cauzat și deformări creînd tensiuni nedorite între porțiunile fixate pe catron și cele libere. Aceste consolidări nedorite au dus la rigidizarea materialului suport, care au cauzat, cu trecerea timpului, îndepărtarea zonei fixate de cea liberă. La timpul lor, conolidările pe carton au fost concepute în vederea înrăririi lucrărilor. Deteriorările, rupturile, zonele lacunare, mici găuri, cauzate de cuiele cu care a fost întins materialul suport al picturii, sunt vizibile și în prezent în mod deosebit pe suporturile din zonele nepicătate.

Conservare

Respectînd etapele privind propunerile de conservare activă s-au realizat următoarele. Ca o primă etapă a fost necesară desprinderea lucrărilor de pe cartonul suport. Această etapă s-a realizat cu mare atenție prin umectare continuă pentru a nu cauza deteriorări mai mari decît cele existente. În prealabil s-a efectuat testarea rezistenței pigmentilor cu care au fost realizate lucrările. Prezentînd o rezistență bună în contactul cu apa s-a putut realiza prima etapă.

După detașarea lucrărilor de cartoanele suport s-a început îndepărtarea fragmentelor de hîrtie și a resturilor de mătase naturală, cu care au fost consolidate marginile din stînga a lucrărilor. Consolidările inadecvate au fost realizate cu două tipuri de hîrtie, dintre care cea mai subțire a cauzat deteriorări masive deoarece prin uscarea și-a modificat forma și a rupt țesătura de mătase pe orizontală și pe verticală. În foarte multe locuri fragmentele de țesătură lipită de hîrtie s-au transformat în praf și în segmente extrem de mici, nefolosibile. Îndepărtarea hîrtilor de consolidare a fost o operație dificilă fiind necesară o rehidratare a întregii lucrări pentru ca alte rupturi și deformări să nu se mai instaleze.

Înainte de curățirea umedă s-a încercat atenuarea petelor inestetice cauzate de materiile organice și de cartonul acid pe care au fost lipite lucrările.

Curățirea umedă și rehidratarea țesăturii s-au realizat cu o soluție formată din 5 % glicerină, 25 % alcool etilic și apă distilată. Pe tot parcursul operațiilor de îndepărtare a consolidărilor țesătura a fost poziționată pe orizontală, pe o placă de sticlă. În permanență a fost urmărită poziția corectă a firelor de urzeală și bătătură precum și poziția corectă a

fragmentelor libere din lucrare, pentru a se putea realiza aranjarea acestora în poziție și dimensionarea lor corectă, fără a cauza noi deformări. Emolierarea, în vederea redării hidroscopticității țesăturii, s-a realizat în mai multe etape, sub sticlă totodată controlînd în permanență rezistența culorilor picturii. Uscarea a fost lentă, între hîrtie de filtru cu pH neutru, și două plăci de sticlă.

Consolidarea țesăturii de mătase naturală a fost efectuată pe o pînză de bumbac chimizat de culoarea apropiată a mătăsii naturale, cu mașina de călcat, pe masă de postav, între hîrtie siliconată. Consolidarea pe această pînză formează o unitate organică cu lucrarea oferind posibilitatea de a fi montată din nou pe un carton, fără a mai cauza alte deteriorări lucrării foarte fragile. Fragmentele desprinse din lucrare au fost repuse la locul lor. În concepția generală a salvării lucrărilor prin conservare activă am avut în vedere renunțarea la anumite porțiuni deteriorate 100 %, din cauza adezivului de consolidare necorespunzătoare, în favoarea salvării părților și zonelor considerate esențiale și reprezentative pentru cognoscibilitatea imaginilor.

Recomandări

Lucrărilor și obiectelor din material textil de mătase naturală li se va acorda o atenție sporită, deoarece ele sunt mult mai fragile și sensibile în comparație cu alte materiale. Fragilitatea lor este accentuată datorită vechimii lor, tratamentelor aplicate în vederea elaborării picturii, în cazurile de față, precum și condițiile de conservare, de microclimă, de condițiile de depozitare ale acestora. Lucrările de față vor fi păstrate în depozitul Secției de Artă, la o temperatură de 16-18 °C, respectiv umiditatea relativă (RH) 45-52 %. În cazul acestor obiecte între carton și lucrare este indicat introducerea unei hîrtii de filtru, dimensionată pe mărimea lucrării, pentru ca lucrarea să nu ajungă în contact direct cu cartonul, sau se va schimba cartonul acid cu un carton cu pH neutru. Lucrările vor fi ferite în permanență de acțiunea nocivă a razelor UV, expunerea lor va trebui să fie temporară la o luminozitate redusă nu mai mare de 50 de lux. O altă metodă posibilă de depozitare a acestor lucrări valoroase ar fi păstrare lor între hîrtie de filtru cu pH neutru, în mapă individuală, fără a mai fi înrămate. În acest caz vor putea servi la studii specifice, fiind poziționate orizontal în sertar.

Intervențiile de conservare activă, efectuate în perioada 2005-2006, precum și datele din prezenta lucrare vor fi trecute în fișa de conservare a obiectelor.

Hedy Kiss

Muzeul Banatului Timișoara

P-ța Huniade nr.1

300002 Timișoara, România

E-mail: andraskiss2000@yahoo.co.uk

BIBLIOGRAFIE

- Mureșan T., 1964, *Compoziția și decompoziția țesăturilor*, Editura Didactică și Pedagogică, București (1964)**
Sobeski M., 1975, *Arta exotică*, Vol.II., Editura Meridiane, București (1975)
Maurus H., Bucurenci I., 1978, *Spălarea produselor textile și detașarea petelor*, Editura Tehnică, București (1978)
Gernet J., 1985, *Lumea chineză*, Vol.I-II, Editura Meridiane, București (1985)
Balekics Georgeta., 1999, *Structura țesăturilor*, Editura Augusta, Timișoara (1999)
Marian Carmen., 2001, *Repere ale restaurării textilelor arheologice din mătase naturală*, Editura Tehnopress, Iași (2001)

THE ACTIV PRESERVATION OF THREE CHINESE PAINTINGS ON SILK

Summary

The author describes the procedures used in saving through active preservation three paintings on silk made by Chinese unknown artist from the first half of the 19'th century. She supposes that they are probably part from an incomplete narrative pictorial cycle. The paintings came from the welknown Zsigmond Ormós (1813-1894) collection, being purchased by him in 1857 and donated later in 1895 to the Museum of History and Archeology Society from Timișoara, Romania. At present they belong to the mobile patrimony of the Art Departmant from the Banat Museum in Timișoara (the Art Museum of Timișoara in 2006). Before presenting the paintigs: 'Receiving the Guest', PMT 164, 'Chatting with the Guest', PMT

163 and 'Family Argument', PMT 162, the author describes the characteristic style, the chromatic and the Chinese painting technique of the time, as well as the substances that helped the accomplishment and the treatment of the support for aquarelles. She presents in detail the present state of preservation, together with the characteristic silk deteriorations and their causes. She author asserts that there is a major risk of deterioration caused by the total loss of the paintings supports in time. The preservation of the paintings is presented according to the stages, techniques and the materials used successively in order to save the essential characteristic parts of the paintings. In the end, the author makes the necessary preservation recommendation. As well as their proper display and manipulation, paying special attention to the fragility and sensibility of textile fabrics in general-silk in this case. She also recommends that all preservation interventions should be marked in the preservation file of the objects.

Fig.1 - Lucrarea nr.1. „Primirea Oaspetelui”. Pictura înainte de conservarea activă, vedere de ansamblu, față. Foto: Hedy Kiss

Fig.2 - Ruptură verticală a mătăsii lipită de carton, detaliu. Foto: Hedy Kiss

Fig.3 - Mătase lipită de carton cu ceară de sigilii, detaliu. Foto: Hedy Kiss

Fig.4 - Lucrarea nr.2. „De vorbă cu Oaspetele”. Pictura înainte de conservarea activă, vedere de ansamblu, față. Foto: Hedy Kiss

Fig.5 - Pictura pe mătase detașată de
cartonul suport, vedere dos.
Foto: Hedy Kiss

Fig.6 - Consolidări
necorespunzătoare cu benzi
de hîrtie și de mătase, detaliu.
Foto: Hedy Kiss

Fig.7 - Lucrarea nr.3. „Cearță familiară”. Pictura înainte de conservarea activă, vedere de ansamblu, față. Foto: Hedy Kiss

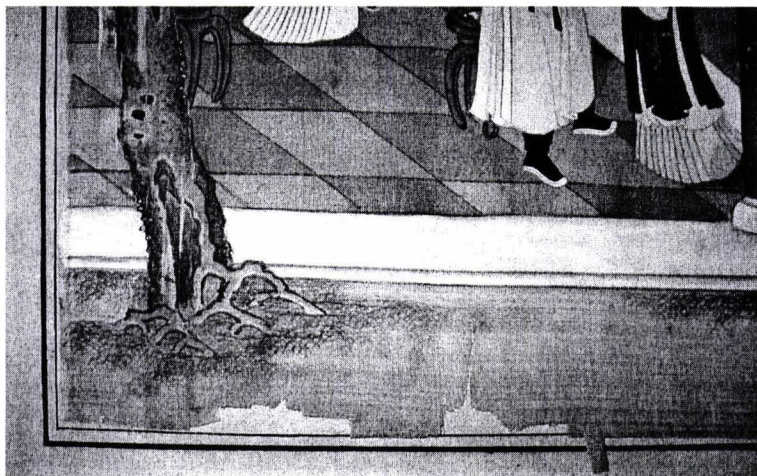

Fig.8 - Deteriorarea mătăsii naturale, detaliu. Foto: Hedy Kiss

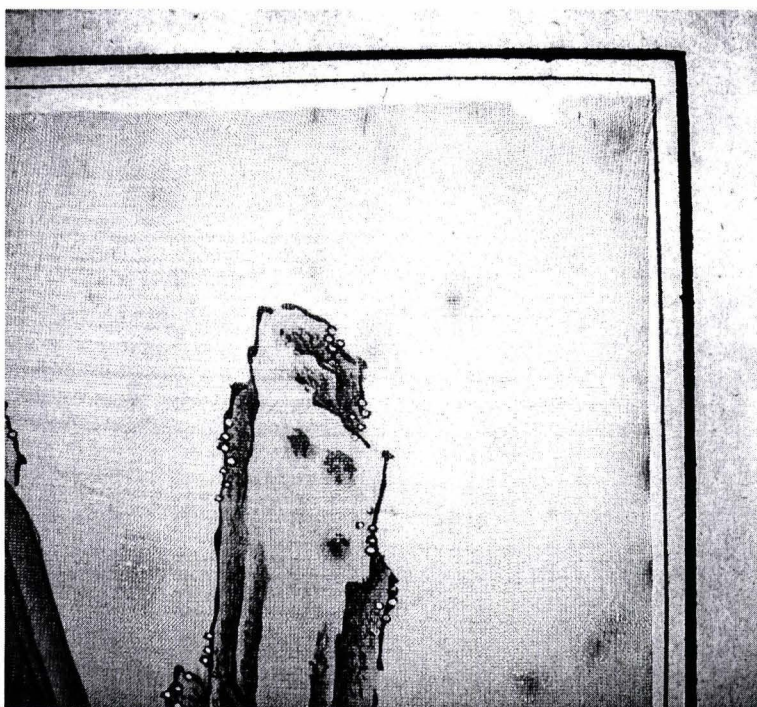

Fig.9 - Pete în contact cu cartonul acid, detaliu. Foto: Hedy Kiss

PREZENTĂRI DE CARTE, RECENZII

Eduard Nemeth:
Armata în sud-vestul Daciei romane.
Die armee im südwesten römischen Dakien.
Editura Mirton, Timișoara, 2005, 225 p., 9 fig.

Întâmpinăm cu interes cartea colegului Eduard Nemeth privind armata și granița sud-vestică a Daciei romane. Autorul – și dorim a sublinia acest lucru încă de la început – a dat dovadă de mult curaj în abordarea unei asemenea teme, asumându-și riscuri majore. Argumentăm acest lucru prin faptul că problema graniței sud-vestice a Daciei a fost și rămâne una dificilă din diverse motive: cercetări insuficiente în teren, lipsa unei metodologii clare în ce privește modalitatea de percepție a unei granițe în epoca romană. Notăm, de asemenea, că multe cercetări de teren au furnizat rezultate incerte, neclare, privind granița propriu-zisă, trupele care au staționat pe limes, limitele cronologice legate de funcționarea unor castre. În înțelegerea tuturor acestor aspecte, colegul Eduard Nemeth își manifestă rezervele și o prudență, justificată de altfel, în ce privește enunțarea unor concluzii: „Nu mi-am propus să dau răspunsuri definitive la toate aceste probleme ale temei. Mai degrabă aș dori să supun informațiile existente unei analize pe cât posibil de obiectivă și, în același timp, de prudentă” (p. 13).

Lucrarea, bilingvă (română și germană), a apărut la Timișoara, în seria *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica*, coordonată de prof. dr. Florin Drașovean. Cartea debutează printr-un *Cuvânt înainte* (p. 7-9), semnat de profesorul Mihai Bărbulescu, unde suntem „atenționați” în legătură cu dificultatea acestei teme. Urmează *Nota autorului* (p. 11), unde suntem puși în temă în legătură cu competențele științifice ale autorului. Două sejururi la Heidelberg (1999 și 2003-2004), la Seminarul de Istorie Veche al Universității, i-au asigurat autorului accesul la bibliografie recentă privind tema abordată.

În *Introducere* (p. 13-21), colegul Eduard Nemeth prezintă, într-o firească ordine, la început, câteva repere geografice privind Banatul, continuând apoi să facă un istoric al cercetărilor privind antichitățile romane din sud-vestul Daciei. Sunt descrise pe scurt contribuțiile mai vechi

ale lui F. Marsigli, Pascale Garofalo, Fr. Grisellini, într-o primă etapă separată cronologic în secolul XVIII și începutul secolului al XIX-lea. Contribuțiile lui B. Milleker marchează o nouă etapă în cadrul cercetărilor arheologice din Banat. Pentru perioada ante și interbelică sunt amintite contribuțiile lui N. Cena, G. G. Mateescu, C. Daicoviciu, I. Miloia, M. Macrea, I. I. Russu. După al doilea război mondial cercetările s-au înmulțit, la aceasta contribuind o serie de arheologi și istorici precum V. Moga, D. Protase, N. Gudea, D. Benea, F. Medeleț, R. Petrovsky, E. Iaroslavski, O. Răuț, O. Bozu, A. Flutur, I. Piso și autorul acestei lucrări, E. Nemeth.

În capitolul I al lucrării, *Relațiile între romani și daci din sec. I. p. Chr. până la întemeierea provinciei Dacia* (p. 23-33), colegul Eduard Nemeth analizează atent izvoarele literare antice care se referă la zona nord-dunăreană și populațiile învecinate. Autorul observă că strămutările de populații pomenite de sursele antice au fost făcute de romani cu intenția clară de a crea un „stat tampon” între ei și daci. După ce discută conflictul dintre daci și romani din timpul lui Domițian, Eduard Nemeth subliniază că este greu de precizat dacă în Dacia au rămas trupe romane după tratatul de pace din anul 89 e.n. Cercetarea fazelor timpurii ale castrelor de la Dupljaja, Grebenac, Vărădia, Surducul Mare și Tibiscum se află încă în faza incipientă. Autorul nu exclude, chiar și în aceste condiții, o prezență militară romană în Dacia în timpul lui Domițian. Rămâne ca intensificarea investigațiilor arheologice în fortificațiile enumerate mai sus să ofere un răspuns mai clar în această problemă.

Urmează apoi o analiză a perioadei de domnie a împăratului Traian, unde autorul reia unele ipoteze de lucru, insistând asupra zonei sud-vestice a Daciei. Ce știm sigur, și aici suntem pe deplin de acord cu autorul, este că Traian a pătruns în Dacia pe drumul Lederata-Tibiscum, de aceea autorul afirmă cu tărie că această cale de comunicație poate fi considerată o *via militaris*, care a început să funcționeze încă din anul 101 e.n. Mai greu este de precizat care din castrele romane au fost construite începând cu acest an. Un *castellum* la Tibiscum și castrul de la Zăvoi par să susțină această ipoteză. Prudent, autorul observă încă o dată insuficiența săpăturilor arheologice în punctele menționate, ca și la Surducul Mare și la Berzobia. Cert este doar faptul că începând cu 102 e.n. prezența militară în sud-vestul Daciei este sigură.

În cel de-al doilea capitol al lucrării, *Prima etapă a sistemului defensiv roman din Dacia sud-vestică. Epoca lui Traian* (p. 35-45), autorul prezintă

situația fortificațiilor romane amplasate de-a lungul celor două drumuri care traversează Banatul de la sud la nord: Lederata-Tibiscum, numit de Eduard Nemeth „drumul de vest” și Dierna-Tibiscum, numit „drumul de est”. De asemenea este analizată și prezența militară romană de-a lungul Mureșului. Autorul discută, pe scurt, situația unităților militare și descoperirile de material tegular din castele de la Banatska Palanka, Vrșac, Vărădia, Surducul Mare, Berzovia (pe drumul de vest), Orșova, Mehadia, Teregova, Jupa (pe drumul de est), Zăvoi, Pojejena. Descoperirile de ștampile ale legiunii XIII Gemina și IV Flavia din unele localități situate pe drumul de-a lungul Mureșului (Bulci, Cladova, Sânnicolau Mare, Cenad, Aradul Nou) îl conduc pe autor la presupunerea, corectă în opinia noastră, că acest drum era deja construit și păzit în timpul lui Traian. Cert este că încă ar fi nevoie de cercetări arheologice sistematice în toate castelele menționate pentru ca informațiile privind organizarea militară a Banatului în timpul lui Traian să fie mai bine cunoscută.

Capitolul al III-lea, *Sistemul de la Hadrian până la „războaiele marcomanice”* (p. 47-57) prezintă concis și punctual situația trupelor, castrelor și drumurilor din Banat în intervalul cronologic cuprins între domnia lui Hadrian și cea a lui Commodus. Concluziile care se desprind în urma acestei analize ar fi:

1. Așa cum indică situația actuală, se pare că „drumul de vest” Lederata-Tibiscum a fost abandonat la începutul domniei lui Hadrian, împreună cu castele situate de-a lungul lui. În opinia autorului, așadar, părerea mai veche exprimată în literatura de specialitate de către profesorul Dumitru Protase în legătură cu acest abandon rămâne deci valabilă. Colegul Eduard Nemeth a constatat acest abandon chiar din propriile cercetări arheologice pe care le face la Vărădia – „Pustă”, unde, până în prezent, nu a descoperit nimic databil după anul 117 e.n. Sigur ca prin abandonarea drumului Lederata-Tibiscum nu trebuie să înțelegem scoaterea acestui tronson în afara angrenajului rutier al Daciei romane. Acest sector de drum va rămâne, alături de pandantul sau estic din Banat, Dierna-Tibiscum, o cale de acces importantă spre Dacia intracarpatică și mai departe spre nordul provinciei. Vorbim aici, de fapt, despre drumul principal al Daciei, utilizat la capacitate maximă pe toată perioada cât provincia nord-dunăreană a făcut parte din Imperiu.

Plauzibil ni se pare argumentul adus de autor pentru susținerea afirmației privind această abandonare, și anume o supraveghere a zonei

prin trupe mobile. Poate că în sprijinul acestor trupe să fi fost și unele prevederi ale tratatului de pace dintre Imperiu și iazigi încheiat după 117-118 e.n.

2. Atacul coaliției marcomanice a afectat atât Dacia sud-vestică, cât și posturile de pază amplasate pe drumul de-a lungul Mureșului. Interesantă este, în opinia noastră, discuția pe care autorul o face în legătură cu prevederile tratatului de pace din anul 175 e.n. și condițiile impuse de romani iazigilor. Dacă unele prevederi din acest tratat au fost impuse de romani și după 117-118 e.n. (ne referim în mod special la aceea privind păstrarea unei zone de siguranță în apropierea granițelor Daciei), atunci drumul de vest putea fi controlat, așa cum crede autorul, prin trupe mobile. Rămâne însă ca viitoarele cercetări arheologice în castrele de pe drumul vestic să confirme această abandonare.

3. Pentru sud-vestul Daciei colegul Eduard Nemeth a constatat că războaiele marcomanice nu au condus la modificări importante privind distribuția trupelor auxiliare. Asta înseamnă, până la urmă, că Banatul, chiar dacă a fost afectat, nu a fost bulversat de aceste evenimente.

Analiza începută în capitolul II și continuată în următorul se sfârșește în capitolul IV, *De la Severi până la Aurelian* (p. 59-69). O concentrare de trupe în partea sud-vestică a Daciei se poate constata în timpul domniei lui Gallienus, iar observația autorului privind rămânerea în funcțiune a drumului estic în toată această perioadă de criză este cât se poate de corectă. După retragerea aureliană se pare că sistemul de fortificații din Banat nu mai continuă. Se constată doar unele refaceri, însă ele sunt în legătură cu provinciile sud-dunărene.

În ultima parte a lucrării, capitolul V, *Granița sud-vestică a Daciei romane* (p. 71-85), autorul încearcă să rezolve controversata problemă a trasării graniței în zona Banatului și mai sus, spre Mureș. Având în vedere dificultatea acestui demers, colegul Eduard Nemeth începe discuția prin a stabili care a fost, în antichitate, înțelesul termenului *limes*, după care trece în revistă părerile exprimate în istoriografie în legătură cu granița de vest. Înainte de a emite concluzii, autorul, pe un ton rezervat, explică necesitatea cercetării moderne a granițelor romane prin analiza mai multor aspecte, cum ar fi: 1. condițiile geografice ale zonei; 2. descoperirile romane și distribuția lor teritorială; 3. caracteristicile populației și ale habitatului în zona de graniță; 4. știri din sursele antice privind relațiile Imperiului cu populațiile din zonele de graniță; 5. comparații cu alte sectoare de *limes* din

Imperiu. Mai departe, autorul explică foarte convingător inutilitatea ocupării Banatului de vest (zona de la vest de drumul Lederata-Tibiscum), cu argumente clare: lipsa cetăților dacice; slaba populare a acestei zone; condiții geografice dificile. Puținele descoperiri romane din Banatul de vest, ocupat de mlaștini până la sfârșitul secolului XVII și începutul secolului XVIII, îl conduc pe autor la concluzia că granița sud-vestică a Daciei romane a fost fixată de-a lungul drumului vestic, puțin în fața acestuia, aducând în sprijinul teoriei sale analogii din Arabia și Siria. Rămâne de rezolvat însă problema legată de funcționarea castrilor de pe acest drum. În faza actuală a cercetărilor, acestea par a fi abandonate la începutul domniei lui Hadrian. Ce s-a întâmplat însă cu vestul Banatului? Autorul pare că găsește răspunsul. Fiind considerată o zonă neinteresantă, romanii au încadrat-o în categoria „economical and demographical marginality” (conform clasificărilor moderne) și au controlat-o, dar nu au ocupat-o militar.

O altă problemă, și mai spinoasă, este trasarea graniței de la Tibiscum în sus, spre Mureș. Autorul, prudent, oferă două variante: ori de-a lungul drumului Tibiscum-Bulci (dar aici nu au fost identificate până în prezent castru romane), ori pe linia Tibiscum-Ulpia Traiana Sarmizegetusa-Micia.

Concluziile autorului (p. 87-89) se înscriu în aceeași notă de prudență, specifică întregului discurs. După ce ni se prezintă modalitatea în care s-a gândit abordarea acestei teme (analiza izvoarelor literare, epigrafice, arheologice, analiza evoluției sistemului defensiv făcută cronologic), colegul Eduard Nemeth subliniază încă o dată motivele trasării graniței de sud-vest de-a lungul drumului Lederata-Tibiscum. Așa cum explică și în capitolul V, alegerea acestui drum în două rânduri de către romani (expediția lui Tettius Iulianus și cea a lui Traian) ține de considerente militaro-strategice (cea mai scurtă cale spre capitala Daciei) și geografice (fiind limita între Banatul estic și cel vestic). Rămâne încă de lămurit ce se întâmplă cu granița de sud-vest la începutul domniei lui Hadrian. S-au realizat tratate cu populațiile barbare? Concentrările de trupe de la Tibiscum și Micia au legătură cu acea abandonare a drumului vestic? Valurile de pământ din Banat au fost construite în scopul delimitării teritoriului inclus în provincie? Sunt întrebări la care va trebui să ne gândim pe viitor, autorul ferindu-se de răspunsuri definitive.

Lucrarea se încheie cu două anexe (p. 91-103) unde sunt prezentate trupele din sud-vestul provinciei Dacia și localizarea lor.

Încheiem prin a sublinia că această carte, scrisă într-un stil clar, concis, competent, nu încearcă să ne ofere răspunsuri hazardate, ci, am spune, ne provoacă la discuții și exprimări de opinii pe tema graniței sud-vestice. Unul din meritele autorului este acela că a reușit să ne facă atenți la Dacia sud-vestică și că a relansat în istoriografia românească problemele esențiale și controversate ale istoriei Banatului în timpul romanilor. Îl felicităm și îi dorim succes în continuare!

Florin Fodorean

Lorenzo Quilici, Stefania Quilici Gigli:
Introduzione alla topografia antica,
il Mulino, Bologna, 2004, 210 p.

În peisajul literaturii italiene referitoare la topografia antică a apărut de curând o nouă lucrare de referință, *Introduzione alla topografia antica*, semnată de doi profesori consacrați: Lorenzo Quilici și Stefania Quilici Gigli.

Lorenzo Quilici este titularul cursului „Topografia dell'Italia antica” în cadrul Facultății de Litere și Filosofie a Universității din Bologna și directorul prestigioasei reviste „Atlante Tematico di Topografia Antica”, care apare la Bologna începând din anul 1992. Totodată, publicația și-a extins activitatea prin apariția, începând cu anul 1995, a unui *supplementum*.

Stefania Quilici Gigli este profesor la Universitatea din Napoli și predă tot topografie antică. Împreună cu profesorul Lorenzo Quilici coordonează publicația „Atlante Tematico di Topografia Antica”.

Lucrarea face parte dintr-o serie inițiată de către Catedra de Istorie Antică a Universității de Studii din Bologna și a apărut în anul 2004 la editura „il Mulino”.

Cartea abordează, în cele 210 pagini ale sale, cinci aspecte esențiale privind topografia antică:

1. Capitolul I. Introducere în studiul topografiei antice, p. 7-22;
2. Capitolul II: Cercetarea topografică: izvoare și contribuții, p. 23-61;
3. Capitolul III: Harta arheologică, p. 63-80;
4. Capitolul IV: Elemente pentru studiul orașului și al teritoriului, p. 81-178;
5. Capitolul V: Topografia antică în cadrul societății contemporane, p. 179-186.

Bineînțeles, lucrarea profesorilor italieni prezintă, la sfârșit, o bibliografie (p. 189-196) și un indice de nume și locuri (p. 199-210).

Primul capitol este o introducere în știința topografiei antice. Autorii subliniază rolul topografiei și finalitățile sale, fac un istoric al studiilor topografice și discută semnificația, toponimului Roma. Pornind de la

premise că sarcina topografului este aceea de a recunoaște și interpreta datele antice, precum și de a recompune într-un cadru unitar istoria unui teritoriu, a unei regiuni, a unei arii geografice, autorii definesc studiul topografiei antice ca fiind o cercetare foarte largă, care pleacă de la analiza mai multor categorii de izvoare: surse literare antice; izvoare istorice, cartografice, medievale și moderne, toponime; literatura arheologică; date provenind din arhive și din examinarea unor monumente; elaborarea unei rafinate metodologii de cercetare pe teren, pentru a se obține o lectură completă și interpretarea fiecărui artefact antic; utilizarea aerofotointerpretării. Că cercetătorul contemporan trebuie să posede cunoștințe legate de gestiunea și amenajarea teritoriului este un fapt deja cunoscut. Asemenea abordare este necesară, în opinia autorilor, pentru a plasa un monument descoperit într-un context ambiental și social, astfel încât reconstituirea topografică să conteze în activități precum planificarea urbană. Urmează, în cadrul aceluiași prim capitol, o scurtă, dar densă în informații, istorie a studiilor topografice din Italia, începând cu evul mediu timpuriu până în epoca contemporană. Spre exemplificare, sunt pomenite două nume importante din două perioade diferite: Flavio Biondo, considerat de către autori „il fondatore della topografia e della geografia antica” (p. 11), și, mult mai târziu, F. Castagnoli, care s-a ocupat de orașe și centuriatii.

„Ce a semnificat de-a lungul secolelor numele Roma?” este o întrebare la care autorii răspund punând în discuție exemple care subliniază importanța „capitalei lumii” de-a lungul timpului.

Al doilea capitol al lucrării debutează cu o introducere în care cei doi profesori subliniază importanța surselor literare, în special a celor geografice, care ne oferă informații în ce privește concepția anticilor asupra spațiului geo-topografic. Este analizat aportul izvoarelor geografice și iconografice din epoca clasică la cunoașterea lumii antice, începând cu fenicienii și cartaginezii. Un loc aparte îl ocupă în cadrul acestui capitol discuția privind cunoștințele geografice ale romanilor: hărțile terestre, scrierile tehnice ale gromaticilor, alte surse precum *Forma Coloniarum*, *Tabula Alimentaria*, *Forma Urbis*, opera lui Vitruvius, harta lui Agrippa, *Geographia* lui Strabon, *Chorographia* lui Pomponius Mela, *Historia Naturalis* a lui Plinius cel Bătrân, *Geographia* lui Claudius Ptolemeu, precum și itinerariile din epoca romană, atât cele scrise (*itineraria adnotata* – *Itinerarium Antonini Augusti*, *Itinerarium Burdigalense*), cât și cele pictate (*Tabula*

Peutingeriana). Sunt discutate, în același timp, și sursele literare, reliefurile Columnei lui Traian, reprezentările de pe diferite monumente antice. Totdată, sunt prezentate și unele descrieri geografice și cartografice medievale, care oferă foarte multe informații privind antichitățile romane. Pentru cunoașterea geografică a Italiei foarte important a fost momentul plasat la jumătatea secolului al XIX-lea, când Institutul Geografic Militar din Viena a realizat hărți cu bază geodezică pentru aproape toate statele italiene, la scara 1:86.400.

Urmează o prezentare succintă a contribuției fotografiei aeriene la cercetarea arheologică, pornindu-se de la constatarea că aerofotogrammetria a devenit indispensabilă în studiul cadastrului, al urbanisticii, al drumurilor, geologiei și al diferitelor obiective antice. Este realizat și un istoric al cercetărilor arheologice cu ajutorul fotografiei aeriene, unde sunt pomenite nume de referință din acest domeniu: G. Lugli, O. G. Crawford, Dinu Adameșteanu, Raymond Chevallier, G. Schmiedt, J. B. Ward Perkins, N. Alfieri, F. Castagnoli. Este subliniată foarte bine contribuția aeronauticii militare în cadrul cercetării arheologice, precizându-se că orice fotografie aeriană a solului italian aparține de drept forurilor militare și că în Italia au fost secret militar până la sfârșitul anului 2003. Profesorii italieni pomenesc și numele lui G. Schmiedt, oficial din aeronautica militară, care a scris o lucrare rămasă fundamentală: *Atlante aerofotografico delle sedi umane in Italia*.

Tot în cadrul acestui capitol sunt discutate și câteva aspecte legate de importanța toponimelor în cercetarea topografiei antice, cu foarte numeroase exemple din Italia. Pornind de la definiția toponimiei (știința care studiază originea, semnificația, dezvoltarea și utilizarea numelor geografice), cei doi autori subliniază, pe bună dreptate, că numele unui loc poate supraviețui unor multiple schimbări de limbă și de populații, de aceea cunoașterea locului și a modalității în care s-a format un toponim, precum și semnificația lui în timp, pot fi utile pentru a reconstitui istoria unui loc sau a unei regiuni. Sunt luate în discuție mai multe categorii de toponime: nume antice de orașe, nume de drumuri, toponime de origine preistorică, nume sabine, nume cu substrat illiric, nume derivate din toponime ale anticilor colonii grecești, nume punice, nume derivate din limbile celtice, nume de origine latină, toponime ce derivă de la cultele religioase.

Al treilea capitol al lucrării se constituie într-o discuție extrem de interesantă privind modalitatea în care a început să fie realizată harta arheologică a Italiei, activitate care a durat destul de mult și care a întâmpinat o serie de dificultăți, nefiind nici astăzi terminată. Încă de la început este discutată importanța realizării hărții arheologice și situația din Italia: „Punerea în valoare, cunoașterea și protejarea obiectivelor arheologice dintr-o zonă se realizează prin elaborarea hărții arheologice: paradoxal, Italia, atât de bogată în obiective arheologice, nu posedă încă acest instrument esențial pentru întregul teritoriu național, ci doar pentru zone restrânse” (p. 63). Începută în primii ani după unificarea Italiei, harta arheologică a cunoscut diverse perioade de întreruperi. Proiectul a fost reluat în secolul trecut de către Giuseppe Lugli și Ferdinando Castagnoli. Interesantă ni se pare metodologia aplicată de F. Castagnoli în realizarea hărții arheologice, care constă în cinci etape (faze): 1. explorarea directă a teritoriului; 2. analiza tuturor informațiilor, atât a materialului arheologic fix cât și a celui mobil; 3. realizarea unui catalog, cu scurte fișe, apoi punerea acestor puncte pe hărțile topografice; 4. realizarea documentației grafice și fotografice; 5. interpretarea acestor informații într-o sinteză istorico-topografică. Este de reținut scopul unui asemenea proiect, adică realizarea unei hărți arheologice, care poate fi generalizat pentru toate teritoriile sau fostele provincii ale Imperiului Roman, scop rezumat foarte bine de către cei doi profesori italieni: „Reconstituirea într-un cadru organic și stratificat a drumurilor, infrastructurilor, a distribuției și tipologiei așezărilor, a activităților umane, reconstituirea peisajului natural și/sau antropizat, sau remodelat, într-un cuvânt cunoașterea exactă a organizării teritoriului în diferite epoci, permite nu numai identificarea exactă a obiectivelor arheologice, ci și recunoașterea acelor indicii care au condus la configurarea teritoriului și la fomarea lui”.

Sunt discutate în continuare o serie de probleme legate de metodologia realizării unei hărți arheologice și, la sfârșitul acestui capitol, este analizată modalitatea utilizării eficiente a planurilor și hărților topografice în cadrul cercetării arheologice.

Cea mai extinsă parte din lucrare este capitolul al IV-lea, unde sunt analizate elementele privitoare la studiul orașului și al teritoriului. În primul rând autorii discută despre forma orașului antic, cel grecesc și roman, care au fost construite având un plan regulat în jurul a două axe ortogonale. Apoi sunt prezentate câteva aspecte privind planurile unor

orașe din *Magna Grecia* și Sicilia, precum Metaponto, Siracusa, Agrigento, Selinunte etc. Este prezentat, pe scurt, și planul Pompeiului (p. 100-101).

Urmează prezentarea planurilor unor orașe romane, cu numeroase exemple, din care amintim *Ariminum* (Rimini), *Spoletium* (Spoleto), *Fundi* (Fondi), *Bononia* (Bologna), *Augusta Praetoria* (Aosta). În continuare profesorii italieni prezintă, într-un subcapitol, câteva aspecte esențiale legate de drumurile romane. O constatare interesantă, menționată de autori, este un pasaj din Plinius (*Naturalis Historia*, 75): „Pentru romani drumurile erau *moles necessariae* (lucruri necesare), fapt pus în contradictoriu cu *otiosa et stulta ostentatio pyramidarum* (ostentația proastă și inutilă a piramidelor)” (p. 130). Foarte importantă este și observația pe care Vitruvius a făcut-o în legătură cu drumurile romane și pe care o menționează și autorii, anume că în construcția drumurilor romane se găsesc trei principii fundamentale: 1. *firmitas* – soliditate; 2. *utilitas* – utilitate; 3. *venustas* – frumusețe.

În continuare sunt descrise traseele principalelor drumuri imperiale din Italia și este făcut un istoric al acestora, toate însoțite de o hartă (p. 133). Câteva aspecte sunt discutate și în ce privește podurile și viaductele, precum și stâlpii miliari, ajunși la impresionanta cifră de 6000 (descoperiți până în prezent pe teritoriul fostului Imperiu Roman). Sunt prezentate și aspecte legate de navigația internă și sistemul de transporturi oficial (*cursus publicus*). În fine, ultimul subcapitol al acestei secțiuni a lucrării este dedicat prezentării centuriațiilor romane.

Ultimul capitol al lucrării, *Topografia antică în societatea contemporană*, abordează două aspecte majore: 1. rolul topografiei antice în ce privește gestiunea și valorificarea patrimoniului cultural; 2. parcurile arheologice (definiție, modalități de realizare, norme privind gestiunea lor și situația din Italia). Specialistul topograf poate realiza hărți și baze de date complete privind vestigiile istorice dintr-o anumită zonă, hărți care ajută la planificarea urbană și la protejarea bunurilor culturale. De asemenea, pentru Italia, profesorii Lorenzo Quilici și Stefania Quilici Gigli ne aduc ca exemplu în discuția lor situația parcurilor arheologice. Conceptul de parc arheologic a avut, în opinia celor doi, o evoluție constantă în ultimii 40 de ani. Această idee s-a concretizat în special în Italia centro-meridională și insulară, cu rezultate extraordinare în Sicilia și Lucania. Sunt menționate și numele unor persoane care s-au preocupat de realizarea unor asemenea parcuri arheologice, printre care și Dinu Adameșteanu. Un exemplu

interesant este cel legat de parcul arheologic de la Selinunte, înființat în anul 1984, care înglobează în prezent 310 hectare de pământ, din care 50 aparțin statului și restul de 260 au rămas în proprietatea locuitorilor. Un alt parc arheologic amintit de cei doi profesori italieni este cel de la Cerveteri, în Etruria, cu dimensiuni impresionante: 13.000 de hectare. Din exemplele prezentate rezultă ideea că prin crearea, menținerea, gestiunea și valorificarea unor asemenea parcuri arheologice, se realizează de fapt o conservare a unor situații / contexte istorico-topografice.

Lucrarea se încheie cu o bibliografie amănunțită, prezentată coerent, pe capitole și subcapitole. Sunt menționate titluri și autori de marcă în domeniul topografiei arheologice, printre care Ferdinando Castagnoli, Raymond Chevallier, G. Uggeri, O. A. W. Dilke, Lorenzo Quilici, Stefania Quilici Gigli etc. La finalul lucrării autorii au realizat și un indice de nume și locuri.

Ne aflăm așadar în fața unei lucrări de excepție, un adevărat manual de topografie antică, atent scris, concis și clar, cu o informație densă. Că este așa o dovedește numărul mare de profesori de topografie antică din Italia care recomandă această carte studenților. De aceea, țin să subliniez că lucrarea pe care am prezentat-o aici nu trebuie să mai lipsească din nici o bibliografie legată de topografia arheologică.

Florin Fodorean

**DIN CRONICA
MUZEULUI BANATULUI**

COLECTIVUL SECȚIEI DE ARHEOLOGIE A MUZEULUI BANATULUI ÎN ANUL 2006

1. Valentin Cedică - muzeograf - arheolog (șef secție)
2. Florentina Chiu - muzeograf - arheozoolog
3. Florin Drașovean - cercetător șt. pr. - arheolog
4. Alexandru Flutur - muzeograf - arheolog
5. Ioana Ghiorgă - gestionar (de la 15 iunie 2006)
6. Alin Jitărel - muzeograf cu atribuții de ghidaj (cu ½ normă)
7. Victoria Logofătu - gestionar (până la 1 iunie 2006)
8. Maria Mătu - restaurator
9. Alexandru Szentmiklosi - muzeograf - arheolog
10. Daniela Tănase - muzeograf - arheolog

COLECTIVUL SECȚIEI DE ISTORIE A MUZEULUI BANATULUI ÎN ANUL 2006

1. Valeria Arjoca - muzeograf - conservator
2. Nicoleta Demian - muzeograf - numismat
3. Octavian Dogaru - muzeograf
4. Vasile Dudaș - cercetător șt. pr. (șef secție de la 1 aprilie 2006)
5. Liana Fluture - muzeograf
6. Alexandru Fota - restaurator
7. Victoria Logofătu - gestionar (de la 1 iunie 2006)
8. Mircea Mare - muzeograf - arheolog (șef secție până 1 aprilie 2006)
9. Raoul M. Șeptilici - muzeograf - numismat

(Valentin Cedică)

ACTIVITATEA DE CERCETARE ARHEOLOGICĂ A MUZEULUI BANATULUI ÎN ANUL 2006

Enumerarea se face în ordinea: a) localitatea (comuna, județul), punctul din hotar / adresa; b) tipul obiectivului, epoca istorică; c) perioada desfășurării cercetării; d) tipul cercetării; e) conducător de colectiv; f) colectivul de cercetare.

1. **Timișoara, jud. Timiș** – *Piața Timișoara 700*; cetatea modernă (sec. XVIII); februarie - martie; săpătură arheologică preventivă; F. Drașovean; M. Mare, P. Rogoza, F. Marțiș.
2. **Foeni, jud. Timiș** – *Cimitirul ortodox*; așezare neolitică; aprilie; cercetare sistematică; F. Drașovean; M. Mare, D. Ciobotaru, D. Diaconescu, F. Marțiș.
3. **Timișoara, jud. Timiș** – *Str. Eugeniu de Savoya nr. 16*; cetatea modernă (sec. XVIII); mai; săpătură arheologică preventivă; M. Mare; D. Tănase.
4. **Sânandrei, jud. Timiș** – *Ocsăplaț*; așezare neolitică; mai; cercetare sistematică; F. Drașovean; D. Ciobotaru, D. Diaconescu, F. Marțiș.
5. **Giroc, jud. Timiș** – *Mescal*; așezări epoca bronzului și prima epocă a fierului; mai – iunie; cercetare sistematică; F. Gogâltan (Cluj Napoca); Al. Szentmiklosi, V. Cedică.
6. **Timișoara, jud. Timiș** – *Str. 9 Mai*; cetatea feudală și modernă (sec. XIV - XVIII); mai – iulie, septembrie - octombrie; săpătură arheologică preventivă; F. Drașovean; Al. Flutur, Al. Szentmiklosi.
7. **Pecica, jud. Arad** – *Șanțul Mare*; așezări: epoca bronzului, dacic; iunie - iulie; cercetare sistematică; F. Drașovean, J. O Shea (SUA); P. Hurezan, Al. Szentmiklosi (România), Alex Barker (SUA).
8. **Ciacova, jud. Timiș** – *Culă*; cetate medievală; iulie; cercetare sistematică; Al. Rădulescu; D. Tănase, R. Pinca, C. Timoc.
9. **Herneacova, or. Recaș, jud. Timiș** – *Cetate*; așezare fortificată hallstattiană și așezare sec. III-IV; iulie - septembrie; cercetare sistematică; M. Mare; V. Cedică.

10. **Sânandrei, jud. Timiș - Ocsăplaț**; așezare neolitică; august; cercetare sistematică; F. Drașovean; D. Ciobotaru, D. Diaconescu, F. Martiș.
11. **Susani – Jupani, jud. Timiș – Bebeș**; așezare prima epocă a fierului; august; cercetare sistematică; M. Mare, R. Pinca, P. Rogozea.
12. **Uivar, jud. Timiș - Gomilă**; așezări: neolitic, eneolitic, epoca bronzului, evul mediu; august - septembrie; cercetare sistematică; F. Drașovean, D. Țeicu, D. Ciobotaru, Al. Szentmiklosi, D. Diaconescu, F. Martiș (România), W. Schier, M. Roesch, S. Bück, E. Fischer, A. Tillman, S. Suhrbier, S. Scharl (Würzburg, Germania).
13. **Timișoara, jud. Timiș – Piața Sf. Gheorghe**; cetatea feudală și modernă (sec. XIV - XVIII); septembrie - octombrie; săpătură arheologică preventivă; F. Drașovean; Al. Flutur.
14. **Timișoara, jud. Timiș – Freidorf**; așezare eneolitică, daco-romană, sec. II-III, cimitir de inhumație (sec. V d.H.); M. Mare, D. Benea, A. Fluture, D. Tănase, F. Drașovean, C. Timoc, A. Ștefănescu, M. Crânguș, V. Cedică.

(Mircea Mare)

LISTA PUBLICAȚIILOR INTRATE ÎN PATRIMONIUL BIBLIOTECII MUZEULUI BANATULUI ÎN ANUL 2006

Valeria Arjoca, Liana Flutur

A. Cărți românești

1. Barbu, V., *Cele mai frumoase poezii*, Ed. Lumina, Drobeta-Turnu Severin, 2002
2. Bârcă, Meda Diana; *Carte și societate în Transilvania sec. XVIII : Manuscrisele de cărți populare românești*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2002
3. Cociș, S., *Fibulele Daciei Romane*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2004
4. Danciu-Petriceanu, N., *Rapsodul din Tara Almăjului*, Ed. Gordian, Timișoara, 2005
5. Danciu-Petriceanu, N., *Mantu*, Ed. Eurostampa, Timișoara, 200
6. Danciu-Petriceanu, N., *Vrăjitorul din Almăj*, Ed. Gordian, Timișoara, 2005
7. Danciu-Petriceanu, N., *Pripon pentru calul meu*, Ed. Gordian, Timișoara, 2005
8. Gladeș, I., *Monografia localității Doclin*, Ed. Modus P. H., Reșița, 2005
9. Gracea, M.. (coordonator), *Reprezentări ale morții în Transilvania sec. XVI – XX*, Ed. Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2004
10. Ladislau, G., *Evreii din Transilvania: destin istoric*, Institutul Cultural Român, Cluj-Napoca, 2004
11. Lazarovits, E., *Călător prin iad: povestea adevărată a unui supraviețuitor*, Institutul Cultural Român, Cluj-Napoca, 2004
12. Maggi, V., *Timișoara: I luoghi di culto*, Ed. Orizonturi Universitare, Timișoara, 2004
13. Sârbu, N., *De o sută de ori în Banat*, Ed. Călăuza, Deva, 2003
14. Stănoiu, M., Năstase, A.C.; *Oameni și fluturi*, Ed. Universitaria, Craiova, 2004

B. Cărți străine

1. Bikić, V. *Gradska Keramika Beograda (16-17. vek)*, (Monographs nr. 39), Arheoloski Institut, Beograd, 2003
2. Nicolaie, E., *Moneda otomană în Țările Române în perioada 1451-1512*, Ed. Arc, Chișinău, 2003
3. Beier, F. K.; Straus, J., *Gospodarskopравни vidiki sodelvanja Jugoslavije z. Evropsko Skupnostjo*, Ljubljana, 1991
4. Dautova-Ruševljan ,V., *Kasnoantička Nekropola kod sviloša u Sremu*, Muzej Voivodine, Novi-Sad, 2003
5. Gabor, I., *Szombathely őskori településtörténetek vőzlata*, A Vas Megyei Muzeumok, Szombathely, 2004
6. Gătăianțu, P., *Europa*, Societatea Literar Artistică „Tibiscus”, Uzdin, 2005
7. Grosu, V., *Tot în cartiz visez*, Societatea Literar Artistică „Tibiscus”, Uzdin, 2005
8. Nicod, J., *Les Karst Dinariques. Paysages et problemes: Slovenie, Croatie, Bosnie-Hertegovine, Montenegro*. [Opera Acad. Scientiarium et Artium Slovenica, Classis IV: Historia naturalis: 38], (Karstologia memoria: 10), Slovenske Akademije Znanosti in Umetnosti, Ljubljana, 2003
9. Olariu, S.; *Urzici (pentru mari și mici)*, Societatea Literar Artistică „Tibiscus”, Uzdin, 2002
10. Pitamic, L.; *Na Robovih čiste teorije Prava*, Ljubljana, 2005
11. Pleničar, M., *Upper Cretaceous Rudists in Slovenia*, (Razred za Naravoslovne vede; classis IV: Historia naturalis, dela: opera 39), Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, Ljubljana, 2005
12. Popović, I., *Jewelry from Juhor*, Beograd, 2002
13. Popović, M.; Bikić, V.; *Kompleks srednovekovne Mitropolije i Beogradi*, Beograd, 2004
14. *Thracians and Circumpontic World (Proceedings of The Ninth Intrenational Congres of Thracocogy 6-11 sept. 2004)*, Ed. Cartdidact, Chișinău, 2004, vol. 1-3
15. Salzani, L., *La necropoli dell`eta del Bronzo all`olmo di Nogara (Sezione Science dell`Uomo, nr. 8)*, Verona, 2005
16. Stojić, M., *Veliki Vetren*, Beograd, 2003
17. Stojić, M., *Panjevački rit*, (Monographs nr. 40), Arheoloski Institut, Beograd, 2004

C. Reviste, cataloage și anuare românești

15. *Arhiva Someșană*, nr. 4, Muzeul Năsăudean, Năsăud, 1977
16. *Arhiva Someșană*, seria III, nr.1, Muzeul Grăniceresc Năsăudean, Cluj-Napoca, 2002
17. *Arhiva Someșană*, seria III, nr.2, Muzeul Grăniceresc Năsăudean, Cluj-Napoca, 2003
18. *China populară*. Buletin al ambasadei R.P. Chineze în Romania, nr.2 (247), București, 2003
19. *Comunicări științifice. Biblioteca Historica. Filosofica et Geografica*, Grupul Școlar de Industrie Ușoară Mediaș, nr. III-IV, Mediaș, 2005
20. *Corneliu Coposu: o viață în slujba democrației*, (catalog), București, 1999
21. *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2005*. [prezentată la] a XL-a ediție Sesiunii Anuale de Rapoarte Arheologice, Constanța, 2006; București, CIMEC, 2006
22. *Drobeta. Seria Arheologie – Istorie*, nr. XIV, Muzeul Regional Portile de Fier, Drobeta Turnu-Severin, 2004
23. *Drobeta. Seria Arheologie – Istorie*, nr. XV, Muzeul Regional Portile de Fier, Drobeta Turnu-Severin, 2005
24. *Drobeta. Seria Științele Naturii*, nr. XIV, Muzeul Regional Portile de Fier, Drobeta Turnu-Severin, 2004
25. *Istros*, nr. XII, Muzeul Brăilei, Brăila, 2005
26. *Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis*, vol. XXIII, Complexul Muzeal Județean Neamț, Piatra Neamț, 2004
27. *Pontica*, nr. XXXV- XXXVI, Muzeul Național de Istorie și Arheologie Constanța, Cluj-Napoca, 2003
28. *Studia Historica, Analele Universității Dunărea de Jos*, seria: Istorie, fascicola 19, Tom I, Galați, 2002
29. *Studia Historica, Analele Universității Dunărea de Jos*, seria: Istorie, fascicola 19, TomII, Galați, 2003
30. *Studia Historica, Analele Universității Dunărea de Jos*, seria: Istorie, fascicola 19, Tom III, Galați, 2004
31. *Studia Universitatis Babes-Bolyai*. Seria: Theologia Graeco-Catolica Varadiensis, vol. XLVIII, nr.1-2, Cluj-Napoca, 2003
32. *Studia Universitatis Babes-Bolyai*. Seria: Theologia Graeco-Catolica Varadiensis, vol. XLIX, nr. 2, Cluj-Napoca, 2004

33. *Studia Universitatis Cibiniensis. Seria Historica*, nr.1, Universitatea L. Blaga din Sibiu, Sibiu, 2004
34. *Transylvanian Rewiew*, vol. XII, nr. 4, Institutul Cultural Român: Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2003
35. *Transylvanian Rewiew*, vol. XIII, nr.1-4; Institutul Cultural Român: Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2004
36. *Transylvanian Review*, vol. XIV, nr. 3-4, Institutul Cultural Român: Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2005

D. Reviste, cataloage și anuare străine

1. *Floare de Latinitate*, nr.3, Consiliul Minorității Naționale Române din Serbia și Muntenegru, Novi-Sad, 2004
2. *Floare de Latinitate*, nr. 2-4; Consiliul Minorității Naționale Române din Serbia și Muntenegru, Novi-Sad, 2005
3. *Floare de Latinitate*, nr.1; Consiliul Minorității Naționale Române din Serbia și Muntenegru, Novi-Sad, 2006
4. *Bulletin de l' Association Pro Aventicum*, Avenches, nr. 45/ 2003
5. *Bulletin de l' Association Pro Aventicum*, Avenches, nr. 46/ 2003
6. *Tabula Rasa. Les Hèlvetes et l' artisanat du bois*, (Documents du Musée Romain d'Avenches no. 9), Avenches, 2003
7. *Aventicum. Ville en Vues* (Documents du Musée Romain d'Avensche no.10), Avenches, 2004
8. *Razprave. Classis IV: Historia naturalis*, vol. XLVI/1-2, Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, Ljubljana, 2005
9. *Varstvo Spomenicov*, vol. 40, Zavod za Varstvo Kulturne Slovenije, Ljubljana, 2003
10. *The Earth Beneath Your Feet: Archaeology on The Motorways in Slovenia. Guide to sites*, Ljubljana, 2004
11. *Letopis Slovenske Akademije Znanosti in Umetnosti*, vol. 40, Ljubljana, 2003
12. *Narodne Manjšine.2*, Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, Ljubljana,1991
13. *Narodne Manjšine.3*, Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, Ljubljana,1994

14. *Arheološki Vestnik*, nr. 54, Slovenske Akademije Znanosti in Umetnosti, Ljubljana, 2003
15. *Arheološki Vestnik*, vol.55, Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, Ljubljana, 2004
16. *Arheološki Vestnik*, vol. 56, Slovenske Akademije Znanosti in Umetnosti, Ljubljana, 2005
17. *Musée Suisse*, Schweizerisches Landesmuseum Jahresbericht, nr.112, Zürich, 2003
18. *Musée Suisse*, Schweizerisches Landesmuseum Jahresbericht, nr.113, Zürich, 2004
19. *Musée Suisse. Les Collections 2002/2003*, Schweizerisches Landesmuseum, Zürich, 2005
20. *Bulletin IFS*, Schweizerisches Akademie der Geists – und Sozialwissenschaften, nr.10, Bern, 2003
21. *Schweizer Münzblätter*, Schweizerisches Numismatischen Gesellschaft, Heft 209-212, Bern, 2003
22. *Schweizer Münzblätter*, Schweizerisches Numismatischen Gesellschaft, Heft 213- 215, Bern, 2004
23. *Grača*, Muzeja Voivodine, vol. XXI, Novi-Sad, 2004
24. *RAD Muzeja Voivodine*, nr. 43-45, Novi-Sad, 2003
25. *RAD Muzeja Voivodine*,nr. 46, Novi-Sad, 2004
26. *Cilimarstvo Srba u Voivodine*, Muzeja Voivodine, Novi-Sad, 2003
27. *Gomolava 4*, Muzeja Voivodine, Beograd, 2002
28. *Zbornic Narodnog Muzeja*, istoria umetnosti, Narodni Muzej, nr. XVII/2, Beograd, 2004
29. *Numismatičar*, Narodni Muzej, nr. 22-23, Beograd, 2003
30. *Catalogues of The Collections in The Showa Memorial Institute*, nr. 3, Tokyo,2005
31. *Proocedings of The Fifth and Sixth Symposia on Collection Building and Natural History Studies in Asia and Pacific Rim*. Natonal Science Museum Monographs no. 24, Tokyo, 2004
32. *Revision of Schydmaenid Betles of The Genus "Syndicus Motschulusky"*. National Science Museum Monographs no. 25, Tokyo, 2004
33. *Leaf-rolling Sawflies of The Pampilius Vafer Complex*. National Science Museum Monographs no. 27, Tokyo, 2005
34. *Types of Japanese Birds*. National Science Museum Monographs no. 28, Tokyo, 2005

35. *Bulletin of the National Science Museum*, series B Botany, Tokyo, vol. 28, nr. 2, 2002
36. *Bulletin of the National Science Museum*, series B Botany, Tokyo, vol. 29, nr. 3-4, 2003
37. *Bulletin of the National Science Museum*, series B Botany, Tokyo, vol. 30, nr. 1-4, 2004
38. *Bulletin of the National Science Museum*, series B Botany, Tokyo, vol. 31, nr. 1-2, 2005
39. *Bulletin of the National Science Museum*, series A Zoology, Tokyo, vol. 28, nr. 2, 2002
40. *Bulletin of the National Science Museum*, series A Zoology, Tokyo, vol. 29, nr. 3 - 4, 2003
41. *Bulletin of the National Science Museum*, series A Zoology, Tokyo, vol. 30, nr. 1 - 4, 2004
42. *Bulletin of the National Science Museum*, series A Zoology, Tokyo, vol. 31, nr. 1 - 2, 2005
43. *Nature and Human Activities*, nr. 9, Hyogo,, 2005
44. *Humans and Nature*, nr. 15, Hyogo,2005
45. *Catalogues of The Collections in The Showa Memorial Institute*, nr. 2, Tokyo, 2004
46. *Notizie Arheologiche Bergomensi*, Civico Museo Archeologico di Bergamo, nr. 8, Bergamo, 2000
47. *Notizie Arheologiche Bergomensi*, Civico Museo Archeologico di Bergamo, nr. 11, Bergamo, 2003
48. *Do ut Des. Monete, scambi e banche dall'antichita ai giorni nostri*, Civico Museo Archeologico di Bergamo, Bergamo, 2005
49. *Bolletino del Museo Civico di Storia Naturale di Venezia*, vol. 55, Venezia, 2004
50. *Bolletino del Museo Civico di Storia Naturale di Venezia*, vol. 56, Venezia, 2005
51. *Bolletino del Museo Civico di Storia Naturale di Verona*, seria Botanica. Zoologia, vol. 27, Verona, 2003
52. *Bolletino del Museo Civico di Storia Naturale di Verona*, seria Botanica. Zoologia, vol.28, Verona, 2004
53. *Bolletino del Museo Civico di Storia Naturale di Verona*, seria Botanica. Zoologia, vol. 29, Verona, 2005

54. *Bolletino del Museo Civico di Storia Naturale di Verona*, seria Geologia. Paleontologia. Preistoria, vol. 27, Verona, 2003
55. *Bolletino del Museo Civico di Storia Naturale di Verona*, seria Geologia. Paleontologia. Preistoria, vol.28, Verona,2004
56. *Bolletino del Museo Civico di Storia Naturale di Verona*, seria Geologia. Paleontologia. Preistoria, vol. 29, Verona, 2005
57. *Miscellanea Paleontologica. Studi e ricerche sui giacimenti terziari di Bolca*, Museo Civico di Storia Naturale di Verona, vol. X (7), Verona, 2004
58. *Miscellanea Paleontologica. Studi e ricerche sui giacimenti terziari di Bolca*, vol. XI (8), Verona, 2004
59. *Stefano di Stefani pioniere della ricerca preistorica veronese*. Memoria del Museo Civico di Storia Naturale di Verona, Sezione Science dell'Uomo, nr. 6, Verona, 2004
60. *The Roots of Use-Wear Analysis: Selected Papers of S. A. Semenov*. Memoria del Museo Civico di Storia Naturale di Verona, Sezione Science dell'Uomo, nr. 7, Verona, 2005
61. *Pelontologia dei Vertebrati in Italia*. Memoria del Museo Civico di Storia Naturale di Verona, Sezione Science della Terra, nr. 6, Verona, 2005
62. *Pitture Paleolitiche Nelle Prealpi Venete. Grotta di fumane e riparo Dalmeri*. Memoria del Museo Civico di Storia Naturale di Verona, Sezione Science dell'Uomo, nr.9, Verona, 2005
63. *Razprave*. Classis I: historia et sociologia (Država in cerkov: izbrani zgodovinski in pravni vidiki:mednarodni posvet, 21. in 22 junija), nr. 19, Ljubljana, 2002
64. *Razprave*, classis IV: historia naturalis, vol. XLIV, nr.1 si 2, Ljubljana, 2003
65. *Hočevarika: eneolitisko holišče na Ljubljana*. Opera Instituti Archeologici Sloveniae, nr.8, Ljubljana, 2004
66. *Rimsko steklo Slovenije*. Opara Instituti Archeologici Sloveniae, nr.7, Ljubljana, 2003
67. *Viktorjev Spodmol in Mala Triglava*. Opara Instituti Archeologici Sloveniae, nr.9, Ljubljana, 2004
68. *ИЗВЕСТИЯ = Bulletin Regionalen Istoriseski Muzei Veliko Turnova*, vol. XIX, 2004
69. *ИЗВЕСТИЯ=Bulletin Regionalen Istoriseski Muzei Veliko Turnova*, vol. XX, 2005

70. *Déri Muzeum Evkönyve*, vol. LXXVI, A Debreceni Deri Museum Kiadványei, Debrecen, 2003
71. *Déri Muzeum Evkönyve*, vol. LXXVII, A Debreceni Deri Museum Kiadványei, Debrecen, 2004
72. *Ars Decorativa*, nr.22, Az Iparművészeti Muzeum, Budapest, 2003
73. *Ars Decorativa*, nr.23, Az Iparművészeti Muzeum, Budapest, 2004
74. *Agria: Annales Musei Agriensis*, Dobó Istvan Varmuseum, nr. XL, Eger, 2004
75. *Agria: Annales Musei Agriensis*, Dobó Istvan Varmuseum, nr. XLI, Eger, 2005
76. *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei*, nr. 21, Békés Megyei Múzeumok, Békéscsaba, 2000
77. *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei*, nr. 23, Békés Megyei Múzeumok, Békéscsaba, 2002
78. *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei*, Békés Megyei Múzeumok, nr. 24-25, Békéscsaba, 2003
79. *Savaria: A Vas Megyei Muzeumok Ertesítője*, nr. 27, Szombathely, 2002
80. *Savaria: A Vas Megyei Muzeumok Ertesítője*, nr. 28 Szombathely,, 2004
81. *Praenorica:Folia historica-naturalia*. Vas Megyei Futobogar Faunaja (Coleoptera: Carabidae), Museum Savariense, nr. VII, Szombathely, 2004
82. *ΜΩΜΩΣ III. Őskoros Kutalók III.*, Vas Megyei Muzeumok, Szombathely, 2004
83. *Leveltari Szemle*, nr. 2-4, A Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2003
84. *Leveltari Szemle*, nr. 1-4, A Magyar Országos Levéltár Budapest, 2004
85. *Leveltari Szemle*, nr. 1, A Magyar Országos Levéltár Budapest, 2005
86. *Turul*, vol. MMIII, füzet 3-4, A Magyar Történelmi Társulat, Budapest,2003
87. *Turul*, vol. MMIV, füzete 1-2, 3-4, A Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2004
88. *Alba Regia: Annales Musei Stephani Regis*, nr. XXXI, A Szent István Király Muzeum, Szekesfehervar, 2002
89. *Alba Regia: Annales Musei Stephani Regis*, nr. XXXII, A Szent István Király Muzeum, Szekesfehervar, 2003

90. *Alba Regia: Annales Musei Stephani Regis*, nr. XXXIII, A Szent István Király Múzeum, Szekesfehérvár, 2004
91. *Antaeus 26: Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapest, 2003
92. *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien. Botanik. Zoologie*, vol. 105B, Wien, 2003
93. *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien. Mineralogie, Petrologie, Geologie*, 106A, Wien, 2004
94. *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien. Botanik. Zoologie*, vol. 106B, Wien, 2005
95. *Annalen des Naturhistorischen Museum in Wien. Botanik. Zoologie*, vol. 107B, Wien, 2005
96. *Joannea- Botanik*, nr.4, Landesmuseum Joanneum, Graz, 2005
97. *Spannungsfeld Altstadt Teifgarage Stadt Planung. Stadt Archaeologie. Kleine Schriften 20*, 2004
98. *Südostdeutsche Vierteljahres-Blätter*, nr.52, Hefte 1-2, 4, Institut für Deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas, München, 2003
99. *Europaisches Kooperationsprogram des Staatliches Museums Schwerin, Kunstsammlungen, Schlosser und Gärten*, Berlin, 2002
100. *Archäologische Nachrichten aus Baden*, Heft 67, Freiburg, 2003
101. *Archäologische Nachrichten aus Baden*, Heft 70, Freiburg, 2005
102. *Archäologische Nachrichten aus Baden*, Heft 71, Freiburg, 2005
103. *Wildenovia. Annales of The Botanik Garten and Botanical Museum Berlin-Dahlem*, vol. 34, nr. 1-2, Berlin, 2004
104. *Wildenovia. Annales of The Botanik Garten and Botanical Museum Berlin-Dahlem*, vol.35 nr.1-2, Berlin, 2005
105. *Goethe Merkur*, nr.1, Berlin, 2003
106. *Kulturjournal des Goethe Institut*, nr. 1-4, Bonn, 2004
107. *Kulturjournal des Goethe Institut*, nr. 3, Bonn, 2005
108. *Deutsches Gold-Schmiedekunst vom 15 bis zum 20 Jahrhundert aus dem Germanischen Nationalmuseum*, Germanischen Nationalmuseum, Nürnberg, 1987
109. *Italianische Fayancen der Renaissance*, Germanischen Nationalmuseum Nürnberg, 2004
110. *Mode aus Modeln*, Germanischen Nationalmuseum Nürnberg, 1998
111. *Die Gemälde des 16.Jahrhunderts im Germanischen Nationalmuseum*, Nürnberg, 1997

112. *Gold und Kunst der Bronzezeit*, Germanischen Nationalmuseum Nürnberg, 2003
113. *JAMÉ (Jósa Andráš Museum Evkönyve)*, vol.XLV, Jósa András Muzeum, Nyiregyhaza, 2003
114. *Humans and Nature*, nr. 3, 4, Hyogo, 1994
115. *Journal of The Natural History Museum and Institute*, Special Issue 6,7; Chiba, 2004
116. *Natural History Research*, vol.8, nr. 1, The Natural History Museum and Institute, Chiba, 2004
117. *Journal of The Natural History Museum and Institute*, vol.8, nr.1; Chiba, 2004
118. *Munsell. Soil Color Charts*, New Windsor, 2000
119. *Bulletin of The National Science Museum. Seria A: Zoologie*, vol. 31, nr. 3,4; Tokyo, 2005
120. *Bulletin of The National Science Museum. Seria B: Botanik*, vol. 31, nr. 3,4; Tokyo, 2005
121. *Bolletino del Museo Civico di Padova*, an XCI , Venezia, 2002

ABREVIERI

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE ABBREVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

- I ACIEBSEE - Actes du premier Congrès International des études balkaniques et sud - est européennes, Sofia, 1969.
- II ACIT - Actes du IIe Congrès International de Thracologie, București, 1980.
- AAA - Athens Annals of Archaeology, Atena.
- AAH - Acta Archaeologica Hungaricae, Budapesta.
- AAR - Analele Academiei Române, București.
- AAWG - Abhandlungen der Akad. D. Wissenschaften in Göttingen. Phil-hist Kl. Göttingen
- ACMIT - Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania, Cluj.
- ActaArchCarp - Acta Archaeologica Carpathica, Cracovia.
- ActaArchHung - Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
- ActaArchKopenhaga - Acta Archaeologica, Copenhaga.
- ActaHartghitensia - Acta Harghitensia, Miercurea Ciuc.
- ActaMN (AMN) - Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
- ActaMM + Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui.
- Actes du VIIIe Congrès... - Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques, Beograd, 9 - 15 septembre 1971, vol. III, Raports et Corapports, Beograd, 1973.
- ActMuz - (Din) Activitatea muzeelor, Cluj-Napoca.
- ActaMP - Acta Musei Porolissensis, Zalău.
- ADATTÁR - Dr. Baróti Lajos, Adattár Délmagyarország XVIII századi történetéhez, I-III, Timișoara, 1893-1896.
- AEA - Archivo Español de Arquelogia, Madrid.
- AEM - Archaeologische-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena.
- AFB - Aktuelle Fragen der Bandkeramik, Székesfehérvár.
- AfÖG - Archiv für Kunde Österreichischer Geshichtsquellen, Viena.
- AH - Acta Historica, Budapesta
- AIIC - Anuarul Institutului de Istorie, Cluj-Napoca.
- AISC - Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj-Napoca.
- AJA - American Journal of Archaeology, Baltimore.
- AK - Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz.
- AlbaRegia - Alba Regia. Annales Musei Stephani regis, Székesfehérvár.
- AlbCat - Albanien. Schätze aus dem Land der Skipetaren. Ausstellung Katalog, Mainz am Rhein, 1989.
- Aluta - Aluta, Sfântu Gheorghe.
- Anale UCDC - Analele Universității Creștine "Dimitrie Cantemir", Seria Istorie, București

- AnB (S.N.) - Analele Banatului, Serie nouă, Timișoara.
- ANRW - Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, Tübingen.
- AnStUniv - Analele Științifice ale Universității "A.I. Cuza", Iași.
- AntHung - Antiquitas Hungarica, Budapesta.
- Antiquitas - Antiquitas. Anhandlungen zur Vor- und Frühgeschichte zur klasischen und provinzial Römischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums, Bonn.
- Antiquity - Antiquity, Cambridge, Newbury.
- AÖ - Archäologie Österreichs, Viena.
- APA - Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin.
- Apulum - Apulum, Alba Iulia.
- AR - Archaeologické Rozhledy, Praga.
- ARou - Archaeometry in Roumania, București.
- ArchAustr - Archaeologia Austriaca, Viena.
- ArchÉrt (AÉ) - Archaeologiai Értesítő, Budapesta.
- ArchHung - Archaeologia Hungarica, Dissertationes Archaeologicae Musei Nationalis Hungarici a Consilio Arcaeologorum Academiae Scientiarum Hungaricae redactae. Budapesta
- Archivi - Archivi di Arte Prehistorica, Brescia.
- ArchJug - Archaeologia Jugoslavica, Belgrad.
- ArchPolona - Archaeologia Polona, Wrocław-Varșovia-Cracovia.
- ArchRozhl - vezi, AR.
- ArhMold - Arheologia Moldovei, Iași - București.
- ArhOlt (S.N.) - Arhivele Olteniei, Craiova.
- ArhPreg - Arheološki Pregled, Beograd.
- ArhSofia - Arheologija, Sofia.
- ArhVestnik - Arheološki Vestnik, Ljubljana.
- AS - Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, Londra.
- ASF - Archaeologica Slovaca Fontes (Institutii Archaeologici Nitriensis. Academia Scietiarum Slovacae), Bratislava.
- Atti X SINBE - Atti del X Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dall' eta del Bronzo in Europa, Verona.
- AVSL - Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Hermanstadt (Sibiu). Kronstadt (Brașov).
- BAI - Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, Iași.
- BÁMÉ - A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, Szekszárd.
- Banatica - Banatica, Reșița.
- BAR (IS) - British Archaeological Reports, (International Series), Oxford.
- BCH - Bulletin de Correspondence Hellenique, Paris.
- BCMI - Buletinul Comisiunilor Monumentelor Istorice, București.
- BCSP - Bolletino del Centro Camuno di Studi Preistorici, Brescia.
- BCSS - Buletinul Cercetărilor Științifice Studentești, Universitatea 1 Decembrie, Alba Iulia.
- BerRGK - Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. M. - Berlin.
- BHAB - Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, Timișoara.
- BIAL - Buletin of the Institute of Archaeology, Londra.

- BiblMA – Bibliotheca Musei Apulensis, Alba Iulia.
 BiblMN – Bibliotheca Musei Napocensis, Cluj Napoca.
 BiblThr – Bibliotheca Thracologica, București.
 BIKL – Bányászati és Kohászati Lapok, Budapesta.
 BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, București.
 BMJG – Buletinul Muzeului Județean Giurgiu.
 BMMKözleményei – Békésmegyei Múzeum Közleményei, Békéscsaba.
 BPI – Bolletino di Paleontologia Italiana, Roma.
 Britania – A Journal of Romano – British and Kindred Studies. Society for the Promotion of Roman Studies, London.
 BRTÉO – Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egylet Evkönyve, Oradea, 1888.
 BSA – Annual of the British School of Archaeology at Athens, Londra.
 BSHSK – Buletin per Shkencat Skoqerore, Tirana.
 BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București.
 CAANT (CerArhNT) – Cercetări Arheologice în Aria Nord-Tracă, București.
 CAH – Cambridge Ancient History, Cambridge.
 CahRhodaniens – Cahiers Rhodaniens, Valence-sur-Rhône.
 Carpica – Carpica, Bacău.
 CCDJ – Cultură și civilizația la Dunărea de Jos, Călărași.
 CerArh (CA) – Cercetări Arheologice. Biblioteca Muzeologică. Muzeul Național de Istorie al României, București.
 Cercetări Istorice – Cercetări Istorice, Iași.
 Cetăți dacice – M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966.
 CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin.
 CIT – Thraco-Dacia. Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie, București.
 Clio – Clio, revistă de publicistică istorică, Timișoara.
 CMO – Centenar Muzeal Orădean, Oradea.
 CNA – Cronica Numismatică și Arheologică, București.
 ComArchHung – Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapesta.
 Comori – *Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier*. Catalog, București, 1978.
 Crisia – Crisia, Oradea.
 Cultura Vinča – Cultura Vinča în România, Timișoara.
 Cumidava – Cumidava, Brașov.
 CVA – *Corpus Vasorum Antiquarum*.
 Dacia (N.S.) – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București;
 seria nouă (N.S.): Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București.
 Depozitele – M. Petrescu Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.
 Der Basarabi-Komplex – Der Basarabi-Komplex in Mittel- und Südosteuropa, Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (7. – 9. November 1996), București, 1996.
 Die Kulturen der Bronzezeit – Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernes Torres, Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (22. – 24. November 1997), București 1998
 DIR – *Documente privind istoria României*, 32 vol. București, 1951-1960.
 DissPann – Dissertationes Pannonicae, Budapesta.
 DIVR – *Dicționar de istorie veche a României*, sub red. D.M. Pippidi, București, 1976.

- DolgCluj – Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem – és Régiségtárából. Kolosvár (Cluj-Napoca).
- DolgSzeged – Dolgozatok, Szeged.
- Drobeta – Drobeta, Drobeta - Turnu Severin.
- DRH – Documenta Romaniae Historica, București.
- EDR – Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma, Roma.
- EphNap – Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca.
- Epoca bronzului – M. Gumă, *Epoca bronzului în Banat*, BHAB, V, Timișoara, 1997.
- ERAUL – Etudes et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège
- ESA – Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
- ÉtBalk – Études Balkaniques, Sofia.
- FA – Folia Archaeologica, Budapesta.
- FBKN – Die Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und in die Nachbargebieten. Internationales Symposium, Budapesta – Velem.
- Festschrift Pittioni – Festschrift für Richard Pittioni zum Siebzigsten Geburtstag, Archaeologia Austriaca, Beiheft 13, Viena, 1976.
- FHDR – Fontes Historiae Dacoromanae (= *Izvoare privind istoria României*), 4 vol., București, 1964.
- Fillst – File de Istorie. Muzeul de Istorie, Bistrița.
- FoliaArch – Folia Archaeologica, Budapesta.
- FVL – Forschungen zur Volks und Landeskunde, Sibiu.
- GCBI – Godišnjak. Centar za balkanološkog ispitivanja, Sarajevo.
- Germania – Germania, Frankfurt a. M.
- GlasnikMKM – Glasnik Muzej Kosovo i Methohija, Pristina.
- GlasnikSAD – Glasnik Srpskog Arheološkog Društva, Beograd.
- GlasnikZMBH – Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- GNAMP – Godišnik na Narodnija arheološki muzej v Plovdiv.
- GodišnikSevBalg – Godišnik na muzeite ot Severna Bălgaria.
- Gornea – Gh. Lazarovici, *Gornea preistorie*, Reșița, 1977.
- HOMÉ – A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc.
- HTRTÉ – A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Évkönyve, Budapesta – Deva.
- IAI – Isvestija na Archeologičeski Institut, Sofia.
- IDR – *Inscriptiile Daciei Romane*, București.
- Iliria – Iliria, Studime dhe materiale arkeologike, Tirana.
- Iliri și Daci – *Iliri și Daci*. Catalog, Cluj – București, 1972.
- InMemCD – *In Memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974.
- InvArch – Inventaria Archaeologica. Corpus des ensembles archéologiques, București.
- InvPraehistHung – Inventaria Praehistoriae Hungariae, Budapest.
- JPEK – Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst, Berlin
- IstMitt – Istambuler Mitteilungen, Istanbul.
- Istraživanja – Istraživanja, Novi Sad.
- IstRom – *Istoria României*, București.
- Istros – Istros. Buletinul Muzeului Brăilei, Brăila.
- JFA – Journal of Field Archaeology, Boston.
- JGN – Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, München.
- JPMÉ – Jánus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs.

- JPR – Journal of Prehistoric Religion
 JRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz, Mainz.
 JRS – The Journal of Roman Studies, Londra.
 KFKNB – Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans, Belgrad.
 Klio – Klio. Beiträge zur Geschichte, Leipzig.
 KözlCluj – Közlemények az Erdely Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából, Kolosvár (Cluj-Napoca).
 KSI – Kuvendi i Studimene Illire, Tirana.
 KSIA – Kratkie Soobščenija Instituta Arheologii, Moskva.
 KSIIMK – Kratkie Soobščenija Instituta istorii material'noj AN SSSR, Moskva – Leningrad.
 Kulturraum Donau – Kulturraum mittlere und untere Donau, Tradition und Perspektiven des Zusammenleben, Reșița, 1994.
 Lapidarul MB – M. Moga, I.I. Russu, *Lapidarul Muzeului Banatului*, Timișoara.
 Latomus – Latomus, Bruxelles.
 LRBC – R.A.G. Carson, P.V. Hill, J.P.C. Kent, *Late Roman Bronze Coinage. A.D. 324-498* (Part I, P.V. Hill, J.P.C. Kent, *The Bronze Coinage of the House of Constantine. A.D. 324-346*; Part II, R.A.G. Carson, J.P.C. Kent, *Bronze Roman Imperial Coinage of the Late Empire. A.D. 346-498*), Londra, 1965.
 Macedoniae AA – Macedoniae Acta Archaeologica, Prilep.
 MagIst – Magazin Istoric, București.
 MAGW – Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Viena.
 MarbStud – Marburger Studien, Marburg, 1938.
 Marisia – Marisia. Studii și materiale de arheologie, istorie, etnografie, Muzeul Județean Târgu Mureș.
 Marmația – Marmația, Baia Mare.
 Materiale (MCA) – Materiale și Cercetări Arheologice, București.
 Materialy – Srpsko Arheološko društvo gradskij muzej Subotica, Subotica.
 MAVA – Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie, München.
 MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
 MFME – A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.
 MIA – Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, Moscova.
 MIMBuc – Materiale de istorie și muzeografie, București.
 MIRB – R. Göbl, *Moneta Imperii Romani et Byzantini*, Viena, 1989.
 MittAI – Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ung. Akad. der Wissenschaften, Budapesta.
 MKÉ – Muzeumi és Könyvtári Értesítő, Budapesta.
 Monedele – C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.
 Mousaios – Mousaios. Studii și cercetări de istorie locală, Buzău.
 MuzNat – Muzeul Național (de Istorie), București.
 NC – The Numismatic Chronicle, Londra.
 NeolBan – Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj Napoca, 1979.
 NK – Numizmatikai Közlöny, Budapesta.
 NListy – Numismaticke Listy, Praga.
 NNU – Nachrichten aus Niedersachsen Urgeschichte, Leipzig-Hildesheim.
 NumSbor – Numismaticky Sbornik, Praga.

- OJA – Oxford Journal of Archaeology, Oxford.
 OmCD – Omagiu lui Constantin Daicoviciu, București, 1960.
 OpusculaArch (OpArch) – Opuscula Archaeologica, Zagreb.
 PASE – Prehistorische Archeologie in Südosteuropa – Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr., Berlin.
 PBF – Praehistorische Bronzefunde, Berlin.
 PBG – A Pedro Bosch-Gimpera en el septuagésimo aniversario de su nacimiento, Mexico, 1963.
 Peuce – Peuce, Tulcea.
 PIR – Prosopographia Imperii Romani, 3 vol., Berlin-Leipzig.
 PJZ – Praistorija Jugoslovenskih Zemalija, Sarajevo.
 PMCDR – Publicațiile Muzeului Civilizației Dacice și Romane, Deva.
 PMMB – Publicațiile Muzeului Municipiului București, București.
 Pontica – Pontica, Constanța.
 Posebna izdanija - Posebna izdanija, Sarajevo.
 Potaissa – Potaissa. Studii și Comunicări, Turda.
 PPS – Proceedings of the Prehistoric Society, Cambridge-Londra.
 Praehistorica – Praehistorica. Internationales Symposium, Praga.
 PraiSrb – M. Garašanin, *Praistorija na tlu Srbije*, Belgrad.
 PraiVoiv – B. Brukner, J. Todorović, N. Tasić, *Praistorija Voivodine*, Novi Sad.
 PrehistAlp – Prehistoria Alpina, Trento.
 Pulpudeva – Pulpudeva. Semaines philippopolitaines de l'histoire et de la culture thrace, Sofia.
 PZ – Praehistorische Zeitschrift, Berlin – Leipzig.
 RA – Rossijskaja Arheologija, Moskva.
 RadVM (RVM) – Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad.
 RCRFacta – Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta.
 RégFüz – Régészeti Füzetek, Budapesta.
 Repertorium (ErdRep)– Roska Márton, *Erdély régészeti repertoriuma*. I. Öskor Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum, Tom I. Praehistorica, Cluj, 1942.
 RESEE – Revue des Etudes Sud-Est Europeens, București.
 RevIst (RI) – Revista de Istorie, București.
 RevMuz – Revista Muzeelor, București.
 RGF – Römisch-Germanischen Forschungen, Berlin.
 RIC – Roman Imperial Coinage, 10 vol., Londra, 1923-1994.
 RISBC – Revista Institutului Social Banat-Crișana, Timișoara.
 RIM – Revista de Istorie Militară, București.
 RMM – Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă, București.
 Römer in Rumänien - *Römer in Rumänien*. Ausstellungs Katalog, Köln, 1969.
 RRC – M.H. Crawford, Roman Republican Coinage, 2 vol., Cambridge, 1979.
 RRCH - M.H. Crawford, Roman Republican Coin Hoards, Londra, 1969.
 RRH – Revue Roumaine d'Histoire, București.
 SA – Sovetskaja Arheologija, Moskva.
 SAI – Svod Arheologičeskikh istočnikov, Moskva – Leningrad.
 Sargeția – Sargeția. Buletinul Muzeului Civilizației Dacice și Romane, Deva.
 SCA – Studii și cercetări de antropologie, București.

- SCIA – Studii și Cercetări de Istoria Artei, București.
 SCIVA - Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București.
 SCMI – Sesiunea de Comunicări a Muzeelor de Istorie, București, 1964.
 SCN - Studii și Cercetări de Numismatică, București.
 SGB – Studii de Geografie a Banatului, Universitatea Timișoara.
 SH – Studime Historike, Tirana.
 SIB – Studii de Istorie a Banatului, Universitatea de Vest, Timișoara.
 SIArch – Slovenská Archeológia, Bratislava.
 SJ – Saalburg Jahrbuch, Bericht des Saalburg Museums, Bad Homburg.
 SMIM - Studii și Materiale de Istorie Medie, București.
 SMMIM - Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară. Muzeul Militar Central, București.
 SRIR - Studii și Referate privind Istoria României, București, 1954.
 Starije – Starije Crno Gore, Cetinj.
 Starinar – Starinar, Belgrad.
 StCGGB – Studii și cercetări de geologie, geografie și biologie, Reșița.
 StComC - Studii și Comunicări de Istorie și Etnografie, Caransebeș = Tibiscum.
 StComP - Studii și Comunicări. Muzeul Județean, Pitești.
 StComSatuMare - Studii și Comunicări, Satu Mare.
 StComS - Studii și Comunicări. Muzeul Brukenthal. Arheologie – Istorie, Sibiu.
 StDac – Studii Dacice, Cluj-Napoca, 1981.
 StudAlb – Studia Albanica, Tirana.
 StudClas – Studii Clasice, București.
 Studentski Proucivanija – Studentski Proucivanija, Sofijski Univ., Istoriceski Fakultet, Sofia.
 Studia – Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.
 StudiaBalcanica – Studia Balcanica, Sofia.
 StudiaPraehistorica (SP) – Studia Praehistorica. Archeologisches Institut der Bulgarischen Akademie, der Wissenschaften Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften USSR, Sofia.
 Studii – Studii, Revistă de istorie, București.
 Studii și Materiale - Studii și Materiale, Târgu Mureș.
 StZ – Študijné Zvesti Archeologicky ústav ŠAV, Nitra-Bratislava.
 Swiatowit – Swiatowit. Annuaire de l'archéologie préhistorique, Varșovia.
 Symp Alba Iulia – The Early Hallstatt Period (1200 – 700 BC) in South Eastern Europe. Proceedings of the International Symposium from Alba Iulia, BiblMA, I, Alba Iulia, 1994.
 SympThrac – Symposia Thracologica.
 The Vinča Culture - The Vinča Culture, its Role and Cultural Connections, Timișoara, 1996.
 The Yugoslav Basin... – The Yugoslav Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millennium B.C. (Symposium, Vršac, October 11 – 14, 1995), Belgrade – Vršac, 1996.
 Thracia - Thracia, Sofia.
 Thraco-Dacica (TD) - Thraco-Dacica, București.
 Tibiscum – Tibiscum. Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie, Caransebeș.
 Tibiscus – Tibiscus, Timișoara.

- TIR, L. 34 – Tabula Imperii Romani. Aquincum-Sarmizegetusa-Sirmium, L. 34, Budapest, 1968.
- Trepte – Trepte de civilizație românească, București, 1982.
- TRÉT – Történelmi és Régészeti Értesítő, Temesvár (Timișoara).
- UPA – Universitätsforschungen zur Prähistorische Archäologie, Bonn.
- VAH – Varia Archaeologica Hungarica, Budapest.
- VDI – Vestnik Drevnej Istorii, Moskva.
- VF – Vorträge und Forschungen, Sigmaringen.
- Viesnik – Viesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku, Split.
- WPZ – Wiener Prähistorischer Zeitschrift, Viena.
- YougDanBas – The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millennium B.C., Symposium, Vršac, October 11 – 14, 1995, Belgrade – Vršac, 1996.
- ŽAnt – Živa Antika, Skoplje.
- ZborNM – Zbornik Radova Narodnog Muzeja, Beograd.
- ZborŠtip – Zbornik na štipskiot Naroden Muzej, Štip.
- ZfA – Zeitschrift für Archäologie, Berlin.
- ZfAM – Zeitschrift für Archäologie der Mittelalters.
- ZfE – Zeitschrift für Ethnologie, Berlin.
- ZfN – Zeitschrift für Numismatik, Berlin.
- Ziridava – Ziridava. Studii și Cercetări, Arad.
- ZMS – Zbornik za Društvene nauke Matice Srpske, Novi Sad.
- ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.

